



ORIGEN  
SCRIERI ALESE

COLECTIA  
«PĂRINȚI ȘI SCRITORI BISERICEȘTI»

A P A R E  
DIN INIȚIATIVA ȘI SUB ÎNDRUMAREA  
PREA FERICITULUI PĂRINTE

I U S T I N  
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Digitally signed by Apologeticum  
DN: cn=Apologeticum, c=RO, o=Apologeticum, ou=Biblioteca  
teologica digitala, email=apologeticum2003@yahoo.com  
Reason: I attest to the accuracy and integrity of this document  
Location: Romania  
Date: 2005.08.10 15:11:08 +03'00'

COMISIA DE EDITARE :

Arhim. BARTOLOMEU V. ANANIA (președinte), Pr. Prof.  
TEODOR BODOGĂE, Pr. Prof. ENE BRANIȘTE, Prof. NICO-  
LAE CHIȚESCU, Pr. Prof. IOAN G. COMAN, Prof. ALEXAN-  
DRU ELIAN, Pr. Prof. DUMITRU FECIORU, Prof. IORGU  
IVAN, Pr. Prof. GRIGORIE T. MARCU, Pr. Prof. IOAN RĂMU-  
REANU, Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, Prof. ADRIAN  
POPESCU (secretar).

PĂRINȚI ȘI SCRITORI BISERICEȘTI

8



CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÎNTAREA  
PREA FERICITULUI PĂRINTE

**IUSTIN**

**PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE**

**PERI ARHON**

(DESPRE PRINCIPII)

STUDIU INTRODUCȚIV, TRADUCERE, NOTE, DE

**PR. PROF. TEODOR BODOGAE**

**CONVORBIRI CU HERACLIDE**

STUDIU INTRODUCȚIV, TRADUCERE, NOTE, DE

**PR. PROF. T. BODOGAE**

**EXORTAȚIE LA MARTIRIU**

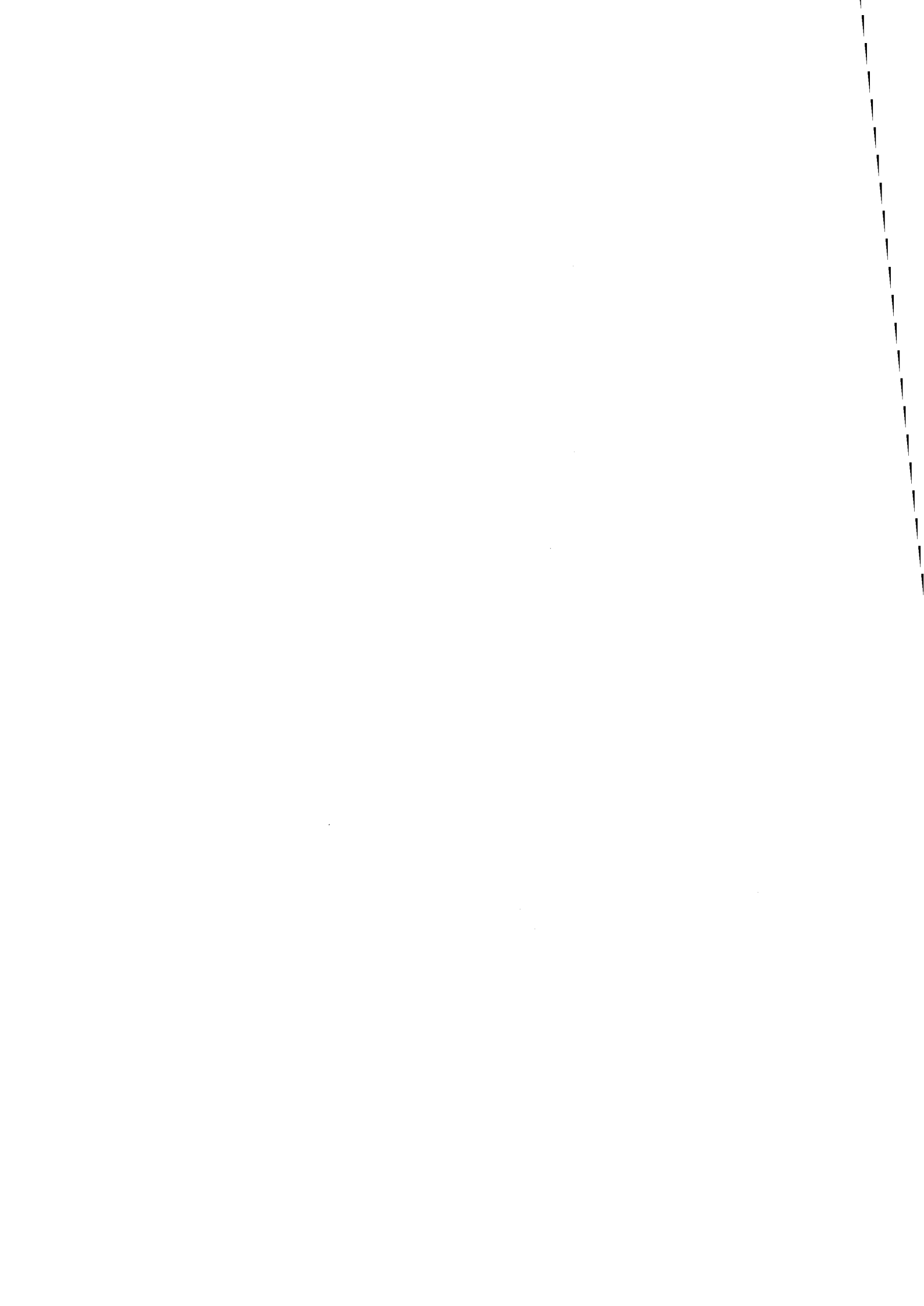
TRADUCERE : **PR. PROF. C. GALERIU**

STUDIU INTRODUCȚIV, NOTE :

**PR. PROF. T. BODOGAE**



EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE  
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE  
BUCUREȘTI — 1982



## ÎN LOC DE PREFAȚĂ

Cu ajutorul lui Dumnezeu prezentăm acum cel de al treilea volum din operele lui Origen. De astă dată au fost cuprinse împreună trei scrieri, care ar părea deosebite prin cuprins și stil, dar care în fond se completează armonic una cu alta. Cea dintâi, Despre începuturi (Περὶ ἀρχῶν), sau Despre principii, e prima încercare de expunere sintetică a principiilor de bază ale învățaturii creștine; a doua, Convorbirile cu Heraclide, este un fel de proces-verbal sau o stenogramă a unei catehizări, pe teren, cu conținutul acestor învățături, căutându-se combaterea practicilor și credințelor greșite; iar cea de a treia, Exortatie la martiriu, este un vibrant apel la păstrarea integrității crezului și a viețuirii creștinești pe care Origen le-a exemplificat încă din tinerețe prin viața sa cu o intensitate și o fervoare dusă pînă în pragul martiriului.

Iată cum justifică Origen, în cartea a II-a a Comentariului la Evangelia după Ioan, motivul pentru care a fost nevoit să explice și să apere în scris și cu grai viu integritatea adevărului creștin: «Sub cuvînt că fac operă de știință, ereticii se ridică împotriva Sfintei Biserici și a lui Dumnezeu, născocesc nenumărate cărți declarînd că numai ei explică drept poruncile evanghelice și apostolice; dacă tăcem și nu le deschidem ochii arătîndu-le care sînt de fapt învățăturile cele mîntuitoare și adevărate, ei se vor face stăpîni pe sufletele celor flămînzi după hrana cea mîntuitoare și care sînt gata să întindă mîna să înșface din bucatele oprite, cu adevărat stricate și primejdioase. Iată de ce cred că trebuie ca cel care poate lua apărarea învățaturii bisericesti fără să-i aducă vreo schimbare și care poate să biruie pe cei care se laudă cu știința lor mincinoasă, aceia să se ridice și să stea tari în fața ereticilor și a minciunilor lor, punîndu-le în față frumusețea învățaturii evanghelice, desăvîrșirea armonioasă a acestei învățaturi dumnezeiești, care se desprind atît din Vechiul, cît și din Noul Testament».

Sau, cum a spus-o în manualul său de Patrologie Pr. Prof. I. G. Coman, «Origen e unul din cei mai mari gînditori ai lumii. Elementele cugetării sale sînt: filozofia elenică, Sfînta Scriptură și Tradiția bisericească. Metoda sa e nouă și periculoasă, e metoda ipotezei, a părerii

personale, așa cum se exprimă el încă în prefața tratatului «Despre începuturi». El rezervă Bisericii dreptul de a accepta sau nu punctul său de vedere, și sieși, pe acela de a reveni și de a modifica ipotezele făcute».

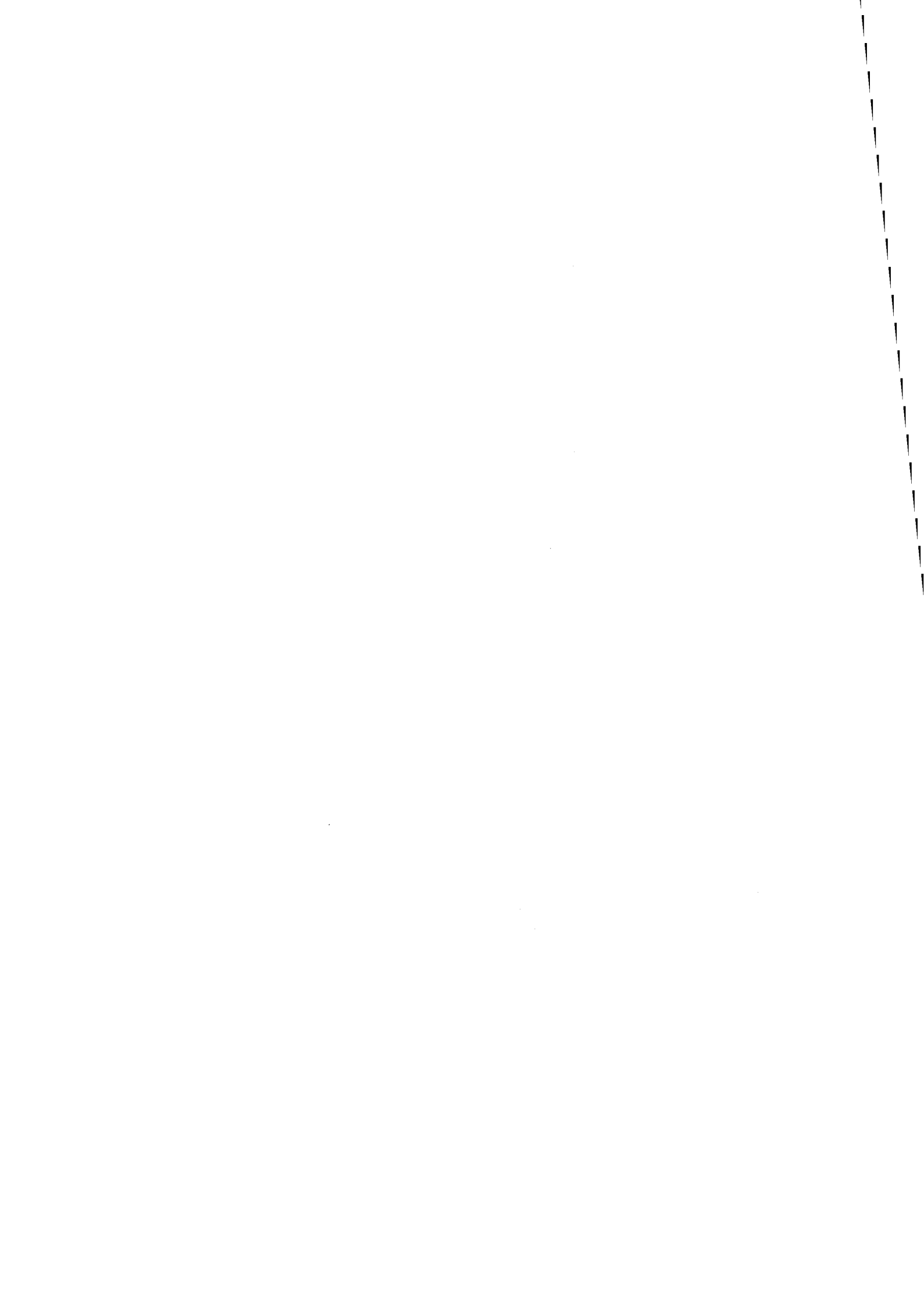
Trebuie pusă sub semnul întrebării și afirmația, izvorită din gelozie, a filozofului grec Porfiriu, care spune despre Origen că e «grec crescut în știința grecească, dar care s-a comportat în viață ca un creștin, însă în «fabulele» credinței sale el a propovedit tot ideile grecilor» (Eus., Istorie, VI, 19, 5). Credem că cititorul va putea desprinde și din aceste trei scrieri: una dogmatică, una catehetică și a treia morală, cât de exagerat l-au judecat atât Porfiriu, cât și alții pe Origen. În fond, miezul sau centrul teologiei lui Origen a fost continua lui referire la Sfânta Scriptură, pe care voia să se bazeze toată cugetarea, care, cum era firesc, purta haina contemporaneității lui. În orice caz, cum bine susține un cercetător recent, «Hristos, în care se unesc în chip tainic Dumnezeu și omul, formează principala problemă ce poate fi pusă înțelegerii oricărui om» (M. Harl). Ca și la înaintașul său, sfântul Irineu de Lyon, și pentru Origen Hristos este Cel ce «recapitulează» sensul lumii, începutul și destinul ei ultim.

În procesul cunoașterii umane, atîta cîtă îi poate fi dată, Origen ne este și astăzi contemporan, într-un fel, prin dorul și prin îndrăzneala lui de a se apropia de Hristos Cel tainic și totuși atât de uman. Dar, în același timp cititorul e rugat să aibă în vedere cît de greu se lasă prinse în cuvînt adevăruri atît de imponderabile și pline de mister. Pe cît ne-a stat în putere ne-am silit să întrebuițăm expresii cît mai apropiate de limbajul cărților bisericești, dar mărturisim că în multe locuri a trebuit să recurgem la cuvinte radicale cerute de specificul expunerii filozofice. Sperăm ca traducerea noastră să nu «trădeze» gîndirea marelui alexandrin.

Notăm că Pr. Prof. C. Galeriu a făcut traducerea la «Exortație la martiriu», restul materialelor (studii, traducere și comentarii) ne aparțin.

Pr. Prof. T. BODOGAE

## DESPRE PRINCIPII





## STUDIU INTRODUCŢIV

### PRELIMINARII

Cititorii noştri au putut constata, din volumele anterioare ale acestei colecţii, căldura evlaviei şi profunzimea convingerilor religioase ale lui Origen, pe care un cercetător francez<sup>1</sup> l-a numit pe bună dreptate «cel mai popular catehet al veacului al III-lea... Toată viaţa lui s-a desfăşurat în câmpul învăţăturii şi al predicii», într-una din cele mai frământate epoci din viaţa Bisericii creştine. În această privinţă el ţinea să declare adeseori, şi trebuie să adăugăm că în acest sens nu lipsesc nici mărturiile contemporane, că el era un «om al Bisericii» (ego vero qui opto esse ecclesiasticus) în cel mai deplin înţeles al cuvîntului.

La aceeaşi concluzie ajungem şi cînd luăm în considerare activitatea lui impresionantă pe tărîmul exegezei biblice, unde a pus temelie muncii de critică a textului biblic şi unde ne-a lăsat mii de pagini de exegeză, poate cea mai importantă parte a extinsei sale opere. Dealtfel, cum subliniază un teolog, întreaga operă a lui Origen este un comentariu al Bibliei<sup>2</sup>. Rămîne ca un merit incontestabil al lui faptul de a fi ştiut fundamenta în mod irefutabil raportul corect dintre cele două Testamente, fapt care stă la temelia tradiţiei comune a Bisericii creştine într-un moment cînd aceasta a fost confruntată, mai tare decît oricînd, de exegeza rabinică şi filoniană a iudaismului, dar mai ales, de asaltul impetuos al diferitelor direcţii gnostice, cărora el a ştiut să le dea lovitura de graţie<sup>3</sup>.

### CARACTERUL DEOSEBIT AL CĂRŢII

#### «Περὶ ἀρχῶν»

De astă dată, în volumul al treilea din operele lui Origen, facem cunoştinţă cu gîndirea sa teologică propriu zisă, prezentînd în traducere şi note explicative cea mai cunoscută dintre lucrările sale, dar şi cea mai controversată, intitulată «Περὶ ἀρχῶν» sau *De principiis*, cum a fost

1. G. Bardy, *Un prédicateur populaire au III-e siècle*, în «Revue pratique d'apologétique», Toulouse, 1927, p. 515.

2. J. Daniélou, *Origène*, Paris, 1950, p. 304.

3. Ad. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte* I, Darmstadt, 1980, p. 637.

ea popularizată în Apus, și căreia noi i-am zice românește *Despre începuturi*, lucrare despre care unii spun că e cel dintâi sistem de cugetare dogmatică a Bisericii răsăritene înainte de sfântul Ioan Damaschinul, pe când alții sînt de părere că-i mai curînd o operă de filozofia religiei, ceva intermediar între dogmatică și filozofie<sup>4</sup>, ba pentru unii ea nu ar avea nimic teologic în ea<sup>5</sup>, ci ar fi doar un sistem de filozofie din timpul platonismului tîrziu, care se preocupa și el pe atunci de probleme ca existența și ființa lui Dumnezeu, despre providență, ființa binelui și răului, despre virtuți, și despre suflet, pedeapsă și răsplată. În acest sens teologul protestant Hal Koch vedea în «Περὶ ἀρχῶν» o carte de pedagogie și de educație pur idealistă<sup>6</sup>, iar un alt cercetător, E. Molland, tăgăduia că în ea s-ar afla ceva despre doctrina eshatologică a învățaturii creștine<sup>7</sup>. În urma studiilor recente, a simpozioanelor și colocviilor origeniene care au marcat un fel de renaștere a studiilor patristice și a celor origeniene îndeosebi<sup>8</sup>, păreri despre sistemul de cugetare teologică al lui Origen și mai ales cu privire la «Περὶ ἀρχῶν» au adus clarificări noi, mai obiective decît pînă acum și care văd în această lucrare o încercare de prezentare a învățaturii creștine despre mîntuire așa cum se putea ea reda în limbajul și perspectiva sistemelor filozofice ale timpului, îndeosebi ale platonismului tîrziu, ale stoicismului și aristotelismului.

Această sinteză a învățaturii creștine, așa cum o prezintă aici Origen, se caracterizează prin același duh de evlavie și de convingere religioasă, pe care l-am întîlnit și în celelalte lucrări, dar ea prezintă în plus și o îndrăzneală de cercetare nemaîntîlnită pînă atunci și care s-a dovedit în multe puncte forțată și plină de ambiguități, ceea ce a dus pînă la urmă la cîteva concluzii străine de învățătura tradițională a Bisericii. Există o serie de cauze, parte din ele chiar obiective, care explică neajunsurile sub care ni se prezintă astăzi lucrarea și de care cititorul nostru e rugat insistent să țină seama. Dintre ele amintim doar cîteva.

Mai întîi, Περὶ ἀρχῶν nu ni s-a păstrat în forma și în limba originală, decît poate în proporție de 1/6 din extensiunea ei. Apoi, textul ei integral îl avem azi doar în traducerea latină a presbiterului Rufin de Aqu-

4. O. Bardenhewer, *Geschichte der kirchlichen Literatur*, 2 Band, Freiburg i. Br., 1914, p. 170.

5. J. Denis, *La philosophie d'Origène*, Paris, 1884, vol. II, p. 23; Eug. de Faye, *Origène. Sa vie, son oeuvre, sa pensée*, vol. II, Paris, 1927, p. 214, 238.

6. Hal Koch, *Pronoia und Paideusis. Studien über Origenes und sein Verhältnis zum Platonismus*. Berlin—Leipzig, concluzii.

7. *The conception of the Gospels in the Alexandrian Theology*, Oslo, 1938, p. 170.

8. A se vedea volumele intitulate «Origeniana» I, II (Bari 1975 și 1980), precum și studiul lui H. Crouzel, *Bibliographie critique d'Origène*, la Haye, 1971.

leea, traducere care cel puţin în câteva locuri nu este nici ea corectă, întrucît, fiind un mare admirator al lui Origen, pe care voia să-l prezinte în culori cît mai avantajoase, Rufin a efectuat o serie de corecturi, «îndulcind» pasajele care i se păreau că nu se încadrează în «regula de credinţă» a Bisericii. Se ştie că o traducere latină a acestui tratat a fost făcută şi de Fericitul Ieronim, dar şi ea a dispărut ca şi originalul ei, căzînd probabil jertfă măsurilor de urmărire şi de distrugere luate de unul sau altul din partidele pro-origeniste sau anti-origeniste, care s-au înfruntat reciproc destul de pătimaş veacuri de-a rîndul şi care n-au dispărut complet nici în clipa osîndirii lui Origen, la sinodul V ecumenic din anul 553. Şi cu toate că în această privinţă s-au scris foarte multe studii de specialitate, totuşi sîntem departe de a putea spune că s-a ajuns la concluzii unanime, spre a se putea stabili care va fi fost adevărata nuanţă exprimată de autor în oricare parte a operei.

Un al treilea considerent de care trebuie ținut seamă este faptul că, în redactarea acestei lucrări, Origen declară încă din prefaţă şi o repetă de mai multe ori că atunci cînd a fost vorba să se pronunţe în așa numitele «probleme deschise», pentru care nu se găsesc nici în Scriptură şi nici în tradiţia Bisericii hotărîri precise, el schițează doar unele ipoteze sau încercări, oferind «bănuieli mai curînd decît afirmații», «părerii expuse nu în chip dogmatic, ci sub formă de discuții sau de întrebări»<sup>9</sup>.

În fond, Origen expune în lucrarea aceasta marea majoritate a adevărurilor de credință creștine: credința despre spiritualitatea lui Dumnezeu (unul în ființă și întreit în persoane), cea despre existența sufletului omenesc («înruit» cu Dumnezeu, despre libertatea voinței, despre judecată, despre înviere, despre îngerii buni și răi, despre crearea lumii în timp, despre inspirația Sfintei Scripturi și despre modurile interpretării ei. În mare, am putea spune deci că atinge ceea ce este esențial din adevărurile credinței creștine. Dar — și aici intervine punctul critic al operei lui — formularea răspunsurilor lui la «problemele deschise» nu-i totdeauna corectă, chiar dacă nu-i lipsită de originalitate. Iată, de pildă, câteva din aceste probleme: Duhul Sfînt este oare născut ori nenăscut? (termenul «purcedere» încă nu fusese intrat în circulație!); sufletul omenesc își are originea într-o sămîntă transmisă ori are alt început? e creat ori necreat? Tradiția Bisericii nu ne spune: ce a fost înainte de facerea lumii și ce va fi după ce ea se va termina! Cînd au fost creați îngerii, care a fost numărul și condiția lor? Sau, cum zice el însuși într-un pasaj semnificativ<sup>10</sup>: «Ca să cunoaștem tainele privitoare la su-

9. II, 6, 2: «suspiciones potius quam affirmationes»; II, 8, 4: «non putentur velut dogmata esse prolata, sed tractandi more ac requirendi discussa».

10. IV, 2, 7.

fletele care nu-și pot dobîndi desăvîrșirea pe altă cale decît dacă se împărtășesc de marea bogăție și de adevărul înțelepciunii cea după Dumnezeu, a fost statornicită în chip necesar, ca o premisă firească, învățătura despre Dumnezeu și despre Fiul Său cel Unul născut și anume : de ce natură e și în ce fel este El Fiul al lui Dumnezeu ? Care sînt cauzele pogoririi Sale pînă la luarea unui trup omenesc și cum S-a făcut El întru toate asemenea omului ? În ce a constat lucrarea Lui ? Cui i-a folosit ea și cînd a avut loc ? Apoi a fost necesar să ne lămurim în legătură cu ființele cugetătoare înrudite oarecum cu noi, ca și despre puteri cugetătoare, despre deosebirea dintre suflete și despre cauzele de unde provin aceste deosebiri, despre natura lumii și despre cauza existenței ei ; de unde provine răutatea de pe pămînt, de ce-i ea atîta de mare și de lătită ? Dacă ea e numai pe pămînt ori și în alt loc ?».

După cum se vede, pentru un teolog, sau chiar pentru un creștin care nu are numaidecît o pregătire de specialitate, cugetarea lui Origen și modul lui de a pune mereu probleme, fără însă a le da rezolvare clară, așa cum ar cere cugetarea structurată logic a omului de azi, ci lăsînd de multe ori în seama cititorilor <sup>11</sup> latitudinea de a alege soluția sau răspunsul pe care le găsesc mai potrivite, poate duce la confuzii sau la contradicții. Într-una din scrierile sale Origen declara el însuși : «Despre Dumnezeu și despre tainele Lui mărturisesc eu însumi că-i primejdios a spune chiar și adevărul, căci dacă nu-s exprimate lucrurile corect, chiar și cele spuse pot duce la greșeli» <sup>12</sup>. Sau în alt loc : <sup>13</sup> «Că îndrăzneala mea de a țilcui cuvîntul tainic al Domnului va fi fost bună sau rea, aceasta va ști-o numai Dumnezeu și Hristosul Lui (Rom. 8, 9) precum și oricare din cei ce se împărtășesc din Duhul lui Dumnezeu și din Duhul lui Hristos. Numai de-ai putea avea și tu, iubite cititor, parte de acest lucru și să crești într-una în această participare, ca să poți spune nu numai că ai fost chemat la împărtășirea cu Hristos ( I Cor. 1, 9), ci și la împărtășirea cu Dumnezeu» (Evr. 3, 14).

Frazele lui sînt adeseori eliptic construite, altele adevărurile prezentate sînt numai schițate sau rediate în mod impersonal chiar și cînd e vorba de învățături de credință recunoscute prin tradiție. Așa de pildă, Origen vorbește despre colaborarea liberă a omului cu harul divin, dar despre modul în care lucrează harul, el nu vorbește. Afirmă că mîntuirea sau pierzarea omului atîrnă de folosirea liberă a voinței omenești, dar nu descrie limitele între care se petrec ambele acțiuni. Cum am putea ști ce fire au puterile îngerești care ne pot veni în ajutor la dobîndirea

11. I, 6, 3 ; III, 6, 9 etc.

12. *Omilii la Iezechiel*, I, 10 Migne P. G. 13, 677.

13. *Epistola către Grigorie*, în «Filocalia» ed. Robinson, p. 64—67, tradusă de

mîntuirii, cîtă vreme Origen nu aminteşte nicăieri că aceste puteri sînt dotate cu astfel de facultăţi? Ca să nu mai vorbim de probleme cosmologice propriu-zise, cum sînt originea lumii, transformarea materiei, în general ierarhia puterilor cugetătoare, sau astrele şi oamenii, deopotrivă, caracterul ciclic şi desăvîrşit al evoluţiei din univers, supus principiului că sfîrşitul lui trebuie să fie similar începutului<sup>14</sup>.

Dar poate că cea mai periculoasă «îndrăzneală» a arătat Origen atunci cînd a forţat chiar şi înţelesul literal sau istoric al textelor biblice, de dragul de a afla pretutindeni un înţeles duhovnicesc mai înalt, care să servească creştinului «ca pilde» (I Cor., 10, 11). Astfel, porunca dată în legătură cu tăierea-împrejur (Fac. 17, 14) ar fi după el absurdă pe motivul că atinge mai întii pe părinţi<sup>15</sup>. Porunca dată lui Avraam ca «să asculte de glasul Sarei» (Fac. 21, 12) ar fi în contradicţie cu cealaltă poruncă, în care se cerea (Fac. 3, 16) ca femeia să asculte de bărbat, şi de aceea Origen crede că porunca dată lui Avraam nu poate avea alt înţeles decît că numele Sara însemnează «virtute»!<sup>16</sup> Unul din cele mai tipice exemple de exegeză forţată a lui Origen este acceptarea interpretării în sens platonice şi aristotelice a «căderii» sufletelor ca un fel de răcire sau «degerare» a lor ( $\psi\chi\eta$  de la  $\psi\chi\omicron\varsigma$  = frig), atunci cînd ele ajung să se depărteze de Dumnezeu<sup>17</sup>. Am pomenit aceste lucruri aici pentru a înţelege mai uşor lectura acestei opere despre care însuşi Rufin, care a tradus-o, declară că e «foarte obscură şi foarte greoaie», întrucît tratează probleme «despre care mulţi filozofi au discutat o viaţă întreagă fără să fi putut ajunge la nici un rezultat»<sup>18</sup>.

Nu-i de mirare că însuşi Origen a fost nevoit să constate în predicile sale că îndată ce dădea la o parte «vălul» alegoric al Legii vechi căutînd să interpreteze unele pasaje în chip «duhovnicesc», «amicii literari» îi înscenau calomniile şi curse, declarînd că ei nu vor să uite că nu stau cu picioarele în văzduh, ci pe pămînt<sup>19</sup>. Însuşi prietenul şi admiratorul său, mucenicul Pamfil, mărturiseşte (în *Apologia pentru Origen*) că dascălul său nesocoteşte cu totul spusele istoriei sfinte, subminînd astfel el însuşi pînă şi credinţa în adevărurile reale ale vieţii pămînteşti a Mîntuitorului<sup>20</sup>. În felul acesta, Origen deschidea încetul cu încetul porţiţa arbitrarului, aşa că oricît duh şi adîncime dovedise pînă atunci,

noi în P.S.B. 7.

14. A se vedea Marg. Harl, *Origène et la fonction révélatrice du Verbe incarné*, Paris, 1958, p. 105.

15. IV, 3, 2.

16. *Omil. Fac.*, 6, 1.

17. III, 8, 3.

18. *Prefaţa lui Rufin*, 3.

19. *Omil. la Fac.* 13, 3.

20. Migne, P.G., 17, 585.

valoroasa exegeză alexandrină începea să degenereze într-o alchimie sau geografie cerească.

Și totuși, cu toată neclaritatea și ambivalența exprimării, uneori «cifrate» și pline de simbolisme căutate, opera lui Origen e o originală și grandioasă construcție proprie a materialului teologic. Mai întâi, cu toată culoarea timpului în care și-a îmbrăcat expunerile, Origen a scris o teologie legată strâns de Biblie, iar unele deficiențe ale sistemului au fost datorate influenței exegezei lui Filon. În al doilea rând, concepția lui teologică are în centru taina întrupării Mântuitorului, Care, chiar dacă în unele pasaje se simt oarecari urme de subordinaționism, e în același timp Fiul-Unul născut al Tatălui, dar și om adevărat, Dumnezeu-Omul (Θεάνθρωπος) sau Fiu al Omului, mijlocitorul împăcării omului cu Dumnezeu și Cuvîntul întrupat, Care descoperă lumii legea «Evangheliei veșnice». Hristosul lui Origen, spune ultimul traducător în franțuzește al lucrării pe care o prezentăm, este un Hristos transparent, prin făptura căruia poate fi contemplat Cuvîntul dumnezeiesc, Care S-a dovedit izvor de viață, de cunoaștere, de desăvîrșire. Ca și altădată Pavel, care declara că a cunoscut cîndva pe Hristos cel răstignit, tot așa declară și Origen că de acum aștepta pe Iisus cel înviat, Care «iarăși va să vie», întru mărire, la sfîrșitul veacurilor, să adune pe toți la vechea unitate <sup>21</sup>.

Alți comentatori au văzut, ca idee centrală a acestui tratat, ideea providenței educatoare <sup>22</sup>, iar alții, pe cea a libertății ființelor cugetătoare <sup>23</sup>.

Dar poate mai potrivit ar fi să se vadă ca fir roșu al lucrării planul cuprinzînd istoria mîntuirii, în care e drept că Origen a cuprins și ipoteza de origine platonice a preexistenței sufletelor, dar pe care a încadrat-o în planul mare al iconomiei divine, potrivit căreia Cuvîntul cel întrupat a adus, prin moartea și Învierea Sa, biruința asupra puterilor rele și apoi restaurarea finală <sup>24</sup>.

Scopul lucrării de față se poate deduce din ceea ce exprimase aici Origen însuși, în unele scrieri ale sale. Astfel la un moment dat el spune: «Am scris această lucrare, pe de o parte, pentru aceia dintre credincioșii noștri care caută explicarea în haină rațională a principiilor de credință; dar pe de altă parte, am vrut să dau și un răspuns împotriva ereticilor care mereu ne provoacă la discuții neplăcute» <sup>24 a</sup>. Iar ca să înțelegem și mai bine lucrurile, nu trebuie să uităm ceea ce ne relatează Eusebiu de Cezareea <sup>25</sup>, în legătură cu dezvoltarea școlii catehetice din

21. M. Harl, *op. cit.*, p. 358—359.

22. H. Koch, *op. cit.*, p. 218.

23. R. Cadiou, *Introduction au système d'Origène*, Paris, 1932, p. 39.

24. J. Daniélou, *op. cit.*, p. 205.

24 a. *Despre principii*, IV, 4, 5 (după ediția berlineză, p. 356).

25. Eusebiu, *Istoria bisericească*, VI, 15.

Alexandria : «Văzînd că nu-i mai ajunge timpul pentru studiu şi pentru explicarea Sfinţelor Scripturi din pricina mulţimilor care-l asaltau, unii după alţii, de dimineaţa pînă seara, încît nu-l mai lăseau nici să răsuflă, Origen a hotărît să împartă munca, încredinţînd lui Heracla sarcina de pregătire mai redusă a catehumenilor, iar pentru sine şi-a rezervat instruirea celor mai avansaţi». Or, tocmai acestei categorii de scrieri aparţine opera *Despre începuturi*, scrisă cu scopul de a răspunde, după cum declară însuşi Origen<sup>26</sup>, unora din creştinii mai instruiţi, care aveau o cultură filozofică mai deosebită şi dorind să adîncească Scriptura, «au început să alerge după bucate oprite», folosindu-se de o metodă de demonstrare şi de convingere la care contribuie atît Scriptura, cît şi raţiunea, iar avînd impresia că acest lucru nu-l găsesc în sînul Bisericii, mulţi s-au adresat ereticilor, cum ştim că s-a întîmplat cu Ambrozie, sprijinitorul său, care aderase încă în tinereţe la gruparea ereticilor culţi conduşi de Valentin. De altfel, şi Rufin va declara, în prefaţa traducerilor sale<sup>27</sup>, că în această lucrare Origen s-a adresat unor oameni «mai învăţaţi şi mai culţi». În orice caz, se cuprinde mult adevăr în afirmaţiile unor cercetători mai recentî<sup>28</sup>, despre «locul predominant al polemicii antignostice» în structura acestei lucrări.

Despre data cînd a fost compusă această lucrare s-a scris mult, dar e cu neputinţă să se fixeze precis anul în care a fost redactată. Oricum, ea este una din cele mai încheigate şi mai coerente lucrări ale marelui învăţat alexandrin, dovadă a unei maturităţi de cugetare incontestabile ; de aceea, Eusebiu de Cezareea<sup>29</sup> o fixează ca aparţinînd perioadei «dina-ntea plecării din Alexandria», cu alte cuvinte, înainte de anul 232. Tot Eusebiu ne mai spune că pînă a nu fi plecat din Alexandria el mai scrisese *Hexapla*, *Comentariul la Psalmii 1—25*, *Stromatele*, *Despre Înviere*, *Comentariul la Plîngerile lui Ieremia* şi *Comentariul la cartea Facerii*, lucrări pierdute în cea mai mare parte. Într-un pasaj din scrierea de faţă Origen se referă<sup>30</sup> la *Comentariul la Ps. 2*, spunînd : «După cum am arătat acest lucru cînd l-am tîlcuit», ceea ce vrea să spună că lucrarea de faţă a fost redactată după ce au fost comentaţi primii psalmi. Tot aşa stau lucrurile şi cînd se referă la citatul din *Fac. 1, 1*, unde Origen afirmă<sup>31</sup> că «acolo am tratat lucrurile mai pe larg». În schimb, cînd vor-

26. *Com. Ioan V*, 8, reproduc şi în «*Filocalia*».

27. «*Sane velut peritis jam scientibus loquens*».

28. M. Simonetti, *I Principi di Origene*, Torino, 1968, p. 35 ; 150, 274 ; 374 etc. Mai nou, Alain le Boulluec, *La place de la polémique antignostique dans le «Peri Archon»*, în «*Origeniana*» I (Bari 1975), p. 47—61. Tot acolo (p. 297—312) studiul lui Joseph Rius-Camps, *Origenes y Marcion, Caracter preferentemente antimarcionita, pre-lacio del segundo ciclo de «Peri Archon»*.

29. *Istoria bisericească*, VI, 24, 3.

30. II, 4, 4.

31. II, 3, 6.

bește despre Fac. 1, 26, mărturisește<sup>32</sup> că despre «chipul lui Dumnezeu» (din acest citat) voi vorbi mai cu de-amănuntul atunci când voi ajunge să tilcuiesc tomul 5». În «Filocalie» amintește Origen și de tomul 3 din *Comentariul la Facere* atunci când descrie<sup>33</sup> opera de creație din ziua a IV-a. Reiese, așadar, că redactarea tratatului *Despre începuturi* se situează în răstimpul când autorul terminase primele 3 volume din *Comentariul la Facere*, dar când încă nu ajunsese la tomul 5.

P. Nautin propune<sup>34</sup> folosirea unui alt reper cronologic pentru a preciza data mai sigură a compunerii acestor lucrări, și anume, bazându-se pe știrea dată de istoricul Eusebiu despre *Stromate*, despre care el spune că a fost redactată «în vremea domniei împăratului Alexandru», (223—235), timp în care ar fi avut loc și redactarea *Comentariului la Psalmii 1—25*. Origen declară: «în legătură cu data când trebuia să încep comentariul la psalmi, mărturisesc că o mare bucată de vreme am rezistat cererii lui Ambrozie de a mă apuca de scris»<sup>35</sup>, ceea ce ar putea însemna că pe atunci va fi fost ocupat cu *Hexaptele* sale. Din toate acestea credem că putem deduce că tratatul *Despre începuturi* va fi fost redactat în urma *Hexaptelelor*, a *Comentariului la Ps. 1—25*, a *Stromatelor*, a *Tratatului despre înviere* și a *Comentariului la Facere*.

De notat că, luând de bază aluzia transparentă din acest tratat (cap. I, 2, 13), în care se vorbește de toate numirile (ἐπινοιαί) atribuite lui Iisus Hristos și despre care se știe că s-a tratat în *Comentariul la Evangelhia după Ioan*<sup>36</sup>, H. Crouzel crede că tratatul de față «va fi fost terminat înainte de *Comentariul la Ioan*», la care — cum am subliniat la locul potrivit<sup>37</sup> — Origen a lucrat un răstimp mult mai îndelungat, chiar dacă începutul îl va fi făcut tot în epoca alexandrină. Se pare că O. Bardenhewer va fi avut dreptate<sup>38</sup> atunci când susținea față de G. Bardy<sup>39</sup> (care afirmase că «Περὶ ἀρχῶν») ar fi fost redactat între 212—218, la începutul operei marelui catehet alexandrin) că această masivă operă presupune o vigoare de cugetare și o dexteritate de exprimare care nu se putea considera să fi izvorât din anii de primă tinerețe a lui Origen. Acum, între 225—230, el avea 40—45 de ani, era deci în deplină maturitate. De părerea lui O. Bardenhewer<sup>40</sup> sînt și A. Harnack<sup>41</sup>, F. Katten-

32. I, 2, 6.

33. «*Filocalia*», XIV.

34. Origène. *Sa vie et son oeuvre*, Paris, 1977, p. 371.

35. La Eusebiu, *Istoria bisericească*, VI, 24, 3.

36. *Com. Ioan I*, 21—24.

37. *Traité des Principes*, vol. I, p. 11; vol. II, p. 56. A se vedea P.S.B. 7.

38. *Geschichte der altkirchlicher Literatur*, ed. II, vol. II, Freiburg i. Br., 1914, p. 136.

39. *Recherches sur l'histoire du texte et ses versions latines du «De Principiis» d'Origène*, Paris, 1923, p. 7—8.

40. O. Bardenhewer, *op. cit.*, p. 170.

41. Ad. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, II, Chronologie, p. 20



busch <sup>42</sup>, F. Prat <sup>43</sup>, P. Koetschau <sup>44</sup>. Ultimul cercetător pe care l-am consultat, P. Nautin <sup>45</sup>, se opreşte şi el, pe bună dreptate, în jurul anului 229 ca dată a compunerii lui.

*Titlul* lucrării e designat de Rufin mai întâi cu numirea grecească «Περὶ ἀρχῶν», apoi continuă: «vel de principiis vel de Principalibus dici potest». Unele variante ale manuscrisului dau în locul ultimei sinonime expresia «de Principalibus», ceea ce ar da să se înţeleagă că ar putea fi vorba despre cetele principale îngeresti <sup>46</sup>; aceasta însă e o nepotrivire, întrucît conţinutul operei vorbeşte de o arie cu mult mai cuprinzătoare. De aceea desigur că titlul dat de Origen a fost «Περὶ ἀρχῶν», care, pentru vremurile noastre ar însemna două lucruri: 1) elemente de bază ale credinţei creştine, în sensul de «Hauptlehre», «Grundlehre» <sup>47</sup> sau 2) principii metafizice sau ontologice de existenţă şi de cunoaştere («Lehre von der ersten Dinge», «Les causes de la génération du monde») <sup>48</sup>. Noi îi vom zice româneşte *Despre principii*.

Se pare, însă, că nu trebuie să absolutizăm lucrurile nici într-o parte, nici în alta. Credem că Origen se va fi gândit la ambele însemnări ale noţiunii, deşi el le utilizează uneori ambiguu şi forţat.

Mai întâi trebuie să precizăm că la numărul singular, noţiunea ἀρχή luată în chip absolut e raportată de Origen la Dumnezeu-Tatăl, izvorul şi începutul metafizic a toată existenţa.

În schimb, în forma plurală (αἱ ἀρχαί) noţiunea e înţeleasă, în prefaţa cărţii, ca o înşirare a principalelor puncte sau articole de credinţă creştină, prin care Origen schiţează însuşi planul lucrării: Dumnezeu Tatăl-Fiul-Duhul Sfânt, omul, îngerii, inspiraţia Sfintei Scripturi, libertatea voinţei, providenţa, judecata de apoi. Toate aceste articole de credinţă le întâlnim aici sub diferite aspecte, însă nu ca într-un manual obişnuit de dogmatică, ci ca tot atâtea aluzii şi referiri principale, stilizate în mod liber şi personal.

Interpretarea cealaltă a noţiunii, ca «începuturi sau cauze constitutive existenţiale» <sup>49</sup>, predomină neasemănat mai mult. Ea a fost împrumutată din ambianţa filozofică şi literară a veacului în care trăise autorul. Bine s-a spus că nu-i mirare că afară de influenţe iudaice, mai ales

42. F. Kattenbusch, *Das apostolische Symbol*, II (Leipzig 1900), p. 135.

43. F. Prat, *Origène, le théologien et l'exégète*, Paris, 1907, p. 39.

44. P. Koetschau, prefaţa la *Origenes Werke* V, p. XI—XIV.

45. P. Nautin, *ibidem*.

46. În sensul din I, 1, 6.

47. Cum a înţeles lucrurile primul traducător al acestei opere în limba germană, Karl Schmitzer, *Origenes über die Grundlehren der Glaubenswissenschaft: Wiederherstellungsversucht*, Stuttgart, 1935. La fel P. Koetschau, editorul lui Origen (p. XII).

48. Hal Koch, *Pronoia und Paideusis*, Berlin, 1932, p. 251 ş.u. J. Daniélou, *op. cit.*, p. 106 şi urm. Endre v. Ivanka, *Plato christianus*, Einsiedeln, 1964, p. 110.

49. M. Simonetti, *op. cit.*, p. 27.

de interpretare filoniană, întâlnim în acest tratat (fiind luate «din afară», mai ales din mediul platonismului târziu și al stoicismului) o serie întreagă de expresii și imagini filozofice, dar care nu reușesc să schimbe viziunea și inspirația creștină a autorului<sup>50</sup>. Iar faptul că chiar termenii «Περὶ ἀρχῶν» îi întâlnim nu numai în *Epitomele* platonismului târziu (Albinos)<sup>51</sup> și la mulți alți cugetători greci ai epocii sale<sup>52</sup>, ci și la dascălul lui Origen, Clement Alexandrinul<sup>53</sup>, apoi faptul că la cele două principii stoice, Dumnezeu și materia, sau cele trei principii platonice<sup>54</sup>, Dumnezeu, materia, ideea, (pe care sub schema Dumnezeu—ființele cugetătoare—lumea le întâlnim contaminate și în această operă a lui Origen), aceste fapte nu mai îngăduie azi să spunem ceea ce spunea în 1927 Eug. de Faye<sup>55</sup>, când declara că «Origen nu cugeta și discuta decît în stilul filozofilor din vremea lui». În schimb, Eusebiu de Cezareea, care ne-a păstrat cele mai bogate informații despre Origen, mărturisește<sup>56</sup> că «arheii» acestuia nu erau cei ai filozofilor, întrucît «el nu cunoștea decît un singur Arheu, cel nenăscut, fără început și fără sfîrșit, un Arheu care e Tatăl Fiului celui unul născut, prin Care toate s-au făcut».

*Structura, planul și cuprinsul lucrării*, am mai spus-o, sînt unice în întreaga literatură creștină a primelor trei veacuri<sup>57</sup>. Primul cercetător care a editat critic «Περὶ ἀρχῶν», P. Koetschau, crede că Clement Alexandrinul ar fi fost cel care va fi îndemnat pe Origen să prezinte lumii o expunere sistematică a învățăturii creștine<sup>58</sup>, adăugînd apoi că în forma în care a redactat-o, Origen n-a lăsat nimic neatins, din punctele principale ale unei teologii dogmatice complete.

S-a discutat mult dacă această scriere este sau nu un tratat de teologie dogmatică propriu-zisă. Unii<sup>59</sup> afirmă că am putea regăsi în ea întreg planul unei «summa theologiae» în sensul manualelor moderne, pe cînd alții văd în ea doar o operă polemică îndreptată împotriva lui Marcion<sup>60</sup> sau chiar numai un tratat de cosmologie și antropologie<sup>61</sup>.

Scrisul lui Origen se abate mereu din drum, ca într-un cerc, făcînd comparații, supoziții, digresiuni, paranteze, întrebuintînd mereu alte și

50. M. Harl, *op. cit.*, p. 347.

51. Cap. VIII—IX, citat după Hal Koch, *Pronoia*, p. 251—253.

52. Indicații la H. Crouzel, *op. cit.*, I, 13.

53. *Stromata*, V, 14, P.G., 9, 132.

54. Simonetti, *op. cit.*, p. 27—28.

55. *Op. cit.*, II, p. 1.

56. *Contra Marcellum*, I, 4, Migne P.G. 24, 709.

57. Questen, *op. cit.*, II, p. 74.

58. Prefața, p. IV.

59. M. Grabmann, *Die Geschichte d. scholast. Methode I* (Freiburg i. Br., 1909), p. 80—85, *Origène, théoreticien de la méthode théologique*, în «Melanges Cavallera», Toulouse, 1948, p. 87—145.

60. H. Jonas, *Gnosis und spätantiker Geist*, II, Göttingen, 1954, p. 171—223.

61. M. Alexandre, *Le statut des questions concernant la matière dans le «Peri Archon»*, în «Origeniana», I, p. 63—83.

alte teze subordonate tezei principale. În total s-au înregistrat cam 18 astfel de capitole separate (afară de II, 9), care se acoperă cu cele 17 capitole așa cum apar ele în ediția critică de la Berlin, avînd fiecare în frunte cîte un titlu grecesc.

Dar chiar și în felul acesta, cu atîtea reveniri și întreruperi, expunerea lui Origen e totuși încheată. Poate aici stă și caracterul «modern» și mereu actual al expunerii sale. De aceea credem că cel mai profund dintre ucenicii săi, sfîntul Grigorie de Nyssa, l-a intuit cel mai bine atunci cînd a subliniat ca notă dominantă a viziunii sale ideea de «epectază»<sup>62</sup>, respectiv a folosirii temeii platonice despre avîntul spre împărțășirea din harurile divine<sup>63</sup>. «E primejdios să întreb și să tot cauți mereu, zice Origen<sup>64</sup>, dar cine poate s-o facă, acela se cade s-o facă, dar să cerceteze lucrurile cu prudență». Iar în alt loc zice așa : «Am îndrăznit să spun aceste lucruri pentru că am crezut că tot e mai bine să le cercetăm și să le explicăm pe cît e cu putință, decît să le lăsăm încurcate»<sup>65</sup>.

Într-un studiu publicat în 1941, Bas. Steidle<sup>66</sup> a crezut că în structura acestui tratat al lui Origen s-ar putea găsi indicii pentru contopirea a două sau chiar trei cursuri sau expuneri asupra unora și acestorași probleme : Dumnezeu, ființele cugetătoare și lumea, expuneri prin care, în tot atîtea reprize, marele dascăl alexandrin și-ar fi pregătit în chip treptat auditoriul, de astă dată format mai ales din intelectuali. Prima expunere s-ar fi făcut «sumar»<sup>67</sup>, a doua «lărgind și adîncind»<sup>68</sup>, iar cea de a treia «sintetizînd»<sup>69</sup>. Cercetătorii mai serioși n-au acceptat în chip rigid această părere. Întrucît atît în *Apologia pentru Origen* scrisă de Pamfil<sup>70</sup>, cît și în «Filocalia» selectată de sfinții Vasile cel Mare și Grigorie Teologul<sup>71</sup>, apoi în *Epistola 124 către Avitus*, scrisă de Fericitul Ieronim<sup>72</sup>, și, în sfîrșit, în «Biblioteca» lui Fotie<sup>73</sup>, ni se relatează

62. J. Daniélou, *Platonisme et théologie mystique*, Paris, 1944, p. 321.

63. Davis Balas, *The idea of participation in the structure of Origen's thought. Christian transposition of a theme of the Platonic tradition*, în «Origeniana», I, p. 257—276.

64. *Com. Mat. XVI*, Migne, P. G. 13, 1380.

65. *Com. Ioan XXXII*, 294, Migne P.G. 14, 418.

66. *Neue Untersuchungen zu Origenes Περὶ ἀρχῶν*, în «Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft» 40 (1941), p. 236—243.

67. În text : «elementis ac fundamentis uti», «breviter digestis» (*Prefața*, 10).

68. În text : «si plenius discutere libet, oportebit adtentius ac diligentius perscrutari», II, 2, 2.

69. Ἀνακεφαλαίωσις — recapitulatio : IV, 4.

70. Migne, P.G., 17, 512—616.

71. A se vedea textul tradus de noi în «P.S.B.», 7.

72. Migne, P.L., 22, 1059—1072.

73. *Codex 8*, Migne, P.G., 103, 52—53.

că «Περὶ ἀρχῶν» avea patru cărți, așa cum ni s-a păstrat pînă azi, împărțirea tradițională rămîne cunoscută sub forma celor *patru cărți* (Cartea I, despre Dumnezeu ; Cartea a II-a, despre lume ; Cartea a III-a, despre libertatea voinței și Cartea a IV-a, despre inspirația și tâlcuirea Sfintei Scripturi). Pentru a putea fi studiată problema cu mai multă temeinicie, unii cercetători actuali caută pe cît posibil să țină seama de amîndouă planurile <sup>74</sup>, atît de cel tradițional, în patru cărți, cît și de cel real, care cuprinde (afară de prefața de la început și «recapitularea» de la sfîrșit, IV, 4), doar *două cărți* distincte. Potrivit acestei împărțiri, în *prima parte* (I, 1—II, 3) se înfățișează «pe scurt» cele trei probleme fundamentale : 1) Tatăl-Fiul-Duhul Sfînt ; 2) ființele cugetătoare, îngerii și oamenii ; apoi 3) «despre lume», iar în *partea a doua* (II, 4 — IV, 3) se reiau «în mare», ca și în prima, aceleași nouă respectiv unsprezece teme, dar acum expunerea nu se mai face global și simplu, ci sub formă de răspunsuri «speciale», mai ales anti-gnostice, ceea ce dovedește că această parte, a doua, nu constituie doar o simplă repetare a aceluiași probleme, ci, mai curînd, o adîncire, o completare a lor. După alți cercetători <sup>75</sup>, forma literară a cărții s-ar putea împărți astfel : a) cartea I — despre Dumnezeu și fapăturile cugetătoare, b) cărțile II—III — lumea materială și legăturile ei cu Dumnezeu și cu lumea spirituală, la care se adaugă, ca anexă, o sinteză recapitulativă.

După cum se vede, nu-i ușor de determinat planul și forma literară a operei. Totuși, faptul că întreaga lucrare e o monografie teologică sau doctrinară bazată pe temeuri scoase din Scriptură, dar sistematizată și redată în termeni filozofici, face din ea atît o lucrare de expunere doctrinală, cît și una exegetică. Cum bine se observă <sup>76</sup>, Origen reușește să pună în lumină legătura strînsă dintre Dumnezeu, om și lume, în limbajul folosit de mediul creștin cult din Alexandria, cît și de cel al curentelor gnostice ale vremii, izbutind pînă la urmă să-i facă să înțeleagă și pe unii și pe alții că numai dacă se depășește, prin lucrarea revelatoare a Cuvîntului întrupat, prăpastia dintre unitatea divină, pe de o parte, și diversitatea din lume, pe de altă parte, se poate

74. A se vedea M. Harl : *Recherches sur le Περὶ ἀρχῶν d'Origène en vue d'une nouvelle édition*, în «*Studia Patristica*», III (Berlin, 1961, p. 57—65) ; Idem : *Structure et cohérence du 'Peri Archon*, în «*Origeniana*», I, p. 11—32 ; Paul Kubel : *Zum Aufbau von Origenes 'De Principiis*», în «*Vigillae christianae*», 25 (1971), p. 31—39.

75. Görgemanns—A. Carpp : *Origenes Vier Bücher von den Prinzipien*, Darmstadt, 1976, p. 16—17.

76. M. Harl : *Structure...*, p. 28—32. Ideea acestei corelații între o parte fizică și una teologică se resimte și în sistemele filozofice ale vremii (Albinos, Salustius etc.). A se vedea la G. Dorival, *La forme du Peri Archon*, în «*Origeniana*», I, p. 36 ș.u.

întrevedea calea spre desăvârşire, la temelie căreia stă ideea unui Dumnezeu bun şi iubitor.

*În starea actuală opera de faţă este reconstituită după patru feluri de texte*, care constituie tot atâtea mărturii determinante pentru a înţelege unele aspecte-cheie ale acestei lucrări atât de complexe.

1. Prima grupă de texte o constituie cele păstrate în limba originală grecească din «*Filocalia*», despre care am mai amintit adeseori<sup>77</sup>. Aceste texte formează 1/7 din extensiunea întregii lucrări avînd ca obiect cele două probleme majore : libertatea voii omeneşti<sup>78</sup> şi doctrina despre inspiraţia Sfintei Scripturi şi despre explicarea ei<sup>79</sup>. Faptul că sub girul sfinţilor Vasile cel Mare şi Grigorie Teologul «*Filocalia*» s-a păstrat în întregime în greceşte, fiind adeseori citită şi copiată, a servit şi serveşte ca un mijloc excelent nu numai de a cunoaşte direct, prin compararea originalului cu traducerea, modul de a scrie şi a teologhisi al lui Origen, ci şi de a verifica fidelitatea traducerii latine făcute de Rufin, respectiv de Fericitul Ieronim. Se pare că numai în două locuri (III, 1 şi IV, 3), unde e vorba de preexistenţa sufletelor, şi-au permis filocalişti să intervină, prescurtînd sau rezumînd textul, după cum va putea vedea cititorul din notele de comentarii la locurile respective.

2. Traducerea latină a lui Rufin e singura care ne-a păstrat în întregime textul lucrării. A mai existat încă o traducere latină, care s-a datorat Fericitului Ieronim, dar din aceasta nu ni s-au păstrat decît cîteva fragmente în *Epistola CXXIV, către Avitus*. În 397 Rufin traduce *Apologia pentru Origen*. În anul următor, în mare grabă, are loc traducerea tratatului de faţă : primele cărţi în timpul postului mare, iar celelalte două în vara aceluiaşi an. În cele două prefete (din fruntea cărţilor I şi III) traducătorul mărturisea : «de la mine n-am adăugat nimic». În schimb, în unele pasaje, formulate de Origen prea îndrăzneţ şi care păreau a contraveni «regulei credinţei», Rufin a îndulcit lucrurile uneori prescurtînd, de cele mai multe ori parafrazîndu-le printr-o expunere mai lungă. Se cunosc vreo 7 astfel de pasaje, pe care le amintim şi noi în comentariile noastre, dar ele sînt de mică importanţă. Comparîndu-le cu originalul grec din «*Filocalia*», primele propoziţii ale traducerii lui Rufin îţi lasă impresia că n-ar reda în întregime nuanţele alexandrinului. Alteori se repetă aceleaşi expresii, ba întîlnim chiar

77. Despre compunerea «*Filocaliei*» şi despre importanţa ei am vorbit în volumul anterior din «*P.S.B.*» (7).

78. Textul din «*Filocalia*» XXI se cuprinde în *Περὶ ἀρχῶν* III, 1.

79. Textul din «*Filocalia*» I se cuprinde în *Περὶ ἀρχῶν* IV, 1—3.

expresii din scrisul lui Virgiliu, căci se vede că ținta principală a traducătorului a fost să fie clar. În general însă oricât de exagerate ar fi fost acuzațiile Fericitului Ieronim, iar în veacul nostru, ale editorului berlinez P. Koetschau și ale altor cercetători, Rufin a redat destul de fidel sensul scrisului lui Origen. Unii cercetători mai noi afirmă chiar că Rufin e mai fidel în traducere și decît Fericitul Ieronim, despre care știm că era un mare literat, dar care a folosit foarte adeseori și parafraza<sup>80</sup>. E drept că în redarea termenilor filozofici, mai ales cînd e vorba de implicațiile antropologice ale liberului arbitru, unde se resimte influența stoicismului<sup>81</sup>, el nu găsește totdeauna sensurile potrivite. De altfel, însuși Rufin recunoștea în scrierea *De adulteratione librorum Origenis* că, pe lîngă pasajele ortodoxe, în scrisul lui Origen sînt destule texte mai puțin ortodoxe<sup>82</sup>, care vor fi fost interpolate de răuvoitori sau poate de copiiștii care n-au înțeles corect problemele. Unul din aceștia va fi fost, după cum am amintit, însuși patronul lui Origen, Ambrozie<sup>83</sup>, care se vede că a călcat dispoziția dascălului de a nu permite multiplicarea operelor sale pînă cînd nu le va revedea el. Într-o scrisoare adresată «amicilor din Alexandria», Origen se plînge că i s-au falsificat scrierile, aducîndu-i-se acuza că ar fi susținut că la sfîrșitul lumii chiar și diavolul va trebui să fie mîntuit, la care Origen declară hotărît: «lucrul acesta nu l-ar putea susține nici chiar un nebun». Mai departe el adaugă că într-o altă ocazie, aflînd de la un alt falsificator și întrebîndu-l de ce îi înțelege greșit manuscrisul, acesta ar fi răspuns: «pentru că am vrut să îmbunătățesc dialogul, co-

80. Primul care a restabilit acest adevăr a fost teologul francez G. Bardy, *Recherches sur l'histoire du texte...* A se vedea și cele scrise de Arm. Robinson în introducerea sa la ediția «Filocaliei», Cambridge, 1893, apoi, P. Koetschau în introducerea sa la ediția berlineză. Nu am avut la îndemînă lucrarea lui F. Winkelmann, *Einige Bemerkungen zu den Aussagen des Rufins v. Aquileia u. des Hieronymus über ihre Uersetzungstheorie von Methode*, în «Festschrift Quasten II», Münster 1970. În schimb, am consultat pe Bas. Studer, *Zur Frage d. dogmat. Terminologie in der lateinischen Übersetzung von Origenes De Principiis*, în «Epektasis Daniélou», Paris, 1972, care, deși a îmbrățișat numai problemele trinitare și hristologice, declară că se îndoieste dacă după 150 de ani de la apariția operei lui Origen (cînd terminologia dogmatică nu era stabilită) s-ar fi putut găsi altul care s-o traducă mai bine. Cel puțin el n-a trădat sensul. Mai nou, H. Crouzel, *Comparaison précise entre les fragments du Peri Archon selon la Philocalie et la traduction du Rufin*, în «Origeniana», I, Bari, 1975, p. 113—121.

81. Observație făcută între alții, și de Eug. Faye, *op. cit.*, I, 226.

82. Știre aflată în *Apologia pentru Origen* a lui Pamfil, Migne, P.G., 17, 441—442.

83. Textul și comentarul *Epistolei lui Origen către prietenii din Alexandria* le dă P. Nautin, *op. cit.*, p. 161—166.

rectându-l». Am mai repetat și în alt loc cum că — după mărturia lui Eusebiu<sup>84</sup> — marele învățat alexandrin n-a îngăduit decît tîrziu, la bătrînețe, să se copieze de către tahigrafi și să se răspîndească operele lui, iar întrucît tratatul *Despre principii* este redactat anterior îngăduinței de multiplicare date de autor, este posibil să se fi strecurat și unele neclarități. Soarta operei se vede că nu va fi fost străină de faptele relatate în scrisoarea citată a lui Origen, pentru care acesta se plînge de lipsa de înțelegere chiar a unui episcop, probabil a celui alexandrin din acea vreme<sup>85</sup>.

3. Cît despre *Fragmentele lui Ieronim*, din *Epistola 124, către Avitus*<sup>86</sup>, se poate spune că ele trebuie folosite cu și mai mare grijă decît traducerea lui Rufin<sup>87</sup> pentru că la el nu numai că nu lipsesc parafrazele, dar prescurtările și interpolările lui sînt izvorîte mai ales din înclinarea lui spre literaturizare. Astfel, la cele 3 pasaje (III, 1, 22; III, 1, 25 și IV, 3, 10) în care ideea preexistenței sufletelor este abia sesizabilă în textul grec, Fericitul Ieronim nu se ferește să declare apodictic: <sup>88</sup> «Origen e eretic, Rufin, infidel». Același lucru, și în alte 4 locuri, unde Origen vorbește doar ipotetic despre corporalitate, Fericitul Ieronim socoate presupunerile lui Origen ca fiind «afirmații dogmatice»<sup>89</sup>. În comentariile noastre am subliniat acest lucru în fiecare loc în parte.

4. Se pare că nici *Fragmentele lui Iustinian*<sup>90</sup> nu ar fi fost străine de cele ale lui Ieronim. Ele au fost spicuite mai curînd din traducerea lui Rufin decît din textul lui Origen. De altfel, însăși *Epistola 124*, scrisă de Fericitul Ieronim către Avitus, a fost compusă tot în Pales-

84. Eusebiu, *Istoria bisericească*, VI, 36, 1. S-ar putea deduce și de aici că textul tratatului *Despre principii* s-a făcut prea în grabă, lucru pe care-l susține și Huet în lucrarea sa, «Origeniana», cartea III, cap. III, partea XIII, Migne, P. G., 17, 815—816.

85. P. Nautin, (*op. cit.*, p. 166—168), crede că acest episcop va fi fost nu Demetriu, ci Heracla.

86. Editată critic de I. Hilberg în colecția vieneză «Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum», vol. 56, p. 96—117, precum și în ediția berlineză a lui P. Koetschau, intercalată la aparatul critic.

87. H. Crouzel, *Traité*, I, p. 29.

88. *Apolog. c. Ruf.* 17, Migne, P.L., 23, 402, «duplex in opere meo utilitas fuit, dum et haereticus auctor proditur et non verus interpret arguitur».

89. Rius-Camps, *La suerte final de la naturaleza corporea según el Peri Archon de Origenes*, în «*Vetera christianorum*», 10 (1973), p. 293—294.

90. Textele celor 9 anatematisme din anul 543, cuprinse în scrisoarea către patriarhul Mina, se află în «*Acta conciliorum oecumenicorum*», editate de Ed. Schwartz III, Berlin, 1940, p. 185—214, iar ale celor 15 anatematisme date de sinodul V ecumenic din anul 553 se află în aceeași colecție, vol. IV, 1, Berlin, 1971, p. 228—250 precum și în colecția lui Mansi, vol. IX. În traducerea germană, la Görgemanns, *op. cit.*, p. 822—831.

tina și pînă acum nu s-a putut dovedi că ea fusese tradusă și în grecește. În schimb, contrarii călugărilor «isochriști» palestinieni, care interpretau rigid și antropomorfist lucrurile și care au trimis lui Iustinian spicurile respective, sînt socotiți de unii cercetători a fi autorii «scrisorii către patriarhul Mina», din 543, precum și ai «capitolelor» de la sinodul V ecumenic, din anul 553, prin care au fost condamnate persoana și cîteva teze rătăcite ale lui Origen. F. Diekamp crede chiar că la anul 553 s-a confundat origenismul veacului al VI-lea cu scrisul lui Origen, din secolul al III-lea<sup>91</sup>. Unele pasaje din «Περὶ ἀρχῶν» par a fi fost altfel formulate decît în actele din 543 și 553.

S-a scris mult despre interpretarea lui «Περὶ ἀρχῶν» în secolele IV—VI. În legătură cu această problemă trebuie avut în vedere ceea ce s-a numit de obicei *prima și a doua controversă origenistă* de la finea sec. IV și din sec. VI. Nu are rost să insistăm aici pe larg asupra lor. Ele sînt în general cunoscute, iar cititorul sperăm că va putea găsi, în comentariile legate de textul lucrării, lămuriri suficiente în legătură cu una sau alta din afirmațiile neclare sau chiar eronate ale lui Origen<sup>92</sup>.

Folosind un mod de exprimare mai mult «ipotetic și antitetic»<sup>93</sup>, în probleme la care Biserica creștină nu-și fixase o atitudine, opera lui Origen nu se putea să nu dea naștere la o serie de nedumeriri și tulburări. Recent, un cercetător<sup>94</sup> își intitula o operă a sa prin cuvintele: «problemele origenismului din secolul III», vrînd să arate prin aceasta că, deși n-a fost cercetată sub toate aspectele ei, influența cugetării lui Origen și îndeosebi a lucrării *Despre principii* a fost foarte vie în conștiința creștinătății, încă din veacul în care a închis ochii autorul ei.

Faptul că — potrivit relatărilor lui Eusebiu, Origen interzisese<sup>95</sup> copierea și multiplicarea operelor sale înainte de a fi fost revizuite de

91. F. Diekamp, *Die origenistischen Streitigkeiten im sechsten Jahrhundert und das fünfte allgemeine Konzil*, Münster, 1899; iar mai nou, Antoine Guillaumont, *Les «Kefalaia Gnostica» d'Evagre le Pontique et l'histoire de l'origénisme chez les Grecs et chez les Syriens* (Patristica Sorbonensia, 5), Paris, 1962.

92. Amintim doar lucrările românești scrise în apărarea lui Origen și anume: T. Popescu, *Denaturarea istoriei lui Origen*, în «Biserica Ortodoxă Română», nr.-le 5, 7, 10 și 11/1926; același, *Tratatul împăratului Iustinian contra lui Origen*, în «Studii Teologice», (seria veche), București, 1933. În revista «Studii Teologice» (seria nouă), nr. 3—5, anul 1953; I. G. Coman, *Problemele dogmatice ale sinodului V ecumenic*; L. Stan, *Împăratul Iustinian, sinodul V ecumenic și Papalitatea. A se vedea, și studiul lui I. Todoran, Poate fi socotit Origen eretic?*, în «Mitropolia Ardealului», 1959, p. 540—547.

93. H. Crouzel, *Sur l'Origénisme*, în «Sacramentum Mundi», 3, Roma, 1969, p. 925.

94. Wolf Bienert, *Dionysos von Alexandrien. Zur Frage des Origenismus im dritten Jahrhundert*, Berlin—New York, 1978.

95. *Istoria bisericească*, VI, 36, 1.



el, deşi se pare că însuşi mecenatele său, Ambrozie, călcăse acest consemn, răspîndind pe cît se pare fragmente tocmai din lucrarea *Despre principii*<sup>96</sup>, care avea atîtea pasaje pasibile de a fi interpretate în sens eretic, — explică reacţia faţă de exprimarea prea temerară din unele opere ale sale.

Nu trebuie uitat că activitatea desfăşurată de Origen a lăsat o impresie atît de puternică asupra contemporanilor săi, încît, potrivit declaraţiei sfîntului Pamfil, admiratorii aderenţilor lui erau acuzaţi de rivalii lor că «pun scrierile lui Origen şi învăţătura lui în rînd cu ale apostolilor sau chiar mai presus de ele»<sup>97</sup>. Despre unii din rivalii aceştia, ne spune acelaşi Pamfil că la început au fost mari admiratori ai lui Origen (cum va fi cazul şi cu Fericitul Ieronim însuşi), dar că de la un timp au ajuns să-i dispreţuiască atît de mult scrierile, încît s-a pornit o adevărată «frenzie de acuze»<sup>98</sup> împotriva lui, nu numai în grai viu, ci şi în scris. După relatările lui Eusebiu<sup>99</sup> din *Istoria bisericească*, sfîntul Pamfil a murit ca martir în anul 308, ceea ce situează neînţelegerile dintre admiratorii şi detractorii lui Origen deja la începutul veacului al IV-lea, aceştia fiind angajaţi în două curente puternice care se vor confrunta reciproc veacuri de-a rîndul cu o pasiune neîntîlnită în istorie. E de semnalat că un teolog ca sfîntul Atanasie cel Mare a considerat unele expresii din scrierile lui Origen drept «încercări», iar nu erezii<sup>100</sup>, şi că sfîntii Vasile cel Mare şi Grigorie Teologul, care vor selecta din opera lui cunoscutul florilegiu al «Filocaliei», se vor referi la preferinţele lui exagerate pentru exegeza alegorică, în sensul că nu toate locurile şi cuvintele din Sfînta Scriptură pot fi interpretate departe de sensul lor literal<sup>101</sup>.

Destinul calamităţilor, care a însoţit răspîndirea în spaţiul mediteranean a tratatului *Despre principii*, a dus la frămîntări atît de mari, încît Biserica a fost nevoită să intervină. Încă în primul deceniu al secolului al IV-lea, admiratorul şi apărătorul lui Origen, sfîntul Pamfil, amintea de un număr de 15 teze pe care rivalii lui Origen i le reproşau acestuia şi la care încerca să aducă justificări în *Apologia pentru Origen*, dar se pare că mai curînd i-a întărit acuzele. E prima listă din şirul tezelor numite «origeniste», care sînt eretice : în primul plan se situează învăţătura sa despre pre existenţa sufletelor, în al doilea

96. După cum declară Origen în *Epistola către amicii din Alexandria*, text la P. Nautin, op. cit., p. 160.

97. *Apologie pentru Origen*, introducere, Migne, P.G., 17, 541.

98. *Apologie*, Migne, P.G., 17, 548.

99. *Despre martirii Palestinei*, X, 1.

100. *De decr. Niceyn., Syn.*, 27, Migne, P. G., 25, 465.

101. *Omilia la Exalmeron*, III, 2 (după traducerea franceză din «Sources Chrétiennes», pag. 239).

rînd, o serie de exprimări care denotă o concepție trinitară subordinaționistă, iar în al treilea rînd, un mănunchi de teze diverse privind atitudinea față de magie, de astronomie, dar mai ales față de doctrina eshatologică a creștinismului, apocatastaza, în special<sup>102</sup>.

Formularea lor este încă destul de neclară, abia anunțată. Se știe că tezele se vor dezvolta și preciza mai ales după furtuna luptelor ariene, nestoriene și monofizite, cînd s-a stabilit, după confruntări și scrieri speciale și după discuții îndelungate, privind învățătura creștină asupra dogmei trinitare și a celei hristologice. Cercetări istorice și teologice ale unor cercetători apuseni (Diekamp, Guillaumont, Crouzel etc.) susțin că dosarul controverselor origeniste de la sfîrșitul secolului al IV-lea, la care au luat parte ca acuzatori sfinții Epifanie al Ciprului, Teofil al Alexandriei și mai ales Fericitul Ieronim, și, pe de altă parte, ca apărători, Evagrie Ponticul, Rufin de Aquileea, într-o măsură mai mică chiar sfinții Ioan Gură de Aur și Teotim de Tomis<sup>103</sup>, — acest dosar, zic ei, s-a încărcat în mod surprinzător în veacul al VI-lea, pe vremea împăratului Iustinian. Un istoric român a considerat că acest material a adus «denaturarea istoriei lui Origen»<sup>104</sup>. Căci s-a dovedit, în urma cercetărilor din ultimul timp, că unele din afirmațiile lui Origen fuseseră formulate ca ipoteză sau ca teză abia schițată, ca «încercări» — e adevărat, temerare — pe care probabil că, dacă ar fi avut posibilitatea, și le-ar fi corectat. Îndeosebi a surprins asemănarea izbitoră a tezelor incriminate în sinod, cu așa-numitele *Kefalaia gnostica* ale lui Evagrie Ponticul († 399), cel mai cunoscut dintre comentatorii învățăturii lui Origen, ale cărui rostiri stereotipe sub formă de «centurii» (el este și inițiatorul acestui gen literar în lumea monahală) au fost identificate aidoma în frazele oferite de Iustinian spre a condamna origenismul.

Tezele incriminate s-ar putea reduce la următoarele: 1) subordinaționismul trinitar; 2) ipoteza preexistenței sufletelor; 3) preexistența sufletului uman în ființa lui Hristos; 4) apocatastaza sau restabilirea finală a tuturor, inclusiv «întoarcerea» diavolului; 5) concepția despre «însuflețirea» astrelor, respectiv despre dotarea lor cu rațiune, și în sfîrșit, 6) interpretarea predominant alegorică a Sfintei Scripturi. Unele din aceste teze (și altele legate de ele) sînt încercări de explicare a originii divine a sufletului omenesc, a temeiurilor care ne-ar face să înțelegem pe de o parte motivele tainice ale întrupării Mîntuitorului, iar pe de alta, scopul ultim al vieții omenesti; în schimb, altele, de

102. Analiza lor, la P. Nautin, *Origène*, p. 110—133.

103. Socrate, *Istoria bisericească*, VI, 12, Migne, P.G., 67, 701.

104. T. M. Popescu, în «Biserica Ortodoxă Română», nr. 5/1926.

pildă concepţia despre «însufleţirea» astrelor, ne par azi fără legătură cu problemele de credinţă. Cît despre subordinaţionismul trinitar, se ştie azi<sup>105</sup> că toţi părinţii şi scriitorii bisericeşti de dinainte de Sinodul I ecumenic foloseau cînd termenii γενητός cînd γεννητός, respectiv şi ἀγένητος şi ἀγεννητος, fără să facă deosebire între «făcut» şi «născut», nefăcut şi nenăscut, pe cînd după o sută de ani, în toiul frămîntărilor ariene, cînd a izbucnit furtunos «prima controversă origeniană», primul din aceşti termeni nu se putea folosi nicicum în legătură cu persoana Mîntuitorului. Ne putem închipui de ce s-a scandalizat atît de tare Fericitul Ieronim, cînd, în prefaţa traducerii lui «Περὶ ἀρχῶν», a citit «factus» acolo unde Rufin scrisese «natus» în legătură cu persoanele treimice Fiul şi Duhul Sfînt, şi unde în greceşte Origen va fi avut γεν(ν)ητός. Tot aşa şi termenii κτίσειν şi ποιείν, din Pilde, 8, 22 ; Fac. 1, şi Col. 1, 15, sînt înţeleşi de Origen în legătură cu creaţia spirituală, pe cînd arienii le refereau la creaturi, pentru care s-a folosit mai mult πλάσσειν.

Origen lăsa adeseori întrebările deschise şi aştepta răspunsul din partea cititorilor. Cîtăva vreme, la finea secolului IV, cînd a izbucnit «prima controversă origenistă», traducătorul Rufin de Aquileea nu se simţea capabil de o exprimare filozofică, ca autorul din care traducea ; de aceea căuta să parafrazeze textul, îmbrăcîndu-l în haina şi în parafrazele «regulii credinţei» din vremea lui. Iar aprecierile uneori prea pripite ale Fericitului Ieronim ori ale sfîntului Epifanie dovedesc că ei nu erau în stare să urmărească speculaţiile adînci ale marelui dascăl alexandrin — cum susţin unii autori occidentali. Se schimbase mediul, dar se schimbase mai ales mentalitatea în decursul celor 150 de ani<sup>106</sup>. Între altele, se deduce acest lucru din acuza ce i s-a adus lui Origen în legătură cu veşnicia materiei, pe care acesta o nega energic<sup>107</sup>. Trebuie subliniat că persoana lui Origen n-a fost amintită în hotărîrile sinodului V ecumenic din anul 553, condamnarea lui şi a învăţăturii lui făcîndu-se într-un sinod local (σύνδος ἐνδημοῦσα) din primăvara anului 553 (cu cîteva luni înainte de deschiderea sinodului V ecumenic), la care s-a aprobat tratatul teologic compus de Iustinian în anul 543, semnat şi de patriarhii răsăriteni şi de papa Vigiliu.

Reconsiderînd istoria operelor lui Origen despre care un istoric a spus<sup>108</sup> că «a fost socotit mai eretic după moarte, decît fusese în viaţă»,

105. G. L. Prestige, *Dieu dans la pensée patristique*, Paris, 1945, 122 ş.u. ; W. Marcus, *Der Subordinationismus als historiologisches Problem*, München, 1963.

106. Crouzel, *op. cit.*, I, 34.

107. I, 8, 4. A se vedea la M. Simonetti, *op. cit.*, p. 227—228.

108. Cf. Frappel, *Origène*, II, Paris, 1868, p. 443.

un teolog catolic crede că acesta, chiar dacă a avut greșeli cât a trăit, el n-a avut o conștiință eretică <sup>109</sup>.

În scuzarea textelor incriminate din literatura lui Origen, se poate arăta faptul că ereziile pe care le combate Origen în «Περὶ ἀρχῶν» în secolul III nu sînt aceleași cu cele din timpul cînd s-au purtat cele două controverse origeniste. Origen se războia, și nu numai în Περὶ ἀρχῶν, cu triada Marcion — Valentin — Vasilide, care vedeau contradicții fundamentale între Vechiul și Noul Testament. Prin înțelegerea sa alegorică Origen a căutat să fundamenteze în mod temeinic atît unitatea celor două Testamente, cît și unitatea sufletului omenesc, afirmînd totodată că e vorba de unul și același Dumnezeu atît în Vechiul cît și în Noul Testament.

În același timp, în «Περὶ ἀρχῶν» și în alte lucrări ale lui, el ia poziție și împotriva montanismului, a subordinațianismului modalist <sup>110</sup>, iar dintre membrii Bisericii, se războiește adeseori cu cei «simplici» (οἱ ἀπλούστεροι), înțelegînd prin aceștia pe cei care judecă simplist problemele de credință, fiind comozi, căldicei, «trupești».

\*

De încheiere s-ar mai putea spune că tratatul *Despre principii*, deși a influențat în decursul veacurilor gîndirea unor mari cugetători ca Pico de Mirandola, Erasmus de Rotterdam, Leibnitz, Schleiermacher, J. Newman, P. Tillich, K. Barth <sup>111</sup>, păstrează totuși, prin exprimările lui generale și prin exegeza forțată a textelor sfinte, o primejdie față de care și azi trebuie să fim cu deosebită grijă. Există în scrisul lui multe pasaje dubioase, multe exprimări neclare, forțate. Îndeosebi, el nu prea vorbește despre relația sufletului omenesc cu un Dumnezeu personal. Lucrearea energiilor divine abia dacă este bănuită de el.

Origen rămîne pentru Biserica noastră unul din marii gînditori ai adevărilor revelate și un mare iubitor al lor. Marele merit al lui Origen rămîne acela de a fi iluminat, cu inteligența și cultura lui, o enormă suprafață din terenul pe care se mișca teologia primelor veacuri creștine, de a fi pus probleme — cum zicem noi azi — chiar dacă în rezolvarea unora dintre ele el nu a găsit răspunsul potrivit.

<sup>109</sup>. Ad. d'Alès: *Origénisme*, în «Dictionnaire apologétique de la foi catholique», III, Paris, 1910—1919, col. 1239.

<sup>110</sup>. III, 7, 3.

<sup>111</sup>. Görgemanns — Carpp, *op. cit.*, 31.

Menirea teologiei fiind aceea de a gândi asupra adevărului de credinţă, adesea minţile foarte înalte au depăşit terenul cunoscut şi au abordat probleme noi. Origen este unul din entuziaştii căutători ai acestor noutăţi. Iar Tradiţia bisericească — acest filtru multiseclar al teologhisirii răsăritene — a reţinut din lucrările teologice ale marelui alexandrin ceea ce ea a considerat ziditor al Trupului tainic al lui Hristos, întărind cu pecetea hotărârilor sinodale adevărul folositor credinţei mîntuitoare.

De aceea, oferim lecturii credincioşilor noştri gîndirea lui Origen, alături de criticile care i s-au adus, cum şi de unele opinii, mai vechi sau mai noi, care caută să explice modul cum exprimarea marelui gînditor creştin a putut să se plaseze uneori pe poziţii eretice, asupra cărora — cîte o dată se pare că — a revenit.

Am încercat să menţionăm şi parte din literatura occidentală care se ocupă actualmente cu prezentarea, în ediţii critice, a lucrărilor lui Origen.

Pr. prof. T. BODOGAE

#### BIBLIOGRAFIE SPECIALĂ \*

Pentru «Περὶ ἀρχῶν»

##### EDIȚII

1. *Editio princeps* (avînd numai textul traducerii latine a lui Rufin după codicele Paris. 16322 din sec. XIII) scoasă de Iacob Merlin, Paris, 1512. După textul acestei ediții, dar cu studii introductive privind viața și opera lui Origen pe care-l numește «eximius Scripturarum interpres», apare la Basel, în 1536, ediția îngrijită de Erasmus, desigur sub pseudonimul Beatus Rhenanus, cum și-a mai publicat și alte lucrări.

Tot la Basel și tot în aceeași formă reappare lucrarea și în 1571 prin îngrijirea lui Iacob Grynaeus, iar peste 3 ani, în 1574, Gilbertus Genebrardus o editează din nou la Paris, de astă dată cu traducere nouă la cărțile III—IV la care se dă și textul grec din «Filocalia». Sub forma aceasta, lucrarea reappare și în 1604 și 1619.

2. Hotărîtoare pentru studierea lui «Περὶ ἀρχῶν» a fost ediția tipărită la Paris de călugărul benedictin Carol Delarue, în 1733, *Origenis, opera omnia*, tomus I, care cuprinde și fragmentele și paralelele traduse de Fericitul Ieronim și care au avut la bază textul a șase variante manuscrise datînd din secolele IX—XIV.

După textul lui Delarue, «Περὶ ἀρχῶν» s-a mai retipărit la Würzburg, în 1781,

\* E de-a dreptul copleșitoare mulțimea lucrărilor de tot felul care s-au scris asupra vieții și operei lui Origen, încît cu greu ar putea pretinde cineva de a epuiza toată informația posibilă în acest domeniu. Dăm doar pe cele importante în legătură cu «Περὶ ἀρχῶν».

sub îngrijirea lui Oberthur, apoi, în 1829, în «*Collectio selecta Patrum*», tom. VII, editat de Caillau și Guillou la Leipzig, Paris și Bruxelles, în 1847, de C. H. Lommatsch, la Berlin (volumul XXI), în 1857, la Paris, de J. P. Migne (*Patrologiae series graeca*, tom. XI). Toate acestea au apărut împreună cu alte opere ale lui Origen. Într-o ediție separată (*Origenis, De Principiis*, Leipzig, 1836) lucrarea a fost editată de E. Rud. Redepenning.

3. *Ediția critică* editată de Academia de științe din Berlin — Die griechischen christlichen Schriftsteller, prescurtat G.C.S., Band V: *De Principiis* (Περὶ ἀρχῶν), — a apărut în 1913 sub îngrijirea prof. Paul Koetschau. Ea are la bază, pe lângă consultarea edițiilor mai vechi, textul a 7 din cele 24 de manuscrise cunoscute pentru textul traducerii lui Rufin, în frunte cu arhetipul («*Codex Lucullanus*» copiat în sec. VI lângă Neapole, plus informații din alte 10 manuscrise), iar pentru fragmentele traduse de Fericitul Ieronim s-au folosit edițiile operelor ieronimiene (Migne și ediția Academiei vieneze), la care s-a adăos și verificarea a trei variante manuscrise. Pentru textul «*Filocaliei*» s-a avut în vedere ediția critică scoasă de A. R. M. Robinson, în Cambridge, 1839.

4. În colecția «*Texte zur Forschung*», editată de «*Asociația de carte științifică*» (*Wissenschaftliche Buchwissenschaft*), ca al 24-lea volum al colecției, s-a publicat în 1976, la Darmstadt, o nouă ediție: *Origenes, Vier Bücher von den Prinzipien*, însoțită de traducere și de note critice în limba germană, sub îngrijirea lui Herwig Görgemanns și Heinrich Karpp.

5. Ultima ediție, poate cea mai bună, este datorată muncii de colaborare a doi vechi cercetători în problemele origeniene, Henri Crouzel și Manlio Simonetti, care și-au tipărit lucrarea în colecția «*Sources Chrétiennes*», în 4 volume, la Paris, 1978—1980, sub titlul «*Origène, Traité des Principes, introduction, texte critique de la version de Rufin, traduction*». La aceste 4 volume urmează să mai apară și un volum de indici și note complementare.

#### TRADUCERI

##### În germană:

1. Chr. F. Rössler, *Freye Untersuchungen über die erste und vornehmste Gründe der Dinge*, Leipzig, 1776.
2. Karl Schnitzer, *Origenes über die Grundlehren der Glaubenswissenschaft. Wiederherstellungsversucht*, Stuttgart, 1835.
3. Herwig Görgemanns u. Heinrich Karpp, *Origenes, Vier Bücher von den Prinzipien*, Darmstadt, 1976.

##### În engleză:

1. Frederick Crombie, *Origen, De Principiis*, în colecția «*Ante-Nicene Christian Library*», vol. 10, Edinburg, 1869, reeditată și în S.U.A., Buffalo, 1885.
2. George Butterworth, *Origen on First Principles*. Introduction by Henri de Lubac, London, 1936, reeditată în «*Harper Torchbooks. The Cathedral Library*», New-York, 1966.

##### În olandeză:

Haio Uden Meyboom, *Origenes I. Over de (hoofd) beginselen der gelo-offer*, Leiden, 1921.

##### În italiană:

Manlio Simonetti, *I Principi di Origene*, în colecția «*Classici delle Religioni*», ed. Utet, Torino, 1968.

##### În rusește:

N. Petrov, *Origenes, De Principiis*, Riga, 1936.

In franceză :

1. M. Harl, C. Dorival, A. Le Boulluec, *Origène. Traité des Principes (Peri Archon)*. Introduction et traduction «Etudes Augustiniennes», Paris, 1976.
2. Henri Crouzel et Manlio Simonetti, *Origène, Traité des Principes*. Introduction, texte critique de la version de Rufin, traduction, in *colecția «Sources Chrétiennes»*, 4 volume, Paris, 1978—1980.

## STUDII

1. Franz Diekamp, *Die origenistischen Streitigkeiten im sechsten Jahrhundert und das fünfte allgemeine Concil*, Münster i.W., 1899.
2. G. Bardy, *Recherches sur l'histoire du texte et des versions latines du De Principiis d'Origène*, Paris, 1923.
3. René Cadiou, *Introduction au système d'Origène*, Paris, 1932.
4. Bas. Steidle, *Neue Untersuchungen zu Origenes Περὶ ἀρχῶν* in «*Zeitschrift für NT Wissenschaft*», Berlin, 1941.
5. J. Fr. Bonnefoy, *Origène, théoricien de la méthode théologique*, in «*Mélanges F. Cavallera*», Toulouse, 1948.
6. Hans Jonas, *Origenes Περὶ ἀρχῶν — ein System patristischer Gnosis*, in «*Theologische Zeitschrift*», Basel, 1948.
7. Edgar Wind, *The revival of Origen*, in «*Studies in art and literature...*», Princeton, 1954.
8. H. Crouzel, *Origène est-il un système ?* (Collection Mouséum Lessianum, Théologie, 56) Brugé-Paris, 1961.
9. Marg. Harl, *Recherches sur le Περὶ ἀρχῶν en vue d'une nouvelle édition : la division en chapitres*, in «*Studia Patristica*», 3, Berlin, 1961.
10. Fr. Refoulé, *La christologie d'Evagre et l'Origenisme*, in «*Orientalia christiana periodica*», Roma, 1961.
11. Ant. Guillaumont, *Les «Katalaia Gnostica» d'Evagre le Pontique et l'histoire de l'origénisme chez les Grecs et chez les Syriens* (Patristica Sorbonensia, 5), Paris, 1962.
12. Herb. Musurillo, *The Recent Revival of Origen Studies*, in «*Theological Studies*», 24 Woodstock, 1963.
13. Endre v. Ivanka, *Origenes*, in «*Plato christianus*», Einsiedeln, 1964.
14. H. Crouzel, *Pic de la Mirandole et Origène*, «*Bulletin de lit. ecclés.*», Toulouse, 1965.
15. Fr. H. Kettler, *Der ursprüngliche Sinn der Dogmatik des Origenes*, Berlin, 1966.
16. H. Crouzel, *Bibliographie critique d'Origène*, (Instrumenta Patristica VIII), la Haye, 1971.
17. Bas. Studer, *Zur Frage der dogmatischen Terminologie in der lat. Übersetzung von Origenes De Principiis*, in «*Epektasis Daniélou*», Paris, 1972.
18. H. Crouzel, *L'exégèse origénienne de I Cor. 3, 11—15 et la purification eschatologique*, in «*Epektasis Daniélou*», p. 273—284.
19. H. Crouzel, *Comparaisons précises entre les fragments du Peri Archon selon la Philocalie et la traduction de Rufin*. «*Origeniana*», Premier colloque international des études origénienne, Montserrat, 18—21 sept. 1973 (dirigé par H. Crouzel — G. Lomiento — J. Rius-Camps), Bari, 1975, pag. 113—122.
20. Marguerite Harl, *Structure et cohérence du Peri Archon*, «*Origeniana*», p. 11—32.
21. Gille Dorival, *Remarques sur la forme du Peri Archon*, «*Origeniana*», p. 33—46.

22. Allain Le Boulluec, *La place de la polémique antignostique dans le Peri Archon*, «Origeniana», p. 47—62.
23. Monique Alexandre, *Le statut des questions concernant la matière dans le Peri Archon*, «Origeniana», p. 63—68.
24. André Godin, *Une lecture sélective d'Origène à la Renaissance: Erasme et le Peri Archon*, p. 83—96.
25. J. M. Rist, *The Greek and Latin texts of the discussion of free will in De Principiis*, Book III, p. 97—112.
26. Pr. prof. Sebastian Chilea, *Despre ipotezele lui Origen*, in «Studii Teologice», 1—2/1978, p. 63—80.
27. G. Dorival, *Origène a-t-il enseigné la transmigration des âmes dans les corps d'animaux?* (A propos de P. Arch. I, 8, 4) in «Origeniana Secunda», Bari, 1980, p. 11—32.
28. U. Bianchi, *Presupposti platonici e dualistici di Origene*, ibidem, p. 33—56.
29. G. Sfameni Gasparo, *Doppia creazione e peccato di Adamo nel Peri Archon: fondamenti biblici e presupposti platonici dell'esegesi origeniana*, ibid., p. 57—68.
30. A. Castagno Monaci, *L'idea della preesistenza delle anime a l'esegesi di Rom. 9, 9—21*, ibid., p. 69—78.



## DESPRE PRINCIPII

### PREFAȚA LUI RUFIN <sup>1</sup>

1. Știu că mulți dintre frați, mînați de dorul de a cunoaște mai bine Scripturile, au cerut unora dintre învățații noștri, cunoscători ai limbii grecești, să le romanizeze pe Origen, adică să facă înțelese urechilor latine scrierile lui. O sarcină asemănătoare și-a luat asupra-și, la cererea episcopului Damasus <sup>2</sup> (al Romei), un frate și coleg de al nostru <sup>3</sup> atunci cînd a tradus din grecește în latinește două omilii la Cîntarea Cîntărilor, în prefața cărora, ca să trezească dorul de a citi și de a adînci cu pasiune scrierile lui Origen într-un limbaj elegant, a repetat niște cuvinte din Scriptură care s-ar potrivi cu sufletul celui mare scriitor, atunci cînd a zis : «Regele m-a dus în cămările sale» <sup>4</sup>, adăugînd că, dacă în alte scrieri ale sale, Origen a întrecut pe toți ceilalți scriitori, în schimb, în Comentarul la Cîntarea Cîntărilor s-a întrecut și pe sine însuși <sup>5</sup>. Firește că în aceeași prefață confratele nostru făgăduiește <sup>6</sup> să facă cunoscute urechilor romane întreg Comentarul la Cîntarea Cîntărilor precum și alte multe scrieri ale lui Origen. Dar, după cît se vede, confratelui îi place mai mult să se laude cu limbajul său frumos, de aceea despre el mai curînd s-ar putea spune că e autor de discursuri <sup>7</sup>, decît tîlcuitor al Scripturii. În ce mă privește, eu voi continua lucrarea

1. A se vedea cele spuse de noi în studiul introductiv.

2. Care a păstorit între 366—384.

3. Cel vizat este Fericitul Ieronim, care la început a fost un mare admirator al lui Origen, dar mai tîrziu a devenit unul din cei mai mari acuzatori ai lui. În prefața omiliilor la Cîntarea Cîntărilor Fericitul Ieronim afirmă că nu vrea să laude pe teologul, ci doar pe exegetul Origen (ediția Baehrens în «Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte», *Origenes Werke*, vol. VIII, Leipzig, 1952, p. 26). Prescurtat G.C.S.

4. Cînt. Cînt., 1, 3.

5. În originalul lui Ieronim : «Origenes, cum in ceteris libris omnes vicerit, in Cantico Canticorum ipse se vicit» (G.C.S. VIII, 26).

6. Promisiunea lui Ieronim nu se cuprinde în prefața omiliilor la Cîntarea Cîntărilor, ci în prefața omiliilor la Iezechiel (G.C.S., VIII, 318). Se știe însă că nici din cele 10 cărți ale Comentariilor lui Origen la Cîntarea Cîntărilor el n-a putut traduce decît 2 cărți, care au fost traduse și în românește (*Origen, Scrieri alese*, partea întâia, vol. 6, în această colecție, pag. 307—340).

7. În original «pater verbi», poate, în genul lui Platon, *Banchetul*, 177, d.

începută de el și pe care el a făgăduit-o, chiar dacă eu nu sînt în stare să relatez lucrurile cu atîta măiestrie ca el. De aceea mi-e teamă ca nu cumva, cu toată această nedestoinicie a mea, cel despre care confratele nostru a declarat că pentru vrednicia științei și a înțelepciunii e un «al doilea doctor al Bisericii<sup>8</sup>, după apostoli», să apară cu mult mai neînsemnat decît a fost în realitate.

2. Tot gîndindu-mă la această nedestoinicie a mea, de la o vreme am tăcut și n-am mai dat nici o atenție la dese rugăminți pe care mi le adresau frații mei; dar insistența ta către mine, prea credincioase frate Macarie<sup>9</sup>, a fost atît de puternică, încît nici nepriceperea mea nu i s-a putut împotrivi. Drept aceea, ca să nu mă mai opun pînă la sfîrșit insistențelor tale, am călcat peste legămîntul pe care-l făcusem cu condiția ca, pe cît îmi va sta în putință, să urmez felul de a traduce al confrăților mei de pînă acum, îndeosebi al celui despre care am amintit mai înainte. Și știm că acesta a tradus în latinește peste șaptezeci de cărți ale lui Origen, și anume din cele pe care le-a numit «omilii»<sup>10</sup>, precum și cîteva «Comentarii»<sup>11</sup> la epistolele Apostolului, și că, unde a aflat în textul grec unele cuvinte greu de tradus, mult le-a șlefuit traducîndu-le și îndreptîndu-le, ca cititorul latin să nu mai poată afla în ele nimic străin de învățătura noastră de credință. Pe cît îmi va sta în putere am să urmez și eu pilda lui, dacă nu în ce privește stilul, măcar în regulile exegetice, avînd adică grijă să nu transmit din opera lui Origen astfel de lucruri străine sau potrivnice cugetării sale.

3. Pricina acestor nepotriviri din opera lui Origen ți-am descris-o mai pe larg în traducerea Apologiei, pe care Pamfil a scris-o la înseși operele lui Origen și tot acolo am adaos și eu o scurtă scriere, în care

8. La Ieronim avem (G.C.S. VIII, 318) «magistrum», iar la Rufin, «doctorem». Amîndouă sînt o clară recunoaștere a autorității deosebite de care se bucura Origen.

9. Nu știm prea mare lucru cine a fost acest Macarie. Rufin mai amintește de el și în alte locuri (în prefetele de la *De Principiis*, III, apoi în cea a *Apologiei c. Hier.*, I, 11 și a *Apol.* lui Pamfil). La fel amintește și Fericitul Ieronim, în *Epist.* 127, 9 (Migne, P.L., 22, col. 1092—1093). Macarie pare a fi fost un creștin evlavios sau un călugăr venit cu Rufin din Orient și avînd o deosebită admirație pentru Origen, pentru ale cărui opere va fi jertfit nu numai insistențe, ci poate și mijloace materiale. G. Bardy: *Recherches sur l'histoire du texte et des versions latines du «De Principiis», d'Origène*, Paris, 1923, p. 90—92.

10. Dintre traduceri făcute de Fericitul Ieronim din operele lui Origen ni s-au păstrat doar: 2, la *Cîntarea Cîntărilor*; 9, la *Isaia*; 14, la *Ieremia*; 14, la *Iezechiel* și 39 la *Luca*; în total, 77 (sau 78) omilii. Unii autori susțin că influența lui Origen asupra scriitorilor apuseni (sfîntul Ambrozie, Fericitul Ieronim, Fericitul Augustin etc.) a fost mult mai extinsă. A se vedea E. Klostermann, *Formen der exegetischen Arbeit des Origenes*, în *Theol. Literaturzeitung*, Leipzig, 1947, p. 203—218.

11. Rufin are în vedere aici exegezele ieronimiciene la epistolele pauline (Galateni, Efeseni, Filimon, Tit), în care influența lui Origen este ușor vizibilă, dar Ieronim o trece cu vederea. M. Simonetti, *I Principi di Origene*, Torino, 1968, p. 115. H. Crouzel, *Origène: Traité des principes*, în «Sources Chrétiennes», nr. 253, Paris, 1978

am arătat cu dovezi, după părerea mea, lămuritoare, că scrierile acelei mare bărbat au fost falsificate de către eretici și de unii răuvoitori<sup>12</sup>, în primul rând cele pe care tu-mi ceri să le traduc și anume, cărțile «Περὶ ἀρχῶν» sau Despre principii sau Despre începuturi<sup>13</sup>, care sînt într-adevăr foarte neclare și foarte greu de tradus. În ele autorul tratează o serie de probleme despre care mulți filozofi au discutat o viață întreagă, fără să poată ajunge la nici un rezultat. Desigur că, în ce-l privește, Origen s-a nevoit din toate puterile să îndrume spre adevărul creștin învățătura despre un Dumnezeu care a creat toate, precum și cea despre rostul tuturor creaturilor, învățătura pe care necredincioșii o împinseră spre rezolvări nelegiuite. De aceea, acolo unde am aflat în cărțile lui ceva care contrasta cu ceea ce formulase el însuși în alte locuri clar despre învățătura dreaptă privitoare la Sfînta Treime, fie că le-am trecut cu vederea, întrucît le-am socotit falsificate și străine de crezul lui, fie că le-am redactat după regula credinței, pe care am aflat-o formulată tot de el în alte locuri<sup>14</sup>. Sînt apoi și pasaje în care Origen, care scrie pentru niște cititori de acum învățați și culti, pentru a fi mai concis, prezintă lucrurile neclar; de aceea eu am adăugat aici, spre lămurire, explicații cu privire la aceeași problemă, așa cum le găsim în alte cărți ale sale. Totuși, de la mine n-am adăugat nimic<sup>15</sup>, ci am reproduș doar păreriile lui proprii, cu toate că acestea fuseseră exprimate în alte locuri.

4. Am spus aceste lucruri aici în prefață, pentru ca nu cumva defăimătorii să creadă că au aflat în ele un nou prilej de defăimare<sup>16</sup>. Dar ai să vezi ce sînt în stare să facă oamenii suciți și certăreși. Cit

12. După cum spune Pamfil în *Apologia lui Origen*, scrisă de Pamfil și tradusă de Rufin (Migne, P.G., 17, 521—616) și «*De adulteratione librorum Origenis*», ibidem, 616—632.

13. Afară de cele spuse în «studiul introductiv», însuși faptul că Origen însiră trei titluri pentru una și aceeași lucrare, grăiește de la sine despre ambiguitatea în care se exprimă. De aceea nu-i de mirare că Rufin declară că «sînt într-adevăr foarte neclare și greu de înțeles».

14. E ceea ce va afirma Origen în multe locuri din scrierile sale, îndeosebi aici, în «prefața» scrisă de el la această carte. El se vrea în cadrul Bisericii. A se vedea și studiul mai nou al lui V. Reichmann: *Kirche bei Origenes*, în «*Origeniana se-cunda*», Roma 1980, p. 349—356.

15. În *Apologia adversus libros Rufini* II, 11, Migne, P.L., 23, 454, Fericitul Ieronim acuză pe Rufin că ar fi introdus în *De principiis* (I, 1, 8) un pasaj de sholiă luat de la Didim, în legătură cu unele observații ale acestuia. M. Simonetti nu acceptă (*I Principii...* p. 116, nota 16) această afirmație. De altfel, după cum am văzut deja mai înainte, însuși Fericitul Ieronim nu a fost departe de această metodă, cu toate că într-un loc (*Apol. adv. libros Ruf. III, 39*) el însuși spune că «nu am adăugat, ci numai am reproduș păreriile lui exprimate în alte pasaje».

16. Rufin face aluzie aici la calomniile adresate reciproc de Ioan al Ierusalimului și Teofil al Alexandriei, în legătură cu prima controversă origenistă (*Apol. c. Hieron., I, 16*, Migne, P.L., 21, 580).

despre mine, știu că, cu ajutorul lui Dumnezeu și prin rugăciunile frăției tale, m-am apucat de o lucrare atât de obositoare nu pentru ca să le închid gura acestor clevetitori — căci așa ceva nu-i cu puțință decît dacă o va face însuși Dumnezeu — ci pentru ca să dăm un bun prilej celor care vor să se adîncească în cunoașterea lucrurilor <sup>17</sup>.

Iar celui care va copia ori va citi aceste cărți îi leg de suflet și-l rog, luînd ca martor pe Dumnezeu Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt, credința în împărăția ce va veni, taina învierii morților, «focul cel nestins, care este gătît diavolilor și îngerilor lui» <sup>18</sup>, ca să nu aibă parte de locul unde «va fi plîngerea și scrișnirea dinților» <sup>19</sup> și unde «viermele lor nu va muri și focul lor nu se va stinge» <sup>20</sup>, ca să nu adauge nimic și nici să scoată ceva din felul cum a fost scrisă această lucrare <sup>21</sup>, să nu intercaleze ori să schimbe ceva la ea, ci să compare copiile cu originalul după care au fost lucrate, corectîndu-le cuvînt de cuvînt și observînd conștiincios și punctuația, ca să nu existe nici un manuscris necorectat și neîndreptat, pentru ca nu cumva dificultatea înțeleșurilor să crească și mai mult atunci cînd textul nu-i confruntat deplin cu originalul.

#### PREFAȚA LUI ORIGEN <sup>22</sup>

1. Toți cei ce cred și au deplina convingere că «harul și adevărul au venit prin Iisus Hristos» <sup>23</sup>, care știu că Hristos este viața, întrucît El este Cel care a zis: «Eu sînt (calea, adevărul și) viața» <sup>24</sup>, aceia știu că învățătura care îndrumă pe oameni cum trebuie ei să trăiască mai bine ca să fie fericiți nu vine din altă parte decît din înseși cuvintele Domnului Hristos și din doctrina primită de la El. Și prin «cuvintele lui Hristos» noi nu înțelegem numai ceea ce a învățat cînd a luat trup de om și în acest fel a petrecut ca dascăl printre oameni, întrucît Hristos, Cuvîntul lui Dumnezeu, era prezent și mai înainte, prin Moise și prin

17. Desigur, a lucrurilor celor dumnezeiești.

18. Mt., 25, 41.

19. Mt., 8, 12.

20. Is., 66, 24; Mt., 9, 48.

21. Formulele de adjurare de genul celor din Deut., 4, 2; Apoc., 22, 18—19, ne aduc aminte de blestemele copiștilor și grămăticilor din vechea literatură română. Grija și exactitatea cu care trebuiau copiate actele publice și textele religioase făceau parte din însăși disciplina clasei respective. H. J. Marrou: *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*, Paris, 1955, p. 553. A se vedea și I Tes., 5, 21.

22. După cum subliniază M. Simonetti și H. Crouzel (*I Principi...*, p. 118 și *Traité des principes*, II, p. 10) prefața scrisă de Origen are o mare importanță întrucît fixează atât scopul cărții, cît și regula de credință creștină, cunoscută la începutul secolului al III-lea.

23. In, 1, 17.

24. In, 14, 6.

*prooroci*<sup>25</sup>. Căci, fără cuvîntul lui Dumnezeu, cum ar fi putut prooroci ei despre Hristos ? Și pentru ca să ne convingem de acest lucru nu ne-ar fi greu să aducem mărturii din Sfînta Scriptură, arătînd că Moise și proorocii erau plini de Duhul Sfînt atunci cînd au vestit și au făcut toate cele ce au făcut, dar ținta noastră este să înfățișăm lucrurile acestea cît se poate mai pe scurt. Și pentru început socot că e de ajuns să aduc mărturia sfîntului apostol Pavel, din epistola pe care el a scris-o evreilor și unde zice<sup>26</sup> : «Prin credință, Moise, cînd s-a făcut mare, n-a vrut să fie numit fiul fiicei lui Faraon, ci a ales mai bine să pătîneasă cu poporul lui Dumnezeu decît să aibă dulceața păcatului cea trecătoare, socotind că batjocorirea lui Hristos este mai mare bogăție decît comorile Egiptului». Ba chiar și Domnul, după ridicarea la ceruri, același lucru l-a spus chiar apostolilor, pe care l-a mărturisit și sfîntul Pavel în aceste cuvinte :<sup>27</sup> «au nu cumva căutați vreo dovadă despre Hristos cel ce grăiește întru mine ?».

2. Întrucît însă mulți din cei ce se declară mărturisitori ai lui Hristos nu sînt de aceeași părere nu numai în probleme mici și foarte mărunte, ci chiar și în cele mari și de primă importanță<sup>28</sup>, cum sînt cele privitoare la Dumnezeu în general, ori la Însuși Domnul nostru Iisus Hristos și la Duhul Sfînt și nu numai la acestea, ci și la cele despre restul creaturilor<sup>29</sup>, adică la domniile și la sfintele puteri cerești, de aceea pare de cea mai mare importanță să tragem mai întîi o linie sigură și să explicăm limpede regula de credință<sup>30</sup> înainte de a vorbi despre alte lucruri. Într-adevăr, atunci cînd mulți greci și barbari făgăduiau adevărul, noi am renunțat să-l căutăm la cei care-l prezentau în păreri greșite, ajungînd să credem că Hristos este Fiul lui Dumnezeu și convingîndu-ne că de la El trebuie să învățăm adevărul, tot astfel și acum, întrucît mulți din cei ce cred că au în ei «mîntea lui Hristos», atunci cînd unii dintre ei văd lucrurile altfel decît le vedeau antecesorii lor, din pricina tuturor acestor motive trebuie să păstrăm predania bise-

25. Ideea exprimată adeseori de Origen, *Matei Series*, Migne, P.G., 13, 1637. *Com. Ioan*, VI, 4 (2), în volumul al doilea în această colecție. *Hom. Jer.*, IX, 5 (ed. Klostermann, în G.C.S., III, p. 65); *C. Cels.*, VII, 5 (aceeași ediție II, p. 53) etc.

26. *Evr.*, 11, 24—26.

27. *II Cor.*, 13, 3.

28. Idee similară în *Com. Ioan*, XXXIII, 16 (9), *Matei Series*, Migne, P.G., 13, 1643, 1644.

29. «Sed et de aliis creaturis», exprimare mai puțin fericită. Probabil în originalul grecesc să fi fost ἄλλοις, pentru a nu pune persoanele treimice a doua și a treia pe aceeași treaptă cu creaturile cerești ale îngerilor.

30. «Regula fidei» sau «regula pietatis», în originalul grec probabil κανὼν (cum se va vedea și mai jos în această carte : II, 2 (9), III, 1, 7, 17, 23; III, 5, 4; IV, 3, 14 etc.). Origen își arată adeseori grija de a nu se depărta cumva de rînduiețile Bisericii.

ricească<sup>31</sup> împărtășită prin succesiune neîntreruptă de la apostoli și păstrată în Biserică pînă azi, căci trebuie crezut numai acel adevăr care nu diferă întru nimic de tradiția bisericească și apostolică.

3. Trebuie să știm un lucru, și anume că, atunci cînd au propovăduit credința în Hristos, apostolii au transmis limpede tuturor credincioșilor, chior și celor mai greoi la minte, tot ce au crezut că este necesar să știe pentru cunoașterea învățaturii creștine. Dar temeiul spuselor lor l-au lăsat pe seama celor care s-au învrednicit de daruri deosebite ale Duhului Sfînt, în primul rînd a celor care au fost dăruiați de sus cu «harul cuvîntului, al înțelepciunii și al înțelegerii»<sup>32</sup>. Despre alte adevăruri apostolii au spus că ele există; în schimb despre felul lor de a fi și despre originea lor ei n-au spus nimic, de bună seamă pentru ca, mai tîrziu, și cei care se vor dovedi mai rîvnitori în dragostea pentru înțelepciune să aibă prilej să se deprindă în cunoaștere<sup>33</sup> și să-și aducă roadele talentelor lor, anume cei care s-au pregătit să se facă vrednici și destoinici la dobîndirea înțelepciunii.

4. Iată acum și ce fel de adevăruri au fost transmise cu siguranță prin propovăduire apostolică<sup>34</sup>.

Mai întii, că există un singur Dumnezeu, Care a creat și a rînduit toate și într-o vreme cînd nu exista nimic a adus la viață totul<sup>35</sup>, Cel ce este Dumnezeu dinainte de a fi existat făpturile și Care a plăsmuit iumea, Dumnezeu tuturor dreptilor, al lui Adam, al lui Avel, Set, Enos, Enoh, Noe, Sim, Avraam, Isaac, Iacov, al celor doisprezece patriarhi, al lui Moise și al proorocilor. Și în vremile mai de pe urmă, acest Dumnezeu a trimis, după cum a vestit-o mai înainte prin prooroci, pe Domnul

31. Expresii ca «ecclesiastica praedicatio» ( = κήρυγμα ) sau traditio ( = παράδοσις ), atunci cînd sînt puse — ca aici — în strînsă legătură cu «per successionis ordinem ab apostolis», constituie unul din locurile clasice ale convingerii creștinilor din veacul respectiv despre condițiile unui magisteriu ecleziastic real. G. Bardy: *La théologie de l'Eglise de saint Irénée au concile de Nicée*, Paris, 1947, p. 128—165. R. Hanson: *Origen's doctrine of tradition*, London, 1954.

32. I Cor., 12, 7.

33. Exercițiul și deprinderea în virtuți, mai ales a celor îndrăgostiți de înțelepciune (amatores sapientiae), e o altă temă preferată a lui Origen. În fond, în expunerea lui e mai curînd «exercitium», iar nu «definitio». A se vedea *Omil. I, 7 la Ieremia*; *Com. Mat.*, XV, 33; *Com. Ioan*, XXXII, 24 (16). Sigur, de aici și categoriile diferite de credincioși: «cei hrăniți cu lapte» sau «mai simpli» (οἱ ἀπλοῦστεροι, aici, mai jos: IV, 2, 1) și «cei desăvârșiți», «gnosticii» (IV, 2, 4). La fel *C. Cels.*, III, 52.

34. Despre diferitele puncte principale ale Crezului (species) cele mai adeseori amintite de Origen în legătură cu ereticii, pe care căuta să-i combată, pomenește el și în alte locuri: *Com. Ioan*, XX, 30 (24); XXXII, 16 (9); *Matei Series*, Migne, P.G., vol. 13, 1646.

35. Ideea creației din nimic aparține învățaturii creștine. Într-o formă mai voalată ea e exprimată în Cartea Înțelepciunii lui Solomon, 1, 14; ceva mai hotărîtă o găsim în III Macabei, 7, 28 («să cunoști că pe toate le-a făcut pe ele Dumnezeu din ce n-a fost»). Primul scriitor creștin care o afirmă hotărît este Herma, în *Păstorul* său (Porunca I, 26): «Care a adus pe toate de la neființă la ființă» (trad. rom., p. 247).

nostru Iisus Hristos, ca să cheme la mîntuire mai întîi pe fiii lui Israel, iar după ce aceștia s-au arătat nerecunoscători, i-a chemat și pe păgîni. Acest Dumnezeu drept și bun, Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos, este Cel care a dat atît Legea, cît și proorocii și Evangheliile, după cum tot El este și Dumnezeuul apostolilor ca și al Vechiului și al Noului Testament<sup>36</sup>.

Mai credem că Același Iisus Hristos, Care a venit în lume, S-a născut din Tatăl<sup>37</sup> mai înainte de orice făptură. După cum a ajutat pe Tatăl la zidirea întregii lumi<sup>38</sup>, căci după cum ni se spune la Evanghelie<sup>39</sup> «toate prin El s-au făcut», tot așa în vremile cele mai de pe urmă S-a golit pe Sine<sup>40</sup> de mărirea veșnică și S-a făcut om, luînd trup de om și rămînînd cu trup, cu toate că era Dumnezeu. A luat asupra-Și trup asemenea trupului omenesc, cu singura deosebire că S-a născut dintr-o fecioară și din Duhul Sfînt, iar întrucît acest Iisus Hristos S-a născut și a pătimit cu adevărat, iar nu numai în chip aparent<sup>41</sup>, a murit într-adevăr de moarte obișnuită<sup>42</sup>, dar a și înviat cu adevărat din morți, iar după înviere a petrecut un timp împreună cu ucenicii Săi și în cele din urmă S-a înălțat la cer.

Totodată ne-au mai transmis învățătura că Duhul Sfînt Se bucură de aceeași cinstire și mărire ca și Tatăl și Fiul. Doar atîta nu reiese limpede: dacă S-a născut ori nu S-a născut, dacă trebuie să-L socotim Fiul al lui Dumnezeu sau nu<sup>43</sup>, lucru care trebuie cercetat desigur nu numai după mărturiile Sfintei Scripturi, ci și adîncit prin studii temeinice. În orice caz, Același Duh Sfînt este cel care a inspirat pe fiecare dintre

36. Loc clasic, în care Origen combatte pe ereticii gnostici (mai ales pe Marcion), care nu recunoșteau identitatea dintre Dumnezeuul creator din Vechiul Testament și dintre Dumnezeu, Tatăl Domnului Hristos, Dumnezeuul cel drept și bun al Noului Testament. Asupra acestei afirmații revine Origen adeseori, mai ales în această carte (III, 4—5)

37. Origen se sprijină pe citatele din Pilde, 8, 24—25 și Col., 1, 15. Se pare că în textul original va fi fost ἐγενήθη (=s-a făcut) în loc de ἐγεννηθη (=S-a născut). Manuscrisele au confirmat aceste grafii, care pînă la 325 n-au provocat prea mare scandal. G. L. Prestige: *God in Patristic Thought*, London, 1952, p. 37—50, citat după Gorgemanns, *op. cit.*, p. 89; în schimb, începînd cu Epifanie (*Haer.*, 64, 8) și Ieronim (*Epist.*, 124, 2: Christum Filium dei non natum esse, sed factum) lucrurile s-au schimbat. De fapt, sînt destule pasaje în care Origen afirmă nașterea din veci a Fiului și purcederea din veci a Duhului.

38. Pe de altă parte, de dragul afirmării unității dumnezeiești, Origen afirmă cum vom vedea îndată (I, 2, 13; C. Cels., 8, 15) că Fiul e inferior Tatălui, ceea ce este un subordinaționism.

39. In, 1, 3.

40. Ebr., 1, 2; Fil., 2, 7.

41. Afirmația vizează pe marcioniștii docheți. A se vedea și *Omil. Luca*, 17, 4. Migne, P.G., 13, 1844.

42. Adică moarte fizică, deosebită de cea morală.

43. Epifanie și Ieronim socoteau erezie folosirea de către Origen a termenilor ἀγέννητος în loc de ἀγέννητος fără ca prin aceasta să retragă Fiului calitatea de «Cel întîi născut decît toată făptura» Col., 1, 15; (Cf. C. Cels., VI, 16).

siinți, pe prooroci și apostoli deopotrivă, căci cei vechi nu au avut alt Duh decît cei care au fost inspirați prin venirea lui Hristos<sup>44</sup>. Toate aceste lucruri sînt propovăduite în Biserică cu cea mai mare claritate.

5. În afară de acestea, ne-au mai învățat apostolii că sufletul omenească, care-și are substanța și viața lui deosebită, va fi răsplătit după vrednicia sa atunci cînd se va despărți de această lume și, ori va moșteni viața veșnică și plină de fericire dacă faptele îl vor îndreptăți la așa ceva, ori va avea parte de foc veșnic și de chinuri, după cum îl sortesc păcatele și faptele lui rele; dar va veni și sorocul învierii morților, cînd acest trup care «se seamănă întru stricăciune va învia întru nestricăciune» și ceea ce «se seamănă întru necinste va învia întru slavă»<sup>45</sup>.

Tot în învățătura Bisericii s-a stabilit că orice suflet rațional e dăruit cu libertatea de a hotărî ori de a voi sau nu un lucru<sup>46</sup>. Ca atare, el se poate împotrivi diavolului și îngerilor lui precum și altor puteri vrăjmașe, atunci cînd acestea se străduiesc să-l încarce de păcate. Dacă însă viețuim în dreptate și cu socoteală, atunci putem ajunge să ne ferim de astfel de alunecări. De aici putem înțelege că nu sîntem supuși constrîngerii și nu sîntem siliți din capul locului să săvîrșim binele sau răul dacă nu vrem. Iar dacă în realitate sîntem stăpîni pe voința noastră, poate că totuși unele puteri rele pot să ne îndemne la rău, după cum altele bune ne pot sta într-ajutor să dobîndim mîntuirea, însă nici într-un caz noi nu sîntem forțați să săvîrșim binele sau răul împotriva voinței noastre<sup>47</sup>. Așa ceva cred numai cei care susțin că mersul și mișcarea stelelor sînt pricina acțiunilor omenești, și anume, nu numai a acelor care nu depind de libera noastră alegere, ci și a acelor care ne stau în puterea noastră.<sup>48</sup>

La întrebarea dacă sufletul ia naștere prin mijlocirea unei semințe, în înțelesul că ființa sau substanța lui s-ar cuprinde în însăși sămînța lui trupească, ori dacă el are o altă origine și, în acest caz, dacă el se naște sau nu, dacă provine cumva din afara trupului sau nu, — învățătura bisericească nu a dat un răspuns suficient de clar<sup>49</sup>.

44. Se face aluzie la eretici, care admiteau doi dumnezei diferiți: al Vechiului și al Noului Testament.

45. I Cor., 15, 42, ș.u.

46. Sînt vizați ereticii, mai ales valentinienii, care susțineau un predestinaționism riguros, spunînd că dintre făpturile naționale unele au fost create ca «pnevmatice», altele ca «psihice» și altele ca «hilice».

47. A se vedea și cele spuse despre aceeași problemă în tratatul *Despre rugăciune*, 27, 12, în traducere românească: *Origen, Scrieri alese*, partea a doua, p. 310.

48. Astrologia era la modă în tot Orientul și Origen nu scapă acestei influențe.

49. Sufletul și trupul încep să existe deodată. Trebuie subliniată aici afirmația făcută de Pamfil în «*Apologia*» sa (Migne, P.G., 17, 603), că în problema originii sufletului, Origen n-a dogmatizat, ci a prezentat lucrurile doar sub formă de discuție.



6. Despre diavol și îngerii lui, precum și despre puterile protivnice în general, predania Bisericii ne-a învățat doar că ei există, dar ce anume sînt ei sau care e modul lor de existență nu ni s-a spus cu toată deplinătatea. Cu toate acestea, cei mai mulți sînt de părere că acest diavol a fost la început un înger<sup>50</sup>, care, după ce s-a revoltat împotriva lui Dumnezeu, a înduplecat pe mulți îngeri să-l urmeze în căderea lui, de aceea și sînt numiți pînă astăzi «îngerii lui».

7. Mai desprindem totodată din propovăduirea Bisericii cum că această lume a fost creată și că ea și-a luat începutul existenței sale în timp, iar întrucît e pieritoare, ea va avea și un sfîrșit<sup>51</sup>. Ce anume a fost înainte de această lume și ce va urma după ce ea se va sfîrși a rămas, firește, necunoscut celor mai mulți, căci nu s-a spus nimic clar despre acest lucru în predica creștină.

8. Tot astfel, ni s-a mai transmis învățătura că Scripturile Sfinte au fost compuse sub înrîurirea Duhului dumnezeiesc<sup>52</sup>, precum și faptul că ele au nu numai un înțeles ușor de desprins pentru oricine, ci și unul ascuns pentru cei mai mulți<sup>53</sup>. Și ceea ce se cuprinde aici este chipul văzut al unor anumite taine și imitații ale realităților dumnezeiești. În această privință, întreaga Biserică e de aceeași părere, anume că toată «Legea e duhovnicească»<sup>54</sup>, dar că totuși acest cuprins duhovnicesc al Legii nu e cunoscut de toți, ci numai de cei care au primit harul Duhului Sfînt în cuvînt de înțelepciune și de cunoaștere<sup>55</sup>.

Cît privește cuvîntul «ἀσώματος», care înseamnă netrupesc, el n-a fost cunoscut și nici folosit de alții, cum nici de Scripturile noastre<sup>56</sup>. Iar dacă cineva se gîndește să ne pună în față cărticica intitulată Învățătura lui Petru<sup>57</sup>, în care Mîntuitorul se pare că ar fi spus apostolilor :

50. Aceeași idee tratată mai pe larg tot în lucrarea de față: I, 5, 4—5; apoi în C. Cels., VI, 44—45.

51. Idee asupra căreia Origen revine adeseori aici (II, 3; III, 5—6), dar și în alte lucrări ale sale: C. Cels., I, 37; IV, 9, 21; Com. Ioan, 1, 26 (24), 178 etc.

52. Se știe că întreaga carte a IV-a a *Principiilor* tratează problema inspirației divine a Scripturii și a modurilor în care poate fi ea tilcuită (îndeosebi IV, 1).

53. Nu numai pentru Origen (IV, 1—3), ci și pentru alți părinți și scriitori bisericești exista concepția că, afară de înțelesul literal al Scripturilor, mai există și unul ascuns, alegoric, iar pentru înțelegerea corectă a Sfintei Scripturi se socotea necesar ajutorul special al Duhului Sfînt. Cf. M. Simonetti, *op. cit.*, p. 124.

54. Rom., 7, 14.

55. I Cor., 12, 8.

56. Sfîntul Ioan Damaschinul atribuie (*Sacra Parallela*, Migne, P.G., 90, 501) lui Antipater din Bostra păstrarea termenului ἀσώματος, dar Origen a simțit necesitatea de a-l folosi în multe din operele sale pentru a pune în lumină incorporalitatea lui Dumnezeu, precum și a ființelor spirituale și chiar «ființa omului lăuntric».

57. Nu se știe dacă aici e vorba de apocriful piendui Κήρυγμα Πέτρου (Hennecke-Schneemelcher — *Neutest. Apokryphen*, II, Tübingen, 1964, p. 60), cu toate că același text a fost folosit și în Epistola către Smirneni, 3, a Sf. Ignatie și apoi de Eusebiu (*Ist. bis.*, III, 26, 11). Trimiterea la Luca, 24, 39, ne aduce aminte că duhul sau fantoma de care s-au speriat apostolii după înviere este altceva.

«nu sînt un demon fără trup», aceluia va trebui să-i răspundem mai întîi că această scriere nu se întîlnește în rîndul celor recunoscute de către Biserică și să-i dovedim că ea nu poate fi opera apostolului Petru și nici a altui scriitor inspirat de Duhul lui Dumnezeu. Dar și dacă am accepta așa ceva, cuvîntul ἀσώματος nu are la noi același înțeles ca la scriitorii greci și barbari, atunci cînd aceștia vorbesc despre o natură necorporală. De fapt, în cartea de care am vorbit, tocmai de aceea se amintește de un «demon fără trup» pentru că, oricare ar fi starea sau aspectul exterior al trupului demoniac, el nu se aseamănă nicicum cu trupul nostru mai dens și vizibil, ci, potrivit indicației scriitorului respectiv, va trebui să înțelegem cuvîntul pe care l-ar fi spus Iisus în sensul că Hristos n-are un trup asemănător cu al demonilor — căci prin firea lor «trupurile» demonilor sînt ceva subtil și ușor, ca o suflare, fapt pentru care cei mai mulți și concep pe diavoli ca fiind lipsiți de trup — ci (Hristos) are un trup compact și pipăibil. Tot ce nu are aceste însușiri în graiul obișnuit al oamenilor simpli și fără cultură se spune că este fără de trup. Aceasta e ca și cum am spune că aerul pe care-l respirăm e «necorporal» pentru că el nu-i un corp pe care să-l poți prinde și ține, sau să se împotrivescă atunci cînd îl mișcăm.

9. Dar să cercetăm totuși dacă noțiunea pe care filozofii greci o numesc ἀσώματος adică «netrupesc» se află cumva sub un alt nume în Sfintele Scripturi. Mai întîi va trebui să vedem cum trebuie să concepem chiar pe Dumnezeu însuși, dacă are El sau nu trup, dacă are sau nu o înfățișare văzută oarecare, dacă se află într-o anumită stare (văzută) sau dacă e altceva decît trup. Or, în învățătura noastră bisericească nu ni s-au transmis lămuriri la nici una din aceste două întrebări<sup>58</sup>.

10. Potrivit tradiției bisericești, există îngeri ai lui Dumnezeu și puteri binevoitoare care ajută pe oameni la dobîndirea mîntuirii;<sup>59</sup> dar cînd anume au fost ei creați și cu ce însușiri firești, acest lucru nu ni s-a transmis nici în legătură cu soarele, cu luna și cu stelele, dacă sînt ele ființe însuflețite sau nu<sup>60</sup>.

58. Același fel de a pune întrebarea îl aflăm și în C. Cels., VI, 64; VII, 27; 38, 66; VIII, 49. În schimb, despre ființa «nevăzută» și «netrupescă» a lui Dumnezeu se exprimă Origen adeseori aici: I, 1, 8; II, 3, 6; IV, 3, 15; IV, 4, 1 etc.

59. Mai pe larg aici, I, 5.

60. Se știe că Platon socotea (Timaios, 30 e) că astrele sînt ființe însuflețite. Să fi luat de la el Origen această părere? Întreaga concepție asupra fizicii și geografiei antice se resimțea de această viziune. Pe vremea lui Origen ea era ceva care nu se mai punea la îndoială. De aceea el revine adeseori asupra ei aici (I, 7) și în alte opere ale sale (C. Cels., V, 10—11; Omil. Ier., X, 6). Dar nu trebuie să se uite că el formulează problema doar ipotetic: utrum animantia sînt an sine anima non traditur.

Să pornim, dar (de la cele de mai sus), ca de la niște elemente și temeluri potrivit poruncii sfinte : «lumițați-vă vouă lumina științei»<sup>61</sup>, dacă vrem să încheșăm toate aceste elemente într-un tot organic, o explicare rațională a tuturor acestor argumente și să punem în lumină adevărul privitor la cele câteva puncte, prin demonstrare clară și de nezdruincinat, rînduind, cum am mai spus, o lucrare organică bazată pe comparații și afirmații, fie așa cum le vom fi aflat în Sfintele Scripturi, fie după cum le vom fi găsit prin deducții logice și consecvente ale problemelor<sup>62</sup>.

---

61. Osea, 10, 13 (după ediția sinodală a Bibliei din 1914).

62. Aceasta și este metoda dezbaterilor sau «discuțiilor» («discutare magis et pertractare quam pro certo ac definito statuere», I, 6, 1), pe care a folosit-o Origen : mărturii scripturistice și argumentări raționale încheșate într-un tot organic : «seriem quendam et corpus». A se vedea studiul nostru introductiv.

## CARTEA ÎNȚIIA <sup>63</sup>

### 1. DESPRE TATĂL, DESPRE FIUL (HRISTOS) ȘI DESPRE DUHUL SFÎNT

#### Despre Dumnezeu-Tatăl <sup>64</sup>

#### I

Știu că vor încerca unii, și încă chiar pe temeiul Scripturilor noastre, să susțină că Dumnezeu are înfățișare trupească <sup>65</sup> pentru că ei citelesc în cartea lui Moise <sup>66</sup> că «Dumnezeul nostru este foc mistuitor», iar în Evanghelia după Ioan : «Duh este Dumnezeu și cei care I se închină trebuie să I se închine în duh și adevăr» <sup>67</sup>. Or, focul și suflarea (duhul) nu sînt înțelese de acești oameni decît ca ceva corporal. I-aș întreba însă ce au ei de zis față de afirmația Scripturii care zice : <sup>68</sup>

63. Cartea întîia a *Principiilor* lui Origen cuprinde 8 capitole, dintre care primele patru tratează despre Sfînta Treime : Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt, dar începînd de la capitolul 5 se tratează despre ființele cugetătoare. Trebuie subliniat, însă, că mersul cugetării lui Origen nu-i chiar atît de rectiliniu, ci înregistrează cîteva digresiuni. Mai ales pasajele I, 4, 3—5 se pare a fi fost un apendice ori vor fi fost adăuate ulterior (Crouzel : *Origène, Les principes*, II, p. 19).

64. Despre Dumnezeu-Tatăl, Origen folosește expresia articulată  $\delta\ \theta\epsilon\omicron\varsigma$ , pe cînd pentru Fiul și pentru Duhul Sfînt nu se mai pune articolul, ci cuvîntul  $\theta\epsilon\omicron\varsigma$  e folosit ca atribut în sensul folosit în Evanghelia după Ioan, 1, 1 :  $\kappa\alpha\iota\ \theta\epsilon\omicron\varsigma\ \eta\ \delta\ \lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ . Prin aceasta sublinia o întîietate de origine a Tatălui, ceea ce arată eroarea de gîndire a lui Origen, eroare denumită mai tîrziu ca subordinațianism. Primul capitol al cărții întîia tratează despre spiritualitatea lui Dumnezeu, combătîndu-se — prin referirea la asemănările de «foc», «suflare», «lumină» — concepțiile antropomorfiste despre Dumnezeu.

65. Între antropomorfiți, Origen condamnă de mai multe ori pe Meliton de Sardes (*De principiis*, IV, 4, 4; C. Cels., VIII, 44 etc.). Se poate ca termenul «antropomorfism» să fi fost popularizat în timpul primei controverse origeniste de la finea sec. IV. (A. Guillaumont : *Les Kephalaia gnostica d'Evagre le Pontique et l'histoire de l'origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, *Patristica Sorbonensia*, 5, Paris, 1962, p. 59). De la acest citat porneau gnosticii cînd făceau deosebire între Demiurgul legalist al Vechiului Testament și Dumnezeuul milostiv al Noului Testament (Clement Alex. : *Excerpta ad Theod.*, 38, cf. H. Crouzel, *op. cit.*, p. 21).

66. Deut., 4, 24.

67. In, 4, 24.

68. I In, 1, 5.

«Dumnezeu este lumină», după cum spune evanghelistul Ioan în epistola sa : « Dumnezeu este lumină și nici un întuneric nu este întru El». Căci tocmai această lumină este aceea care luminează toată înțelegerea celor care pot cuprinde adevărul despre care ni se vorbește în psalmul 30 : «întru lumina Ta vom vedea lumină»<sup>69</sup>. Dar ce altceva trebuie să subînțelegem prin această «lumină a lui Dumnezeu», dacă nu lumina lui Dumnezeu care dă putere de vedere celui pe care ea îl luminează cu adevărul asupra tuturor lucrurilor, sau care ne dă puterea de a cunoaște, chiar pe Dumnezeu însuși, Care e numit Adevărul însuși ? Căci acest lucru îl desprindem din cuvântul Scripturii : «întru lumina Ta vom vedea lumină», adică în Cuvântul Tău și în înțelepciunea Ta, cu alte cuvinte, în Fiul Tău, Te vom vedea pe Tine, Părinte<sup>70</sup>. Sau, poate, pentru aceea că Îl numim Lumină, să-L socotim asemănător soarelui nostru ? Dar atunci cum ni s-ar putea da chiar și numai o fărîmă de înțelegere încît cu o astfel de lumină fizică să putem pricepe cauza cunoașterii și să înțelegem adevărul ?

## II

Dacă, aşadar, admit și alții părerea noastră — lucru pe care-l mărturisește însuși rostul firesc al luminii — și dacă recunosc că nu putem să ni-L închipuim pe Dumnezeu avînd corp așa cum sîntem în stare să sesizăm trupește orice lumină fizică, atunci tot un răspuns asemănător se va putea da și în privința «focului mistuitor». Ce s-ar mistui în Dumnezeu dacă-L concepem ca pe un foc ? Să credem cumva că se mistuie ca o materie oarecare, de pildă ca lemnul, finul sau paiul ?<sup>71</sup> Atunci ce lucru vrednic de laudă pentru Dumnezeu ar fi să mistuie El astfel de materii ? Dacă într-adevăr vrem să ni-L închipuim pe Dumnezeu că mistuie și nimicește ceva, atunci să spunem că El mistuie gîndurile rele ale cugetului, faptele de rușine, poftetele păcătoase atunci cînd intră în inima credincioșilor și cînd împreună cu Fiul Își face sălaș în sufletele care s-au învrednicit să primească Cuvîntul Lui și Înțelepciunea Lui<sup>72</sup>,

69. Ps. 35, 9.

70. N-am avut la îndemînă lucrarea lui H. Crouzel : *Origène et la «connaissance mystique»*, Museum Lessianum, section théologique 56, Bruges-Paris, 1961 unde s-a vorbit și de folosirea deasă a citatului din psalmul 35, 9 de către Origen, tocmai pentru semnificația lui pneumatizantă. Faptul e întîlnit și în opera lui D. Cantemir, *Sacrosanctae scientiae indep. imago*.

71. Despre «focul mistuitor» și despre imposibilitatea de a-l aplica la focul purgatoriului (în legătură cu I Cor., 3, 11—15), a se vedea studiul lui H. Crouzel din *Epektasis J. Daniélou*, Paris, 1971, p. 273—283.

72. (Cea mai completă listă a acestor ἐπινοιαί sau denumiri date Fiului lui Dumnezeu a dat-o Origen în *Com. Ioan*, I, în volumul 7 al colecției acesteia, în traducerea noastră.

după cum stă scris <sup>73</sup>: «Eu și Tatăl vom veni la el și vom face locaș la el», urmînd ca după ce va fi mistuit acolo toate poftele și toate patimile să-și ridice acolo un templu curat și vrednic de El.

Cît despre cei care, pe temeiul expresiei «Duh este Dumnezeu» își închipuie pe Dumnezeu ca avînd trup care suflă, acestora va trebui să le răspundem cam așa: Sfînta Scriptură are obiceiul, atunci cînd vrea să designeze ceva ce-i altfel decît corpul nostru dens și solid, să-i spună duh (care suflă). Așa se spune într-un loc: <sup>74</sup> «Litera ucide, duhul face viu», vorba în care, fără îndoială, prin «literă» se înțeleg lucrurile trupesti, iar prin «duh», cele înțelegătoare și pe care le numim și duhovnicești <sup>75</sup>, după cum spune și Apostolul: <sup>76</sup> «Pină astăzi, cînd se citește Moise, stă un vâl pe inima lor; iar cînd se vor întoarce către Domnul, vâlul se va ridica. Domnul este Duh și unde este Duhul Domnului, acolo este libertate». Atîta vreme cît nu ne întoarcem spre o înțelegere duhovnicească a lucrurilor, un vâl va sta atîrnat asupra inimii: prin acest vâl, adică printr-o interpretare prea dură, Scriptura (după cum se spune și se gîndește) e ea însăși învăluită. Așa era și vâlul pus pe fața lui Moise, atunci cînd vorbea către popor <sup>77</sup>, adică atunci cînd îi citea mulțimii Legea. În schimb, din clipa în care ne întoarcem spre Domnul, unde se află și Cuvîntul lui Dumnezeu și unde Însuși Duhul Sfînt descoperă știința duhovnicească, vâlul se ridică și atunci «cu fața descoperită» privim în Scripturile Sfînte «ca în oglindă mărirea Domnului» <sup>78</sup>.

### III

Dar dacă mulți sfinți se împărtășesc de darurile Duhului Sfînt, nu urmează de aici că trebuie să concepem pe Duhul Sfînt ca pe ceva corporal și compus din mai multe bucăți încît fiecare sfințit și-ar primi cîte-o fărîmă, ci în realitate El este o putere sfințitoare, de care vor avea parte toți cei care s-au învrednicit a fi sfințiți prin har <sup>79</sup>. Și ca să înțelegem și mai ușor ceea ce vorbim, să luăm ca pildă un lucru din cu totul alt tărîm. Dacă chiar există mulți oameni care se ocupă de știința și

73. In, 14, 6. «Sălășluirea» lui Hristos în inimile credincioșilor e una din temele preferate ale literaturii duhovnicești a lui Origen.

74. II Cor., 3, 6.

75. Are dreptate H. Crouzel cînd afirmă (*Origène, Principes...*, p. 22) că cei vechi nu prea făceau deosebire între cele intelectuale sau conceptuale, pe de o parte, și între cele spirituale sau intuitive și mistice, pe de alta. Mai deosebit analizează acest lucru H. Crouzel în «*Origène et la connaissance mystique*». Iar «vâlul» din II Cor., 3, 15—17 este pentru Origen cînd înțelegere literală a Bibliei, cînd corporalitate, cînd păcat.

76. II Cor., 3, 15—17.

77. Ies., 34, 33—35.

78. II Cor., 3, 16—18.

79. Despre această temă mai pe larg în cele următoare: I, 3.

arta doftoricească<sup>80</sup>, nu cumva trebuie să credem că toți cei care au de lucru cu ea fură cumva câte o părticică văzută din ceea ce s-ar numi doftorie, dovedindu-și astfel participarea lor la medicină? Oare n-ar trebui mai curînd să înțelegem că dintre medici fac parte toți cei care si-au dobîndit cunoașterea acestei arte și a acestei științe printr-un avînt liber și printr-o pregătire adecvată? Nu trebuie să credem însă că acest lucru, luat din lumea medicinei și pe care l-am comparat cu lucrarea Duhului Sfînt, e potrivit sub toate raporturile. Noi l-am folosit numai pentru a dovedi că nu trebuie să ne închipuim că deprinderile la care participă toți nu trebuie să fie numai decît de ordin trupesc. Duhul Sfînt e foarte depărtat de specificul și de cunoașterea a ceea ce se numește medicină, căci El e o ființă cugetătoare care-Și are existența de la Sine<sup>81</sup>, pe cînd medicina nu are nimic din toate acestea.

#### IV

Dar să trecem și la cuvîntul Evangheliei, care spune : «Duh este Dumnezeu»<sup>82</sup> și să arătăm cum trebuie să-L înțelegem în urma celor amintite pînă acum. Să ne întrebăm : cînd a pronunțat Mîntuitorul acest cuvînt, către cine și cu ce scop? Fără nici o îndoială, aflăm că atunci El discuta cu femeia samarineancă, a cărei părere era că lui Dumnezeu se cade să ne închinăm pe muntele Garizim, după cum spun samarinenii. În acea clipă a zis Mîntuitorul că «Dumnezeu este Duh». Samarineanca, crezînd că Iisus e un evreu oarecare, L-a întrebat dacă închinarea adevărată adusă lui Dumnezeu e cea de la Ierusalim ori cea de pe acest munte : «Părinții voștri s-au închinat pe acest munte, iar voi ziceți că în Ierusalim este locul unde trebuie să ne închinăm»<sup>83</sup>. Față de această părere a samarincei, care era legată de o prerogativă a unor locuri fizice sau trupești, potrivit căreia închinarea adusă lui Dumnezeu e bună sau rea dacă o faci împreună cu iudeii la Ierusalim, sau respectiv, cu samarinenii, pe muntele Garizim, Mîntuitorul a răspuns că închinarea adusă lui Dumnezeu nu trebuie să o mărginim la anumite localități sensibile :<sup>84</sup> «Vine ceasul, și acum este, cînd adevărații închinători se vor

80. Imagini din lumea medicală întîlnim adeseori la Origen : I, 4, 1 ; I, 8, 3. A. Harnack : *Medizinisches aus der älteren Kirchengeschichte*, în «*Texte und Untersuchungen*», VIII/4 b, iar mai nou : G. Dumeige : *Le Christ Médecin dans la Littérature chrétienne des premiers siècles*, în «*Rivista di archeologia cristiana*», Roma, 1972, p. 115—141.

81. Termenul «subsistentia» pare a fi o traducere a lui ὑπόστασις, care ar avea aici sens de entitate distinctă, așa cum e «persoana». Origen oferă adeseori astfel de concluzii : *Com. Ioan*, I, 24 (23) : 151 ; II, 10 (6) : 75—76 ; *C. Cels.*, VIII, 12.

82. In, 4, 24.

83. In, 4, 20.

84. In, 4, 21—23.

închina Tatălui în duh și în adevăr. Duh este Dumnezeu, și cei ce I se închină trebuie să I se închine în duh și în adevăr». Bagă de seamă, dar, care e raportul dintre adevăr și duh : duhul e opus corpului, adevărul e opus umbrei și chipului<sup>85</sup>. Cei care se închinau în Ierusalim cinsteau un Dumnezeu, închinându-se umbrei și chipului unor realități cerești, în orice caz nu se închinau duhului și adevărului. Desigur că același lucru se petrecea și cu cei ce se închinau pe muntele Garizim<sup>86</sup>.

## V

După ce am înlăturat, pe cât ne-a fost cu putință, orice reprezentare corporală a lui Dumnezeu, vom spune cu tot adevărul că, în sinea Lui, Dumnezeu nu poate fi înțeles și nici pătruns de mintea noastră ome-nească<sup>87</sup>. Orice idee ne-am putea face despre El sau oricum ni l-am putea reprezenta, El este cu mult mai presus decât tot ce putem cugeta despre El. E ca și cum am vrea să convingem despre strălucirea puternică a soarelui pe cineva care abia e în stare să suporte pâlpiitul unei scînteii sau licărirea unui opaiț, în ochii lui nemaifiind atîta agerime ca să suporte vreo lumină. N-ar trebui oare să-i spunem acestui om că strălucirea soarelui<sup>88</sup> nu se poate nici compara în tărie și mărire cu ceea ce vede el ? Așa se prezintă lucrurile și cu puterea noastră de înțelegere : cită vreme se află închisă în temnița trupului și a singelui, ea se năucește și se trîndăvește în urma contactului cu această lume materială<sup>89</sup> și, cu toate că în comparație cu lumea pămîntească ea e

85. Adevărul (*veritas, ἀλήθεια*) are aici înțeles de *μυστήριον*, de realitate supranaturală, ca întruchipare a Înțelepciunii veșnice, care e Același Hristos. În perspectiva tainei întrupării, Vechiul Testament oferea imagini simbolice care aveau să se împlinească în Noul Testament. Opoziția între adevăr și chip sau «umbră» o găsim deja la Varnava 7 (trad. rom. pag. 123), la Iustin (*Dialogul cu Triton*, cap. 40 trad. rom. pag. 135—136), Origen (*Com. Ioan X*, 33, 19 : 210—216 etc.).

86. În *Com. Ioan*, XIII, 13 Origen nu mai pune pe același plan închinarea la Ierusalim cu cea de pe muntele Garizim, ci pe cea dintîi o socoate umbră a adevăratului cult în duh și adevăr, pe cînd pe cealaltă o socoate simbol al cultului eretic.

87. Avea dreptate J. Daniélou cînd susținea (*Message évangélique et culture hellénistique*, Tourmai 1961, p. 297), că aici Origen afirmă un adevăr susținut atât de iudaism și creștinism, cât și de gnosticism și de platonismul timpului respectiv (Cf. Simonetti, *op. cit.*, p. 132).

88. Pentru Origen, e simbolul lumînii dumnezeiești. Imaginea «omului din peșteră», de care vorbea Platon (*Rep.* 516 A—B) pare a fi folosită și de Origen (*C. Cels.*, VI, 17). Simțurile omului erau prea tocite pentru a putea «suporta» puterea lumînii divine (*Com. Ioan*, I, 26) : soarele e simbol al lui Hristos. Fiindcă ființa lui Dumnezeu nu putea fi cunoscută pe nici o cale, Origen inaugurează căile clasice ale cunoașterii umane în domeniul lumii transcendente : *Via analogiae*, *via negationis* și *via eminentiae*. E drept că Origen a luat aici elemente și din domeniul filozofiei platonice tîrzii (Albinos, Maxim de Tir), cît și, sigur, din exegeza lui Filon din Alexandria. Vom adînci aceste lucruri cînd vom prezenta tratatul «Contra lui Celsus». A se vedea în general J. Daniélou, *Origène* : p. 85 și urm., 179—190. A. J. Festugière : *Le Dieu inconnu et la gnose*, Paris, 1954, p. 90 și urm.

89. *Com. Ioan*, III, 30 (24) : 182, în volumul 7 al colecției noastre.



cu mult superioară, totuși, atunci când vrea să lumineze realitățile netrupești străduindu-se să le înțeleagă, ea abia are putere cît o scînteie sau cît un opaiț. Într-adevăr, cine altcineva ar putea fi atît de desăvîrșit între ființele cugetătoare și netrupești, încît să întreacă în chip nespus și de nepătruns orice alte realități, dacă nu însuși Dumnezeu? Dar adîncul ființei dumnezeiești nu-l poate cerceta nici într-un caz mintea omenească, oricît ar fi ea de ageră, de limpede ori de curată.

## VI

Dar pentru a face lucrurile și mai ușor de înțeles n-ar fi fără rost să folosim și altă comparație. Uneori ochii noștri nu sînt în stare să sesizeze nici lumina însăși, adică nu pot vedea nici globul soarelui însuși, în schimb văzîndu-i strălucirea și razele răsfrînte prin ferestre sau te miri în ce vase care au puterea să le reflecte, putem deduce cît de mare e puterea de încălzire a acestui focar din care țîșnește atîta lumină. Tot așa și lucrările proniei dumnezeiești și măiestria întocmirii firii sînt și ele ca niște raze ale ființei dumnezeiești, în comparație cu firea și substanța ei însăși. Mintea noastră își dă seama așadar că prin puterile ei ea nu este în stare să vadă ce este Dumnezeu în Sine însuși, așa cum este El în ființa Sa; în schimb, din frumusețea lucrării Sale și din măreția fapturilor, ea deduce pe Părintele lumii întregi<sup>90</sup>.

Drept aceea, nu trebuie să ni-L închipuim pe Dumnezeu ca și cum ar fi o ființă trupească ori ca și cum ar locui într-un corp oarecare, ci ca pe o ființă cugetătoare simplă, căreia nu i se mai poate adăuga absolut nimic<sup>91</sup> și aceasta pentru că nu putem crede că ar exista în El ceva «mai mult» sau ceva «mai puțin», ci fiind în Sine ca un fel de monadă<sup>92</sup> absolută sau, ca să zicem așa, o unitate în sine, o rațiune absolută, care e izvorul oricărei ființe cugetătoare, însăși rațiunea de a fi a lumii întregi. De aceea această fire, care e simplă și numai rațiune, pentru ca să se miște și să acționeze nu poate tolera nici o întârziere și nici o ezitare; pentru că, dacă ar fi altfel, atunci ceea ce

90. «Părinte al universului» e o expresie întîlnită încă la Platon (*Timaios*, 28 C), apoi la filozofii platonici tîrzii (Albinos, Plutarh, Filon), ca să nu mai vorbim și de scriitorii creștini, ca Clement Romanul (*Epist. I către Corinteni*, 19, 2 traducere română p. 56—57); Iustin (*Apologia*, I, cap. 63, traducere română, pag. 69), Clement Alexandrinul (*Pedagogul*, I, 5, 21; I, 6, 42), iar Origen, aici (I, 3, 3) și în alte opere ale sale.

91. Idee întîlnită și în tratatul «*Despre rugăciune*», XXVIII, 8, în volumul 7 al colecției noastre.

92. «Monada» e o noțiune pitagoreică. A se vedea în această privință E. Zeller: *Die Philosophie der Griechen*, I, (Leipzig 1919), p. 464—481.

s-ar adăuga ar mărgini și ar stînjeni cumva însăși simplitatea firii divine: ceea ce e principiul tuturor lucrurilor ar fi atunci ceva compus și diferit, multiplu și unitar. Or, se cere într-adevăr ca Dumnezeu să fie, străin de orice adaos trupesc pentru ca să fie «format» numai din, ceea ce aș putea numi, specia unică a dumnezeirii.

Iar că rațiunea nu are nevoie de nici un spațiu pentru ca să se poată mișca potrivit firii sale reiese și din contemplarea propriei noastre rațiuni. Într-adevăr, cîtă vreme ea rămîne între granițele ei firești și nu e întunecată de vreo pricină oarecare, nici o schimbare de mediu n-o va împiedica vreodată să-și urmeze nestingherită activitatea. Iar pe de altă parte, chiar dacă ar fi vreo diferență de spațiu, aceasta nu-i poate spori mobilitatea. Iar dacă ar obiecta cineva, să zicem, că navigatorii izbiți de valurile mării sînt conștienți că sînt mai puțin siguri în mersul lor pe mare decît dacă s-ar afla pe uscat, faptul acesta nu provine atît de mult din deosebirea mediului în care se află, cît mai ales din izbiturile și tulburările la care este expus corpul celui a cărui rațiune e în cauză. Într-adevăr, pare cumva nefiresc pentru un corp omenesc să trăiască pe mare și de aceea, din pricina acestui neajuns, el socoate mișcările rațiunii în chip dezorganizat și fără de rînduială, iar reacția minții față de diferitele imbolduri e cu mult mai slăbită. Dar tot așa se întîmplă și cu cei de pe uscat atunci cînd sînt zguduți de friguri și cînd, într-adevăr, sub acțiunea temperaturii cugetarea nu-și îndeplinește chiar deplin funcția sa, de unde reiese că în astfel de cazuri nu trebuie să punem vina pe locul unde ne aflăm, ci pe boala trupestă ce ne stingherește și ne tulbură în astfel de moment, încît mintea nu-și mai poate îndeplini slujba obișnuită, după regulile cunoscute și firești ale organismului, pentru că noi, oamenii, sîntem ființe vii bazate pe conlucrarea dintre trup și suflet<sup>93</sup>. Numai în acest chip ne-a fost dat întotdeauna să viețuim pe pămînt. În schimb, pe Dumnezeu, Care e principiul sau începutul a tot ce există, nu trebuie să ni-L închipuim ca și cum ar fi și El ceva compus, căci, dacă am crede așa ceva, elementele din care s-ar compune tot ceea ce numim «compus» ar fi mai vechi decît principiul sau începutul însuși.

Dar inteligența sau cugetarea nu are lipsă nici de mărime corporală atunci cînd e vorba să acționeze sau să se miște într-o direcție oarecare, așa cum se întîmplă cu ochiul, a cărui pupilă se mărește cînd privește obiecte mai voluminoase și în schimb se mișcorează și se

93. În cele mai multe locuri, Origen admite trihotomia omului: πνεῦμα (duh), ψυχὴ (suflet) și σῶμα (trup), pe cînd aici pare dihotomist (C. Cels., VI, VIII, 24). În fond, duhul e mai mult un dar divin, nu face parte esențial din personalitatea umană. Cf. Crouzel : *Origène*, III, p. 26.

strînge cînd se uită la lucruri mărunte. Desigur că inteligența are nevoie de mărime de ordin rațional, căci ea nu cugetă trupește, ci în chip rațional. Într-adevăr, mintea omului nu se dezvoltă așa cum crește trupul omului, dezvoltîndu-se fizicește pînă la 20—30 de ani, ci agerimea minții se șlefuește prin învățatură și prin exerciții în așa fel încît întreaga noastră ființă e trezită la cugetare, dar puterea de înțelegere nu crește proporțional cu creșterea trupului, ci se formează pe măsura strădaniilor la învățatură. Și această dezvoltare a cugetării nu se poate dobîndi îndată după naștere sau măcar din tinerețe, pentru că atunci structura mădulelor care ajutau ca unelte îmbolditoare spre lucrare era încă gingașă și slabă și pentru că ele nici nu erau în stare să suporte oboseala unei activități susținute și nici n-avea capacitatea suficientă pentru a-și însuși o educație deplină.

## VII

Dacă unii oameni sînt de părere că mintea sau inima însăși ar fi doar ceva trupesc, atunci aș dori să-mi răspundă: pe ce cale ajung ele să-și însușească noțiuni și mărturii despre lucruri atît de deosebite de trup, atît de grele și de subtile? De unde le vine puterea de a ține minte<sup>94</sup>, de unde, vederea lucrurilor nevăzute și, în general, de unde are trupul puterea de a cunoaște lucrurile cele netrupești? În ce chip se poate dedica o ființă trupească cercetării științifice, căutînd o explicație rațională a lucrurilor? Și cum e cu putință să audă și să înțeleagă învățăturile dumnezeiești, care sînt, după cum se știe, cu totul străine de trup? Despre superioritatea sufletului față de trup s-ar mai putea aduce și alt argument: după cum forma corpului și conformația urechilor și a ochilor<sup>95</sup> contribuie întrucîtva, fiecare, la auzit și la văzut și după cum fiecare din mădulele sădite de Dumnezeu în corpul nostru are, prin specificul formei lui, o anumită înclinare spre rostul pentru care l-a menit firea, tot așa ne putem închipui că trebuie să credem că și sufletul și mintea au fost sădite într-un mod propriu și potrivit scopului de a cugeta și de a înțelege diferitele lucruri și mo-

94. Potrivit concepției lui Empedocle și Platon, numai semenul cunoaște pe semen. Origen aplică în cunoașterea creștină temeiurile creștinismului: sufletul omului fiind creat după chipul lui Dumnezeu dorește continuu să se apropie, prin virtuți, de Cel cu care se aseamănă. Fiind netrupesc, sufletul se dorește după cunoașterea lucrurilor sau realităților netrupești. Fiecărui din cele cinci simțuri sensibile îi corespund și înțelegeri sau simțuri duhovnicești sau netrupești. Pe aceste temeiuri a influențat mistica lui Origen spiritualitatea creștină medievală. *Com. Ioan XIII*, 5, 26; *C. Cels.*, III, 40 etc. K. Rahner: *Le début d'une doctrine des cinq sens spirituels chez Origène*, în «*Rev. d'ascétique et de mystique*», 1932, p. 113 și urm.

95. A se vedea aceeași idee și în *Omil. XXXIX*, 2 (în «*Filocalia*» X, 2) în traducerea noastră, volumul 7 al colecției noastre.

dul lor de a se mișca în viață. În schimb, nu văd cine ar putea descrie sau atribui minții vreo culoare pentru faptul că e putere rațională și, ca atare, se mișcă doar pe plan intelectual.

Dar pe lângă cele amintite pînă acum se mai poate și altfel confirma și explica măsura în care cugetul și sufletul sînt cu mult superioare întregii lumi fizice sau trupești<sup>96</sup>. Fiecărui simț al corpului nostru îi corespunde o anumită substanță sensibilă asupra căreia simțul nostru trupesc își exercită acțiunea. În chipul acesta, sînt rînduite pentru simțul văzului culori, forme și mărimi; pentru auz, glasuri și sunete; pentru miros, diferite mirosuri bune sau urite; pentru gust, alimente cu diferite gusturi, iar pentru pipăit, senzații de cald și de rece, de tare și de moale, de aspru și de neted<sup>97</sup>. În orice caz, e limpede pentru oricine că «simțul» rațiunii e mult superior celorlalte simțuri ale trupului. Dar, în cazul acesta, n-ar fi oare fără sens să afirmi că pe seama acestor simțuri inferioare sînt rînduite substanțe specifice, corespunzătoare funcțiunii lor, pe cînd pentru simțurile sufletești, care indeplinesc rosturi cu mult superioare, să nu fie rînduit nimic corespunzător<sup>98</sup>, ci puterea firii raționale să fie numai ceva întîmplător în viața trupului și că de aceasta ar și depinde? Fără îndoială că cei care spun astfel de lucruri își bat joc de tot ce e mai bun chiar în ei înșiși, mai bine zis, chiar lui Dumnezeu îi aduc o hulă atunci cînd afirmă că și despre El am putea spune că are fire corporală, întrucît numai cineva care are corp poate pricepe și cugeta. Ei nu vor să înțeleagă că există oarecare înrudire între ființele cugetătoare și Dumnezeu<sup>99</sup> pe care tot numai printr-o contemplare rațională ni-L putem închipui, căci numai printr-o astfel de contemplare ajungem să pricepem ceva din ființa divină, cu atît mai mult cu cît ea e deosebit de pură și de străină de materia corporală.

## VIII

Dar s-ar putea ca astfel de lămuriri să prezinte mai puțină crezare în fața celor care vor să se edifice asupra problemelor divine cu ajutorul Sfintelor Scripturi, cerînd din ele dovezi despre superioritatea firii dumnezeiești asupra celei trupești. Bagă de seamă, însă, dacă nu gîndește tocmai acest lucru și Apostolul (Pavel) atunci cînd vorbește despre Hristos «Care este chipul lui Dumnezeu celui nevăzut, mai

96. Platon, *Leg. X*, 892.

97. Filon, *De opif. mundi*, 62 (citată după Koetschau, *op. cit.*, p. 24).

98. Idee similară și în tratatul *Despre rugăciune*, XXVIII, 8. A se vedea traducerea românească din volumul 7 al colecției noastre.

99. Aceeași idee, mai jos, III, 1, 13; IV, 2, 7; IV, 4, 10; *C. Cels.*, VIII, 32 etc.

înainte născut decît toată făptura»<sup>100</sup>. Căci, într-adevăr, ființa lui Dumnezeu nu este — cum cred unii — pentru unul văzută, iar pentru altul nevăzută; Apostolul nu vorbește despre un chip al lui Dumnezeu care este cu neputință de văzut de oameni sau care numai de cei păcătoși n-ar putea fi văzut, ci el ne dă să înțelegem foarte limpede cum este ființa lui Dumnezeu, atunci cînd ne vorbește de «chipul lui Dumnezeu cel nevăzut». Dar și evanghelistul Ioan, atunci cînd spune în *Evangelia* sa: «pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată»<sup>101</sup>, ne dă să înțelegem clar tuturor celor ce judecăm lucrurile, că nu există nici o ființă care să-L poată vedea pe Dumnezeu. Așadar, acest lucru nu trebuie să-l înțelegem în sensul că după fire ființa lui Dumnezeu ar fi vizibilă, dar ar scăpa privirii făpturii prea ticăloase, ci în sensul că tocmai prin firea ei dumnezeirea nu poate fi văzută<sup>102</sup>.

Iar dacă mă întrebi ce cred eu însumi despre Cel «întii născut», atunci cînd afirm că și pentru El firea divină rămîne invizibilă întrucît prin natura ei nu poate fi văzută<sup>103</sup>, așa ceva să nu-ți pară de la început lucru nelegiuit sau nebunesc, căci voi continua și-ți voi da în curînd dreptate. Una este să vezi și alta este să cunoști. A vedea și a fi văzut e ceva propriu corpurilor, pe cînd a cunoaște și a fi cunoscut aparține numai lumii cugetătoare. Nimic din ceea ce este propriu corpurilor nu poate fi atribuit nici Tatălui, nici Fiului, în schimb ceea ce ține de firea divină e comun atît Tatălui, cît și Fiului. De aceea, Acesta din urmă n-a rostit în *Evangelia* Sa: nimeni nu vede pe Tatăl decît Fiul și nici pe Fiul nu-L vede decît Tatăl, ci a zis<sup>104</sup>: «Nimeni nu cunoaște pe Fiul decît numai Tatăl și nici pe Tatăl nu-L cunoaște nimeni decît numai Fiul». Se vede de aici limpede că expresiilor «a vedea» și «a fi văzut» din lumea corporală le corespund, atunci cînd vorbim despre Tatăl și despre Fiul, expresiile «a cunoaște» și «a fi cunoscut», lucru care se face prin puterea de cunoaștere, iar nu printr-o vizibilitate neputincioasă. Iar întrucît pe bună dreptate nu poți atribui naturii netrupești și invizibile termenii ca «a vedea» și «a fi văzut», *Evangelia* nu zice că Tatăl e văzut de Fiul sau Fiul e văzut de Tatăl, ci că au fost «cunoscuți» unul, de celălalt.

100. Col., 1, 15.

101. In., 1, 18.

102. Nici măcar de puterile îngeresti, zice Origen în alt loc (*Fragm. Ioan*, ed. Preuschen, G.C.S., IV, 495).

103. Afirmarea produce confuzii, pentru care a fost acuzat de Fericitul Ieronim, cît și de sfîntul Epifanie, și mai tîrziu, de Iustinian.

104. Mt., 11, 27.

## IX

Iar dacă ne întreabă cineva de ce se spune «fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu»<sup>105</sup>, după părerea mea această afirmație întărește și mai mult spusa noastră. Pentru că, ce altceva însemnează a «vedea cu inima pe Dumnezeu» decât — potrivit argumentării noastre de mai sus — să-L contempi cu mintea și să-L cunoști<sup>106</sup> astfel? Doar adeseori sînt folosite, cu referire la suflet, destule mădulare sensibile. Se afirmă că «vede cu ochii inimii»<sup>107</sup>, ceea ce vrea să spună că ghicește cu puterea de înțelegere a minții o realitate cognitivă oarecare; alteori se spune că înțelege din cele auzite, pentru că prinde un anumit înțeles al unei cunoașteri mai adînci; alteori se spune că se slujește de dinți atunci cînd macină sau mănîncă piinea vieții coborîta din cer<sup>108</sup>. Și tot așa se spune că se folosește de alte mădulare, care în limbaj trupesc sînt atribuite puterilor sufletești, după cum zice Solomon<sup>109</sup>: «atunci va dobîndi cunoștința de Dumnezeu». El știa într-adevăr că în noi există două feluri de simțiri: una muritoare, pieritoare, omenească, iar cealaltă, nemuritoare sau cugetătoare care, după cum e numită aici, e și dumnezeiască<sup>110</sup>. Prin acest simțămînt dumnezeiesc, iar nu printr-o lucrare a ochilor trupești, ci a inimii curate care are putere înțelegătoare, prin ea poate fi văzut Dumnezeu de cei vrednici de El. Găsim din belșug în toate Scripturile vechi și noi cuvîntul «inimă» în sensul de înțelegere, adică de putere de cunoaștere<sup>111</sup>.

După ce am ajuns să cunoaștem în felul acesta esența ființei dumnezeiești, chiar dacă potrivit slăbiciunii cugetării omenești am rămas cu mult înapoi față de ceea ce s-ar fi cuvenit, să cercetăm acum ce însemnează numele lui Hristos.

105. Mt., 5, 8.

106. A se vedea mai pe larg aici, mai jos: I, 1, 5—6; C. Cels., VII, 33; Despre rugăciune, XIII, 4, etc.

107. Ef., 1, 18.

108. In., 6, 32.

109. Pilde, 2, 5. O astfel de cunoaștere intelectuală are în gînd atunci cînd reproduce acest citat din Pilde: astfel, C. Cels., VII, 34: ἀισθητῶν θεῶν καὶ εὐρήσεις, iar în *De principiis*, IV, 4, 10: ἐπίγνωσιν Θεοῦ εὐρήσεις.

110. Antropomorfismele biblice sînt interpretate de Origen ca lucrări dumnezeiești sau facultăți ale sufletului. «În fiecare din noi, zice el în «Convorbirile cu Heraclide» (cap. 16), există doi oameni. Omul din afară are ca omonim pe unul lăuntric și fiecare mădular al celui din afară se regăsește, sub acest nume, în omul cel din lăuntru».

111. Inima ca organ de cunoaștere, τὸ ἡγεμονικόν sau «principale mentis» a fost pentru Origen, ca și pentru moralistii de genul lui Pascal, mai mult decît rațiunea, puterea de cunoaștere a omului. De aceea s-a spus că la el intuiția primează față de rațiune. A se vedea *Filoc.*, XVII, 1; XVII, 5, în traducerea noastră (volumul 7 al colecției).

2. DESPRE HRISTOS <sup>112</sup>

## I

Întii de toate trebuie să știm că, în calitatea Lui de Fiu Unul născut al Tatălui, Hristos are o fire dumnezeiască <sup>113</sup> cu totul deosebită de cea omenească pe care a luat-o asupra-Și în zilele mai de pe urmă, potrivit iconomiei <sup>114</sup> mîntuirii. De aceea, va trebui să vedem mai întii ce este acest Fiu unic al lui Dumnezeu, Care e numit cu multe și felurite nume potrivit diferitelor împrejurări și păreri ale celor care-L cheamă. Așa, este numit, bunăoară, «înțelepciune», cum a grăit Solomon <sup>115</sup> prin gura Înțelepciunii: «Domnul m-a zidit la începutul lucrărilor Lui; înainte de lucrările cele mai de demult. Eu am fost din veac întemeiată de la început, înainte de a se fi făcut pămîntul. Nu era adîncul atunci cînd am fost născută, nici chiar izvoare încărcate cu apă. Înainte de a fi fost întemeiați munții și înaintea văilor eu am luat ființă». Dar Fiul mai e numit și «întii-născut», după cum zice apostolul Pavel <sup>116</sup>: «Care e cel mai întii născut decît toată făptura». Așadar, în ce privește firea, Cel «mai întii născut» nu-i altcineva decît Înțelepciunea însăși, cu care se contopește în una și aceeași (persoană), după cum se exprimă și apostolul Pavel atunci cînd vorbește de «Hristos, puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea lui Dumnezeu» <sup>117</sup>.

## II

Totuși, nimeni să nu creadă că am vorbi despre cineva care nu ar fi de sine stătător <sup>118</sup> atunci cînd îl numim «Înțelepciunea lui Dumnezeu», ceea ce ar însemna, de pildă, că nu L-am socoti că e o ființă înțeleaptă, ci că ar fi doar o simplă putere care s-ar înțelepți, plecînd

<sup>112</sup>. Afară de un singur paragraf (8), toate celelalte 11 paragrafe ale capitolului acestuia sînt dedicate explicării nașterii și existenței veșnice a Fiului lui Dumnezeu, urmînd ca despre întruparea Lui să se trateze exclusiv în paragraful III, 6. Întreaga învățătură hristologică a lui Origen se concentrează aici în lămurirea denumirilor (ἐπινοιαί) sub care întîlnim ipostaza veșnică a Fiului dumnezeiesc, sesizat parcă inițial (ἀρχῆ) ca Înțelepciune veșnică (potrivit Pildelor, 8, 22), după care a ieșit — tot înainte de veci — Cuvîntul ca mijlocitor al cunoașterii și care S-a manifestat începînd de la creație și apoi — de-a lungul întregii iconomii a mîntuirii — sub aspectele de Adevăr, de Viață, de Înviere, de Cale, de Chip, de Strălucire.

<sup>113</sup>. Se pare că pentru prima dată stabilește Origen, poate pornind de la Meliton de Sardes (Pasha 8), accepțiunea celor două firi sau naturi (φύσεις = natura), pentru Hristos: cea dumnezeiască (C. Cels., III, 28; Com. Ioan., XIX, 2 (1) și cea omenească. Simonetti, op. cit., p. 141.

<sup>114</sup> Οἰκονομία, lat.: dispensatio.

<sup>115</sup>. Pilde, 8, 22—25.

<sup>116</sup>. Col., 1, 15.

<sup>117</sup>. I Cor., 1, 24.

<sup>118</sup>. Sînt vizate aici antitrinitarii modaliști, care afirmau că Fiul și Duhul Sfînt ar fi numai moduri de existență ale Tatălui ceresc, neavîndu-Și existență de sine stătătoare («non in substantivum dicere»).

du-se în fața altora și lăsându-se influențat de cugetarea și înțelepciunea altora cu mai multă putere și mai multă cunoaștere. Or, din clipa în care, pe bună dreptate s-a admis odată pentru totdeauna că Fiul lui Dumnezeu cel unul născut este Înțelepciunea Lui, care-Și are ca substanță o existență de sine stătătoare <sup>119</sup>, atunci cugetarea noastră niciodată nu se va mai putea rătăci, bănuind cumva că ipostasul Său sau substanța Sa ar fi ceva corporal, întrucît tot ce este corporal se caracterizează prin formă, culoare și mărime proprie. Or, ce om cu minte sănătoasă ar căuta să găsească forme, culori sau mărimi în lăuntru Înțelepciunii (divine) numai pentru faptul că ea e înțelepciune ?

Mai încolo, cum ne-am putea închipui sau cum am putea crede că Dumnezeu-Tatăl ar fi putut să existe chiar și o clipită mărunțică fără să nască (din veci) această Înțelepciune ? Ori se va spune cumva că fie că Dumnezeu n-a putut naște această Înțelepciune înainte de a o zămisli <sup>120</sup> și de aceea ea n-ar fi existat, ci ar fi fost chemată la viață abia mai târziu, fie că de fapt Dumnezeu ar fi putut-o naște dar n-ar fi voit-o, însă aceasta chiar și numai gîndindu-ne am huli pe Dumnezeu. Or, e lucru limpede pentru oricine că amîndouă aceste alternative ascund în sine un lucru nebunesc și nelegiuit. Căci nu se potrivește nici să spui că Dumnezeu a înaintat de la neputință la putință, dar nici că, avînd putința s-o facă, totuși ar fi neglijat ori ar fi amînat să nască Înțelepciunea ! Acesta-i temeiul pentru care, din clipa în care L-am cunoscut pe Dumnezeu, L-am cunoscut ca Tată al Fiului Său cel Unul născut, căci Fiul S-a născut din Tatăl și din El Și-a primit ființa, desigur fără ca acest lucru să se fi petrecut într-un anume răstimp, fie că am gîndi lucrurile cronologic, fie că mintea și le-ar putea imagina cumva, așa zicînd, teoretic ca avîndu-și o existență logică. Așadar trebuie să credem că Înțelepciunea S-a născut înainte de orice început, în orice chip ar putea fi conceput acesta. În această ființă, de sine stătătoare, a Înțelepciunii se cuprindeau virtual toate forțele și toate tiparele creațiilor viitoare <sup>121</sup> fie că avem în vedere pe ființele primare, fie, realitățile secundare <sup>122</sup> sau întîmplătoare, toate fiind stabilite și rînduite de

119. «Υπόστασις id est substantia», zice Rufin; mai bine, am zice noi, «substantia», adică de sine stătător, personal, cum afirmase Origen în *Com. Ioan*, VI, 38 (22): 188, I, 34 (39): 244, și *Despre rugăciune*, XXVII, 12.

120. Pe baza unui fragment grecesc din *Comentariul la Facere* păstrat de Eusebiu (*Contra Marcellum*, I, 4) și al altuia, în latină, păstrat în *Apologia* lui Pamfil (P.G., 17, 560) au crezut unii că s-ar putea distinge la Origen un «aevum» anterior veacului nostru. În realitate, nu poate fi vorba de ceva anterior ca timp, ci doar ca idee. A se vedea tot aici și confirmarea acestui gînd (I, 2, 2).

121. Lumea ideilor nu are pentru Origen o existență independentă, ci se cuprinde în Fiul, Care e Înțelepciunea însăși.

122. Să fi înțeles Origen prin cele «primare» pe faptele cugetătoare, iar prin cele «secundare» celelalte viețuitoare ?



mai înainte prin purtarea de grijă a providenței. Din pricina acestor făpturi, pe care le avea în Sine prefigurate și schițate, Înțelepciunea zice prin gura lui Solomon că Ea a fost zidită «la începutul lucrărilor Sale» și aceasta pentru că Ea este aceea care cuprinde în Sine toate începuturile, toate temeiurile și speciile tuturor făpturilor <sup>123</sup>.

### III

Așadar în același chip în care am înțeles că Înțelepciunea e «începutul căilor Domnului» și așa după cum se spune despre Ea că e întemeiată <sup>124</sup> întrucît Ea este cea care dă formă și conținut temeiurilor și speciilor întregii creaturi — tot așa trebuie să înțelegem că această Înțelepciune este «Cuvîntul lui Dumnezeu» prin aceea că deschide tuturor celorlalte ființe, adică întregii creaturi, puterea de înțelegere a tainelor și necunoscutelor, cuprinse toate în Înțelepciunea lui Dumnezeu; de aceea e și numită «Cuvînt», iar la rîndul Lui acesta e ca un tîlmăci al tainelor minții. De aceea ni se pare drept cuvîntul despre care pomenește scrierea apocrifă «Faptele lui Pavel», atunci cînd scrie: «El este Cuvîntul, ființă însuflețită și vie» <sup>125</sup>. Dar într-un mod mult mai deplin și mai frumos declară Ioan Evanghelistul la începutul Evangheliei sale, stabilind că prin «Cuvînt» avem să înțelegem pe însuși Dumnezeu <sup>126</sup>: «Dumnezeu era Cuvîntul și Acesta era la început la Dumnezeu». Dacă însă pune cineva început Cuvîntului lui Dumnezeu sau Înțelepciunii lui Dumnezeu, atunci să bagi de seamă dacă nu cumva nelegiuirea aceluia se îndreaptă mai mult împotriva Tatălui celui nenăscut decît împotriva Fiului, căci unul ca acela tăgăduiește că Tatăl a fost Părinte din veci și că a născut pe Cuvîntul, întrucît posedă Înțelepciunea chiar și în cele mai îndepărtate timpuri și veacuri, oricum s-ar fi numit acestea <sup>127</sup>.

123. În aceste «începuturi» Origen va fi cuprins nu numai ideile (genurile și speciile), ci și rațiunile și germenii ființelor viitoare.

124. Se știe că de termenul *κτίσις*, din Pilde 8, 22, s-a legat Arie atunci cînd a afirmat că Hristos-Înțelepciunea a fost «creatură». Rufin pare a fi tradus aici explicînd «quomodo creata esse dicitur» pentru a armoniza lucrurile. Origen consideră că nașterea acestei Înțelepciuni veșnice coincide cu nașterea Fiului (punînd astfel bazele ereziei ariene).

125. Apocriful citat aici (azi pierdut) a mai fost amintit de Origen și în *Com. Ioan XX*, 12:91 și în *Omil. Ierem. XX, XIX*, 1 ca și în Eusebiu (*Ist. bis.* III, 3, 5; XXV, 4). În limbajul lui Origen cuvintele *ἐμψυχος* și *ζῶν* sînt luate, cred, în sens paulin ca în Evr. 4, 12: «cuvîntul lui Dumnezeu viu și lucrător».

126. In, 1, 1.

127. Cu alte cuvinte, dacă Fiul a avut un început, atunci introducem în Dumnezeu o schimbare, ceea ce contravine desăvîrșirii Lui absolute.

## IV

Acest Fiul este și «Adevărul» și «Viața»<sup>128</sup> a tot ce există, și pe bună dreptate. Căci cum ar putea altfel trăi cele create, dacă nu prin mijlocirea vieții?<sup>129</sup> Și cum s-ar putea întemeia pe adevăr vietățile existente dacă nu ar proveni de la Adevărul însuși?<sup>130</sup>

Ar putea oare exista peste tot ființe cugetătoare dacă nu ar exista Cuvîntul sau Rațiunea<sup>131</sup> care să le conducă? Ar mai exista cumva înțelepți dacă nu ar exista o Înțelepciune? Iar întrucît unii au căzut și pentru aceasta au trebuit să fie dați morții — căci moartea nu e altceva decît depărtarea de viață<sup>132</sup> — și întrucît nu era deloc firesc ca ceea ce fusese creat odată de Dumnezeu să fie dat cu totul pierzării, de aceea a trebuit să existe înaintea morții o putere în stare să nimicască moartea care avea să vină, și aceasta, Învierea, așa cum s-a arătat ea în persoana Domnului și Mîntuitorului nostru, iar această Înviere e tocmai Înțelepciunea lui Dumnezeu, Cuvîntul și Viața Lui.

Pe de altă parte — întrucît la unele din fapăturile create binele nu exista în chip firesc, în chip natural, ci el venea numai întîmplător, neavînd puterea să stăruie neclintit și statornic în aceeași atitudine bună, cu echilibru precis și măsurat, ci schimbîndu-se adeseori și abătîndu-se de la datoria lor — Cuvîntul și Înțelepciunea lui Dumnezeu S-a făcut pentru ele Cale<sup>133</sup>, Care s-a numit așa pentru că Ea este aceea care duce la Dumnezeu pe cei ce merg pe Ea.

Tot ce am spus despre Înțelepciunea lui Dumnezeu se potrivește și se înțelege și cînd spunem că Fiul lui Dumnezeu este Viață, Cuvînt, Adevăr, Cale, Înviere: toate aceste expresii ne vorbesc despre lucrările și puterile Lui și nici una din ele nu ne îngăduie să vedem în ele, nici măcar în chip fugitiv, ceva corporal sau fizic, cum ar fi de pildă mărimea, forma ori culoarea lor. Desigur, la noi, copii oamenilor sau puii celorlalte vietuitoare<sup>134</sup> se aseamănă toți cu cei din care s-au născut și cu mamele<sup>135</sup> care i-au format și i-au hrănit în pîntecele lor, moștenind de la ei tot ce mai aduc în timpul creșterii lor. Cu

128. *În.*, 14, 6.

129. *V.* și *Com. Ioan*, I, 21.

130. *V.* și *Com. Ioan*, VI, 38, 22.

131. «*Verbum vel ratio*», cu alte cuvînte expresia sau rațiunea de a fi a existențelor, poate în genul în care le va tîlmăci sfîntul Maxim Mărturisitorul.

132. Acest fel de «moarte» presupune participarea voluntară a omului.

133. *V.* și *Com. Ioan* VII, 19 (11):103—107, în traducere românească în volumul 7 al colecției noastre.

134. Idee reluată și în *Com. Ioan* XX, 5:34.

135. În vechime, cei mai mulți credeau că sămînța tatălui era hotărîtoare, mama nefiind decît terenul unde se dezvoltă sămînța depusă. *Com. Rom.*, III, 10. Origen socotește ca hotărîtor rolul ambilor părinți pentru a asigura asemănarea fiilor cu părinții. În fond, însă, el viza rătăcirile valentinienilor, care nesocoteau propriu zis întrucîrea «spirituală» a oamenilor.

toate acestea nu se cade să facem o comparație între Dumnezeu-Tatăl, Care naște pe Fiul Său Cel Unul-Născut, și modul cum se zămislește un om sau un animal<sup>136</sup>, căci în cazul dintii lucrurile trebuie să se petreacă în alt mod, într-un chip mai vrednic de Dumnezeu, acea naștere neputînd fi comparată cu absolut nimic altceva, nu numai în ce privește realitatea, dar nici măcar în gîndire și în închipuire, încît să-și poată cineva da seama în ce chip Dumnezeu cel nenăscut devine Tată al Fiului cel Unul-Născut. Această naștere veșnică și neîntreruptă seamănă cu iradierea provocată de un focar luminos<sup>137</sup>. Într-adevăr, Fiul nu este fiu printr-o acțiune exterioară sau printr-o adoptare de către Duhul Sfînt<sup>138</sup>, ci El este Fiu prin fire.

## V

Să vedem, totuși, cum se confirmă cele spuse mai înainte prin autoritatea Sfintei Scripturi. Apostolul Pavel spune că Fiul cel Unul-Născut este «Chipul lui Dumnezeu cel nevăzut»<sup>139</sup>, Cel mai întii născut decît toată făptura, iar scriind evreilor îl numește<sup>140</sup> «strălucirea slavei și chipul ființei lui Dumnezeu». Cu toate acestea, mai aflăm în «Înțelepciunea» atribuită lui Solomon<sup>141</sup> o altă descriere a Înțelepciunii lui Dumnezeu, făcută în următoarea formă: «Ea e sufletul puterii lui Dumnezeu, Ea este curata revărsare a slavei Celui Atotputernic, astfel că nimic nu poate să o întineze. Ea e strălucirea luminii celei veșnice și oglinda fără pată a lucrării lui Dumnezeu și chipul bunătății Sale». După cum am spus-o mai înainte, aici vorbim de Înțelepciunea lui Dumnezeu, Care-Și are existența de sine stătătoare nu în altceva, ci în Cel care e începutul tuturor și din Care S-a și născut<sup>142</sup>. Iar această Înțelepciune, întrucît e identică cu Cel care e singurul Fiu după fire, e numită și Fiul Unul-Născut.

## VI

Dar să vedem și ce însemnează cuvintele «chipul lui Dumnezeu cel nevăzut», ca să înțelegem de ce poate fi numit tocmai Tată al Fiului Său. Pentru aceasta trebuie să stabilim ce numesc oamenii de obicei

136. Despre nașterea din fecioară vorbește Origen și în alt loc (*C. Cels.*, II, 69; IV, 4, 1), pe cînd aici el combate pe eretici întrucît prezentau nașterea Fiului într-un mod prea materialist.

137. Aceeași imagine și la Iustin (*Dialog* 61, 128) și la Tertullian (*Adv. Prax.* 8, 5), și pare a fi luată din I Ioan 1, 5 sau Evr. 1, 3.

138. De pildă printr-o adoptare, Rom., 8, 15.

139. Col., 1, 15.

140. Evr., 1, 3.

141. Înț. Sol., 7, 25—26.

142. Com. Ioan 11., 2, 18. Origen face o asemănare între nașterea din veci a Fiului din Tatăl și o contemplare nesfîrșită a misterului părintesc, idee care nu-i era străină nici lui Platon (*Fedra* 249 a).

«chipuri». Uneori se numește «chip» ceea ce este pictat sau sculptat într-un material oarecare, de pildă, în lemn ori în piatră; alteori se spune că un copil e chipul tatălui său atunci când asemănarea trăsăturilor celui ce l-a zămislit o găsim aidoma în cel născut<sup>143</sup>. Cred că putem aplica primul exemplu la omul «făcut după chipul și asemănarea lui Dumnezeu»<sup>144</sup>. Cu ajutorul lui Dumnezeu vom vorbi mai cu de-amănuntul atunci când vom ajunge să tilcuim acest pasaj din Cartea Facerii<sup>145</sup>.

Celei de a doua comparații îi poate corespunde chipul care e Fiul lui Dumnezeu, Cel despre care tocmai vorbim acum că e nevăzut, ca «chip al lui Dumnezeu cel nevăzut»<sup>146</sup>. În același fel spunem și noi, repetând cuvintele istoriei biblice, că chipul lui Adam ar fi fiul său Set, după cum stă scris<sup>147</sup>: «și lui Adam i s-a născut un fiu după asemănarea sa și după chipul său». Acest «chip» presupune unitatea de natură și de substanță a Tatălui și a Fiului<sup>148</sup>. Or, într-adevăr, se spune în alt loc<sup>149</sup>: «Cele ce face Tatăl, acestea le face și Fiul întocmai» — așa încît prin aceea că Fiul face tot ce face Tatăl, se repetă în Fiul chipul Tatălui, din Care S-a născut, așa cum voința izvorăște din cugetare<sup>150</sup>. Și tocmai de aceea cred eu că voința Tatălui trebuie să fie un temei suficient pentru existența a ceea ce vrea Tatăl. În vrerea Sa, Tatăl nu folosește altă cale delît voința pe care o enunță în sfatul Său<sup>151</sup>. Așa ia naștere din El ființa de sine stătătoare (consubstanțială) a Fiului.

143. *Com. Mat. X*, 11; *Com. Ioan II*, 6 (4):52.

144. *Fac.* 1, 26.

145. Înțelegem de aici că înainte de a compune tratatul *Despre principii* el explicase deja Cartea Facerii, dar încă nu ajunsese să explice *Fac.* 1, 26, ceea ce dovedește că la ambele aceste opere lucra deodată.

146. Chipul, care încă nu se vede, este imaginea divină sub forma Logosului, așa cum o înțelegeau Filon și Clement Alexandrinul (*Protrept.* X, 98, 4). Origen amintește de Fiul ca chip al Tatălui, a Cărui voie o împlinește: *C. Cels.*, VII, 43.

147. *Fac.*, 5, 3.

148. Rufin mărturisește într-un loc (*Fragm. Evr.*, Migne P.G. 14, 1306) că a tradus expresia *ὁμοούσιος* folosită de Origen, prin ceva care e și *ὁσία* și *ὕπστασις*, de aceea M. Simonetti (*op. cit.*, p. 149) și alții au pus la îndoielă exactitatea traducerii acestui pasaj. În schimb, întrucît Origen a respins în toate lucrările afirmațiile eretice despre ieșirea Fiului din Tatăl (*προβολή*) menținînd pe Fiul mereu nedespărțit de Tatăl (adevăr pe care-l explică prin unitatea de lumină, de bunătate, de iubire), se poate spune că el a susținut unitatea de fire și de substanță dintre Tatăl și Fiul.

149. *In.* 5, 19.

150. Și alți teologi au folosit acest mod dinamic de exprimare, așa cum izvorăște acțiunea din gândire: așa Iustin (*Dialog* 61, 1, în traducerea română, la pag. 163), Clement Alex. (*Pedagogul*, III, 98, 1 în traducere română, la pag. 349), Tertulian (*De orat.* 4), iar Origen însuși o mai afirmă în cartea de față și în IV, 4, 1.

151. Se crede că sfîntul Atanasie a împrumutat de la Origen ideea că Fiul este voința ipostaziată a Tatălui (*Contra Arianos II*, 31 Migne P.G., 26, 212, citat după H. Crouzel: *Origène*, p. 42).

Acest lucru trebuie să-l recunoască în primul rând aceia care mărturisesc că nu există nimic nenăscut afară de Tatăl singur. Într-adevăr, trebuie avut grijă ca nimeni să nu se plardă în închipuirile absurde ale celor care cred în emanații<sup>152</sup>, ciopârțind în mai multe părțile firea divină, împărțind pe Dumnezeu-Tatăl în esențe diferite. Or, a admite chiar și numai pe departe așa ceva despre o esență netrupească constituie nu numai ultima nelegiuire, ci și cea mai mare nebunie; iar pentru o judecată sănătoasă așa ceva ar însemna să admiți că esența netrupească a duhului ar putea fi tăiată în două sau în mai multe părți. Mai curînd ar trebui să comparăm aceste lucruri cu voința care izvorăște din cugetare, fără să se rupă de ea nici măcar parțial, fără să se despartă ori să se înstrăineze de ea, și atunci trebuie să admitem că Tatăl a născut din veci pe Fiul, chipul Său, Care fiind din fire nevăzut, însemnează că L-a născut în chip nevăzut.

Întrucît, într-adevăr, Fiul e Cuvîntul, nu trebuie să înțelegem nimic sensibil în El; El e totodată și Înțelepciunea însăși, iar despre Înțelepciune nu se poate nici măcar presupune că ar exista ceva corporal în Ea; în același timp El e și «Lumina cea adevărată, care luminează pe tot omul care vine în lume»<sup>153</sup>, dar desigur că în această calitate Ea nu are nimic comun cu lumina soarelui nostru. Așadar, Mîntuitorul nostru este «chipul lui Dumnezeu cel nevăzut»<sup>154</sup>, al Tatălui; în raport cu Tatăl, El este Adevărul; în schimb, în raport cu noi, cărora ne descoperă pe Tatăl, El e chipul cu ajutorul căruia cunoaștem pe Tatăl<sup>155</sup>, Cel pe care «nimeni nu-L cunoaște, decît numai Fiul și cel căruia va voi Fiul să-i descopere»<sup>156</sup>. Descoperirea Lui se face prin aceea că Însuși Se face cunoscut. Căci Cel care L-a cunoscut, Acela Îl și recunoaște pe Tatăl, potrivit propriului Său cuvînt: «Cel ce M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl»<sup>157</sup>.

## VII

Dar întrucît am pomenit mai înainte cuvîntul lui Pavel, care a spus că Fiul «este strălucirea slavei și chipul ființei lui Dumnezeu»<sup>158</sup>, să cercetăm atunci ce concluzii sînt de scos de aici. După evanghelistul

152. Προβολαι, prolationes, cuvînt intraductibil, zice Crouzel, (*ibidem*), ceea ce s-ar putea oarecum imagina prin sfîrtecări, emanații.

153. În, 1, 9.

154. Col., 1, 15.

155. Acest text a fost înțeles greșit de Fer. Ieronim (*Ep.* 124, 2), la fel și de Teofil al Alexandriei (*Epist.* 92), care au socotit că «chipul» nu ar putea reda întru totul «modelul» sau Adevărul absolut.

156. Mt., 11, 27.

157. În, 14, 9.

158. Evr., 1, 3.

Ioan, «Dumnezeu este Lumină»<sup>159</sup>. Fiul cel Unul-Născut este așadar strălucirea acestei Lumini; pleacă din Ea, dar rămâne nedespărțit de Ea<sup>160</sup>, așa cum pleacă raza din focarul luminos și «luminează toată făptura»<sup>161</sup>. Căci potrivit celor spuse de noi mai înainte — întrucât El e «Calea care duce la Tatăl» și întrucât e «Cuvîntul» care tălmăcește și vestește tainele înțelepciunii și cunoașterea întregii făpturi cugetătoare, apoi întrucât e și «Adevăr», «Viață» și «Înviere» — în acest chip trebuie să înțelegem și noi lucrarea acestei străluciri: într-adevăr, abia prin această strălucire putem cunoaște și pricepe ce este lumina în sine însăși. Întrucât această strălucire se împărtășește mai lin și mai blind ochilor sensibili și slabi ai muritorilor, îi învață pe rînd și-i obișnuiește să se deprindă cu claritatea luminii, iar după ce va fi îndepărtat de la ei tot ce tulbură și împiedică privirea — după cuvîntul Domnului: «Scoate întâi birna din ochiul tău»<sup>162</sup>, abia atunci îi face în stare să primească lumina în toată mărirea ei, făcîndu-Se prin aceasta El însuși «Mijlocitor» între oameni și lumină.

### VIII

Dar întrucît Hristos e numit de Apostol nu numai «strălucire a măririi»<sup>163</sup>, ci și «chip al ființei lui Dumnezeu», n-aș crede că e fără rost să atrag atenția asupra întrebării: în ce măsură poate fi numită aici o altă ființă decît Dumnezeu<sup>164</sup> (căci pe nimeni altcineva nu putem înțelege aici decît pe El)? Să ne gîndim dacă nu cumva putem spune că Fiul lui Dumnezeu, Care e numit și «Cuvîntul» și «Înțelepciunea» Lui, El, Care singur cunoaște pe Tatăl și-L descoperă celor cărora vrea, adică celor care s-au învrednicit să primească «Cuvîntul» și Înțelepciunea prin aceea că le dă putere să înțeleagă și să cunoască pe Dumnezeu, dacă nu cumva, zic, Fiul însuși este întipărirea «chipului ființei lui Dumnezeu». Iar întrucît Înțelepciunea reproduce în Ea însăși ceea ce vrea să descopere altora, pentru ca de acum încolo ei să cunoască și să înțeleagă pe Dumnezeu, Ea poate fi numită cu adevărat «chip al ființei lui Dumnezeu».

Ca să înțelegem mai deplin cum poate fi Mîntuitorul «chip al ființei lui Dumnezeu», să luăm o pildă, care chiar dacă nu exprimă deplin și exact problema despre care tratăm, s-ar părea că e potrivită tocmai pentru că Fiul, Care era sub înfățișarea lui Dumnezeu, «S-a smerit pe

159. I In, 1, 5.

160. Deofințimea Tatălui și Fiului.

161. In, 1, 9.

162. Mt., 7, 5.

163. Evr., 1, 3.

164. În text: «praeter ipsam Dei subsistentiam», ceea ce se poate traduce cu ὑπόστασις sau persoană.

Sine»<sup>165</sup>, iar prin această gollre de Sine a vrut să ne arate deplinătatea dumnezeirii. Să presupunem<sup>166</sup> că s-ar fi confecționat o statuie atât de mare încât să încapă în volumul ei lumea întreagă și că n-ar putea fi văzută de nimeni din pricina imensității ei, iar alături de ea s-ar fi confecționat și altă statuie întru totul asemenea celeilalte prin configurația mădularelor și prin trăsăturile feței, prin concepție și material, doar că era mai mică : cei care nu puteau aprecia și contempla pe cea dintii din pricină că era prea uriașă au putut face acest lucru contemplând pe cea mică și închipuindu-și că au văzut totuși și pe cea mare, întrucât ele fuseseră confecționate exact la fel în privința raportului dintre mădulare și față, dintre concepție și material.

Tot așa ceva a făcut și Fiul, când S-a deșertat pe Sine de egalitatea cu Tatăl ca să ne arate drumul cunoașterii, devenind astfel «chipul ființei lui Dumnezeu», iar noi, care nu putem privi mărirea Lumii celei preacurate care se află în mărirea dumnezeirii Sale, prin faptul că Hristos S-a făcut pentru noi strălucire a Lui, am ajuns și noi să vedem lumina dumnezeiască, contemplând strălucirea ei. Desigur, comparația celor două statui, atunci când o raportăm la lumea fizică, nu trebuie să aibă alt înțeles decât că, limitând pe Fiul lui Dumnezeu la cadrele restrânse ale unui corp omenesc, am putea să recunoaștem, pe temeiul unor fapte și al unei puteri asemănătoare, măreția nesfârșită și nevăzută a lui Dumnezeu-Tatăl, Care era de față în El, după cum spusese apostolilor Săi : «Cel ce M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl»<sup>167</sup>, iar în alt loc : «Eu și Tatăl una sintem»<sup>168</sup>. Și tot în acest chip trebuie înțelese și cuvintele : «Tatăl este în Mine și Eu în Tatăl»<sup>169</sup>.

## IX

Acum să cercetăm și ce vor să însemneze cuvintele scrise pe care le citim în *Cartea Înțelepciunii lui Solomon* în legătură cu Înțelepciunea<sup>170</sup> : «Ea e suflul puterii lui Dumnezeu, ea e curată revărsare a slavei Celui Atotputernic și strălucirea luminii celei veșnice și oglinda fără pată a lucrării lui Dumnezeu și chipul bunătății Sale». Atribuind lui Dumnezeu cinci denumiri și desemnând prin fiecare câte un atribut al

165. Fil., 2, 6.

166. Presupunerea cu cele două statui, una uriașă, invizibilă din pricina mărimii, alta întru toate asemenea celeilalte, cea dintii asemănându-o cu Tatăl, a doua cu Fiul, Care «S-a smerit pe Sine» ca să poată fi înțeles, — această «presupunere» e scoțită de Ieronim ca forțată. Poate că Origen voia să sublinieze «chenoza» sau smerenia lui Hristos. E drept că aici se resimte în traducerea lui Rufin că el a intervenit, «comentând».

167. In, 14, 9.

168. In, 10, 30.

169. In, 10, 38.

170. Înț. Sol., 7, 25.

Înțelepciunii lui Dumnezeu, Solomon afirmă că, într-un anumit fel, Ea participă la fiecare din aceste atribute. Astfel, el vorbește despre «puterea lui Dumnezeu», despre «mărirea Lui», despre «Lumina veșnică», despre «lucrarea» și despre «bunătatea» Lui. Dar despre Înțelepciune nu spune că ar fi un «suflu al măririi Celui Atotputernic sau al luminii celei veșnice» sau al lucrării Tatălui ori a bunătății Lui, căci nu s-ar potrivi să numim astfel de atribute «suflu», ci Solomon se exprimă corect spunând că «Înțelepciunea e suflul puterii lui Dumnezeu»<sup>171</sup>. Iar prin «puterea lui Dumnezeu»<sup>172</sup> trebuie să înțelegem ceea ce-L face pe El tare, cea prin care orînduiește, păstrează și conduce întreaga lume văzută și nevăzută, prin care e în stare să poarte de grijă de toate: puterea Lui e unită și nelipsită în toate acestea. Și «suflul puterii» și așa zicind tăria acestei puteri mari și nesfîrșite a dobîndit oarecum o existență de-sine-stătătoare<sup>173</sup>. De fapt, el își are izvorul în putere, așa cum și voința izvorăște din cugetare, dar, pe deasupra, chiar voința lui Dumnezeu însuși se acoperă în puterea lui Dumnezeu. În felul acesta ea e parcă o a doua putere de-sine-stătătoare și, după cum zice Scriptura, «suflul puterii» primare și nenăscute a lui Dumnezeu, menținînd din ea tot ce are și ce este, căci n-a existat nici o clipită în care acest suflu să nu fi existat<sup>174</sup>.

Iar dacă ar avea cineva să susțină că Înțelepciunea n-ar fi existat mai înainte, ci că Ea ar fi venit la ființă abia mai tîrziu, să ne spună acela de ce Tatăl, Care I-a dat ființa, nu a creat-O mai devreme. Și dacă I-a rînduit la un moment dat un început, cînd acest suflu s-a pornit din puterea lui Dumnezeu, atunci îl vom întreba iarăși de ce n-a avut loc acest lucru înaintea celui «început» de care se vorbește? Și astfel, tot căutînd într-una ceea ce s-a întîmplat «mai înainte» și împingînd tot mai departe întrebările vom ajunge la urmă să înțelegem că, întrucît Dumnezeu nu a fost niciodată lipsit de putere și de voință, nu a existat niciodată temei sau pricină ca Dumnezeu să nu fi fost în stare vreodată să nu facă binele pe care-l dorea. Acest fapt ne arată că acest «suflu al puterii lui Dumnezeu» a existat în toată vremea și că n-a avut nici un alt început decît pe Dumnezeu însuși. Iar ceea ce spune Apostolul, cînd zice că «Hristos este puterea lui Dumnezeu», nu trebuie să numim numai «suflu al puterii lui Dumnezeu», ci «putere din puterea» Lui.

171. *Com. Ioan*, XIII, 25; 153, 9.

172. Despre Hristos ca «Putere» au scris: Iustin (*Dialog*, 128, trad. rom., p. 282), Teofil (*Autolic*, II, 10, trad. rom., p. 302) și alții. La Origen, *Com. Ioan*, I, 33 (38): 242; XX, 15 (18): 120 etc.

173. *Com. Ioan*, X, 37 (21): 246.

174. I Cor., I, 24. Aici se pare că avem formulată pentru prima oară celebra expresie pe care sfîntul Atanasie o opunea arienilor: οὐκ ἦν ἔτε οὐκ ἦν.



## X

Dar să examinăm și ceea ce vor să spună și celelalte cuvinte ale lui Solomon, în care se afirmă că «Înțelepciunea este revărsarea curată a slavei Celui Atotputernic»<sup>175</sup>. Mai întâi să vedem ce vor să spună cuvintele «slava Celui Atotputernic», iar după aceea, și ce înseamnă «revărsarea» ei. După cum nu poate să existe tată fără fiu, stăpîn fără moșie și fără slujitor, tot așa nu poate exista un Dumnezeu Atotputernic, fără supuși asupra cărora să-Și exercite puterea, așa încît pentru a dovedi existența unui Dumnezeu Atotputernic trebuie ca El să existe într-adevăr. Căci dacă ar vrea cineva să fi trecut veacuri sau răs-timpuri îndelungate (oricum ar fi ele numite) în care nu a fost nimic creat din cele ce s-au creat mai tîrziu, atunci fără îndoială că acela ar ajunge la concluzia că în acele timpuri sau veacuri Dumnezeu nu era atotputernic, ci S-a făcut abia mai tîrziu după ce a avut asupra cui să-Și arate puterea. De aici s-ar deduce desigur că El însuși ar fi făcut un progres, ajungînd de la mai rău la mai bine, dacă ar fi preferabil pentru El să fie atotputernic decît să nu fie deloc<sup>176</sup>.

Dar nu este oare fără sens, chiar numai să presupui, că Dumnezeu n-avea ceea ce se cuvinea să aibă și că ar fi progresat pînă să ajungă să aibă? Dacă n-a existat niciodată vreme în care El să nu fi fost atotputernic, ar trebui în mod obligator să fi existat tot ceea ce-L face să fie numit atotputernic și să fi existat în tot timpul supuși asupra cărora să-Și exercite stăpînirea, supuși peste care să fi domnit așa cum domnește un rege sau un prinț; despre acest lucru vom vorbi mai amănunțit în locul unde vom vorbi despre creaturi.

Acum, însă, întrucît e vorba despre Înțelepciune, sînt de părere că trebuie evidențiat, chiar și mai pe scurt, modul în care Înțelepciunea poate fi socotită o «revărsare curată a slavei Celui Atotputernic» pentru ca nu cumva atributul «Cel Atotputernic» să apară în Dumnezeu înainte de a fi născut Acesta Înțelepciunea<sup>177</sup> în calitatea Lui de părinte, întrucît Înțelepciunea, adică Fiul lui Dumnezeu, este tocmai această «revărsare curată a slavei lui Dumnezeu». Cel care ar vrea să presupună

<sup>175</sup>. Înț. Sol., 7, 25. Rufin a tradus incomplet noțiunea Παντοκράτωρ, fapt care nu puțin a tras în cumpănă controversa origenistă. Crouzel, *Origène*, p. 48.

<sup>176</sup>. Koetschau citează aici (G.C.S. I, p. 41) după un rezumat făcut de Metodie de Olimp în *Xenon sau despre creaturi*. Așa cum ni l-a păstrat într-un fragment Fotie, în *Biblioteca sa* (cod. 235), acest pasaj s-ar putea interpreta ca și cum Dumnezeu S-ar fi schimbat creînd lumea mai tîrziu. În fond, credem că Origen se referea aici la sfatul Înțelepciunii veșnice a lui Dumnezeu, pe care n-o putem concepe decît ca avînd atributul atotputerniciei. El s-a exprimat mai explicit cînd a vorbit despre rolul Fiului în cadrul Sfîntei Treimi (I, 4, 3—5) și unde se arată că «toate prin El s-au făcut», cum spunea evanghelistul Ioan (1, 3).

<sup>177</sup>. Toate aceste ἐπινοιαί sau sinonime ale lui Hristos (Înțelepciunea, Cuvîntul etc.) se referă la planul veșnic, nu la cel temporal.

asa ceva să audă ce spune limpede Scriptura (Veche) atunci cînd zice :<sup>178</sup> «Toate cu înțelepciune le-ai făcut» și ce ne învață și Evanghelia :<sup>179</sup> «Toate prin El s-au făcut și fără de El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut». Prin urmare să se înțeleagă că numirea de «Cel Atotputernic» nu poate fi în Dumnezeu mai veche decît cea de Părinte, căci într-adevăr, prin Fiul Său, Tatăl a devenit «Cel Atotputernic».

Dar întrucît Scriptura spune că există o slavă a Celui Atotputernic, din care a izvorît și Înțelepciunea, trebuie să înțelegem că și Înțelepciunea e legată de slava cea atotputernică, întrucît pentru ea e numit Dumnezeu «Cel Atotputernic». Prin Înțelepciune, adică prin Hristos, are Dumnezeu stăpînire peste toate lucrurile și nu numai prin autoritatea Lui de Stăpîn, ci și prin supunerea de bună voie a supușilor Săi. Tatăl și Fiul au una și aceeași atotputernicie, după cum și Mîntuitorul este El însuși unul și același Dumnezeu împreună cu Tatăl. Așa vorbește Ioan în *Apocalipsă* : «Așa zice Domnul Dumnezeu, Cel ce este, Cel ce era și Cel ce vine, Atotputernicul»<sup>180</sup>. Cel care va veni, ar putea El să fie altul decît Hristos ? După cum nimeni nu trebuie să se poticnească de faptul că Tatăl e Dumnezeu și de faptul că și Mîntuitorul e Dumnezeu, tot astfel, întrucît Tatăl e numit «Atotputernicul», nimeni nu trebuie să se tulbure pentru faptul că și Fiul este numit «Atotputernicul»<sup>181</sup>. Corespunde așadar adevărului ceea ce a zis El către Tatăl : «Toate ale Mele sînt ale Tale și ale Tale sînt ale Mele și M-am preamărit întru ei»<sup>182</sup>. Iar dacă tot ce este al Tatălui este și al lui Hristos, printre atributele pe care le aflăm în Tatăl este și atotputernicia : or, fără nici o îndoială se cade ca și Fiul cel Unul-Născut să fie «atotputernic» pentru ca tot ce are Tatăl să le aibă așijderea și Fiul.

Iar cît despre adaosul «și M-am preamărit întru ei», într-adevăr, «întru numele lui Iisus tot genunchiul să se plece, al celor cerești, al celor pămîntești și al celor de dedesubt. Și să mărturisească toată limba că Domn este Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl»<sup>183</sup>. Așadar, înțelepciunea lui Dumnezeu este Ea însăși o revărsare sau o emanație curată și limpede a măririi lui Dumnezeu Celui Atotputernic, fiind preamărită ca revărsare a atotputerniciei și slavei Sale.

**Și ca să înțelegem și mai limpede ce este slava cea atotputernică, mai adăugăm aici cîteva cuvinte. Dumnezeu Tatăl e atotputernic întrucît**

178. Ps 103, 24.

179. In, 1, 3. E afirmat aici Sfatul și voința veșnică a Înțelepciunii și Cuvîntului dumnezeiesc, în care se cuprîndeau rațiunile universului întreg.

180. Apoc., 1, 8.

181. Întrucît izvorul e tot numai unul, Tatăl, însă unitatea de voință și de lucrare este veșnică.

182. In, 17, 10.

183. Fil., 2, 10—11.

stăpînește tot, cerul și pămîntul, soarele, luna și stelele, precum și peste tot ce se află pe ele. Stăpînirea Și-o exercită însă prin Cuvîntul Său, întrucît «întru numele lui Iisus tot genunchiul se pleacă, al celor cerești, al celor pămîntești și al celor de dedesubt»<sup>184</sup>. Or, dacă tot genunchiul se pleacă în fața lui Iisus, fără nici o îndoială că lui Iisus îi este supus totul, El este cel care își exercită stăpînirea peste tot, și prin El toate sînt supuse Tatălui : toate se supun prin mijlocirea Înțelepciunii, adică prin Cuvînt<sup>185</sup> și prin judecată, iar nu prin silă și constrîngere. De aceea, și slava Lui constă în faptul că în mîna Lui ține toate. Slava cea preacurată și prealimpede a atotputerniciei (dumnezeiești) constă tocmai în aceea că totul se supune cu judecată și cu înțelepciune, iar nu prin silă și strictete. Nu întîmplător numim slava lui Dumnezeu «cea preacurată și prealimpede», ci ca s-o deosebim de cea care nu poate fi numită hotărît și pe față «slavă». În realitate, nici o fire supusă schimbării sau alterării<sup>186</sup>, chiar dacă ea a ajuns să fie preamărită prin opere de dreptate și de înțelepciune, pentru simplul motiv că dreptatea și înțelepciunea ei este numai întîmplătoare (iar ceea ce-i întîmplător poate și cădea), nici una din acestea, zic, nu poate avea o slavă adevărată și curată. În schimb, Înțelepciunea lui Dumnezeu, Fiul Său Cel Unul-născut, pentru că este cu totul statornic și neschimbător, întrucît are bunătate deplină sădită în însăși ființa Sa, pentru toate acestea slava Lui poate fi numită curată și limpede.

## XI

În al treilea rînd, Înțelepciunea mai e numită «strălucirea luminii celei veșnice»<sup>187</sup> și puterea Ei de expresivitate am subliniat-o mai înainte, cînd am vorbit despre comparația cu soarele și cu strălucirea razelor lui<sup>188</sup> arătînd, după cît ne ajutau puterile, cum trebuie să o înțelegem. Acum vom mai adăuga doar cîteva vorbe. La dreptul vorbind numim perpetuu sau veșnic ceva ce n-a început să existe și care nu va înceta să fie ceea ce este<sup>189</sup>. Acest lucru îl exprimă evanghelistul Ioan atunci cînd zice<sup>190</sup> că «Dumnezeu este lumină». Într-adevăr Înțelepciunea e strălucirea luminii Lui nu numai în calitatea ei de a lumina, ci și întrucît ea e lumină veșnică : în modul acesta Înțelepciunea este în același timp și strălucire veșnică și strălucire a veșniciei. Dacă această afirmație va fi înțeleasă după cum se cuvine, atunci va reieși limpede

184. *Ibidem*.

185. Fiul, Logosul, Cuvîntul sau Statul veșnic al lui Dumnezeu.

186. Vezi Crouzel, *Origène, op. cit.*, p. 52.

187. *Înt. Sol.*, 7, 25.

188. I, 1, 6 (Despre Tatăl) ; I, 2, 7 (Despre Fiul).

189. Așa cum zice în alt loc (*Omil. Ier.*, IX, 4).

190. I, 5 ; 9, 5.

că ființa Fiului vine de la Tatăl însuși, dar nu în timp și nu după un anumit început — cum am mai spus-o — ci chiar de la Dumnezeu însuși.

## XII

Dar înțelepciunii I s-a mai dat și atributul de «oglină fără pată a lucrării lui Dumnezeu»<sup>191</sup>. Însă va trebui să precizăm și aici mai întâi ce este în fond lucrarea puterii lui Dumnezeu. Ea este, așa zicând, energia sau puterea prin care acționează Dumnezeu atunci când creează, când poartă de grijă de toate, când judecă ori când rânduiește și îndrumă toate la vremea lor. După cum mișcările și gesturile celui ce privește într-o oglindă produc și ele un chip care se mișcă și care are aceleași mișcări și aceleași gesturi fără absolut nici o deosebire față de «original», tot așa trebuie să înțelegem că acționează și înțelepciunea după voia ei proprie atunci când o numim «oglină fără pată» a puterii lucrării părintești. De aceea vorbește despre Sine și Domnul nostru Iisus Hristos, în calitatea Lui de înțelepciune a lui Dumnezeu, atunci când zice: «Cele ce face Tatăl, acestea le face și Fiul întocmai»<sup>192</sup>, la care adaugă: «Fiul nu poate să facă nimic de la Sine, dacă nu va vedea pe Tatăl făcând»<sup>193</sup>. Iar întrucât Fiul nu se deosebește, nici nu diferă întru nimic de Tatăl când e vorba de puterea lucrărilor Lui<sup>194</sup> și întrucât lucrarea Fiului nu este alta decât cea a Tatălui, ci e — ca să zicem așa — una și aceeași mișcare în amândouă, Fiul e numit «oglină fără pată» ca să ne dea să înțelegem că nu există nici o neasemănare între Fiul și Tată. Unii vorbesc de asemănare, de imitare a dascălului de către ucenic, iar alții<sup>195</sup> spun că Fiul a executat în materia corporală ceea ce Tatăl plăsmuise înainte în substanțele spirituale; dar cum ar fi cu puțință așa ceva, din moment ce Evanghelia nu spune că Fiul săvârșește lucrări asemănătoare, ci că aceleași lucrări le face și El întocmai?<sup>196</sup>

## XIII

Ne mai rămâne să căutăm ce este «chipul bunătății Sale»<sup>197</sup>. După părerea mea, s-ar cuveni să-i dăm același înțeles pe care l-am exprimat mai înainte în legătură cu chipul care se formează în oglindă. Principala bunătate este fără îndoială Tatăl: din ea S-a născut Fiul, Care este în toate privințele «chipul bunătății Sale»<sup>198</sup>. Într-adevăr, nu există în

191. *Înt. Sir.*, 7, 22.

192. *In.*, 5, 19.

193. *Ibidem.*

194. *Aici I*, 2, 10; *C. Cels.*, VIII, 1.

195. Prin «unții» Origen înțelege aici pe valentinieni, care socot lumea fizică drept creația lui Demiurg, iar pe cea spirituală (pliroma), creația Tatălui.

196. *In.*, 5, 19.

197. *Înt. Sol.*, 7, 26.

198. *Com. Mat.*, XV, 10.

Fiul altă bunătate decât cea care este în Tatăl. Acesta-i motivul pentru care Mîntuitorul zice, pe bună dreptate, în Evanghelie :<sup>199</sup> «nimeni nu este bun decât numai Unul Dumnezeu, Tatăl». Prin aceasta trebuie să înțelegem că Fiul nu are altă bunătate decât numai aceea care este în Tatăl. Și mai e numit Fiul, pe bună dreptate, chipul Său, pentru că nu vine din alt loc decât din această bunătate, care e și începutul, pentru ca să nu se vadă în Fiul altă bunătate decât cea care e în Tatăl, iar nu o bunătate străină sau diferită. De aceea nu trebuie luate drept blestem cuvintele «nimeni nu e bun decât numai Unul Dumnezeu Tatăl», ca și cum am vedea aici o tăgăduire a bunătății lui Hristos sau a Duhului Sfînt, ci — după cum s-a spus mai înainte — trebuie să situăm în Tatăl bunătatea primordială : Fiul, Care Se naște din El, sau Duhul, Care purcede din El<sup>200</sup> reproduc în El, fără îndoială, firea (autentică) a acestei bunătăți care este în Izvorul din care S-a născut Fiul și din care a purces Duhul Sfînt.

Dacă atributul «bun» s-a dat de către Scripturi și altor ființe, fie că erau îngeri, oameni, slujitori, comoară chiar, în toate aceste cazuri s-a vorbit în sens larg, fiind vorba doar de o bunătate întîmplătoare, nu de una substanțială<sup>201</sup>. Ar fi o muncă ieșită din comun — într-o altă lucrare și cu altă ocazie — să strîng toate numirile care se atribuie Fiului lui Dumnezeu<sup>202</sup>, ca de pildă : «Lumina cea adevărată», «Ușa», «Dreptatea», «Sfîntirea», «Răscumpărarea», precum și multe altele, și să expun din ce cauze, cu ce scop și cu ce simțăminte au fost întrebuițate fiecare din ele de către Fiul (lui Dumnezeu). Dar ne mulțumim deocamdată cu cele pe care le-am discutat mai înainte și cu aceasta trecem să cercetăm și alte subiecte.

### 3. DESPRE DUHUL SFÎNT<sup>203</sup>

#### I

Continuîndu-ne expunerea, să cercetăm acum pe scurt ceea ce putem spune despre Duhul Sfînt. Toți cei care cred într-un fel oarecare că există o providență mărturisesc că există un Dumnezeu nenăscut

199. Mc., 10, 18.

200. Termenul tehnic procedens (= ἐκπορεύων) poate să fi fost creat de Rufin, dar fiind că Origen spusese însuși (I, prefață 4 și aici, mai jos : I, 3, 3) că nu știe cum să exprime originea Duhului.

201. I, 1, 6 (pentru Tatăl), I, 2, 7 (pentru Fiul).

202. Pe care a și făcut-o în *Com. Ioan*, I, 21—22 (23) : 125—150, tradus de noi în volumul anterior al colecției prezente.

203. Acest capitol este prima încercare asupra pnevmatologiei creștine. (Crouzel, *Origène*, p. 56). Păgîniții nu au avut nici cea mai mică idee despre existența ipostasului divin al Duhului Sfînt ; numai Scriptura Sfîntă a vorbit despre El, chiar dacă nu spune în ce constă «purcederea» Lui. Oricum, veșnicia Lui e ceva mai presus de orice îndoială.

care a creat lumea și o conduce, recunoscîndu-L ca părinte al întregii lumi. Că acest Dumnezeu are și un Fiu, nu sîntem singurii care o spunem, cu toate că ar părea destul de straniu și greu de crezut să socotim așa ceva despre cei care, la greci și la barbari, sînt considerați filozofi. Cu toate acestea, chiar și unii din ei par a fi de această părere întrucît spun că lumea a fost creată prin Cuvîntul și Cugetarea lui Dumnezeu <sup>204</sup>. În ce ne privește, potrivit învățaturii, care după convingerea noastră izvorăște din inspirația dumnezeiască, credem că nu există altă posibilitate de a da despre Fiul lui Dumnezeu o explicație mai înaltă și mai potrivită despre dumnezeirea Lui și de a-L face cunoscut oamenilor, decît pe baza Sfintei Scripturi, care a fost inspirată de Duhul Sfînt și care cuprinde Evangheliile și scrierile apostolice, precum și Legea și Proorocii, cum le-a înșirat Însuși Hristos <sup>205</sup>. Cît despre ființa de-sine-stătătoare care este Duhul Sfînt, nimeni n-a putut-o măcar bănuși, afară bineînțeleș de cei familiarizați cu Legea și cu Proorocii și de cei care mărturisesc credința în Hristos <sup>206</sup>. Căci chiar dacă nimeni nu este în stare să vorbească cum s-ar cuveni nici măcar despre Dumnezeu-Tatăl, totuși despre El putem să ne facem o anumită părere pe baza fapturilor văzute pe care ni le-a lăsat, precum și din ceea ce se poate vedea în chip firesc cu ajutorul minții omenești : or, despre toate acestea ne vorbesc mărturiile pe care ni le oferă Sfînta Scriptură. Cît privește, însă, pe Fiul lui Dumnezeu, cu toate că pe El nu-L cunoaște nimeni decît Tatăl, cugetarea omenească înțelege totuși ceea ce trebuie să gîndim despre El : în această privință nu este vorba numai de mărturiile Noului Testament, ci și de ale Vechiului Testament, raportînd în chip figurat la Hristos faptele sfinților, ceea ce ne ajută să cunoaștem atît firea divină, cît și pe cea umană pe care a îmbrăcat-o <sup>207</sup>.

204. Origen citează el însuși, în *C. Cels.*, VI, 8, una din epistolele lui Platon : II, pag. 312—313 ; altă dată (*C. Cels.*, VI, 18), epistola lui Platon (VI, pag. 323 d) în care credea că vede un fel de Logos sau suflet conducător al lumii. Alți cercetători s-au gîndit mai curînd la stoici sau la direcția așa numită hermetică (Informații, la Görgemanns, *op. cit.*, p. 159). Origen vede o apropiere între logosul stoic și Cuvîntul divin.

205. Fără Scriptură nu există cunoștință sigură. Aici, I, 7, 1 ; 4 ; apoi *Omil. Ier.*, I, 1 (în volumul 6 al colecției de față, p. 346) etc.

206. Așadar, nu se poate face nici o asemănare între Duhul Sfînt și așa numitul «suflet al lumii» din sistemul filozofic al neoplatonicienilor. Origen admite așa ceva cel mult ca idee preexistentă, atunci cînd plasează în veșnicie sufletul uman al lui Hristos, ca Mire al Bisericii (Crouzel, *Origène*, p. 57).

207. A se vedea mai jos, IV, 1—3, cum trebuie înțelese proorociile Vechiului Testament cu privire la Hristos.

## II

Numeroase sînt pasajele Scripturilor care ne lămuresc ce este Duhul Sfînt<sup>208</sup>. Astfel spune David în psalmul 50 : «Duhul Tău cel sfînt nu-L lua de la mine»<sup>209</sup>; iar proorocul Daniel, la fel<sup>210</sup> : «Tu, Cel în care ştiu că locuieşte Duhul lui Dumnezeu». Şi în Noul Testament sîntem informaţi despre multe mărturii, după cum e momentul cînd se descrie pogorîrea Duhului Sfînt peste Hristos sau cînd, după Înviere, Mîntuitorul a suflat peste apostoli şi le-a zis : «Luaţi Duh Sfînt»<sup>211</sup>. Tot aşa cînd ingerul a vestit pe Maria<sup>212</sup> : «Duhul Sfînt Se va pogori peste tine». Sau cum ne învaţă Pavel<sup>213</sup> : «nimeni nu poate să zică : Domn este Iisus — decît în Duhul Sfînt», iar, după cartea *Faptele Apostolilor*, apostolii împărtăşeau, prin punerea mîinilor, Duhul Sfînt peste cei botezaţi<sup>214</sup>.

Toate acestea ne ajută să înţelegem că puterea şi vrednicia Duhului Sfînt e atît de mare, încît nu se poate realiza decît cu autoritatea întregii Sfinte Treimi<sup>215</sup> prin invocarea Tatălui, a Fiului şi a Duhului Sfînt şi astfel, pe lîngă Tatăl cel nenăscut şi pe lîngă Fiul cel Unul-Născut, se adaugă acum şi numele Duhului Sfînt. Nu trebuie să ne mirăm, aşadar, spre a ne da seama de măreţia Duhului Sfînt, cînd auzim că «celui ce va zice cuvînt rău împotriva Fiului Omului se va ierta lui, dar celui care va zice împotriva Duhului Sfînt nu i se va ierta lui nici în veacul acesta, nici în cel ce va să fie»<sup>216</sup>.

## III

Că totul a fost creat de Dumnezeu şi că nu există fiinţă care să nu-şi fi primit de la El existenţa, acest lucru e confirmat de multe pasaje din întreaga Scriptură care ne ajută să respingem şi să combatem afirmaţiile greşite ale unora, în legătură cu materia despre care cred că ar fi deopotrivă veşnică cu Dumnezeu<sup>217</sup>, iar în legătură cu sufletele,

208. În *Apologie*, Pamfil spunea mai clar : «Iată mărturiile că Duhul Sfînt nu-i creatură».

209. Ps. 50, 13.

210. Dan., 4, 6.

211. In, 20, 22 ; *Com. Mat.*, XII, 11 ; XVI, 15.

212. Lc., 1, 35.

213. I Cor., 12, 3.

214. *Fapte*, 3, 18.

215. Au fost cercetători care au pus la îndoială folosirea de către Origen a termenului τριάς, socotind că Rufin ar fi adăugat «trinitas» de la sine. Sub formulă baptismală, totuşi, în cîteva locuri, ea nu poate fi pusă la îndoială : *Com. Ioan*, VI, 33, 17 ; 166 ; *Omil. Ierem.*, II, 3, (în traducerea noastră, p. 364). Oricum, faptul că Origen distinge foarte clar persoanele treimice de lumea creaturilor dovedeşte că el avea noţiunea clară a Treimii chiar şi dacă n-ar fi formulat-o explicit totdeauna.

216. Mt., 12, 32, pasaj explicat aici, mai jos : I, 3, 7.

217. Veşnicia materiei a fost combătută de primii scriitori creştini : Teofil de Antiohia (*Autolic*, II, 3, traducere română, p. 295), Irineu (*Adv. haer.*, II, 10, 4), Origen (*Com. Ioan*, 1, 17 (18), 103).

care ar fi nenăscute <sup>218</sup>, spun că, chiar dacă Dumnezeu nu le-a adus la viață, totuși ar fi sădit în ele calitatea și specificul viețuirii <sup>219</sup>, căci și în cântecul *Păstorul* sau a «îngerului pocăinței», scrisă de Herma, stă scris: «Mai întâi de toate, crede că este un singur Dumnezeu, Care a creat toate și le-a întocmit, Care le-a adus pe toate de la neființă la ființă, Care cuprinde toate, dar numai El e necuprins» <sup>220</sup>. Dar în Scripturile Sfinte <sup>221</sup> n-am putut afla pînă acum nici un cuvînt care să ne spună că Duhul Sfînt ar fi fost făcut sau creat, nici măcar în felul în care am auzit pe Solomon vorbind despre Înțelepciune sau, după lămuririle pe care le-am dat despre Viață, despre Cuvînt și despre alte numiri atribuite Fiului lui Dumnezeu <sup>222</sup>. «Duhul lui Dumnezeu, Care Se purta pe deasupra apelor», cum e scris la începutul creării lumii, nu cred să fie altul decît Duhul Sfînt, după cîte pot pricepe și după cum am arătat cînd am tălcut acest pasaj <sup>223</sup>, desigur nu după interpretarea lui literală, ci după înțelesul duhovnicesc.

#### IV

Cițiva din predecesorii noștri <sup>224</sup> au băgat de seamă că, pretutindeni în Noul Testament unde Duhul e amintit fără adjectiv, trebuie înțeles că e vorba despre Duhul Sfînt. De pildă: «rodul Duhului este dragoste, bucurie, pace...» <sup>225</sup>. La fel, în alt loc <sup>226</sup>: «După ce ați început în Duh, căutați acum desăvîrșirea în trup?». Aceeași observație credem că e valabilă și în Vechiul Testament. De pildă: «Cel care a dat suflare poporului de pe pămînt și duh celor ce umblă în întinsul lui» <sup>227</sup>. Fără îndoială că și cei ce calcă cu picioarele pămîntul, adică cel pămîntean și cel purtător de trup, se împărtășește de Duhul Sfînt, pe Care-L primește de la Dumnezeu. Un învățat evreu spunea chiar că cei doi serafimi, pe care Isaia îi descria avînd șase aripi, care strigă unul către altul: «Sfînt,

218. Origen combate această învățătură tipic platonice, potrivit căreia sufletul ar fi o parte din substanța divină închisă în trup (*Fedra*, 245 cd.). Aceste afirmații au fost combătute de teologii creștini trineu (*Adv. haer.*, II, 34, 2), Tertulian (*De anima*, 24, «P.S.B.» 3).

219. *C. Cels.*, IV, 30.

220. Herma, *Păstorul*, *Porunca 1* (în traducere românească. «P.S.B.», I, București, 1979, p. 247).

221. Cartea lui Enoh e citată de Origen de mai multe ori, deși el nu a socotit cartea lui Enoh între cărțile canonice.

222. Aici editorul berlinez (Koetschau, *op. cit.*, p. 52) crede că textul ar fi întrerupt; de aceea caută să-l completeze cu un fragment grecesc din Epifanie (*Haer.*, 64, 5) și Iustinian (*Mansi*, IX, 489).

223. Lucrarea vizată aici e *Comentariul la Facere*, din care nu ni s-au păstrat decît puține fragmente.

224. E regretabil că nu știm la care exegeți se referă aici Origen.

225. *Gal.*, 5, 22.

226. *Gal.*, 3, 3.

227. *Is.*, 42, 5.



Sfint, Sfint e Domnul Savaot», ar fi Fiul cel Unul-Născut și Duhul Sfint <sup>228</sup>. Noi însă credem că și în cântarea lui Avacum <sup>229</sup>, unde se spune «în mijlocul a doi viețuitori (sau a două căi) te vei cunoaște», tot despre Hristos și despre Duhul Sfint s-a vorbit.

Toată cunoștința pe care o avem despre Tatăl prin descoperirea Fiului se face cunoscută în Duh Sfint, după cum și unul și celălalt din cei numiți de prooroc «viețuitori» sau «căi» sînt temeieri ale cunoștinței despre Dumnezeu Tatăl. Precum s-a zis despre Fiul că «nimeni nu cunoaște pe Tatăl decît numai Fiul și cei cărora va voi Fiul să-i descopere» <sup>230</sup>, tot așa vorbește Apostolul și despre Duhul Sfint: «nouă ni le-a dezvăluit Dumnezeu prin Duhul Său, fiindcă Duhul toate le cercetează, chiar și adîncurile lui Dumnezeu» <sup>231</sup>. Și tot așa și în Evanghelie, atunci cînd Mîntuitorul le amintește apostolilor învățăturile dumnezeiești cele mai adînci, pe care ei nu le puteau pricepe <sup>232</sup>: «încă multe am a vă spune, dar acum nu puteți să le purtați. Iar cînd va veni Acela, Duhul Adevărului, vă va călăuzi la tot adevărul, că din al Meu va lua și vă va vesti». Așadar, trebuie să ne gîndim că, după cum Fiul, Care singur cunoaște pe Tatăl, Îl descoperă cui voiește, tot așa și Duhul Sfint, Care e singurul în stare să «cerceteze și adîncurile lui Dumnezeu», și El Îl descoperă pe Dumnezeu cui va voi. Căci «Vîntul (Duhul) suflă unde voiește» <sup>233</sup>.

Dar nu trebuie să ne închipuim că Duhul ar cunoaște numai în urma descoperirii aduse de Fiul. Căci dacă Duhul ar cunoaște pe Tatăl numai prin descoperirea Fiului ar însemna că El ar trece de la neștiință la știință. Or, ar fi un lucru necuviincios și nebunesc să mărturisești că pe de o parte crezi într-un Duh Sfint, iar pe de alta îl faci ignorant. Nu trebuie să credem că El a fost altceva înainte de a fi Duh Sfint și că ar fi progresat pînă a ajuns să fie Duh Sfint. Dacă am crede așa ceva ar fi tot una să spunem că într-o vreme cînd nu exista Duh Sfint, nu era nici cine să-L cunoască pe Tatăl, că abia după ce a ajuns la cunoaștere ar fi devenit Duh Sfint. Dacă așa ar fi stat lucrurile, atunci El niciodată n-ar fi fost înțeles în unitatea Treimii <sup>234</sup> împreună cu Tatăl cel neschim-

228. Origen mai pomenește o dată mai încolo (IV, 3, 14) de un «haebreus doctor», dar nici atunci nu-i dă numele. Iustinian găsește cap de acuză pentru Origen nu atât în faptul identificării Fiului și Duhului cu cei doi serafimi, ci pentru că identificările ar fi fost puse în legătură cu citatul următor, din Avacum, 3, 2, unde cele două persoane treimice au fost puse în mijlocul a două viețuitori ζῶον > ζῶον, din care ar fi ușor vizibil subordinaționismul lor.

229. Avac., 3, 2.

230. Mt., 11, 27.

231. I Cor., 2, 10.

232. In, 16, 12—13.

233. In, 3, 8 (Traducerea Bibliei Sinodale din 1914).

234. A se vedea aici, mai jos: I, 8, 3. A se reține cuvîntul «unitatea Treimii».

bat și cu Fiul Său. Cu alte cuvinte, Duhul Sfint a existat în tot timpul<sup>235</sup>. Folosim expresiile «în tot timpul» sau «a existat veșnic» sau orice alt termen cu semnificația temporală<sup>236</sup>, dar totul trebuie înțeles în chip simplu și cu îngăduință, căci înțelesurile lor sînt legate de timp, pe cînd cele de care vorbim noi, chiar dacă în cursul discuției apar ca temporale, în realitate ele depășesc prin firea lor orice idee de semnificație temporală.

## V

Cred că s-ar cădea să cercetăm acum pentru ce, atunci cînd ne «naștem din nou» în vederea mîntuirii, avem nevoie și de Tatăl și de Fiul și de Duhul Sfint, cu alte cuvinte nu putem primi mîntuirea fără participarea Sfintei Treimi, iar în al doilea rînd, pentru ce nu este cu putință să avem parte de Tatăl și de Fiul, dacă nu ne împărtășim și de Duhul Sfint. Fără îndoială că, dacă discutăm despre acest lucru, va fi nevoie să fixăm fiecărei persoane din Sfînta Treime care sînt lucrările specifice Tatălui, care Fiului, care Duhului. Cred că lucrarea Tatălui și a Fiului se exercită atît asupra credincioșilor, cît și asupra păcătoșilor, asupra oamenilor care gîndesc, cît și asupra viețuitoarelor fără grai, ba chiar și asupra celor care nu sînt, cu un cuvînt, asupra a tot ce există. În același timp însă, lucrarea Duhului Sfint nu se referă în nici un caz la lumea neînsuflețită sau dacă, chiar însuflețită, e totuși lipsită de grai, după cum nu o întîlnim nici la ființele cugetătoare, dar cufundate în răutate în așa chip încît nu se mai pot întoarce nicidecum înspre bine. Cu alte cuvinte, socot că acțiunea Duhului Sfint nu devine lucrătoare decît asupra celor care se întorc spre mai bine și umblă pe căile lui Hristos Iisus, adică asupra celor care săvîrșesc binele și rămîn în Dumnezeu<sup>237</sup>.

## VI

Că lucrarea Tatălui și a Fiului se exercită atît asupra sfinților, cît și asupra păcătoșilor, reiese din faptul că toate ființele cugetătoare au pîrtășie comună cu Logosul dumnezeiesc sau Rațiunea Lui<sup>238</sup>, de aceea poartă în ele, așa zicînd, semințele Înțelepciunii și ale Dreptății, sub care, în ultimă instanță, înțelegem tot pe Hristos. De la Cel care există

<sup>235</sup>. A se vedea o idee similară și în *Omil. Num.*, XI, 8.

<sup>236</sup>. A se vedea tot în această lucrare, IV, 4, 1. Aceleași sînt argumentele folosite ulterior de Biserică, împotriva arienilor.

<sup>237</sup>. Este o opinie pe care învățătura Bisericii nu a reținut-o, căci — după cum știm — Tradiția afirmă pretutindena prezența Sfîntului Duh și lucrarea Sa mîntuitoare.

<sup>238</sup>. În sensul că ființele cugetătoare își au rațiunea lor de la însăși Rațiunea Divină.

cu adevărat, așa cum a vorbit prin Moise : «Eu sînt Cel ce sînt»<sup>238 bis</sup>, își trag pătășia toate ființele. Această pătășie a Tatălui se dă tuturor, dreptilor și păcătoșilor, ființelor cugetătoare și necugetătoare, tuturor, în orice stare ar fi<sup>239</sup>. Într-adevăr, și apostolul Pavel ne arată că toți avem pătășie cu Hristos, atunci cînd scrie : «Să nu zici în inima ta : Cine se va sui la cer ca adică să coboare pe Hristos ? Sau : cine se va coborî întru adînc ca să ridice pe Hristos din morți ? Dar ce zice Scriptura ? Aproape este de tine cuvîntul, în gura ta și în inima ta»<sup>240</sup>. Prin aceasta Apostolul lasă să se întrevadă că Hristos este în inima tuturor, întrucît e Cuvînt, prin a Cărui participare și devin ele cugetătoare. Iar dacă se spune mai departe în Evanghelie<sup>241</sup> : «De n-aș fi venit și de nu le-aș fi vorbit, păcat nu ar avea ; dar acum n-au cuvînt de dezvinovățire pentru păcatul lor», e ușor de înțeles, pentru cei ce știu explica, pînă la ce moment omul nu are păcat și de la ce vîrstă devine supus păcatului, întrucît păcatul omenesc se săvîrșește după măsura în care se face uz de rațiune, adică din clipa în care sîntem în stare să judecăm și să cunoaștem și de cînd judecata sădită în lăuntru nostru face în mod conștient deosebire între bine și rău ; iar dacă, odată ce am început să știm ce este rău, noi totuși îl săvîrșim, atunci sîntem învinuiți de păcat<sup>242</sup>. Acest lucru voiau să-l evidențieze cuvintele : «acum nu mai au dezvinovățire pentru păcatul lor», întrucît Cuvîntul dumnezeiesc le-a arătat odată în cugetul lor în ce constă deosebirea dintre bine și rău, așa încît ar trebui să fugă și să se îndepărteze de rău. Scrie doar Scriptura : «cine știe să facă ce e bine și nu face, păcat are»<sup>243</sup>.

În același timp, însă, nici un om nu-i cu totul în afară de participarea lui Dumnezeu ; Evanghelia ne învață acest lucru prin gura Mîntuitorului, cînd zice<sup>244</sup> : «Împărăția lui Dumnezeu este în lăuntru vostru». Trebuie să vedem așadar dacă nu cumva găsim aceeași semnificație și în cuvîntul din Cartea Facerii : «Și a suflat în față suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie»<sup>245</sup>. Dacă sîntem nevoiți să înțelegem

238 bis. Ies., 3, 14. Deși formulată după chipul filozofiei stoice, totuși pentru Origen Logosul este persoană. *Com. Ioan*, I, 34 (39) : 243 ; I, 37 (42) : 267 ; *Omil. Ierem.*, XIV, 10. Ca atare, creștinul se zbate s-ajungă la sfințenie : așa-i dictează mîntea, căci «numai sfințul se folosește cu adevărat de chemarea rațiunii sănătoase» (*Com. Ioan*, II, 15 (10) ; 114).

239. Într-un fel, păcătoșii și-au pierdut calitatea «de a trăi cu adevărat». *Com. Ioan*, II, 13 (7), 98.

240. *Rom.*, 10, 6—7.

241. *In*, 15, 22.

242. Ca și în *Com. Ioan*, XX, 13—15 (13), 96—127 ; *C. Cels.*, IV, 3 și în alte locuri, se accentuează apăsător participarea voinței libere la săvîrșirea acțiunilor omenești.

243. *Iac.*, 4, 17.

244. *Lc.*, 17, 20—21.

245. *Fac.*, 2, 7.

că acest lucru a fost dat tuturor oamenilor, în general, atunci urmează că toți oamenii au părtășie cu Dumnezeu, iar dacă va trebui să înțelegem acest lucru despre Duhul lui Dumnezeu (întrucât se pare că Adam a avut și capacitate profetică)<sup>246</sup>, atunci va trebui să acceptăm că darul acesta nu se dă tuturor oamenilor, ci numai unora dintre sfinți.

## VII

În sfârșit, și în timpul potopului când «tot trupul s-a abătut de la calea sa»<sup>247</sup>, Dumnezeu a zis (după Scriptură) ca și cum ar fi vorbit despre nevrednici și păcătoși: «Nu va rămîne Duhul Meu pururea în oamenii aceștia, pentru că sînt numai trup»<sup>248</sup>, ceea ce arată că Duhul Domnului S-a îndreptat de la cei nevrednici<sup>249</sup>. Despre acest lucru se scrie și în Psalmi<sup>250</sup>: «Lua-vei duhul lor și se vor sfîrși și în țărînă se vor întoarce. Trimite-vei Duhul Tău și se vor zidi și vei înnoi fața pămîntului»<sup>251</sup>, ceea ce se potrivește limpede cu lucrarea Duhului Sfînt, pentru ca, după stîrpirea și nimicirea tuturor păcătoșilor și nevrednicilor, să creeze El însuși un popor nou și să înnoiască fața pămîntului, care prin darul Duhului se va «dezbrăca de omul cel vechi, dimpreună cu faptele lui»<sup>252</sup> și se va conduce de acum înainte după o viață nouă. De aceea, pe bună dreptate se spune că Duhul Sfînt locuiește nu în «cei trupești», ci în cei al căror pămînt a fost înnoit. Tocmai pentru acest lemei a fost trimis Duhul Sfînt prin punerea mîinilor apostolilor, după harul și după înnoirea aduse de botez<sup>253</sup>. Iar după înviere, cînd «cele vechi au trecut și totul a fost înnoit»<sup>254</sup>, Însuși Mîntuitorul nostru, întrucît era El însuși «om nou» și «întîiul născut din morți»<sup>255</sup>, a zis apostolilor, înnoiiți și ei prin credința în învierea Lui: «Luați Duh Sfînt»<sup>256</sup>. Căci de bună seamă că la acest lucru Se gîndea Domnul și Mîntuitorul (Hristos) atunci cînd nu voia să pună «vin nou în burdufuri vechi»<sup>257</sup>,

246. Fac., 2, 23—24. E vorba de profetia lui: «pentru aceasta va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va lipi de femeia sa și vor fi amîndoi un trup» (Teofil de Antiohia, *Către Autolic*, II, 28, trad. rom., în aceeași colecție, volumul 2, București, 1980, p. 315).

247. Fac., 6, 12.

248. Fac., 6, 3.

249. Vezi și Irineu: *Adv. haer.*, I, 5, 5 (citată după M. Simonetti, *op. cit.*, p. 175).

250. Ps. 103, 29—30.

251. Ideea aceasta a fost adeseori reluată spre finea veacului IV în legătură cu precizarea învățaturii despre Duhul Sfînt (Sfinții Vasile, Ambrozie, Epifanie).

252. Col., 3, 9.

253. În tratatul *Despre rugăciune*, XXVIII, 3, Origen afirmă de asemenea coborîrea Duhului Sfînt la botez.

254. II Cor., 1, 17.

255. Col., 1, 18.

256. In., 20, 22.

257. Mt., 9, 17.

ci porunca să se înnoiască burdufurile, cerînd adică oamenilor să «umblе întru înnoirea vieții»<sup>258</sup> pentru ca astfel să poată gusta vinul cel nou, adică harul nou al Duhului Sfînt.

În chipul acesta, acțiunea puterii lui Dumnezeu Tatăl și Fiul se întinde, fără deosebire, la toată făptura; în schimb, vedem că roadele Duhului Sfînt se împărtășesc numai celor sfinți. Aceasta-i pricina pentru care stă scris: «nimeni nu poate să zică: Domn este Iisus, decît în Duhul Sfînt»<sup>259</sup> și pentru aceasta, numai o dată s-au învrednicit apostolii să audă cuvintele: «Veți lua putere, venind Duhul Sfînt peste voi»<sup>260</sup>. De aceea mă gîndesc că e logic lucru ca cel care a păcătuit împotriva Fiului Omului să fie iertat, iar cel care are părtășie cu Cuvîntul, dar care încetează de a se purta cinstit, cade în neștiință și nebunie și din acest motiv e vrednic să fie iertat; cine însă a fost aflat nevrednic de părtășia cu Duhul Sfînt și cade din nou, despre acesta se poate spune că prin însăși fapta și acțiunea lui a adus «hulă împotriva Duhului Sfînt»<sup>261</sup>.

Dar să nu-și închipuie cineva că — dacă am spus despre Duhul Sfînt că se împărtășește numai sfinților, în timp ce de binefacerile Tatălui și ale Fiului se bucură atît cei buni cît și cei răi, atît dreptii cît și păcătoșii — ar însemna că punem pe Duhul Sfînt înainte de Tatăl și de Fiul, atribuindu-I o vrednicie mai mare: așa ceva ar fi absurd<sup>262</sup>. Aici am atins însă numai particularitățile deosebite ale harului și ale lucrării Duhului. Din capul locului, între persoanele Sfintei Treimi nu poate fi vorba de una mai mare și de alta mai mică, întrucît un singur izvor al dumnezeirii este Cel care ține în puterea Lui totul, sfințind prin cuvîntul și judecata gurii Sale toate ființele vrednice de a fi sfințite, după cum stă scris în Cartea Psalmilor: «Cu cuvîntul Domnului cerurile s-au întărit și cu duhul gurii Lui, toată puterea lor»<sup>263</sup>. E drept că această purtare de grijă e o lucrare deosebită a Tatălui, poate mai mult decît cea prin care dă tuturor viețuitoarelor existența potrivit firii lor. Dar în același timp există și o purtare de grijă deosebită a Domnului Iisus Hristos față de cei cărora le împărtășește capacitatea de a cugeta potrivit firii fiecăruia, prin care se și hărăzește acestora posibilitatea de a fi fericiți. Pe lîngă aceasta, există și un har al Duhului Sfînt care

258. Rom., 6, 4.

259. I Cor., 12, 3.

260. Fapte, 1, 8.

261. Mt., 12, 31. Origen: *Com. Ioan*, II, 11 (6), 80.

262. Este aici aceeași greșită înțelegere a unității de prezență și de acțiune a Persoanelor Sfintei Treimi, pe care am semnalat-o la nota 237.

263. Ps. 32, 6. Că acesta e mersul cugetării lui Origen (care aplică spusele psalmului 32, 6 chiar și la Fiul și la Duhul Sfînt), reiese și din pasajul *Com. Ioan*, I, 39 (42) 288, ca și din cel din *Omil. Numeri*, XII, 1 (în traducere românească, București, 1981), în «P.S.B.», volumul 6, p. 165 al prezentei colecții.

se dă celor vrednici prin mijlocirea lui Hristos și prin lucrarea Tatălui, desigur, potrivit vredniciei celor care urmează să se împărtășească de el. Acest lucru ne dă să-l înțelegem apostolul Pavel în chipul cel mai evident, atunci când spune că puterea Sfintei Treimi este numai una singură, una și aceeași : «Darurile sînt felurite, dar (e) același Duh. Și slujirile sînt diferite, dar (e) același Domn. Și lucrările sînt felurite, dar este același Dumnezeu care lucrează toate în toți. Și fiecăruia i se dă arătarea Duhului spre folos»<sup>264</sup>. Prin aceasta se arată foarte limpede că în sinul Sfintei Treimi nu există nici o dezbinare, ci ceea ce se numește «darul Duhului Sfînt» dobîndim prin mijlocirea Fiului și prin lucrarea Tatălui : «toate le lucrează unul și același Duh, împărțind fiecăruia deosebit, după cum voiește».

### VIII

După ce am lămurit cele privitoare la unitatea Tatălui cu Fiul și cu Duhul Sfînt, să ne întorcem acum la ceea ce începusem să discutăm. Dumnezeu-Tatăl este cel care aduce la viață toate cîte sînt, dar ceea ce le face cu puțință de înțeles este părtășia lui Hristos în calitatea Lui de Cuvînt sau Sfat al lui Dumnezeu<sup>265</sup>. Iar întrucît toate aceste fapte curgetătoare au rațiune, urmează că ele se fac vrednice fie de laudă, fie de osîndă, întrucît au capacitatea de a săvîrși binele sau răul. Așa se explică de ce, prin împărtășirea Lui, harul Duhului Sfînt este cel ce se sălășluiește și sfințește pe cei care nu sînt sfinți prin firea lor<sup>266</sup>. Aceasta, întrucît, mai întii, de la Dumnezeu-Tatăl au primit ființa ; în al doilea rînd, de la (Dumnezeu)-Cuvîntul au primit puterea de a cugeta ; iar în al treilea rînd, de la Duhul Sfînt au dobîndit sfințenia, dobîndindu-și în felul acesta capacitatea de a primi pe Hristos ca «dreptate a lui Dumnezeu»<sup>267</sup>, de care s-au învrednicit să urce pînă la această treaptă prin sfințirea dobîndită din lucrarea Duhului Sfînt. Cred că la acest lucru se gîndește Pavel atunci când scrie că unora li «se dă prin Duhul Sfînt cuvînt de înțelepciune, iar altora, după același Duh, cuvîntul cunoștinței»<sup>268</sup>. Și, după ce specifică deosebirea darurilor, le pune pe toate în legătură cu izvorul a toate zicînd : «lucrările sînt felurite, dar este același Dumnezeu care lucrează toate în toți»<sup>269</sup>.

264. I Cor., 12, 4.

265. I Cor., 12, 11.

266. *Com. Ioan*, XIII, 36 ; 231. Origen subliniază acest adevăr pentru a preîntîmpina răspunsul gnosticilor, care credeu că «din natura lor» unii oameni sînt sfinți, alții pierduți.

267. I Cor., 1, 30.

268. I Cor., 12, 8.

269. I Cor., 12, 6.

În urma acestui fapt, lucrarea Tatălui, de la Care își trag ființa toate cîte există, se înfățișează ca fiind mai strălucitoare și mai măreață, intrucît fiecare din cei ce gustă din părăția cu Hristos ca Înțelepciune, cunoaștere și sfințire se desăvîrșesc și urcă tot mai sus<sup>270</sup> pe treptele virtuților, sfințindu-se prin participarea la lucrarea Duhului Sfînt, curățindu-se tot mai mult și mai deplin, și primind cu tot mai multă vrednicie darul înțelepciunii și al cunoașterii. Iar după ce s-au îndepărtat de orice pată a necurăției și a neștiinței, se ajunge la o atît de înaltă treaptă de integritate și de curăție, încît ființa pe care au primit-o de la Dumnezeu revine la o stare vrednică de Dumnezeu, Care, se știe, i-a dat ființa într-un chip cu mult mai curat și mai desăvîrșit: abia atunci creatura ajunge vrednică de Creatorul ei<sup>271</sup>. Căci, cel care va ajunge la starea în care l-a vrut Creatorul va înțelege că, bazîndu-se pe ajutorul lui Dumnezeu, puterea lui e vie în toată bună vremea și va rămîne în veci. Dar ca să se întîmple așa ceva și pentru ca făpturile să se lipească în chip neînterupt și nedespărțit de Cel ce există din veci, numai Înțelepciunea dumnezeiască le poate lumina calea și le poate îndruma spre desăvîrșire prin Duhul Sfînt, care le întărește și le sfințește în toată vremea, pentru că numai așa pot și ele înțelege pe Dumnezeu.

Astfel, numai printr-o neînteruptă lucrare a Tatălui și a Fiului și a Sfîntului Duh de-a lungul tuturor treptelor de desăvîrșire, vom putea ajunge cu greu — dacă peste tot acest lucru e posibil — să ne înfățișăm o viață sfîntă și fericită. Dar și dacă vom putea ajunge la ea, după luptă îndelungată, chiar și atunci va trebui să stăruim cu tărie în ea fără ca să ne declarăm vreodată sătui de acel bine<sup>272</sup>, ci cu cît gustăm mai mult din acea fericire, cu atîta simțim că crește și se întărește în noi și dorința de a o avea<sup>273</sup>, pe măsură ce primim și ne legăm tot mai strîns și mai deplin de Tatăl, de Fiul și de Duhul Sfînt. Și chiar dacă vreodată vreunul din cei ajunși pe o treaptă mai înaltă de desăvîrșire ar spune că s-a săturat de ea, eu totuși nu cred că unul ca acela va fi golit de orice desăvîrșire și că va decădea dintr-odată, ci desigur că aiunecarea lui se face treptat și în etape, ba se prea poate ca cineva

270. *Com. Ioan*, I, 34 (39); 24; I (27) 29; 189.

271. *C. Cels.*, IV, 48.

272. Satietas (— *κόπος*) s-ar putea traduce aici cu sila sau plictiseala, dacă nu chiar oboseală de prea multă fericire, o stare prin care s-a ajuns la păcat. Este una din erezile lui Origen.

273. Are dreptate H. Crouzel (*Origène*, p. 77) că la Origen compuşii lui «capere» — *ὑπερῖν* marchează capacitatea sufletului de a simți pe Dumnezeu, una din temele preferate ale orientării filocalice, în care marele alexandrin a fost protagonist. A se vedea indicele ediției berlinoze s.v.

care a comis o greșeală mai mică să-și revină tot așa de brusc și să se întoarcă. Oricum, nu poate fi vorba la el de o cădere definitivă, ci oricând poate să-și revină, întorcându-se la starea de mai înainte și să restabilească ceea ce pierduse prin neglijă <sup>274</sup>.

#### 4. DESPRE DEGRADARE ȘI CĂDERE

##### I

Pentru ca să ne explicăm cum are loc această degradare sau micșorare și cădere a celor nepăsători, nu cred că greșim dacă ne folosim de o comparație. Să zicem că cineva a deprins, rînd pe rînd, tainele unei științe teoretice sau practice, de pildă a geometriei sau a medicinei <sup>275</sup>, ajungînd să o stăpînească pînă la perfecțiune și să se adîncească într-una din ele prin studiu și practică spre a mînuî deplin cunoașterea disciplinei respective ; ei bine, unui astfel de om niciodată nu i se va putea întîmpla să se culce savant și să se trezească ignorant. Fără îndoială, aici nu ne gîndim la cazuri cînd au intervenit vreo leziune ori vreo infirmitate corporală, căci așa ceva nu s-ar potrivi cu pilda pe care am ales-o. Așadar, ca să reluăm ideea începută, atîta vreme cît inginerul sau medicul respectiv își exercită profesiunea și se adîncește mereu în specialitatea lui, desigur că-și păstrează cunoștințele domeniului respectiv. În schimb, din clipa în care el nu le mai practică și nu mai arată nici un interes față de ele, atunci desigur că, în urma lipsei de interes nu-și va mai aduce aminte, cu timpul, mai întîi de cîteva amănunte din specialitatea sa și, treptat, de tot mai multe ; și astfel, după o vreme mai îndelungată, toate le uită și-i dispar cu totul din memorie. Desigur că s-ar mai putea întîmpla ca la începutul decăderii, cînd negrija încă nu este totală, omul să se reculeagă și să-și revină în sine, recuperînd ce a pierdut și împrăștiînd din nou puținul ce căzuse în uitare pînă atunci. Să aplicăm acum acestea la cei care s-au dedicat cunoașterii și înțelepciunii lui Dumnezeu, cunoaștere și deprindere care întrec fără de asemănare toate celelalte tărîmuri de activitate și, după asemănarea pe care am luat-o, să cugetăm ce înseamnă pierderea ei <sup>276</sup>, cu atît mai mult cu cît auzim că Apostolul

<sup>274</sup>. O altă erezie a lui Origen. Chiar modul ipotetic în care prezintă el această părere și lipsa de temelie a afirmației indică graba cu care el a aderat la curente străine de creștinismul autentic.

<sup>275</sup>. Am mai întîlnit și în alte locuri astfel de preocupări din lumea medicală (a se vedea indicele).

<sup>276</sup>. A se vedea *Omil. Cînt. Cînt.*, I, în traducere românească, București, 1981 p. 311.



spune despre cei desăvârșiți că vor vedea «față către față» mărirea lui Dumnezeu deodată cu «descoperirea tainei celei ascunse»<sup>277</sup>.

## II

Totuși, vrînd să arătăm binefacerile care vin de la Tatăl, de la Fiul și de la Duhul Sfînt, Care e izvorul a toată sfințenia<sup>278</sup>, noi am făcut numai un ocol, gîndindu-ne să schițăm chiar și numai sumar problema sufletului, pentru că era înrudită cu o alta, cea a ființelor cugetătoare. Totuși despre acestea vom discuta la locul lor, cu ajutorul Tatălui prin Iisus Hristos și prin Duhul Sfînt, atunci cînd vom vorbi despre toate ființele cugetătoare, despre cele trei categorii și clase ale lor<sup>279</sup>.

## III

*Despre creaturi și creațiuni* (apendice)<sup>280</sup>. Așadar, această putere fericită și primordială, care există înainte de a fi toate și care ține toate, o numim Treime. Ea e Dumnezeu cel bun și Părintele binevoitor al universului, în același timp putere creatoare și proniatoare, adică puterea de a face binele, de a aduce la viață tot ce există și de a-i purta de grijă<sup>281</sup>. Ca să ne închipuim că măcar pentru o clipă aceste puteri ale lui Dumnezeu ar fi rămas inerte, ar fi în același timp și o absurditate și o neleguire. Căci nu este îngăduit nici măcar în trecere să formulăm cea mai ușoară presupunere că aceste puteri, care ne ajută în primul rînd să ne facem despre Dumnezeu o idee cît de cît cuviincioasă, ar fi încetat măcar o clipă să săvîrșească lucrări vrednice de El, rămînînd în nelucrare. Într-adevăr, nu ne putem nici măcar gîndi că aceste forțe, în care Dumnezeu era prezent — forțe care propriu-zis

277. Rom., 16, 25. *Omil. Num.*, XXI, 1 (în traducere românească, București, 1981, p. 184—185). Koetschau (p. 64) bănuiește aici o lacună pe care a căutat s-o umple cu două citate ale Fericitului Ieronim în legătură cu necesitatea exercițiului pentru a păstra competența într-un domeniu ca al geometriei sau medicinei.

278. *Com. Ioan*, VI, 33 (17), 166.

279. A se vedea mai jos: I, 5, 8.

280. Fragmentul I, 4, 3—5 formează o unitate în sine, care lipsește în unele manuscrise dinaintea ediției berlineze a lui Koetschau. Totuși el n-a putut fi interpolat de Rufin, pentru că e cuprins și în textul grec al lui Iustinian. Îndeosebi două probleme se pun în acest fragment. Prima: ar fi incompatibil cu atotputernicia și neschimbabilitatea lui Dumnezeu să se admită că Dumnezeu n-ar fi fost activ din veșnicie, ca și cum El ar fi fost împiedicat de vreo cauză externă. A doua: admitînd că a fost activ, ar însemna că acceptați coeternitatea creației cu Dumnezeu însuși. Origen propune în mod ipotetic modelul sau tiparul realităților viitoare, așa cum le avea în cugetarea Sa Fiul lui Dumnezeu, în calitate de înțelepciune veșnică a lui Dumnezeu.

281. Se resimte aici o influență a platonismului (*Tim.*, 29 e) care deduce totul din bunătatea dumnezeiască. Influența pare a fi venit prin intermediul lui Filon din Alexandria, despre care se știe că a fost una din sursele des citate de Origen. J. Daniélou, *op. cit.*, p. 179 ș.u.

sint Insuși Dumnezeu — ar fi fost împiedicate din exterior sau că, și dacă n-ar fi întâlnit vreo piedică, ele s-ar fi lăsat stăpinite de plictiseală, ori că din neglijență le-ar fi venit greu să facă sau să săvârșească fapte bune vrednice de ele. De aceea nici nu ne putem închipui c-ar exista vreun moment în care aceste puteri binevoitoare n-ar fi fost în lucrare. Iar concluzia pe care o scoatem de aici este că în toată vremea această putere a avut ființe cărora le-a putut face bine prin realizări și prin creații și cărora le-a împărtășit, după ordine și vrednicie, binefaceri pe baza providenței dumnezeiești. Așa încît e limpede, cred, că n-a existat nici o clipă în care Dumnezeu să nu fi fost în același timp și creator și binefăcător și purtător de grijă.

#### IV

Dar, pe de altă parte, cugetarea omenească ajunge în încurcătură și e silită să întrebe cum se poate explica faptul că deodată cu existența din veci a lui Dumnezeu existau de la început și făpturi, ba mai mult, ca să zicem așa, ele au existat fără să fi avut un început, cu toate că trebuie să credem fără îndoială că aceste făpturi au fost create și făcute de Dumnezeu. Dar întrucit, în legătură cu această problemă, gândirile și judecățile omenești se contrazic, pentru că de amîndouă părțile se ridică și se opun concepții foarte puternice, căutînd să tragă fiecare de partea sa cugetarea celuilalt, iată cam care ar fi, potrivit capacității foarte mărginite a înțelegerii noastre, răspunsul pe care trebuie să-l dăm fără să primejduim în nici un chip credința (creștină): Dumnezeu Tatăl a existat desigur din veci și tot din veci a avut și pe Fiul Său cel Unul născut, Care e numit în același timp și Înțelepciune, după cum am arătat mai înainte. Această Înțelepciune e cea cu care Dumnezeu «Se veselește în fiecare zi»<sup>282</sup>, privind «tot ce a făcut», ca să înțelegem prin aceasta că Dumnezeu Se bucură în toată vremea. Cu alte cuvinte, în această Înțelepciune, Care era în tot timpul cu Tatăl, a existat în toată vremea și făptura, fiind rînduită în chip ideal sau virtual, încît n-a fost nici un moment, în care tiparele viitoarelor lucruri să nu se fi aflat în Înțelepciune<sup>283</sup>.

#### V

Poate că în chipul acesta vom ajunge, pe cît o îngăduie neputința noastră, să cugetăm dar să nu acceptăm, pe de o parte, că făpturile sint necreate<sup>284</sup> sau, dimpotrivă, veșnice cu Dumnezeu, iar, pe de altă parte, să subliniem că, dacă n-ar fi făcut ceva bun înainte de facerea lumii,

282. Înț. Sol., 8, 30—31. A se vedea și *Com. Ioan*, I, 9 (11) 55.

283. Așa cum a subliniat și în I, 2, 10; I, 3, 3.

284. A se vedea I, 3, 3; II, 9, 2.

Dumnezeu S-ar fi schimbat la un moment dat, răzgîndindu-Se, ca să săvîrșească astfel de lucrări încît să se adeverească cuvîntul Scripturii: «Toate cu înțelepciune le-ai făcut»<sup>285</sup>. Dacă, dar, toate au fost făcute cu înțelepciune pentru motivul că Înțelepciunea a existat în toată vremea, atunci toate erau prefigurate și rînduite sub forma unor idei înainte de a fi fost aduse la o viață de sine-stătătoare. La acest lucru cred că se gîdea Solomon cînd spunea în Ecleziașt: «Ceea ce a mai fost, aceea va mai fi și ceea ce s-a întîmplat se va mai petrece, căci nu este nimic nou sub soare. Dacă este vreun lucru despre care să se spună: «iată ceva nou!», aceasta a fost în vremurile străvechi, de dinaintea noastră»<sup>286</sup>. Iar dacă orice lucru care e sub soare a mai existat în veacurile dinaintea noastră pentru că «nu este nimic nou sub soare», atunci urmează, fără îndoială, că toate speciile și soiurile de ființe au existat în tot timpul, ba poate că au existat chiar și indivizii acestor specii<sup>287</sup>. Mai presus de toate, însă, e adevărat ceea ce s-a arătat, anume că Dumnezeu nu a început să devină creator la un moment dat, ca și cum înainte nu ar fi creat deloc.

#### 5. DESPRE FIINȚELE CUGETĂTOARE<sup>288</sup>

##### I

După ce am tratat pe scurt, pe cît mi-a stat în putere, despre Tatăl, despre Fiul și despre Duhul Sfînt, se cade să vorbim acum ceva și despre ființele cuvîntătoare și despre felurile lor, despre diferitele cete și slujiri ale puterilor sfinte, ca și despre puterile rele precum și despre categoria ființelor aflate la mijloc, între puterile bune și puterile rele și care se află și acum tot în stare de luptă<sup>289</sup>. În Sfintele Scripturi întîlnim numeroase numiri acordate diferitelor ordini și slujiri, atît din rîndul puterilor sfinte, cît și din cel al puterilor potrivnice. Mai întîi le vom înșira și apoi, în marginile puterilor noastre, vom trata despre semnificația lor.

Există mai întîi «sfînții îngerii»<sup>290</sup> ai lui Dumnezeu, pe care Pavel îi numește «duhuri slujitoare, trimiși să slujească pentru cei ce vor fi

285. Ps. 103, 24.

286. Ecl., 1, 9—10.

287. Ar fi acceptabilă ideea aceasta a lui Origen, dacă el ar înțelege prin cele spuse o lume a ființelor spirituale ca o lume a ideilor, ca un fel de tipare ale existenței virtuale a tuturor lucrurilor.

288. După ce a tratat pînă aici despre Dumnezeu unul în ființă și întreit în persoane și felul cum trebuie înțeleasă lucrarea lor, Origen trece acum la o altă temă: îngeri, demoni și oameni, pe care-i descrie pe rînd în categoria «ființelor celor cugetătoare».

289. Și care sînt oamenii.

290. Mc., 8, 38.

moștenitorii mântuirii»<sup>291</sup>. Tot la Pavel întâlnim unele numiri — nu știu de unde le va fi luat<sup>292</sup> — «tronuri, domnii, căpetenii și stăpîniri», la care, după ce le-a enumerat, gîndindu-se ca și cum ar mai exista și alte slujiri și cete în afara aceloră, ține să spună despre Mîntuitorul<sup>293</sup> că e «mai presus decît toată domnia și stăpînirea și puterea și dregătoria și decît tot numele ce se numește nu numai în veacul acesta, ci și în cel viitor». Prin aceasta ni se arată desigur că, în afară de cele pe care le-a enumerat și care țin de lumea aceasta, mai sînt și altele care nu au fost încă amintite și care poate că au rămas necunoscute de nimeni sau și altele care nu au primit nici un nume în veacul acesta, ci îl vor primi poate în cel viitor.

## II

*Despre puterile potrivnice.* Trebuie să știm apoi că orice ființă cugetătoare care se îndepărtează de hotarele și de poruncile rațiunii, deodată cu nesocotirea a ceea ce e drept și adevărat cade în păcat<sup>294</sup>. Prin urmare, orice făptură în stare să cugete poate ajunge în situația de a fi lăudată sau condamnată : lăudată, dacă, ascultînd de cugetul ei, progresează spre mai bine ; condamnată, dacă se abate de la chibzuirea și urmarea binelui, motiv pentru care, pe bună dreptate, se face vinovată de pedepse și de cazne<sup>295</sup>. Așa trebuie să ne explicăm situația diavolului însuși, precum și a celor care-i urmează și care se numesc «îngerii». Vom pomeni totodată și numele lor pentru ca să înțelegem și faptele lor la care se referă.

Mai întii, numele de «diavol»<sup>296</sup>, de «Satana» de «cel rău», sînt tot altelea numiri întrebuițate în multe locuri din Scriptură, prin care se designează cel ce dușmănește pe Dumnezeu<sup>297</sup>. Se mai vorbește tot acolo și de «îngerii diavolului», apoi de «stăpînitorul lumii acesteia»<sup>298</sup>, numiri despre care nu este deplin sigur dacă se aplică diavolului sau altcuiva. Există și «stăpînitori ai acestui veac», despre a căror înțelepciune se spune că e pieritoare, dar nu este ușor să spun dacă ei sînt tot același lucru cu «stăpînitorii întunericului acestui veac»<sup>299</sup>, împotriva cărora avem de luptat, ori dacă e vorba de alții. În afară de aceste căpetenii mai întâlnim și alte numiri ca : «domnii», împotriva cărora

291. Evr., 1, 14.

292. Col. 1, 16.

293. Ef., 1, 21. Idee relatată și mai jos : III, 11, 7. La fel în *Com. Ioan*, I, 31, 34 ; 215.

294. A se vedea și cele afirmate în capitolul I, 3, 6.

295. Aceeași idee, în I, 6, 1 ; II, 10, 4—5.

296. Aceeași idee, în *Com. Ioan*, XX, 25 (21) 220.

297. Mt., 13, 39.

298. In, 12, 31 ; 14, 30 ; 16, 10.

299. I Cor., 2, 6.

avem de luptat<sup>300</sup> și cărora trebuie să ne împotrivim; «stăpînitorii lumii acesteia» și «stăpînitorii întinericului acestui veac». Pavel vorbește și de «duhuri ale răutății care sînt în ceruri». Dar ce să mai zicem de «duhurile rele» și de «diavolii necurați»<sup>301</sup>, pomeniți în Evanghelii? În alt loc mai sînt numiți cu un singur nume, «cele cerești»<sup>302</sup>, dar se precizează că ele trebuie să se plece: «întru numele lui Iisus tot genunchiul să se plece»; pe cînd alții sînt desemnați cu termenul de «cele pămîntești» și «cele de dedesubt», pe care Pavel îi număra la un loc.

În acest loc, discutînd despre ființele cugetătoare, nu s-ar cădea să nu pomenim și de noi, de oameni, care de bună-seamă sîntem de asemenea desemnați ca viețuitoare cugetătoare. Și tot așa, nu trebuie să uităm că și printre oameni se face amintire despre diferite grupe, atunci cînd se vorbește de «partea Domnului», «poporul lui Iacov» și «Israel e partea lui de moștenire»<sup>303</sup>, ca și despre celelalte popoare indicate după «partea îngerilor», pentru că atunci «cînd Cel Preaînalt a împărțit moștenire popoarelor, cînd a împărțit pe fiii lui Adam, a pus hotarele neamurilor după numărul îngerilor lui Dumnezeu»<sup>304</sup>. Iată de ce, întocmai ca și pentru celelalte ființe cugetătoare, trebuie să luăm în considerare și semnificația sufletului omenesc.

### III

După ce am pomenit numirile date atîtor cete și atîtor slujiri îngeresti, cărora desigur că le corespund ființe reale, trebuie să ne întrebăm dacă nu cumva Dumnezeu, Care a creat toate, va fi creat unele ființe atît de sfinte și de fericite încît ele să nu mai incline deloc spre rău<sup>305</sup> și, în schimb, pe altele să le fi zidit capabile atît de bine, cît și de rău. Va trebui oare în cazul acesta să credem că pe unele le-a făcut Dumnezeu cu totul incapabile de a săvîrși binele, iar pe altele, cu totul neinstare de a se lipi de rău, cu alte cuvinte, unele ar rămîne numai în fericire, pe cînd altele ar putea opta și pentru bine ca și pentru rău?<sup>306</sup>

300. Ef., 6, 12.

301. Lc., 4, 33; 7, 21 etc.

302. Care urmează să se supună lui Dumnezeu.

303. Deut., 32, 8—9.

304. Despre credința evreilor, conform căreia fiecare popor își are îngerul păzitor, a se vedea Dan., 10, 13; Int. Sir., 17, 17. Amănunte, la J. Daniélou, *Origène*, p. 218—240. Trebuie notat că pretutindeni unde citează aceste locuri biblice, Origen se orientează după Septuaginta. De aceea am citat și noi aici după ediția sinodală din 1914.

305. Așa crede și Clem. Alex. (*Excerpta ad Theod.*, 10) despre primele 7 trepte îngeresti («protoktistai»), care sînt pe locurile cele mai înalte ale cetelor îngeresti. Cf. H. Crouzel, *Origène...*, (cit.), p. 86.

306. Se știe că gnosticii valentinieni admiteau 3 categorii de ființe: 1. *pnevmaticii* (sau cei mîntuiți), 2. *hilicii* sau *hoicii* (sau cei osîndiți sau pierduți) și 3. *psihicii* (putînd fi ori salvați ori pierduți). Irineu, *Adv. haer.*, I, 6, 11, împotriva cărora se îndreaptă Origen mai ales în lucrările sale *De principiis* și *Com. Ioan*.

Începîndu-ne cercetarea, să pornim de la numirile respective și să ne întrebăm dacă, în tot timpul de cînd există, «sfinții îngeri» au fost sau sînt ei cu adevărat sfinți ori urmează numai să fie cîndva sfinți, ori dacă nicicînd nu au avut, nu au sau nu vor avea niciodată posibilitatea de a păcătui sau nici n-o pot avea. Tot așa să cîntăm și despre cei numiți «sfintele căpetenii» dacă, îndată ce au fost create de Dumnezeu, vor fi și început ele să-și exercite înțietatea lor față de alții<sup>307</sup>, și anume, față de supușii creați, poate anume ca să existe ascultători și supuși. Și tot în același fel va trebui să cercetăm și dacă «puterile» au fost create cu aceleași însușiri și cu același scop, de a-și impune puterea, sau dacă e vorba și de vreo vrednicie, ca o răsplată pentru virtutea lor, prin care au ajuns la această putere și cinste. La fel, și pentru «tronuri» va trebui să întrebăm dacă ele și-au dobîndit acest scaun statornic al fericirii, deodată cu venirea lor la viață, împărtășindu-se de el numai prin voința Creatorului. Cît despre cetele numite «domnii» să fi fost domnia lor adăugată în urma vredniciei progresului lor sau le-a fost dăruită ca un privilegiu atunci cînd au fost create, fiind într-un fel nedespărțite și nelipsite prin însăși firea lor?

Dacă înțelegem în chip absolut că acești sfinți îngeri, aceste sfinte «puteri», aceste fericite «tronuri», aceste falnice «tării» își au forțele lor din fire și aceste mărețe «domnii» care își au vredniciile și măririle lor, atunci fără îndoială că tot în același chip va trebui să înțelegem că așa stau lucrurile și cu ființele care îndeplinesc slujiri contrare. Va trebui totuși să ne gîndim că aceste «căpetenii», împotriva cărora sîntem datori să luptăm, nu și-au primit chiar de la început voința de a lupta contra oricărui bine și de a se împotrivi Lui, din pricină că s-ar fi îndepărtat de bine pe temeiul voinței lor libere, ci că această voință s-ar fi născut deodată cu ei ca o parte a ființei lor. Și tot așa ar fi cazul și cu «puterile» și «stăpîniile»: răul din ele n-ar fi nici mai recent, nici mai tînăr decît ființa lor. Ba chiar și la «stăpînitarii acestui veac» ori la «stăpînitarii întunericului acestui veac», despre care pomenește Pavel, stăpînirea și locul lor în întuneric n-ar fi rezultat dintr-o voință decăzută, ci dintr-o necesitate a firii lor. O judecată consecventă ne obligă să acceptăm că lucrurile trebuie înțelese în același fel și cînd e vorba de «duhurile răutății», despre «duhurile rele» și despre «duhurile necurate».

În orice caz, e absurd să cugetăm astfel de lucruri despre puterile rele și potrivnice, întrucît desigur că nu este admisibil ca pricina răutății lor să nu izvorască din hotărîrile voinței lor, ci să se datoreze numai decît Creatorului. Căci dacă am admite așa ceva, oare n-am fi

307. Idee reluată și în *Com. Ioan*, II, 23 (17); 145, și *C. Cels.*, V, 4.

constrinși să cugetăm același lucru și despre «puterile» bune, în înțelesul că nici binele nu ține în chip obligatoriu de ființa lor, lucru pe care-l putem admite — așa cum am arătat — numai despre Fiul și despre Duhul Sfânt<sup>308</sup> și, bine-înțeles, și despre Tatăl? În realitate, după cum am arătat, în firea Treimii nu există nimic compus și nici nu s-ar putea admite logic așa ceva. De aici rezultă că a depins de faptele proprii și de mișcările personale ale fiecăreia din aceste puteri, iar nu de vreun privilegiu din naștere, pentru ca cei care își exercită stăpânirea ori înțietatea sau puterea peste alții să o fi putut face.

#### IV

Dar în probleme atât de importante și de grele n-ar trebui să se lase impresia că ne întemeiem concluziile numai pe argumente raționale și că am sili pe cititori să accepte aceste presupuneri ale noastre. De aceea, să vedem dacă nu cumva vom putea scoate chiar din Sfintele Scripturi câteva texte care să facă mai vrednice de crezare afirmațiile noastre. Să arătăm mai întâi ce ne spune Sfânta Criptură despre «puterile» cele rele, urmînd ca după aceea cercetările noastre să se extindă și asupra celorlalte, desigur, în măsura în care Domnul ne va învrednici s-o facem, pentru ca în chipul acesta să ne apropiem de cea mai bună rezolvare a unei probleme atât de grele, așa cum o cere regula credinței<sup>309</sup>.

Și într-adevăr, în cartea proorocului Iezechiel găsim două proorocii<sup>310</sup> îndreptate împotriva conducătorului din Tir. În cea dintîi îți dă impresia — înainte de a o fi auzit și pe cea de a doua — că ar fi vorba într-adevăr de un om care fusese regele celor din Tir, de aceea pentru moment nu vom putea scoate nici o învățătură. În schimb, în cea de a doua proorocie ni se spune foarte limpede că nu-i vorba de un om, ci de o oarecare putere mai mare, care a căzut din înălțimi și a fost aruncată în cele mai de jos și mai urgisite ținuturi<sup>311</sup>. Putem dar, să luăm de aici pildă și să arătăm cu toată hotărîrea că la început puterile potrivnice și răufăcătoare n-au fost create sau aduse pe lume cu o fire

308. Aici, I, 2, 13; I, 6, 2; I, 8, 3.

309. Iarăși «regula credinței», de care aminteste Origen adeseori în această lucrare (I, 7, 1; III, 4, 1; III, 1, 1; IV, 2, 1): «regula fidei», «regula pietas», «regula christiana», «regula veritatis apostolicae» — tot aștea expresii prin care marele dascăl alexandrin ținea să-și precizeze apartenența sa la linia doctrinală a Bisericii. Poate că în textul original va fi fost *καὶνόν*. A se vedea indicele lui Koetschau din ediția berlineză.

310. Iez., 28, 1—10 și 28, 11—19.

311. Tema e reluată de Origen și în alte locuri. Așa, chiar și în lucrarea de față: III, 2, 1; apoi în C. Cels., VI, 44, în Com. Rom., V, 10, dar tot așa și în *Filocalia*, XXVI, 7, ed. Robinson, p. 240. A se vedea în traducerea noastră textul și indicele sub «Tir». Desigur, aici «Tirul» înseamnă diavolul.

rea, ci că abia cu timpul au decăzut dintr-o stare mai bună într-una mai rea, schimbându-se cu vremea în duhuri ale răutății, după cum și duhurile bune n-au nici ele din fire o structură obligator bună, din care să nu poată cădea sau să se schimbe în contrarul ei, dacă ar vrea, dacă n-ar băga de seamă și dacă n-ar purta grijă cu tot dinadinsul de starea cea fericită<sup>312</sup>. Într-adevăr, dacă s-a spus că cel care «domnește în Tir» fusese înainte «printre sfinți», fiind «fără prihană», petrecînd «în raiul lui Dumnezeu» și «împodobit cu coroana măririi și a frumuseții», ei bine, dacă așa au stat lucrurile, atunci cum să crezi că el ar fi mai prejos decît unul sau altul dintre sfinți? Căci doar despre el stă scris că e ca o coroană preafrumoasă și strălucitoare, stînd pe scaunul lui Dumnezeu. Or, în acest caz, cum ar putea gîndi cineva că el n-ar fi fost una din cele mai sfinte și fericite «puteri» cărora li se atribuiau astfel de onoruri?

Dar e vremea acum să vedem ce ne învață la urma urmei cuvintele proorocului. Iată-le: «Fost-a cuvîntul Domnului către mine și mi-a zis: Fiul omului plînge pe regele Tirului și-i spune: Așa zice Domnul Dumnezeu: Tu erai pecetea desăvîrșirii și cununa frumuseții. Tu te aflai în Eden, în grădina lui Dumnezeu. Hainele tale era împodobite cu tot felul de pietre scumpe: rubine, topaze și diamante, cu crisolit, onix și jasp, cu safir, smarald, carbuncul și aur; toate erau pregătite și așezate cu iscusință în cuibulețe și puse pe tine în ziua în care ai fost făcut. Tu erai heruvimul pus ca să ocrotești; te așezasem pe muntele cel sfînt al lui Dumnezeu și umblai prin mijlocul pietrelor celor de foc. Fost-ai fără prihană în căile tale, din ziua facerii tale și pînă s-a încuibat în tine fărădelegea. Din pricina întinderii negoțului tău, lăuntru tău s-a umplut de nedreptate și ai păcătuit și Eu te-am izgonit pe tine, heruvim ocrotitor, din pietrele cele scînteietoare și te-am aruncat din muntele lui Dumnezeu, ca pe un necurat. Din pricina frumuseții tale s-a îngîmfat inima ta și pentru trufia ta ți-ai pierdut înțelepciunea. Prin mulțimea nelegiuirilor tale, săvîrșite în negoțul tău nedrept, ți-ai pîngărit altarele tale și Eu voi scoate din mijlocul tău foc care te va mistui și te voi preface în cenușă pe pămînt, înaintea ochilor tuturor celor ce te văd. Toți cei ce te cunosc între popoare se vor mira de tine, vei ajunge o groază și în veci nu vei mai fi»<sup>313</sup>.

Iar auzind astfel de cuvinte ale proorocului, i se părea că aude următoarele: «Tu erai pecetea desăvîrșirii, deplinătatea înțelepciunii și cununa frumuseții, tu te aflai în Eden, în grădina lui Dumnezeu, tu

312. Editorii Simonetti și Crouzel plasează aici un fragment ieronimian (*Epist.* 124, 3), pe care Koetschau îl crede mai potrivit la I, 4, 1 în legătură cu fapăturile raționale căzute.

313. Iez., 28, 11—19.



erai heruvimul pus ca să le ocrotești; te așezasem pe muntele cel sfânt al lui Dumnezeu». Auzind așa ceva cine ar putea tilcui atât de ușuratic lucrurile încît să creadă că în ele ar fi vorba de un om sau de un sfînt oarecare, ca să nu mai vorbim de un simplu prinț din Tir? Ce fel de pietre de foc<sup>314</sup> ar fi fost acelea în mijlocul cărora putea trăi omul? Cine putea fi socotit «fără prihană în căile sale din ziua facerii sale», dar în care «s-a încuibat apoi nelegiuirea», pentru care «a fost aruncat la pămînt»? Aceasta însemnează, dar, că aici e vorba de cineva care înainte nu fusese pe pămînt, ci abia mai tîrziu «a fost aruncat la pămînt», unde chiar și altarele lui vor fi batjocorite, după cum este scris. Aceste cuvinte adresate domnitorului din Tir, așa cum ni le-a păstrat proorocul Iezechiel și care, după cum am arătat, se referă la puterea potrivnică dovedesc foarte limpede că mai înainte acea putere fusese sfîntă și fericită, dar după ce se încuibase în ea nelegiuirea, din starea de sfințenie de pînă atunci s-a prăvălit la pămînt, așa încît nu prin fire și nici din felul cum a fost creată a ajuns ea în starea aceasta. Drept aceea, să nu uităm că cuvintele proorocului au în vedere pe un înger, care primise încredințarea să domnească peste locuitorii din Tir și căruia i s-a dat în seamă să poarte de grijă și de sufletele lor. Dar despre care Tir poate fi vorba și cum să înțelegem că aici s-ar avea în vedere sufletele lor: Tirul din ținutul Feniciei sau un alt fel de Tir, al cărui chip de viețuire pămîntească e orașul Tir, pe care-l cunoaștem? Sufletele celor din Tir sînt oare chiar sufletele Tirului pămîntesc, ori sînt ale celor ce locuiesc într-un alt Tir, înțeles duhovnicește? Nu-i locul să cercetăm acum această problemă, dar nici nu trebuie să se pară că am vrea să discutăm numai în trecere astfel de lucruri importante și pline de taină, pentru care desigur că s-ar cere studii și osteneală deosebită.

## V

De altfel și proorocul Isaia ne învață ceva asemănător despre o altă putere potrivnică atunci cînd zice: «Cum ai căzut tu din ceruri, stea strălucitoare, fecior al dimineții? Cum ai fost aruncat la pămînt, tu, biruitor de neamuri! Tu, care ziceai în cugetul tău: «Ridica-mă-voi în ceruri și mai presus de stelele Dumnezeului celui puternic voi așeza jiițul meu! În muntele cel sfînt voi pune sălașul meu, în fundurile laturii celei de miazănoapte. Sui-mă-voi deasupra norilor și asemenea cu Cel Prea Înalt voi fi». Și acum tu te pogori în iad, în cele mai de jos ale adîncului! Cei ce te văd își întorc privirile spre tine și se uită cu luare

<sup>314</sup>. Poate în sensul cărbunilor de foc (Iez., 10, 2).

aminte zicînd: «Oare acesta este omul de care tremura pămîntul și împărățiile se cutremurau? Oare acesta este cel ce prefăcea lumea în pustiu și cetățile le doboră și nu da drumul robilor săi?» Toți împărățiile popoarelor se odihnesc cu cinste, fiecare în lăcașul său. Și numai tu ești asvîrlit departe de mormîntul tău, ca o ramură fără de preț, ca rămășițele celor ce au fost uciși cu lovituri de sabie, zvîrlit pe pietre de mormînt, ca un hoit călcat în picioare. Tu nu te vei pogori în mormînt, căci tu ai pustit pămîntul tău și pe poporul tău l-ai ucis! Niciodată nu se va mai vorbi despre neamul celor răi! Pregătiți măcelul fecilorilor, din pricina fărădelegilor părinților lor, ca nu cumva să se ridice și să cucerească pămîntul și să umple de ruine fața a tot pămîntul. «Eu mă voi scula împotriva lor, zice Domnul Savaot, și voi nimici numele Babilonului și pe cei care au mai rămas: și mugurii și mlădițele, zice Domnul»<sup>315</sup>.

Același lucru se arată și aici foarte limpede că din cer a căzut cel care fusese mai înainte «luceafăr» și care răsărise dis-de-dimineață. Dar dacă — așa cum spun unii — diavolul și-ar fi luat ființa din stihiele întunericului, atunci cum de a fost numit luceafăr? Și cum ar fi putut răsări dis-de-dimineață dacă n-ar fi avut nimic luminos în ființa lui? Or, însuși Mîntuitorul ne explică ce trebuie să credem despre diavol atunci cînd zice: <sup>316</sup> «Am văzut pe satana ca un fulger din cer căzînd», ceea ce vrea să însemneze că odinioară el fusese lumină. Dar chiar Domnul nostru, Care e Adevărul însuși, a asemănat și strălucirea celei de a doua veniri ale Sale cu fulgerul, atunci cînd a zis: «Căci după cum fulgerul, fulgerînd dintr-o parte de sub cer, luminează pînă la cealaltă parte de sub cer, așa va fi și Fiul Omului în ziua Sa»<sup>317</sup>. De aceea îl aseamănă și pe diavol — ca și pe Fiul Omului — cu un fulger, spunînd că a căzut din cer, pentru a arăta astfel că odinioară și el era în cer, unde avea un loc între sfinți, participînd la lumina la care participă toți sfinții și pe temeiul căreia ei devin «îngeri ai luminii» iar apostolii Domnului sînt numiți «lumina lumii». Așa a fost odinioară și diavolul, o lumină, înainte de a păcătui; dar în clipa cînd a greșit s-a prăbușit și mărirea lui «s-a prefăcut în cenușă». Aceasta este propriu-zis și soarta celor necredincioși, după cum a zis proorocul. Și tocmai de aceea e și numit diavolul «stăpînitorul acestei lumi», adică al acestui sălaș pămîntesc, căci el este cel care stăpînește peste cei care l-au urmat în răutatea lui, întrucît, într-adevăr, «lumea întregă» (și prin «lume» înțeleg tărîmul actual al vieții) zace sub puterea celui vi-

<sup>315</sup> Is., 14, 12—22.

<sup>316</sup> Lc., 10, 18.

<sup>317</sup> Mt., 26, 27.

clean»<sup>318</sup>, adică a diavolului care a căzut. Și că diavolul e un apostat sau un trădător, ne spune Domnul însuși în cartea Iov cu următoarele cuvinte:<sup>319</sup> «Aduce-vei balaurul cu undița, vei pune căpăstru împrejurul nasului lui?». E sigur, așadar, că prin balaur se înțelege aici diavolul.

Dacă, deci, puterile potrivnice sînt numite «apostați» sau «căzuți» și dacă ele înainte fuseseră «neprihănite», cînd se știe că în afară de Tatăl, de Fiul și de Duhul Sfînt neprihănirea nu se atribuie nimănui altcuiva, ci la fiecare faptură sfințenia e ceva întîmplător (iar ceea ce se poate întîmpla, poate și să nu aibă loc), dacă, așadar, aceste puteri dușmane au fost altădată ființe neprihănite și au petrecut așa în mijlocul celor care au rămas chiar și pînă azi în neprihănire<sup>320</sup>, atunci e de la sine înțeles că, după fire și după ființă, nimeni nu este neprihănit și neîntinat. De aici urmează că stă în puterea noastră și a faptelor noastre să fim sfinți sau fericiți, ori să cădem din pricina nelucrării și a nepăsării, să ne depărtăm de fericire și să cădem, ori să înaintăm, așa zicînd, într-o răutate și pierzare atît de condamnabile, încît să ajungem aproape în starea unei ființe potrivnice așteptărilor.

6. DESPRE SFIRȘIT SAU DESĂVIRȘIRE

### I

«Cuvintele «sfîrșit» și desăvîrșire» ne fac să ne gîndim la o «împlinire a lucrurilor» și acest fapt ne aduce aminte că trebuie să aibă o minte foarte bine pregătită cel ce dorește să pună și să adîncească o astfel de problemă. Căci dacă nu aduce nici o experiență în probleme de acest gen s-ar putea să-și facă impresia că ele ar fi într-adevăr doar niște fleacuri ori ceva de prisos, iar dacă cineva ar nutri în suflet gînduri străine și ar cugeta lucrurile în chip eretic și potrivit credinței bisericesti, acela n-ar reuși să ne convingă prin temeieri raționale, ci ne va înfățișa doar concluzii ale ideilor sale preconcepute. Și spunem lucrul acesta cu mare teamă și grijă, mai curînd sub formă de discuție și de întrebare decît afirmîndu-le cu toată tăria și siguranța<sup>321</sup>. Căci am arătat și mai înainte în care dintre problemele învățăturii creștine se poate stabili o dogmă precisă și, după cît m-au ajutat puterile, cred

318. I In, 5, 19. Idee cuprinsă și în «Filocalia», XIV, ed. Robinson, p. 69; în traducerea românească în volumul 7 al colecției acesteia. Lumea văzută a fost creată după ce au căzut îngerii.

319. Iov, 40, 24. Cuvîntul «apostata» pare a fi fost introdus de Rufin, fiindcă nu se află nici în aparatul tehnic al ediției.

320. Așadar nu toți îngerii au căzut, lucru pe care îl afirmă Origen în mai multe locuri: I, 5, 5; I, 6, 2; III, 9, 6; IV, 2, 7.

321. Idee repetată adeseori de Origen.

că acest lucru l-am făcut atunci când am vorbit despre Treime; <sup>322</sup> în schimb, după cât pot pricepe, problema de care e vorba acum e mai curînd o încercare de discuție decît de definire.

Desigur, va veni un sfîrșit și o desăvîrșire a lumii, cînd fiecare își va lua pedeapsa potrivit păcatelor pe care le-a săvîrșit, dar numai Dumnezeu știe cînd se va întîmpla acest lucru și cînd fiecare va fi răsplătit după cuviință <sup>323</sup>. În orice caz, credem că bunătatea lui Dumnezeu va aduce, prin Hristosul Său, toată făptura la un singur sfîrșit, după ce El va fi supus și pe ultimii dintre vrăjmașii Lui <sup>324</sup>. Căci așa ne spune Sfînta Scriptură: «Zis-a Domnul Domnului Meu: Șezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale» <sup>325</sup>. Iar dacă nu-i prea limpede înțelesul acestui cuvînt profetic, atunci să luăm învățătură de la apostolul Pavel, care spune deschis: <sup>326</sup> «Hristos trebuie să împărătească pînă ce va pune pe toți vrăjmașii Săi sub picioarele Sale». Iar dacă nici această afirmare clară a apostolului nu ne-a luminat destul despre ce anume însemnează punerea vrăjmașilor sub picioarele Sale, atunci să audă și ce se spune mai departe tot în același loc: «Căci toate le-a supus sub picioarele Lui» <sup>327</sup>. Dar ce fel de «supunere» este aceea, în care toate trebuie să fie supuse lui Hristos? Eu cred că e tocmai aceea căreia și noi dorim să i ne supunem, căreia îi sînt supuși și apostolii și toți sfinții, care au pășit pe urmele lui Hristos. Căci pentru cei supuși cuvîntul «supunere», potrivit căruia declarăm că ascultăm de Hristos, însemnează însăși mîntuirea, pe care Hristos o dă supușilor Săi, după cum zicea (dreptul) David: «Oare nu lui Dumnezeu se va supune sufletul meu? Că de la El este mîntuirea mea» <sup>328</sup>.

## II

Înțelegînd, dar, «sfîrșitul» ca pe un moment în care «toți vrăjmașii vor fi puși sub picioarele lui Hristos» <sup>329</sup> și în care «vrăjmașul cel din urmă care va fi nimicit este moartea» <sup>330</sup> și cînd Hristos va preda lui Dumnezeu și Tatăl Împărăția, pornind, zic, de la un astfel de sfîrșit al lucrurilor, să contemplăm cele ce încep de atunci încolo. Căci, în defini-

<sup>322</sup>. I, 1, 4.

<sup>323</sup>. I, 5, 2; *C. Cels.*, IV, 98.

<sup>324</sup>. După tonul afirmațiilor sale, această opinie e mai curînd sub formă de discuție și de cercetare, decît de definire.

<sup>325</sup>. Ps. 109, 1.

<sup>326</sup>. I Cor., 15, 25.

<sup>327</sup>. I Cor., 15, 27.

<sup>328</sup>. Ps. 61, 1.

<sup>329</sup>. I Cor., 15, 24.

<sup>330</sup>. I Cor., 15, 26.

**liv**, sfârșitul se aseamănă întotdeauna cu începutul<sup>331</sup>, așa încît, după cum unul singur e sfârșitul tuturor lucrurilor, tot așa trebuie să concepem și un singur început al lor. Și după cum toate lucrurile au un sfârșit, tot așa dintr-un singur început purced toate deosebirile. Dar iarăși, prin bunătatea lui Dumnezeu, aducerea tuturor sub ascultarea de Hristos și unirea în Duhul Sfînt le strînge pe toate într-un singur sfârșit asemănător începutului, așa «ca întru numele Lui tot genunchiul să se plece»<sup>332</sup> și prin aceasta să ne dea un semn de supunere, și al celor «cerești și al celor pămîntești și al celor de dedesubt»<sup>333</sup>. Căci prin aceste trei cete de ființe sînt înfățișate toate vietățile lumii, care, purcezînd dintr-un singur început, au fost aduse pînă azi pe diferite căi și datorită diferitelor transformări, urmînd, potrivit înclinărilor proprii, fiecare să-și ia locul său în diferitele categorii de viețuitoare. Căci în ele bunătatea nu a fost dată prin fire, cum era cazul în Dumnezeu (Tatăl), în Hristosul Său și în Duhul Sfînt.

Într-adevăr numai în această Sfîntă Treime, Care e urzitoarea a tot ce există<sup>334</sup>, binele există în chip firesc și de la sine : în celelalte ființe bunătatea se întilnește numai în mod întîmplător și poate lipsi chiar de tot, de aceea fericiți sînt<sup>335</sup> numai cei care se fac părtași la sfințenie, la înțelepciune și chiar la dumnezeire. Dar dacă din vina lor nici nu vor să știe de o astfel de participare, atunci mai devreme ori mai tîrziu ei devin în măsură mai mică sau mai mare pricină a alunecării sau chiar a căderii lor definitive. Și întrucît, cum am spus-o, această lunecare sau cădere, care depărtează pe orice om de starea avută mai înainte, se produce într-un mod foarte variat după gradul de participare a inteligenței și a voinței care-l fac să alunece în jos, unul mai ușor, altul mai greu, dreptatea providenței lui Dumnezeu răspunde cu dreptate căci atinge pe fiecare după măsura în care s-a depărtat de rostul său ori a făptuit rele. Desigur că între cei care au rămas în starea primordială, pe care am descris-o ca fiind asemănătoare cu sfârșitul ce va să vină, unii vor primi, în rînduiala și conducerea lumii ca rod al strădaniilor lor proprii, rang de «îngeri», alții de «puteri», alții de «căpetenii», alții de «stăpînii» — arătîndu-și prin aceasta stăpînirea asupra celor ce au nevoie să fie conduși — alții vor avea rang de «tronuri» chemate să judece și să conducă și, în sfârșit, alții pe cel de «domnii» fiind puși să conducă pe sclavi : toate acestea le-au fost

331. Că sfârșitul e o revenire la începuturi, e o idee arbitrară a lui Origen ; în această carte, de mai multe ori : II, 1, 1 ; III, 1, 3 ; III, 6, 3. Apoi în *Com. Ioan*, XIII, 37, 244 ; *C. Cels.*, VIII, 72 etc.

332. *Fil.*, 2, 10.

333. *Ibidem.*

334. A se vedea mai sus : III, 4, 3.

335. Cum va zice și mai încolo : III, 6, 1.

date de providența dumnezeiască printr-o judecată dreaptă și cinstită, după vrednicia și strădania de a urma lui Dumnezeu și de a se face părtași Lui. Cît despre cei care s-au îndepărtat de starea fericirii dinții, dar care n-au căzut de tot, și din nădejde, vor fi puși sub îndrumarea și îndreptarea cetelor sfinte și fericite pe care le-am descris mai înainte, pentru ca, folosindu-se de povățuirile lor, dacă se îndreaptă prin îndrumări și învățături salvatoare, să se poată întoarce din nou la vechea lor stare de fericire <sup>336</sup>.

După cîte îmi pot da seama, deodată cu aceste ființe a venit pe lume și cel dintîi rînd de oameni, care de bună seamă că în veacul ce va să vină sau în veacurile ce vor urma atunci cînd — potrivit proorocului Isaia — va fi «un cer nou și un pămînt nou» <sup>337</sup>, tocmai în acea unitate pe care o făgăduiește Mîntuitorul Iisus Hristos, atunci cînd a grăit către Dumnezeu-Tatăl în legătură cu ucenicii Săi: «Dar nu numai pentru aceștia mă rog, ci și pentru cei ce vor crede în Mine, prin cuvîntul lor, ca toți să fie una, după cum Tu, Părinte, întru Mine și Eu întru Tine, așa și aceștia în Noi să fie una» <sup>338</sup>, după care mai adaugă: «ca să fie una precum Noi una sîntem: Eu întru ei și Tu întru Mine, ca ei să fie în chip desăvîrșit una» <sup>339</sup>. Iar apostolul Pavel întărește și el spusele acestea astfel: «pînă vom ajunge toți la unitatea credinței și a cunoașterii Fiului lui Dumnezeu, la starea bărbatului desăvîrșit, la măsura vîrstei deplinătății lui Hristos»; și, după cum ne îndeamnă același Apostol, cît încă facem parte din această Biserică, care e o icoană a împărăției viitoare <sup>340</sup>, să ne înfățișăm tot ca o icoană a unității, cînd spune: «ca toți să vorbiți la fel și să nu fie dezbinări în șinul vostru, ci să fiți cu toții uniți în același cuget și în aceeași înțelegere» <sup>341</sup>.

### III

Va trebui apoi să ținem minte că unii din cei care decad de la unitatea de care am vorbit mai înainte s-au prăbușit într-o rușine și răutate atît de mare, încît n-au mai fost vrednici de acea învățatură și de acea pregătire de care se împărtășise neamul omenesc, pentru mijlocirea trupului, cu ajutorul puterilor cerești; dimpotrivă, ei sînt dușmanii celor

336. Ideea apocatastazei a fost formulată întîi de Platon (*Fedra*, 246 C, 248 D), apoi de Plotin etc.

În această pagină, ideea este abia schițată, ea fiind reluată în capitolele ulterioare, unde vom reveni și noi cu explicații potrivite învățaturii noastre.

337. Is., 65, 17; 66, 22.

338. In, 17, 20—21.

339. In, 17, 22.

340. Ef., 4, 13. Biserica pămîntească e icoana Bisericii cerești.

341. I Cor., 1, 10.

care au primit învățătura și pregătirea respectivă, ba chiar luptă contra lor. De aici izvorăsc luptele și bătăile care umplu întreaga viață a muritorilor<sup>342</sup>, pentru că noi sintem supuși dușmăniilor și atacurilor celor ce au căzut din starea lor fericită fără cea mai mică părere de rău, pentru care pricină sînt și numiți «diavol și îngerii lui»<sup>343</sup> dimpreună cu toate celelalte cete de duhuri rele, pe care Apostolul le-a și numit «duhuri ale răutății»<sup>344</sup>.

Dar cetele celor care lucrează sub ascultarea diavolului și se pleacă răutăților lui se vor putea ele întoarce din nou, cîndva, în veacurile viitoare<sup>345</sup>, la bunătatea dintii pentru motivul că a rămas în ei facultatea liberului arbitru? Sau nu cumva răutatea neînteruptă și înrădăcinată s-ar schimba în urma unei lungi obișnuințe într-o a doua natură<sup>346</sup>? Cercetează și tu, cititorule, dacă atît în veacurile care se văd și se scurg, cît și în cele care nu se văd și care sînt fără de sfîrșit, ar mai fi cumva cu puțință ca această pătîcică a creaturilor lui Dumnezeu să fie cu totul despărțită de unitatea și armonia sfîrșitului<sup>347</sup>! Între timp, totuși, atît în răstimpul veacurilor văzute și trecute, cît și în decursul celor nevăzute și veșnice, toate ființele sînt tratate după rang, după fire, după măsura și după vrednicia faptelor<sup>348</sup>. Astfel, unii încă în primele veacuri, alții în cele următoare, pe cînd alții chiar și în vremile mai de pe urmă trecînd prin chinuri din cele mai mari și mai grele, după ce au îndurat — așa zicînd — fără încetare veacuri de-a rîndul, pînă la urmă s-au îndreptat în urma unor pedepse apăsătoare și s-au restabilit<sup>349</sup>, fiind luminați mai întii de către îngeri, iar mai tîrziu de către puterile ceteilor mai înalte, ajungînd să fie ridicați astfel din treaptă în treaptă și să ajungă apoi pînă la cele nevăzute și veșnice, împlinind astfel una după alta diferitele slujiri ale puterilor cerești, în scopul de a fi mai bine instruiți. De aici înțelegem, după părerea mea, că orice ființă

342. Mai jos : III, 2.

343. Mt., 25, 41.

344. Ef., 6, 12.

345. Ca să înțelegem mai bine ce voia să spună aici Origen, e bine să nu uităm de asemănarea lutului din mina olarului, pe care acesta îl modelează cum vrea, dar după ce-l dă la ars «în foc», restabilirea lui nu mai e cu puțință (Origen, *Omulia XVIII, 1 la Ieremia*, în «P.S.B.», 6, p. 437).

346. «A doua natură» poate deveni răul (bine, nu?) printr-o veche obișnuință, deși la început nu era substanțial rău. Cazul prințului din Tir (Iez., 28, 19) pe care-l analizează Origen, e concludent: firea lui n-a fost creată de Dumnezeu rea, ci din voia lui liberă s-a lăsat stăpînit de răutate.

347. Dacă Origen s-ar fi oprit la ipoteza de mai sus, ar fi rămas mai aproape de cealaltă versiune, pe care Scriptura o conturează sub formula «acolo unde va fi plînsul și scrișnirea dinților». Dar, cum vedem, el își consolidează teoria apocatastazei, a «restabilirii» celor căzuți, printr-o formulă necunoscută doctrinei creștine, aceea a repetării ciclurilor de viață ale lumii create (eonii).

348. Pentru aceeași idee, a se vedea aici : I, 6, 2 ; III, 1, 23 ; III, 6, 6.

349. Pedepsa aducînd îndreptare ; la fel *Omul. Ieș.*, III, 3.

cugetătoare poate trece dintr-o categorie în alta<sup>350</sup> și să ajungă de la ioate prin fiecare și de la fiecare prin toate, întrucît din cauza liberului arbitru fiecare ființă poate fi supusă în mod variat progresului sau regresului după libertatea cu care se mișcă și se străduiește.

#### IV

Întrucît apostolul Pavel spune că există unele realități văzute și desfășurate în timp, dar că există și realități nevăzute și veșnice<sup>351</sup>, să întrebăm în ce măsură aparțin timpului cele ce se văd : poate pentru că peste tot ele nu vor mai exista deloc în decursul veacurilor viitoare, cînd împărțirea acelei origini unice va fi adusă la unitate și la asemănarea cu sfîrșitul ? Sau pentru că structura celor văzute e vremelnică, fără însă ca ființa ei să fie cu totul nimicită ? Pavel se pare că ar confirma părerea ultimă atunci cînd zice : «Căci chipul acestei lumi trece»<sup>352</sup>. Chiar și David pare a ne spune același lucru în cuvintele următoare : «Cerurile vor pieri, iar Tu vei rămîne și toți ca o haină se vor învechi și ca un veșmînt îi vei schimba și se vor schimba»<sup>353</sup>. Iar dacă cerurile se vor schimba însemnează că ceea ce se schimbă nu piere și dacă «chipul văzut al acestei lumi trece», urmează că acolo nu poate fi vorba de o piere totală, nici de o pierdere de substanță materială, ci doar de o oarecare schimbare de calitate și de transformare a înfățișării văzute. Atunci cînd Isaia spune în chip profetic că «va fi un cer nou și un pămînt nou»<sup>354</sup>, el ne dă să înțelegem fără îndoială o explicație asemănătoare. Căci înnoirea cerului și a pămîntului, schimbarea înfățișării exterioare a acestei lumi și transformarea cerurilor, sînt pregătite fără nici o îndoială de cei ce umblă pe această cale, de care am pomenit mai înainte, și se îndreaptă spre un sfîrșit fericit, în care vrăjmașii vor fi învinși, zice Scriptura și «Dumnezeu va fi totul în toate»<sup>355</sup>. Dacă-și închipuie cineva că în acest sfîrșit firea materială, adică cea corporală, va pieri cu totul, îmi este cu neputință să înțeleg cum atît de multe și de mari ființe independente ar putea trăi și exista fără corp, din moment ce aceasta e un privilegiu al firii lui Dumnezeu Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt<sup>356</sup>, ca să se poată înțelege

350. Termenii sînt echivoci, ideea putînd fi interpretată și ca o transgresare a limitelor entităților, ele devenind interschimbabile. Dar încă nu e cert că aceasta a vrut să spună Origen.

351. II Cor., 4, 10. La întrebarea dacă trupurile dispar sau nu, Origen caută să răspundă tot în această carte. Pe cît se pare, el lasă problema deschisă, în sensul că e posibil să devină făpturi «eterate», subțiate, îmbunătățite, cu trup nesticăcios. Cum vedem, perspectiva e destul de confuză, în ceea ce privește trupul înviat .

352. I Cor., 7, 31.

353. Ps. 101, 27.

354. Is., 65, 17.

355. I Cor., 15, 25, 28.

356. Idee repetată și mai departe.



existența lor fără substanță materială și fără vreun trup. Poate că va zice cineva că la acest sfârșit orice substanță corporală va fi atât de limpede și de curată încît crezi că este ca eterul, fiind străvezie și limpede ca albastrul cerului. Cum se vor petrece atunci lucrurile, singur Dumnezeu le știe cu siguranță și cei împrietenți cu El prin ajutorul lui Hristos și al Duhului Sfînt <sup>357</sup>.

## 7. DESPRE FIINȚELE ÎN TRUP ȘI FĂRĂ DE TRUP <sup>358</sup>

### I

Cele spuse pînă aici pot fi socotite drept o introducere generală. Am discutat, cu alte cuvinte, și am înfățișat o serie de considerații teoretice în legătură cu ființele cugetătoare după ce vorbisem înainte pe cît ne-a fost cu putință despre Tatăl, Fiul, și Duhul Sfînt. Să vedem acum ce fel de probleme se cade să mai tratăm din învățătura noastră, așa cum o cere credința Bisericii <sup>359</sup>.

Toate sufletele și toate firile cugetătoare, fie cele bune, fie cele rele, au fost create sau plăsmuite (de Dumnezeu) <sup>360</sup>. În adîncul ființei lor toate sînt fără de trupuri, dar pentru că n-au trup nu însemnează că n-ar fi fost create <sup>361</sup>. Căci într-adevăr toate cîte sînt în lume au fost create de Dumnezeu prin Hristos, după cum ne învață din capul locului Ioan, la începutul Evangheliei sale: «La început era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul. Acesta era întru început la Dumnezeu. Toate prin El s-au făcut; și fără de El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut» <sup>362</sup>. Cît despre Pavel, el descrie cele făcute după fel, după număr și după rang, afirmînd și el că toate prin Hristos au fost create: «În Acesta au fost făcute toate cele din ceruri și cele de pe pămînt, cele văzute și cele nevăzute, fie tronuri, fie domnii, fie căpetenii, fie stăpîinii. Toate s-au făcut prin El și pentru El. Și El este mai înainte decît toate și El este capul» <sup>363</sup>. Așadar Pavel pre-

357. In, 15, 15.

358. Între creaturile dotate cu rațiune, Origen socotește — sub influența gândirii platonice și stoice — că și astrele ar trebui crezute ca avînd viață, ceea ce Sinodul din 543, prin anatematismul a VI-a, a condamnat cu desăvîrșire.

359. Origen dorește să rămînă în cadrul învățăturii oficiale a Bisericii.

360. Se resimte aici ținuta antignostică: după valentinieni «cei aleși», sau firile pnevmatice, n-ar fi fost create de Dumnezeu, ci ar fi emanat direct din El.

361. Este una din erorile lui Origen, de a fi crezut că «toate ființele» sînt fără trup. Este teoria despre preexistența sufletelor, cu care el crede să rezolve problema mîntuirii lor prin revenire — așa cum învățau variate secte gnostice, care l-au influențat.

362. In, 1, 1.

363. Col., 1, 16.

cizează limpede că au fost făcute și create în Hristos și prin Hristos, atât cele văzute, adică cele purtătoare de trup, cât și cele nevăzute prin care, după părerea mea, trebuie înțelese numai ființele fără de trupuri ale puterilor îngerești. Iar dintre ființele pe care le pomenește în general, pe unele ca avînd trupuri, iar pe altele, ca fără de trupuri, el înșiră, după cîte cred, doar cîteva cete, și anume tronuri, domnii, căpetenii, puteri, țării.

## II

Am vrut să precizăm de la început aceste lucruri pentru ca să putem trece de acum să discutăm în mod temeinic despre soare, despre lună și despre stele ca să vedem dacă trebuie să le socotim și pe ele printre căpetenii întrucît s-a spus că «au fost făcute să cîrmuiască ziua și noaptea»<sup>364</sup> ori va trebui să înțelegem că rolul lor de cîrmuitori se reduce la iluminare fără să aibă aceeași chemare și slujire ca și căpeteniile. Cu toate acestea, atunci cînd se spune că «prin El»<sup>365</sup> «au fost făcute toate cele din ceruri și cele de pe pămînt»<sup>366</sup> nu ne putem îndoi că ființele de pe țările — prin care desigur că înțelegem cerul<sup>367</sup> unde «au fost puși»<sup>368</sup> cum spune Scriptura «acești luminători» — ar fi numărați printre ființele cerești. De aceea, întrucît (între ființele cugetătoare *n.tr.*) toate au fost făcute sau create și deoarece între creaturi nu există nici una care să nu poată înclina fie spre bine, fie spre rău, întrucît au puțința de a înclina spre oricare din ele, atunci cum am putea accepta părerea celor pe care chiar și unii dintre ai noștri o primesc, anume, că soarele, luna și stelele ar fi neschimbabile și cu neputință de a trece în starea opusă?<sup>369</sup> Aceasta a fost părerea unora despre îngerii cei buni, iar ereticii au crezut așa ceva și despre suflete, pe care le numeau «firi spirituale».

Așadar să întrebăm mai întii ce spune judecata minții noastre despre soare, lună și stele, dacă e drept ceea ce susțin unii, anume că ele nu sînt supuse schimbării, iar în această privință să căutăm mai întii, pe cît posibil, mărturii din Sfînta Scriptură. Și într-adevăr Iov

364. Fac., 1, 16. Demn de reținut: Rufin a păstrat aici termenul grecesc ἀρχαί, probabil în înțeles de conducători sau căpetenii, «arhei», cum le vor spune D. Cantemir și chiar Eminescu.

365. In., 1, 3.

366. Col., 1, 16.

367. Pentru «țările» avem στερέωμα (lat. *firmamentum*), pe cînd pentru «cer» avem οὐρανός (= *caelum*). Dar uneori noțiunile sînt identificate.

368. Fac., 1, 17.

369. Am mai amintit că, sub influența platonică, Origen afirmă că astrele sînt ființe cugetătoare, deși teoretic el combate astrologia (*C. Cels.*, V, 8; V, 10).

pare că ar vrea să ne descopere că stelele nu numai că pot fi supuse păcatului, ci chiar că nu sînt curate de întinarea păcatului. Căci așa scrie : «nici stelele nu sînt destul de curate pentru El»<sup>370</sup>. Și acest lucru nu trebuie să-l înțelegem cu privire la strălucirea corpului lor, ca și cum s-ar zice : haina aceasta nu e curată. Dacă am înțelege lucrurile în acest mod, ar însemna că dacă s-ar ivi o pată în strălucirea corpului lor, fără îndoială că pentru aceasta ar trebui să învinuim pe Creator. Căci dacă prin strădanie proprie stelele nu au fost în stare să dobîndească un corp mai strălucitor sau, prin lene, unul mai puțin curat, atunci de ce ar fi osîndite stelele că nu sînt destul de «curate» din moment ce nici nu se cade să le lăudăm pentru motivul că ar fi curate ?

### III

Dar ca să înțelegem mai bine lucrurile, să examinăm mai întii dacă e îndreptățit să spunem că stelele ar fi însuflețite, apoi dacă sufletele s-ar fi născut deodată cu trupurile lor sau dacă ele au fost chemate la viață înaintea trupurilor. Și mai departe : dacă se poate admite că după sfîrșitul lumii ele vor fi eliberate de corpurile lor ori dacă, așa cum ne despărțim și noi de viața aceasta, vor înceta și ele din menirea de a lumina lumea. O astfel de întrebare ar putea să pară cam îndrăzneată, dar întrucît pe noi ne zorește rîvna de a cunoaște adevărul, socotim că nu e fără rost să căutăm și să cercetăm ceea ce se poate afla prin harul Duhului Sfînt<sup>371</sup>.

Credem, așadar, că aceste constelații sînt însuflețite pentru motivul că și despre ele se spune că au primit poruncă de la Dumnezeu, ceea ce de obicei se întîmplă numai cu ființele cugetătoare și însuflețite. Și într-adevăr li se dă o astfel de poruncă, prin proorocul Isaia : «Eu la toată oștirea cerurilor îi dau poruncă»<sup>372</sup>. Și ce înțeles se cuprinde în această poruncă ? Desigur ca fiecare stea să participe la împrăștierea luminii în lume, potrivit rînduiei și drumului ce-l are de parcurs. Căci într-o anumită ordine se mișcă așa numitele planete și cu totul în alta, așa numitele stele fixe<sup>373</sup>. Acest lucru dovedește cu toată claritatea că nici o mișcare a unui corp nu se poate face fără să participe la ea și sufletul lui și că, pe de altă parte, nu pot exista ființe însuflețite care să nu se miște<sup>374</sup>. La rîndul lor, dacă stelele se mișcă într-o

370. Iov, 25, 5.

371. Care-i izvorul luminării, cum s-a spus mai sus, în I prefață, 10.

372. Is., 45, 12. C. Cels., V, 11.

373. A se vedea mai jos : VI, 22 ; VIII, 52. Planetele (ἀπλανῆς) — la Rufin, «cele rătăcitoare» — sînt astrele cu mers independent și de la care s-au luat numele zilelor de peste săptămîină : soarele, luna, Marte, Mercur, Joe sau Jupiter, Venus și Saturn. Astfel, ele își mențin același loc în constelație.

374. Se confundă legile fizice, stabilite de Creator, cu «poruncile» date ființelor cu liber arbitru, care le pot îndeplini sau, dimpotrivă.

asemenea ordine și regularitate încît în drumul lor nu se poate ivi niciodată vreo piedică, atunci n-ar fi oare cea mai mare nebunie să spui că o astfel de ordine și o atît de mare regularitate și înțeleaptă cîrmuire ar putea fi executate și împlinite de niște ființe lipsite de rațiune ? <sup>375</sup> La proorocul Ieremia <sup>376</sup> luna e numită chiar «zeița cerului» ! Or, dacă stelele sînt însuflețite și dăruite cu puterea de cugetare atunci fără îndoială că la ele putem afla atît progres, cit și regres, căci cele spuse de Iov : «Nici stelele nu sînt destul de curate pentru El» <sup>377</sup> par a avea tocmai o astfel de semnificație.

#### IV

Și acum trebuie să vedem dacă ființele pe care cugetarea noastră le-a arătat că sînt dotate cu suflet și cu rațiune au fost însuflețite, sau nu, deodată cu corpurile lor, după cum ne informează Scriptura <sup>378</sup> : «A făcut Dumnezeu cei doi luminători mari : luminătorul cel mare pentru cîrmuirea zilei și luminătorul cel mic pentru cîrmuirea nopții, și stelele» ; sau, dacă Dumnezeu a creat sufletele deodată cu trupurile, sau le-a sădit din exterior <sup>379</sup> după crearea trupurilor, fapte pentru cunoașterea cărora se cuvine să căutăm dovezi în Scriptură. Lucrul ar părea ușor de probat cînd ar fi vorba numai de o argumentare teoretică, dar cînd e vorba să aducem o mărturie din Scripturi, desigur că va fi mai greu. Dacă e lucru dovedit că sufletul omului, care de bună seamă e inferior sufletului astrelor, întrucît este numai suflet de om, nu a fost plăsmuit deodată cu corpul acestuia, ci a fost realmente sădit din exterior <sup>380</sup>, acest lucru s-a întîmplat cu atît mai mult cu sufletele acestor ființe însuflețite care sînt numite «cerești». Căci în privința omului, cum ar părea de crezut ca sufletul să fi fost plăsmuit sau modelat odată cu trupul, sufletul aceluia care încă în pîntece fiind, a trecut înaintea fratelui său, adică a lui Iacov <sup>381</sup> ? Sau cum a putut fi plăsmuit și mode-

<sup>375.</sup> Origen insistă și ne convinge că greșește în convingerea sa că astrele au rațiune !

<sup>376.</sup> Ier., 44, 17. Aceeași eroare.

<sup>377.</sup> Iov, 25, 5. Locul nu se pretează la o asemenea interpretare, ci Origen o forțază.

<sup>378.</sup> Fac., 1, 17.

<sup>379.</sup> Origen afirmă, în cele ce urmează, credința în pre existența sufletelor, pe care Sinodul V ecumenic a condamnat-o în anatematismă a III-a. El menținea, prin aceasta, întreg sistemul său de gîndire, susținînd că același suflet revine de mai multe ori în viața pămînteană — concepție împrumutată de la gîndirea sectelor gnostice orientale.

<sup>380.</sup> Fac., 2, 7. Origen crede (*Com. Ioan*, XIII, 50 (49), 327) că la «insuflarea» sufletelor în trupuri asistă și îngerii, iar după moarte, cînd sufletul se reîntoarce, tot îngerii sînt cei care îl îndrumă, ca și în «vămile văzduhului» (*Com. Ioan*, XIX, 15 (4), 98).

<sup>381.</sup> Fac., 25, 22.

lat<sup>382</sup> sufletul celui care încă în pîntece fiind a fost umplut de Duh Sfînt ? Mă gîndesc la Ioan, care a tresărit de bucurie în pîntecele mamei lui și a săltat<sup>383</sup> cu mare desfătare atunci cînd glasul salutării Mariei ajunsese la urechile Elisavetei, mama sa<sup>384</sup>. Dar cum a putut fi plăsmuit și modelat, deodată cu corpul, sufletul lui despre care s-a afirmat că a fost cunoscut de Dumnezeu încă înainte de a se fi zămislit în pîntece și fiind sfințit de El<sup>385</sup> «înainte chiar de a ieși din pîntece» ? Altfel ar trebui să pară că Dumnezeu umple pe unii de Duh Sfînt pe nedrept și fără s-o fi meritat și sfințirea lor nu s-ar dobîndi pe baza vredniciei lor<sup>386</sup>. În acel caz, cum am putea explica afirmația lui Pavel<sup>387</sup> : «Nu cumva la Dumnezeu este nedreptate ? Să nu fie !» Și în alt loc :<sup>388</sup> «Căci nu este părtinire la Dumnezeu !» Și totuși la acest înțeles ne duce apărarea unei astfel de afirmații, care susține că sufletul a fost creat deodată cu corpul. Ceea ce se poate deduce din confruntarea cu starea omului pare să se aplice și mai firesc ființelor cerești : chiar rațiunea omului și autoritatea Scripturii par să întărească acest fapt.

## V

Dar să vedem dacă putem găsi în Sfînta Scriptură vreun pasaj care să se refere chiar la aceste corpuri cerești. Iată cum se exprimă Pavel : «făptura a fost supusă deșertăciunii — nu de voia ei, ci din cauza aceleia care a supus-o cu nădejde — pentru că și făptura însăși se va izbăvi din robia stricăciunii, ca să se bucure de libertatea mării fiilor lui Dumnezeu». Mă întreb : la ce deșertăciune a fost supusă și care e această făptură ? Cum s-a făcut acest lucru fără voia ei și cu ce nădejde ? Cum se va «izbăvi făptura de robia stricăciunii» ?<sup>389</sup> Iată ce zice același apostol în altă parte : «pentru că nădejdea cea dornică a făpturii așteaptă descoperirea fiilor lui Dumnezeu»<sup>390</sup>. Și iarăși, în alt loc : «Căci știm că toată făptura împreună suspină și împreună are dureri pînă acum»<sup>391</sup>. Va trebui așadar să cercetăm ce vor să spună acele suspinuri și dureri. Dar mai întii să vedem ce fel de deșertăciune este aceea căreia i-a fost supusă făptura. În ce mă privește pe mine, eu cred că acea deșertăciune nu-i altceva decît corpurile cerești, căci chiar dacă

382. Intrucît nu poate găsi o altă explicație, Origen își continuă expunerea sa despre preexistența sufletelor, forțînd interpretarea textului scripturistic din *Fac.*, 25, 22.

383. *Lc.*, 1, 41.

384. Cf. *Com. Ioan*, VI, 49 (30), 252, și *Omil. Luca*, VII—IX.

385. *Ier.*, 1, 5.

386. Încearcă continuu să apere ideea de liber arbitru.

387. *Rom.*, 9, 14.

388. *Rom.*, 2, 11.

389. *Rom.*, 8, 20—21.

390. *Rom.*, 8, 19.

391. *Rom.*, 8, 21.

corpurile astrelor ar fi formate din eter, cu aceasta totuși nu putem spune că ar fi mai puțin materiale<sup>392</sup>. De aceea cred că se îndreaptă și Solomon spre întreaga fire corporală ca spre un fel de povară care împiedică vioiciunea cugetului, atunci când zice : «Deșertăciunea deșertăciunilor, zice Ecleeziastul, deșertăciunea deșertăciunilor, toate sînt deșertăciune ! M-am uitat, zice el, cu luare aminte la toate lucrurile care se fac sub soare și iată : totul este deșertăciune»<sup>393</sup>.

Așadar, acestei deșertăciuni e supusă făptura și, în primul rînd, acea făptură care, desigur, prin slujirea sa, are cea mai mare și mai aleasă înălțătate și prin ea trebuie să înțelegem soarele, luna și stelele, despre care se afirmă că sînt supuse și ele deșertăciunii, pentru că li s-a dat fire corporală și au fost sortite să dea lumină neamului omenesc. Și «nu din voia ei a fost supusă deșertăciunii» această făptură. Într-adevăr nu cu voia ei a acceptat ea slujirea de a fi supusă deșertăciunii, ci pentru că așa o dorea cel care o supuse «din cauza celui care se supuse» și acesta a făgăduit celor care se supuseseră fără voia lor deșertăciunii, că, după ce-și vor fi îndeplinit chemarea acestei lucrări mărețe», «se vor izbăvi de robia stricăciunii și a deșertăciunii» atunci cînd va veni marea răscumpărare a fiilor lui Dumnezeu. În credința că această nădejde se va realiza «toată făptura împreună suspină» și acum, în așteptare, din dragoste față de cei pe care-i ajută și «împreună avînd dureri pînă acum», întru răbdare, spre nădejdea celor făgăduite.

Să vedem acum dacă și celălalt cuvînt al lui Pavel se poate referi la cei care de fapt nu din voia lor, ci după voia celui care i-a supus și în nădejdea celor făgăduite au fost supuși deșertăciunii : «doresc să mă despart de trup (sau să mă întorc) și să fiu împreună cu Hristos, și aceasta e cu mult mai bine»<sup>394</sup>. Cred că același lucru l-ar putea spune și soarele : doresc să mă despart de corp (sau să mă întorc) și să fiu împreună cu Hristos, căci acest lucru ar fi cu mult mai bine. Iar Pavel zice mai departe : «de altă parte însă este mai de folos pentru voi să zăbovesc în trup». Și soarele ar putea zice același lucru : e mai de folos să zăbovesc în acest corp ceresc și luminos pentru descoperirea fiilor lui Dumnezeu. Și la fel s-ar putea vorbi și despre lună și despre stele<sup>395</sup>.

392. A se vedea aici, mai jos : II, 8, 3 ; II, 9, 7 ; III, 5, 4.

393. Ecl., 1, 2 ; 11, 4.

394. Fil., 1, 23—24. Origen nu se exprimă clar dacă această «supunere» (de voie sau mai curînd «nu din voia lor») a fost pentru astre urmarea unui «păcat» anterior ori scopul va fi fost cel pedagogic : să lumineze pe oameni, spre mîntuire. Se pare că el înclină mai curînd spre această din urmă eventualitate. (A se vedea mai sus, I, 5).

395. Aceeși eroare : atribuirea unui suflet rațional, astrelor.

Și acum, să vedem ce vrea să spună libertatea făpturii și izbăvirea de robie. Când Hristos «va preda împărăția lui Dumnezeu Tatăl»<sup>396</sup>, atunci toate aceste făpturi însuflețite schimbate mai întâi în împărăția lui Hristos vor fi predate împreună cu toată împărăția în mâinile Tatălui pentru ca El să le stăpânească, iar întrucît «Dumnezeu va fi totul în toate»<sup>397</sup>, atunci și în corpurile cerești, care încă fac parte din acelea, Dumnezeu va fi și în ele «totul în toate».

## 8. DESPRE INGERI

### I

În același fel cred că ar trebui să gîndim și despre îngeri și să nu credem că numai întîmplător a fost hărăzită cîte unui înger o misiune oarecare : de pildă, lui Rafael, sarcina de a purta de grijă și de a vindeca, lui Gavriil, pe cea de a conduce războaiele, lui Mihail, pe cea de a primi rugăciunile și cererile muritorilor<sup>398</sup>. Trebuie să credem că slujirile acestea nu le-au primit altfel decît că fiecare s-a arătat vrednic de ele și anume, potrivit rîvnei și virtuților pe care le-a arătat înainte de întocmirea acestei lumi. Atunci a avut loc, de pildă, în rîndul arhanghelilor, repartizarea pe seama fiecăruia a cutărei sau cutărei slujiri ; alții s-au învrednicit să fie înscriși în ceata îngerilor și să slujească sub ascultarea cutărui sau cutărui arhanghel, a cutărei sau cutărei căpetenii sau conducător al cetei sale<sup>399</sup>. Și am spus că acest lucru nu s-a făcut întîmplător și fără socoteală, ci a fost rînduit pe temeiul unei judecări prea drepte și prea înțelepte a lui Dumnezeu și împărțit pe baza meritelor potrivit judecării Lui și cu învoirea Lui : așa a fost încredințată cîte unui înger Biserica Efesenilor<sup>400</sup>, altuia Biserica celor din Smirna<sup>401</sup>, un înger a fost dat lui Petru<sup>402</sup>, altul lui Pavel<sup>403</sup> și așa mai departe, fiecăruia «din aceștia mai mici»<sup>404</sup> i-a fost încredințată cutare sau cutare înger din cei «care zilnic văd fața lui Dumnezeu» și care trebuie să fie îngerul care înconjoară din toate părțile pe cei ce se tem

396. I Cor., 15, 24.

397. I Cor., 15, 28.

398. *Omil. Num.*, XIV, 2 ; *C. Cels.*, I, 25.

399. Idee subliniată și în *Com. Ioan*, I, 31 (34), 216.

400. *Omil. Num.*, XI, 4.

401. Apoc., 2, 1, 8.

402. *Fapte*, 12, 7.

403. *Fapte*, 27, 23.

404. Mt., 18, 10. După cum a vorbit de îngerii popoarelor și orașelor, Origen vorbește, firește, și despre îngerii păzitori ai fiecărui om.

de Dumnezeu. Și nu trebuie să ne gândim că toate acestea s-ar fi desfășurat la întâmplare și fără prevedere, nici că îngerii ar fi fost creați de la natură în felul acesta, căci și atunci s-ar fi putut aduce Creatorului învinuirea de parțialitate; ci se cade să credem că hotărârea s-a luat după vrednicie și după destoiniciei, după puterea și darul fiecăruia, potrivit atotdreptei și nepărtinitoarei cîrmuirii a lumii <sup>405</sup>.

## II

Și să nu cădem cumva în născocirile nebune și nelegiuite ale celor ce-și închipuie că ființele spirituale s-ar deosebi între ele, atît cînd e vorba de făpturile cerești, cît și de sufletele omenești, ca și cum ele ar proveni de la creatori diferiți, pentru că le pare absurd — ceea ce e și adevărat — ca să atribuim unuia și aceluiasi creator ființe cugetătoare dotate cu firi diferite <sup>406</sup>. Susținînd așa ceva, ei înșiși dovedesc că nu știu de unde izvorăsc aceste deosebiri. Și într-adevăr ei spun că nu le pare lucru firesc că unul și același creator ar fi atribuit — fără să țină seama de merite — unora o anumită putere de a domni și de a stăpîni peste alții, altora întîietatea și întinderea stăpînirii sub o singură conducere. Cred că toate acestea sînt contrazise și înlăturate de concluziile raționamentului de adineaori, după care pricina diferențierii și multiplicității întîlnite în lumea făpturilor provin din imboldurile lor proprii, care uneori sînt mai iuți, alteori mai încete, după cum avem de a face cu virtute sau cu răutate, iar nu pentru că cel ce le-a orînduit ar fi procedat în mod inegal.

Dar ca să înțelegem și mai ușor că așa stau lucrurile cu făpturile cerești, să luăm drept pildă modul cum au acționat sau cum acționează și azi între ei oamenii și astfel, din experiența zilnică a celor văzute, să scoatem concluzii și cu privire la cele nevăzute. Despre Petru și Pavel, valentinienii susțin, fără îndoială că au fost «pnevmatici» (ființe spirituale, *n.tr.*) <sup>407</sup>. Or, se știe că în purtarea lui, Pavel a avut în tinerețe multe greșeli pentru că a «prigonit peste măsură Biserica lui Dumnezeu» <sup>408</sup>, iar Petru a păcătuit și el cumplit atunci cînd, în fața unei sluj-

405. H. Crouzel crede — într-un studiu recent (*Les critiques adressées par Méthode et ses contemporains à la doctrine origéniste du corp ressuscité*, în rev. «Gregorianum», 52, Roma, 1972, p. 707 și urm.) — că atît editorul berlinez Koetschau (G.C.S.V, 95—98) cît și alții după el, au greșit cînd au atribuit în acest loc o lacună în textul operei lui Origen, căutînd să reconstituie gîndirea lui prin citate luate din Metodie de Olimp, Fericitul Ieronim, sfîntul Epifanie, ps. Leontiū de Bizanț etc.

406. Adică în sensul că Dumnezeu ar fi creat pe unii buni ca îngerii, pe alții, răi ca diavolii; deci Dumnezeu ar fi creat și virtutea și păcatul. Aici sînt vizate aceiași valentinieni, despre care Origen dă cele mai bogate amănunte în *Com. la Evangelia după Ioan*. A se vedea cele spuse de noi acolo, în volumul 7 al colecției de față.

407. Referindu-se la I Cor., 2, 13.

408. După cum însuși recunoaște în I Cor., 15, 9; Gal., 1, 13.



nice care păzea poarta, s-a lepădat pe jurămînt că nu cunoaște pe Hristos<sup>409</sup>. Cum ar putea cădea în greșeli atît de mari acești oameni, despre care valentinienii afirmă că sînt «făpturi spirituale», din moment ce ei obișnuiesc să spună mereu că «nu poate pom bun să facă roade rele»<sup>410</sup> ? Desigur că dacă un pom bun nu poate face roade rele și dacă, după ei, Petru și Pavel se trag din rădăcina unui pom bun, atunci cum să-ți explici că ei au dat roade atît de rele ? După născocirile lor obișnuite, ereticii răspund că nu Pavel ar fi prigonit (Biserica), ci că nu știu cine altcineva care sălășluia doar în Pavel ar fi făcut acest lucru, iar pe de altă parte, nu Petru s-ar fi lepădat de Hristos, ci altcineva, care se afla atunci în el ! Dar atunci, dacă Pavel n-a greșit deloc, de ce a zis :<sup>411</sup> «nu sînt vrednic să mă numesc apostol, pentru că am prigonit Biserica lui Dumnezeu» ? Și dacă nu Petru, ci altul este cel care a păcătuit față de Hristos, de ce «Petru a plîns cu amar» ?<sup>412</sup> Prin aceasta se resping toate absurditățile acestor oameni.

### III

În schimb, potrivit părerilor noastre, nu există nici un fel de făptură cugetătoare care să nu fie în stare să săvîrșească atît binele, cît și răul. Și cînd spunem că o ființă este capabilă să facă rele, prin aceasta nu susținem că ființa respectivă a primit într-adevăr răul în sinea ei, adică a devenit numai rea ; ci așa cum se poate spune că firea fiecărui om poate primi să navigheze pe mare, fără ca prin aceasta omul să fie obligat să și plece pe mare și după cum fiecare om are posibilitatea să învețe gramatica sau medicina, fără ca prin aceasta să se fi spus că orice om e un medic sau om de litere, tot așa spunem că nu există ființă cugetătoare care să nu fie în stare să accepte răul, fără ca prin aceasta să fi spus că într-adevăr acea ființă a fost obligată să-l accepte. Și dimpotrivă, nu există ființă care să nu aibă capacitatea de a-și da consimțămîntul față de bine, fără ca prin aceasta să spunem că toate ființele au și consimțit realmente la bine. Căci, după părerea noastră, nici diavolul însuși n-a fost lipsit de puțința de a face binele, dar din faptul că avea capacitatea de a-l săvîrși nu urmează că a

409. Mt., 26, 69 și urm. ; In, 18, 17.

410. Mt., 7, 18 ; Lc., 6, 43. Text favorit al valentinienilor, după cum subliniază Origen adeseori și în această carte, II, 5, 4 ; III, 11, 8, apoi în *Com. Ioan*, XIII, 11, 73 etc. Apostazii și femeia samarineancă erau considerați de valentinieni ca făcînd parte dintre «pnevmatici».

411. I Cor., 15, 9.

412. Mt., 26, 75. H. Crouzel (*Origène*, p. 116—117) a arătat că pe aceste teme într-adevăr au existat discuții în contradictoriu între Origen și valentinieni de tipul lui Heracleon, Candid și alții. Și sfîntul Irineu ne-a lăsat date bogate în acest sens (*Adv. haer.*, I, 6, 1 ; I, 7, 1 etc.).

și vrut să-l săvârșească sau că ar fi și făcut-o <sup>413</sup>. După cum a reieșit din textul proorociilor pe care le-am amintit, diavolul a fost și el cândva bun, când petrecea în Eden <sup>414</sup>, printre heruvimi. La început el avea așadar facultatea de a îmbrățișa virtutea sau păcatul, cu timpul, însă, depărtându-se de virtute, s-a întors cu toată puterea cugetului său spre rău; în schimb, celelalte făpturi, care aveau și ele această îndoită facultate, în puterea libertății voinței au fugit de rău și au îmbrățișat binele.

Cu alte cuvinte, nu există nici o altă ființă cugetătoare, a cărei fire să nu poată opta pentru bine sau pentru rău decât singura aceea a lui Dumnezeu (Tatăl), izvorul tuturor bunătăților, și a lui Hristos, Care e într-adevăr Înțelepciunea însăși și desigur înțelepciunea nu poate îmbrățișa nicidecum nebunia; El mai este și Dreptatea și, ca atare, desigur că niciodată El nu va opta pentru nedreptate; în același timp, El mai e numit și Cuvânt și Rațiune, dar o rațiune care nu poate fi nicicând irațională; dar El mai este totodată și Lumină; or, e lucru sigur că întunericul nu poate înghiți lumina. În același fel, nici firea Duhului Sfânt <sup>415</sup> nu îngăduie nici o stricăciune, căci e sfântă, ba e chiar Sfințenia însăși. În același timp, toate celelalte firi, din cele despre care spunem că sînt sfinte, își au sfințenia din ceea ce au primit de la Duhul Sfânt și din ceea ce Acesta le-a inspirat, dar nici ele nu au această sfințenie din fire, ci au primit-o ocazional și în acest caz o pot și pierde. Tot ocazional sau întîmplător se poate ca cineva să aibă dreptate, dar tot așa de bine s-ar putea întîmpla s-o piardă. Și nu mai puțin și înțelepciunea poate fi întîmplătoare, cu toate că stă în puterea noastră ca, prin râvna și vrednicia vieții precum și prin practicarea înțelepciunii, să ne înțeleptăm și noi dacă ne dăm toate silințele; atunci vom avea parte totdeauna de înțelepciune și aceasta, mai mult sau mai puțin după meritul nostru, sau după puterea râvnei noastre. Căci într-un mod vrednic de El, Dumnezeu îndeamnă și atrage prin bunătatea Lui toate ființele spre un sfîrșit fericit de unde «vor fugi toată durerea, înfristarea și suspinarea» <sup>416</sup>.

#### IV

Sper, așadar, dacă văd bine lucrurile, că cele discutate pînă acum au arătat îndeajuns că nu fără socoteală și nici din simplă întîmplare și-au primit căpeteniile și celelalte ierarhii îngerești întîietatea sau ori-

<sup>413</sup>. Față de acuza adusă de Candid, că atunci s-ar putea mîntui și diavolul, Origen îi răspunde că mîntuirea depinde de voință, iar nu de fire, pe cînd după părerea lui Candid diavolul e un pnevmatic care nu poate săvîrși binele.

<sup>414</sup>. A se vedea mai sus.

<sup>415</sup>. A nu se uita cele spuse înainte.

<sup>416</sup>. Is., 35, 10.

care altă treaptă a lor, ci că ele și le-au dobândit pe temeiul vredniciei. Cu toate acestea nu ne este dat să știm și nici să deslușim care sînt acțiunile prin care s-au învrednicit să ajungă la o astfel de vrednicie. Dar pentru a dovedi nepărtinirea și dreptatea lui Dumnezeu e destul dacă știm că, potrivit cuvîntului apostolului Pavel, «la Dumnezeu nu este părtinire»<sup>417</sup>, ci că totdeauna El împarte lucrurile pe baza meritelor și progresului fiecăruia.

Slujirea îngerească se dă așadar numai după merit. Numai datorită progresului lor ajung «puterile» să-și arate forța lor ; și așa numitele «tronuri», adică scaunele de judecată și de cîrmuire, își împlinesc lucrarea lor, tot numai pe temeiul meritelor lor ; la fel stăpînesc și «domniile» tot pe baza vredniciei lor, ei care sînt ceața cea dintîi, cea mai înaltă și mai aleasă dintre făpturile cugetătoare din ceruri și care e rînduită spre cele mai diferite și mai mărețe slujiri<sup>418</sup>.

Desigur că același lucru va trebuie să-l admitem și pentru puterile vrăjmașe, care se înfățișează în condiții asemănătoare de loc și slujbă, anume că gradul lor de «căpetenii», de «puteri», de arhangheli ai lumii întunericului, dimpreună cu duhurile răutății, cu duhurile rele și cu duhurile necurate<sup>419</sup> nu și l-au primit prin însăși firea lor, pe baza faptului că așa au fost creați, ci, după modul cum au acționat și după cum au înaintat în nelegiuire, și-au dobîndit ei diferitele grade în răutate. Aceasta e a doua ceață a ființelor raționale, care s-au prăbușit atît de cumplit în noianul răutății, încît pentru întoarcere mai mult le lipsește voința, decît puterea, căci încrîncenarea nelegiurii provoacă și sporește mai mult patima.

Cea de a treia ceață a ființelor cugetătoare o formează acele duhuri<sup>420</sup> care au fost găsite de Dumnezeu potrivite să formeze neamul omenesc ; acestea sînt sufletele oamenilor. Dintre oameni, după cum vedem, unii au înaintat și s-au ridicat pînă aproape de înălțimea cetelor îngerești<sup>421</sup>, așa cum e cazul cu cei numiți «fii ai învierii»<sup>422</sup> sau cei care au fugit de întuneric și care iubesc lumina făcîndu-se «fii ai luminii»<sup>423</sup> ori cei care luptă luptele cele mai grele făcîndu-se «făcători de pace» și «fii ai păcii»<sup>424</sup> sau «copii» ai lui Dumnezeu sau cei care «își omoară mădularele omului pămîntesc» și biruie nu numai firea

417. Rom., 2, 11.

418. A se vedea aici, mai sus : I, 5, 2.

419. «Spiritus» în sens de ființe cugetătoare nu pare prea potrivit aici.

420. Clement Alexandrinul crede că chiar de aici, de pe pămînt, unii oameni pot împlini slujiri cvasi-îngerești (*Pedag.* I, 6, 36 ; II, 10, 10).

421. Rom., 8, 14.

422. Lc., 20, 36. Mai jos : II, 3, 7 ; *Com. Ioan* II, 1, 5.

423. Lc., 16, 8.

424. Mt., 5, 9 ; Lc., 10, 6.

cărnii, ci și imboldurile nehotărâte și schimbătoare ale sufletului, alipindu-se de Mîntuitorul și înduhovnicindu-se cu totul, ca să fie mereu «un duh cu El»<sup>425</sup>, și judecînd împreună cu El toate pînă să ajungă la starea desăvîrșită a celor înduhovniciți care «judecă toate» și pe care — avîndu-și mintea luminată și plinătatea sfințeniei izvorîtă din Cuvîntul și Înțelepciunea lui Dumnezeu — nu-i mai poate judeca nimeni.

De bună seamă că nu trebuie aprobate în nici un fel cercetările și afirmațiile celor care cred că sufletele pot ajunge într-un atît de mare grad de decadență încît, uitîndu-și firea lor cugetătoare și demnitatea, pot să se prăbușească în ceata viețuitoarelor lipsite de rațiune, a dobitoacelor și chiar a fiarelor sălbatice. Astfel de oameni scot din Sfînta Scriptură mărturii mincinoase sprijinindu-se, de pildă, pe porunca de a osîndi și a ucide cu pietre deodată cu femeia și animalul cu care s-a împreunat contra naturii<sup>426</sup>, omorînd pînă și taurul care împunge cu coarnele<sup>427</sup> sau inspirîndu-se din istoria asinei lui Valaam, care a vorbit atunci cînd «Dumnezeu a deschis gura asinei»<sup>428</sup> și cînd «dobitocul fără grai, pe care era călare, grăind cu glas omenesc, a oprit nebunia proorocului»<sup>429</sup>. Toate acestea nu numai că nu le primim, ci le și respingem combătînd afirmațiile potrivnice credinței noastre<sup>430</sup>. Cu toate acestea, în momentul și la locul potrivit, după ce vom fi combătut și vom fi respins această învățătură stricată, vom arăta cum se cade să înțelegem locurile din Sfintele Scripturi pe care ei le-au citat.

425. I Cor., 2, 15.

426. Lev., 26, 16.

427. Ieș., 21, 28.

428. Num., 22, 28.

429. II Pt., 2, 16.

430. Se pare că acum, la sfîrșitul acestui capitol, Rufin n-a mai socotit util să mai adauge multe fraze, de aceea unii dintre editori (mai ales Koetschau) au încercat a-l completa cu unele extrase din Ieronim și Iustinian. Critica mai nouă (Simionetti și H. Crouzel) crede că totuși Rufin e mai aproape de mersul ideilor lui Origen, decît încercările acestora.

## CARTEA A II-A <sup>431</sup>

### I. DESPRE LUME ȘI DESPRE FĂPTURILE DIN EA

#### I

Chiar dacă tot ce am scris în cartea primă s-a referit la lume și la felul cum a fost ea orînduită, totuși pare potrivit să mai revenim încă o dată asupra unor probleme legate de lume, în special cele despre începutul și despre sfîrșitul ei, despre lucrarea Providenței divine de pe tot parcursul dintre început și sfîrșit, cu alte cuvinte despre tot ce trebuie să credem că a existat înainte de a începe și după ce se va sfîrși lumea.

În această privință, primul lucru care iese în evidență este acela că în toată varietatea și diversitatea în care se află <sup>432</sup>, lumea e compusă din ființe cugetătoare înrudite cu Dumnezeu și din diferite corpuri cerești, dar și din viețuitoare fără grai, care pot fi fiare sălbatice, animale domestice, păsări și tot felul de vietăți din ape, apoi, mai departe, din diferite spații cum sînt cel al cerului sau al cerurilor, al pămîntului, al apelor și al văzduhului dintre cer și pămînt precum și din așa numitul eter <sup>433</sup>, în sfîrșit, din tot ceea ce crește și iese din pămînt. Iar întrucît lumea e peste măsură de variată și întrucît cuprinde o atît de mare diversitate de viețuitoare însuflețite (din care și credem că derivă oricare altă varietate și diversitate), ce altă cauză va trebui să aflăm la originea lumii, mai ales dacă avem în vedere acel sfîrșit în care, cum am spus-o în cartea precedentă, totul se va reîntoarce la starea de la început? <sup>434</sup> Într-adevăr, dacă am judecat limpede, s-ar putea găsi oare

431. Titlul celor trei capitole ale cărții a doua s-a păstrat numai în «Biblioteca» lui Fotie (Cod. 8, p. 4 ș. urm.).

432. Despre varietatea și diversitatea din lume tratează Origen mai pe larg aici mai jos, II, 9, 2; 9, 5.

433. Pentru Origen, eterul cuprinde văzduhul sau lumea stelelor, dar în același timp și lumea suprafirească a celor înviați. Mai pe larg, în cele următoare.

434. Apare aici aceeași idee greșită a lui Origen, despre revenirea asigurată tuturor făpturilor, ceea ce se înglobează în concepția sa de «apocatastază».

altă cauză, decât varietatea și diversitatea mișcărilor și căderilor celor care s-au desprins din unitatea și din armonia <sup>435</sup> în care le crease Dumnezeu la început? Îndepărtându-se de acea stare prin tulburările și dezbinările lor, ca unii care erau incitați de impulsurile și dorințele minții lor, oamenii au nimicit acea unitate și fericită armonie a firii prin cugetări pline de contradicții și prin diversitatea înclinărilor lor <sup>436</sup>.

## II

Dar prin măiestria negrăită a înțelepciunii Sale, Dumnezeu schimbă și împacă toate câte există, oricât de dezbinat ar fi ele, scoțind din ele folos și câștig pentru toți, prin aceea că cheamă la unitate de gândire și de acțiune aceste fapte <sup>437</sup> atât de deosebite între ele în privința orientărilor de gândire, și toate acestea, ca să se realizeze plenitudinea și desăvârșirea unei singure lumi, încît pînă la urmă chiar și deosebirea de înțelegere tinde spre ținta unitară a desăvârșirii. Există într-adevăr o singură forță <sup>438</sup>, care îmbrățișează și păstrează în ea toată diversitatea lumii, aduce la unison cele mai variate porniri pentru ca să împiedice ca o atât de uriașă înjghebare, care e lumea sa, să se prăbușească din pricina deosebirilor de gândire. Aceasta e cauza pentru care credem că, pentru a mîntui toate faptele create de El, Dumnezeu, Părintele lumii întregi <sup>439</sup>, a rînduit prin mijlocirea negrăită a Cuvîntului sau a Înțelepciunii Sale totul în așa fel, încît nici unele din ființele cugetătoare — chiar dacă ar fi numite duhuri îngerești ori minți omenești — să nu fie silite — prin constrîngere, fără voia lor liberă — la altceva decât la ceea ce le mîna îmboldurile minții, căci altfel ar

435. Origen începe aici să expună doctrina lui despre motivul «căderii» omului, găsind o cu totul altă explicație decât cea transmisă de Biserică. El nu merge pe ideea că prin liberul arbitru omul avea latitudinea să aleagă între Bine (Dumnezeu) și rău (lipsa Lui) — cum rezultă din toate interpretările sfinților părinți ai Bisericii, ci consideră că sufletele s-au «plictisit» de prea mult bine și se depărtează de Bine, la care se vor întoarce din nou la finele unui «eon». Opinia este total neîntemeiată — arbitrarul ei fiind semnalat și condamnat de sinoadele amintite mai sus — conducînd la consecințe incompatibile cu învățătura de credință rezultată din Scriptură.

436. Despre modul mai presus de cuvînt, prin care lucrează Providența lui Dumnezeu, vorbește Origen pe larg în *C. Cels.*, IV, 74; V, 12; VI, 71; VIII, 70, etc.

437. și 438. Dumnezeu are puterea de a schimba și de a împăca, dar dacă ar interveni cu «forța» Sa pentru a aduce la «unison» — cum zice Origen mai jos — această lume, unde mai începe lucrarea omului, care e ajutat de har, dar care nu prin «forța» divină acceptă supunerea către voia lui Dumnezeu, ci din propria sa voie? Origen nu știe să articuleze mai suplu ideea de liber arbitru și funcția lui în iconomia mîntuirii — cea pe care teologia de mai tîrziu o denumeste «mîntuirea subiectivă», sau colaborarea harului cu voia omului. Dorința lui Origen de a explica orice tainică lucrare a teandriei nu reușește totdeauna, și adesea logica sa eșuează în erezie — ceea ce se întîmplă și aici.

439. Este vizibilă contradicția dintre cele două idei ale lui Origen. El vrea să salveze ideea de libertate, asigurînd în același timp mîntuirea fapturii.

da impresia că li se ia libertatea voii (ceea ce ar schimba cu totul în-sușirea firii lor) și pe de altă parte El a cîrmuit diferitele porniri ale voinței lor, cu un astfel de rost și folos, încît să asigure<sup>440</sup> înțelegerea în unitate a lumii întregi și astfel, printre aceste ființe cugetătoare unele au nevoie să fie ajutate, altele ajută, pe cînd altele provoacă (în fața celor care se zbat spre desăvîrșire), războiri și lupte pentru ca să le pună și mai mult la încercare sîrguința, ca să facă și mai statornică, prin lupte, starea de vrednicie pe care au cîștigat-o și au întărit-o în urma greutăților și chinurilor pe care le-au îndurat<sup>441</sup>.

### III

Cu toate că se bazează pe diferite slujiri, nu trebuie să credem că orînduirea lumii s-ar fi făcut cu disonanțe și discrepanțe, ci «precum trupul unul este, deși are mădulare multe»<sup>442</sup> pe toate susținîndu-le un singur suflet, tot așa cred că trebuie să concepem și universul ca pe un organism viu și uriaș, care e cîrmuit de puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu printr-un singur suflet<sup>443</sup>. Și acest lucru cred că este indicat de Sfînta Scriptură atunci cînd se spune prin gura proorocului: <sup>444</sup> «Au nu umplu Eu cerul și pămîntul? zice Domnul» și iarăși: «Cerul este scaunul Meu și pămîntul, așternut picioarelor Mele»<sup>445</sup>. Și mai departe, cînd zice Mîntuitorul că «nu trebuie să vă jurați, nicidecum, nici pe cer, fiindcă este tronul lui Dumnezeu, nici pe pămînt, fiindcă este așternut al picioarelor Lui»<sup>446</sup>. În sfîrșit, cînd Pavel vorbește în fața atenienilor: «în El trăim și ne mișcăm și sîntem»<sup>447</sup>. Dar de fapt, în ce alt chip trăim și ne mișcăm și sîntem în Dumnezeu decît că El este Cel care

440. Punînd în seama lui Dumnezeu intenția de a «asigura înțelegerea în unitate a lumii întregi», autorul acestor rînduri nu sesizează că *determină* direcția făpturilor în acest unic sens, și libertatea lor devine precară. Dacă fericirea veșnică este asigurată de Dumnezeu, cine este ținut să se mai străduiască pentru ea?

Aici este dificultatea maximă a tentației de a explica ideile teologice prin limitele logicii și riscul pe care și-l ia Origen cînd crede că a gîndit pînă la fine ideea mîntuirii lumii, eșuînd astfel în eroarea «apocatastazei» sale.

441. Aici e vorba mai ales de oameni și de îngeri.

442. I Cor., 12, 12.

443. Noțiunea de «suflet al lumii» e întîlnită în platonism (*Timaios* 30 b). Dar fie că a luat ideea din platonismul tîrziu (al unui Albinos de pildă), fie din stoicismul, care a influențat și pe sfîntul Iustin cînd a fost vorba de un Pnevma imanent (*Apologia* II, cap. LX — a se vedea în această colecție vol. 2, p. 65—66), Origen socotește că acesta e o persoană transcendentă. A se vedea aici mai jos, II, 11, 6, apoi *Com. Ioan*, VI, 30 (15) 154 etc.

444. Ier., 23, 24.

445. Is., 66, 1.

446. Mt., 5, 34—35.

447. Fapte, 17, 28. După cum se știe, această expresie e împrumutată dintr-o cîntecă a poetului Epimenide din Cnossos. E. Jacquier: *Les Actes des Apôtres, Études Bibliques*, Paris, 1926, p. 535; iar în românește lucrarea Prof. Iustin Moisesescu, *Sfîntul Apostol Pavel în Atena*, Iași, 1946, 177 și urm.

cuprinde și menține cu puterea Lui toată lumea? Și cum pot fi altfel cerul «tronul lui Dumnezeu» și «pământul, așternut picioarelor Lui», decât cum zice însuși Mântuitorul că puterea Lui umple atât cerul, cât și pământul, atunci când spune: «Au nu umplu Eu cerul și pământul? zice Domnul»<sup>448</sup>. De aceea, pe baza celor expuse, cred că în această privință cu greu ar mai fi cineva de altă părere.

Dar întrucât discuția<sup>449</sup> dinainte a arătat că varietatea imboldurilor și diversele păreri ce și-au făcut despre Dumnezeu făpturile cugetătoare au fost izvorul atîtor deosebiri din lume, trebuie să vedem dacă nu cumva și sfîrșitul ei e asemenea începutului: <sup>450</sup> de fapt nu este nici o îndoială că, și cînd se va sfîrși, lumea se va afla într-o tot așa de mare diversitate și varietate și că această varietate surprinsă în această stare de sfîrșitul lumii acesteia va fi cauza și prilejul diversităților care vor caracteriza cealaltă lume, care va veni după aceea<sup>451</sup>, sfîrșitul acesteia fiind tocmai începutul celei viitoare.

#### IV

Dacă discuția a dus la acest rezultat, șirul ideilor cere ca, întrucît lumea nu poate exista fără corpuri, să cercetăm în ce constă esența firii corporale. Din însăși realitatea deducem că firea corporală e supusă la tot felul de schimbări ca să poată trece prin toate transformările. De pildă, lemnul se transformă în foc, focul în fum, fumul în aer. Dar și uleiul fierbinte se transformă în foc<sup>452</sup>. Oare în hrănirea oamenilor și a animalelor nu se vede același proces de transformare? Căci ceea ce mîncăm noi sub formă de hrană — de orice fel ar fi ea — se transformă în substanța corpului nostru. Cum anume se transformă apa în pămînt ori în aer, aerul iarăși în foc, focul în aer, iar aerul din nou în apă<sup>453</sup>, n-ar fi greu de explicat, dar aici, unde ne preocupăm de esența materiei corporale, nu este suficientă o simplă afirmație. Prin materie înțelegem, în fond, ceea ce stă la baza existenței corporale, adică ceva prin care trupul continuă să existe și dincolo de adaosul unor noi ca-

448. Ier., 23, 24.

449. În text «disputatio».

450. Idee înfîlțită și înainte: I, 6, 2, dar acolo era vorba de făpturile cugetătoare, pe cînd aici, de lumea corporală care a luat ființă după cădere.

451. Cu alte cuvinte, nu-i vorba aici de lumea revenită la unitatea apocatastazei, ci de lumea corporală care va urma ei, cum am văzut mai sus: I, 6, 2. A se vedea aici mai departe: II, 3, 3; III, 5, 3. Deci nu-i vorba nici de ideea unor lumi succesive, căci dragostea exclude așa ceva.

452. A se vedea E. Zeller: *Die Philosophie der Griechen*, II, 2, 3. Citat după H. Crouzel: *Origène*, II, 134.

453. Despre cele patru elemente (pămînt, aer, apă, foc) vorbește Origen și în *Com. Ioan XIII*, 40, 262—267.



lități<sup>454</sup>. Și între calități socotim căldura, frigul, uscatul și umezeala<sup>455</sup>. Din introducerea acestor patru calități în ceea ce numim materie (care în esența ei este altceva decât cele patru calități) obținem diferitele soiuri de compuri. Dar, cum am spus, chiar dacă această materie este în esența ei fără calități, totuși ea nu poate subzista niciodată fără calități<sup>456</sup>.

Materia există<sup>457</sup> sub atâtea forme și în cantități atât de mari încât poate fi suficientă pentru toate corpurile din lume, pe care Dumnezeu le-a chemat la viață, și a stat la dispoziția Creatorului sub toate mărimile și formele dorite atunci când i s-au dat calitățile pe care voința Lui i le-a impus. În schimb, nu pricep cum atîția oameni mari au fost în stare să creadă că materia ar fi necreată<sup>458</sup>, adică n-ar fi fost lăsată de Dumnezeu, Creatorul a toate, ci au spus că existența și acțiunea ei s-ar datora întîmplării<sup>459</sup>. Și mă mir cum de sînt în stare să acuze pe cei ce tăgăduiesc că Dumnezeu a creat acest univers, acuzîndu-i de nelegiuire pentru că susțin că o operă atât de uriașă, cum este crearea și orînduirea lumii, ar putea exista fără un creator și fără un purtător de grijă. În fond, ei înșiși cad în osînda nelegiuirii, cînd spun că materia ar fi necreată și deopotrivă veșnică cu Dumnezeu cel necreat. Să presupunem de pildă că, potrivit acestei învățături a lor, materia n-ar fi existat — cum susțin ei că Dumnezeu n-ar fi putut crea nimic fiindcă n-ar fi avut din ce — atunci fără îndoială ar însemna că Dumnezeu ar fi rămas în nelucrare<sup>460</sup> pentru că n-ar fi avut materie cu care să poată lucra, o materie despre care ei nu acceptă că ar fi efectul providenței Sale, ci ar fi produsul întîmplării. Și cred că ceea ce e produsul întîmplării ar putea explica îndeajuns importanța unei opere atât de mari și a unei forțe atât de uriașe și că printr-o măiestrie a înțelepciunii lor ar fi în stare să închege și să orînduiască singuri lumea întreagă! Așa

454. Origen vede în materie în primul rînd o substanță amorfă, cam în genul în care cugetau și scolasticii despre «materia primă»: C. *Cels.*, III, 41; IV, 47; Com. *Ioan XIII*, 121 : 127 etc. În alt loc (aici, III, 6, 7) ea e socotită ca «natură generală», cealaltă fiind aceea a ființelor spirituale (*Despre rugăciune*, XXVII, 8).

455. În alt loc (IV, 4, 7) Origen mai adaugă și duritatea și moliciunea.

456. Idee reluată și mai târziu : IV, 4, 7.

457. Fiind creată de Dumnezeu, materia nu poate fi originea răului, ci dimpotrivă, pentru ființele cugetătoare ea e prilej pentru răsculpărare; aici mai jos : IV, 4, 6.

458. În text «ingenitam». Despre confuzia dintre γενητός și γεννητός a vorbit Origen în prefață. A se vedea și I, 3, 3.

459. Origen are aici în vedere pe epicurei, pe care-i critică pentru că tăgăduiau providența divină, cum vom vedea în C. *Cels.*, I, 19; IV, 60. Afirmațiile lor despre veșnicia materiei i se par lui Origen, pe bună dreptate, absurde.

460. Concepția despre un «Dumnezeu leneș, impasibil și înălțat mult deasupra oricărei lumi sensibile» e formularea cea mai extravagantă a epicureismului vulgar, care socotea că lui Dumnezeu li este «silă» sau scîrbă să-și facă de lucru epuizînd materia și conducînd lumea, El fiind intangibil la tot ce-i sensibil. Origen revine și în alt loc asupra acestei idei. Migne P.G., 12, 47—50.

• — Origen, Scrieri alese

ceva îmi pare cu totul absurd, după cum tot absurdă ni se pare și judecata oamenilor care nu vor să înțeleagă nimic despre puterea și cugătarea Ființei celei necreate.

Dar ca să putem aprecia mai corect lucrurile, să admitem deocamdată că într-adevăr materia nu exista și că totuși Dumnezeu a chemat din neființă la ființă ceea ce dorea. Ce vom zice atunci? Că această materie — pe care trebuia s-o fabrice Dumnezeu sau s-o aducă la existență prin puterea și înțelepciunea Sa, ca să fie ceea ce înainte nu exista — ar fi fost mai bună, superioară și de alt soi decât cea pe care acești oameni o socot necreată sau, dimpotrivă, inferioară și mai rea, ori, în fine, asemănătoare și identică cu ea? Cred că, oricine poate ușor înțelege că nici o materie mai bună, nici una mai rea n-ar fi putut primi exact formele și soiurile celor aflate în această lume dacă n-ar fi fost asemenea celei care le-a primit. N-ar părea o nelegiuire să numești necreat ceea ce — crezând că e creat de Dumnezeu — vei afla fără îndoială numai asemănător cu ceea ce-i socotit necreat?

## V

Iar pentru ca în această privință să ne sprijinim credința pe autoritatea Scripturilor, iată cum, în cartea Macabeilor, mama a șapte mucenici îndeamnă pe unul din fiii săi să rabde chinurile: «Rogu-te, fiule, ca la cer și la pământ căutînd și văzînd toate cele ce sînt într-însele, să cunoști că din ce n-au fost le-a făcut pe ele Dumnezeu»<sup>461</sup>. Iar în cartea *Păstorul*, la prima poruncă, se spune: «Mai întîi de toate, crede că este un singur Dumnezeu, Care le-a creat pe toate și le-a întocmit, Care a adus pe toate de la neființă la ființă»<sup>462</sup>. Și lucrul acesta nu este fără legătură cu ceea ce se spune în Psalmi: <sup>463</sup> «El a zis și s-au făcut, El a poruncit și s-au zidit». Aceste cuvinte: «El a zis și s-au făcut» par a indica substanța lucrurilor existente, iar «El a poruncit și s-au zidit», calitatea prin care substanța a luat formă.

## 2. DESPRE VEȘNICIA SUBSTANȚEI CORPORALE

### I

Asupra acestui punct unii au obiceiul să întrebe dacă nu cumva așa cum Tatăl zămislește pe Fiul Unul Născut și cum aduce la exis-

461. II Mac., 7, 28. Textul acesta e citat de Origen împreună cu Herma (*Porunca I, 1*) și în *Com. Ioan 1, 17 (18)* — 103 spre a fundamenta ideea creației din nimic. E. v. Ivanka socotea, pe nedrept, că acest pasaj n-ar fi al lui Origen, ci al sfintului Grigorie de Nyssa. Cf. H. Crouzel: *Origène, op. cit.*, p. 137.

462. Herma, *Păstorul*, trad. rom. (în col. P.S.B. vol. I, București, 1979, p. 247). Origen mai citează acest pasaj în *Com. Ioan XIII 56 (57)*, 403, etc.

463. Ps. 32, 9 și 148, 5.

tență pe Duhul <sup>464</sup>, desigur nu ca și cum Ei ar fi ființe ce nu existaseră înainte, ci întrucît Tatăl e originea și izvorul Fiului și al Duhului Sfînt — întrucît nu se poate concepe în Ei un «înainte» sau un «după» — zic, **dacă** nu cumva tot așa s-ar putea înțelege că există o apropiere și o înrudire între ființele cugetătoare și materia corporală. Iar pentru ca să cerceteze lucrurile în mod mai cuprinzător și mai temeinic, ereticii obișnuiesc să pună de la început întrebarea dacă aceeași natură corporală, care servește de suport vieții ființelor spirituale și cugetătoare, durează tot veșnic ca și ele sau dacă va pieri și va dispărea din clipa în care și-au îndeplinit slujba. Ca să înțelegem problema și mai amănunțit, cred că trebuie să cercetăm mai întîi dacă-i posibil ca ființele cugetătoare să rămînă cu totul fără de trup atunci cînd ajung în culmea sfințeniei și a fericirii, lucru care-mi pare foarte greu și aproape cu neputință de priceput, sau dacă e necesar ca ele să fie în toată vremea legate de trupuri. Dacă ar reuși cineva să ne arate în ce fel le-ar fi posibil să rămînă cu totul lipsite de trup, s-ar putea crede că firea corporală a fost creată din nimic în chip treptat <sup>465</sup>, tot așa cum din nimic a fost adusă la existență și după cum va și înceta să mai existe atunci cînd slujirea sa nu va mai fi necesară <sup>466</sup>.

## II

Dacă însă nu este cu putință să afirmăm că în afară de Tatăl, de Fiul și de Duhul Sfînt ar mai putea exista fără trup și vreo altă ființă, atunci judecata minții ne silește să ajungem la concluzia că ființele cugetătoare au fost create cumva în mod virtual sau principial și că sub-

464. Expresia «profert», care nu știm cum s-ar putea mai bine traduce în legătură cu Duhul Sfînt, e destul de incertă la Origen, prea materială, după cum am văzut și mai sus (I, 2, 6). În schimb, dacă ne gîndim că tot Origen este cel care a combătut în legătură cu persoana Fiului concepția valentinienilor despre o emanare (εποβολή) din Tatăl (I, 3, 3; IV, 4, 1; *Com. Ioan XX*, 18/6: 157—159), atunci situația se mai îmbunătățește. Termenul «purcedere» (ἐκπόρευσις — procedit) se va încheia abia mai tîrziu.

465. Nu-i prea clar ce vrea să spună «crearea în chip treptat». Să fie aici iarăși o încercare de «explicare» a lui Rufin (cum crede G6rgermanns, *op. cit.*, p. 297)? Altfel, Origen susține foarte rezolut că numai persoanelor treimice li se potrivește cu totul incorporalitatea. Să fi ezitat Origen în timp ce compunea «Περὶ ἀρχῶν» să susțină incorporalitatea finală? Oricum, în alte lucrări el o susține.

466. Ideile din acest capitol sînt pline de ambiguitate. Ceea ce se conturează este totuși concepția origenistă despre lipsa de necesitate a învierii trupului omenesc, pe care autorul îl vede ca fiind o «slujire necesară» în timpul vieții pămîntești. Este continuarea greșitei sale înțelegeri despre o existență prealabilă a sufletelor care ar primi o corporalitate — eventual diferită în fiecare nou ciclu de viață — idee care a dat naștere la multe secte antropozofice și care a fost la timp condamnată de Biserica.

stanța materială e separată numai teoretic de ele <sup>467</sup>, că a fost creată parcă pentru ele și după ele și că totuși ființele cugetătoare — altădată, ca și acum — nu trăiesc nicicând fără o substanță materială oarecare, căci viața fără de trup este un privilegiu rezervat exclusiv Sfintei Treimi. După cum am afirmat înainte, această substanță trupească a fost creată în așa fel, ca să se poată adapta la orice: dacă-i întrebuițată la ființe inferioare, ia forma unui corp mai dens și mai compact și după acesta putem distinge speciile văzute și variate ale lumii; dacă însă e întrebuițată la ființe superioare <sup>468</sup> și mai fericite, atunci ea strălucește în «slava trupurilor cerești» și împodobeste îmbrăcămintea «trupului duhovnicesc», ba chiar și al «Ingerului lui Dumnezeu» <sup>469</sup> și al «fiilor învierii» <sup>470</sup>. Sub toate aceste înfățișări variate și multiple se va încheia la sfârșit structura unei singure lumi.

Iar dacă vrem să cercetăm lucrurile și mai profund, atunci va trebui să studiem Sfinta Scriptură cu atenție și grijă și mai mare, în frică de Dumnezeu și în evlavie, pentru că în ea se va găsi pînă la urmă, în legătură cu această problemă, un înțeles tainic și ascuns despre aceste lucruri atît de grele — Duhul Sfînt o va arăta celor ce sînt vrednici de El — și atunci se vor aduna mai multe mărturii de acest fel <sup>471</sup>.

### 3. DESPRE INCEPUTUL ACESTEI LUMI ȘI CAUZELE EI

#### I

O altă problemă care ne-a mai rămas de cercetat este și aceea dacă înainte de lumea actuală a mai existat alta și, în cazul acesta, dacă și aceea a fost ca cea de față sau dacă a fost mai bună sau mai rea, iar dacă n-a existat alta, ci a existat doar o astfel de stare, cum ne închipuim că va fi la acel sfîrșit, care va avea loc la urma tuturor, cînd

467. Ființele spirituale sînt necorporale, dar au totuși o corporalitate anumită (aici I, 7, 1; II, 9, 1; IV, 4, 8). După un fragment păstrat de Procopie de Gaza, în care e criticată cugetarea lui Origen despre crearea omului (Migne, P.G., 87, 221), pasajele din Fac., I, 26 și II, 7, despre crearea sufletului, precum și cel din Fac., 3, 21, despre dăruirea unui corp subtil și luminos, precum și a unei îmbrăcămîți de piele, (ceea ce ar simboliza nu corporalitatea existentă deja, ci calitatea sa terestră, muritoare), ne dau să înțelegem că în foarte multe locuri ale scrisului său Origen înțelegea greșit lucrurile.

468. *Com. Ioan*, XVII, 30: «Schimbîndu-și trupul smereniei, cei înviați vor dobîndi trup ingeresc, eterat, strălucitor ca lumina». Și de această preamărire nu se vor bucura — zice Origen, I, 8, 4 — numai ingerii cei înviați, ci și făpturile preexistente — afirmație tot așa de eronată ca cele arătate mai sus.

469. I Cor., 15, 40.

470. Mt., 20, 30; Lc. 20, 36.

471. Origen insistă asupra necesității de a cunoaște bine Scriptura, dar tendința sa de a crea un sistem al interpretării sale alegorice îl duce la înțelegerea greșită a cosmogoniei creștine.

«Domnul va preda împărăția lui Dumnezeu Tatăl»<sup>472</sup>. Oricum, starea aceasta va fi la sfârșitul unei alte lumi, adică a celei după care a început lumea de acum, când — în diversitatea ei — căderea ființelor cugetătoare a îndemnat pe Dumnezeu să creeze lumea de acum, caracterizată și ea<sup>473</sup> tot prin varietate și dezbinare.

În al doilea rînd, cred că va trebui să ne mai întrebăm dacă după ce se va sfîrși lumea actuală va mai exista oare prilej de îndreptare și de curățire (oricît de aspru și de dureros ar fi acesta pentru cei care nu și-au făcut vreme să asculte de cuvîntul lui Dumnezeu), dar conștind pentru ceilalți într-un fel de instruire și educare spre o mai bună cunoaștere a adevărului, ca unii care deja în viața aceasta s-au dedicat mereu unor astfel de strădanii, încît curățindu-și cugetele au ajuns să fie în stare să primească apoi înțelepciunea cea dumnezeiască? Ori dacă îndată după aceea va urma sfârșitul tuturor lucrurilor? Sau, pentru pedepsirea și îndreptarea celor care au nevoie de așa ceva, va mai exista încă o lume, fie asemănătoare cu cea de față și dacă aceasta e mai bună ori mai rea? Și tot așa ne mai putem întreba: cum va fi lumea care va urma: cît timp va dura ea sau dacă peste tot va mai exista o astfel de lume? Dacă se va întîmpla să nu mai existe nici o altă lume? Dacă au fost vreodată condiții ca lumea să nu fi putut exista? Dacă au existat ori vor exista mai multe lumi? În sfîrșit, dacă se poate întîmpla vreodată ca o lume să fie întru totul identică cu alta, fără de nici o deosebire?<sup>474</sup>

## II

Ca să reiasă cu mai multă claritate dacă învelișul trupesc durează numai un timp și dacă el exista și înainte de a fi, ori dacă el va dispărea la moarte, va trebui să vedem mai întîi dacă este posibil ca cineva să trăiască fără corp. Într-adevăr, dacă cineva ar putea trăi lipsindu-se de trup, atunci ar putea și celelalte ființe, căci în cartea precedentă am arătat că toate tind spre un singur sfîrșit<sup>475</sup>. Or, dacă toate ființele se pot lipsi de corp, atunci fără îndoială că nu va mai exista substanță corporală pentru că ea nu va mai fi de nici un folos. Dar atunci, cum să înțelegem ceea ce zice Apostolul în textul unde

472. I Cor., 15, 24.

473. Concepția greșită a lui Origen se învederează și în afirmarea creației unor lumi multiple — ceea ce nu are nici o bază în Scriptură sau în interpretarea ei ortodoxă.

474. Astfel de întrebări erau puse mai ales de stoci. Origen le răspunde în cele ce urmează, dar nu cu formulări bazate pe credința Bisericii, ci cu filozofia sa influențată de gnosticismul acelei epoci.

475. Vezi cele spuse la nota 437.

discută despre învierea morților? <sup>476</sup> «Căci trebuie ca acest trup stricăcios să se îmbrace în nesticăciune și acest trup muritor să se îmbrace în nemurire. Și când acest trup stricăcios se va îmbrăca în nesticăciune și acest trup muritor se va îmbrăca în nemurire, atunci va fi cuvântul care este scris: moartea va fi înghițită de biruință. Unde îți este, moarte, biruința ta? Unde îți este, moarte, boldul tău? Și boldul morții este păcatul, iar puterea păcatului este legea». Așadar Apostolul pare a ne da un răspuns asemănător <sup>477</sup>. Căci, de fapt, cuvintele de «trup stricăcios» și «trup muritor», pronunțate cu simțămîntul unuia care pipăie și indică, la ce altceva se potrivesc dacă nu la locașul trupesc? Așadar, materia aceasta a corpului, care acum e trecătoare, se va îmbrăca în nemurire în clipa în care, odată îmbunătățit și luminat de învățăturile nesticăcioase, sufletul va fi ajuns să se folosească de ea în scopuri bune <sup>478</sup>.

Dar n-aș vrea să te miri dacă declar că acest suflet îmbunătățit e ca un fel de haină a corpului fiind numită aici «nesticăciune» din pricina Cuvîntului și a Înțelepciunii lui Dumnezeu: într-adevăr, tocmai Cel care e Mîntuitorul și Creatorul sufletului, Hristos Iisus însuși, e numit îmbrăcămîntea sfinților <sup>479</sup>, după cum zice același Apostol: «Îmbrăcați-vă întru Domnul Iisus Hristos» <sup>480</sup>. După cum Hristos este îmbrăcămîntea pentru suflet, tot așa și sufletul va fi numit în înțeles duhovnicesc «îmbrăcămîntea corpului». În fond, sufletul e podoaba lui, ascunzîndu-i și acoperîndu-i firea muritoare. Cuvintele «trebuie ca acest trup stricăcios să se îmbrace în nesticăciune» <sup>481</sup> vor să spună cam atît: trebuie ca această fire stricăcioasă a trupului să-și primească îmbrăcămîntea nesticăciunii, adică sufletul, care deja are în el nesticăciunea pentru că, desigur, el s-a îmbrăcat în Hristos, Înțelepciunea și Cuvîntul lui Dumnezeu.

Cînd însă acest trup, pe care-l vom avea odată într-o stare cu mult mai plină de slavă <sup>482</sup>, va ajunge să se împărtășească de viață, atunci se va apropia de Cel nemuritor și prin mijlocirea Lui va deveni el însuși nemuritor. Căci dacă cineva e muritor, acela e din capul

476. I Cor., 15, 53—56.

477. În sensul că prin înviere nu se desființează trupul.

478. Tot convingerea sa despre o viețuire anterioară a sufletului omenesc atrage și concluzia aceasta că sufletul, într-o viață poate folosi spre bine trupul omenesc, în alta, același suflet s-ar putea folosi rău de trup. Chiar dacă în întreg sistemul cosmologic al lui Origen — cum susțin unii cercetători — nu e vorba despre metemsozoză, în aceste rînduri și în cele următoare aceasta este totuși nuanța interpretării sale greșite, la locul din I Cor., 15, 53.

479. În înțelesul folosit de sfîntul Pavel (II Cor., 5, 4).

480. Rom., 13, 14.

481. I Cor., 15, 53.

482. După gradul de fericire pentru care s-a pregătit.

locului stricăcios și pieritor. Și totuși nu poți spune că ceea ce este stricăcios este așa pentru că e muritor. Numim stricăcioase piatra și lemnul, dar de aici nu urmează că le-am putea numi pieritoare, întrucât ele n-au avut niciodată viață în ele. În schimb, corpul, care participă la viața ce îi poate fi luată (lucru care se și întâmplă cu adevărat), îl socotim pe bună dreptate muritor, iar sub alt aspect îl numim și stricăcios <sup>483</sup>.

### III

Într-un chip minunat, luând în considerare mai întâi tema principală a materiei corporale, de care se servește sufletul, indiferent sub ce înfățișare se prezintă această materie acum îmbrăcată în carne, mai târziu însă avind o calitate mai fină și mai curată, fiind numită «duhovnicească», Apostolul zice: «Trebuie ca acest trup stricăcios să se îmbrace în nesticăciune» <sup>484</sup>.

Apoi, referindu-se la starea specială a corpului zice: «Trebuie ca acest trup muritor să se îmbrace în nemurire». Nesticăciunea și nemurirea, ce altceva ar putea fi decât Înțelepciunea, Cuvîntul și Dreptatea lui Dumnezeu, care dau forma sufletului, îl îmbracă <sup>485</sup> și îl împodobesc? De aceea s-a spus că trupul stricăcios se îmbracă în nesticăciune și trupul muritor se îmbracă în nemurire. Acum, însă, întrucît în viața pămîntească, oricît de mult am înainta <sup>486</sup>, totuși întrucît «cunoaștem numai în parte» și tot în parte «proorocim» și «vedem acum ca prin oglindă, în ghicitură» <sup>487</sup>, totuși, zic, aici avem numai impresia că am cunoaște, căci ceea ce e stricăcios nu s-a îmbrăcat încă în nesticăciune și ceea ce e muritor încă nu s-a îmbrăcat în nemurire. Dar această luminare a noastră, care are loc cită vreme sîntem încă în trup, durează destul de mult, adică pînă cînd înseși trupurile care ne învălesc se învrednicesc de nesticăciune și de nemurire prin mijlocirea Cuvîntului lui Dumnezeu, a Înțelepciunii Lui și a Dreptății Lui celei desăvîrșite, de aceea pe bună dreptate stă scris: «Trebuie ca ce e stricăcios să se îmbrace în nesticăciune și ce e muritor, în nemurire».

483. Pentru Origen moartea e de trei feluri: 1) cea fizică; 2) a muri păcatului (Rom., 6, 2), ceea ce face din moarte o oază de fericire; și 3) moartea provocată de păcat (Iez., 18, 4). După cum vom vedea tot în acest volum, cel mai clar au fost expuse aceste lucruri în *Dialogul cu Heraclide* (25—27), de unde a preluat-o apoi sfîntul Ambrozio în *De bono mortis*. Origen opune adesea moartea provocată de păcat, morții fizice: *Despre rugăciune*, XXVII, 9; *Com. Ioan*, XIII, 61 (59); 427—429.

484. I Cor., 15, 53.

485. Origen vorbește așadar de două nesticăciuni: una, cea a trupului înviat; a doua, cea în Hristos, care îmbracă sufletul.

486. Să nu se uite cele spuse de Înț. Sol., 9, 15.

487. I Cor., 13, 9, 12.

## IV

Totuși cei ce cred că fapăturile cugetătoare pot viețui și fără trup ne pot provoca aici greutate. Dacă-i adevărat că ce e stricacios se va îmbrăca în nestricăciune, iar ce e muritor, în nemurire și că la sfârșit moartea va fi înghițită de biruință<sup>488</sup>, faptul acesta nu vrea să anunțe altceva decât nimicirea totală a firii stricacioase, asupra căreia moartea ar fi putut avea mare înfrurire, întrucît trezvia cugetului celor ce se află încă în trup pare slăbită de firea stricacioasă a cărnii. În schimb, după ce se vor fi ușurat de greutatea trupului, ei se vor izbăvi de ezitățile provocate de acest soi de tulburări. Însă, întrucît creștinii nu pot nădăjdui să se ușureze dintr-odată de orice haină trupească, credem că trebuie să petreacă încă în trupuri mai subtile și mai curate<sup>489</sup>, pe care de acum nu le mai poate birui moartea, nici nu le mai poate răni boldul morții; în chipul acesta, pînă la urmă, învelișul material al corpului dispare treptat, moartea însăși e înghițită și pînă în cele din urmă nimicită, iar boldul ei va fi tocit cu desăvîrșire de harul dumnezeiesc, atunci cînd sufletul va fi în stare să-l primească și se va învrednici de nestricăciune și de nemurire. Atunci toți vor putea întreba pe bună dreptate: «Unde-ți este, moarte, biruința ta? Unde-ți este, moarte, boldul tău? Și boldul morții este păcatul»<sup>490</sup>.

Dacă toate acestea par bine invederate, ne vine să credem că într-o zi și noi vom fi într-o stare netrupească<sup>491</sup>. Dacă am acceptat acest lucru și dacă s-a spus că toți se vor supune lui Hristos, trebuie ca această afirmație să se aplice tuturor celor de la care se așteaptă să fie supuși lui Hristos, pentru că toți aceștia vor fi, la sfârșit, supuși lui Dumnezeu-Tatăl, Căruia, după cum zice Scriptura, și Hristos îi va preda împărăția și cred că atunci va înceta și necesitatea trupului. Or, dacă materia corporală va înceta să mai existe, atunci se va întoarce din nou în nimicul în care fusese.

Dar să vedem ce obiecțiuni trebuie aduse împotriva celor care învață astfel de lucruri! Dacă firea trupească va fi nimicită, ar părea necesar ca ea să fie creată iarăși<sup>492</sup>, a doua oară; căci pare posibil ca

488. Fericitul Ieronim, (*Epist.* 124, 5), reproduce «victorie», Rufin, «sfârșit».

489. și 490. Se pare că Origen completează aici ideea sa despre o viețuire în etape a aceluiași suflet, în cicluri diferite de viață, la care ar participa un același trup, curățit «treptat». Chiar sub această formă, gîndirea sa se modelează pe altă învățătură decît cea creștină.

491. Fragmentele păstrate de Fericitul Ieronim (*Epist.* 124, 5) și Iustinian (*Mansi*, X, 529) atribuie lui Origen un ton afirmativ, pe cînd Rufin, el este ipotetic. De aceea, la a doua cădere, într-o a doua condiție, consecința ar fi incorporalitatea. În realitate, Origen pare a căuta aici să răspundă unor obiecțiuni dușmane. Să fi acceptat el o incorporalitate? Dar atunci cum am fi împăcat-o cu ideea apocatastazei și cum stăm cu liberul arbitru, pe care-l susține cu atîta tărie?

492. Ideea unei noi creații nu este aici respinsă de autor.



firile cugetătoare, cărora niciodată nu li s-a luat facultatea de a decide liber, să cedeze din nou unor anumite impulsuri, ceea ce înseamnă o altă decădere <sup>493</sup>, ceea ce Dumnezeu le-o și poate îngădui pentru ca, nu cumva păstrându-se tot timpul într-o stare de fericire, să uite că datorită harului dumnezeiesc petrec ei nestingherit în acea supremă fericire, iar nu pe baza propriei lor puteri. La o astfel de schimbare desigur că ar urma în mod firesc să întâlnim iarăși o multiplicitate de corpuri, de care e populată totdeauna lumea, care nu poate fi niciodată concepută fără varietate și fără materie corporală.

Nu știm apoi ce fel de argumente se pot aduce în sprijinul celor care susțin că lumile se succed cu totul identic una după alta. Dacă într-adevăr o lume va fi întru toate asemănătoare celei de după ea <sup>494</sup>, atunci ar urma ca Adam și Eva să facă iarăși același lucru pe care l-au făcut întâia oară, apoi va avea loc din nou același potop, același Moise ar urma să scoată a doua oară din Egipt un popor de șase sute de mii de suflete, Iuda ar trăda și el, a doua oară, pe Domnul său, Pavel va păzi a doua oară hainele celor care ucideau cu pietre pe Ștefan și toate cîte s-au petrecut în această viață ar urma să se petreacă din nou. Nu văd cu ce temeiuri s-ar putea susține asemenea afirmații, din moment ce sufletele se bucură de libertatea voii, iar progresele, respectiv regresele lor se datoresc puterii lor de voință. Căci sufletele nu sînt împinse să facă ori să dorească una sau alta din acțiunile circulare ale astrelor, ci își caută direcția acțiunilor spre ținta urmărită liber de hotărîrea lor.

Ceea ce afirmă oamenii aceștia se aseamănă cu spusa unuia care ar vrea ca de cîte ori se aruncă jos un pumn de grîu <sup>495</sup>, de fiecare dată căderea grăunțelor să se repete adoma, fiecare bob căzînd de fiecare dată în același loc, după aceeași ordine, făcînd aceleași grupări ca și la aruncările precedente: dată fiind cantitatea nenumărată a grăunțelor dintr-o anumită aruncătură, e absolut imposibil să se repete lucrurile totdeauna la fel, chiar dacă s-ar repeta această operație de nenumărate ori și fără încetare, vreme de mai multe veacuri. Tot atît de

493. Chiar ipotetic pusă aici, problema unei noi lumi și a mai multora care se succed este întărită afirmativ în cele ce urmează.

494. Iată afirmația de mai sus, pe care Origen o întărește răspunzînd unor gînditori păgîni (stoicii), prin sublinierea că, dacă lumile care «se succed» ar fi identice, ar însemna să se repete aceleași păcate. Deci lumile care se succed sînt «variate» — cum afirmase mai sus. Nici această afirmație nu are temei scripturistic și pune sub semnul întrebării necesitatea jertfei lui Hristos, Care, conform acestor speculații, S-ar fi intrupat și jertfit pentru o singură lume, nu pentru «toate celelalte». Origen este și de astă dată victima unui sistem alegoric necontrolat.

495. Aceeași argumentare, la Cicero, împotriva epicurienilor.

tență pe Duhul <sup>464</sup>, desigur nu ca și cum Ei ar fi ființe ce nu existaseră înainte, ci întrucît Tatăl e originea și izvorul Fiului și al Duhului Sfînt — întrucît nu se poate concepe în Ei un «înainte» sau un «după» — zic, dacă nu cumva tot așa s-ar putea înțelege că există o apropiere și o înrudire între ființele cugetătoare și materia corporală. Iar pentru ca să cerceteze lucrurile în mod mai cuprinzător și mai temeinic, ereticii obișnuiesc să pună de la început întrebarea dacă aceeași natură corporală, care servește de suport vieții ființelor spirituale și cugetătoare, durează tot veșnic ca și ele sau dacă va pieri și va dispărea din clipa în care și-au îndeplinit slujba. Ca să înțelegem problema și mai amănunțit, cred că trebuie să cercetăm mai întii dacă-i posibil ca ființele cugetătoare să rămînă cu totul fără de trup atunci cînd ajung în culmea sfințeniei și a fericirii, lucru care-mi pare foarte greu și aproape cu neputință de priceput, sau dacă e necesar ca ele să fie în toată vremea legate de trupuri. Dacă ar reuși cineva să ne arate în ce fel le-ar fi posibil să rămînă cu totul lipsite de trup, s-ar putea crede că firea corporală a fost creată din nimic în chip treptat <sup>465</sup>, tot așa cum din nimic a fost adusă la existență și după cum va și înceta să mai existe atunci cînd slujirea sa nu va mai fi necesară <sup>466</sup>.

## II

Dacă însă nu este cu putință să afirmăm că în afară de Tatăl, de Fiul și de Duhul Sfînt ar mai putea exista fără trup și vreo altă ființă, atunci judecata minții ne silește să ajungem la concluzia că ființele cugetătoare au fost create cumva în mod virtual sau principial și că sub-

464. Expresia «profert», care nu știm cum s-ar putea mai bine traduce în legătură cu Duhul Sfînt, e destul de incertă la Origen, prea materială, după cum am văzut și mai sus (I, 2, 6). În schimb, dacă ne gîndim că tot Origen este cel care a combătut în legătură cu persoana Fiului concepția valentinienilor despre o emanare (προβολή) din Tatăl (I, 3, 3; IV, 4, 1; *Com. Ioan XX*, 18/6: 157—159), atunci situația se mai îmbunătățește. Termenul «purcedere» (ἐκπόρευσις — procedit) se va încetăeni abia mai tîrziu.

465. Nu-i prea clar ce vrea să spună «crearea în chip treptat». Să fie aici iarăși o încercare de «explicare» a lui Rufin (cum crede Gôrgemmans, *op. cit.*, p. 297)? Altfel, Origen susține foarte rezolut că numai persoanelor treimice li se potrivește cu totul incorporalitatea. Să fi ezitat Origen în timp ce compunea «Περὶ ἀρχῶν» să susțină incorporalitatea finală? Oricum, în alte lucrări el o susține.

466. Ideile din acest capitol sînt pline de ambiguitate. Ceea ce se conturează este totuși concepția origenistă despre lipsa de necesitate a învierii trupului omenesc, pe care autorul îl vede ca fiind o «slujire necesară» în timpul vieții pămîntești. Este continuarea greșitei sale înțelegeri despre o existență prealabilă a sufletelor care ar primi o corporalitate — eventual diferită în fiecare nou ciclu de viață — idee care a dat naștere la multe secte antropozofice și care a fost la timp condamnată de Biserică.

cînd e vorba de alte ființe care întrec și sînt cu mult deasupra ființelor văzute, va trebui să ne gîndim la ceea ce se va întîmpla atunci cînd «se vor restabili din nou toate»<sup>502</sup> și atunci cînd universul va ajunge la desăvîrșirea lui din urmă, probabil ca o realitate mai mare decît veacurile, în care va avea loc sfîrșitul tuturor. Spre acest răspuns mă îndrumă autoritatea Sfintei Scripturi care zice: «în acest veac» și «dincolo»<sup>503</sup>. Prin cuvîntul «dincolo» ni se dă să înțelegem, fără îndoială, ceva mai mult decît un veac. Să vedem dacă ceea ce zice Mîntuitorul: «Părinte, voiesc ca, unde sînt Eu, să fie și aceștia împreună cu Mine» și «după cum Tu, Părinte, întru Mine și Eu întru Tine, așa și aceștia în Noi să fie una»<sup>504</sup> nu par a arăta și ele o realitate mai mare decît «veacul veacului», adică ceea ce va fi cînd toate lucrurile nu vor mai fi în veac, ci va fi Dumnezeu «totul în toate»<sup>505</sup>.

## VI

După ce am discutat, pe cît ne-au ajutat puterile, despre lume, nu va părea staniu să examinăm încă o dată ce însemnează propriu-zis cuvîntul «lume» (sau «kosmos»), pe care-l întîlnim adeseori în Sfintele Scripturi, sub diferite înțelesuri. Ceea ce numim în latinește «mundus» se spune în grecește «κόσμος», cu toate acestea cuvîntul κόσμος nu însemnează numai «lume», ci și «podoabă»<sup>506</sup>. Astfel, la Isaia, unde se adresează o dojană fiicelor Sionului, se spune:<sup>507</sup> «În locul podoabei celei de aur a capului, vei avea pleșuvie pentru faptele tale», încît după cum se vede, aici κόσμος are sens de podoabă. Dar și în veșmîntul arhiereului se spune că se afla un astfel de κόσμος, după cum ne spune acest text din Înțelepciunea lui Solomon:<sup>508</sup> «În veșmîntul preoțesc, lung pînă la glezne, era toată lumea». Și se mai numea «lume» pămîntul cu locuitorii lui, cum citim în Scriptură: «lumea întregă zace sub puterea celui viclean»<sup>509</sup>. Pe de altă parte, Clement, ucenicul apostolilor, pomenește și el despre cei pe care grecii îi numesc ἀντίχριστος și despre alte ținuturi ale lumii, unde noi nu putem merge și nici cei de acolo să vină la noi, vorbind astfel despre κόσμος: «Oceanul cel fără

502. Fapte, 3, 21.

503. Ps. 113, 26.

504. În, 17, 24.

505. Gal., 1, 5; I Tim., 1, 17; I Cor., 15, 28.

506. Identificarea cuvîntului «mundus» cu grecescul κόσμος se datorește lui Ruffin și ea nu-i prea fericită căci κόσμος e mult mai cuprinzător.

507. Is., 3, 17; 23 (după ediția sinodală din 1914).

508. Înț. Sol., 18, 24.

509. I Im, 5, 19.

de sfârșit pentru mintea oamenilor și lumile, care se află dincolo de el, se conduc de aceleași legi ale Stăpînului»<sup>510</sup>.

Se mai numește «lume» și universul care constă din cer și pămînt, cum spune Pavel<sup>511</sup> «căci chipul acestei lumi trece». Domnul și Mîntuitorul nostru vorbește și El despre o altă lume decît cea văzută, pe care într-adevăr e greu s-o descriem și s-o caracterizăm. Iată ce zice El: «Eu nu sînt din lumea aceasta»<sup>512</sup>, exprimîndu-Se așa ca și cînd ar proveni din altă lume. Am subliniat greutatea de a preciza în ce constă această lume, pentru ca să nu ajungă cineva să creadă că prin aceasta afirmăm existența unor simple imagini, pe care grecii le numesc «idei»;<sup>513</sup> or, e cu totul străin de felul nostru de a gîndi să afirmăm existența unei lumi netrupești, care nu are consistență decît în imaginație și pe tărîmul lunecos al părerilor<sup>514</sup>, de aceea nu vîd cum s-ar putea afirma că Mîntuitorul purcede de acolo ori că apostolii s-ar orienta într-acolo. Nu este nici o îndoială că prin aceasta Mîntuitorul ne propovăduiește ceva cu mult mai mareț și mai frumos decît această lume de acum și că într-acolo cheamă și îndeamnă, pe toți care cred în El, să-și îndrepte aspirațiile.

Desigur că se pune întrebarea dacă lumea despre care ne vorbește Domnul e despărțită de a noastră și dacă e separată spațial, calitativ și moral sau dacă ea e superioară numai în vrednicie și calitate, pe cînd din punct de vedere teritorial se află și ea în hotarele acestei lumi. Ultima eventualitate mi se pare mai verosimilă, dar toată problema rămîne cumva nesigură și, pentru felul de a gîndi al omului, destul de stranie și neobișnuită. Cu toate acestea se pare că indicațiile date de Clement (Romanul, *n.tr.*) în cuvintele citate: «Oceanul cel fără de sfârșit și greu de trecut pentru mintea oamenilor ca și lumile care sînt dincolo de el», atunci cînd amintește, la plural, «lumile» de dincolo de el, pe care și le închipuie cîrmuite și îndrumate de aceeași purtare de grijă a Atotputernicului Dumnezeu, par a ne da cîteva elemente

510. Clement Romanul: *Către Corinteni I*, 20, 8, în volumul I al col. «Părinți și scriitori bisericești» (P.S.B.), *Scrierile părinților apostolici*, trad. D. Fecioru, București, 1979, p. 57. Origen mai citează acest loc și în altă lucrare, *Selecta in Iez.*, 8, 3, (Migne, P.G., 13, 796). Termenul ἀπειροσπαστος = ocean fără sfârșit, era pentru pitagoreici tărîmul de dincolo de lume și aflat în mișcare în jurul centrului lumii.

511. I Cor., 7, 31.

512. In, 17, 14.

513. H. Wolfson (*The Philosophy of the Church Fathers*, Cambridge (Mass), 1956, p. 270) crede că întrucît termenul «idea» — imagine, icoană, a fost introdus în latină de Seneca, și întrucît și la Cicero el însemna «formă» sau «specie», Rufin n-ar fi simțit lipsa de a-l traduce aici, ci aici ar proveni direct de la Origen. (Simonetti, *op. cit.*, p. 257).

514. Φαντασίαι — reprezentări, păreri dintr-o altă lume, eventual în lumea ideilor, în Logosul ca izvor și model al tuturor lucrurilor. Origen nu se îndoiește deci de existența lor, dar nu acceptă că ar exista separat, ci numai în planul înțelepciunii lui Hristos.

de înțelegere, sugerându-ne că întreg universul existent, al celor cerești și de deasupra cerurilor, al celor pămîntești și al celor dedesubt, constituie în general o singură lume desăvîrșită<sup>515</sup>, în care și prin care se cuprind și celelalte, dacă peste tot mai există și alte lumi.

Din această pricină, unii cugetă că globurile lunii, al soarelui și ale celorlalte astre numite planete<sup>516</sup> sînt numite fiecare «lume», dar ei vor totodată să numească cu acest cuvînt și globul care întrece pe toate, cel al stelelor fixe. Drept mărturie pentru aceasta ei citează cartea proorocului Baruh, în care se descriu mai precis cele șapte lumi sau cele șapte ceruri<sup>517</sup>. Ei cred că deasupra acestor lumi, pe care le numesc «sfera stelelor fixe», ar fi o altă sferă, care ca și cerul de la noi (care conține tot ce-i deasupra lui) ar închide după părerea lor în mărimea sa uriașă și în spațiul său negrăit, tărîmurile tuturor celorlalte sfere, înconjurîndu-le în chip minunat pe toate. În chipul acesta toate ar fi în lăuntru al acestei sfere, așa după cum și pămîntul nostru se află sub cer<sup>518</sup>. Ceea ce Scripturile Sfinte au botezat «țara cea bună», aceea o credem și noi, «țară a celor vii»<sup>519</sup>; ea are ca «cer» pe acela pe care l-am amîntit mai sus și în care, după cuvîntul Mîntuitorului, sînt scrise ori au fost scrise numele sfinților<sup>520</sup> și care închide și îmbrățișează acest pămînt, pe care Mîntuitorul l-a făgăduit în Evanghelia Sa pe seama celor blînzi<sup>521</sup>.

Aceiași oameni mai afirmă că pămîntul nostru, a cărui primă numire era «uscatul», și-ar fi tras numele de la pămîntul însuși, după cum «tăria» sau cerul nostru a fost și el numit cu același nume ca și cerul însuși. Dar despre aceasta am vorbit mai pe larg atunci cînd am studiat înțelesul cuvintelor: «La început a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul»<sup>522</sup>. Prin ele sînt designate un alt cer și un alt pămînt decît tăria,

515. Idee fundamentală în cugetarea lui Origen: lumea văzută și cea nevăzută formează un tot unitar, o singură lume (aici, II, 9, 3), dar cu tărîmuri aparte. Oricum, se afirmă o multiplicitate de lumi.

516. Despre care a vorbit mai sus (I, 7).

517. Se simte influența unor curente filozofice para-creștine. «Apocalipsa lui Baruh», pe care o cunoaștem, aici vorbește numai de cinci ceruri. Sfîntul Ilarie (*Com. Ps.* 135, 10, care-i imitat după Origen) cunoaște numai trei ceruri ca și Sfîntul Grigorie de Nyssa (în *Hexaem.*, P.G., 44, 120). Gnosticii cunoșteau șapte, pentru fiecare planetă, la care mai adăugau ca «ogdoadă» una din stelele fixe (Simonetti, *op. cit.*, p. 258). Origen rămîne la numărul trei, probabil luîndu-se după sfîntul Pavel (II Cor., 12, 2).

518. Și Cicero (*Rep.* VI, 17) vorbea de nouă ceruri sau globuri, din care ultimul (cel ceresc) le cuprinde pe toate. Așa vorbește și sfîntul Grigorie de Nyssa (P.G., 44, 117).

519. Lc., 18, 8; Ps., 26, 13.

520. Lc., 10, 20.

521. Mt., 5, 4.

522. Fac., 1, 1. Origen face deosebire între «tărie» și între «uscat», ceea ce pare influență gnostică. Din faptul că el citează la timpul trecut, dovedește că «*Ἰερὶ ἀρχῶν*» a fost scris după *Comentarul la Geneză*.

care au fost făcute — după cum spune Scriptura — la două zile după aceea și cînd uscatul a fost numit mai tîrziu «pămînt».

Desigur că unii afirmă despre lumea de acum că e stricăcioasă pentru că a fost creată, dar că ea totuși nu se nimicește pentru că mai tare și mai puternică decît stricăciunea este voința lui Dumnezeu, Care a făcut-o și o menține ca să nu cadă pradă nimicirii<sup>523</sup>. De fapt, mai corect ar fi să spunem lucrul acesta despre această lume, de care am vorbit mai înainte, amintind despre sfera stelelor fixe (*ἀπλανή*) căci prin voința lui Dumnezeu nu e nici ea obiect de nimicire, întrucît nu are nimic în ea care să se nimicească. În realitate această lume ține de sfinți<sup>524</sup>, de cei care au fost cu totul purificați, iar nu de cei nelegiuți, ca a noastră. Trebuie să vedem dacă nu cumva despre această temă a scris Apostolul atunci cînd a zis : «neprivind noi la cele ce se văd, ci la cele ce nu se văd, fiindcă cele ce se văd sînt trecătoare, iar cele ce nu se văd sînt veșnice. «Căci știm că, dacă acest cort, locuința noastră pămîntească, se va strica, avem zidire de la Dumnezeu, casă nefăcută de mîină, veșnică, în ceruri»<sup>525</sup>. Întrucît o spune și în alt loc : «Cînd privesc cerurile, lucrul mîinilor Tale»<sup>526</sup>, după cum declară Dumnezeu și acolo unde grăiește prin gura proorocului : «toate acestea mîina Mea le-a făcut»<sup>527</sup>. În toate acestea Dumnezeu afirmă că această casă veșnică făgăduită sfinților din ceruri n-a fost făcută de mîină, arătînd că există fără îndoială o deosebire între făptura care se vede și cea care nu se vede. Ceea ce nu se vede nu e tot una cu ceea ce nu se poate vedea, căci cele ce nu se pot vedea nu numai că nu se văd, ci însăși firea lor e de așa fel că nu se pot vedea, cum vorbesc grecii despre cele fără de trupuri (*ἀσώματα*) și care vrea să însemneze cele fără de trupuri. De fapt, cele ce nu se văd sfîntul Pavel le-a definit că totuși pot fi văzute, dar după firea lor ele rămîn încă nevăzute de cei cărora li s-a făgăduit așa<sup>528</sup>.

## VII

Am schițat, pe cît ne-a stat în putere, aceste trei păreri privitoare la sfîrșitul tuturor lucrurilor și la fericirea supremă ; să judece dar, cu sîrguință și grijă în sinea lui, fiecare cititor, care din ele este

523. Influență platonice (*Tim.*, 41 ab).

524. E vorba de o interpretare simbolică a «pămîntului făgăduinței» situat undeva între cer și pămînt, care a fost rezervat celor sfinți, una din ideile predilecte ale lui Origen în legătură cu sediul ființelor spirituale. A se vedea și mai jos : III, 6, 8.

525. II Cor., 4, 18 ; 5, 1.

526. Ps., 8, 4.

527. *Id.*, 66, 2.

528. Fericitul Ieronim (*Epist.* 124, 5) citează și el textul pe baza căruia fixează lăcașul fericirilor deasupra stelelor fixe. Rufin pare mai exact.

cea mai bună și mai adevărată. Am spus atunci că ar putea fi vorba ori de o viețuire în trup, din clipa în care «toate vor fi supuse lui Hristos»<sup>529</sup> și, prin Hristos, lui Dumnezeu, cu Care vor forma un singur duh, întrucît firile cugetătoare sînt și ele duhuri și în cazul acesta și substanța corporală va rămîne unită cu niște duhuri mai curate și desăvîrșite, așa încît, fiind schimbată parcă într-o fire eterată, va străluci potrivit meritelor și stării celui cu care s-a împreunat, după cuvîntul Apostolului: «iar noi ne vom schimba»;<sup>530</sup> ori, apoi, ființa a tot ce «se vede» va trece, iar tot ce este trecător va înceta și se va sfîrși și întregă lumea, în care trebuie să socotim și planetele, va fi depășită și înlăturată, și pe deasupra, în așa numitului glob al stelelor fixe vor fi așezate locașurile celor sfinți și fericiți întocmai ca într-un «pămînt roditor», în «pămîntul celor vii», pe care-l «vor moșteni cei blînzi». De acest pămînt se ține și cerul care-l înconjoară și-l cuprinde ca un briu, el, care de fapt este cerul înainte de orice.

În acest cer și în acest pămînt vor avea loc împlinirea și desăvîrșirea tuturor lucrurilor și aici își vor afla sălaș sigur și statornic. Aici se vor învrednici de odihnă toți cei ce se vor fi îndreptat, prin pedepsele suferite în vederea ispășirii păcatelor lor, cînd totul se va fi sfîrșit și totul va fi fost îndreptat, iar cei care au ascultat de Cuvîntul lui Dumnezeu și s-au dovedit în stare să primească Înțelepciunea Lui, care au mers după El, se vor învrednici, după Scriptură, de împărăția acestui cer sau a acestor ceruri. Așa se vor împlini cuvintele: «fericiți cei blînzi, că aceia vor moșteni pămîntul»<sup>531</sup>, «fericiți cei săraci cu duhul, că a lor este împărăția cerurilor»<sup>532</sup> și în Psalm: «și te va înălța, ca să moștenești pămîntul»<sup>533</sup>. De fapt, pentru acest pămînt folosim noi expresia «se coboară» pe cînd în realitate aici e vorba de cele de sus, spre care te înalți, te urci. În chipul acesta pare că s-a deschis pentru progresul sfinților un drum care pornește de la pămîntul acesta spre cerul acela; iar pentru ei cerul acela este mai curînd patrie decît sălaș, din care vor trece — dacă au ajuns pînă acolo — să «moștenească împărăția lui Dumnezeu»<sup>534</sup>.

529. I Cor., 15, 28.

530. I Cor., 15, 32.

531. Mt., 5, 3.

532. Mt., 5, 4.

533. Ps. 36, 34.

534. «Împărăția cerurilor» e socotită lăcaș temporar pentru sfinții chemați să guste din «împărăția lui Dumnezeu» (a se vedea mai departe IV, 3, 15; *Despre rugăciune*, XXV, 2 etc.), care însemnează în fond adîncirea și urcarea nesfîrșită spre cunoașterea tainelor divine.

4. CĂ UNUL SINGUR ESTE DUMNEZEUL LEGII ȘI AL PROOROCILOR :  
TATĂL DOMNULUI IISUS HRISTOS <sup>535</sup>

I

După ce am tratat pe rînd și în chipul cel mai scurt despre problemele propuse de la început, a sosit momentul să combatem pe cei care cred că Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos ar fi alt Dumnezeu decît Cel care dăduse lui Moise poruncile Legii și Care trimisese pe prooroci, Dumnezeu patriarhilor Avraam, Isaac și Iacov <sup>536</sup>. Și în acest scop va trebui să ne consolidăm mai întîi de toate bine în această învățătură a credinței <sup>537</sup>. Să luăm aminte, așadar, de ce s-a repetat adeseori în Evanghelie și de ce se leagă aceste spuse de fiecare acțiune a Domnului și Mîntuitorului nostru : «ca să se îplinească cuvîntul spus de Domnul prin proorocul» <sup>538</sup> cutare sau cutare, pentru că e limpede că ei erau proorocii Dumnezeului care făcuse lumea. E firesc, dar, că Cel care a trimis pe prooroci, Acela le-a și spus dinainte ce trebuiau să proorocească despre Hristos și nu-i nici o îndoială că aceste lucruri n-au fost prezise de cineva, străin de El, ci de Însuși Tatăl Său. Dar și faptul că adeseori Mîntuitorul și apostolii Lui iau exemple din Vechiul Testament nu indică altceva decît că și ei admiteau autoritatea vechilor (scriitori biblici *n.tr.*). De aceea, cuvintele Mîntuitorului ca îndemn la bunătate : «fiți, dar, desăvîrșiți, precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvîrșit este, căci El face să răsară soarele peste cei răi și peste cei buni și trimite ploaie peste cei dreپți și peste cei nedreپți» <sup>539</sup> aduc înaintea tuturor oamenilor, chiar și a celor mai puțin pătrunzători, adevărul limpede că El nu propovăduiește ucenicilor 'să urmeze altui Dumnezeu, decît Celui care a făcut cerul și Care trimite ploaia.

<sup>535</sup>. După ce a înfățișat învățătura despre Dumnezeu unul în ființă și întreit în persoane, precum și despre faptele raționale și despre originea și soarta lumii, Origen revine asupra aceluiași, de astădată ca să combată pe ereticii care socoteau că există doi dumnezei : pe de o parte unul aspru și inferior, Demiurgul, care a creat pe om și care a grăit în Vechiul Testament, iar, pe de altă parte, Dumnezeu bunătății și al milostivirii, Care a inspirat Noul Testament și Care mîntuiește pe om. Origen adună mărturii scripturistice și raționale combătînd toate absurditățile și arătînd că în toată istoria mîntuirii Dumnezeu e unul și același.

<sup>536</sup>. Înaintea lui Origen, scriitorii ca Irineu, Tertulian și Clement Alexandrinul combătuseră și ei pe gnostici și marcioniți. În tîmp ce Tertulian polemizase mai ales cu marcioniții, Clement și Origen includ și pe gnostici în general, în primul rînd, pe valentinieni. Cf. *C. Cels.*, V, 61 ; Eusebiu de Cez., *Istoria* IV, 11.

<sup>537</sup>. Metoda folosită de Origen va căuta să arate că citatele din Vechiul Testament referitoare la persoanele treimice, mai ales la Hristos, își au împlinirea în Noul Testament și vice-versa. Clasică în această privință este combaterea valentinianului Heraclion, despre care am vorbit în volumul 7 al seriei (*Com. Ioan 1, VI*).

<sup>538</sup>. Mt., 2, 15.

<sup>539</sup>. Mt., 5, 45.



Cînd zic apoi că cei ce se roagă trebuie să spună : «Tatăl nostru Carele ești în ceruri»<sup>540</sup>, la ce alt lucru ne face atenți decît că pe Dumnezeu trebuie să-L căutăm în cele mai bune ale lumii, adică în creația Sa ? Iar cînd prescrie, mai departe, cîteva îndrumări minunate în legătură cu jurămîntul și cînd a zis că nu se cade să ne jurăm «nici pe cer, fiindcă este tronul lui Dumnezeu, nici pe pămînt, fiindcă este așternut al picioarelor Lui»<sup>541</sup>, oare nu consimte El întru totul cu spusele proorocului : «Cerul este scaunul Meu și pămîntul, așternut picioarelor Mele» ?<sup>542</sup> Iar cînd alungă din templu pe vînzătorii de boi și porumbei, aruncînd la pămînt și mesele schimbătorilor de bani și spunîndu-le «Luați acestea de aici. Nu faceți casa Tatălui Meu casă de negustorie»<sup>543</sup>, a numit fără nici o îndoială Tată pe acel Dumnezeu, în numele Căruia ridicase Solomon<sup>544</sup> strălucitorul său templu. Și cuvintele : «Au n-ați citit ce vi s-a spus vouă de Dumnezeu, zicînd : Eu sînt Dumnezeu lui Avraam și Dumnezeu lui Isaac și Dumnezeu lui Iacov. Nu este Dumnezeu morților, ci al viilor»<sup>545</sup> ne fac să înțelegem bine că El a numit Dumnezeu al viilor pe Dumnezeu patriarhilor, întrucît aceștia erau sfinți și trăiseră în sfințenie, același Dumnezeu care spusese prin prooroci : «Eu sînt Dumnezeu și nu este altul»<sup>546</sup>. De fapt, Mîntuitorul, știind că Dumnezeu lui Avraam este Cel despre care vorbește Legea și care zice : «Eu sînt Dumnezeu și nu este altul», recunoaște ca Tată pe Cel care nu cunoaște că ar mai fi alt Dumnezeu mai presus decît El, cum susțineau ereticii, dar totuși spune atunci ceva straniu, numind Tată pe cineva care nu cunoaște pe alt Dumnezeu superior. Dacă într-adevăr nu-L cunoaște, dar se înșeală spunînd că există alt Dumnezeu decît El, ar fi o ciudățenie și mai mare să vezi pe Hristos recunoscîndu-Și de Tată pe un mincinos. Din toate acestea putem conchide că Hristos nu cunoaște alt Tată decît pe Dumnezeu care a făcut și a creat toate.

## II

Ar fi lucru prea lung să strîngem toate locurile din Evanghelie care demonstrează că Dumnezeu Legii Vechi și Dumnezeu Evangheli-

540. Mt., 6, 9.

541. Mt., 5, 34.

542. Is., 66, 1. A se vedea *Com. Ioan*, IV, 39 (23). 201—202.

543. In, 2, 14—15.

544. Adică al lui Irod, nu al lui Solomon.

545. Mt., 22, 31—32. Gnosticii socoteau vii numai pe cei pnevmatici (*Com. Ioan III, 21* (15): 137), cită vreme Iisus socotea viu și veșnic pe Dumnezeu Legii Vechi, numindu-L «Dumnezeu lui Avraam, Dumnezeu lui Isaac și Dumnezeu lui Iacov». Valentinienii socoteau pe Avraam chip al Demiurgului sau al dumnezeului rău și nedepîn al Vechiului Testament (*Koetschau, op. cit.*, 129, notă).

546. Is., 46, 9.

ilor este unul singur și același. Să amintim totuși pe scurt de pasajul din Faptele Apostolilor, în care Ștefan și apostolii își îndreaptă rugăciunea către acel Dumnezeu, Care a făcut cerul și pământul și Care a vorbit prin gura sfinților prooroci, numindu-L Dumnezeuul lui Avraam, al lui Isaac și al lui Iacov, Dumnezeuul care a scos pe poporul Său din pământul Egiptului<sup>547</sup>. Fără îndoială că aceste cuvinte ne îndreaptă gândurile spre credința în Creator și trezesc iubire în toți cei care au înțeles toate aceste lucruri în evlavie și credincioșie. Mântuitorul însuși, atunci când a fost întrebat care-i cea mai mare poruncă din Lege, a răspuns așa: «Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău cu toată inima ta, cu tot sufletul tău și cu tot cugetul tău. Iar a doua, la fel ca aceasta: să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși». Și apoi a adăugat: «În aceste două porunci se cuprind toată Legea și proorocii»<sup>548</sup>. Dar cum se face că, înainte de orice, Mântuitorul recomandă celui pe care-l învăța și pe care-l chema să-i fie ucenic tocmai porunca prin care ne cere să iubim pe Dumnezeuul Legii pentru motivul că chiar acest lucru fusese spus prin Lege<sup>549</sup> cu aceleași cuvinte?

Să admitem acum, împotriva tuturor acestor mărturii clare, că Mântuitorul a vorbit despre cine știe care alt Dumnezeu, atunci când a zis: «Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău, din toată inima ta» precum și celelalte pe care le-a spus. Dacă însă Legea și proorocii sînt doar opera unui creator, adică, după cum spun ereticii<sup>550</sup>, opera unui alt Dumnezeu decît cel pe care-l prezintă ca bun, atunci cum se pot împăca cele adăugate de Mântuitorul, că Legea și proorocii depind de aceste două porunci? Într-adevăr, cum ar putea depinde de Dumnezeu ceva ce este străin și depărtat de El? Iar când Pavel<sup>551</sup> spune: «Mulțumesc lui Dumnezeu, pe Care îl slujesc — ca și strămoșii mei — într-un cuget curat»<sup>552</sup>, el arată că nu a venit la Hristos ca la un Dumnezeu nou. Și la care alți strămoși ai lui Pavel ar trebui să ne gândim, decît la aceia la care se referă el însuși când zice: «Sînt ei evrei? Evreu sînt și eu. Sînt ei israeliți? Israelit sînt și eu»<sup>553</sup>. Oare nu ne arată foarte clar și introducerea la *Epistola către Romani*, atunci când vrem să înțelegem ce fel de Dumnezeu propovăduiește Pavel atunci când zice: <sup>554</sup> «Pavel, rob al lui Iisus Hristos, chemat de El apostol, rînduit

547. Fapte 3, 13; 4, 24; 5, 30; 7, 2, 32—34.

548. Mt., 22, 36—37; Mc., 12, 28—29.

549. Deut., 6, 5; Lev., 19, 18.

550. De pildă, Heracleon, *Com. Ioan*, VI, 20 (12): 109.

551. Valentinienii socoteau pe Pavel și pe apostoli ca făcînd parte din pnevmatici. *Com. Ioan*, XX, 33 (37): 290—291.

552. II Tim., 1, 3.

553. II Cor., 11, 22.

554. Rom., 1, 1—4.

pentru vestirea Evangheliei lui Dumnezeu, pe care a făgăduit-o mai înainte prin proorocii Săi, în Sfintele Scripturi, despre Fiul Său, Cel născut din sămînța lui David după trup, Care a fost rînduit Fiu al lui Dumnezeu întru putere, după Duhul sfințeniei, prin învierea Lui din morți, Iisus Hristos, Domnul nostru?» Dar și aceste cuvinte : «Să nu legi gura bouului care treieră. Oare de boi se îngrijește Dumnezeu ? Sau în adevăr pentru noi zice ? Căci pentru noi s-a scris : Cel ce ară trebuie să are cu nădejde și cel ce treieră, cu nădejdea că va avea parte de roade»<sup>555</sup>, și aici, zic, arată Pavel cu claritate că același Dumnezeu care dă Legea, tot Acela ni S-a adresat și nouă, respectiv apostolilor Săi, cînd a zis :<sup>556</sup> «Să nu legi gura bouului care treieră», pentru că nu de boi se îngrijea, ci de apostolii care propovăduiau Evanghelia lui Hristos. Și tot grăia gîndindu-se la făgăduința făcută prin Lege același Pavel cînd spunea : «Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta, care este porunca cea dintîi cu făgăduința : ca să-ți fie ție bine și să trăiești ani mulți pe pămînt, pe pămîntul pe care Domnul Dumnezeuul tău ți-l va da ție»<sup>557</sup>. Prin această declară fără tăgadă că aprobă Legea ca și pe Dumnezeuul Legii și al făgăduințelor Lui.

### III

Întrucît însă adeseori ereticii obișnuiesc să ducă în rătăcire inimile credincioșilor mai simpli prin sofisme viclene, nu-mi pare nepotrivit să fac cunoscute obișnuitele lor argumentări și să dau pe față înșelăciunile și minciunile lor. Ei spun : «Scris este» că «pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată»<sup>558</sup>, pe cînd Dumnezeuul propovăduit de Moise a fost văzut de Moise, iar înainte de el, și de către patriarhi. Or, pe Dumnezeuul vestit de Mîntuitorul chiar nimeni nu L-a văzut. Să-i întrebăm, dar, dacă Cel pe care-L recunosc a fi Dumnezeu și despre Care spun că este altul decît Creatorul, a putut fi văzut ori n-a putut fi văzut ? Dacă răspund că a putut fi văzut<sup>559</sup>, atunci le vom spune că vin mai întîi în contradicție cu acel cuvînt al Scripturii în care se spune că Mîntuitorul e «chipul lui Dumnezeu cel nevăzut, mai întîi născut decît toată făptura»<sup>560</sup>, dar în același timp, ei mai cad și în absurditatea de a spune că Dumnezeu are trup ! Căci nimic nu poate fi văzut dacă n-ar avea statură, mărime și culoare, calități proprii trupului. Dacă

555. Deut., 25, 4.

556. I Cor., 9, 9.

557. Gal., 6, 2—3 ; Ieș., 20, 12.

558. In, 1, 18. Teofaniile Vechiului Testament se păreau ereticilor a fi în contradicție cu invizibilitatea Dumnezeuului celui adevărat, socotindu-le operă a Demiurgului. Începînd cu Iustin Martirul, teofaniile erau socotite a fi opera Logosului. Dar însuși Origen admite (*Omil. Ier. XVI, 5*) că la mijloc putea fi și Dumnezeu-Tatăl.

559. Aici Origen reproșează valentinienilor doctrina emanatiei (προβολή).

560. Col., 1, 15.

declară că Dumnezeu e trup, întrucît orice trup constă din materie, ar fi logic ca Dumnezeu să fi fost făcut din materie. Or dacă e făcut din materie, întrucît fără îndoială materia este pieritoare, atunci ar urma că după părerea lor Dumnezeu e trecător și pieritor !

Și le-am mai pune încă o întrebare : este materia creată, sau necreată, adică nefăcută de mîină ? Dacă ei zic că-i necreată sau nefăcută de mîină, atunci îi vom întreba din nou dacă Dumnezeu e o parte din materie, iar lumea e cealaltă parte ? Dacă, însă, vor răspunde că materia a fost creată, atunci fără îndoială că vor trebui să recunoască și că cel pe care-l socot Dumnezeu e creat ; ceea ce nu se împacă nici cu principiile lor, nici cu ale noastre.

Dar poate că vor zice : Dumnezeu nu poate fi văzut. Ce va urma atunci ? Dacă ziceți că El nu poate fi văzut, fiindcă așa e firea Lui, aceasta însemnează că El n-a putut fi văzut nici de Mîntuitorul ! Dar iată că Dumnezeu, Tatăl lui Hristos, a putut fi totuși văzut după spusa Scripturii, care zice «cel ce a văzut pe Fiul a văzut și pe Tatăl»<sup>561</sup>. Acest cuvînt, care vă stingherește cumplit, e înțeles de noi mai exact nu în sens de vedere, ci în sens de cunoaștere : cine a cunoscut pe Fiul acela a cunoscut și pe Tatăl. Așa trebuie să credem că a văzut și Moise pe Dumnezeu, desigur nu privindu-L cu ochii lui de carne, ci cunoscîndu-L cu ochii inimii și cu presimțirea minții, dar numai în parte. Căci într-adevăr s-a spus clar de Cel care răspundea lui Moise (adică de Cel care da lui Moise poruncile) : «tu vei vedea spatele Meu, iar fața Mea nu o vei vedea»<sup>562</sup>. Toate acestea trebuie înțelese în sens tainic ca și alte cuvinte ale Domnului, lăsînd la o parte născocirile nebunești, inventate de cei neștiutori despre o «față» și despre un «spate» al lui Dumnezeu<sup>563</sup>. Nimeni să nu creadă că învățătura noastră este o impietate, atunci cînd am spus că Tatăl nu poate fi văzut nici de Fiul, ci să se țină seamă de deosebirea pe care am făcut-o față de eretici<sup>564</sup> atunci cînd am spus că altceva e să «vezi» și să fii văzut și cu totul altceva e «să cunoști» și să fii cunoscut, să recunoști și să fii recunoscut. A vedea și a fi văzut sînt facultăți ale corpului și astfel de noțiuni nu se pot aplica în relațiile lor reciproce nici la Tatăl, nici la Fiul și nici la Duhul Sfînt. Căci firea Treimii depășește domeniul vederii fizice, care în schimb se potrivește, în relațiile lor reciproce, ființelor aflate în trup, adică tuturor celorlalte făpturi, în vreme ce

<sup>561</sup>. In, 14, 9.

<sup>562</sup>. Ieș., 33, 23.

<sup>563</sup>. Antropomorfismele biblice erau pentru gnostici piese de scandal, de aceea Origen recurge adeseori la explicații alegorice. Cf. *Com. Ioan*, XIII, 22 : 131, etc.

<sup>564</sup>. Fericitul Ieronim și sfîntul Epifanie acuzau pe Origen că a afirmat că nici Fiul n-a văzut pe Dumnezeu. Or, întregă argumentarea lui Origen se bazează pe specificarea clară a acestui adevăr. La el «vedere» înseamnă «cunoaștere».

despre o ființă netrupească și în special despre cele cugetătoare nu se potrivește să spunem altceva decît: «a cunoaște» și «a fi cunoscut», după cum a spus-o chiar Mîntuitorul: «Nimeni nu cunoaște pe Fiul, decît numai Tatăl, nici pe Tatăl nu-L cunoaște nimeni decît numai Fiul și cel căruia va voi Fiul să-i descopere»<sup>565</sup>. Trebuie reținut precis că El n-a spus: «Nimeni n-a văzut pe Tatăl decît numai Fiul», ci a zis «Nimeni nu cunoaște pe Tatăl, decît numai Fiul».

#### IV

Dacă însă, din pricina celor spuse în Vechiul Testament despre Dumnezeu — că uneori «se mînie», alteori «îi pare rău», ori cînd se întîlnesc alte expresii prin care i se atribuie diferite alte pasiuni omenesti — ereticii cred că au motiv de a ne combate întrucît spun că pe Dumnezeu trebuie să ni-L închipuim ca nefiind cu nimic supus schimbărilor și lipsit de orice sentimente de acest fel, trebuie să dovedim că și în parabolele evanghelice întîlnim astfel de expresii ca de pildă, a celui ce a sădit via, pe care a închiriat-o lucrătorilor, dar aceștia au omorît pe slujitorii trimiși la ei, și apoi, chiar pe fiul său. De su-părare, spune pilda, stăpînul le-a luat via, pe lucrătorii cei răi i-a omorît, iar via a dat-o altor lucrători, hotărîți să-i dea roadele la timp<sup>566</sup>. Se mai poate aminti și de cetățenii care, după ce un stăpîn plecase departe ca să-și ia dinarii, au trimis soli în urma lui să-i spună: noi nu vrem ca acesta să domnească peste noi, dar cînd s-a întors, după ce luase domnia, stăpînul s-a supărat și i-a tăiat în fața lui, iar casa le-a nimicit-o cu foc<sup>567</sup>.

Dar noi, cînd citim despre mînia lui Dumnezeu, fie că e vorba de istorii din Vechiul ori din Noul Testament, nu luăm lucrurile literă cu literă, așa cum sînt ele scrise<sup>568</sup>, ci căutăm acolo sensul duhovnicesc al lucrurilor, interpretîndu-le într-un mod vrednic de Dumnezeu. Cînd am tălmăcit cu slabele puteri ale minții noastre stihul din Psalmul 2, în care se spune: «atunci va grăi către ei întru urgia Lui și întru mînia Lui îi va tulbura pe ei»<sup>569</sup>, am arătat cum trebuie înțelese astfel de lucruri.

565. Mt., 11, 27.

566. Mt., 21, 33—41.

567. Lc., 19, 11—14; 27.

568. Locul acesta este dintre cele mai clare exprimări ale lui Origen, în care justifică interpretarea alegorică.

569. Ps., 2, 5. Se știe că Origen a comentat primii 25 de psalmi (Eusebiu, *Ist.*, VI, 24, 2), din care ne-a rămas un fragment (Migne, P.G., 12, 1105—1103), restul s-au pierdut, cei mai mulți. E bine că s-au păstrat *Comentariile la Psalmi*, ale sfîntului Ilarie, despre care se știe că sînt inspirate din Origen. Se vorbește și aici despre imposibilitatea lui Dumnezeu, dar tot aici se vorbește și de contrarul ei. Ceva similar exprimă Origen și în *Com. Mat.*, X, 23, atunci cînd spune: «din pricina marii iubiri față de oameni a pățimit Dumnezeu cel imposibil, încît Și-a tulburat lăuntrul Său».

5. DESPRE DREPTATE ȘI BUNĂTATE  
LA DUMNEZEU

I

Intrucît cîțiva s-au tulburat cînd au auzit că unii ereziarhi fac mare deosebire între *drept* și *bun*, spunînd că dreptul e una, pe cînd bunul e alta, iar atunci cînd au aplicat această deosebire și la divinitate au afirmat că Dumnezeu, Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos, e bun, dar nu drept, și că Dumnezeuul Legii și al proorocilor e drept, dar nu bun, din pricina aceasta, zic, găsesc necesar să răspund acestei chestiuni cît se poate mai pe scurt.

Intr-adevăr, acești eretici cred că bunătatea e un sentiment pe urma căruia s-ar cădea să dorim tuturor numai bine, chiar dacă primitorul nu-i vrednic de ceea ce i se arată și n-ar merita-o. Dar după cîte mi se pare, ei nu aplică bine această definiție, întrucît cred că cel care pățește ceva neplăcut sau trist nu gustă binele. Ei au socotit dreptatea ca pe un sentiment care vrea să răsplătească pe fiecare după merit. Dar nici în această privință ei nu tălmăcesc corect înțelesul definiției lor. Intr-adevăr, ei cred că este drept cel ce face rău celor răi și bine celor buni<sup>570</sup> și, în al doilea rînd, că cel drept nu poate dori bine celor răi, ci e mînat parcă de o ură față de ei. Și adună mărturii din Vechiul Testament, ca de pildă istoria care relatează pedepsirea potopului și a acelorora care au pierit în el<sup>571</sup> sau cînd Sodoma și Gomora au fost nimicite de o ploaie de foc și de pucioasă, sau cînd toți au murit în pustie din pricina păcatelor lor<sup>572</sup> și că nici unul din cei chemați din Egipt n-a intrat în țara făgăduinței, cu excepția lui Iosua și a lui Caleb<sup>573</sup>. În schimb, din Noul Testament adună expresii de evlavie și de milă, pe care Mîntuitorul le-a spus ucenicilor Săi ca să-i formeze, după care zice că «nimeni nu este bun decît numai Dumnezeu»<sup>574</sup>. Pe aceste baze au îndrăzneala să declare bun pe Dumnezeu, Tatăl Mîntuitorului Iisus Hristos, în timp ce pe Celălalt, pe Care-L definesc Dumnezeuul lumii, îl numesc Dumnezeu drept, iar nu Dumnezeu bun.

II

Din cele cîte ne spun trebuie să examinăm mai întii dacă mai sînt ei în stare să dovedească cum că Creatorul e drept atunci cînd pedepsește după nevrednicie, fie pe cei care au pierit în timpul potopului,

570. Cîtă vreme Origen e de părere că pînă și pedeapsa dată cuiva are drept scop binele lui.

571. Fac., 7.

572. Fac., 19, 24 și urm.

573. Num., 14, 11 și urm.

574. Mc., 10, 18.

fie pe sodomiți, fie pe cei care părăsiseră Egiptul, cînd zilnic vedem săvîrșite nelegiuri mult mai nedrepte și mai ucigătoare decît cele pentru care au fost nimiciți oamenii despre care am vorbit mai înainte și pentru care nimeni n-a văzut pe vreunul din acești păcătoși ispășindu-și nelegiuirile. Sau vor zice cumva că a devenit bun cel care fusese pînă atunci rău? Ori nu vor gîndi mai curînd că acum e drept, dar că abia se împacă cu purtările rele ale oamenilor și că dimpotrivă mai înainte nu era nici drept pentru că nimicise de-a valma copii și prunci nevinovați, alături de uriași, de cruzi și nelegiuiți? Dar la asemenea păreri ei au ajuns numai pentru că nu vor să înțeleagă nimic ce este dincolo de buchea cărții. De altfel, să ne arate cum poate fi drept (după această buche) cel care «pentru păcatele părinților pedepsește pe copiii și pe copiii copiilor lor, pînă la al treilea și al patrulea neam»?<sup>575</sup> Dar noi nu interpretăm astfel de expresii în chip literal. Proorocul Iezechiel ne-a lămurit<sup>576</sup> că în astfel de cazuri avem de a face cu o asemănare și de aceea căutăm sensul lăuntric al parabolei. Și în afară de aceasta ar trebui să explice cum poate fi drept Dumnezeu răsplătind fiecăruia după merit<sup>577</sup>, El care pedepsește pe pămînteni și pe diavol<sup>578</sup>, chiar dacă aceștia n-au săvîrșit nimic vrednic de pedeapsă. În realitate, după părerea acestor eretici, ei nu puteau săvîrși nimic bun pentru că aveau o fire rea și fuseseră destinați pierzării<sup>579</sup>. Iar cînd numesc pe Dumnezeu «judecător», ereticii par a înțelege acea judecată ca izvorînd mai mult din fire, iar nu ținînd seama de fapte fiindcă, spun ei, o fire rea nu poate săvîrși ceva bun, nici firea bună, ceva rău.

Și apoi dacă cel bun e bun cu toți oamenii, atunci fără îndoială că este bun și cu cei sortiți pierzării. Dar atunci de ce nu-i salvează și pe ei? Dacă nu o va vrea, însemnează că nu-i bun, iar dacă o va vrea și nu poate, atunci nu va fi atotputernic. Să înțeleagă mai bine din Evanghelii că Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos este Cel ce gătește «foc veșnic diavolului și îngerilor lui»<sup>580</sup>. Dar cum ar putea fi atribuită Dumnezeului celui bun o astfel de acțiune în care ei nu văd decît pedeapsă și nenorocire? Or, tocmai Mîntuitorul, Fiul Dumnezeului celui bun, ne spune în Evanghelii: «dacă în Tir și în Sidon s-ar fi făcut minunile ce s-au făcut în voi, de mult, în sac și în cenușă, s-ar

575. Dacă se înțelege în mod literal ceea ce ereticii aceștia socot drept, atunci urmează că Dumnezeu nu este drept, ci e crud și rău. De aceea pentru ei tălmăcirea locurilor din Ieș., 20, 5 și 34, 7 pare a crede că Dumnezeu e cinic.

576. Iez., 18, 1.

577. Ps., 61, 13.

578. Mt., 25, 41.

579. Nu poate fi drept Dumnezeu, dacă pedepsește pe cineva nevinovat, doar pentru faptul că avea «fire rea».

580. Mt., 25, 41.

fi pocăit»<sup>581</sup>. Totuși, cînd S-a apropiat de aceste cetăți și a pătruns în ținuturile lor, vă întreb, de ce a ocolit să intre chiar în ele<sup>582</sup>, făcîndu-le din belșug semne și minuni dacă știa sigur că în urma unor astfel de acțiuni s-ar fi pocăit în sac și în cenușă? Se vede sigur că întrucît n-a făcut-o, i-a lăsat de bună seamă pradă pierzării cu toate că din fire nu erau răi și nici destinați pieirii, după cum ne spune însuși cuvîntul Evangheliei atunci cînd subliniază că ar fi putut să se pocăiască.

Același adevăr reiese și din altă parabolă evanghelică: «Iar intrînd împăratul ca să primească pe oaspeți, a văzut acolo un om care nu era îmbrăcat în haină de nuntă. Și i-a zis: Prietene, cum ai intrat aici fără haină de nuntă? El însă a tăcut. Atunci împăratul a zis slugilor: Legați-l de picioare și de mîini și aruncați-l în întunericul cel mai din afară. Acolo va fi plîngerea și scrișnirea dinților»<sup>583</sup>. Să ne spună cine este acest împărat, care intră să vadă pe oaspeți și care, aflînd printre ei pe unul îmbrăcat în haine murdare, a poruncit slugilor să-l lege și să-l arunce în întunericul cel mai din afară; să ne spună, dar, este acesta Dumnezeuul cel drept? Cum de a poruncit să poftască la masă și buni și răi fără să fi cerut slugilor să se convingă de vrednicia lor? Desigur că o astfel de atitudine nu este a unui suflet drept, cum spun ei, și a unuia care împarte dreptatea după vrednicie, ci e vorba de o bunăvoință care nu face deosebire între oameni. Și apoi dacă ereticii cred că acest pasaj trebuie numaidecît pus în legătură cu Dumnezeuul cel bun, adică cu Hristos ori cu Tatăl Său, ce altceva găsesc de reproșat Dumnezeuului celui drept? Și, dimpotrivă, de ce altă acțiune revoltătoare învinuiesc pe Dumnezeuul legii, decît aceea pe care a comis-o acela că, după ce invitase prin slugile pe care Domnul le trimisese să poftască și buni și răi, numai din cauza unei îmbrăcămînti prea ponosite, a poruncit să-l lege de mîini și de picioare și să-l arunce în întunericul cel mai din afară?

### III

Mărturiile pe care le-am adus din Scriptură trebuie să fie suficiente pentru a combate afirmațiile pe care obișnuiesc ereticii să ni le aducă. Totuși cred că-i potrivit să mai stăm de vorbă puțin cu ei și pe temeiul raționamentelor. Să-i întrebăm, dar, dacă știu care este concepția oamenilor despre virtute și despre răutate și dacă li se pare consecvent să vorbim despre virtute la Dumnezeu sau, cum cred ei, la cei

581. Mt., 11, 21.

582. Valentinienii îi socoteau pe cei din Tîr «hilici»; dar atunci de ce a zis că ei «s-ar fi pocăit»?

583. Mt., 22, 11—13.



doi dumnezei<sup>584</sup>. Să ne mai spună și dacă socotesc bunătatea între virtuți<sup>585</sup> — ceea ce sper că vor recunoaște-o negreșit — precum și ce cred despre dreptate. Cred, într-adevăr, că niciodată nu vor fi atîta de întunecați să nu-și dea seama că dreptatea este o virtute. Așadar, din moment ce virtutea e ceva bun și din moment ce dreptatea e o virtute, fără îndoială că dreptatea e și ea un fel de bunătate. Dacă, însă, ar spune că dreptatea nu-i ceva bun, atunci ar reieși ori că ea e ceva rău, ori că e ceva indiferent. Or, dacă dreptatea e ceva rău, atunci socot că ar fi o nebunie să le mai răspund, căci aș lăsa impresia că aș răspunde la niște observații fără rost sau unor oameni suciți la minte. Cum s-ar putea crede că ar fi un rău să răsplătești binele cu bine? Doar ei înșiși recunosc acest lucru. Dacă, însă, spun că dreptatea e ceva indiferent, atunci însemnează că tot așa va trebui să spunem și despre cumpătare, despre înțelepciune și despre toate celelalte virtuți<sup>586</sup>. Dar în cazul acesta, ce să-i răspundem lui Pavel, atunci cînd zice: <sup>587</sup> «dacă orice este virtute și orice, laudă, la acestea să vă fie gîndul, la cele ce ați învățat și ați primit și ați auzit și ați văzut la mine?»

Să cerceteze deci, (ereticii, *n.tr.*), Sfintele Scripturi și să învețe ce este fiecare virtute și să nu încerce să fugă zicînd că Dumnezeu, Care răsplătește pe fiecare după merit, ar răsplăti din ură pe cei răi cu rău și că nu pentru că au păcătuit au ei nevoie de lecuiri dureroase, aplicîndu-le acum un tratament aspru, care, în scopul îndreptării, le dă momentan impresia că le provoacă dureri. Ei nu citesc ce este scris despre nădejdea celor care au murit la potop, despre care Petru amintește în prima sa epistolă: «Pentru că și Hristos a fost omorît cu trupul, dar viu făcut cu duhul, cu care S-a coborît și a propovăduit și duhurilor țînute la închisoare, care fuseseră neascultătoare altădată, cînd îndelunga răbdare a lui Dumnezeu aștepta, în zilele lui Noe, și se pregătea corabia în care puține suflete, anume opt, s-au mîntuit prin apă. Iar această mîntuire prin apă închipuia botezul, care vă mîntuiește astăzi și pe voi»<sup>588</sup>.

În legătură cu Sodoma și Gomora, să ne spună dacă ei cred că cuvintele profetice vin de la Dumnezeu cel care «a slobozit ploaie de pucioasă și foc din cer»<sup>589</sup>. Ce zice despre acele cetăți prorocul Ie-

584. Pentru Origen virtutea este o *ἐπίνοια*, o altă denumire a lui Dumnezeu. De aceea, la El virtutea e substanțială, ține de firea Lui, pe cînd la oameni ea e doar accidentală.

585. Ἄγαθότης, în textul păstrat de «Filocalie» III, 1, 16.

586. Virtuțile cardinale: dreptate, înțelepciune, cumpătare, curaj (Cf. Int. Sol., 8, 7).

587. Fil., 4, 8—9.

588. I Pt., 3, 18—20.

589. Fac., 19, 24.

zechiel? «Surorile tale, Sodoma și fiicele ei, se vor întoarce la starea lor de mai înainte»<sup>590</sup>. Dar cînd Dumnezeu pedepsește pe cineva care a meritat-o, au n-o face El spre binele lui? Iată ce zice prorocul despre Haldea: <sup>591</sup> «Ai cărbuni de foc, ședea-vei peste ei. Aceștia vor fi ție ajutor». Tot așa, să asculte ereticii ce se spune în Psalmul 77 (numit al lui Asaf) în legătură cu cei care au murit în pustie: <sup>592</sup> «cînd îi ucideau pe ei, atunci îl căutau (pe Dumnezeu)». Și n-a zis că unii erau uciși, iar alții îl căutau, ci că tocmai cei care erau sugrumați și dați morții în felul acesta, tocmai aceia îl căutau pe Dumnezeu.

Toate acestea arată că Dumnezeul cel drept și bun, Dumnezeul Legii și al Evangheliilor, este unul și același Dumnezeu care săvîrșește binele cu dreptate, dar pedepsește cu bunătate, pentru că nici bunătatea fără dreptate și nici dreptatea fără bunătate nu pot indica vrednicia firii dumnezeiești.

Dar să mai adăugăm cîteva observații pentru că așa ne-au silit șireteniile ereticilor. Dacă ceea ce e drept e diferit de ceea ce e bun, întrucît răul e contrarul binelui și nedreptatea va fi opusă dreptății, atunci ar urma că ceea ce e nedrept va fi diferit de ceea ce e rău. Și întrucît la voi un om drept nu este în același timp și bun, tot așa și unul care e nedrept nu este rău. Și dimpotrivă, deoarece pentru voi un om bun nu e neapărat și drept, tot așa nici un rău nu va fi nedrept. Dar atunci, cum nu va fi absurd să pui față în față pe un dumnezeu bun cu unul rău, iar în fața celui drept — care totuși trebuie să stea mai prejos decît cel bun — nu pui pe nici unul? Ar urma atunci că în fața satanei, care-i numit «cel rău», nu poate sta altul, care să se numească «cel drept». Ce vrea să spună asta? Să revenim la punctul de unde am plecat. Ereticii nu vor putea spune că cel rău nu este în același timp cel nedrept, și cel nedrept, rău. Iar dacă aceste contrarii: nedreptatea și răutatea, sînt indisolubil legate, atunci desigur că și bunătatea va fi inseparabilă de dreptate și dreptatea, de bunătate. În fond, după cum răutatea și nedreptatea formează un singur și același rău, tot așa trebuie să spunem că și bunătatea și dreptatea formează una și aceeași virtute.

#### IV

Dar iată că acești eretici ne trimit din nou la Scriptură fluturîndu-ne pe dinaintea ochilor faimoasa lor întrebare atunci cînd ne amintesc: «Scris este, zic ei: nu poate pomul bun să facă roade rele, nici

<sup>590</sup>. Iez., 16, 55.

<sup>591</sup>. Is., 47, 14 (după ediția sinodală din 1914).

<sup>592</sup>. Ps., 77, 36.

pomul rău să facă roade bune; după roadă se cunoaște pomul»<sup>593</sup>. Ce reiese de aici? Întreabă ei. Ce fel de soi e pomul Legii vedem din roadele lui, din cuvintele învățăturilor ei. Căci dacă se dovedește astfel că Legea e bună, atunci desigur că va trebui să admitem că și dă-tătorul ei e Dumnezeu bun; iar dacă Legea e mai mult dreaptă decît bună, atunci și Dumnezeu care a dat Legea va fi socotit drept. Pavel o și spune fără ocol: «Deci, Legea e sfîntă și porunca ei sfîntă și dreaptă și bună»<sup>594</sup>. De aici e limpede că Pavel nu și-a cules învățătura lui din cărțile celor care făceau deosebire între ce e drept și ce e bun, ci fusese învățat de Însuși Dumnezeu și luminat de Duhul Lui, Care este în același timp sfînt, bun și drept, și vorbind despre acest Duh, el spunea că domnia Legii este sfîntă și dreaptă și bună. Mai mult, ca să arate cu și mai mare evidență că în această poruncă este mai multă bunătate decît sfințenie și dreptate, în locul celorlalte trei virtuți, Pavel amintește numai de bunătate atunci cînd zice:<sup>595</sup> «Atunci, ce era bun s-a făcut pentru mine moarte? Să nu fie!». Căci el știa că bunătatea este culmea virtuților, pe cînd dreptatea și sfințenia sînt pe treptele următoare. Știind dar că bunătatea era genul, iar dreptatea și sfințenia speciile genului, a pomenit înainte atît genul cît și speciile<sup>596</sup>, dar apoi, repetînd discursul, a pomenit numai genul. După aceea, continuă: «păcatul, ca să se arate păcat, mi-a adus moartea, prin ceea ce a fost bun»<sup>597</sup>. Aici conchide prin gen ceea ce expusese înainte prin specii. În același mod trebuie să tîlmăcim și cuvintele următoare: «Omul bun din vistieria cea bună a inimii sale scoate cele bune, pe cînd omul cel rău din vistieria cea rea a inimii sale scoate cele rele»<sup>598</sup>. Și aici a folosit Pavel genul — bun sau rău — arătînd fără ezitare că în omul bun există dreptate, cumpătare, înțelepciune, pietate sau milă și tot ce poate fi spus sau înțeles ca bun. După cum, dar, a vorbit de omul rău, care va fi desigur nedrept, necurat și nelegiuit și tot ce deformează pe om sub diferite aspecte, după cum, adică, fără aceste scăderi omul nu poate fi socotit rău, tot așa nimeni nu poate fi socotit bun, fără aceste virtuți.

Le mai rămîne acel cuvînt rostit de Domnul în Evanghelie și pe care ereticii îl socot ca un talisman care-i apără: «nimeni nu este bun, decît numai Dumnezeu, Tatăl»<sup>599</sup>, în legătură cu care ei zic că acesta

593. Mt., 7, 18 și 12, 33. A se vedea mai sus: I, 8, 2. Marcion folosea acest citat pentru a-și dezvolta învățătura despre cei doi dumnezei: bun și rău. Simonetti, *op. cit.*, 278.

594. Rom., 7, 12.

595. Rom., 7, 13.

596. La cei vechi bunătatea este virtutea primă, din care se deduceau toate celelalte.

597. Rom., 7, 13.

598. Mt., 6, 45.

599. Mc., 10, 18.

este atributul esențial al Părintelui lui Hristos, deosebit de Creatorul Universului, Care n-a fost numit niciodată «bun». Să vedem dar dacă, în Vechiul Testament, Dumnezeu proorocilor, creatorul lumii, dătătorul Legii nu-i numit nicăieri bun. Iată ce se spune în Psalmi: «Cit de bun este Dumnezeu cu Israel, cu cei drepti la inimă»<sup>600</sup>. Și: «Să zică, dar, casa lui Israel, că este bun, că în veac este mila Lui»<sup>601</sup>. Iar în Plîngerile lui Ieremia este scris:<sup>602</sup> «Bun este Domnul cu cei ce se încred în El, pentru omul care îl caută».

După cum, dar, în Vechiul Testament Dumnezeu e numit adeseori bun, tot așa este numit bun și în Evanghelia Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos. Într-adevăr în Evanghelia după Ioan Domnul nostru Se adresează Tatălui cu aceste cuvinte:<sup>603</sup> «Părinte drept, lumea pe Tine nu Te-a cunoscut». Iar dacă ereticii obiectează că Hristos numea pe Tatăl creator al lumii din pricina întrupării Sale și că pe Acela îl numea drept, această afirmație e contrazisă de cele ce urmează: «lumea pe Tine nu Te-a cunoscut». Căci după părerea ereticilor numai pe Dumnezeu cel bun nu-L cunoaște lumea. Și totuși lumea cunoaște pe propriul ei creator, după cum spune chiar Domnul cînd zice: «Lumea iubeste ce este al său»<sup>604</sup>. E limpede așadar că Cel pe care-L cred Dumnezeu bun, Acela e numit în Evanghelia «drept». Cînd vom avea răgaz, vom strînge mai multe mărturii ca să arătăm că în Noul Testament Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos e numit «drept» și că în Vechiul Testament Creatorul cerului și al pămîntului e numit «bun» pentru ca, în sfîrșit, ereticii să fie rușinați de mulțimea mărturiilor.

## 6. DESPRE INTRUPAREA MÎNTUITORULUI<sup>605</sup>

### I

După cele parcurse pînă aici, e timpul acum să ne întoarcem din nou la întruparea Domnului și Mîntuitorului nostru, ca să vedem cum S-a făcut om și cum a viețuit între oameni. În cadrul prea modestelor noastre puteri am căutat să analizăm ființa lui Dumnezeu, contemplînd

600. Ps., 72, 1.

601. Ps., 117, 2.

602. Ier., 3, 25.

603. In, 17, 25.

604. In, 15, 19.

605. Capitolul despre întruparea Mîntuitorului este unul din cele mai frumoase capitole ale lucrării. Se resimte în el toată ardoarea evlaviei marelui scriitor alexandrin, care înțelege taina unirii ipostatice a celor două firi din persoana Mîntuitorului pe baza iubirii sublime și veșnice a Fiului lui Dumnezeu față de om. Întocmai cum un fier vîrît în foc devine și el foc, tot așa și sufletul Mîntuitorului păstrează în focul dragostei Lui toată făptura, iar la umbra Lui găsesc scăpare toate neamurile care-L caută.

d-o mai mult după lucrările Sale, decât după puterea noastră de cunoaștere, observînd adică făpturile Sale văzute și făcînd cunoștință, prin credință, și cu cele nevăzute, pentru că neputința omului nu-i îngăduie acestuia să vadă totul cu ochii și să le îmbrățișeze cu mintea, întrucît dintre toate ființele cugetătoare, noi oamenii sîntem cea mai slabă ființă însuflețită și cea mai neajutorată, fiind cu mult întrecuți de celealte ființe care se află în cer sau deasupra cerurilor<sup>606</sup>. Ne rămîne, așadar, să luăm în considerare pe Cel ce stă între Dumnezeu și toate aceste creaturi (cerești), pe Mijlocitorul<sup>607</sup>, pe Care apostolul Pavel Îl numește «Cel mai întii născut decât toată făptura». Văzînd, dar, cele descrise de Sfînta Scriptură despre vrednicia Lui, înțelegem că El e numit «chipul lui Dumnezeu celui nevăzut, mai întii născut decât toată făptura, pentru că în Acesta au fost făcute toate, cele din ceruri și cele de pe pămînt, cele văzute și cele nevăzute, fie Tronuri, fie Domnii, fie Căpetenii, fie Stăpînii. Toate s-au făcut prin El și pentru El. El este mai înainte decât toate și toate prin El sînt așezate», căci e Capul tuturor, Căruia singur Dumnezeu-Tatăl Îi este cap, după cum stă scris: «iar capul lui Hristos, Dumnezeu»<sup>608</sup>. Tot despre El vedem că e scris<sup>609</sup>: «Nimeni nu cunoaște pe Tatăl decât numai Fiul și nimeni nu cunoaște pe Fiul decât numai Tatăl». Căci cine poate cunoaște ce este Înțelepciunea<sup>610</sup> decât Cel care a născut-o? Sau cine poate ști limpede ce-i Adevărul decât Tatăl Adevărului? Cine poate adînci toată firea propriului Său «Cuvînt», Care este El însuși Dumnezeu, fire care vine din Dumnezeu, la Care era Cuvîntul? Așa trebuie, dar, să recunoaștem cu toată convingerea că pe acest Cuvînt, Căruia I se mai spune Logos, Înțelepciune sau Adevăr, nu-L cunoaște nimeni decât Tatăl, despre Care este scris că «lumea aceasta n-ar cuprinde cărțile ce s-ar fi scris»<sup>611</sup>, de bună seamă, despre strălucirea și mărirea Fiului lui Dumnezeu. Căci e cu neputință să cuprinzi în scris tot ce ține de mărirea Mîntuitorului.

După ce am luat, dar, în considerare toate cîte se referă la firea Fiului lui Dumnezeu, rămînem încremeniți de o admirație atît de mare văzînd că această fire, cea mai aleasă dintre toate, se leapădă de

606. Îngerii și demonii sînt într-o situație mai stabilă, pe cînd omul e între bine și rău. «Cerul» e spațiul stelelor fixe, iar «cerul cerurilor» e locașul fericiților.

607. În sensul textului I Tim., 2, 5 «Mijlocitorul» sau Logosul, așa cum îl vede Origen, e în același timp și «chipul lui Dumnezeu celui nevăzut» dar și «mai întii născut decât toată făptura» (Col., 1, 15), îndeplinînd deci o mijlocire atît de ordin metafizic, cît și moral.

608. Col., 1, 15—18.

609. I Cor., 11, 3.

610. Una din ideile de bază ale cugetării lui Origen: Tatăl cugetă pe Fiul și e cunoscut de Fiul (*Fragm. Ioan*, XIII, G.C.S. IV 495).

611. In., 21, 25. Desigur, nu e vorba de mulțimea cărților ce s-ar fi scris, ci de

starea de mărire <sup>612</sup>, făcându-se om și viețuind printre oameni, cum mărturisește «harul revărsat pe buzele Lui» <sup>613</sup> și după mărturia pe care o aduce Tatăl ceresc <sup>614</sup>, întărită apoi de semne și minuni nenumărate pe care le-a săvârșit. Încă înainte ca petrecerea Lui să se fi arătat în trup, El este Cel care a trimis prooroci <sup>615</sup>, înainte-mergători și vestitori ai venirii Sale, iar după Înălțarea Sa la ceruri a umplut cu puterea dumnezeirii Sale pe apostoli, foști înainte vameși și pescari, poruncindu-le să străbată tot pământul ca să strângă din toate neamurile și din toate popoarele un popor credincios Lui,

## II

Dar dincolo de toate aceste minuni și măreții, puterea de admirație a minții omenești se simte cu totul depășită și puținătatea unei înțelegeri muritoare nu vede cum ar putea gândi și pricepe că această Putere atât de mare a măreției dumnezeiești, acest Cuvânt al Tatălui însuși, această Înțelepciune a lui Dumnezeu, prin Care a fost creat tot ce se vede și ce nu se vede, a fost în stare — trebuie s-o credem — să ia ființă în granițele strimte ale aceluia Om care S-a arătat în Iudeea, că Însăși Înțelepciunea lui Dumnezeu a intrat într-un pîntece femeiesc, S-a născut ca un prunc, a țipat ca sugacii care plîng <sup>616</sup>, apoi a fost tulburată din pricina morții, după cum însuși o recunoaște cînd zice: «întristat este sufletul Meu pînă la moarte» <sup>617</sup>; în sfîrșit, a fost dusă pînă la moarte, moarte pe care oamenii o socot cea mai mare înjosire dintre toate, deși apoi a fost înviată a treia zi. Pe cît vedem în Hristos unele trăsături omenești care par că nu s-ar deosebi deloc de fragilitatea obișnuită a muritorilor, pe atîta întîlnim și trăsături atât de dumnezeiești care nu se potrivesc nimănui altcuiva decît firii celei primare și negrăite a dumnezeirii. Aici judecata mărginită a omului șovăie <sup>618</sup> și, cuprinsă de mirare, nu mai știe încotro să se încline, ce să aleagă, încotro să se întoarcă. Dacă într-o clipită Îl socoate cineva Dumnezeu, în cealaltă Îl vede supus morții; dacă-L so-

bogăția nesfîrșită a cuvintelor și faptelor.

<sup>612</sup> Fil., 2, 7.

<sup>613</sup> Ps., 44, 3. Chiar și iudeii socoteau acest psalm ca mesianic, iar în Biserica creștină el a intrat direct în canonul liturgic.

<sup>614</sup> Mt., 3, 17.

<sup>615</sup> Cum a spus-o Origen chiar și în prefața acestei lucrări și cum o va dezvolta mai pe larg atunci cînd combate pe Celsus (C. Cels., III, 14, etc.).

<sup>616</sup> Origen afirmă deplin umanitatea lui Hristos (cf. prefața, I, 4; C. Cels., IV, 19 și Com. Ioan, III, 26 (21): 163—166 etc.).

<sup>617</sup> Mt., 26, 38.

<sup>618</sup> Totuși, apostolii L-au recunoscut după înviere (Omil. Luca I, 4, în volumul 7 al colecției noastre). Mai pe larg Marg. Harl: *Origène et la fonction révélatrice du Verbe incarné*, Paris, 1958, p. 172 și urm.

cotește om, miine zărește în El pe biruitorul împărăției morților, de unde Se întoarce cu pradă.

De aceea lucrurile trebuie contemplate cu toată teama și reverența pentru ca să se întrevadă în una și aceeași ființă adevărul fiecărei naturi <sup>619</sup>, pe de o parte, să nu se resimtă nimic nedemn și necuviincios față de dumnezeiasca și negrăita Sa dumnezeire, iar pe de altă parte faptele vieții Lui să nu fie judecate pe dos, ca o înșelăciune a unei imaginații greșite <sup>620</sup>. De aceea, încercarea de a prezenta înaintea urechilor omenești și de a exprima în cuvinte această concepție depășește cu mult atît puterea mea de înțelegere, cît și măiestria de exprimare a cuvintelor mele. Aș crede că așa ceva ar întrece chiar și puterile apostolilor. Chiar mai mult, poate că explicarea acestei taine ar fi ceva prea greu pînă și pentru toată lumea creată a puterilor îngerești. De aceea, nu dintr-o îndrăzneală nesăbuită m-am angajat la această lucrare, ci o fac pentru că așa o impune mersul cercetării și scurta noastră expunere înfățișînd mai mult conținutul credinței noastre decît pretențiile unor argumentări omenești, căci în fond prezint mai mult bănuieli, decît afirmații precise <sup>621</sup>.

### III

Așadar, după cum reiese din examinarea anterioară, Fiul cel unul născut al lui Dumnezeu este Cel prin mijlocirea Căruia «au fost făcute toate cele văzute și cele nevăzute», căci, după mărturia Scripturii, El «a făcut toate și iubește cele ce sînt». Căci, cu toate că era «chipul lui Dumnezeu cel nevăzut» <sup>622</sup>, El a chemat în chip nevăzut la părăsire toate făpturile cugetătoare, rînduind în așa fel măsura acestei participări, încît fiecare din ele să fie legate de El după măsura în care le îndemna sentimentul iubirii. Dar, întrucît libertatea de voință a adus varietate și diversitate între suflete, în sensul că unele s-au lăsat stăpînite de o dragoste mai fierbinte față de creatorul lor, pe cînd celelalte, doar de o iubire mai slabă și mai redusă, acest suflet, despre care Iisus a zis: «nimeni nu-l ia de la Mine» <sup>623</sup>, s-a legat de

619. Aici, teologia lui Origen este o puternică înfruntare a dochetismului gnostic, deși, pe de altă parte, el cade într-o altă erezie cînd afirmă preexistența sufletului lui Iisus.

620. C. Cels., IV, 19.

621. E de remacat evlavia și prudența cu care teologhisește Origen («suspicio-nes potius nostras quam manifestas affirmationes proferentes»).

622. Col., 1, 16; Inț. Sol., 11, 24.

623. In, 10, 18.

El încă de la crearea lumii <sup>624</sup> și după aceea, în chip nedeslipit și nedespărțit, ca de Înțelepciunea și de Cuvîntul lui Dumnezeu, de Adevărul și de Lumina cea adevărată, primindu-l cu totul în adîncul Lui, lăsîndu-se pătruns de lumina și de strălucirea Lui, și făcîndu-se ființa Sa (sufletul) un singur duh cu El <sup>625</sup>, așa cum a făgăduit Apostolul, celor care trebuie să pășească după el: «cel ce se alipește de Domnul este un singur duh cu El» <sup>626</sup>.

Așadar, pe temeiul acestei funcții de mijlocitor, preluate de sufletul lui Iisus între Dumnezeu și trup (căci o unire între firea unui Dumnezeu și cea a corpului nu-i cu puțință fără un mijlocitor), S-a născut, după cum am zis, Dumnezeu-Omul <sup>627</sup>, o «substanță mijlocitoare» în structura căreia unirea duhului cu trupul nu părea ceva nefiresc. Și tot așa nu era contra naturii ca acest suflet, substanță cugetătoare, să poată cuprinde pe Dumnezeu, întrucît — după cum am spus mai înainte — El se schimbase cu totul, devenind Cuvînt, Înțelepciune și Adevăr.

Din acest motiv — pentru că de acum sufletul se află cu totul în Fiul lui Dumnezeu și primește în el cu totul pe Fiul lui Dumnezeu — pe bună dreptate, împreunat de acum cu trupul pe care l-a primit, e numit «Fiul lui Dumnezeu» și «Puterea lui Dumnezeu», «Hristos», «Înțelepciunea lui Dumnezeu»; și reciproc, Fiul lui Dumnezeu, «prin Care s-au făcut toate», — e numit de acum «Iisus Hristos» și «Fiul Omului» <sup>628</sup>. Zicem într-adevăr că Fiul lui Dumnezeu a murit pe te-

624. Este riscantă și neconfirmată de tradiție afirmația unui suflet care «s-a legat» de Hristos încă de la crearea lumii. Conform credinței sale greșite, despre o creație inițială a sufletelor omenești, Origen împinge această eroare pînă la a afirma existența unui suflet creat anterior pentru Hristos. Viciul de gîndire este amplificat și prin aceea că numai natura umană din Hristos avea un suflet omenesc și nu era necesar ca acest suflet să se fi «legat» de El «încă de la crearea lumii». Dar autorul acestei prezumții nu renunță la greșita lui interpretare și pune bazele unei noi erezii, care va înflori în secolele următoare.

625. A se vedea *Com. Ioan*, I, 32 (36) 231; *C. Cels.*, V, 39.

626. I Cor., 6, 17.

627. Expresia Θεάνθρωπος (=Dumnezeu—Om) ne-a fost păstrată de Fericitul Ieronim, atunci cînd a tradus omiliile lui Origen la Iezechiel (*Hom. Iez.*, III, 3) și de M. Rauer, în *Omiliile lui Luca* (G.C.S. VIII, 1, p. 48). E de remarcat că tendința de explicare a temei Întrupării a dus pe Origen la eroarea de interpretare din aceste rînduri. Cînd limitează relația divino-umană din Hristos la suflet («mijlocitor între Dumnezeu și trup»), scriitorul alexandrin pune premisele ereziei lui Apolinarie, și parțial a lui Arie, socotind că nu e posibilă o unire a firii divine cu firea trupului, fără un «mijlocitor». E ca și cum ar spune că ceea ce nu e posibil firii divine, e posibil acestui mijlocitor-suflet, creație a lui Dumnezeu. Eroarea aceasta se integrează în aberantul său sistem cosmogonic, construit pe ideea precreației sufletelor, a reîntrupării lor, a apocatastazei etc.

628. Viziunea lui Origen este împrumutată de la Platon care făcea (*Tim.* 35 a) din suflet un intermediar între divin și trup. În continuare, autorul completează această imagine cu elemente tot păgîne, din filozofia post platonică, panteistă cum era acel «suflet al lumii» — din triada plotinică.



meiul acelei firi care putea fi supusă într-adevăr morții, dar în același timp numim și «Fiul Omului» pe Cel pe Care-L propovăduise că «va să vină întru slava Tatălui Său, cu îngerii Săi»<sup>629</sup>. Din această pricină, în întreagă Sfânta Scriptură firea dumnezeiască e desemnată cu numiri omenești, pe când firea omenească e împodobită cu titluri rezervate numai lui Dumnezeu. Căci pe urma acestei uniri se poate spune de acum despre Hristos, mai mult decât despre oricine, ceea ce stă scris: «Vor fi amîndoi un trup, așa încît nu mai sînt doi, ci un trup»; într-adevăr Logosul lui Dumnezeu și sufletul formează mai tîrziu un singur trup, mai mult decât bărbatul cu femeia<sup>630</sup>. Dar cui altcuiva s-ar și cere mai mult să fie «cu Domnul un singur duh» decât acestui suflet care s-a unit cu Dumnezeu prin iubire atît de mult, încît se poate spune pe bună dreptate că e un singur duh cu El?

## IV

Cît privește apoi dragostea desăvîrșită și sentimentul sincer care a unit în chip inseparabil acest suflet cu Dumnezeu, căci înălțarea lui nu este produsul împlinirii, nici rezultatul unei părtiniri, ci pe temeiul virtuților proprii, ascultă ce zice prorocul: «iubit-ai dreptatea și ai urît fărădelegea; pentru aceasta Te-a uns pe Tine, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul bucuriei, ma mult decât pe părtașii Tăi»<sup>631</sup>. Pe temeiul acestei iubiri a fost uns cu untdelemnul bucuriei, ceea ce vrea să spună că sufletul se împreună cu Cuvîntul lui Dumnezeu devenind Hristos<sup>632</sup>, căci «ungerea cu untdelemn» nu vrea să spună altceva decât a fi umplut de Duh Sfînt, iar adausul «mai mult decât pe părtașii Tăi» vrea să ne spună că harul Duhului nu se dă în felul care s-a dat prorocilor, ci că în El se afla deplinătatea substanțială a Cuvîntului lui Dumnezeu<sup>633</sup>, cum spune Apostolul: «Întru El locuiește trupește toată deplinătatea dumnezeirii»<sup>634</sup>. Tocmai de aceea n-a zis psalmistul numai cuvintele «Iubit-ai dreptatea», ci «și ai urît fărădelegea», căci a urî

629. Mt., 16, 27.

630. Origen face grave confuzii, pe care teologia ulterioară le semnaleză și le acuză. Din dorința de a-și menține sistemul cosmogonic — debitor în cea mai mare măsură filozofiei platonice și mai ales, plotinice — el sacrifică unitatea psihofizică a firii umane. Gîndirea patristică ortodoxă a subliniat participarea trupului omenesc al lui Hristos, la îndumnezeire și penetrarea lui de harul dumnezeiesc, fără să separe sufletul de acesta, ci accentuînd — ca în sinodul niceo-constantinopolitan și cele ce l-au urmat — perfectă prezență somato-psihică a naturii umane, în persoana Logosului, și nu numai a sufletului, așa cum avea Origen nevoie pentru a-și susține teza proprie.

631. Ps., 44, 8.

632. Despre Χριστός — «Unsul lui Dumnezeu» a vorbit Origen mai pe larg în *Com. Ioan I*, 28 (30): 191—197.

633. Aici nu mai poate fi vorba de o unire morală.

634. Col., 2, 9.

fărădelegea echivalează cu ceea ce zice Scriptura despre Hristos : «nu săvârșise nici o nedreptate și nici înșelăciune nu fusese în gura Lui» <sup>635</sup> și «ispitit în toate după asemănarea noastră, afară de păcat» <sup>636</sup>. De altfel, Însuși Mîntuitorul zice : <sup>637</sup> : «Cine dintre voi Mă vedește de păcat?» Și apoi tot despre Sine : «Vine stăpînitorul acestei lumi și el nu are nimic în Mine» <sup>638</sup>. Toate aceste mărturii arată că în Hristos nu se afla nici măcar gînd de păcat <sup>639</sup>. Și proorocul, ca să arate limpede că în Hristos nici măcar nu se furișase noțiunea de răutate, spune : «Căci înainte ca băiatul să zică «tată și mamă» «a dat la o parte răul» <sup>640</sup>.

#### IV

Dacă găsește cineva o greutate în faptul că — așa cum am arătat mai înainte — Hristos are suflet cugetător și că specificul unui astfel de suflet constă, așa cum am repetat-o adeseori în dezbaterile noastre <sup>641</sup>, în a înclina spre bine sau spre rău, în cele ce urmează vom arăta cum se poate rezolva această dificultate <sup>642</sup>. Nu ne putem îndoi că structura sufletului Său a fost aceeași ca a celorlalte suflete, căci nu i-am spune «suflet» dacă în realitate lucrul n-ar fi stat așa. Și apoi întrucît tuturor sufletelor le este dată facultatea de a alege binele sau răul, acest suflet, cel al lui Hristos, atît de mult s-a hotărît să iubească dreptatea, încît pe temeiul acestei iubiri nesfîrșite s-a legat de ea, în chip nestrămutat și inseparabil, încît statornicia hotărîrii, copleșitoarea putere a sentimentelor și căldura nestinsă a dragostei excludeau orice dorință de schimbare și de întoarcere <sup>643</sup>, așa încît ceea ce inițial a depins de libertatea voinței s-a transformat, sub influența unei lungi obișnuințe, într-o a doua natură. Așa trebuie să credem că în Hristos exista un suflet cugetător, ca la oameni, dar care n-a cunoscut deloc sentimentul păcatului și nici posibilitatea de a-l săvîrși.

<sup>635</sup>. Is., 53, 9.

<sup>636</sup>. Evr., 4, 15.

<sup>637</sup>. In., 8, 46.

<sup>638</sup>. In., 14, 30.

<sup>639</sup>. Impecabilitatea sufletului lui Hristos din momentul cînd s-a unit cu Cuvîntul era substanțială, cum numai dumnezeirea o poate avea, așa cum s-a spus adeseori, pe cînd la sfinți unirea este, oricum, numai temporară.

<sup>640</sup>. Is., 8, 4 ; 7, 16.

<sup>641</sup>. *Disputationes* : prefața 1, 5 ; 1, 3, 6 ; 1, 8, 3.

<sup>642</sup>. Ceea ce Origen va încerca mai departe, tot pe linia sistemului său propriu de înțelegere a cosmogoniei.

<sup>643</sup>. Înaintarea spre perfecțiune duce la un fel de neschimbare devenită a doua natură. Așa argumentează Origen și în Omilia VIII la Ieșire. Robia în Egipt a fost simbolul înrobirii față de păcat, pe cînd ieșirea din Egipt a însemnat libertatea de a rămîne în bine (în traducerea «P.S.B.», vol. VI, pag. 95 și urm.).

## VI

Pentru ca să ne explicăm acest lucru mai complet, nu cred că ar fi fără rost să ne folosim de o pildă, chiar dacă într-un domeniu atât de subtil și de dificil nu este ușor să găsim pilde potrivite. Cu toate acestea, ca să vorbim fără ascunzișuri, dintre metale, fierul e sensibil atât la rece cât și la cald; dacă o bucată de fier rămâne tot timpul în foc, din care primește căldură prin toți porii și structura lui, încît de la o vreme fierul devine el însuși o masă de foc, dacă folosim mereu focul și nu scoatem fierul din foc, atunci vom mai putea zice oare că, atât cît masa de fier stă mereu în foc și e înfierbîntată continuu mai este sensibilă la frig? Nu, mai drept ar fi să spunem, că fierul acela a devenit numai foc, cum putem vedea adeseori cu ochii noștri în furnale, unde nu se mai distinge altceva decît foc și dacă încercăm cineva să se atingă de el, acela nu va mai simți efectul fierului, ci fierbințeala focului.

Așa stau lucrurile și cu acel suflet care, asemenea fierului din foc, petrece tot timpul în Logos, în Înțelepciune, în Dumnezeu, încît tot ce face, tot ce simte, tot ce cunoaște este Dumnezeu<sup>644</sup>. De aceea nici nu mai putem spune că sufletul e nestatornic și schimbăcios, pentru că rămînînd înfierbîntat, prin unirea strînsă cu Cuvîntul dumnezeiesc, ajunge de la o vreme să-și cîștige statornicie deplină. Credem că ceva din căldura Cuvîntului lui Dumnezeu a ajuns la toți sfinții, dar trebuie să credem că în acest suflet focul dumnezeiesc s-a așezat chiar în chip substanțial, iar din căldura Lui a pătruns o parte și la alții.

În sfîrșit, cuvintele «Te-a uns pe Tine Dumnezeuul Tău cu untdelemnul bucuriei Tale, mai mult decît pe părtașii Tăi»<sup>645</sup> ne dau să înțelegem că sufletul acesta a fost uns cu untdelemnul bucuriei<sup>646</sup>, adică cu Cuvîntul și cu Înțelepciunea lui Dumnezeu, într-un mod diferit decît pe «părtașii» Lui, adică decît pe sfinții prooroci și apostoli. Despre aceștia se spune că erau ca mireasma revărsată din nard<sup>647</sup>, pe cînd acest suflet era ca vasul în care se afla mireasma însăși: toți proorcii și apostolii s-au învrednicit să se împărtășească din buna Lui mireasmă. Alta este mireasma parfumului și alta, natura lui; tot așa, unul este Hristos și cu totul alții sînt părtașii Lui. După cum, dar, vasul

644. Origen încearcă o explicație a modului unirii ipostatice, dar — legat de ideea sa despre preexistența sufletului față de trup — rezolvarea sa este departe de cea oferită de antropologii înrădăcinați în Tradiție.

645. Ps., 44, 8.

646. Acest untdelemn al bucuriei simboliza pe Duhul Sfînt.

647. Cînt. Cînt., 1, 4 și urm.

în care se află substanța parfumului nu poate în nici un chip primi miros rău, ci cei care se împărtășesc de el, în clipa în care se îndepărtează prea mult, s-ar putea să simtă mirosuri urite, tot așa nu Hristos, Care e însuși vasul conținând substanța parfumului, ar putea primi mirosul contrar, ci aceia vor fi părtașii Săi, care se vor împărtăși din miros și-l vor putea păstra în măsura în care vor sta prin apropierea vasului.

## VII

Cred că și proorocul (Ieremia *n.tr.*) înțelegea care a fost în Hristos firea înțelepciunii lui Dumnezeu și care este și firea pe care a luat-o asupra-Și pentru mîntuirea lumii, atunci cînd a zis: «Suflarea vieții noastre, Unsul Domnului, Acela despre care noi zicem: «La umbra Lui vom viețui printre popoare»<sup>648</sup>. Și David cred că exprimă aceeași idee atunci cînd zice: <sup>649</sup> «Adu-Ți aminte, Doamne, de ocară cu care m-au ocărit vrăjmașii Tăi, cu care au ocărit pașii Unsului Tău». Dar oare Pavel nu gîndea și el tot așa cînd zice: <sup>650</sup> «Viața voastră este ascunsă cu Hristos întru Dumnezeu», iar în alt loc: «Voi căutați dovadă că Hristos grăiește întru mine?»<sup>651</sup>. Iar adineauri spunea că Hristos este ascuns în Dumnezeu.

Dacă înțelesul acestora nu indică altceva decît ceea ce viza proorocul cînd pomenea de «umbra lui Hristos», despre care am vorbit mai înainte — atunci poate că el depășește puterea de înțelegere a minții omenești. Dar în Scripturile dumnezeiești găsim multe alte texte semnificative în legătură cu această «umbră», după cum i-a zis arhanghelul Gavriil Mariei, potrivit Evangheliei după Luca: «Duhul Sfînt Se va coborî peste tine și puterea Celui Prea Înalt te va umbri»<sup>652</sup>; și apostolul Pavel zice că cei care au o tăiere-împrejur trupească «slujesc închipuirii și umbrei celei cerești»<sup>653</sup>; iar în alt loc se spune: «Zilele noastre pe pămînt nu sînt decît o umbră»<sup>654</sup>. Dacă, deci, Legea dată pe pămînt e umbră, dacă întreagă viața noastră care se desfășoară pe pămînt e o umbră și dacă noi vom trăi printre neamuri la umbra lui Hristos, atunci trebuie să vedem dacă adevărul tuturor acestor umbre nu va fi cunoscut în marea descoperire, cînd toți sfinții se vor învrednici să contemple slava lui Dumnezeu, cauzele și adevărul lucrurilor, dar de

648. Pling. Ier., 4, 20.

649. Ps. 88, 54.

650. Col., 3, 3.

651. III Cor., 13, 3.

652. Lc., 1, 35.

653. Evr., 8, 5.

654. Iov, 8, 9.

astă-dată nu «ca în oglindă, în ghicitură»<sup>655</sup>, ci «față către față». După ce a primit prin Duhul Sfânt o «arvună»<sup>656</sup> a acestui adevăr, Apostolul zicea : «Chiar dacă am cunoscut pe Hristos după trup, acum nu-L mai cunoaștem»<sup>657</sup>. Iată ce am putut spune acum tratând despre probleme atât de dificile, cum sînt întruparea lui Hristos și dumnezeirea Sa. De-sigur că, dacă cineva va putea găsi ceva mai bun și va putea confirma cele spuse de el cu afirmații și mai evidente, scoase din Scripturi, s-ar putea să se primească acelea mai curînd decît ale mele<sup>658</sup>.

#### 7. DESPRE DUHUL SFÎNT<sup>659</sup>

##### I

După primele cercetări privitoare la Tatăl, la Fiul și la Duhul Sfînt, pe care le-am schițat la începutul cărții, cum cerea tema, am găsit acum de bine să repetăm lucrurile și să arătăm că același Dumnezeu este și Creatorul lumii și Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos, cu alte cuvinte că Dumnezeu Legii și al proorocilor și Cel al Evangheliilor este unul și același Dumnezeu. După aceea am găsit necesar să subliniem și despre Hristos că Cel care fusese înainte numit Cuvîntul și Înțelepciunea lui Dumnezeu, în cele din urmă S-a făcut om. Ne-a rămas să revenim cît se poate de pe scurt asupra Duhului Sfînt.

E vremea, dar, să tratăm cîteva lucruri în măsura puterilor noastre și despre Duhul Sfînt, pe Care Domnul și Mîntuitorul L-a numit în Evanghelia după Ioan «Mîngîietorul». Așa cum a existat unul și același Dumnezeu și unul și același Hristos, tot așa există unul și același Duh Sfînt, Care a fost prezent atât la prooroci, cît și la apostoli, atât la cei care au crezut în Dumnezeu înainte de venirea lui Hristos, cît și la cei care și-au aflat izbăvirea prin Hristos la Dumnezeu. Dacă, după cum am auzit, ereticii au îndrăznit să vorbească despre doi Dumnezei și despre doi Hristoși, în schimb niciodată noi n-am auzit să fi propovăduit cineva despre două Duhuri Sfinte. Cum s-ar putea afirma așa ceva pe baza Sfințelor Scripturi sau ce deosebiri s-ar putea face între un Duh Sfînt și ce-

655. I Cor., 13, 12.

656. II Cor., 5, 5.

657. II Cor., 5, 16.

658. Cel mai adeseori, aceasta este atitudinea lui Origen : modest și dispus să renunțe la afirmațiile sale, dacă i se va arăta o cale mai bună în interpretare.

659. În acest capitol autorul subliniază că după venirea și înălțarea lui Hristos, Duhul a venit în lume pentru toată lumea, cîtă vreme înainte El Se arăta numai în prooroci. Iar dacă unii gnostici au vorbit despre doi Dumnezei și despre doi Hristoși, în schimb nici unii n-au spus că persoana Duhului Sfînt ar fi fost dublă.

lălalat Duh Sfânt, presupunând peste tot că s-ar putea defini sau descrie Duhul Sfânt? Căci să presupunem că am accepta părerea lui Marcion și a lui Valentin <sup>660</sup> despre o diferență în dumnezeire și am descrie separat atât firea Dumnezeului celui bun, cât și pe cea a celui rău, cine va fi în stare să cugete și să găsească vreo diferență în Duhul Sfânt? Cred că nu pot găsi nici un indiciu în acest sens.

## II

În cât ne privește, noi sîntem de părere că de El se poate împărtăși fără deosebire — ca și de Cuvîntul și de Înțelepciunea lui Dumnezeu — orice făptură cugetătoare. Cu toate acestea, potrivit Sfintei Scripturi, văd că principala coborîre a Duhului Sfânt peste oameni s-a făcut propriu-zis după ce Hristos S-a înălțat la cer, iar nu înainte ca El să fi venit în lume. Înainte, Duhul Sfânt Se împărtășea numai proorocilor și cîtorva oameni din popor, care se învredniciseră de acest lucru, în schimb, după venirea Mîntuitorului s-a împlinit, cum ne spune Scriptura, ceea ce fusese prezis de proorocul Ioil: <sup>661</sup> «Iar în zilele din urmă voi turna din Duhul Meu peste tot trupul și vor prooroci», ceea ce echivalează cu spusa psalmistului: <sup>662</sup> «Toate neamurile vor sluji Lui». Între altele multe lucruri, prin harul Duhului Sfânt s-a arătat și un lucru minunat, anume că la ceea ce stă scris în prooroci și în Legea lui Moise puteau ajunge pe atunci numai puține persoane, anume proorocii și doar cîțiva inși din mulțime, singurii care puteau să se ridice dincolo de o înțelegere literală (a Legii) <sup>663</sup> și să prindă sensul ei mai înalt, tălmăcind mai duhovnicește Legea și proorocii, pe cînd acum există mulțimi nenumărate de credincioși <sup>664</sup> care, chiar dacă nu sînt toți în stare să înțeleagă deplin și limpede semnificația spirituală a lucrurilor, totuși aproape toți sînt convinși că tăierea împrejur nu mai trebuie înțeleasă cu referire la trup; tot așa despre repausul sabatului sau jertfirea singeroasă a animalelor <sup>665</sup>, căci nu în legătură cu așa ceva a răspuns Dumnezeu lui Moise (pe Muntele Sinai, *n.tr.*). Or, nu-i nici o îndoială că puterea Duhului Sfânt a inspirat această convingere.

<sup>660</sup>. De cele mai multe ori la numele acestor eretici se mai adăuga și cel al lui Vasilide.

<sup>661</sup>. Fapte, 2, 16; Ioil, 3, 1.

<sup>662</sup>. Ps. 71, 11.

<sup>663</sup>. Aici, mai jos: 4, 1—3.

<sup>664</sup>. În text, «innumeratae sunt multitudines credentium». Origen mai amintește și aici 4, 1, 1—2, ca și în altele opere, despre marea răspîndire a creștinismului (C. Cels., III, 9; III, 68; VII, 26).

<sup>665</sup>. Origen aduce aici o mărturie pozitivă cînd spune că pînă și creștinii simpli nu mai înțeleg prescripțiile iudaice în sens trupesc. Dar uneori biciuiește și modul superstițios în care ei respectau unele uzanțe iudaice. (*Omil, Ier. XII, 13*, traducere română, vol. 6, p. 412—413).

## III

Multe sînt chipurile în care Hristos ni Se face cunoscut, căci chiar dacă El e Înțelepciunea, nu în toți lucrează El roadele înțelepciunii, ci numai în cei care se dedică acestei înțelepciuni, ca și cum s-ar dedica Lui. Și chiar dacă e numit și «doctor», Hristos nu lucrează în toți ca doctor, ci numai în cei care-și dau seama de gravitatea bolii și-și caută scăpare la milostivirea Lui <sup>666</sup>. Același lucru mi-l închipui și despre Duhul Sfînt, în Care se află toată comoara darurilor <sup>667</sup>. De aceea stă scris: «Unuia i se dă prin Duhul Sfînt cuvînt de înțelepciune, iar altuia, după același Duh, cuvintele cunoștinței» <sup>668</sup> și în fiecare din cei care-L pot primi, Duhul Sfînt ia forma de care are nevoie cel care s-a învrednicit să aibă parte de El, făcîndu-Se înțeles în acest chip. Nu înțeleg însă aceste împărțeli și deosebiri cei care, deși potrivit Evangheliei Îl numesc «Mîngîietorul», nu-și dau seama în urma căror lucruri și pentru care rol al Lui a fost numit așa, ci L-au asemănat cu nu știu ce duh slab, căutînd prin aceasta să tulbure Bisericele lui Hristos <sup>669</sup>, dînd naștere la tot felul de neînțelegeri printre frați. Or, Evanghelia îi atribuie o atît de mare putere și vrednicie, încît, după cum spune El însuși, nici apostolii «nu puteau purta încă» <sup>670</sup> îndrumările pe care Învățătorul voia să li le împărtășească, înainte de venirea peste ei a Duhului Sfînt, Care să Se reverse peste sufletele lor și să-i poată lumina cu privire la rostul și credința în Sfînta Treime. Acești eretici sînt atît de înapoiți duhovnicește, încît nu numai că nu sînt în stare să ajungă la adevăr, prin judecată dreaptă, dar nici nu pleacă urechea la cele spuse de noi, făcîndu-și despre dumnezeirea Sfîntului Duh o părere mult mai nevrednică de El, dedicîndu-se mai curînd duhului rătăcirii <sup>671</sup> și înșelăciunii, decît să se lase luminați de învățătura Duhului Sfînt sau cum spune Apostolul: «Luînd aminte la duhurile cele înșelătoare și la învățăturile demonilor care opresc de la căsătorie» <sup>672</sup>, «spre moartea și pierzania multora» și oprind pe alții și de la multe bucate ca să înșele sufletele celor mai simpli prin lăudăroșenia unei mai stricte reguli de viațuire <sup>673</sup>.

<sup>666</sup>. Despre Iisus ca doctor am mai vorbit aici (I, 8, 3) și se va mai vorbi în *Omil. Ier.*, XII, 5.

<sup>667</sup>. Aici, 1, 3, 7.

<sup>668</sup>. I Cor., 12, 8.

<sup>669</sup>. Cei vizafi aici sînt montaniștii, care credeau că lucrarea profetică e o stare de extaz înconștient, aproape diabolic, în care omul nu ia parte deloc. (A se vedea fragmentul din *Com. Tit*, Migne, P.G., 14, 1306).

<sup>670</sup>. In, 16, 12—13.

<sup>671</sup>. *Com. Mat.*, XV, 30.

<sup>672</sup>. I Tîm., 4, 1.

<sup>673</sup>. Și aici e vorba de morala riguroasă a montaniștilor.

## IV

Trebuie să știm, așadar, că Duhul Sfânt este Mîngîietorul (Paraclet) care ne învață lucruri mai înalte decît le-am putea noi exprima prin cuvinte, așa numitele adevăruri «negrăite», pe care «nu se cuvine omului a le grăi»<sup>674</sup>, adică pe care graiul omenesc nu le poate exprima. Iar cînd folosește cuvîntul «nu se cuvine», credem că Pavel se gîndește la «nu se poate». La fel și cînd zice: «toate îmi sînt îngăduite, dar nu toate îmi folosesc». «Toate îmi sînt îngăduite, dar nu toate zidesc»<sup>675</sup>, ne dă să înțelegem că nouă ne sînt permise lucruri care ne stau în putere și pe care le putem avea. Paraclet (cum e numit Duhul Sfânt, de la cuvîntul παράκλησις care însemnează «Mîngîietorul») ne aduce aminte de mîngîiere, căci, cînd cineva se va fi învrednicit să se împărtășească din Duhul Sfînt, știe că prin conoașterea unor taine negrăite, primește fără îndoială și mîngîiere și bucurie în inimă. Într-adevăr, cînd vom fi cunoscut prin descoperirea Duhului tot ce se întîmplă și cînd vom ști pentru ce și în ce chip au loc toate, atunci sufletul nostru nu va mai putea fi tulburat<sup>676</sup> și nici întristat pentru nici o pricină, căci atunci nu ne vom mai speria de nimic; fiind strîns legați de Cuvîntul lui Dumnezeu și de Înțelepciunea Lui, «nu putem zice: Domn este Iisus, decît în Duhul Sfînt»<sup>677</sup>.

Iar întrucît am vorbit pînă acum despre «Paraclet» și am încercat după puterile noastre să explicăm însemnătatea acestui cuvînt, trebuie să nu uităm că și Mîntuitorul însuși e numit Paraclet în Epistola lui Ioan, unde se zice: «dacă a păcătuit cineva, avem Mîngîietor către Tatăl pe Iisus Hristos cel drept. El este jertfă de ispășire pentru păcatele noastre»<sup>678</sup>. Dar să vedem dacă nu cumva numirea «Paraclet» înseamnă, atunci cînd o raportăm la Mîntuitorul, și altceva decît atunci cînd o raportăm la Duhul Sfînt. Căci dacă o aplicăm la Mîntuitorul, cuvîntul însemnează «Mijlocitorul» (și de fapt în grecește<sup>679</sup> «Paraclet» însemnează și «mijlocitor» și «mîngîietor»). Prin cuvintele «El este jertfă de ispășire pentru păcatele noastre» ni se pare că trebuie să înțelegem mai curînd termenul «paraclet», raportat la Mîntuitorul, deci în sens de «Mijlocitor», căci se subliniază că mijlocește pe lîngă Tatăl pentru păcatele

674. II Cor., 12, 4.

675. I Cor., 10, 23.

676. «Netulburarea» amintită nu pare a avea la Origen intensitatea sporită de «nepătimire» ca la Evagrie Ponticul, deși acesta va fi unul din ucenicii fideli ai preocupărilor duhovnicești ale lui.

677. I Cor., 12, 3.

678. I In., 2, 1.

679. Despre rugăciune, XV, 4, C. Cels., III, 49; IV, 28.



noastre. În schimb, când îl raportăm la Duhul Sfânt, «paraclet» trebuie înțeles ca «Mîngietor», căci mîngîie sufletele, deschizîndu-le și descoperindu-le înțelesul cunoașterii duhovnicești.

## 8. DESPRE SUFLET<sup>680</sup>

### I

Acum șirul ideilor ne cere să vorbim în general și despre suflet. Și vom începe de la cele mai de jos vietăți, urcîndu-ne apoi spre cele mai înalte. Cred că nimeni nu va tăgădui că toate viețuitoarele sînt dotate cu suflet, chiar și cele care trăiesc în apă. Aceasta-i și părerea generală a tuturor și la ea se adaugă și confirmarea Sfintei Scripturi, care zice : «Și a făcut Dumnezeu animalele cele mari din ape și toate ființele vii, care mișună, unde ele se prădesc după felul lor»<sup>681</sup>. Dar acest lucru îl confirmă și judecata generală a minții omenești, prin cei care dau definiția precisă a sufletului. Într-adevăr, el e definit ca o substanță cu posibilități de reprezentare și cu tendințe (*φανταστική* și *ὁρμητική*), pe care le-am putea traduce în latinește, chiar dacă nu întru toate exact, dar totuși corect, ca «o virtus sensibilis et mobilis» (adică principiu de sensibilitate și de mișcare)<sup>682</sup>. O astfel de definiție se potrivește tuturor animalelor, inclusiv celor din ape, și în felul acesta definiția sufletului se aplică și păsărilor. Scriptura aduce și în această privință autoritatea unei rostiri clare : «sîngele nici unui trup să nu mîncăți, că sîngele este sufletul oricărui trup»<sup>683</sup>. Aici prin sîngele tuturor animalelor se desighează sufletul lor<sup>684</sup>.

Dar dacă «sîngele este sufletul oricărui trup», atunci întrebînd cineva despre albine, despre viespi, despre furnici și despre vietățile din

680. În Apologia sa Pamfil afirmă (P.G., 17, 603) că Origen n-a scris un tratat sistematic despre suflet. În această lucrare el atinge problema, dar nu în chip special. Aici, însă, o tratează direct și cu toate că se resimt în ea ramanieri și intervenții ale lui Rufin, totuși capitolul păstrează o importanță deosebită în mersul cugetării lui Origen.

681. Fac., 1, 21.

682. Definiția sufletului după Aristotel (*De anima*, III, 9, 1; traducere română N. I. Ștefănescu, București, 1969, pag. 98), ca «substanță a facultății de reprezentare și de mișcare», nu spune prea mult despre ființele cugetătoare, oameni și îngeri. (*Despre rugăciune* XXIX, 2). Definiția lui Origen din Filocalia (II, 4), ca «φανταστική και ὁρμητική δύναμις» — putere de imaginație și de mișcare, nu este nici ea destul de potrivită.

683. Lev., 17, 14.

684. «Unii îndrăznesc să spună că sîngele e tot una cu sufletul omului», se spune în «Pedagogul» lui Clement Alexandrinul (trad. N. Ștefănescu, în «Izvoarele Ortodoxiei» nr. 3, București, 1949, p. 64). Origen însă lasă să se înțeleagă (în această carte : 1, 1, 9 și 3, 4, 2) că ar fi o corespondență între «sînge», ca omul exterior, și «suflet», ca omul interior. Desigur, pentru el astfel de exprimări nu erau decît antropomorfisme. A se vedea tot în acest volum «Convorbirile cu Heraclide», unde aceeași problemă e lămurită mai deplin.

mare, cum sînt stridiile, melcii și alte vietăți, care nu au sînge, dar care evident și ele sînt ființe vii, acelaia trebuie să-i răspundem că energia vitală, care zace de altfel în sîngele roșu, la astfel de vietuitoare în locul sîngelui se află un lichid chiar dacă acesta are altă culoare, căci nu contează culoarea din clipa în care are în el substanță purtătoare de viață. Părerea generală nu lasă nici o îndoială că și animalele de povară și vitele sînt ființe însuflețite, dar în același timp și declarația Sfintei Scripturi este clară atunci cînd Dumnezeu grăiește : «să scoată pămîntul ființe vii, după felul lor : animale, tîrîtoare și fiare sălbatice după felul lor»<sup>685</sup>. Iar cînd e vorba de om, cu toate că nu există nici o îndoială și nimeni nu poate pune întrebări, totuși Sfînta Scriptură precizează că «Dumnezeu a suflat în fața lui (= a omului) suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie»<sup>686</sup>.

Rămîne să ne întrebăm despre îngeri dacă sînt și ei dotați cu suflet ori dacă ei înșiși sînt suflete și tot așa și despre celelalte puteri dumnezeiești și cerești, ca și despre puterile vrăjmașe. N-am găsit nicăieri în Sfînta Scriptură vreun pasaj în care să se spună că îngerii sau alte «duhuri slujitoare»<sup>687</sup> ale lui Dumnezeu au suflet ori că sînt suflete ; cu toate acestea ei sînt recunoscuți de către cei mai mulți ca fiind ființe însuflețite.

Despre Dumnezeu, în schimb, aflăm că stă scris așa : «Îmi voi întoarce fața Mea împotriva sufletului celui ce va mîncă sînge și îl voi stîrpi din poporul său»<sup>688</sup>. Apoi în alt loc : «Urăsc lunile noi și sărbătorile voastre sînt pentru Mine o povară. Postul și sărbătorile și praznicele voastre le-a urît sufletul Meu»<sup>689</sup>. Și în Psalmul 21 s-a vorbit despre Hristos (căci e sigur că acest psalm e compus ca și cum ar fi fost pronunțat de El, după cum mărturisește Scriptura) : «Iar Tu, Doamne, nu depărta ajutorul Tău de la mine, spre sprijinul meu ia aminte. Izbăvește de sabie sufletul meu și din gheara cîinelui, viața mea»<sup>690</sup>. Și mai sînt și alte multe mărturii despre sufletul lui Hristos pe timpul cînd era sălășluit în trup.

## II

Dar în legătură cu sufletul lui Hristos ne ajută să excludem orice îndoială modul în care S-a intrupat El. Căci, pe cît de adevărat e că El a avut trup, tot pe atît de adevărat este că a avut și suflet. Numai că e

685. Fac., 1, 24.

686. Fac., 2, 7.

687. Evr., 1, 14.

688. Lev., 17, 10.

689. Is., 1, 13, după traducerea sinodală (a Septuagintei), din 1914.

690. Ps., 21, 21 ; Mt., 27, 46.

greu și să judecăm și să explicăm cum trebuie înțeles ce anume înseamnă în Scriptură «sufletul lui Hristos Dumnezeu»<sup>691</sup>. În schimb, odată pentru totdeauna, noi mărturisim că firea Sa este simplă, lipsită de orice amestec sau adaos. Totuși, oricum ar trebui să-l înțelegem, se pare că uneori se pomenește de «sufletul lui Dumnezeu». În schimb despre sufletul lui Hristos<sup>692</sup> nu încapă nici o îndoială. Și atunci mi se pare absurd să vorbim și să cugetăm în același fel despre sfinții îngeri și despre celelalte puteri cerești, în măsura în care definiția sufletului dată mai înainte se potrivește și lor. Cine ar putea să tăgăduiască oare că și îngerii sînt dotați cu sensibilitate rațională și dinamică? Dacă, așadar, e exact să definim sufletul ca pe o substanță rațional sensibilă și mobilă, atunci cred că o astfel de definiție se potrivește și îngerilor. Ce altceva este în ei decît sensibilitate rațională și mișcare? La cîte ființe se potrivește o singură definiție, la toate trebuie să fie aceeași și substanța.

E drept că apostolul Pavel vorbește și de un «om trupesc»<sup>693</sup>, care după părerea lui nu poate primi cele ce sînt ale lui Dumnezeu, ci învățătura Duhului s-ar părea pentru el nebunie și n-ar putea înțelege ceea ce se judecă după Duh<sup>694</sup>. Și în alt loc zice el că «se seamănă trup pămîntesc și înviază trup duhovnicesc»<sup>695</sup> arătînd astfel că în învierea dreptilor nu va mai fi nimic trupesc în cei care se vor învrednici de viața fericiților. De aceea ne întrebăm dacă nu cumva există o substanță care, întrucît e suflet, ar fi nedesăvîrșită (dacă ea e nedesăvîrșită pentru că a decăzut din starea de perfecțiune ori pentru că așa a fost creată de Dumnezeu<sup>696</sup>, acest lucru îl vom examina cînd vom începe să tratăm pe rînd toate aceste probleme), dacă într-adevăr omul trupesc nu vede cele ale duhului lui Dumnezeu; și dacă, întrucît e trupesc, nu poate înțelege cele de sus, adică cele dumnezeiești, atunci poate că chiar pentru aceasta vrea Pavel să ne învețe mai clar care-i facultatea care ne permite să pricepem realitățile duhului, realitățile spirituale, și acesta-i motivul pentru care unește cu Duhul Sfînt și «face un duh» cu El mai mult mintea decît sufletul. Cred că acest lucru voia să-l demonstreze

691. Despre acest lucru a se vedea mai jos: 2, 8, 5.

692. Patriarhul Fotie afirmă pe nedrept (*Bibl. cod.* 117) că Origen ar fi susținut că sufletul lui Hristos ar fi tot una cu sufletul avut de Adam, lucru inexact. El se va fi referit la ceea ce Origen spusese (*Com. Mat.*, XIV, 17) despre sufletul preexistent al lui Hristos și al Măresei Sale, Biserica. Istoricul Socrate spune și el (III, 7) că asimilarea sufletului lui Hristos cu cel al lui Adam era frecventă înainte de Origen, cum reiese din «*Banchetul*» lui Metodie de Olimp, III, 4, 59—61.

693. Expresie paulină, care pare a da ocazie lui Origen de a asemăna sufletul omului cu cel al îngerilor înainte de căderea lor.

694. I Cor., 2, 14.

695. I Cor., 15, 44.

696. A se vedea mai jos.

el atunci cînd zicea: «Mă voi ruga cu duhul, dar mă voi ruga și cu mintea; voi cînta cu duhul, dar voi cînta și cu mintea»<sup>697</sup>. Nu zice așadar: mă voi ruga cu sufletul, ci cu duhul și cu mintea; nu zice: voi cînta cu sufletul, ci cu duhul și cu mintea.

### III

Dar poate că va întreba cineva: dacă mintea se roagă și cîntă cu duhul, dacă ea este cea care ajunge la desăvîrșire și la mîntuire, atunci cum poate spune Petru: «Dobîndiți prețul credinței voastre, adică mîntuirea sufletelor voastre»?<sup>698</sup> Dacă sufletul nu se roagă, nici nu cîntă cu duhul, atunci cum va putea nădăjdui în mîntuire? Sau cînd va ajunge la starea fericită nu va mai avea numirea de «suflet»? Dar să vedem dacă nu cumva am putea răspunde în modul următor: așa cum Mîntuitorul «a venit să mîntuiască pe cel ce era pierdut» și după ce a mîntuit ceea ce înainte fusese pierdut și care acum nu mai este, poate că tot așa ceea ce se mîntuie se numește suflet și cînd odată e mîntuit, atunci i se dă un nume care se potrivește valorilor celor mai înalte. Dar unii cred că aici ar mai trebui adăugat ceva și anume: după cum ceea ce a fost pierdut exista fără îndoială înainte de a fi fost pierdut și va continua să existe și cînd nu va mai fi pierdut, tot așa și sufletul exista atunci cînd încă nu era suflet și va continua să existe și după ce nu va mai fi suflet<sup>699</sup>.

Dar cercetînd lucrurile mai adînc, unii au crezut că chiar și înțelesul cuvîntului «suflet», așa cum se spune în grecește (ψυχή), a părut că sugerează o idee puțin obișnuită. De fapt, Sfînta Scriptură spune că Dumnezeu este foc: «Căci Dumnezeul nostru este și foc mistuitor»<sup>700</sup>. Iar despre substanța îngerilor s-a spus: «Cel ce face pe îngerii Săi duhuri și pe slugile Sale pară de foc»<sup>701</sup>. Și în alt loc: «Iar acolo I s-a arătat îngerul Domnului într-o pară de foc»<sup>702</sup>. Mai mult, am primit chiar și poruncă să fim cu duhul «fierbinți»<sup>703</sup>, ceea ce desigur vrea să însemneze că în noi Cuvîntul lui Dumnezeu este înfierbîntat și cald. De altfel și prorocul Ieremia auzea ceea ce i se răspundea: «Iată am

697. I Cor., 14, 15. În concepția trihotomistă (duh, suflet, trup), sufletul apropie pe om de poftă, pe cînd duhul îl trezește, îl îndrumă, îl înalță pe om. În concepția preexistențianistă, partea superioară a sufletului (νοῦς) s-a răcit prin înclinarea spre plăceri, cum eronat afirmă pe alocuri Origen. 698. I Pt., 1, 9.

699. Adică reface itinerarul νοῦς — ψυχή — νοῦς, în cadrul aceleiași concepții greșite despre pre existența sufletului.

700. Evr., 12, 29. Origen folosește și acest citat, ca și cel din Deut., 4, 24, gîndindu-se la lucrarea divină de curățire a sufletelor, dar evitînd înțelesul lor antropomorfic. A se vedea și cele spuse de Origen în *Omil. Ios.*, IV, 3 (în traducerea românească «P.S.B.», vol. 6, pag. 245).

701. Evr., 1, 7; Ps., 103, 4. 702. Ieș., 3, 2.

703. Rom., 12, 11.

pus cuvintele Mele în gura ta»<sup>704</sup>. În vreme ce, însă, Dumnezeu este foc, iar îngerii pară de foc și sfinții «cu duhul arzînd», dimpotrivă, despre cei care au căzut din dragostea lui Dumnezeu, se afirmă că au slăbit în dragoste față de El și au devenit chiar reci. Într-adevăr, așa zice Domnul: «Din pricina înmulțirii fărădelegilor, iubirea multora se va răci»<sup>705</sup>. Și tot ceea ce într-un fel e comparat în Sfintele Scripturi cu puterea vrăjmașului e prezentat ca rece, cum se poate constata<sup>706</sup>. În realitate, diavolul e numit șarpe și balaur: ce poate fi mai rece? Scriptura spune că balaurul e stăpînul apelor<sup>707</sup>. Tot cam același lucru se zice și despre unul din duhurile rele, despre care proorocul spune că l-a găsit în ape, iar în alt loc, alt prooroc zice: «Domnul Se va năpusti cu sabia Sa grea și puternică asupra leviatanului, a șarpelui încolăcit și va omorî balaurul»<sup>708</sup>. Și în alt loc: «De se vor ascunde, din fața ochilor Mei, în fundul mării, voi da poruncă șarpelui și îi va mușca»<sup>709</sup>. În cartea Iov, el e numit rege al tuturor viețuitoarelor care se află în apă<sup>710</sup>. Iar alt prooroc vestește că de la mieznoapte vor veni nenorocirile peste toți locuitorii țării. Chiar și vîntul de la mieznoapte e prezentat ca rece în Scriptură<sup>711</sup>, după cum stă scris la Înțelepciunea (lui Sirah): «Vine viforul de la mieznoapte»<sup>712</sup>. Fără îndoială că sub toate acestea trebuie înțeles diavolul.

Așadar, dacă ceea ce e sfînt e închipuit în Scriptură prin lumină, foc și fierbinte și dacă vrăjmașii lor sînt descriși ca reci, că dragostea care se răcește în cei păcătoși, atunci trebuie să ne întrebăm dacă nu cumva însuși cuvîntul «suflet», care grecește se spune ψυχή, nu provine de la răcire față de o stare mai dumnezeiască și mai bună<sup>713</sup>, pentru că se pare că el s-a răcit față de căldura firească și dumnezeiască, primind starea și numirea pe care o are acum?<sup>714</sup>

704. Ier., 1, 9.

705. Mt., 24, 12.

706. De pildă Ps. 21, 1 (Migne P. G., 12, 1284) opoziția cald-rece se referă la divin — diabolic, M. Simotetti, *op. cit.* 309. Limbajul alegorizant și moralizant al lui Origen oferă multe astfel de interpretări.

707. Iez., 29, 3.

708. Is., 27, 1.

709. Amos, 9, 3.

710. Iov, 41, 25.

711. Ier., 1, 14.

712. Înț. Sir., 43, 20. A se vedea Pauly-Wissowa, *Réalencyclopädie* sub «Boreas», III, 720. A se vedea și *Omil. Ier.*, V, 14 (trad., rom., pag. 392).

713. Derivarea lui ψυχή din ψυχός au făcut-o mai întîi Platon (*Cratylus*, 399, traducere românească, ed. C. Noica, București, 1978, vol. III, p. 274) și Aristotel (*Despre suflet* I, 2, 405 b; trad. rom. cit., pag. 33). Origen face aceste considerații tot în cadrul concepției sale despre preexistența sufletelor care s-ar fi «răcit» prin cădere, continuînd această idee cu o nouă interpretare arbitrară, că mintea («preexistentă» și ea) s-a «răcit» prin păcat și a devenit «suflet».

714. Aici Koetschau reproduce (p. 158) un pasaj din Epifanie (*Haer.*, 64, 4), cu citații din Ps. 118, 67 și Ps. 114, 7; «am greșit, întoarce-te suflete, în odihna ta».

Într-adevăr, să cercetăm dacă nu cumva putem găsi în Sfintele Scripturi vreun loc unde cuvîntul «suflet» e întrebuințat în înțeles mai favorabil sau mai de laudă, pentru că adeseori îl întîlnim sub formă de dojană : «Sufletul rău va pierde pe cel ce-l are» <sup>715</sup>. Și «sufletul care a greșit va muri» <sup>716</sup>. Apoi, după ce a zis : «Că iată toate sufletele sînt ale Mele ; cum este sufletul tatălui, tot așa și sufletul fiului» <sup>717</sup>, pare firesc să adauge : «sufletul care lucrează drept se va mîntui, pe cînd sufletul care păcătuiește va pieri». Vedem dar că Scriptura a legat de suflet și vina, trecînd cu vederea ceea ce era pentru el de laudă. De aceea trebuie să vedem acum ceea ce am spus despre însemnarea numelui «psihé», adică dacă numele și-a primit această numire pentru că s-a răcit, pierzîndu-și dorința fierbinte a celor drepti și participarea la focul dumnezeiesc, fără a pierde totuși posibilitatea de a reveni la starea în care fusese înainte. După cît mi se pare, prorocul cam la așa ceva s-a gîndit cînd spunea : «Întoarce-te, sufletul meu, la odihna ta» <sup>718</sup>. Aceasta pare să arate tuturora că, îndepărtîndu-se din starea și din vrednicia ei, mintea s-a schimbat și se numește acum suflet ; dacă, însă, se va îmbunătăți și se va îndrepta, atunci devine iarăși minte <sup>719</sup>.

#### IV

Dacă așa stau lucrurile, mi se pare că «nu trebuie să ne închipuim că această scădere și slăbire a minții ar fi deopotrivă pentru toți, și că această schimbare aduce sufletului ceva în plus sau în minus și că unele minți totuși mai păstrează ceva din vigoarea de mai înainte, pe cînd altele, deloc sau prea puțin. Așa se explică cum de există în mințile unor oameni încă din tinerețe o putere de pătrundere mai vioaie, pe cînd la alții ea este mai înceată și, în sfîrșit, alții se nasc cu totul mărginiți și deplin lipsiți de capacitatea de a fi educați. Cu toate acestea, cele spuse despre schimbarea minții în suflet și despre tot ce se referă la această temă cititorul să le mediteze și să le studieze cu grijă în sinea lui, căci să nu se creadă că noi le-am prezentat ca pe niște dogme, ci le-am discutat doar sub formă de studiu și de cercetare <sup>720</sup>.

Să mai adauge cititorul la discuția noastră și aceea că, atunci cînd vorbește Evanghelia despre sufletul Mîntuitorului, una este cînd i se atribuie (termenul de *n. tr.*) «suflet» și cu totul altceva, cînd i se atri-

<sup>715</sup>. Inț. Sir., 6, 4.

<sup>716</sup>. Iez., 18, 4.

<sup>717</sup>. Ibidem.

<sup>718</sup>. Ps. 114, 7.

<sup>719</sup>. Vezi notele 699 și 713.

<sup>720</sup>. Prin expresia : «a nobis tamen non putetur velut dogmata esse prolata, sed tractandi more ac requirîndi discussa», Origen consimte că opinia sa poate fi greșită.

buie (acel de *n. tr.*) «duh». Într-adevăr, când vrea să redea vreo pasiune sau o tulburare, atunci Evanghelia folosește cuvîntul suflet, de pildă: «Acum sufletul Meu s-a tulburat»<sup>721</sup> și «Întristat este sufletul Meu pînă la moarte»<sup>722</sup> și «nimeni nu ia sufletul Meu de la Mine, ci Eu însumi îl pun pe el»<sup>723</sup>. Dar ceea ce încredințează în mîinile Tatălui nu este sufletul Său ci duhul Său și cînd zice despre trup că este «neputincios»<sup>724</sup>, El nu vrea să spună că sufletul este osîrduitor, ci «duhul este osîrduitor»<sup>725</sup>; de unde ar urma că sufletul e ceva intermediar între trupul neputincios și duhul sîrguitor<sup>726</sup>.

## V

Dar, poate ne va întîmpina cineva din cei despre care a fost vorba în expunerea de pînă acum, întrebîndu-ne: de ce se întîlnește în definitiv expresia: «sufletul lui Dumnezeu»? Răspunsul nostru va fi acesta: prin tot ce e numit la Dumnezeu trupește, «degete», «mîini», «brațe», «ochi», «gură», «picioare», prin toate aceste numiri ale mădulelor trupești sînt indicate nu mădule omenești, așa cum sînt ale noastre, ci unele puteri ale lui Dumnezeu designate cu aceste numiri omenești<sup>727</sup>. Tot așa trebuie să ne gîndim că și prin «sufletul lui Dumnezeu» se indică cu totul altceva. Dacă ne-am putea lua îndrăzneala să spunem ceva și mai mult asupra acestui subiect, am putea înțelege, poate, prin «sufletul lui Dumnezeu», pe Fiul Său Unul-Născut. Într-adevăr, după cum sufletul răspîndit pretutindeni în corp mișcă toate, conduce și pune în mișcare (întreg organismul *n. tr.*), tot așa Fiul Unul-Născut al lui Dumnezeu, Cuvîntul și Înțelepciunea Lui, Se întinde și ajunge la întregă puterea lui Dumnezeu, fiind intrat în ea<sup>728</sup>. Și poate că și Scripturile tocmai ca să ne arate această taină prezintă și descriu pe Dumnezeu sub înfățișare trupească<sup>729</sup>. Desigur însă, că trebuie să mai luăm în considerare și aceea că nu cumva să înțelegem pe Fiul-Unul născut cu suflet al lui Dumnezeu, din motivul că El însuși a venit

721. In, 12, 27.

722. Mt., 26, 38.

723. In, 10, 18.

724. Lc., 23, 46.

725. Mt., 26, 41.

726. Învățătura Bisericii nu a considerat nici în I Tes. 5, 23 că ar fi vorba de trei substanțe diferite (cum susține concepția trihotomistă) ci că latura spirituală a omului are diferite trepte, straturi de elevație, fără a se înțelege prin aceasta o separație între ele, ci ca nuanțe ale uneia și aceleiași părți imateriale a omului.

727. Aname vorbește uneori așa ca să combată pe antropomorfiți (*Com. Ioan, XIII, 22, 131 etc.*).

728. Ca mai sus: I, 2, 10; I, 3; 5—6.

729. Antropomorfismul vechi și nou se explică și prin aceea că Dumnezeu a făcut pe om «după chipul și asemănarea Sa», iar în Vechiul Testament dialogul Lui cu omul a folosit nenumărate noțiuni aparținînd omului, pentru a se face înțeles de un popor încă nepregătît pentru spiritualitatea viitoarei religii creștine.

în acest loc de întristare coborînd în această vale a lacrimilor <sup>730</sup> : «că ne-ai smerit pe noi în loc de durere» <sup>731</sup>, cum zice Psalmistul. Mai știm apoi că, tâlmăcind cele spuse în Evanghelie de Mîntuitorul, «întristat este sufletul Meu pînă la moarte» <sup>732</sup>, le-au înțeles cu referire la apostoli, pe care i-a numit «sufletul Său» pentru că erau mai buni decît restul corpului. Întrucît mulțimea credincioșilor e numită uneori «trupul Mîntuitorului», aceia au susținut că ar trebui să înțelegem pe apostoli ca sufletul Său pentru că sînt mai buni decît restul mulțimii <sup>733</sup>.

Acestea sînt cele pe care le-am putut expune cu privire la sufletul cel înțelegător, și am făcut-o mai mult ca să fie obiect de discuții pentru cititori, decît ca doctrină stabilită și definitivă. Cît despre sufletele animalelor și ale celorlalte viețuitoare necuvîntătoare, să fie de ajuns cele ce am spus pe scurt mai înainte.

9. DESPRE LUME, DESPRE FAPTELE BUNE ȘI RELE  
ALE FĂPTURILOR CUGETĂTOARE ȘI DESPRE CAUZELE LOR

I

Și acum să revenim la firul discuției așa cum l-am anunțat <sup>734</sup>, luînd în considerare începutul creației, și să vedem cum ar putea concepe mintea noastră acel început al lucrării creatoare a lui Dumnezeu.

Trebuie să ne gîndim că în acest «început» Dumnezeu a creat prin voința Sa un număr atît de mare de ființe cugetătoare sau inteligibile (sau oricum am numi spiritele cugetătoare amintite mai înainte) pe cît era în stare s-o facă <sup>735</sup>. Căci e sigur că El le-a creat într-un număr stabilit dinainte; căci nu trebuie să credem — cum zic unii — că fapăturile ar fi într-un număr nesfîrșit, întrucît acolo unde nu există sfîrșit, acolo nu este posibilitate de cuprindere și nici de determinare. Dacă n-ar fi așa, atunci cele create n-ar putea fi înfățișate în totalitatea lor și nici rînduite de Dumnezeu. Căci ceea ce e de la natură nesfîrșit, nici nu poate fi cuprins. Așadar, cum zice Scriptura <sup>736</sup>, Dumnezeu «toate

730. Ps., 83,6.

731. Ps., 43, 21.

732. Mt., 26, 38.

733. Este greșită această interpretare a lui Origen. Hristos a avut cu adevărat suflet omenesc și tristețea Lui a fost reală, facultățile lui fiind valabile și pentru Hristos ca și pentru oricare om. Doar că sufletul Lui nu a ales păcatul. Deci alegoria e forțată, sufletul Lui fiind suflet și neputîndu-se înlocui prin «apostoli», chiar dacă aceștia au fost cei mai «buni» dintre oameni, cum crede Origen. De altfel, însuși concede, în rîndurile următoare, că este o simplă ipoteză la care se poate renunța.

734. III, 8, 5.

735. Koetschau inserează aici (p. 164) cîteva fraze din scrisoarea lui Iustinian către Mina (Mansi IX, 489 și 525), scoțînd concluzia că Origen ar fi afirmat că puterea lui Dumnezeu e limitată! Din text nu poți deduce dacă-i vorba de o citare precisă ori un rezumat.

736. Inț. Sol., 11, 20.



le-a rînduit cu măsură», cu număr și de aceea numărul se va potrivi bine și la făpturile cugetătoare sau inteligibile, rînduite și protegute de purtarea de grijă a lui Dumnezeu. Dar măsura se va aplica tot așa și la realitățile materiale, pentru că, oricum, trebuie să credem că și acestea au fost create de Dumnezeu în cantitate suficientă ca să poată ajunge din destul la rînduirea lumii. Mai trebuie să credem că toate au fost făcute de Dumnezeu «la început», adică înainte de orice. Credem că totul se cuprinde în acest «început», așa cum îl înfățișează Moise, în chip oarecum acoperit, atunci cînd scrie : «La început a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul»<sup>737</sup>. Într-adevăr, aici nu se vorbește de «tărie» ori de «uscat», ci de acel cer și de acel pămînt din care și-au împrumutat apoi numele cerurile și pămînturile pe care le vedem<sup>738</sup>.

## II

Dar deoarece aceste firi cugetătoare, care — după cum am văzut mai înainte — au fost făcute la început, deci ca unele care nu existaseră înainte, urmează că neexistînd atunci, ci venind la viață abia atunci, ele sînt și schimbătoare și trecătoare. Într-adevăr, puterea care era în ele și care făcea din ele ființe vii nu o aveau din fire, ci prin bunătatea Creatorului. Însușirea pe care o au, de a exista, nu era deci ceva propriu firii lor și nici ceva veșnic, ci era un dar al lui Dumnezeu. Căci ele nu au existat totdeauna și ceea ce se dă, aceea poate fi și luat înapoi sau poate să dispară. Și pricina dispariției depinde de El, dacă hotărîrea cugetelor nu se face în mod convenabil și drept. Căci Creatorul a hărăzit ființelor înțelegătoare, pe care le-a creat, posibilitatea de a se mișca voluntar și liber<sup>739</sup>, pentru ca în felul acesta ele să-și dobîndească un bun cu adevărat propriu, atunci cînd îl păstrează prin voința lor proprie<sup>740</sup>. Dar nelucrarea și nepăsarea față de păstrarea binelui, înstrăinarea și neglijența față de mai bine, au format începutul îndepărtării de bine. Or, îndepărtarea de bine nu este altceva decît căderea în rău, pentru că, în fond, e sigur că răul nu este decît lipsirea de bine<sup>741</sup>. Așa se întîmplă că în măsura în care cineva se îndepărtează de bine, în aceeași măsură se apropie de rău. Prin urmare, orice ființă care se arată în gîndurile și faptele sale mai mult sau mai puțin nepăsătoare față de bine se lasă atrasă spre contrarul binelui, care este,

<sup>737</sup> Fac., I, 1.

<sup>738</sup> A se vedea și în *C. Cels.*, VI, 59.

<sup>739</sup> Așa cum vom vedea mai ales din cartea a III-a, închinată special libertății voinței.

<sup>740</sup> Este bine redată aici și în continuare activitatea liberului arbitru și problema răului.

<sup>741</sup> Vezi și *Com. Mt.*, XI, 17; *Despre rugăciune*, XXIX, 13.

fără îndoială, răul <sup>742</sup>. Se pare, aşadar, că Făcătorul tuturor va fi îngăduit astfel de seminţe şi de pricini ale varietăţii şi diversităţii ca să creeze o lume diversă şi variată după diversitatea cugetelor, adică a fiinţelor cugetătoare, diversitate pe care cred că ele au produs-o drept cauză a diversităţii descrise mai înainte. Când vorbim dar de o lume diversă şi variată, acest lucru vrem să-l subliniem <sup>743</sup>.

### III

Prin cuvîntul «lume» înţelegem azi tot ceea ce este fie deasupra cerurilor, fie în ceruri, fie pe pămînt, fie în ceea ce se numeşte iad <sup>744</sup>, fie în absolut toate lucrurile ce există, şi cei care locuiesc în acele locuri: totalitatea acestora e ceea ce numim lume (sau univers). În lumea aceasta există fiinţe numite supracereşti <sup>745</sup> adică petrecînd în locaşurile unei fericiri mai mari şi fiind îmbrăcate în trupuri mai cereşti şi mai strălucitoare, dar şi printre ele găsim multe deosebiri, după cum zice de pildă şi Apostolul: «Alta este strălucirea soarelui şi alta este strălucirea lunii şi alta este strălucirea stelelor. Căci stea de stea se deosebeşte în strălucire» <sup>746</sup>. Dar şi între cele numite «pămînteşti» deosebirea nu este mică, de pildă între oameni: unii sînt barbari, alţii sînt elini; şi dintre barbari, unii sînt mai cruzi şi mai sălbatici, pe cînd alţii sînt mai civilizaţi; unii trăiesc după legi foarte bine orînduite, pe cînd alţii au legi foarte rele şi aspre, iar alţii urmează obiceiuri lipsite de omenie, trăind mai curînd ca fiarele, decît după oarecare legi <sup>747</sup>. Unii trăiesc de la început în mizerie, gustînd din ea curînd după ce se nasc, sînt supuşi altor stăpîni şi crescuţi în robie ori sînt puşi sub puterea stăpînilor, a prinţilor sau a tiranilor, în timp ce alţii sînt educaţi mai liber şi mai raţional; unii sînt sănătoşi trupeşte, alţii tînjesc în boală, începînd din copilărie, fiind lipsiţi de vedere, de auz sau de vorbire, fie pentru că s-au născut aşa, fie pentru că şi-au pierdut simţurile curînd după naştere sau vor fi căzut în vreo suferinţă de acest fel după ce au ajuns la vîrsta adultă. Dar de ce să înşirăm întreaga listă a mizeriei omeneşti şi să spunem de care din aceste rele n-au avut parte, în timp ce alţii au fost atinşi, întrucît fiecare poate socoti şi aprecia unul cîte unul toate aceste lucruri? Mai există şi anumite forţe nevăzute, cărorora li s-a încredinţat să poarte de grijă de ceea ce e pe pămînt. Se

742. Despre acelaşi lucru, în cartea a doua, cap. 1.

743. Urmează o bună argumentare despre liberul arbitru.

744. Mai jos vorbeşte despre locaşurile iadului, «şeol».

745. După cum am văzut deja (II, 3, 6) locul de «deasupra cerurilor» e diferit de «ceruri». Cf. şi *C. Cels.*, III, 42; V, 4 etc.

746. I Cor., 15, 41.

747. Să nu se uite că Origen vizează şi ideile înguste şi preconceptuate ale gnosticilor. A se vedea *C. Cels.*, III, 39.

poate crede că și între ele există diferențe tot așa de mari cum există și între oameni <sup>748</sup>. Apostolul Pavel vorbește desigur și despre duhuri de sub pământ <sup>749</sup> și fără îndoială că se poate discuta și la ele despre o diversitate similară. Pare de prisos să întindem această discuție și în lumea animalelor necuvântătoare, la păsări și la cele ce trăiesc în ape, deoarece e sigur că nu trebuie să le socotim ca ființe primare, ci ca pe niște ființe de origine secundară <sup>750</sup>.

## IV

Așadar, toate câte au fost făcute, prin Hristos și în Hristos au fost făcute <sup>751</sup>, după cum o spune foarte limpede apostolul Pavel: «pentru că în Acesta au fost făcute toate, cele din ceruri și cele de pe pământ, cele văzute și cele nevăzute, fie tronuri, fie domnii, fie căpetenii, fie stăpînii. Toate s-au făcut prin El și pentru El» <sup>752</sup>. La fel vorbește și Ioan în Evanghelie: «La început era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul. Acela era la început la Dumnezeu. Toate prin El s-au făcut; și fără de El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut» <sup>753</sup>. Și tot la fel stă scris și în Psalmi: «Toate cu Înțelepciune le-ai făcut» <sup>754</sup>.

Intrucît, așa cum Hristos e numit Cuvîntul și Înțelepciunea, tot așa e numit și Dreptatea, va urma fără cea mai mică îndoială că tot ce a făcut în Cuvînt și în Înțelepciune, la fel a fost făcut — adică și în Dreptate, căci și sub acest nume a fost designat Iisus. Și de asemenea, că în tot ce s-a făcut, nimic nu trebuie să vedem că s-ar fi făcut pe nedrept, nimic la întîmplare <sup>755</sup>, ci totul există așa cum vrea norma echității și a justiției. Cum pot rezulta varietăți și diversități atît de mari dintr-o atît de mare dreptate și atît de mare echitate, aceste lucruri desigur nu le pot explica nici mintea și nici cuvîntul omenesc, atîta vreme cît nu cerem — prosternați și smeriți înaintea Celui care este în același timp Însuși Cuvîntul, Înțelepciunea și Dreptatea — Fiului Celui unul născut al lui Dumnezeu, să lumineze ceea ce este întunecat (prin vărsarea harului Său în gîndurile noastre) și să deschidă ce a fost închis și să destăinuiească ceea ce e ascuns. Pentru aceasta trebuie să cerem, să căutăm și să batem la ușă <sup>756</sup> pentru ca să ne învrednicim să

748. A se vedea mai sus: 1, 8, 1.

749. Ef., 4, 9.

750. Aceasta pentru că au fost create după ce căzuseră ingerii și pentru că au fost supuse oamenilor, cum se arată în combaterea lui Celsus: IV, 74—79.

751. După cum s-a spus mai sus.

752. Col., 1, 16.

753. In, 1, 1—2.

754. Ps., 103, 24.

755. Ideea Providenței o aveau și alți filozofi profani afară de epicurei.

756. Mt., 7, 7.

primim ce cerem, să ne învrednicim să aflăm ce căutăm și să ni se deschidă când batem. Dar nu sprijinindu-ne pe puterile noastre, ci pe ajutorul aceleiași Înțelepciuni care a creat toate și al aceleiași Dreptăți, pe care noi o socotim prezentă în toate faptele, chiar dacă nu simtem în stare să precizăm ceva. Așadar să încercăm, încrezându-ne în milostivirea Lui, să aflăm și să cercetăm<sup>757</sup> cum se împacă varietatea și diversitatea atât de mare din lumea aceasta cu toate temeiurile dreptății. Și când vorbesc de temeii, vorbesc numai în înțeles general. Căci a găsi rațiunea sau temeiul specific al fiecărei ființe este propriu celor ce nu gândesc bine și a vrea să le justifici ar fi un lucru nesocotit.

## V

Dar în timp ce noi afirmăm că lumea aceasta, cu toată diversitatea ei pe care am descris-o mai înainte, a fost făcută de Dumnezeu, pe Care noi Îl credem bun, drept și cu totul echitabil, se găsesc mulți care obișnuiesc să ni se împotrivescă, mai ales cei care vin din școala lui Marcion, a lui Valentin și a lui Vasilide<sup>758</sup>, care susțin că firile sufletelor sînt diferite. Aceștia nu pricep cum poate aproba dreptatea lui Dumnezeu, Cel care a creat lumea, să se dea unora un locaș în ceruri și nu numai un locaș mai bun, ci și un grad de existență mai înalt și mai strălucit, să se dea altora rol de «căpetenii», altora, cel de «puteri», de «domnii», altora, chiar «tronuri» mărețe la judecățile din ceruri<sup>759</sup>, iar alții să lucreze în chip orbitor și să strălucească mai tare decît cum strălucește lumina astrelor, căci «alta e strălucirea soarelui și alta, strălucirea lunii și alta, strălucirea stelelor, căci stea de stea se deosebește în strălucire»<sup>760</sup>.

Ca să vorbim mai scurt și mai încheiat, dacă lui Dumnezeu Creatorul nu-I lipsesc nici voința și nici putința de a săvîrși o lucrare atât de mare și de bună, atunci ce L-a putut oare hotărî în crearea ființelor cugetătoare (adică a celor a căror cauză a fost El) să pună pe unele într-o condiție mai bună și în schimb să creeze altele de gradul al doilea sau al treilea, ori chiar și de grad inferior? Ereticii aceștia ni se mai împotrivesc și cînd e vorba de ființele pămîntești, despre care ne întrebăm de ce unele ca acestea se învrednicesc de la naștere de o soartă mai fericită: de pildă, unul e zămislit de Avraam și se naște după

757. Mereu aceeași evlavie și precauție în teologhisire (temptabimus inquirere perscrutarique), de pildă și cînd e vorba a descrie modul în care au căzut sufletele în corpuri : C. *Cels.*, IV, 40 ; V, 29.

758. După cum a stabilit Harnack (*Marcion*, în «TU» XLV, p. 166 și urm.), în operele lui Origen e vorba mai ales de ucenicia acestor trei ereziarhi. A se vedea și indicul volumelor noastre anterioare (6 și 7).

759. Sigur, e vorba de cetele îngerești.

760. Col., I, 16 ; I Cor., 15, 41.

făgăduință ; altul provine din Isaac și din Rebeca <sup>761</sup> ; acesta din urmă însă de «pe cînd se afla în pîntecele mamei sale a ținut de călcii pe frațele său» întrucît pe acesta înainte de a se naște «l-a iubit Dumnezeu» <sup>762</sup>. Tot ei ne mai obiectează că unul se naște la evrei, unde este crescut în legea dumnezeiască, altul la greci, care sînt oameni învățați și cu știință mare, altul la etiopieni <sup>763</sup>, care au obicei să se hrănească cu carne de om, altul la sciți, unde uciderea părinților a devenit aproape lege, sau la cei din Taurida, care jertfesc pe străini <sup>764</sup>. Ereticii zic așa : dacă există o deosebire atît de mare de situații, dacă oamenii se nasc în condiții atît de variate și de diverse fără ca facultatea liberului arbitru să intervină — căci nimeni nu alege el însuși unde, la cine sau în ce condiții să se nască — dacă așadar, zic ei, aceste fapte nu sînt decise de diversitatea firească a sufletelor, adică un suflet de natură rea e destinat unui popor rău, pe cînd un suflet de natură bună e sortit unui popor bun, atunci ce mai rămîne decît să punem vina pentru acest lucru numai pe seama întîmplării ? Dacă se acceptă această rezolvare nu se mai poate crede că lumea a fost creată de Dumnezeu și că a fost îndrumată de providența Lui și prin urmare nu ne mai putem aștepta ca Dumnezeu să judece pe fiecare după faptele și acțiunile proprii <sup>765</sup>. Care este în realitate adevărul la această întrebare, — acest lucru îl va putea ști numai Acela (Duhul) care toate le cercetează, chiar și adîncurile lui Dumnezeu <sup>766</sup>.

## VI

Ca să nu încurajăm prin tăcerea noastră nerușinarea ereticilor, în calitatea noastră de oameni vom da și noi, pe cît ne ajută puterile, răspuns la obiecțiunile lor. Am arătat mai înainte de mai multe ori <sup>767</sup>, prin afirmații pe care le-am putut scoate din Scripturi, că Dumnezeu care a creat toate este bun, drept și atotputernic. Atunci cînd a creat, «la început», tot ce a găsit de bine să creeze și, pentru ființele cugetătoare, nu a avut un alt motiv de a le aduce la existență decît pe Sînu însuși, adică bunătatea Sa <sup>768</sup>. Pentru că El a fost cauza celor ce avea de gînd să creeze și pentru că nu există în El nici diversitate, nici

761. Fac., 12, 2 ; Rom., 9, 6.

762. Rom., 9, 13.

763. Aceeași idee se tratează și în *C. Cels.*

764. Aceleași enumerări, în «*Filocalia*», I, 27 ; XXII, 3 (a se vedea traducerea noastră col. P.S.B., vol. 7).

765. E unul din argumentele valabile în apărarea ideii de liber arbitru.

766. I Cor., 2, 10.

767. A se vedea de pildă în cap. II, 4, 4.

768. Despre bunătatea (ἀγαθότης) lui Dumnezeu vorbește Origen adescori alții, ca și în *Omil. Ier.*, 1, 10 etc.

schimbare, nici neputință, El le-a făcut pe toate egale și asemănătoare pentru că nu exista în El nici o cauză de varietate și de diversitate. Dar întrucît faptele cugetătoare, după cum am arătat adeseori și după cum o vom mai arăta la locul său <sup>769</sup>, au fost dăruite ele însele cu facultatea liberului arbitru, această libertate de voință a cerut fiecăruia ori să înainteze călcînd pe urmele lui Dumnezeu, ori l-a dus la decădere din pricina nepăsării lui. Aceasta a fost pentru ființele raționale (după cum am arătat deja mai înainte) pricina care a dus la diversitate, fără însă ca această diversitate să fi venit din voința sau din hotărîrea Creatorului, ci numai prin decizia libertății proprii. Pe de altă parte, Dumnezeu găsind că în purtarea Sa de grijă față de fapte e bine să țină seama de meritul lor, a atras spre armonia unei singure lumi diversitatea puterilor cugetătoare, formînd din amîndouă, așa zicînd, o singură casă, în care nu trebuie să se găsească «numai vase de aur și de argint, ci și de lemn și de lut; și unele sînt spre cinste, iar altele spre necinste», întrebuintînd în acest scop aceste vase, care sînt sufletele sau puterile cugetătoare. Acestea sînt, după cîte cred, cauzele care duc la diversitatea din această lume, în care pronia dumnezeiască poartă grijă de fiecare, desigur după specificul impulsurilor și intențiilor fiecăruia. În felul acesta, Creatorul nu va apărea nedrept întrucît El dă după merit fiecăruia locul său așa cum l-au hotărît cauzele premergătoare. De aceea nu ne putem gîndi ca fericirea ori nenorocirea, sau mai știu eu care altă situație cu care venim pe lume, să depindă doar de întîmplare sau să credem că diverși creatori ar crea suflete de naturi diferite.

## VII

Dar mi se pare că nici Scriptura n-a rămas cu totul mută față de iconomia acestei taine. Discutînd despre situația lui Esau și Iacov, apostolul Pavel zice: «Că nefiind încă născuți, nefăcînd ei ceva bun sau rău, ca să rămînă voia lui Dumnezeu cea după alegere, nu din fapte, ci de la Cel care cheamă, i s-a zis că cel mai mare va sluji celui mai mic, precum este scris: pe Iacov l-am iubit, iar pe Esau l-am urît» <sup>770</sup>. La care Pavel și-a răspuns apoi lui cam în aceleași cuvinte: «Ce vom zice dar? Nu cumva la Dumnezeu este nedreptate?». Și ca să ne dea în această privință un prilej de a examina toate faptele și de a cerceta în ce măsură aceste fapte s-ar fi petrecut fără motiv, răspunde tot el mai departe: «Să nu fie!» <sup>771</sup>.

<sup>769</sup>. Pînă la locul în care apare nota <sup>773</sup>, Origen explică ortodox cauza răului în lume.

<sup>770</sup>. Rom., 9, 11—12.

<sup>771</sup>. Rom., 9, 14.

În realitate mi se pare că aceeași întrebare care se pune în legătură cu Esau și cu Iacov, se poate pune și când e vorba de toate făpturile cerești, pămîntești sau de sub pămînt; cum spune Pavel acolo: «nefiind încă născuți și nefăcînd ei ceva bun sau rău». Acest lucru se poate spune la fel despre toate celelalte ființe. Căci încă înainte de a fi fost ele create și înainte de a fi făcut nici bine, nici rău, pentru ca să se afirme cred unii, ceea ce fusese hotărît de sfatul lui Dumnezeu, unele ființe au fost făcute cerești, altele pămîntești, altele subpămîntene, deci nu după meritul faptelor lor, cum spun ereticii aceștia, ci după voința Celui care le-a chemat. Dacă lucrurile stau așa va trebui să spunem: «Nu cumva este nedreptate la Dumnezeu? Să nu fie!» În acest caz, după ce am examinat Scripturile cu mai multă grijă în legătură cu Esau și cu Iacov aflăm că nu este o nedreptate din partea lui Dumnezeu faptul că, înainte de nașterea lor și înainte de a fi făcut ceva în această viață, s-a spus că «cel mai mare va sluji celui mai mic»<sup>772</sup>. Și tot astfel aflăm că nu este nedreptate în faptul că Iacov a luat-o înaintea fratelui său în pîntecele mamei sale, dacă ne gîndim că pe bună dreptate a fost el iubit de Dumnezeu încît să fie preferat fratelui său, bineînțeles, din pricina meritelor unei vieți anterioare<sup>773</sup>.

Așa putem cugeta și despre făpturile cerești dacă băgăm de seamă că diversitatea lor nu este starea primordială a lor, ci că, în urma unor cauze premergătoare, Creatorul pregătește pe seama fiecăreia funcții și slujiri specifice, potrivit meritului fiecăreia: aceasta, prin faptul că toate făpturile (*n.tr.*), fiind create de Dumnezeu cu inteligență ori cu duh cugetător, și-au dobîndit mai mult sau mai puțin merit în urma îmboldurilor cugetului și simțirilor minții lor, făcîndu-se astfel plăcute sau urite Domnului. Totuși unele din aceste făpturi, care sînt mai vrednice, au primit în vederea guvernării lumii funcția de a suferi alături de alții și de a aduce servicii ființelor inferioare ca să ia parte astfel la pătîmirea Creatorului, după cuvintele Apostolului: «căci făptura a fost supusă deșertăciunii — nu de voie, ci din cauza Aceluia care a supus-o cu nădejde»<sup>774</sup>.

Trebuie, așadar, să fim atenți la afirmația făcută de Apostol în legătură cu nașterea lui Esau și a lui Iacov: «nu cumva la Dumnezeu este nedreptate? Să nu fie!»<sup>775</sup>. Cred că ea trebuie aplicată și când

<sup>772</sup>. Fac., 25, 22.

<sup>773</sup>. De aici Origen cade din nou în erezia sistemului său cosmogonic. Este greu de susținut că autorul se referă la planul veșnic al lui Dumnezeu, în care ar fi existat virtual aceste suflete, căci, în acest caz, cum ar fi putut avea «meritele» de care vor bește Origen, fără să fi acționat într-o viațuire reală?

<sup>774</sup>. Rom., 8, 20.

<sup>775</sup>. Rom., 9, 14.

e vorba de celelalte fapte, căci, așa cum am spus-o mai înainte, dreptatea Creatorului trebuie să iasă în evidență în toate ocaziile. Și mi se pare că ea ar fi și mai clar evidențiată dacă vom zice despre fiecare ființă cerească, pămîntească ori subpămînteană că-și are în ea cauzele diferențierii încă dinainte de nașterea lor trupească. În realitate totul a fost creat prin Cuvîntul și prin Înțelepciunea lui Dumnezeu și totul a fost rînduit prin Dreptatea Lui, iar prin harul îndelungii Sale milostiviri, Domnul poartă grijă de toate, îndemnîndu-le pe toate căile să se încreadă în ajutorul Lui vindecător<sup>776</sup> și chemîndu-le la mîntuire.

### VIII

După cum, deci, nu este nici o îndoială că într-o zi, și anume în ziua judecării, cei buni vor fi despărțiți de cei răi, cei dreپți de cei nedreپți și că fiecare va fi așezat, prin dreapta judecată a lui Dumnezeu, pe locul de care se va fi făcut vrednic — lucru despre care, cu îngăduința lui Dumnezeu, vom arăta în paginile următoare<sup>777</sup> — mă gîndesc că ceva din toate acestea s-a și întîmplat deja pînă acum. Într-adevăr, trebuie să credem că în toată vremea Dumnezeu lucrează și conduce totul cu judecată. Căci și ceea ce ne învață Apostolul cînd zice: «într-o casă mare nu sînt numai vase de aur și de argint, ci și de lemn și de lut; și unele sînt spre cinste, iar altele spre necinste», la care mai adaugă «deci de se va curăți cineva pe sine de acestea, va fi vas de cinste, sfințit, de bună trebuință stăpînului, potrivit pentru tot lucrul bun»<sup>778</sup>, ei bine, prin ele arată fără îndoială că cine se va păstra curat în această viață, acela va fi curat și în cea viitoare și spre tot lucrul bun, dar cel care nu se va fi curățit, acela va fi, potrivit mării necurăției sale, un «vas de necinste», adică va fi un netrebnic.

Tot astfel, se poate vedea și de aici că existau și altădată vase dăruite cu putere de cugetare curățită sau necurățită, adică astfel de ființe care s-au curățit ele pe sine însele ori s-au lăsat necurățite și că, pentru aceasta, fiecare din ele a primit pe măsura curățeniei ori a necurăției ei un anumit loc, o anumită poziție, o anumită condiție, în care să se nască și să lucreze ceva în această viață. Dumnezeu, Care orînduiește toate pînă în cele mai mici amănunte cu puterea Înțelepciunii Sale, Care hotărăște în toate cu puterea dreptei Sale judecări, a orînduit toate potrivit atodreپtei Sale răsplătiri, încît fiecare să fie ajutat și să se simtă veghiat după cît se arată de vrednic. Căci tocmai în aceasta se arată clar criteriul dreptării, că nedreptatea condiții-

776. A se vedea aceeași idee în *Omil. Ier.*, VI, 2.

777. Mai jos vorbește despre «focul cel veșnic», dar nici acolo, nici aici nu e clar ce afirmă prin «ceva din toate acestea s-au întîmplat deja pînă acum».

778. II Tim., 2, 20—21.



lor asigură echitatea răsplătirii meritelor. **Socoteala exactă a meritelor** fiecăruia o cunoaște, însă, numai singur Dumnezeu împreună cu Cuvîntul Său, Fiul cel Unul-născut (Care e în același timp și Înțelepciunea Sa) și cu Duhul Său cel Sfînt.

10. DESPRE ÎNVIERE, DESPRE PEDEPSIRE  
ȘI DESPRE FĂGĂDUINȚE <sup>779</sup>

I

Dar, întrucît discuția avută ne-a atras atenția asupra judecării viitoare precum și a răsplătirii (faptelor bune) respectiv a pedepsirii păcatelor, așa cum ne amănință Sfintele Scripturi și cum se cuprinde în învățătura propoveduirii bisericești, să vedem acum ce trebuie să gîndim despre vremea cînd va avea loc această judecată și despre ceea ce se pregătește atunci pe seama păcătoșilor: «focul cel veșnic», «întinericul cel mai dinafară», «temniță», «cuptorul cu foc» și alte chinuri asemănătoare.

Dar, ca să ajungem în chip ordonat la aceste probleme, îmi pare potrivit să pornim mai întîi de la înviere pentru ca să ne dăm seama în ce constă ea, fie că-i vorba ca ea să ducă la pedeapsă, fie la odihnă și fericire. Despre această problemă am tratat mai deplin în alte cărți, pe care le-am scris în legătură cu învierea <sup>780</sup> și acolo am expus și părerea mea. Dar acum nu pare fără rost să repetăm cîteva din ideile de acolo spre a sistematiza mai bine tratatul de față, cu atît mai mult cu cît unii, ereticii în deosebi, se poticnesc din pricina credinței bisericești în înviere, pe care o socot nebunească și de-a dreptul necugetată <sup>781</sup>. Cred că acestora ar trebui să le răspundem în modul următor.

Dacă și ei recunosc că există o înviere din morți, atunci să ne răspundă: ce este propriu-zis ceea ce a murit, oare nu trupul? Așadar, corpul este cel care va învia <sup>782</sup>. În al doilea rînd să ne spună dacă cred

779. În acest capitol se vedește o nouă erezie a lui Origen care nu admite veșnicia pedepselor, motivînd prin aceasta bunătatea divină.

780. Eusebiu relatează (*Istoria bis.*, VI, 24, 2) că Origen a scris 2 volume despre înviere. Cîteva fragmente ne-au păstrat Pamfil în «*Apologia*» sa (P.G., 11, 91—94), precum și Metodie în «*Aglaion sau despre înviere*» cartea III (păstrat în paleoslavă) și în textul grec al lui Fotie (Bibl. 234), care cuprind combaterea lui Origen.

781. «Nebunească și de-a dreptul necugetată» părea gnosticilor credința bisericească în înviere din pricina celor «simpli», care-și închipuiau că trupurile înviate sînt egale în toată materialitatea lor cu cele pămîntești. Dar și gnosticii exagerau cu alegorismul lor. Între identitatea și alteritatea trupurilor înviate Origen preferă schimbarea la care sînt supuse grăunțul și planta (din I Cor., 13, 35—44). Se pare că discuția dintre bardesanușul Marinos și între ortodoxul Adamantius (G.C.S. IV, p. 222) va fi avut realmente loc. R. Cadiou: *La jeunesse d'Origène*, Paris, 1936, p. 124.

782. În același sens argumentează și Tertulian (în *De resurrectione* cap. XVII, XXVII) împotriva gnosticilor alegorizanți.

că sîntem nevoiți să ne folosim de trup sau nu? Cred că atunci cînd zice apostolul Pavel: «se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc»<sup>783</sup> ereticii nu pot tăgădui că trupul este cel care înviază și că deci, la înviere, toți ne vom folosi de trupuri. Și ce urmează de aici? Dacă e sigur că atunci vom avea iarăși trupuri și dacă și în alt loc se spune că tocmai trupurile care au murit, acelea vor și învia — căci de înviere în sens propriu poate fi vorba numai la cei care au murit odată — atunci nimeni nu se mai poate îndoi că spre acel scop vor învia: pentru ca după înviere să se îmbrace din nou cu ele. Căci una depinde de cealaltă: dacă trupurile înviază, atunci desigur că acest lucru se întimplă tocmai pentru ca să se îmbrace (din nou *n. tr.*), iar pentru că noi trebuie să avem trupuri — acest lucru este neapărat necesar —<sup>784</sup> atunci nici într-un alt trup nu vom învia, decît în al nostru propriu. Și dacă se cuvine ca trupurile să învieze, și anume, ca «trupuri duhovnicești», atunci e limpede că această înviere avea rostul să ferească pe om de stricăciune și să înlăture moartea; altfel ar părea zadarnic și de prisos ca cineva să învieze pentru ea să moară din nou<sup>785</sup>. Lucrul acesta se poate înțelege mai clar, dacă sîntem deplin conștienți ce fel de fire are trupul pămîntesc, care, semănat odată în pămînt, se înnoiește sub formă de trup duhovnicesc. Căci tocmai din trupul firesc sau pămîntesc își trage trupul cel duhovnicesc puterea învierii și harul ei<sup>786</sup>, atunci cînd ele îl mută, de la nevrednicie, la mărire.

## II

Întrucît există eretici care se cred foarte învățați și foarte înțelepți, îi întrebăm: oare orice trup are o formă văzută, adică e dotat cu o anumită statură? Dacă ne răspund că există și corp care nu are o anumită statură, atunci ei vor da impresia că sînt cei mai neajutorați și mai necugetați dintre toți oamenii, pentru că nimeni nu poate tăgădui așa ceva decît poate cel «străin» de cea mai modestă cunoștință. Dacă afirmă, însă, cum le spune judecata sănătoasă, că orice trup are o anumită înfățișare văzută, atunci îi vom întreba dacă sînt în stare

783. I Cor., 15, 44.

784. Motivația «sicut certe necesse est» nu se află în edițiile din veacul XVI. Ea mai stă și în contradicție cu ceea ce susține Origen în cap. 20, 3, 7, în legătură cu *incorporalitatea* și *corporalitatea* finală. Dacă ar fi o interpolare a lui Rufin nu s-ar explica de ce ea lipsește în edițiile citate. Mai cumînd pare a proveni de la Origen însuși, deși poate nici el nu se exprimă cu totul clar în privința aceasta.

785. Un răspuns: cap. 2, 3, 2.

786. În sensul că numai harul lui Dumnezeu poate schimba calitatea animală a trupului firesc în trup duhovnicesc.

să ne arate și să descrie cum se prezintă un trup duhovnicesc<sup>787</sup>, lucru pe care, desigur, nu-l pot face. Și-i vom întreba atunci care sînt notele deosebitoare care disting pe cel ce înviază. Cum vor înțelege ei ceea ce scrie Apostolul: «Altul este trupul păsărilor și altul este trupul peștilor. Sînt și trupuri cerești și trupuri pămîntești, dar alta este slava celor cerești și alta este slava celor pămîntești. Alta este strălucirea soarelui și alta strălucirea lunii și alta strălucirea stelelor. Căci stea de stea se deosebește în strălucire. Așa este și învierea morților?»<sup>788</sup> În legătură cu ființele cerești, să ne arate deosebirea de slavă ale celor care înviază și dacă s-au străduit într-un fel oarecare să afle cauza diferențelor existente între ființele cerești și apoi, prin comparație cu ele, să ne arate acest lucru și diferențele dintre corpurile pămîntenilor așa cum se vor manifesta ele după înviere. Din partea noastră, credem că pentru a descrie diferențele între cei ce învie întru slavă, adică sfinții, Apostolul a folosit asemănarea dintre corpurile cerești atunci cînd s-a zis: «alta este strălucirea soarelui și alta strălucirea lunii și alta strălucirea stelelor». După aceea, ca să ne evidențieze diferențele dintre cei care ajung la înviere fără curățire, adică dintre păcătoși, el ia o pildă pămîntească spunînd: «altul este trupul păsărilor și altul este trupul peștilor». Se cuvine să comparăm ființele cerești cu sfinții, ființele pămîntești, cu păcătoșii. Cam atîta să fie cele adresate celor ce tăgăduiesc învierea morților, adică învierea trupurilor.

### III

Să ne întoarcem acum cuvîntul către cîțiva dintre ai noștri, care din pricina îngustimii minții sau a unei insuficiente explicări, dau un înțeles mult prea josnic și vulgar învățaturii despre înviere<sup>789</sup>. Le punem întrebarea: cum înțeleg ei schimbarea care se va petrece prin înviere în trupul pămîntesc, care e structura viitorului trup viu, duhovnicesc, și cum cred ei că ceea ce «se seamănă întru slăbiciune, înviază întru putere, ceea ce se seamănă întru stricăciune va învia întru

787. Nici Rufin n-a putut traduce corect înfățișarea exterioară ( $\sigma\chi\eta\mu\alpha$ ) cu proflul interior ( $\epsilon\tilde{\iota}\theta\omicron\varsigma$ ), ceea ce a făcut pe Metodie de Olimp (*De resurr.*, I, 22—4) și pe Epifanie (*Panarion* 64, 10, 12—16) să susțină că Origen ar fi propovăduit metempsihoza, adică emigrarea sufletelor și transformarea lor în diferite animale sau plante, ceea ce Origen a combătut vehement. A se vedea în «*Filocalia*» comentarul la Ps. 1

788. I Cor., 15, 39—43.

789. «Cei mai simpli» ( $\text{o}\tilde{\iota}\ \text{a}\pi\lambda\omicron\upsilon\sigma\tau\epsilon\rho\iota$ ), din scrisul lui Origen, sînt credincioșii Bisericii care nu se pot ridica la o interpretare duhovnicească a Scripturii, ci rămîn numai la litera ei, înțelind-o în chip antropomorfist. Așa combate Origen și pe milienariștii. *Com. Mat.*, 35; *Cînt. Cînt.* prolog. fragm. din *Com. Ps. 4*, în *Filocalia* XXVI, 6. Tot «simpli» sînt și cei care nu văd altă deosebire între trupurile celor înviați și ale «pămîntenilor», decît neputrezirea.

slavă» ? <sup>790</sup>. Dacă cred că ceea ce zice Apostolul, anume că trupul învază întru slavă, întru putere și întru nestrăciune, va fi schimbat de acum în duhovnicesc, atunci pare absurd, potrivit părerii Apostolului, să fie vîrît din nou în patimile cărnii și ale singelui, din clipa în care el spune limpede: «Carnea și singele nu pot să moștenească împărăția lui Dumnezeu, nici străciunea nu moștenește nestrăciunea» <sup>791</sup>. Atunci cum concep ei și celălalt cuvînt al Apostolului: «toți ne vom schimba» <sup>792</sup> ? Schimbarea aceasta e de așteptat să se facă după acea rînduială pe care am expus-o înainte și de aceea nădăjduim că ea se va face potrivit harului dumnezeiesc. Și credem că acest lucru a avut loc după rînduiala descrisă de Apostol cînd vorbește de grăuntele gol <sup>793</sup>, poate de grîu sau de altceva, care se seamănă în pămînt și Dumnezeu li dă trupul pe care-l voiește, după ce mai înainte a murit. Și trupurile noastre — așa trebuie să credem — cad ca și grăuntele, în pămînt, dar în ele se află un principiu formator <sup>794</sup>, care conține în el substanța trupească și după ce trupul a murit, a putrezit și s-a descompus, acest principiu formator, care este mereu neatins în substanța corpului, prin lucrarea Cuvîntului lui Dumnezeu va ridica din nou aceste corpuri din pămînt, le va reface, le va restaura, după cum puterea aflată în grăuntele de grîu, după nimicirea și după moartea lui, restaurează și restabilește grăuntele în corpul paului și al spicului. Și aceasta, pentru cîți se vor învrednici să dobîndească moștenirea împărăției cerurilor, acest principiu formator aflat în trupul ce urmează să fie înnoit, cel care, după cum am mai vorbit înainte, reface iarăși, după porunca lui Dumnezeu, trupul pămîntesc într-unul care să poată sălășlui în ceruri <sup>795</sup>. Dar celor a căror vrednicie e mai mică și simțitor mai redusă sau care este chiar dintre ultimele și pieritoare, și acelor li se va da o strălucire și o vrednicie a trupului, însă numai atîta de mare, pe cît de mare e și vrednicia sufletului lor, dar în așa fel încît pînă

<sup>790</sup>. I Cor., 15, 42—43.

<sup>791</sup>. I Cor., 15, 50. Aici Origen spune că înviind, trupul preamărit nu mai primește calități pămîntești, ci cerești, eterate, *Despre rug.* XXVI, 6; *C. Cels.*, V, 19.

<sup>792</sup>. I Cor., 15, 51.

<sup>793</sup>. Ideea grăuntelui de grîu (In, 12, 24) e folosită adeseori de Origen pentru a preciza credința în înviere: *C. Cels.*, V, 18; V, 23 etc. În grăuntele de grîu este o identitate de substanță, ceea ce face că din pămîntesc poate deveni ceresc — eterat (aici II, 1, 4); dar mai este în el și un *logos spermatikos*, o ratio. *C. Cels.* V, 23.

<sup>794</sup>. Este riscantă teoria pe care vrea Origen să o adapteze doctrinei învierii. Pentru că asemănarea pe care o face Pavel cu sămînța este valabilă în cadrul legilor fizice ale lumii acesteia. Dar învierea va fi după încetarea acestei lumi, deci se presupune o încetare a legilor fizice.

<sup>795</sup>. Asemănător corpului îngerilor. *Com. Mat.*, XVII, 30.

și trupurile celor sortiți «foculul veșnic» și «pedepsei», grație schimbării aduse de înviere, vor învia nestrucate, dar numai pentru ca chinurile să nu le poată pierde și nimic de tot <sup>796</sup>.

## IV

Dacă aceasta este condiția trupului care va învia din morți, să vedem acum ce sens are amenințarea «focului veșnic». La proorocul Isaia aflăm o indicație că focul care pedepsește pe fiecare este specific fiecăruia: «Umblați în lumina focului vostru și întru flacăra pe care ați aprins-o» <sup>797</sup>. Se pare că aceste cuvinte arată că unii dintre păcătoși își aprind flacăra focului propriu în loc să fie aruncați în cine știe care foc, care a fost aprins mai înainte de altul <sup>798</sup> și care exista cumva independent. Hrana și materia acestui foc o constituie păcatele noastre pe care apostolul Pavel le numește «lemn, fîn, trestie» <sup>799</sup>. Și cred <sup>800</sup> că după cum în trup prisosul de hrană, cantitatea și calitatea de mîncare strică trupului, producîndu-i febră (și aceasta e de diferite feluri și durată, după proporția alimentelor și imboldului adus de slăbiciune, iar calitatea unor anumite mîncări adusă de diferite infirmități e cauza îmbolnăvirii mai mult sau mai puțin violente), tot așa și sufletul adună în el un mare număr de fapte rele și un noian de păcate și la un anumit moment dat izbucnește acest potop de răutăți și sufletul se aprinde, spre pedeapsă și spre chinuire. Insuși cugetul omenesc, conștiința noastră, strînge prin putere dumnezeiască totul în memoria sa: cînd săvîrșim păcate, imprimăm în noi înșine anumite semne și figuri <sup>801</sup> și astfel, toate cele rele, urite sau chiar ne-

796. Aici Koetschau inserează (p. 176) un pasaj din Iustinian (Epistola către Mina, Mansi IX, 516) cu anatematismele 5/543 și 10/553 în legătură cu forma sferică a trupurilor fericiților, problemă neînțîlnită în scrisul lui Origen și care provine poate de la origeniștii sec. VI. Ideea ar fi avut la bază tratatul «Despre rug.», XXXI, 3, unde Origen vorbește de forma sferică a corpurilor cerești.

797. Is., 50, 11.

798. *Com. Rom.*, II, 6.

799. I Cor., 3, 11—15. H. Crouzel: *L'exégèse origénienne de I Cor. 3, 11—15 et la purification eschatologique*, în «Epektasis J. Daniélou», Paris, 1972, pag. 273—284. Focul care mistuie aici e Dumnezeu, focul mistuitor.

Dreptii vor trece prin el, dar păcătoșii nu. După *Omil. Ieș.* VI, 3 (traducerea română, în volumul 6 al seriei acesteia). Pentru Origen focul acesta e mai mult interior: pedeapsa căinței.

800. De aici («Et arbitror») pasajul e citat la Pamfil (*Apol. VIII*) pentru a combate acuza adusă lui Origen, care ar fi tăgăduit pedepsele păcătoșilor, spunînd că se pot afla multe mărturii în toate operele sale.

801. Ideea că faptele noastre lasă urme pe suflet și că la judecata din urmă ele se vor dezvălui spre a le citi toți, o găsim în multe locuri ale scrisului lui Origen. Astfel, *Omil. Ier.* XVI, 9 (în traducere română, volumul 6, pag. 429); «Despre rugăciune» XXVIII, 5 (în traducere română, volumul 7). Este proprie lui Origen, întrucît el nu acceptă ideea veșniciei iadului.

legiuite, le vedem în felul în care le-am săvârșit ca o înfățișare înaintea ochilor noștri, o istorie a fărădelegilor noastre. În astfel de situații conștiința e agitată și continuu împunsă parcă cu țăpușa<sup>802</sup>: devenim și acuzatori și martori împotriva noastră înșine. Cred că la acest lucru s-a gândit și apostolul Pavel când zice: «Prin mărturia conștiinței lor și prin judecățile lor, care îi învinovătesc sau îi apără întreolaltă, în ziua când Dumnezeu va judeca, prin Iisus Hristos, după Evanghelia mea, cele ascunse ale oamenilor»<sup>803</sup>. Înțelegem, deci, de aici că există chinuri care se produc în lăuntrul sufletelor din chiar simțămintele rele ale celor păcătoși.

## V

Pentru ca aceste lucruri să nu se pară cumva prea greu de priceput, se pot lua în considerare patimile rele care pun adeseori stăpânire pe suflete: de pildă, atunci când sînt înfierbîntate de flăcările iubirii, mistuite de flăcările geloziei și ale pizmei, mînate de nebunia mîniei sau măcinate de o tristețe fără margini, când poți vedea cum unii, socotind insuportabile aceste excese ale răutăților și când găsesc că mai curînd ar muri decît să mai îndure astfel de chinuri. Ne putem desigur întreba dacă astfel de oameni, încurcați în răutățile patimilor amintite, n-au mai putut găsi nici o puțință de îmbunătățire aici pe pămînt și s-au despărțit în acest fel de lume, dacă, zic, acești oameni s-or alege (cînd e vorba de pedeapsă) doar cu chinurile pe care le va aduce continuarea în ei prin aceste patimi pierzătoare: mînie, furie, nebunie ori mîhnire, cînd nici un leac sau nici o ușurare n-a potolit în această viață veninul lor mortal, sau dacă, schimbîndu-se patimile lor, ei vor fi chinuiți atunci de suferințele pedepsei obștești a păcătoșilor.

Cred că am putea avea în vedere și alt soi de suferințe: cînd mădularele trupești sînt sfișiate și smulse din articulații, se încearcă chinul unor dureri nemărginite; tot așa, și cînd sufletul ajunge să fie rupt de rînduiala, de ordinea și armonia<sup>804</sup>, care îi fuseseră date de Dumnezeu cînd a fost creat, ca să-i mijlocească posibilitatea de a săvîrși fapte bune, de a încerca sentimente folositoare, fără să recîștige în ele împăcarea în unitatea simțămintelor raționale, atunci se va gândi

802. *Com. Rom.*, II, 10; Migne, P.G., 12, 1177.

803. *Rom.*, 2, 15—16.

804. Despre suflet ca organism armonios vorbise încă Platon (*Rep.* III, 410) dar și Clement Alex., *Strom.* IV, 4, 18. Origen amintește și el în *Sel. Ps. 150*. Origen desfășoară în continuare tentativa sa de a schimba sensul pe care Scriptura îl dă iadului și socotește iadul ca o stare subiectivă și personală, care se remediază pe linie individuală.

că el suferă pedeapsa și chinurile acestei destrămări lăuntrice și că resimte suferința nestatorniciei și a propriei sale dezordini. Dar când dezbinarea și sfîrtecarea sufletului vor fi fost puse la încercare prin «focul» care i s-a aplicat, atunci el va fi fără îndoială întărit în consolidarea și restabilirea unității sale lăuntrice.

## VI

Există apoi multe ale lucruri care ne sînt ascunse și pe care le cunoaște numai Cel care e doctorul sufletelor noastre<sup>805</sup>. Astfel, pentru vindecarea trupului de bolile provocate de abuzul de mîncare ori de băutură sîntem nevoiți să ne folosim din cînd în cînd de medicamente mai puternice și mai amare, iar uneori, cînd va cere-o specificul bolii, trebuie să recurgem chiar la cuțit și la acțiunea critică a operației chirurgicale; ba, în cazul cînd și aceste remedii sînt nepuțincioase față de gravitatea bolii, numai fierul poate arde răul care ne ține. Față de toate acestea, nu va trebui să ne gîndim oare că Dumnezeu, doctorul nostru, ca să înlătore relele din sufletele noastre, pe care le-am contractat prin diferite păcate și nelegiuiri, folosește, ca să ne vindece de suferințele de acest fel<sup>806</sup>, aplicarea chiar a focului, la cei care au pierdut sănătatea sufletului?

Astfel de cazuri ne sînt înfățișate și în Sfînta Scriptură. Într-adevăr, în Deuteronom, cuvîntul dumnezeiesc amenință pe păcătoși că-i va pedepsi cu oftică, cu friguri, cu aprinderi, spunîndu-le că-i va chinui cu orbire, cu pierderea minții, cu paralizie, cu îmbolnăvirea rinichilor<sup>807</sup>. Dacă ar aduna cineva pe îndelete din întreaga Sfîntă Scriptură locurile unde se amintește de relele cu care sînt amenințați păcătoșii prin numirile bolilor trupești, acela va afla indicate acolo în chip figurat și patimile și chinurile sufletelor<sup>808</sup>. Ca să ne dea să înțelegem că și Dumnezeu aplică față de cei căzuți în păcate, întocmai ca și medicii, leacuri vindecătoare spre a le reda sănătatea, se poate pomeni, cum zice prorocul Ieremia, porunca de a da tuturor popoarelor

805. Am mai pomenit mai sus și alte texte despre Hristos ca doctor.

806. Tot pentru a-și menține ideea inexistenței iadului, Origen consideră suferința drept pedeapsă curățitoare («medicament»). Or, după doctrina Bisericii, bolile, durerile de orice fel sînt menite să atragă atenția fiecăruia asupra sensului suferinței, cu care Dumnezeu trezește conștiința celui implicat. Suferința nu e atît «curățitoare» prin ea însăși, ci felul în care ea este primită determină evaluarea pătimitorului. Aceasta e credința Bisericii, dovadă fiind caracterul «epitimiilor» care se dau de duhovnic, și care nu aduc iertarea prin ele însele.

807. Deut., 28, 22; 28.

808. Ier., 25, 15—16. A se vedea și *Omil. Ier.*, V (trad. rom., P.S.B., vol. 6, p. 392).

«cupa urgiei» lui Dumnezeu <sup>809</sup>, ca să bea din ea, să se clatine și să înnebunească și să verse apoi acest venin, spunându-le că cei care nu vor vrea să bea nu se vor curăți <sup>810</sup>.

Trebuie dar să înțelegem că urgia răzbunării dumnezeiești ajută la curățirea sufletelor. Și Isaia ne învață că pedeapsa adusă cu foc trebuie înțeleasă ca mijloc de lecuire, spunând așa : «Cînd Domnul va fi spălat necurăția fiicelor Sionului și va fi șters fărădelegile din mijlocul lui prin duhul dreptății și al nimicirii» <sup>811</sup>. La fel vorbește despre babilonieni : «pentru că ai cărbuni de foc, ședea-vei pe ei, aceștia vor fi ție de ajutor» <sup>812</sup>. Și proorocul Maleahi ne spune următoarele : «Și El Se va așeza să lămurească și să curețe argintul ; va curăța și va lămuri (poporul) ca pe aur și pe argint și se vor aduce Domnului jertfă întru dreptate» <sup>813</sup>.

## VII

Dar și ceea ce s-a spus în Evanghelia despre iconomul necredincios, că «va fi tăiat în două, iar partea lui se va pune cu cei necredincioși» <sup>814</sup>, ne arată fără îndoială felul în care sînt pedepsiți cei la care, pe cît se pare, duhul e înfățișat ca trebuind să fie despărțit de suflet <sup>815</sup>. Dacă acest duh se înțelege a fi de natură dumnezeiască, adică Duhul Sfînt, ne vom gândi că acest lucru se zice despre darurile Duhului Sfînt, împărțite fie prin botez, fie prin harul Duhului — pentru că «unuia i se dă prin Duhul Sfînt cuvînt de înțelepciune, iar altuia, după același Duh, cuvîntul cunoștinței» <sup>816</sup> sau al altui dar, oricare ar fi el ; dacă n-a fost bine iconomisit, chiar dacă ar fi intrat în pămînt ori s-ar fi păstrat într-un ștergar, darul Duhului totuși va fi luat de la suflet, va fi pus cu cei necredincioși, va fi tăiat și despărțit de acest duh cu care ar fi trebuit să se unească prin Mîntuitorul și să fie un duh cu El <sup>817</sup>. Dacă

809. Is., 4, 4.

810. Aici avem unul din pasajele în care Origen pare a tăgădui veșnicia pedepselor iadului, pe care le socotește eronat ca avînd numai rol pedagogic, trecător. *Despre rugăciune*, XXIX, 16, unde se citează ambele locuri (Is., 4, 4 și Mal., 3, 3). Aceeași idee și în *Omil. Ier.*, II, 2 (trad. rom., pag. 363—364).

811. Is., 4, 4. Vezi și nota 806.

812. Is., 47, 14, citat după ediția sinodală din 1914.

813. Mal., 3, 3. Citat de două ori în *C. Cels.*, IV, 13 ; V, 13.

814. Lc., 12, 46.

815. În sensul concepției trihotomiste a lui Origen, duhul e un dar al Duhului Sfînt, care nu aparține propriu zis personalității omului și nici nu împărtășește soarta păcatului acestuia. Așa s-a exprimat și aici (II, 8) și se exprimă și în alte locuri : *Com. Rom.*, II, 9. O a doua separare e cea dintre *νοῦς* sau *τὸ ἡγεμονικόν* (= principale cordis), care e factorul conducător în om, pe de o parte, și între partea inferioară din om, omul poftelor, omul trupesc, pe de altă parte, cum îl numește Pavel. A treia separare e cea dintre om și ingerul său păzitor.

816. I Cor., 12, 8.

817. I Cor., 6, 17. H. Crouzel (*Origène*, II, 236) crede că aici Origen nu presupune posibilitatea unei convertiri a celor osîndiți.



totuși această expresie nu trebuie referită la Duhul lui Dumnezeu, ci la natura sufletului însuși, atunci se va referi la partea cea mai bună a lui, care a fost făcută după chipul și asemănarea lui Dumnezeu; cealaltă parte e cea care a fost primită ulterior din pricina căderii liberului arbitru, contrar firii de la crearea dintii și de la curăția primordială: aceasta este partea care, așa zicînd împrietenită cu materia și îndrăgostită de ea, va fi pedepsită primindu-și soarta celor necredincioși<sup>818</sup>. În sfîrșit, în al treilea rînd, s-ar putea înțelege această separare și în chipul următor: fiecărui credincios, chiar dacă ar fi «cel mai mic» în Biserică, îi este rînduit să aibă un înger păzitor<sup>819</sup>, care — după cum spune Mîntuitorul — «pururea vede fața lui Dumnezeu»<sup>820</sup> și Tatăl și care forma un singur suflet cu cel de care poartă grijă, dar cînd, prin neascultare, acesta nu mai e vrednic de el, atunci îngerul lui Dumnezeu va fi luat de la el și atunci acea «parte» din el, care este natura omenească, va fi despărțită de partea dumnezeiască și «va fi pusă cu cei necredincioși» din pricină că n-a urmat cu credință sfaturile îngerului încredințat lui de către Dumnezeu<sup>821</sup>.

## VIII

Cît despre «întunericul cel mai din afară»<sup>822</sup> se pare că nu trebuie înțeles ca un loc întunecat dintr-un spațiu lipsit de orice lumină, ci ca o stare anumită în care se află cei scufundați în întunericul celei mai adînci neștiințe<sup>823</sup>, lipsit de orice lumină a minții și a înțelegerii. Mai trebuie văzut dacă această expresie n-ar putea însemna că, după cum sfinții își vor primi prin înviere lumina și mărirea (de altădată) în trupurile cu care viețuiseră în curăție și în sfințenie pe pămînt, tot așa și cei necredincioși, care au îndrăgit în această viață întunericul rătăcirii și noaptea neștiinței, vor fi îmbrăcați după înviere în trupuri întuneco-

818. Partea inferioară a sufletului, irascibilul și concupiscibilul platonice (*Sel. Ps.* 17, 29, Migne P.G., 12, 1236) sau *ousia phantastikh kai ormetikh* după modelul aristotelic, de care am amintit în această carte: II, 8, 1, care întunecă rolul *hghemonikh*-ului («Despre rugăciune», XXIX, 2). Oricum, Origen este influențat de filozofia păgînă.

819. Pe baza citatului din Mt. 18, 10 Origen susține clar credința în îngerii păzitori. În acest sens el citează în această carte (III, 2, 4) pe Herma (*Porunca VI, 2*) și pe Varnava (18). Despre anghelologia lui Origen, a se vedea J. Daniélou: *Origène*, p. 219 ș.u.

820. Mt. 18, 10. A «vedea fața lui Dumnezeu» înseamnă «a cunoaște temeiurile lucrărilor lui Dumnezeu», cum se va spune aici: II, 11, 7. Mai pe larg, la Simonetti, *op. cit.*, p. 342.

821. E greu de înțeles cum va mai viețui unitatea omului după judecată, «despărțit» în felul acesta. Aci este de menționat opinia lui Origen, care crede că la judecata din urmă credinciosul va fi judecat împreună cu îngerul său păzitor (*Com. Mat.*, XIII, 28. *Omil. Num.*, XI, 4).

822. Mt., 8, 12 ș.u.

823. Cum se exprimă și în *Com. Ioan* 11, 20 (14): 133—136.

se și sumbre, pentru ca întunericul neștiinței, care cuprinsese în această lume lăuntru minții lor, să reiasă în viitor la suprafață prin haina trupului. Și tot așa trebuie să credem și despre «temniță»<sup>824</sup>.

Dar să ne oprim aici pentru un timp cu cercetările pe care le-am înfățișat pe scurt pentru ca să urmărim ordinea expunerii.

## II. DESPRE FĂGĂDUINȚE<sup>825</sup>

### I

Să luăm acum pe scurt în considerare ce trebuie să credem despre făgăduințe.

E sigur că nici o ființă însuflețită nu poate sta cu totul în inactivitate și în nemișcare, ci mereu dorește în tot chipul să se miște, sau să vrea ceva, lucru care socot că este în firea fiecărei vietăți. Cu atât mai mult simte necesitatea de a se mișca și de a realiza ceva această ființă cugetătoare, care este omul. Într-adevăr, dacă nu-și dă seama ce este el în fond<sup>826</sup> și nu știe nici ce se cade sau nu se cade, omul își va îndrepta gândurile numai spre trebuințele trupesti și va căuta în toate mișcările sale doar împlinirea poftelor și plăcerilor trupesti. Dacă însă va căuta să se preocupe și să se îngrijească și de binele comun, atunci omul se va strădui să fie folositor statului, să asculte de dregătorii lui și să săvârșească tot ce crede că poate fi spre folosul obștii. Iar dacă va fi în stare să înțeleagă și ceea ce e deasupra trebuințelor trupesti și să arate înțelegere atât pentru înțelepciune, cât și pentru cunoaștere, fără îndoială că el își va închina toată munca, studiilor de acest gen, ca să caute adevărul și să înțeleagă cauzele și firea lucrurilor<sup>827</sup>. După cum, dar, unul ia în această viață ca bun suprem plăcerea corporală, iar altul grija de binele comun, pe când cel de al treilea, studierea realităților duhovnicești, tot așa ne întrebăm și noi dacă această viață, care este «viața cea adevărată», care după cuvântul Scripturii «este ascunsă cu Hristos în Dumnezeu»<sup>828</sup>, adică în acea viață veșnică, după specificul și condiția noastră de viață va fi întrucâtva asemănătoare aceloră.

824. În legătură cu acest pasaj sfântul Epifanie scoate o concluzie forțată atunci când deduce întemnițarea sau «legarea sufletului» *δέμας* din *δεσφοται*, pe când în realitate el se deduce mai curând din *δέμω* = construiesc, *δόμος* = domus, casă.

825. Idee reluată și în III, 1, 1.

826. După cum se spune în *C. Cels.*, IV, 76: omul trebuie întâi «să caute temerile dumnezeiești ale lumii și să filozofeze», dar în același timp și să deprindă munca productivă din lume.

827. Ca un adevărat umanist, Origen va acorda mare atenție progresului social și uman, lucru care se va putea ușor deduce din opera sa apologetică (mai ales din *C. Cels.*).

828. Col., 3, 3. A se vedea cele spuse de noi în studiul introductiv la «*Filocalia*» (în volumul 7 PSB). Pentru Origen, «viața cea adevărată» e viața în Hristos, viața virtuoaasă, care merge până la martiraj neîntrerupt.

## II

Dar refuzînd întrucîtva orice efort intelectual și dedicîndu-se în chip superficial numai înțelegerii literale a Legii și complăcîndu-se aproape exclusiv în căutarea de desfătări și de plăceri, unii <sup>829</sup> discipoli slugarnici ai literei socotesc că noi trebuie să ne așteptăm doar la împlinirea desfătărilor și plăcerilor trupești făgăduite. De aceea, și la înviere ei doresc să regăsească un trup pămîntesc, care să le îngăduie doar posibilitatea să mănînce, să bea și să săvîrșească numai fapte care țin de trup și de sînge, fără să țină seama de părerea apostolului Pavel despre învierea trupului duhovnicesc <sup>830</sup>. Ba își îngăduie să mai adauge cum că ar fi lucru firesc să poată să se căsătorească din nou și să aibă copii și după înviere. Chiar și Ierusalimul și-l închipuie ca pe o cetate pămîntească <sup>831</sup>, ce urmează să fie zidită din nou pe temelii de pietre prețioase, cu ziduri de jasp, cu întărituri împodobite cu cristal, cu ziduri de împrejmuire bătute în pietre prețioase și variate, cum sînt safirul și calcedoniul, smaraldul și sardonixul, sardiul și hrisolitul, hrisoprasul, iacintul și ametistul. Ei își închipuie că atunci vor trebui să aibă parte de slujitori străini pentru plăcerile lor, plugari străini care să le are pămînturile și să le sape viile <sup>832</sup>, zidari care să le ridice din nou cetățile distruse, închipuindu-și că pentru toate acestea vor avea drept hrană «bunătățile popoarelor» peste ale căror averi se vor face stăpîni, pentru că chiar caravane de cămile din Madian și Efa vor veni să-i încarce de aur, de tămîie și de pietre prețioase.

Ba vor căuta să întărească aceste lucruri și prin autoritatea proorocilor, atunci cînd aceștia vorbesc despre făgăduințele făcute Ierusalimului. Căci acolo s-a spus că cei ce slujesc Domnului vor mîncă și vor bea, pe cînd cei păcătoși vor flămînzi și vor înseta, dreptii se vor bucura, iar păcătoșii vor fi rușinați <sup>833</sup>. Din Noul Testament citează cuvîntul Mîntuitorului, prin care li se făgăduiește bucuria vinului, atunci cînd zice <sup>834</sup>: «Nu voi mai bea de acum din acest rod al viței pînă în ziua aceea cînd îl voi bea cu voi în împărăția Tatălui Meu». Apoi mai adaugă că Însuși Mîntuitorul declară fericiți pe «cei ce flămînzesc și în-

829. Aici sînt vizați îndeosebi hiliaștii vulgari, care așteptau o viață terestră plină de plăceri. Acești «simpliciores» pot fi și credincioșii «căldicei» care nu caută decît comoditatea în viață, fără să se ridice la o tîlmăcire mai adîncă a Bibliei, ci se mulțumesc doar cu sensul ei literal. *Com. Mat.*, XVII, 33 ; 35.

830. Despre care vorbește capitolul 15 din I Corinteni, potrivit căruia trupul celui înviat depășește slăbiciunile cărnii, dorind fierbinte înduhovnicirea.

831. Acest gen de cugetare materialist-milenistă îl întîlnim denunțat de sfîntul Irineu (*Adv. haer.*, V, 34, 4) și de sfîntul Iustin (*Dialogul LXXXI*, traducere românească, P.S.B. 2, 189).

832. *Is.*, 61, 5 și urm.

833. *Is.*, 65, 13 și urm.

834. *Mt.*, 26, 29.

setoșează», făgăduindu-le «că aceia se vor sătura»<sup>835</sup>. Și în chipul acesta ei mai adună și alte multe texte din Scriptură fără să-și dea seama că acestea trebuie înțelese în chip simbolic și duhovnicesc. Tot așa își mai închipuie că ei vor fi împărați și regi ca cei din lumea de azi, tălmăcind aceste lucruri ca și cele din lumea pămîntească a împăraților și a regilor, cu boierii și dregătorii de diferite trepte, de bună seamă, pentru că stă scris și în Evanghelie: «să ai și tu stăpînire peste cinci cetăți»<sup>836</sup>.

Astfel, ca să spun mai pe scurt, tot ce așteaptă să se îplinească din făgăduințele viitoare, ei vor să fie întru totul asemănător cu felul de trai de aici de pe pămînt pentru ca să se repete din nou încă o dată ceea ce este acum. Cei ce cred astfel de lucruri, cred într-adevăr în Hristos, dar în schimb ei dovedesc că înțeleg Scripturile, așa zicînd, după moda evreiască<sup>837</sup>, fără ca nici măcar să se întrebe prin aceasta dacă ar fi spus ceva vrednic de adevăratele făgăduințe ale lui Dumnezeu.

### III

În schimb, cei care interpretează Scriptura după cum au înțeles-o apostolii<sup>838</sup> nădăjduiesc și ei într-o «mîncare» a sfinților, dar pe aceasta o văd ca fiind «pîinea vieții»<sup>839</sup>, care va hrăni sufletul cu pîinea adevărului și va lumina mintea cu înțelepciune, adăpîndu-le cu paharul înțelepciunii celei dumnezeiești<sup>840</sup>, după cum zice Scriptura: «Înțelepciunea și-a zidit casă, a junghiat vite pentru ospăț, a pregătit vinul cu mirodenii și a pus slujnicele să strige: Veniți și mîncăți din pîinea mea și beți din vinul pe care eu l-am amestecat cu mirodenii»<sup>841</sup>. Hrănită cu astfel de pîine a înțelepciunii, mintea s-a înnoit iarăși în întregime și cu toată deplinătatea așa cum fusese creat omul la început, după chipul lui Dumnezeu și după asemănarea Lui<sup>842</sup>. În cazul acesta, chiar dacă, atunci cînd

835. Mt., 5, 6.

836. Lc., 19, 19.

837. Crouzel (*Origène*, II, 243) îi numește pe aceștia «literalisti» sau închinători ai literei Legii. A se vedea aici, mai jos, 4, 2, 1.

838. Rufin păstrează aici după originalul grec termenul *theoria* care e înțeles de toate «contemplare a lucrurilor dumnezeiești» în sensul folosit în tratatul «Despre rugăciune», XXVII, 10; din *Com. Ioan I*, 16:94; II, 6 etc. E drept că pentru Origen «theoria» înseamnă și sensul spiritual al Scripturii: *C. Cels.*, I, 18; II, 6; VIII, 21, oricum în sensul paulin (*Gal.* 4, 24). A se vedea și *Filocalia*, ed. Robinson, pag. 228, 20.

839. A se vedea tratatul «Despre rugăciune», X, 2; XXVIII, 4. Origen reține pentru această «pîine» nu altul sensul euharistic (*Im.* 6, 26—65), cît mai ales hrana duhovnicească a Cuvîntului. *Com. Mat.*, XI, 14; *Com. Ioan XX*, 43 (33): 406; *C. Cels.*, VI, 44 etc.

840. Sau, cum spune Origen în alt loc: *Com. Ioan I*, 30 (33): 205, «sobria ebrietas».

841. Pilde, 9, 1.

842. Cu alte cuvînte păcatul nu poate șterge din om chipul lui Dumnezeu, după cum vom vedea mai departe, 3, 1, 13; 4, 4, 9—10.

pleacă din această viață, omul nu are încă deplină cunoaștere a lucrurilor, dar duce cu el un număr de fapte vrednice, atunci când va intra în «Noul Ierusalim, care e cetatea cea sfântă»<sup>843</sup>, se va împărtăși de cunoașterea, de învățatură și de luminare făcându-se «piatră vie», «piatră prețioasă și aleasă»<sup>844</sup>, ca unul care a îndurat cu răbdare și curaj luptele vieții acesteia și bătăliile pentru credință. Și atunci va cunoaște mai cu adevărat și mai limpede ceea ce fusese de mult proorocit pe pământ: «Nu numai cu pâine trăiește omul, ci cu tot cuvântul ce iese din gura Domnului»<sup>845</sup>. Iar prin acei «împărați» și «dregători» trebuie să înțelegem pe cei care îndrumă pe «cei mai mici» luminându-i, învățându-i și crescându-i în cunoașterea lucrurilor celor dumnezeiești<sup>846</sup>.

## IV

Dar dacă aceste făgăduințe nu sînt de așa fel încît să trezească, în mințile celor ce nădăjduiesc în ele, o dorință corespunzătoare, să ne punem întrebarea (chiar dacă prin aceasta ne repetăm): în ce măsură e lucru firesc și sădit în suflet dorul după acest bine, ca să descriem cumva, pe calea interpretării duhovnicești, forma acestei «pîini vii»<sup>847</sup>, calitatea acestui «vin»<sup>848</sup> și însușirile acelei «împărății»? După cum, dar, între îndeletnicirile manuale gîndirea este cea care indică ce anume trebuie să facem, în ce chip și în ce scop, pe cînd executarea lucrării e încredințată mîinii, tot așa, și cînd e vorba de acțiunile săvîrșite de Dumnezeu, trebuie să credem că planul și scopul lucrărilor Lui, așa cum ne este dat să le vedem, ne rămîn ascunse. Și după cum, atunci cînd ochiul nostru, privind obiectele executate de un maestru, dă peste un obiect deosebit de bine executat, sufletul lui se aprinde îndată de nerăbdare să afle cum, pe ce cale și cu ce scop a fost săvîrșită lucrarea respectivă, cu atît mai mult și cu o dorință incomparabil mai mare ni se aprinde sufletul de nerăbdare să cunoaștem temeiurile<sup>849</sup> a ceea ce numim noi lucrările lui Dumnezeu. Ei bine, această dorință, această dragoste (pentru cunoaștere *n. tr.*) credem fără îndoială că a fost pusă în noi de

843. Apoc., 21, 2. «Edoceri et informati» sînt pentru Origen pietre de temelie, ca unul care apreciază pozitiv ca factor de progres în toate direcțiile, cum s-a spus și mai înainte, aceste acțiuni: I, 6, 2—3. W. Jaeger: *Παιδεία, Das frühe Christentum und die griechische Bildung*. Berlin, 1963 și P. Lemerle: *Le premier humanisme byzantin*, Paris, 1971.

844. I Pt., 2, 4. Aceeași idee și în C. Cels., VIII, 19.

845. Mt., 4, 4; Deut., 8, 3.

846. Aceștia sînt, după părerea lui Origen, îngerii care îndrumă pe cei fericiți, cum se spune în capitolele următoare.

847. In, 6, 51.

848. Pilde, 9, 2.

849. «Ratio», în sens dinamic de rațiuni ale lumii, rațiuni existențiale, așa cum va înțelege sfîntul Maxim Mărturisitorul imaginea «liturghiei cosmice».

Însuși Dumnezeu <sup>850</sup>. Și după cum ochiul umblă în chip firesc după lumină și după vedere, după cum, la rîndul lui, corpul nostru înși dorește în chip firesc mîncare și băutură, tot așa și cugetul nostru poartă în el o dorință firească și specifică de a cunoaște adevărul dumnezeiesc și cauzele lucrurilor. Pe de altă parte, această dorință nu ni s-a dat de la Dumnezeu ca să nu ni se împlinească niciodată sau să nu ni se poată împlini niciodată, altfel s-ar putea afirma că în zadar ar fi sădit în noi Dumnezeu Creatorul acest dor după cunoaștere dacă omul niciodată n-ar putea să ajungă să dobîndească ceea ce dorește. Acesta e motivul pentru care cei care s-au silit, cu mari greutate, să cerceteze încă din această viață credința și religia, nu înțeleg desigur decît puține lucruri din comorile numeroase și uriașe ale cunoștinței dumnezeiești, dar totuși, prin faptul că încontinuu caută să cunoască, să înțeleagă și să progreseze în această dorință, ei dobîndesc încă de aici de pe pămînt mult folos sufletesc ca unii care s-au întors cu totul spre gustul și dragostea de a căuta adevărul și s-au făcut mai primitivi pentru învățătura viitoare. Lucrurile se petrec ca și atunci cînd ai vrea să pictezi un portret: înainte de a începe să pictezi statura persoanei respective se face o schiță ușoară a trăsăturilor și a formelor corporale care urmează să se picteze, în chipul acesta fiind clar că pe urmele picturii schițate se poate mai ușor executa portretul cerut; tot așa se întîmplă și la cunoașterea adevărului dacă schița sau planul au fost desenate pe «tablele inimii noastre» <sup>851</sup> cu condeiul Domnului nostru Iisus Hristos. Poate de aceea s-a și zis: «Celui ce are i se va mai da și-i va prisosi» <sup>852</sup>. E limpede, dar, că cei care au încă din această viață o schiță oarecare a adevărului căutat și a cunoașterii, aceluia li se va adăuga în viitor frumusețea chipului desăvîrșit.

## V

Cred că o astfel de dorință avea cel care zicea către filipeni: «Sînt strîns din două părți: doresc să mă despart de trup și să fiu împreună cu Hristos și aceasta e cu mult mai bine» <sup>853</sup>. Într-adevăr, el știa că odată ce se va fi întors la Hristos va ajunge să cunoască mai deslușit temeiul tuturor celor ce se întîmplă pe pămînt, atît al celor privitoare la om, la sufletul și la cugetul lui, cît și la elementele din care se compune omul, la esența propriu-zisă a duhului care «lucrează» în om și care e «puterea

850. În sensul preconizat de Fer. Augustin: «fecisti nos ad Te, Domine» (*Confess.* I, 1). Origen o repetă adesea și în această lucrare (IV, 4, 10) și aiurea: *Com. Ioan XX*, 22 (20): 182—183; *Exortajie la martiriu* 47 etc.

851. II Cor., 3, 3.

852. Mt., 25, 29.

853. Fil., 1 23.

de viață»<sup>854</sup> a lui, precum și la darurile Duhului Sfânt, lăsate să lucreze prin oameni<sup>855</sup>. Atunci va înțelege ce a vrut să însemneze «chemarea» lui Israel în cadrul celorlalte popoare diferite, ce semnificație au cele douăsprezece neamuri ale lui Israel și care e a fiecăruia din ele în parte<sup>856</sup>. Va mai înțelege atunci și rostul preoților, al leviților și al altor trepte preoțești, va pricepe și pe cine prefigura Moise, va ajunge să priceapă și care e semnificația creștină a anilor jubiliari și a săptămînilor de peste an. Va vedea și semnificația zilelor de sărbătoare și a celor de lucru, rostul jertfelor și al arderilor de tot. Va băga de seamă ce deosebire este între curățirea de lepră și cea de forme învecinate cu lepra, precum și ce rost au curățirile legate de scurgerile semințelor din om<sup>857</sup>. Va pricepe atunci care, cîte și de cîte feluri sînt puterile ingerilor buni și ale celor răi, dragostea celor dintii și pizma plină de răutate a celorlalți<sup>858</sup>. Va mai vedea atunci în ce constă esența sufletului, ce deosebire este între sufletul omului și celelalte ființe însuflețite, între viețuitoarele din apă și între păsări și fiarele sălbatice, în ce constă cauza care deosebește fiecare soi și specie atît de numeroase, scopul cu care le-a făcut Creatorul precum și însemnătatea ascunsă pe care a sădit-o înțelepciunea Lui, în fiecare din aceste ființe. Va cunoaște și de ce pune diferite energii și în rădăcinile unor plante și ale unor ierburi<sup>859</sup> și de ce altora nu li se dă; care este pricina pentru care au căzut ingerii răi<sup>860</sup> și care e temeiul pentru care aceștia pot fi pricină de rătăcire și de înșelăciune a celor care nu se lasă complet de credința în ei<sup>861</sup>. Vor înțelege atunci și judecățile providenței dumnezeiești, în legătură cu toate aceste ființe, cu întîmplările care au loc între oameni, care nu-și au izvorul în destinul sau întîmplarea oarbă, ci într-o înțelepciune atît de bine rînduită și atît de pretențioasă încît nu pierde din vedere nici numărul firelor de păr din cap, și aceasta, nu numai cînd e vorba de sfinți, ci și de toți ceilalți oameni. Această judecată a providenței se întinde pînă și la vrăbiile care se vînd cîte două pe un ban<sup>862</sup>, fie că aici înțelegem lucrurile simbolic, fie, real. Căci aici pe pămînt noi cîntărim lucrurile, dar acolo sus le vom vedea limpede de tot.

854. *Sel. Ps.*, 50, 14 (Migne, P.G., 12, 1456).

855. Ca în primul capitol al acestui volum.

856. Despre semnificația «Israelului ceresc» a se vedea în volumul 6 *Omiliile I la Ieșire* (pag. 55—56), I, 3 *la Numeri* (pag. 142—144) etc.

857. A se vedea, despre toate aceste simboluri, *Omiliile la: Ieșire, Numeri și Iosua* (P.S.B. 6).

858. Idee repetată și în III, 2, 1.

859. Ca unul care caută mereu sensuri mai înalte, spre a spiritualiza, Origen nu prea dovedește interes pentru științele naturale.

860. A se vedea mai departe în cartea a 3-a, 1, 12.

861. Cartea a 3-a, 2.

862. Mt., 10, 29—30.

## VI

După toate acestea trebuie să ne gândim că nu puțin timp va trece pînă ce se vor descoperi oamenilor, găsiți vrednici de așa ceva, temeiurile a tot ce se petrece pe pămînt și pînă ce cunoașterea acestor taine și harul unei științe depline să-i facă să se bucure cu bucurie nespusă. Și atunci, dacă-i adevărat că văzduhul de acum, care se întinde între cer și pămînt, nu e lipsit nici el de ființe însuflețite și de ființe vii, cugetătoare, după cum zice Apostolul : «în care ați umblat mai înainte, potrivit veacului lumii acesteia, potrivit stăpînitorului puterilor văzduhului, adică duhului care lucrează acum în fiii neascultării»<sup>863</sup> ; și mai departe : «vom fi răpiți împreună în nori, ca să întîmpinăm pe Domnul (Hristos) în văzduh și așa pururea vom fi cu Domnul»<sup>864</sup>, așadar trebuie să ne gândim că sfinții vor petrece acolo<sup>865</sup> un timp, ca să cunoască în două feluri pricina care rînduiește tot ce se întîmplă în văzduh. Iar cuvintele «în două feluri» se tâlcuiesc așa : atîta timp cît eram pe pămînt, de pildă, cînd vedeam animalele și arborii, noi constatam deosebiri dintre ele, însă în același timp băgam de seamă și marile deosebiri dintre oameni ; dar oricît le priveam, noi nu am înțeles temeiurile tainice ale acestor deosebiri, ci diversitatea însăși pe care am observat-o ne-a îndemnat să cercetăm și să examinăm după ce fel de plan au fost create toate aceste ființe : ori că au fost create de la început în chip atît de diferit, ori că au fost doar numai guvernate în mod atît de deosebit ? Și după ce am surprins aici pe pămînt rîvnă și dor de o astfel de cunoaștere, ne va fi dată după moarte și cunoașterea și înțelegerea lor, dacă, desigur, le mai dorim. Atunci însă cînd vom ajunge la o înțelegere deplină a temeiurilor lor, vom pricepe «în ambele feluri» ceea ce văzusem pe pămînt.

Și tot așa trebuie să vorbim și despre ceea ce se petrece «în văzduh». Cred așadar că atunci cînd se despart de această viață toți îngerii rămîn într-un loc de pe pămînt<sup>866</sup>, pe care Scriptura îl numește «rai», unde petrec ca într-un auditoriu sau școală a sufletelor, în care sînt instruiți în tot ce au văzut pe pămînt și în care li se împărtășesc și unele îndrumări în legătură cu viața de dincolo, care va urma, după cum s-au primit și în viața de aici indicații pentru cele viitoare, e drept numai «ca prin oglindă, în ghicitură»<sup>867</sup>, lucruri care se fac cunoscute sfinților în

863. Ef., 2, 2.

864. I Tes., 4, 17.

865. Origen se va fi gîndit aici la diferitele popasuri ale sufletului în «urcușul» lui spre Dumnezeu. A se vedea de pildă *Omil. Num.*, XIII, 3.

866. Este destulă confuzie în acest text. Ceea ce e clar e că autorul consideră raiul ca un «loc de pe pămînt». Confuzia constă în amestecul dintre «îngeri» și «sufletele» care se află «ca într-o școală».

867. I Cor., 13, 12.



chip mai deplin și mai limpede acum, la locul și la timpul potrivit. Cine are inimă curată, minte mai clară și «simțurile mai învățate», acela va face repede progrese, trecând ușor «prin văzduh»<sup>868</sup> și ajungând la împărăția cerurilor, după ce va fi trecut prin ceea ce numim «locașuri» sau, după cum le spun elinii, «sfere»<sup>869</sup>, iar creștinii «cer». În toate aceste globuri sau «sfere» el va cunoaște ceea ce se întâmplă acolo și chiar și temeiul în virtutea căruia au loc evenimentele în acest mod. Și iată așa străbate el toate pe rînd, urmînd pilda Celui «care a străbătut cerurile, lui Iisus, Fiul lui Dumnezeu», Care zice<sup>870</sup>: «Voiesc ca unde sînt Eu să fie și aceștia împreună cu Mine». Ba indică chiar și diversitatea acestor locuri atunci cînd zice: «În casa Tatălui Meu sînt multe locașuri»<sup>871</sup>. În fond, Dumnezeu e pretutindenea și străbate toată lumea. De acum nu se cuvine să ni-L mai închipuim că ar fi redus la dimensiunea modestă pe care a luat-o atunci cînd «S-a deșertat pe Sine»<sup>872</sup> de dragul nostru, adică să nu-L mai concepem în granițele strîmte între care a fost cînd petrecea pe pămînt în trupul nostru și cînd ai fi crezut că Și-a restrîns ființa într-o anumită limită.

## VII

Cînd sfinții vor fi ajuns, așa zicînd, în locașurile cerești, atunci vor cunoaște una cîte una<sup>873</sup> și însemnarea astrelor, convingîndu-se dacă sînt sau nu ființe însuflețite ori sînt altceva. Tot atunci vor înțelege și rostul altor lucrări ale lui Dumnezeu, pentru că El însuși li-l va descoperi. Le va arăta ca unor fii ai Săi<sup>874</sup> cauzele lucrurilor și puterea Sa creatoare, lămurindu-i de ce, de pildă, cutare stea e situată în cutare colț de pe cer și de ce este ea atît de depărtată de alta; dacă ea ar fi fost mai apropiată, atunci care ar fi fost urmările, ori dacă ar fi fost și mai depărtată, atunci ce s-ar fi întîmplat? Sau dacă bunăoară această stea ar fi fost mai mare decît alta, atunci întregul univers ar fi avut o altă înfățișare decît cea de pînă acum?

Așadar, după ce vor fi străbătut prin toată știința astrelor și a legăturilor dintre ființele cerești, ei ajung la «ceea ce nu se vede»<sup>875</sup>, la

868. În *C. Cels.*, VI, 21—22, Origen afirmă că creștinii n-au luat de la perși credința trecerii sufletelor prin văzduh, ci din Vechiul Testament (poate prin apocrifele «*Înălțarea lui Isaia*», III Baruh).

869. În tot acest capitol, Origen expune o viziune care pentru înțelegerea actuală este mult forțată și — cu toată spiritualitatea lui — atribuie lumii de dincolo forme prea material conturate.

870. În, 17, 24.

871. În, 14, 2.

872. Fil., 2, 7.

873. Și în cele ce urmează se vede greșita interpretare a lui Origen care, robît sistemului său de gîndire, consideră că și astrele sînt însuflețite și că deci li se cuvine atenția cercetătoare a sfinților, după moarte.

874. Rom., 8, 14.

875. II Cor., 4, 18.

ceea ce nu cunoaştem decît după nume, la «cele nevăzute (ale lui Dumnezeu)», despre care apostolul Pavel ne-a spus că sînt nenumărate, dar că ce anume sînt şi care este deosebirea dintre ele, despre aşa ceva nu ne putem face nici cea mai palidă idee <sup>876</sup>.

În chipul acesta, crescînd puţin cît de puţin, dar nu aşa cum o făcea în viaţa de pe pămînt trăită trupeşte, adică pe cînd trupul era încă împreunat cu sufletul, ci, sporind prin pricepere şi simţire, fiinţa cugetătoare ajunge (în calitatea ei de spirit cugetător) la cunoaştere desăvîrşită fără ca simţămintele trupeşti să-i mai facă de acum vreo piedică, ci, în dezvoltarea sa intelectuală, ea contemplează mereu, aşa zicînd «faţă către faţă» <sup>877</sup>, cauzele lucrurilor în curăţenia lor şi dobîndindu-şi desăvîrşirea, mai întîi aceea care-i promovează urcuşul, apoi cea care rămîne, avînd drept hrană contemplarea şi înţelegerea lucrurilor şi a cauzelor lor <sup>878</sup>. Într-adevăr, în această viaţă trupească are loc mai întîi o creştere a trupului, pînă la starea în care ne aflăm în primii ani, cu ajutorul unei alimentaţii suficiente dar apoi, cînd am ajuns la statura potrivită pe măsura în care am crescut, atunci nu mai folosim hrana numai pentru creşterea trupească, ci pentru a vieţui şi a ne păstra în viaţă; tot aşa, după părerea mea, atunci cînd minţea ajunge la desăvîrşire, ea se hrăneşte şi se foloseşte de mîncăruri care i se potrivesc şi care o ajută, desigur în măsura în care ele nici nu lipsesc, dar nici nu încarcă prea mult. Pe scurt, va trebui să socotim ca hrană contemplarea şi înţelepciunea lui Dumnezeu potrivit măsurilor potrivite şi cerute de firea omenească făcută şi creată de Dumnezeu. Trebuie, dar, ca cei care încep să «vadă pe Dumnezeu», adică să-L înţeleagă prin «curăţia inimii», să-şi ia aceste măsuri.

<sup>876</sup>. A se vedea, mai încolo (4, 1, 7).

<sup>877</sup>. I Cor., 13, 12.

<sup>878</sup>. În text, «theoremata», înseamnă acea «vedere» directă, făgăduită, la sfîrşit, celor credincioşi, pentru care «vederea» lui Hristos cel întrupat, Care «recapitulează» întreagă iconomia mîntuirii, e temei şi arvună. În acest sens a se vedea; *Despre rugăciune*, XIII, 3; XXX, 3.

## CARTEA A III-A

### CUVINTUL LUI RUFIN <sup>879</sup>

Primele două cărți din lucrarea «Περὶ ἀρχῶν» le-am tradus în vremea Paresimilor <sup>880</sup> nu numai pentru că ai stăruit, ci pentru că aproape m-ai forțat întrucît în timpul acela, cînd și cuvioșia Ta, frate Macarie, avînd eu mai mult timp liber iar tu petrecînd în preajma mea, am putut sta astfel mai mult de lucru. La aceste două cărți din urmă munca s-a desfășurat mai încet <sup>881</sup> întrucît, aflîndu-te tocmai în partea cealaltă a orașului, ai venit mai rar pe la mine ca să mă îndemni la lucru.

Dar dacă-ți aduci aminte ce ți-am destăinuit în prefața anterioară, anume că unii se vor supăra dacă ar auzi că eu nu vorbesc nimic rău despre Origen, acum cred că ai putut constata că acest lucru s-a și întîmplat <sup>882</sup>. Căci dacă această primă parte a lucrării a tulburat atît de mult pe demonii care așîță limbile oamenilor spre calomnie, cu toate că Origen nu ajunsese încă să-și dezvăluie deplin secretele, atunci ce crezi că se va întîmpla cu restul lucrării, în care el a dat pe față toate născocirile întunecate și ascunse prin care ei se pot furișa în inimile oamenilor, ca să le înșele sufletele slabe și gingașe? <sup>883</sup> Ai să vezi: tulburarea se va întinde curînd peste tot, agitația se va dezlănțui, strigăte se vor porni în tot orașul ca să ceară osîndirea celui care a încercat să pună pe fugă, prin strălucirea luminii evanghelice, întunecimile diabolice ale neștiinței lor. Dar, cel care dorește cu adevărat să se adîncească în adevărurile dumnezeiești, acela să păstreze regulile dreptei credințe și să nu pună prea mare preț pe vești ca cea de mai sus!

879. Aici avem cea de a doua prefață scrisă de Rufin. El subliniază că s-a făcut o greșeală pornindu-se la condamnarea unei lucrări înainte ca ea să fi fost publicată în întregime.

880. Graba cu care a tradus Rufin primele două cărți se explică prin faptul că multe pasaje din lucrare fuseseră luate din «*Apologia pentru Origen*», a lui Pamfil, pe care el o terminase de tradus înainte. G. Bardy: *Recherches sur l'histoire du texte et des versions latines du De Principiis d'Origène*, Lille, 1912, p. 106.

881. De aceea aici traducerea e și mai clară.

882. De aici reiese că polemica antiorigenistă a izbucnit înainte ca traducerea lui Rufin să fi fost terminată. Cearta cu Fericitul Ieronim încă nu se reluse, întrucît plagiatul lui Eusebiu de Cremona, care a provocat-o, nu s-a produs decît după terminarea lucrării.

883. După cum vom vedea e vorba mai ales de III, 2—4.

În schimb, vreau să atrag atenția că și în cărțile acestea am observat același criteriu în traducere ca și cele dinții și anume că n-am tradus ceea ce mi-a părut că stă în contradicție cu restul afirmațiilor lui Origen și ale credinței noastre, ci le-am lăsat afară, socotindu-le ca falsificate și introduse în text de alții<sup>884</sup>. Dacă a afirmat ceva nou mai mult sub formă de studiu și de ipoteză în legătură cu ființele raționale, nu am lăsat la o parte nici în cărțile acestea, nici în cele precedente pentru că, deși în ele nu se cuprindeau cine știe ce adevăruri importante de credință, am crezut că sînt de folos să combatem prin ele unele erezii. Numai atunci cînd i se întîmplă să repete în aceste din urmă cărți ceva din ceea ce tratase în cele anterioare, numai atunci am găsit potrivit ca, pentru a fi mai concisi, să fac unele omisiuni. Dar cine va citi această carte din dorul de a se adînci în cunoaștere, iar nu cu gîndul de a căuta nod în papură, ar face mai bine să ceară explicații suplimentare de la oameni mai pricepuți<sup>885</sup>. Căci nu e deloc potrivit să ceri filologilor să explice stihurile plăsmuite de poeți și poveștile glumețe ale comedienilor și nici să-ți închipui că poți învăța fără dascăl și fără comentator toate învățăturile despre Dumnezeu, despre puterile cerești și despre lume, în care să poată fi combătută orice rătăcire nelegiuită a filozofilor păgîni și a ereticilor, căci altfel se poate întîmpla să critice cu superficialitate și neștiință problemele grele și ascunse, în loc să caute să le înțeleagă prin strădanie și sîrguință<sup>886</sup>.

#### 1. DESPRE LIBERTATEA VOII OMENEȘTI

##### Despre liberul arbitru : rezolvarea și tălmăcirea textelor biblice care s-ar părea că l-ar tăgădui<sup>887</sup>

###### I

Intrucît predania bisericească<sup>888</sup> cuprinde și învățătura despre dreapta judecată a lui Dumnezeu<sup>889</sup>, care, odată acceptată, îndeamnă pe

884. După cum a afirmat și în prefață, Rufin subliniază și aici că despre originea sufletului nu există încă o învățătură dogmatizată de Biserică (prefața lui Origen, 5), de aceea Origen o prezintă doar sub titlul de ipoteză. Iar cît despre omisiunile de care vorbește aici, a se vedea studiul introductiv și notele de comentariu de la sfîrșitul cărții a III-a.

885. Pînă la data cînd scria Rufin rîndurile acestea, apăruseră deja cîteva referiri oarecum tendențioase ale lui Didim Orbul, la unele pasaje din Περὶ ἀρχῶν. De aceea traducătorul se silește de acum să fie mai grijuliu la traducere.

886. Desigur că Rufin face aici aluzie la pasiunea lui Ieronim pentru «limbajul frumos», de care pomenește și în prima prefață.

887. Titlul se află numai în textul grecește păstrat în «Filocalia» (capitolul XXI). În traducerea latină urmează aici o frază care face legătura cu făgăduințele din capitolul precedent. (Text în G.C.S. 5, 195). E lucru firesc ca filocaliștii să nu fi ținut cont de această frază, care pare o interpolare făcută de Rufin.

888 și 889. Expresia Κήρυγμα (lat. predicatio) sau propovăduire e întîlnită adeseori în scrisul lui Origen, care, după cum afirmă la începutul acestei opere, dorește să rămînă în cadrul Bisericii. De această învățătură bisericească (ἐκκλησιαστικὸν sau ἀποστολικὸν

oamenii <sup>890</sup> să trăiască cinstit și să se ferească în orice chip de păcat <sup>891</sup>, fapt care ne convinge că stă în puterea noastră să ducem o viață vrednică de laudă ori de osîndă, s-ar cuveni să discutăm în chip deosebit cîteva cuvinte și despre libertatea voinței, întrucît cunoașterea ei este din cele mai necesare. Iar pentru ca să înțelegem ce anume este libertatea voinței sau liberul arbitru va trebui să lămurim noțiunea, pentru ca odată limpezită să înțelegem cît mai exact ceea ce căutăm <sup>892</sup>.

## II

Din cîte vedem mișcîndu-se <sup>893</sup>, unele își au cauza mișcării în ele însele, altele o primesc din afară. Așa, de pildă, sînt mișcate din exterior obiectele care se pot transporta, cum sînt lemnele, pietrele, precum și toată materia care se menține laolaltă numai datorită consistenței sale. Trebuie eliminată din discuția noastră acea mișcare căreia i-am spus curgerea corpurilor, întrucît o astfel de problemă nu ne folosește în cazul de față <sup>894</sup>. Altele au în ele însele cauza mișcării lor, cum sînt animalele, plantele, adică tot ce le ține laolaltă printr-o forță firească de creștere și printr-un «suflet» al lor, printre ele aflîndu-se și metalele, iar în afară de ele și focul, care și-ar avea în el un principiu de «mișcare» în sine precum și izvoarele <sup>895</sup>. Dintre cele care au în ele însele cauza mișcării se spune că unele sînt mișcate de la sine, altele prin sine : de la sine se mișcă ființele neînsuflețite, iar prin sine însele se mișcă cele însuflețite. La rîndul lor, cele însuflețite se mișcă prin ele însele, prin

*κῆρυγμα*, lat., *ecclesiastica s. apostolica praedicatio*) ține și credința despre libertatea voii omenestii, spune Origen în *Prefață* 1, 5. Dar și în alte multe locuri se afirmă acest crez, iar cei care nu-l respectă sînt socotiți eretici. Migne, P.G., 14, 1305. Rufin a tradus expresia *δικαία κρίσις* prin parafraza «*futurum Dei iudicium*».

<sup>890</sup>. Mereu mai explicit, Rufin are și aici un adaus : două vorbe în loc de una : «provocat» et «suadet».

<sup>891</sup>. Libertatea presupune responsabilitate, căci fără ea nu-i posibilă moralitatea : *C. Cels.*, IV, 3.

<sup>892</sup>. Încearcă a arăta care e natura liberului arbitru și cea a voinței.

<sup>893</sup>. Platon, *Phaedr.* 245 E, 4—6 ; *Leg.* 894. B.C. La fel în «*Despre rugăciune*», VI, 1—3. Origen găsește patru categorii de corpuri. Termenul *ἐφ' ἑμῖν* e tipic pentru autodeterminarea ființelor raționale. Potrivit doctrinei stoice fiecare dăin cele 4 categorii de obiecte și vietăți, de care s-a amintit aici, au un fel de «duh» al lor (*πνεῦμα*). Se resimte aici influența literaturii păgîne, poate a lui Filon, dar și a lui Poseidonios. Rufin n-a putut reda toate nuanțele graiului filozofic al vremii. *Simonetti, op. cit.*, p. 366.

<sup>894</sup>. Rufin restrînge conținutul noțiunii. Termenul «scurgere» (*ρῶσιν*) nu privește numai fenomenele de corupție a materiei, ci și pe cele de instabilitate. În pasajul din Ps. 1, 5 citat de Metodie (*De resurrectione*, I, 22) și de Epifanie (*Panarion* 64, 15) se spune că sufletul nu se scurge, în timp ce natura corpului e fluentă. Cei vechi afirmă că toate elementele naturii sînt curgătoare și deci supuse corupției, elementele din organism înnoindu-se continuu ca într-un fluviu.

<sup>895</sup>. Despre metale și izvoare ei afirmă că se formează și seacă parcă din forța lor proprie. Tot astfel, pentru stoici focul e socotit ca dotat cu rațiune.

aceea că se ivește în ele o reprezentare care provoacă un imbold<sup>896</sup>. La unele animale reprezentările se produc provocând imbold, firea imaginativă acționând imboldul în chip instinctiv : așa se produce la paianjen reprezentarea de a țese și imboldul de a țese se și produce imediat, firea imaginativă provocând acest lucru în chip hotărât, căci animalul n-a primit altceva decît această fire imaginativă. Și același lucru se produce și la albină atunci cînd fabrică mierea<sup>897</sup>.

### III

Cît despre<sup>898</sup> om sau despre «animalul cugetător», el mai are în afară de firea imaginativă și rațiune<sup>899</sup>, care judecă aceste reprezentări, respingînd pe unele și acceptînd pe altele pentru ca ființa viețuitoare să se conducă după acestea din urmă. Acesta-i motivul pentru care noi oamenii, avînd rațiune, avem și prilejul<sup>900</sup> de a vedea binele și răul și să alegem astfel binele sau să ne ferim de rău, făcîndu-ne vrednici de laudă dacă ne dedicăm săvîrșirii binelui și din contră, vrednici de osîndă cînd urmăm calea opusă. Nu trebuie totuși să uităm că la unele viețuitoare găsim într-o măsură covîrșitoare o fire mai mult sau mai puțin orînduită pentru orice fel de activitate : așa se întîmplă că serviciul cîinilor de vînătoare și al cailor de luptă<sup>901</sup> se apropie, ca să zicem așa, de acela al rațiunii omenești. Dacă ne vin unele impulsuri din afară, provocînd cutare sau cutare reprezentare, acestea nu depind de liberul nostru arbitru<sup>902</sup> ; în schimb cînd e vorba să judecăm dacă trebuie să luăm decizia cutare sau cutare, acest lucru depinde numai și numai de rațiunea noastră, care ne și influențează în mod corespunzător întărind în

896. Reprezentarea sau puterea imaginativă (*φαντασία*) e impresia pe care animalul o primește de afară, iar reacția care urmează ca răspuns este impulsul sau imboldul (*ὄρμη*). În latinește Rufin traduce cu parafrază : «se bagă de seamă că astfel se mișcă de la sine pe motivul că trăiesc, dar ele nu sînt însuflețite, în vreme ce cele care se mișcă prin ele însele sînt ființe însuflețite atunci cînd în ele se produce o reprezentare și cînd o voință sau un imbold le îndeamnă să se miște sau să se poarte spre ceva».

897. În latinește Rufin ține să adauge la sfîrșit în stil virgilian «tot așa și albină cînd e vorba să fabrice fagurii și să fasoneze, cum s-ar zice, mierea văzduhului».

898. Filocaliștii au numerotat astfel paragrafele : III, 1, 3 (2). Pînă aici ei au avut un singur paragraf, abia de aici începe paragraful 2, punîndu-l în paranteză. Pentru a ușura lectura, noi am renunțat la numerotarea în plus.

899. În grecește avem *λόγος*, care se poate înțelege și cu referire la Dumnezeu-Cuvîntul.

900. *Ἀφορμὴ* înseamnă aici prilej, mijloc.

901. Activitatea cîinilor de vînătoare și a cailor de curse era privită de stoici ca fiind îndrumată de un *πνεῦμα* universal. Simonetti, *op. cit.*, p. 367.

902. Dintre expresiile *τὸ ἐφ' ἡμῖν* și *τὸ ἀπὸ θεοῦ* cea dintîi e împrumutată de la stoici. A se vedea și la Epictet I, 1, 7 (traducere rom. Pencescu-Burtea, București, 1977, pag. 7).

noi impulsurile care ne împing fie spre acțiuni bune și cuviincioase <sup>903</sup>, fie spre altele, contrare lor.

## IV

Iar dacă zice cineva că impulsul venit din exterior este de așa natură încît nu i te poți împotrivi din pricina felului în care se produce, acela să bage de seamă la propriile lui patimi și simțăminte, ca să vadă dacă nu cumva are loc o aprobare, o consimțire sau o înclinare a puterii conducătoare din om <sup>904</sup> spre cutare sau cutare atitudine socotind că aceea ar fi mai probabilă. Căci, spre a da un exemplu, pentru un bărbat, care și-a propus să trăiască în înfrînare și să se ferească de legături trupești, nu femeia care-i iese în cale și-l îndeamnă să-și calce legămîntul e cauza hotărîtoare pentru acționarea împotriva propunerii sale <sup>905</sup>, întrucît el s-a desfrînat încă din clipa cînd a consimțit la gîdiliturile și la dulceața plăcerii, în loc să fi căutat să se împotrivescă patimii și să-și țină făgăduința. Cu totul altfel se comportă altul căruia i se întîmplă o situație similară, dar a cărui minte este mai întărită și mai călîită prin deprindere și studiu <sup>906</sup>: nu lipsesc nici de la el ispitele și îndemnurile la păcat, dar rațiunea, făcînd uz de poruncile care duc la bine, a ajuns de acum la atîta bărbăție, încît înlătură ispitele și se eliberează de poftă.

## V

Dacă așa se prezintă lucrurile, a pune vina pe ispitele ce vin din exterior și a ne ține liberi de orice responsabilitate declarînd că noi sîntem ca niște lemne sau ca niște pietre, care pot fi mutate dintr-un loc în altul prin agenți veniți din afară <sup>907</sup>, nu este nici de crezut, dar nici cinstit, căci cel care ar spune așa ceva ar însemna să desființeze cu totul conceptul de libertate a voinței <sup>908</sup>. Dacă l-am întreba pe unul ca acela ce crede că este libertatea voinței, el ar răspunde că libertatea aceasta ar consta în a nu fi silit de cineva sau de ceva din afară spre a acționa aitfel decît ne-am propus. În schimb, dacă am pune vina numai pe con-

903. Ceea ce se cade, datorია, τὸ καθήκον, este redat prin expresie stoică.

904. În text *ἐυδόκησις, συγκατάθεσις, ποπή* și *τὸ ἡγεμονικόν*. Ultimul dintre acești termeni este foarte des întrebuițat de Origen în sens de factor conducător al omului, care la el își are sensul pe care-l are în Biblie «inima», așa cum reiese din Mt., 15, 19 și Mc., 7, 21—22.

905. În traducerea sa Rufin lasă să se înțeleagă că omul ar putea rezista ispitei.

906. Moralist convins, Origen subliniază adeseori rolul exercițiului și al deprinderii. E totuși regretabil că evlavია lui nu l-a făcut să vadă că nici studiul și nici deprinderea nu sînt eficace fără rugăciune și venirea harului — ajutorul suprem.

907. Dacă ieși omului capacitatea de a hotărî liber însemnează să-l faci deopotrivă cu viețuitoarele care n-au decît fire.

908. În traducerea latină argumentarea lui Rufin e mai lungă.

stituția firii, am păcătui și în acest caz contra evidenței, pentru că școala și educația pot avea influență pînă și asupra celor mai desfrînați și mai sălbatici oameni, desigur dacă ei ascultă de sfaturi, încît pînă la urmă se pot chiar converti<sup>909</sup>, ba adeseori se întîmplă ca unii care au fost înainte foarte desfrînați să ajungă chiar mai buni decît cei care nu dădeau semne de desfrînare și cei mai brutali au ajuns cu timpul atît de blînzi, încît oameni care niciodată n-au dat semne de brutalitate dau acum impresia de bătauși în comparație cu unii din cei care au trăit totdeauna în blîndețe. Și, în schimb, vedem că alții, care au fost din cei mai așezați și mai cuviincioși au ajuns ca, dintr-o viață plină de demnitate și de statornicie, să decadă într-o purtare rea și plină de desfrînuri<sup>910</sup>. Și adeseori viața desfrînată și căderea în fărădelegi începe către vîrsta mijlocie a vieții, iar nu în vremea nestatornică a tinereții<sup>911</sup>, cînd era de așteptat. Așadar rațiunea ne arată că evenimentele din exterior nu depind de liberul nostru arbitru, în schimb ne stă în putere de a acționa într-o direcție sau alta după cum ne dictează rațiunea, pentru a examina ce trebuie să facem față de anumite solicitări din afară.

## VI

Depinde, așadar, de voința noastră să ducem o viață cinstită așa cum și Dumnezeu ne-o cere, dar nu ca și cum aceasta ar fi numai din darul Lui și nici al altcuiva din exterior sau, cum cred unii<sup>912</sup>, din prescripțiile destinului, ci rămîne hotărîtoare contribuția noastră<sup>913</sup>, după cum mărturisește proorocul Mihea<sup>914</sup> atunci cînd zice: «Ți s-a arătat, omule, ceea ce este bun și ceea ce Dumnezeu cere de la tine: dreptate, iubire și milostivire și cu smerenie să mergi înaintea Domnului Dumnezeului tău». Și tot așa spune și Moise<sup>915</sup>: «Viață și moarte ți-am pus eu astăzi înaintea ta. Alege viața, ca să trăiești tu și urmașii tăi». Și Isaia<sup>916</sup>: «De veți vrea și de mă veți asculta, bunătățile pămîntului veți mînca, iar de nu veți vrea și nu mă veți asculta, atunci sabia vă va mînca, pentru că gura Domnului grăiește». Și în Psalmi: <sup>917</sup> «De m-ar fi ascultat poporul

909. În text μεταβολή.

910. În traducerea latină se lasă a se înțelege că procesul înrăutățirii morale a omului ar fi cam în genul celui schițat de I Cor., 15, 33.

911. M. Simonetti amintește (*op. cit.*, p. 370) că la stoici epoca tinereții e cea mai neînțeleaptă.

912. Se resimte că Origen are în vedere pe astrologi, pe gnostici, împotriva cărora mai revine adeseori în această lucrare.

913. A se observa formularea prudentă a problemei, mai ales cînd ne gîndim la semipelagianismul lui Rufin. Aici, formularea lui Origen este justă ținînd seama de colaborarea voinței cu harul, în problema mîntuirii.

914. Mih., 6, 8.

915. Deut., 30, 19.

916. Is., 1, 19.

917. Ps., 80, 12—13.



meu, de ar fi umblat Israel în căile mele, i-aş fi supus de tot pe vrăjmaşii lor (şi aş fi pus mîna mea pe asupritorii lor)»<sup>918</sup>, ceea ce vrea să spună că ascultarea de Dumnezeu şi păşirea pe căile Lui stă în puterea poporului.

Dar şi Iisus a zis la fel : «Eu însă vă spun vouă : să nu staţi împotriva celui rău»<sup>919</sup>, căci «oricine se uită la femeie poftindu-o, a şi săvîrşit adulter cu ea în inima lui»<sup>920</sup>. Şi prin toate celelalte porunci pe care le dă, Domnul afirmă că este în puterea noastră să ţinem poruncile, şi, dimpotrivă, că pe bună dreptate ne facem «vrednici de osîndă» dacă le călcăm. De aici şi cuvîntul : «oricine aude aceste cuvinte ale Mele şi le îndeplineşte asemenea-se-va bărbatului credincios, care a clădit casa lui pe stîncă»<sup>921</sup>. Şi iarăşi : «Oricine aude aceste cuvinte ale Mele şi nu le îndeplineşte, asemenea-se-va bărbatului care şi-a clădit casa pe nisip»<sup>922</sup> şi aşa mai departe. Şi cînd zice împăratul «celor de-a dreapta : veniţi, binecuvîntaţi Tatălui Meu, că flămînd am fost şi Mi-aţi dat să mîncînc ; însetat am fost şi Mi-aţi dat să beau»<sup>923</sup>, le dă foarte limpede aceste făgăduinţe ca şi cum ei ar fi pricina acestor laude, după cum dimpotrivă se adresează şi celorlalţi, ca unora care sînt vrednici de osîndă, spunîndu-le : «duceţi-vă de la Mine, blestemaţilor, în focul cel veşnic»<sup>924</sup>.

Să vedem acum şi pe Pavel, cum discută şi el ca şi cu nişte oameni care au voinţă liberă, putîndu-şi pricinui fiecare pierderea sau mîntuirea : «Dispreţuieşti tu bogăţia bunătăţii Domnului şi a făgăduinţei şi a îndelungii Lui răbdări, neştiind că bunătatea lui Dumnezeu te îndeamnă la pocăinţă ? Dar după învîrtoşarea ta şi după inima ta nepocăită, îţi aduni mînie în ziua mîniei şi a arătării dreptei judecăţi a lui Dumnezeu, care va da fiecăruia după faptele lui : viaţă veşnică celor ce, prin stăruinţă în faptă bună, caută mărire, cinste şi nestrîciune, iar iubitorilor de ceartă, care nu se supun adevărului, ci se supun nedreptăţii : mînie şi furie, necaz şi strîmtorare peste sufletul oricărui om care săvîrşeşte răul, al iudeului mai întii, şi al elinului ; dar mărire, cinste şi pace oricui face binele : iudeului mai întii, şi elinului»<sup>925</sup>. Aşadar nesfîrşite sînt în Scripturi locurile care confirmă foarte limpede liberul arbitru<sup>926</sup>.

918. Sfirşitul citaţiei din Ps. 80 lipseşte atît în textul grec al Filocaliei, cît şi în traducerea lui Rufin (Koetschau, *op. cit.*, p. CIII).

919. Mt., 5, 39.

920. Mt., 5, 22.

921. Mt., 7, 24.

922. Mt., 7, 26.

923. Mt., 25, 34.

924. Mt., 25, 41.

925. Rom., 2, 4—10.

926. Rufin lungeste argumentarea fără să spună mare lucru.

## VII

Întrucît însă există și unele locuri (în Vechiul și în Noul Testament) care s-ar părea că susțin concepția opusă, anume că n-ar sta în puterea noastră să ținem poruncile ca să ne mîntuim și nici să le călcăm ca să ajungem la pierzanie, să cităm și aici cîteva mărturii și să înfățișăm soluțiile lor, pentru ca, plecînd de la cazurile expuse, fiecare să poată alege deopotrivă textele care par a tăgădui liberul arbitru și să caute rezolvarea lor potrivit regulii credinței ortodoxe<sup>927</sup>. Mai întii, istoria lui Faraon a zguduit pe mulți pentru felul în care Însuși Dumnezeu a prorocit de multe ori zicînd : «Voi învîrtoșa inima lui Faraon»<sup>928</sup>. Căci, dacă Dumnezeu învîrtoșează inima acestuia și dacă păcătuiește din pricina acestei învîrtoșări, atunci el nu mai este autor al greșelilor sale și, dacă așa stau lucrurile, Faraon nu mai are liberul arbitru. În cazul acesta la fel se va spune și despre toți cei care au pierit, că n-au liberul arbitru și că nu din vina lor au pierit. Iar ceea ce se spune de către prorocul Iezechiel, «voi scoate din trupul lor inima cea de piatră și le voi da inimă de carne, ca să urmeze poruncile Mele și legile Mele să le păzească»<sup>929</sup>, poate că va împinge pe unii să creadă că Dumnezeu ar fi Cel care face pe oameni «să păzească poruncile și să păzească legile» prin aceea că a înlăturat piedica pusă dinainte, scoțînd adică inima de piatră ca să așeze în locul ei ceva mai bun, adică inima de carne.

Dar să vedem și cunoscutul pasaj din Evanghelie, în care Mîntuitorul răspunde celor care-L întreabă de ce vorbește mulțimilor în pilde : «ca văzînd, să nu vadă și auzînd, să nu înțeleagă, ca nu cumva să se întoarcă și să li se ierte păcatele»<sup>930</sup>. Mai departe, la fel, citatul de la Pavel : «Deci, dar, nu este nimic de la cel care voiește, nici de la cel care aleargă, ci de la Dumnezeu care miluiește»<sup>931</sup>. Și în alt loc : «Dumnezeu este Cel care lucrează în voi, și ca să voiți și ca să săvîrșiți»<sup>932</sup>. Și iarăși, în alt loc : «Deci, dar, Dumnezeu pe care voiește îl miluiește, iar pe care nu voiește îl împietrește. Îmi vei zice deci : De ce mai dojenește ? Căci voinței Lui cine i-a stat împotriva ?»<sup>933</sup>. Și «înduplecarea aceasta nu este de la cel care vă cheamă»<sup>934</sup>. «Dar, omule, tu cine ești

927. Adaosul «potrivit regulii credinței ortodoxe» (secundum pietatis regulam) apare numai în traducerea lui Rufin, care o mai repetă și în III, 1, 23, iar adaosul din III, 5, 3 se află și la Fericitul Ieronim.

928. Ies., 4, 21.

929. Iez., 11, 19—20.

930. Mt., 13, 13 ; Mc., 4, 12.

931. Rom., 9, 16.

932. Fil., 2, 13.

933. Rom. 9, 18—19.

934. Gal. 5, 8. Textul acesta se află numai în versiunea greacă și pare a fi o interpolare care întrerupe fără sens citatul de la Romani 9, 18—21.

care răspunzi împotriva lui Dumnezeu? Oare făptura va zice Celui ce a făcut-o: De ce m-ai făcut așa? Sau nu are olarul putere peste lutul lui, ca din aceeași frământătură să facă un vas de cinste, iar altul de necinste?»<sup>935</sup>. Chiar și numai aceste citate ajung ca să pună în încurcătură pe cei mulți<sup>936</sup> făcându-i să creadă că omul n-ar avea voie liberă, ci că Dumnezeu este Cel care mântuiește sau pierde pe cine voiește.

## VIII

Să începem mai întâi cu ceea ce i s-a făgăduit lui Faraon<sup>937</sup>: că Dumnezeu îi va învîrtoșa (inima, *n.tr.*) ca să nu slobozească poporul iudeu, dar în același timp vom cerceta și spusa Apostolului: «Dumnezeu pe cine vrea îl miluiește, iar pe cine vrea îl împietrește»<sup>938</sup>, aceasta intrucît de aceste cuvinte se folosesc cîțiva rătăciți ca să anuleze libertatea voinței admitînd că unele naturi sînt destinate pierzării ca incapabile de a se mîntui, pe cînd altele se mîntuiesc neavînd capacitatea de a se pierde. În cazul prim ei afirmă că Faraon, fiind dintre naturile destinate pieririi, a fost învîrtoșat la inimă de Dumnezeu, Care se știe că Se milostivește față de cei înduhovniciți, dar împietrește pe cei trupești<sup>939</sup>. În definitiv, să vedem ce anume vor să spună acești oameni. Îi vom întreba mai întâi dacă Faraon avea sau nu avea într-adevăr o astfel de natură pămîntească<sup>940</sup>. Dacă vor răspunde afirmativ, atunci le vom spune că un om cu fire «pămîntească» este în orice caz neascultător față de Dumnezeu. Or, dacă era ascultător, atunci de ce ar mai fi fost nevoie să-i învîrtoșeze Dumnezeu inima și încă nu numai odată, ci de mai multe ori (cum spune Scriptura)? Singurul motiv plauzibil ar fi că totuși Faraon n-a fost «pămîntesc» pentru că s-a tulburat sub impresia minunilor și a semnelor; dar în cazul acesta Dumnezeu avea nevoie de neascultarea sa repetată pentru ca să-Și arate minunile Sale în vederea eliberării mulțimilor și aceasta a fost pricina pentru care i-a învîrtoșat Dumnezeu inima. Acesta ar fi cel dintîi răspuns care ar trebui dat eretici-

935. Rom., 9, 20—21.

936. Oi πολλοί (= cei mulți) sînt «cei simpli», care nu sînt în stare să înțeleagă problemele mai subtile, mai duhovnicești. A se vedea *Com. Ioan XIII*, 6, 33; *C. Cels.*, VI, 6, dar și indicele volumelor 6 și 7 din P.S.B.

937. În legătură cu «împietrirea inimii Faraonului» Origen revine adeseori în operele sale, ca în «*Filocalia*» și în tratatul «*Despre rugăciune*», XXIX, 16.

938. Rom. 9, 18.

939. Origen folosește o terminologie paulină și valentiniană: ca în I Cor., 15, 47 «*οἱ λαϊκοί* (în alte locuri *οἱ ὀληκοί*) sînt cei aservii vieții pămîntești, care se lasă robiți materiei.

940. În paragraful XXVII din *Filocalia* ca să combată rătăcirea valentiniană, Origen insistă îndeosebi asupra faptului că Faraon n-a fost rău din fire căci atunci Dumnezeu nu i-ar fi învîrtoșat inima. Dacă totuși a făcut-o urmează că Faraon s-ar fi putut purta și altfel.

lor <sup>941</sup> spre combaterea părerii că Faraon din însăși firea lui ar fi fost sortit pieririi.

În ce privește citatul din sfântul Pavel, va trebui să facem aceeași observație. Căci pe cine învîrtoșează Dumnezeu? Oare pe cei pierduți? Dar ce li s-ar fi întîmplat dacă nu li s-ar fi împietrit inima? Nu cumva vor fi fost mîntuiți întrucît n-aveau o fire dată pierzării? În fond, pe cine miluiește Dumnezeu? Oare nu pe cei sortiți să fie mîntuiți? Și ce nevoie ar fi pentru ei de o a doua îndurare, cită vreme prima dată <sup>942</sup> spre aceasta s-au născut, ca să fie mîntuiți trebuind ca pe temeiul firii lor să aibă parte de fericire deplină? Mai curînd credem că Dumnezeu Se milostivește de ei pentru că fără mila Lui ei ar fi sortiți pierzaniei și anume în acel scop, ca să nu aibă loc ceea ce touși s-ar fi putut întîmpla: pieirea, ci ca să ajungă în locașurile celor mîntuiți. Iată, cam atîta am avut de răspuns împotriva lor.

## IX

Împotriva celor care eu cred că nu au înțeles cuvîntul «a învîrtoșat», trebuie obiectat următoarele: ce a făcut, după părerea lor, Dumnezeu ca să împietrească inima lui Faraon și cu ce scop? Să cerceteze atunci noțiunea despre Dumnezeu, Care potrivit judecății sănătoase este drept și bun, iar dacă nu voiau să știe de așa ceva, atunci pentru moment să accepte măcar că e drept <sup>943</sup>. Dar în acest caz să ne explice cum de a fost posibil ca Cel care e drept și bun sau numai drept, să poată da impresia că a lucrat drept învîrtoșînd inima celui care va pieri pentru că s-a învîrtoșat, și cum poate deveni cauză de pierzanie și de neascultare Cel drept, pedepsind pe cei pe care i-a învîrtoșat și i-a silit la neascultare! De ce dojenește pe Faraon: «De nu vei lăsa poporul Meu, iată, îți voi ucide pe toți întîii născuții în pămîntul Egiptului și pe întîiul tău născut» <sup>944</sup> și tot ce s-a mai zis în Sfintele Scripturi către Faraon prin mijlocirea lui Moise? Cine crede că Sfintele Cărți sînt adevărate și că Dumnezeu este drept, acela trebuie să se silească, dacă e priceput, să ne arate cum să înțelegem limpede că Dumnezeu este drept atunci cînd rostește astfel de cuvinte. Căci dacă ar declara cineva, «cu capul descoperit» că Dumnezeu este rău, <sup>945</sup> față de unul

941. Dacă omul ar fi dotat cu o fire divină, cum credeau valentinienii despre cei «duhovnicești», atunci n-ar mai fi nevoie de milostivirea lui Dumnezeu, zice Origen în legătură cu samarineanca, *Com. Ioan XIII*, 11, 67—74.

942. Acest «prima dată» credem că se înscrie în viziunea eronată a lui Origen, privind apariția omului și cele «mai multe vieți» ale lui.

943. Se are în vedere erezia marcionită.

944. *Ieș.*, 4, 23; 9, 17; 12, 12.

945. Căutînd să și tâlmăcească atunci cînd traduce, Rufin comentează că cel rău este diavolul, așa cum reiese și dintr-un pasaj păstrat la Epifanie (*Panarion* 33, 3, 2), ceea ce pare o influență maniheistă, întrucît nici Marcion nici Valentin nu au mers pînă acolo încît să susțină că Dumnezeu e diavolul!

ca acela va trebui să ne folosim de alte argumente. Dar întrucît ei îl socot drept, iar noi îl socotim drept și deopotrivă bun, să vedem cum e cu puțință ca un Dumnezeu bun și drept să învîrtoșeze inima lui Faraon.

## X

Să vedem așadar dacă, pornind de la o pildă pe care Apostolul a folosit-o în Epistola către Evrei, vom putea arăta cum e posibil că prin aceeași acțiune Dumnezeu «pe unul îl miluiește, iar pe altul îl împietrește»<sup>946</sup>, dar nu cu gîndul de a-l lăsa împietrit, ci cu buna intenție care are drept urmare — din cauza temeiului răutății, pe care buna intenție îl întilnește la om — că răutatea sălășluită în el se înrăutățește<sup>947</sup> și de aceea se spune că Dumnezeu împietrește pe cel ce se înrăiește în răutatea lui. «Țarina, zice Apostolul<sup>948</sup>, cînd soarbe ploaia ce se coboară adeseori asupra ei și rodește iarba folositoare celor pentru care a fost muncită, primește binecuvîntarea de la Dumnezeu. Dar dacă aduce spini și ciulini, se face netrebnică și blestemul îi stă aproape, iar la urmă focul o așteaptă». Așadar, e vorba de o singură lucrare: ploaia. În urma acestei singure lucrări, pămîntul cultivat rodește, pe cînd pămîntul părăsit și nelucrat nu dă decît spini. Ar părea lucru necuviincios dacă Cel ce aduce ploaia ar zice: Eu sînt Cel ce am lăsat și pomii pe pămînt, dar și spinii. Dar oricît de necuviincios ar suna, acest cuvînt este totuși adevărat, căci dacă n-ar fi fost ploaia, nu s-ar fi făcut nici roade, nici spini, dar dacă a căzut la timpul potrivit și cu măsură, au crescut și unele și altele<sup>949</sup>. Aducînd, deci, spini și ciulini, pămîntul care a sorbit ploaia, care se coboară adeseori asupra lui, se face netrebnic și blestemul îi stă aproape. Binefacerea ploii a căzut însă și peste pămînt mai rău și întrucît pămîntul era nelucrat și necultivat au crescut spini și ciulini. Iar această pricină a răului, care constă în părăsire și în nelucrare, iată ea este aceea care a adus spinii și ciulinii. Așa sînt și semnele trimise de Dumnezeu ca și ploaia: diferi-

946. Rom., 9, 18. Se știe (Eusebiu, *Istoria bisericească*, VI, 25, 11—14) că Origen nu era cu totul convins despre autenticitatea Epistolei către Evrei. Și totuși, atît aici, cît și în alte locuri, el o citează ca inspirată. Pe de altă parte, în acest pasaj Origen caută să salveze atît ideea de liber arbitru al omului, cît și bunătatea lui Dumnezeu, afirmînd că El urmărește numai binele omului.

947. Termenul ὑποξειμενον, pe care Rufin preferă să nu-l traducă, ne-ar putea da să înțelegem că răul ar avea un substrat ontologic în noi, care ne robește pe toți, cum afirmă Origen mai departe, în această lucrare (4, 4, 4), dar nu în sensul că ar desființa în noi liberul arbitru (3, 1, 19). Oricum, termenul ὑποξειμενον are aici sensul de păcat care a rămas în noi în urma căderii protopărinților noștri.

948. Evr., 6, 7—8.

949. Aici traducerea lui Rufin descrie mai pe larg decît originalul muncile agricole, folosind imagini din «*Ecloga*» (I, 70), din «*Georgicele*» (I, 94—95) și chiar din «*Eneida*» (VII, 725—727) lui Virgil, ceea ce dovedește oarecum o familiaritate deosebită a traducătorului pentru munca de la țară. Cf. M. Simonetti, *op. cit.*, p. 378.

tele voințe sînt și ele ca și țarina lucrată sau ca cea părăsită, dar după firea lor cele două sînt o singură țarină <sup>950</sup>.

## XI

E ca și cum soarele ar avea grai și ar spune : eu sînt cel care topește și tot eu cel care usucă, cu toate că topirea și uscarea sînt acțiuni contrare. Cu toate acestea n-aș spune ceva fals, întrucît cu o singură putere a căldurii se topește ceara și se usucă noroiul : tot astfel aceeași lucrare săvîrșită prin mijlocirea lui Moise a adus la lumină, a produs pe de o parte învîrtoșarea inimii lui Faraon din pricina răutății lui, iar pe de altă parte, din pricina ascultării egiptenilor care se amestecaseră cu evreii, plecaseră împreună cu ei. Iar ceea ce se descrie pe scurt, anume că încetul cu încetul inima lui Faraon «s-a îndulcit» încît a spus : «Nu vă duceți departe ; după trei zile să vă întoarceți, iar pe femeile voastre să le lăsați aici» <sup>951</sup>, și toate celelalte, pe care le-a mai spus, toate acestea, zic, arată că semnele au avut o anumită influență asupra lui, cu toate că nu i-au putut schimba cu totul planurile. Dar nici reacțiunea aceasta nu s-ar fi produs asupra lui dacă, așa cum cred cei mai mulți, cuvîntul lui Dumnezeu n-ar fi influențat asupra lui : «Voi învîrtoșa inima lui Faraon» <sup>952</sup>.

Nu-i fără rost să tîlmăcim acum astfel de cuvinte pornind de la unele exprimări obișnuite. Se întîmplă adeseori ca unii stăpîni îngăduitori să se adreseze în chipul următor slujitorilor lor cînd aceștia au abuzat de bunătatea și răbdarea lor : «Numai eu sînt cel care te-am făcut să fii rău !» sau «Numai eu sînt cauza atîtor defecte !». Într-adevăr, trebuie să înțelegem modul de vorbire și să fim atenți la sensul celor exprimate, neaducînd învinuiri, dacă n-am înțeles bine intenția vorbitorului <sup>953</sup>. În orice caz, bine a sesizat lucrurile Pavel, atunci cînd s-a adresat păcătosului : «Cum disprețuiești tu bogăția bunătății lui Dumnezeu și a îngăduinței și a îndelungii Lui răbdări, neștiind că bunătatea lui Dumnezeu te îndeamnă la pocăință ? Dar după învîrtoșa-

<sup>950</sup>. Prin asemănarea cu pilda semănătorului (Mt., 13, 3), țarina este sufletul.

<sup>951</sup>. După «*Filocalie*» amintirea copiilor și a turmelor lipsește în citarea textului din Ieș., 10, 9, pe cînd la Rufin o prezintă. Greu de spus de ce. De fapt, nici în grecește, nici în latinește nu se citează literal, fapt adeseori întîlnit în scrisul lui Origen. A se vedea G. Bardy : *Les citations bibliques d'Origène dans le De Principiis*, în «*Revue Biblique*», 28 (1918), p. 119.

<sup>952</sup>. După cum am văzut în «*Filocalia*», cap. XXVII, 1 (P.S.B. 7) Origen însuși recunoaște că problema învîrtoșării inimii lui Faraon provoacă mari medumeri. Unii acuză pe Dumnezeu că lucrează arbitrar miluînd pe unii și osîndînd pe alții, în vreme ce gnosticii îl explică afirmînd credința în doi Dumnezei. Cit privește pe Origen, care știm că susține mîntuirea tuturor, el acceptă aici soluția extremă a doctorului care intervine prin mijloace drastice numai ca să asigure salvarea unei vieți.

<sup>953</sup>. Bine observă H. Crouzel (*Origène*, IV, 30) că Origen înțelege prin Cuvînt și vorbele Scripturii, care pentru el sînt unul și același lucru. A se vedea și cele spuse în «*Filocalia*», V, 6, ed. Robinson, p. 46, iar în traducerea noastră P.S.B. 7.

rea ta și după inima ta nepocăită, îți aduni mînie în ziua mîniei și a arătării dreptei judecăți a lui Dumnezeu»<sup>954</sup>. Să ne închipuim tot așa că cele adresate de Pavel păcătosului sînt adresate lui Faraon și atunci se va vedea că acest avertisment i se potrivește și lui întru toate, pentru că după învîrtoșarea inimii și după inima lui nepocăită își adună și el mînie, însă încăpăținarea lui nu s-ar fi dovedit atît de mare și nu s-ar fi manifestat atît de evident, dacă n-ar fi venit peste el semnele minunilor și dacă acestea n-ar fi fost atît de mari și atît de numeroase.

## XII

Și dacă aceste istorisiri ar părea necorespunzătoare sau exagerate, să vedem și la cărțile proorocilor, ce spun cei care prin însăși viața lor au cunoscut mai bine bunătatea lui Dumnezeu, mai ales că unii din ei la început au trăit cinstiți, dar mai tîrziu au căzut în păcate: «Pentru ce, Doamne, ne-ai lăsat să rătăcim departe de căile Tale, zice proorocul Isaia, și de ce ne-ai învîrtoșat inimile noastre ca să nu ne temem de Tine? Întoarce-Te pentru robii Tăi, pentru semințiile moștenirii Tale, pentru ca să moștenim măcar cît de puțin din muntele Tău cel sfînt»<sup>955</sup>. Tot așa, la Ieremia: «Doamne, Tu m-ai aprins și iată sînt înflăcărat; Tu ești mai tare decît mine și ai biruit»<sup>956</sup>. Așadar, cînd cei care cer mila Domnului și spun «Pentru ce ne-ai învîrtoșat inimile noastre ca să nu ne temem de Tine?», atunci ceea ce s-a exprimat în cuvintele amintite ar suna cam în felul următor: «De ce ne-ai cruțat vreme atît de îndelungată și nu ne-ai pedepsit, pentru păcatele noastre, și ne-ai răbdat atîta<sup>957</sup> încît ni s-au îngrămădit păcatele noastre, pînă peste cap?» Căci Dumnezeu lasă pe cei mai mulți nepedepsiți pentru ca valoarea morală a fiecăruia să fie examinată pe baza liberei lui hotărîri. Așa trebuie să se distingă cei buni în urma punerii lor la încercare, dar nici cei răi nu trebuie să creadă că sînt cu totul trecuți cu vederea nu numai de către Dumnezeu, «Care știe toate mai înainte de a se face»<sup>958</sup>, ci și de către ființele cugetătoare și chiar de ei înșiși,

<sup>954</sup> Rom., 2, 4—5.

<sup>955</sup> Is., 63, 17.

<sup>956</sup> Ier., 20, 7. În traducerea sinodală din 1914 textul sună mai apropiat de cel al lui Origen: «Amăgitu-m-ai, Doamne, și m-am amăgit, biruit-ai și Te-ai înfărit».

<sup>957</sup> A se vedea *Omil. Ier.*, III, 1—2 (în traducerea noastră, P.S.B. 6, p. 365—366). În traducerea latină, Rufin își îngăduie să argumenteze efectele rele ale răsfațului, împrumutînd din nou o imagine din *Eneida* lui Virgil XI, 714: «dacă nu resimte mai des pîntenul de fier al călărețului și mici strînsura de la zăbala frîului, pînă și calul se încăpățînează. Și tot așa e cazul și cu administrarea mai deasă a pedepselor trupesii aplicate copiilor prea zburdalnici, căci pe cine iubește Domnul îl ceartă (Evr., 12, 6)».

<sup>958</sup> A se vedea despre atotștiința lui Dumnezeu și *Com. Ioan XIII*, 42: 280, apoi *Filoc.*, 23, 3 (în P.S.B. 7).

căci, în fond, mai târziu își vor afla și ei drumul mântuirii, dar n-ar recunoaște această binefacere<sup>959</sup> dacă nu s-ar fi exprimat asupra lor o sentință de osîndire. Acest lucru e folositor fiecăruia ca să aprecieze cît își atribuie sie și cît, harului lui Dumnezeu. Cine nu și-a dat seama de neputința proprie și de harul lui Dumnezeu, acela își va închipui, în clipa cînd primește binefacerea, că ajutorul primit prin harul ceresc se datorează numai propriei lui strădanii, de aceea, nutrind această pre-zumție și această mîndrie<sup>960</sup> își va pregăti el însuși pieirea. După pă-rerea noastră așa s-au petrecut lucrurile și în cazul diavolului, care, pe cînd era încă fără cusur și-a atribuit sie toate privilegiile străluci-rii: «Căci oricine se înalță pe sine se va smeri, iar cel ce se smerește pe sine se va înalța»<sup>961</sup>. Cîntărește, dar, că din cauza aceea «cele dum-nezeiești sînt ascunse de cei înțelepți și pricepuți»<sup>962</sup> pentru ca, după cum spune Apostolul, «nici un trup să nu se laude înaintea lui Dumne-zeu». Și ele «s-au descoperit pruncilor»<sup>963</sup>, adică celor care, după vremea prunciei, au ajuns la locuri înalte, cînd și-aduc aminte că nu atît prin strădaniile proprii au atins un grad superior de fericire, ci în primul rînd acest lucru se datorește bunătății negrăite a lui Dumnezeu.

## XIII

Așadar cine se încrede prea mult în sine acela va fi lăsat în seama judecării lui Dumnezeu și de aceea nu fără rost se arată Dumnezeu îndelung răbdător față de unii păcătoși, ci pentru că le va fi folositor, dată fiind nemurirea sufletului și nesfîrșirea trupului, să nu primească prea devreme ajutorul în vederea mîntuirii, ci să fie amînați pe înde-lete după ce au gustat din diferite încercări în viață. Căci după cum medicii<sup>964</sup>, care — pînă la urmă — pe cineva mai repede, dar gîndin-du-se că în corp otrava stă ascunsă multă vreme — pregătesc mai întîi altceva decît vindecarea și fac acest lucru tocmai pentru ca însănăto-șirea să fie mai sigură, în care scop cred că-i preferabil să mențină pe cineva în stare de inflamare sau de boală, pentru ca însănătoșirea să fie apoi mai eficace decît ca bolnavul să-și revină mai repede și în

959. Despre binefacerea lui Dumnezeu a se vedea în tratatul «Despre rugăciune», XIII, 3; C. Cels., I, 61; Com. Ioan VI, 57 (37): 294—295.

960. Această îngîmfare e păcatul cel mai greu, cum l-a sesizat și Origen în această lucrare, I, 5, 5; III, 1, 19; Filoc. 26, 7 (P.S.B. 7).

961. Lc., 14, 11.

962. Lc., 10, 21.

963. I Cor., 1, 29. Desigur, potrivit concepției lui, Origen nu uită de pruncii duhovnicești, așa cum am văzut între altele și mai sus: 2, 10, 7.

964. Intervenția medicului, fie că-i vorba de una preventivă (oricît de aspră ar fi ea), fie curativă, e o temă adeseori folosită de Origen în tratarea bolilor sufletești ale omului.



schimb ulterior să recidiveze și vindecarea rapidă să se dovedească a fi fost doar temporară<sup>965</sup>, — tot așa lucrează și Dumnezeu, Care cunoaște tainele inimilor<sup>966</sup> și Care prevede ce va fi în viitor: în îndelunga Lui răbdare lasă curs liber desfășurării lucrurilor, ba prin influențe externe Se prefacă că neglijează chiar și răul ascuns, numai ca omul să se purifice, întrucât primise în el, prin nepăsare, sămînța răutății. De aceea, dacă vrea să revie la lumină, el va trebui să urască de acum răutatea, iar dacă va cădea în și mai mari nenorociri, să fie în stare, mai târziu, după tratamentul de convalescență după boală, să-și recâștige vigoarea sănătății sale primordiale. Căci Dumnezeu nu îndrumă sufletele în perspectiva, să zicem, a cincizeci de ani de viață pămîntească<sup>967</sup>, ci în vederea veșniciei celei fără de sfârșit pentru că El a creat nesticăcioasă firea cea cugetătoare<sup>968</sup> și înrudită cu El<sup>969</sup>, încît sufletul cugetător nu e exclus nici el de la vindecare și nici nu e mărginit numai la viața de aici de pe pămînt.

## XIV

Dar să folosim și aici o imagine din Evanghelie. Se cunoaște cum e țarina pietroasă, cu puțin pămînt roditor, dar și acela, doar la suprafață: dacă sămînța cade acolo, încolțește repede, dar după ce a încolțit și a răsărit soarele, ea se vestejește și se usucă. Țarina aceasta pietroasă este sufletul omenesc care se învîrtoșează din pricina necultivării<sup>970</sup>, așa că în urma răutății se face ca piatra. Dar se știe că Dumnezeu n-a creat nimănui inimă de piatră, ci omul ajunge la această stare în urma răutății sale. De aceea, dacă acuză cineva pe un țaran că nu seamănă mai de vreme sămînța pe teren pietros cînd vede că în alt loc același pămînt pietros a primit sămînța și a încolțit, țaranul i-ar răspunde: terenul acesta îl voi semăna mai târziu, după ce-i voi fi dat mijloace care să ajute să prindă semințele, căci pentru astfel de teren incetineala și siguranța sînt mai potrivite decît dacă aș semăna prea repede și prea la suprafață. Și ne vom convinge că țaranul a vorbit bine și a lucrat ca un om priceput. Ei bine, tot așa amînă și Marele Grădi-

965. A se vedea în P.S.B. vol. 7 în tratatul «Despre rugăciune» XXIX, 13 și «Filocalia» XXVII, 5 și 9.

966. Aceeași idee în *Omil. Ier.* XVIII, 6 în P.S.B. vol. 6, pag. 444—445.

967. Rufin dă cifra 60 în loc de 50 de ani.

968. Pentru Origen expresia *κόσμος νοητός* înseamnă lumea ființelor cugetătoare din «preexistență» și care ar fi fost contemplată în «Biserica preexistentă», pe cînd *κόσμος νοητός* cuprinde lumea ideilor și a tainelor, așa cum le-a plănuit din veci înțelepciunea divină.

969. Este greșită exprimarea aceasta, dacă nu chiar o eronată înțelegere a modului cum se află în om chipul și asemănarea lui Dumnezeu, despre care vorbește Origen adeseori și în această carte (1, 1, 7; 3, 6, 1; 4, 2, 7; 4, 4, 10) și în alte scrieri. Căci înrudirea înseamnă coesență, iar omul nu este «rudă», ci «înfiat» de Dumnezeu.

970. A se vedea aceeași idee, mai sus: 1, 3, 8; 1, 4, 1; 2, 9, 2.

nar al întregii firi binefacerea, pe care o socotea prematură, pentru ca ea să nu acționeze numai la suprafață.

Dar s-ar putea să obiecteze cineva: de ce o parte din semințe cade <sup>971</sup> într-un astfel de suflet care n-are decît puțină țărînă, cum s-a întîmplat cu sămînța căzută pe pămînt pietros? Trebuie răspuns că pentru un astfel de suflet e preferabil (întrucît dorește cu prea mare grabă rezultate superioare și care nu se îngrijește să păsească pe drumul care duce la ele) să dobîndească ceea ce dorește: în felul acesta, recunoscîndu-și greșeala, el va aștepta cu răbdare ca să primească din partea țăranului, fie și după timp mai îndelungat, îngrijirile cerute de natură.

Căci se va spune că pe cît sînt de nenumărate sufletele <sup>972</sup>, tot pe atît de nenumărate vor fi și calitățile lor și tot la fel și înclinările lor, impulsurile și năzuințele lor. Dar la toate acestea, unul singur este cel mai bun chivernisitor: Acela care cunoaște soroacele potrivite, îndrumările și căile cele mai bune <sup>973</sup>, Dumnezeu și Tatăl a toate <sup>974</sup>, Cel care știe cum să conducă pe Faraon prin toate încercările <sup>975</sup>, fie că-i vorba chiar de înecarea în mare, dar nici cu acestea nu se pune capăt planurilor pe care Dumnezeu le are cu Faraon, pentru că, nici atunci cînd s-a înecat, el n-a pierit de tot «căci în mîna lui Dumnezeu sîntem și noi și cuvintele noastre și toată înțelepciunea și știința lucrurilor <sup>976</sup>. Și toate acestea le-am scris cu toată smerenia pentru ca să arătăm cum se împlinesc proorociile: «Inima lui s-a învîrtoșat» <sup>977</sup> precum și celălalt citat: «Dumnezeu pe cine vrea miluiește și pe cine voiește îl împietrește» <sup>978</sup>.

## XV

Să examinăm acum și cele spuse de proorocul Iezechiel <sup>979</sup>: «Voi scoate din trupul lor inima cea de piatră și le voi da inimă de carne, ca să urmeze poruncile Mele și legile Mele să le păzească». Iar dacă Dumnezeu, cînd vrea, poate scoate inimile de piatră și pune altele de carne în așa fel ca oamenii să țină poruncile Lui și să asculte de Legile

<sup>971</sup>. Idee reluată din 3, 1, 12.

<sup>972</sup>. Mai sus (2, 9, 1) s-a spus că numărul ființelor cugetătoare care au fost create era foarte mare.

<sup>973</sup>. Se subînțelege ideea providenței (*Omil. Ier.* XVIII, 6, P.S.B. vol. 6. pag. 444—445).

<sup>974</sup>. Aceeași idee și mai sus: I, 1, 6; II, 1, 2 etc.

<sup>975</sup>. Despre pedepsele aplicate lui Faraon cu scop vindecător a se vedea *Filocalia* XXVIII, 6; *Despre rugăciune* XXIX, 16, ambele în P.S.B. 7.

<sup>976</sup>. Is., 63, 17.

<sup>977</sup>. Ieș., 14, 1—8.

<sup>978</sup>. Rom., 9, 17.

<sup>979</sup>. Iez., 11, 19—20.

Lui, însemnează că nu stă în puterea noastră să ne eliberăm de rău. Într-adevăr, când zice că e scoasă din cineva inima de piatră, nu însemnează altceva decît că acela e eliberat de răul care împietrește pe cineva pe care vrea Dumnezeu să-l scape. Iar a «pune inimă de carne ca să urmeze poruncile Domnului și să păzească legile Lui» ce altceva însemnează decît să te faci ascultător și să nu te împotrivești adevărului și să săvîrșești fapte bune? Dacă Dumnezeu este Cel ce făgăduiește acest lucru și dacă înainte de a ne scoate inimile de piatră noi nu le putem lepăda, atunci desigur că nu stă în puterea noastră să ne lepădăm de răutate. Și dacă nu noi sîntem cei care ne sîrguim să ne punem o inimă de carne, ci aceasta e lucrarea lui Dumnezeu, atunci urmează că nu stă în puterea noastră să viețuim în chip virtuos, ci acest lucru va fi numai și numai o lucrare a harului dumnezeiesc. În felul acesta va vorbi cel ce făgăduiește libertatea voinței pornind numai de la înțelesul literal al Scripturii <sup>980</sup>.

Noi însă vom răspunde că pasajul respectiv trebuie să-l înțelegem în chipul următor: dacă un tînăr lipsit de învățătură și de știință își dă seama de lipsurile de care suferă fie în urma avertizării unui dascăl <sup>981</sup>, fie chiar prin cugetul său și se lasă în seama cuiva, despre care crede că poate să-l ducă spre cultură și spre virtute, iar acest dascăl îi și făgăduiește că va scoate din el neștiința și va sădi în el învățătura, desigur însă nu în înțelesul că — în scopul de a scoate din el ignoranța și de a-l face mai bun, tînărul, care a fost încredințat purtării lui de grijă, n-ar avea nimic de făcut — ci în sensul că dascălul va educa numai pe cel care dorește așa ceva el însuși. Tot așa declară și Cuvîntul dumnezeiesc celor ce se apropie de El, să scoată din ei răul ce se numește «inimă de piatră», desigur nu împotriva voinței lor, ci numai după ce aceștia s-au hotărît să se dea pe mîna doctorului. Așa fac cei pe care-i întîlnim în Evanghелиi atunci cînd vin la Mîntuitorul cerîndu-I să-i vindece și care în felul acesta au și fost vindecați. Cînd se zice, de pildă, «orbii își capătă vederea» înțelegem, pe de o parte, strădania bolnavilor care se roagă cu credință să fie vindecați, iar pe de altă parte e acțiunea Mîntuitorului nostru, care constă în redarea luminii ochilor. În chipul acesta făgăduiește cuvîntul Domnului să aducă ști-

<sup>980</sup>. Avînd mereu în gînd să combată determinismul strict al gnosticilor valentinieni, Origen conchide că interpretarea prea literală a Scripturii duce la erezie.

<sup>981</sup>. Pentru controversa privind gradul de participare a harului, respectiv a voinței la opera de mîntuire, controversă care va începe spre finea secolului IV, prin pelagianism, se resimte în scrisul lui Origen poate pentru prima oară anunțarea problematicii.

intă<sup>982</sup> în cei ce vin la El, scoțind din ei inima de piatră, inima împietrită, adică răutatea, pentru ca «să umble întru poruncile dumnezeiești și să țină legile lui Dumnezeu».

## XVI

După acestea, e cazul să vedem pasajul din Evanghelie, unde Mîntuitorul a explicat de ce vorbea oamenilor de afară «în pilde» «pentru ca uitîndu-se cu ochii, să nu vadă și auzind cu urechile, să nu înțeleagă, ca nu cumva să se întoarcă și să li se ierte păcatele»<sup>983</sup>. Aici adversarul nostru va zice: dacă oamenii ar auzi mai limpede învățătura și s-ar face astfel vrednici să obțină iertarea păcatelor — dar nu depinde de ei să audă cuvinte clare, ci de Cel care-i învață, Care însă nu le vorbește mai clar pentru ca ei să nu vadă și să nu înțeleagă — atunci mîntuirea nu depinde de ei; iar dacă e așa, atunci noi nu sîntem dotați cu liberul arbitru cînd e vorba de mîntuire sau de pierzare. Dar împotriva acestei obiecțiuni ar fi ușor să formulăm o apărare convingătoare dacă Mîntuitorul n-ar fi adăugat: <sup>984</sup> «Ca nu cumva să se întoarcă și să li se ierte păcatele»<sup>985</sup>, cu alte cuvinte, întrucît Mîntuitorul nu dorea ca cei ce nu se cădea să ajungă în rîndul oamenilor cinstiți să poată înțelege lucrurile cele mai adînci<sup>986</sup>, de aceea lor le vorbea numai în pilde. Dar așa cum e formulată fraza «ca nu cumva să se întoarcă și să li se ierte păcatele», apărarea adevărului e mai grea.

Aici va trebui să observăm mai întîi că acest pasaj e îndreptat împotriva eterodocșilor care vinează în Vechiul Testament astfel de locuri în care se înfățișează, cum îndrăznesc ei să spună, cruzimea Creatorului sau pofta Lui de răzbunare și de răsplătire a răului cu rău sau ori-cum s-ar numi acest fel de comportare, cu singurul scop de a tăgădui bunătatea Celui care a creat toate. Totodată ei nu au atitudine corectă și consecventă nici față de Noul Testament, căci înlătură pasajele asemănătoare cu cele pe care le socot condamnabile din Vechiul Testament. În realitate, Mîntuitorul declară în mod deschis — cum admit chiar ei înșiși în legătură cu textul citat adineaori — că de aceea nu vorbește El clar, pentru ca nu cumva oamenii să se convertească și ca

982. În text *επιστήμη* sau pricepere (ca în Iac. 3, 13), care la cei vechi era socotită drept virtute care duce la desăvîrșire. A se vedea și la scriitorii creștini: Varnava, *Epistola* 2, 3; 21, 5 (în traducere românească, P.S.B. 1, București 1979, pag. 115; 37), apoi Herma, *Păstorul*: vedenia 3, 8 (Ibidem, pag. 257). Origen, *Omil. Ier. XVI*, 1 (în traducerea noastră, P.S.B. 6, București, 1981, pag. 420—421).

983. Mc., 4, 12.

984. Ca și cum Hristos n-ar fi știut că unii nu vor crede în El! Origen înfățișează problematica tot așa de dramatic, pe cum a fost cazul cu «învîrtoșarea» lui Faraon.

985. Mt. 13, 3.

986. Mereu se insinuează rătăcirea gnosticilor despre cei doi Dumnezei, problemă atînsă de Origen în mai multe locuri, cum a făcut-o și mai sus (2, 5, 2).

nu cumva pe această cale să se învrednicească de iertarea păcatelor! În sine, acest pasaj e tot atât de greu, ca și celelalte pe care le incriminează în Vechiul Testament. Dacă ei umblă să apere numai ceea ce e scris în Evanghelie, ar trebui să-i întrebăm dacă nu socot greșită o astfel de metodă, comițând o necuviință atunci când iau o atitudine diferită față de situații similare: față de cele relatate de Noul Testament ei nu se scandalizează deloc, ci tocmai își caută o scuză; dimpotrivă, față de Vechiul Testament, la lucruri de același fel, unde trebuia să se aducă în același mod o justificare ca și în Noul Testament, ei se afirmă ca acuzaatori, în vreme ce noi le demonstrăm că, pe temeiul asemănărilor, sînt obligați să admită că toate Scripturile sînt opera unui singur Dumnezeu. Și acum să încercăm, pe cît ne stă în putere, să răspundem la textul propus.

## XVII

Spunem, examinînd cazul lui Faraon<sup>987</sup>, că uneori o vindecare pripită nu se dovedește a fi în folosul celor tratați dacă aceștia au căzut în greutăți din propria lor răspundere și din care ar fi fost eliberați prea ușor, pentru că în cazul acela ar fi apreciat prea ușuratic vindecarea răului, iar deoarece n-au luat măsuri de precauție pentru cazul unei noi îmbolnăviri, au căzut astfel din nou în aceeași nenorocire. Iată de ce, în cazuri asemănătoare, Dumnezeuul cel veșnic, Care cunoaște cele ascunse și Care «știe toate mai înainte de a se face»<sup>988</sup>, amînă, în bunătatea Sa, ajutorarea mai rapidă a oamenilor; mai bine zis, ajutorarea Sa constă în neajutorare, pentru că tocmai acest lucru este spre folosul lor. Și acum putem accepta că, potrivit presupunerilor noastre, Mîntuitorul a recunoscut, în legătură cu «cei din afară», de care e vorba aici, că și dacă ar fi ascultat cu atenție cele spuse, ei tot n-ar fi rămas statornici în convertirea lor și că de aceea a dat Domnul sentința asupra lor ca să nu înțeleagă mai limpede adevărurile mai adînci de teama ca nu cumva, fiind convertiți și vindecați prea în pripă, să dobîndească iertarea păcatelor, așa încît, subapreciind ca prea ușoare și prea lesne de vindecat rănile păcatului, să nu decadă din nou și, încă repede de tot.

Poate că lucrurile stau și altfel: ispășind pedepse pentru păcate anterioare<sup>989</sup> săvîrșite împotriva virtuții pentru pricina că prea se depărtaseră de ea, dar neîmplinind încă termenul fixat pentru că au ne-

987. A se vedea mai sus (3, 1, 13—14).

988. Ist. Sus., 42.

989. Mc. 4, 11. Origen afirmă din nou o viață anterioară a sufletelor, eroare pe care am semnalat-o în notele de la capitolele respective.

socotit purtarea de grijă a lui Dumnezeu<sup>990</sup>, (timp în care s-au scîrbit tot mai mult de relele semănate de ei), în sfîrșit vor fi chemați la o pocăință mai temeinică, de astă dată, fără primejdia de a fugi și de a cădea iarăși în ceea ce de mult se prăbușiseră: în osîndă față de sfințenia Binelui și în dedarea cu totul în brațele răului. «Oamenii de afară» sînt fără îndoială numiți așa ca să se deosebească de «cei din lăuntru»: în fond ei nu sînt prea departe de acești «oameni din lăuntru», căci în vreme ce aceștia aud limpede și clar, ceilalți aud în chip confuz pentru că lor li se vorbește numai în pilde, dar oricum, ei totuși ascultă<sup>991</sup>. Mai sînt însă și alții, care sînt deosebiți și de «oamenii de afară», așa numiții «oameni din Tir»<sup>992</sup>, despre care, deși se știa dinainte că «demult s-ar fi pocăit stînd în sac și în cenușă» atunci ciud Mîntuitorul S-ar fi apropiat de ținuturile lor, totuși ei nu ascultă nici de ceea ce ascultă «cei de afară» probabil din pricină că se înstrăinaseră de buna-cuviință mai mult și decît «oamenii de afară». Într-o altă vreme, după ce «le va fi mai ușor» decît celorlalți, care n-au primit Cuvîntul — căci în legătură cu ei amintește Mîntuitorul și despre cei din Tir — vor asculta și ei în chip mai fericit și atunci se vor pocăi și ei mai temeinic.

Gîndește-te, dar, dacă nu cumva aspirăm și noi în chip mai deosebit să păstrăm credința<sup>993</sup> și respectul față de Dumnezeu și față de «Unsul Său», cînd încercăm în tot chipul — în fața unor asemenea probleme atît de mari — să apărăm nemărginita providență<sup>994</sup> a lui Dumnezeu, pe care o arată față de sufletul nostru cel nemuritor<sup>995</sup>. El ne-ar putea pune întrebarea, cam cum a pus-o păcătoșilor din Horazim și Betsaida: cu toate că vedeți minunile și auziți cuvintele Domnului, totuși voi nu vă îndreptați deloc, în vreme ce locuitorii din Tir s-ar fi pocăit dacă s-ar fi făcut ori s-ar fi predicat la ei minunile care s-au făcut la voi. Ne-am putea întreba atunci: de ce totuși Mîntuitorul a propovăduit unor oameni care nu l-au ascultat, făcînd astfel păcatele lor și mai grele? Împotriva acestui fel de critici s-ar putea răspunde că Mîntuitorul cunoaște bine sufletul celor care acuză providența și care spun că ea ar fi de vină că ei n-au ajuns încă să creadă, pentru că nu le-a îngăduit să vadă ceea ce a îngăduit altora, și că nu le-a

990. Idee reluată din 3, 1, 13.

991. Despre «cei de afară» și «din lăuntru» amintește Origen adeseori. Așa, în *Com. Matei*, X, 1 și 4; XI, 4; *Com. Ioan*, II, 36/29: 219—220 (în P.S.B., vol. 7).

992. Idee discutată de Origen și în II, 5, 2.

993. În original εὐσεβεία, pe care Rufin cu mentalitatea lui mai avocătească o traduce pleonastic «regula pietatis».

994. II, 1, 2.

995. Într-un alt pasaj (II, 3, 2) Origen descrie diferitele sensuri ale morții. În același timp, Rufin recurge la o expunere dialogată în legătură cu «oamenii din Tir».

îngăduit să audă ceea ce au auzit ceilalți în folosul lor, dându-le prin aceasta să înțeleagă că răspunsul lor nu-i logic și dându-le ceea ce ceruseră atunci când batjocoreau felul ei de conducere. Dar nici după ce vor fi primit un astfel de răspuns ei nu s-au lăsat convinși de adîncă lor nelegiuire, pentru că nici acum ei nu au pornit spre ceea ce le putea fi de folos. Dar acești acuzatori vor trebui să înceteze cu astfel de nerușinări, să se dezobișnuiască de astfel de metode și vor pricepe că, uneori pentru folosul unora, Dumnezeu amîină și tărăgănează arătarea binefacerilor Sale prin aceea că nu le îngăduie să vadă și să audă astfel de lucruri, a căror vedere și auzire ar fi făcut mai mari și mai grele păcatele celor care, nici după cunoașterea unor descoperiri atît de multe și de mari, nu pot veni la credință.

## XVIII

Să examinăm acum și citatul «nu este nici de la cel ce voiește, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care miluiește»<sup>996</sup>. Vrajmașii noștri spun: dacă «nu este nici de la cel ce voiește, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care miluiește», atunci urmează că mîntuirea nu depinde de libertatea voii noastre, ci de structura ființei noastre<sup>997</sup>, de felul în care am fost noi făcuți de Creator, sau chiar de voia Celui care Se milostivește cînd voiește. Îi voi întreba pe acești oameni<sup>998</sup>: a dori binele e un lucru bun sau rău? să alergi în toate chipurile ca să te străduiești spre bine e un lucru de lăudat sau de osîndit? Dacă vor răspunde că așa ceva e un lucru de osîndit, vor răspunde împotriva oricărei evidențe pentru că toți sfinții doresc și aleargă spre aceeași țintă, conștienți că prin aceasta nu săvîrșesc nici un rău. Dacă, dimpotrivă, ne răspund că e lucru bun să dorești binele și să alergi după el, atunci îi vom întreba cum poate fi în stare să dorească binele o ființă destinată pierzării? Căci așa ceva ar fi tot una cu aceea ca dintr-un pom rău să iasă roade bune<sup>999</sup>, întrucît poate dori binele numai cine este bun. În al treilea rînd, ei ar mai putea obiecta că a dori binele și a alerga după el ar fi un lucru indiferent, nici bun, nici rău. Dar și la aceasta le vom răspunde: dacă a dori binele și a te strădui pentru el ar fi ceva indiferent, atunci și eventualitatea contrară, adică a dori

996. Rom., 9, 16.

997. Pusă problema în felul acesta, imediat se degajează amîndouă perspectivele greșite: pe de o parte a valentinienilor gnostici, care credeau că omul e prin naștere rînduit spre anumite categorii, iar pe de alta, cea a astrologilor sau a stoicilor, care afirmă vederi deterministe despre om.

998. Gnosticii sînt vizați aici frontal, prin combaterea poziției lor contradictorii dintre firea destinată pierzării și idealul binelui.

999. Origen combate și aici preferința greșită a gnosticilor pentru citatul din Mt. 7, 18.

și a te strădui să faci rău, ar fi tot ceva indiferent. Or, e limpede că a dori răul și a te zbate în această direcție nu poate fi ceva indiferent, așa încît nu este deloc indiferent să dorești binele și realizarea lui.

## XIX

Iată ce argumente cred că se pot aduce în apărarea corectă a citatului «nu este nici de la cel ce voiește, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care miluiește»<sup>1000</sup>, căci zice Solomon în Cartea Psalmlor, întrucît a lui este *Cîntarea treptelor*, din care luăm acest citat : «De n-ar zidi Domnul casa, în zadar s-ar osteni cei ce o zidesc ; de n-ar păzi Domnul cetatea, în zadar ar priveghea cel ce o păzește»<sup>1001</sup>. Dar cu aceasta el nu a vrut să ne întoarcă gîndul de la zidire și nici nu a vrut să ne învețe că n-ar trebui să priveghem ca să păzim cetatea, ci prin aceasta ne învață că ceea ce s-a zidit fără Dumnezeu și ceea ce nu e sub paza Lui, în zadar a fost zidit și degeaba a fost păzit căci Dumnezeu e descris pe bună dreptate ca maestru al zidirii, ca stăpîn al lumii și conducător al celor ce păzesc cetatea. E ca și cum am zice : această zidire nu este lucrarea unui maestru oarecare, ci a lui Dumnezeu. Sau : dacă această cetate nu a suferit nimic din partea dușmanilor, meritul nu trebuie atribuit paznicului ei, ci lui «Dumnezeu cel peste toate». Și nu vom greși deloc dacă vom înțelege totuși că și omul a făcut ceva, dar că lucrarea cea mai mare trebuie atribuită cu mulțumiri lui Dumnezeu, Cel care toate le împlinește. Iar pentru că voința omenească nu este suficientă pentru ajungerea țintei și nici alergarea omului (chiar dacă am compara-o cu aceea a unui atlet) nu este destulă spre dobîndirea «răsplății dumnezeiești, chemării de sus, întru Hristos Iisus»<sup>1002</sup> — căci numai prin ajutorul lui Dumnezeu se poate ajunge la țintă —, atunci se poate spune pe bună dreptate că lucrurile nu merg nici după «cel care voiește, nici după cel care aleargă, ci după milostivirea lui Dumnezeu»<sup>1003</sup>.

S-ar putea aduce aici încă un exemplu. Tot în legătură cu lucrarea s-ar putea aminti ceea ce se petrece în muncile plugărești : «Eu am sădit, Apollo a udat, dar Dumnezeu a făcut să crească. Astfel nici cel ce sădește nu e ceva, nici cel ce udă, ci numai Dumnezeu care face să crească»<sup>1004</sup>. După părerea noastră ar fi necuviincios lucru să spunem că dacă fructele au ajuns să se coacă, faptul s-ar datora lucrătorului sau celui care a udat pomul, cînd vrednicia pentru toate acestea se cu-

1000. Rom., 9, 16.

1001. Ps. 126, 1. Citatul din Is., 30, 29 ne aduce aminte de pelerinii evrei care cîntau «în trepte» imne în drum spre Ierusalim (Crouzel, *Origène*, IV, 41).

1002. Fil., 3, 4.

1003. Rom., 9, 16.

1004. I Cor., 3, 6—7.



vine lui Dumnezeu. Desigur că nici despre lucrarea de desăvârșire a omului nu se poate spune că noi n-am făcut nimic, totuși în primul rînd nu noi sîntem cei care am realizat-o, ci Dumnezeu este cel care a contribuit la ea cel mai mult <sup>1005</sup>.

Iar ca să ne convingem cu și mai multă claritate că la acest lucru s-a gîndit și sfîntul Pavel în citatul amintit, să mai luăm un exemplu din arta cîrmuirii popoarelor. În comparație cu bătaia vînturilor, cu liniștea vremii, cu clipirea stelelor, care toate colaborează la siguranța călătorilor, ce parte de contribuție putem atribui priceperii cîrmaciului în reîntoarcerea fericită la liman? Dintr-o sfială cucernică adeseori nici marinarii n-au curaj să afirme că lor li se datorește salvarea corăbiei, ci ei o atribuie în întregime lui Dumnezeu, desigur nu ca și cum ei nu ar fi ajutat cu nimic la acest lucru, ci pentru că rolul proniei dumnezeiești este nesfîrșit mai important decît destoinicia cîrmaciului. De aceea și cînd e vorba de mîntuirea noastră, contribuția lui Dumnezeu este mult mai mare decît liberul nostru arbitru. Cred dar, că aceasta e și pricina pentru care s-a spus că «nu este nici de la cel ce voiește, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care miluiește» <sup>1006</sup>. Căci, dacă va trebui să înțelegem cuvintele «nu este de la cel ce voiește, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care miluiește», în sensul pe care-l înțeleg vrăjmașii noștri, atunci poruncile ar fi de prisos <sup>1007</sup> și zadarnice, iar Pavel în zadar ar mai mostra pe unii, pentru păcatele lor, iar pe alții în zadar i-ar mai lăuda pentru faptele lor bune, dîndu-i ca model pentru credincioșii Bisericii. În zadar ne-am mai dedica binelui, în zadar am mai alerga. Or, de bună seamă că nu fără rost și fără scop dă Pavel anumite sfaturi, certînd pe unii și lăudînd pe alții, după cum nu în zadar ne închinăm și noi viața promovării binelui și alergării spre desăvârșire. Se vede așadar că vrăjmașii noștri nu au înțeles bine ceea ce se spune în acest pasaj.

## XX

Iată apoi ce mai spune Pavel: «Dumnezeu este cel ce lucrează întru voi și ca să voiți și ca să săvîrșiți» <sup>1008</sup>. Față de acestea, zic unii:

1005. În citatul respectiv din «Filocalie» el afirmă clar — ca și aici — că partea cea mai mare în opera de mîntuire trebuie atribuită lui Dumnezeu. De aceea, crede M. Simonetti, trebuie respinsă acuza de semipelagianism adusă lui Origen, *op. cit.*, p. 395—396.

1006. Rom., 9, 16.

1007. Într-adevăr, temeiul argumentării lui Origen împotriva tezei deterministe a gnosticilor se rezimă pe comandamentele morale ale strădaniilor libere ale omului. Dacă faptele pe care le săvîrșim nu izvorăsc dintr-o hotărîre liberă, ele n-au nici o valoare morală. Într-o astfel de eventualitate nici răsplata nici osînda n-ar avea temei.

1008. Fil., 2, 13.

dacă Dumnezeu este cel care lucrează în noi și ceea ce vrem și ceea ce săvârșim, atunci urmează că orice rău am voi și orice rele am săvârși, amîndouă vin de la Dumnezeu, iar dacă așa stau lucrurile, atunci noi oamenii nu mai sîntem liberi. Și invers, orice bine am dori și orice fapte bune am săvârși, din clipa în care și a voi și a săvârși este opera lui Dumnezeu, însemnează că nu noi sîntem cei care săvârșim aceste lucruri de laudă, ci numai s-ar părea că am fi noi : în realitate Dumnezeu este cel ce le-a dăruit, așa încît și după această socoteală noi nu avem voie liberă. Față de toate acestea trebuie să observăm că citatul respectiv de la Pavel nu spune că a voi rău ar fi de la Dumnezeu și nici că a voi binele ar fi opera lui Dumnezeu și tot așa, nici săvârșirea binelui și a răului, ci acolo se vorbește numai de dorință și de săvârșire în general. Căci, după cum avem de la Dumnezeu existența ca ființă în-suflețită și existența ca om, tot așa avem de la El și voința în general și, cum spuneam, capacitatea proprie de a ne mișca singuri. Prin ființa noastră, ca fapte în-suflețite, avem capacitatea să ne mișcăm, să mișcăm cum vrem, de pildă, mădulele noastre, mîinile sau picioarele. Dar cu aceasta nu am putea spune că de la Dumnezeu avem și indicația specială a direcției în care ne mișcăm, de pildă, să batem, să ucidem ori să jefuim avutul străin, ci de la Dumnezeu am primit numai însușirea generală de a ne mișca, urmînd apoi ca noi înșine să întrebuițăm această mișcare spre mai rău ori spre mai bine<sup>1009</sup>. Cu alte cuvinte, iată ce am primit noi de la Dumnezeu : capacitatea de a acționa ca oameni vii, precum și voința pe care ne-a dat-o Creatorul<sup>1010</sup> în acest scop ; în schimb, noi sîntem cei care întrebuițăm voința fie spre bine sau spre contrarul lui și, în același fel, și capacitatea de a acționa fie pentru mai bine, fie pentru mai rău.

## XXI

Mai departe, în favoarea celor care susțin că noi nu sîntem dotați cu voie liberă, pare a vorbi acea afirmație a Apostolului, în care acesta răspunde la o anumită obiecțiune<sup>1011</sup>, zicînd : «Deci, dar, Dumnezeu, pe cine vrea miluiește, iar pe cine voiește îl împietrește. Îmi vei zice deci : De ce mai dojenește ? Căci voinței Lui cine i-a stat împotrivă ? Dar, omule, tu cine ești care răspunzi împotriva lui Dumnezeu ? Oare făptura ta va zice Celui ce a făcut-o : De ce m-ai făcut așa ? Sau nu

1009. Liberul arbitru, așa cum îl înțelege Origen, anunță deja un angajament pozitiv, o responsabilitate morală, așa cum spune și sfîntul Pavel în Fil. 2, 13. A se vedea, de pildă, aici, mai sus : II, 11, 4 și «Exortăție la martiriu», 47.

1010. Creatorul sau Demiurgul gnosticilor era un zeu inferior, socotit ca al Vechiului Testament. C. *Cels.*, II, 3 ; II, 44 etc.

1011. Origen vrea să combată aici determinismul gnosticilor.

are olarul putere peste lutul lui, ca din aceeași frământătură să facă un vas de cinste, iar altul, de necinste?»<sup>1012</sup> Se va spune: dacă așa cum olarul face din frământătura lui unele vase de cinste și altele de necinste, tot așa și Dumnezeu a creat pe unii spre mîntuire, iar pe alții spre pierzanie și nu stă în puterea noastră ca să ne mîntuim ori ca să pierim, întrucît noi nu dispunem de libertatea voinței. Trebuie să întrebăm pe cel care folosește în acest mod citatul respectiv: ne putem cumva închipui că aici Apostolul se contrazice? Cred că așa ceva nimeni nu îndrăznește să spună. Iar dacă, din felul cum vorbește, Apostolul nu lasă deloc impresia că s-ar contrazice, atunci ce înțeles are faptul — dacă am urma judecării acestui interpret — că acuză și osîndește pe incestuosul din Corint ori pe cei care au mai păcătuit, atunci cînd afirmă<sup>1013</sup>: «și nu s-au pocăit de necurăția și de desfrînarea și de necumpătarea pe care le-au făcut»? Pe de altă parte, cum poate lauda el pe cei pe care-i laudă pentru că s-au pocăit, de pildă casa lui Onisifor, de care zice: «Domnul să aibă milă de casa lui Onisifor, căci de multe ori m-a însuflețit și de lanțurile mele nu s-a rușinat. Ci venind în Roma, cu multă osîrdie m-a căutat și m-a găsit. Dăruiască-i Domnul ca la ziua cea mare, milă să aibă de la Domnul?»<sup>1014</sup>

Același apostol nu poate, pe de o parte, să dojenească pe un păcătos fiindcă era vrednic de osîndă și să recomande ca vrednic de laudă pe altul care s-a purtat bine, iar pe de altă parte să afirme ca și cum n-ar depinde în realitate de noi, că Creatorul e pricina pentru care un vas e de cinste, iar altul e de necinste. Căci cum ar fi bine să spună: «Noi toți trebuie să ne înfățișăm înaintea judecării lui Hristos ca să ia fiecare, după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău»<sup>1015</sup>, dacă cei care fac rele se poartă așa cum au fost creați, vase de necinste, pe cînd cei care trăiesc cinstit săvîrșesc binele pe motivul că de la început au fost creați pentru aceasta și au devenit vase de cinste? Mai departe, nu se presupune interpretarea că Creatorul ar fi de vină că un vas e de cinste, iar altul, de necinste, după cum reiese din cuvintele citate, cuvinte care fuseseră spuse în alt loc: «într-o casă mare nu sînt numai vase de aur și de argint, ci și de lemn și de lut; și unele sînt spre cinste, iar altele spre necinste. Deci, de se va curăți cineva pe sine de acestea, va fi vas de cinste, sfințit, de bună trebuință stăpînului, potrivit pentru tot lucrul bun»<sup>1016</sup>.

1012. Rom., 9, 18—21.

1013. II Cor., 12, 21.

1014. II Tim., 1, 16.

1015. II Cor., 5, 10.

1016. II Tim., 2, 20. Apropierea ideilor din cele două citate (Rom. 9, 18—21 și II Tim. 2, 20—21) a fost făcută de Origen și în alte lucrări (Com. Rom. VIII, 17).

Căci dacă cel care s-a curățit devine un «vas de cinste» pe cînd cel care a neglijat să se supună unei purificări ajunge «vas de necinste» atunci în nici un caz nu putem deduce din acest citat că pricina ar fi Creatorul. Căci, în virtutea preștiinței Sale Creatorul nu face dintru început pe unii «vase de cinste» sau pe alții «vase de necinste», căci nici nu osîndește și nici nu îndreptează de la început pe nimeni datorită preștiinței Sale, ci El face «vase de cinste» doar pe cei care «s-au curățit», iar «vase de necinste» pe cei care au neglijat să se curățească. Așa încît, între cauzele premergătoare, care fac din unii «vase de cinste», iar din alții «vase de necinste», trebuie socotit chipul în care se poartă fiecare, ca «om de cinste» sau «om de necinste»<sup>1017</sup>.

## XXII

După ce am admis odată că există cauze premergătoare<sup>1018</sup> ca vasele să fie «de cinste» ori «de necinste», ar fi oare nepotrivit să revenim din nou la învățătura despre suflet și să ne gîndim că în această privință au existat cauze premergătoare ca Iacov să fi fost iubit, iar Esau, urit, înainte chiar ca Iacov să fi venit în trup și înainte ca Esau să fi ajuns în pîntecele Revecăi ?

În același timp, se vede foarte limpede, cînd e vorba de o materie pieritoare, că, după cum olarul are un singur lut din care olărește, în așa fel, încît din aceeași frămîntătură face și «vase de cinste» și «vase de necinste», tot așa se vede și că Dumnezeu are o singură substanță generală a sufletelor<sup>1019</sup> ca element, că există o singură frămîntătură pentru ființele cugetătoare, la care anumite cauze premergătoare au contribuit ca unele să ajungă «de cinste», iar altele, «de necinste». Dacă însă întîlnim la Apostol un grai mustrător «dar, omule, tu cine ești care răspunzi împotriva lui Dumnezeu ?», aceasta ne învață că unul care poate vorbi slobod către Dumnezeu întrucît este credincios<sup>1020</sup> și a

1017. Ideea asemănătoare, că preștiința lui Dumnezeu nu anulează și nici nu restringe libertatea voii omenești, se poate vedea și din capitolele XXV și XXVI ale «*Filocaliei*» (P.S.B. vol. 7).

1018. Tema aceasta e redată diferit în «*Filocalie*», de Rufin și de Ieronim (*Epistola* 124, 8). Rufin n-a insistat asupra relațiilor de ură dintre Iacov și Esau, lăsînd rezolvarea cazului mai mult în planul preștiinței dumnezeiești, pe cînd Ieronim pare înclinat spre acuze. Oricum, acest pasaj e un loc tipic în care Origen formulează credința în preexistența sufletelor, credință condamnată expres în anatematisma primă a sinodului din 543 și în anatematisma a doua a sinodului V ecumenic din 553 (Mansi, *op. cit.* IX, 396 și 949).

1019. Cînd vorbește despre «substanța materială» a lumii Origen e influențat de stoici; în schimb, cînd vorbește despre «substanța intelectuală» (ființele spirituale), se resimte la el influența platonismului. Dar într-un fel similar argumentează lucrurile și sfîntul Pavel cînd vorbește de planul veșnic al economiei dumnezeiești.

1020. Dialogul paulin poate fi într-o măsură oarecare comparat cu cel dintre Moise și Dumnezeu (Ieș. 19, 19), cu deosebirea că mustrarea paulină se adresează păcătosului.

trăit în cinste, cu greu va ajunge să audă vorbe ca acestea : «Cine ești tu, care răspunzi împotriva lui Dumnezeu ?». Un astfel de om a fost Moise<sup>1021</sup> (despre care Scriptura relatează) : «Și Moise grăia, iar Domnul îi răspundea»<sup>1022</sup>. Și cum îi răspundea Dumnezeu lui Moise, așa răspunde și sfântul când vorbește cu Dumnezeu. Dar cel care întreabă nu are acest drept, de a vorbi slobod, fie pentru că a ajuns un rătăcit, fie că umblă după astfel de lucruri nu din rîvna de a cunoaște, ci din pofta de ceartă, pentru care și întreabă : «De ce mai dojenește, căci voinței Lui cine i-a stat împotrivă ?». Un asemenea om merită să fie muștrat : «Omule, cine ești tu, care răspunzi împotriva lui Dumnezeu ?».

### XXIII

În schimb, celor care nascocesc diferite firi omenesti și care răstălmăcesc acest pasaj, le vom vorbi așa : dacă acceptați<sup>1023</sup> că dintr-o singură frămîntătură provin și cei ce se pierd și cei ce se mîntuiesc și dacă Creatorul celor pierduți e același cu al celor mîntuiți și dacă e bun Cel care creează nu numai pe cei duhovnicești, ci și pe cei pămîntești — pentru că aceasta e concluzia silogismelor voastre — atunci totuși e cu putință ca prin oarecare merite premergătoare<sup>1024</sup> unul să devină «vas de cinste» și apoi, dacă nu face ceea ce este potrivit și corespunde unui asemenea vas, să ajungă, într-un alt veac, un «vas de necinste». Dar se poate întîmpla și contrarul, ca din motive care provin dinainte de viața aceasta, să devină aici un «vas de necinste», dar după ce se îndreptează într-o «făptură nouă», să devină un «vas de cinste» «sfînjit, de bună trebuință stăpînului, potrivit pentru tot lucrul bun». Și dacă cei care acum sînt «israeliți»<sup>1025</sup> vor decădea din privilegiile neamului lor pentru că au viețuit într-un mod nedemn de noblețea seminției lor și nu vor mai fi «vase de cinste», ci vor deveni «vase de necinste», tot așa cei care acum fiind «egipteni» și «idumei» se apropie de Israel prin viețuire, rodind «roade bogate», vor intra în «Biserica Domnului» și nu se vor mai numi egipteni și idumei, ci vor fi israeliți. Astfel, pe motivul că așa au voit-o, unii progresează de la rău la bine, pe cînd alții decad de la bine la rău ; în fine, alții rămîn în bine, pe

1021. Tema urcușului lui Moise, pe care o va descrie magistral sfîntul Grigorie de Nyssa, în «Viața lui Moise», e schițată adeseori de Origen : *Omil. Num. XXII, 3* (P.S.B. 6, p. 191—192) ; *C. Cels.*, 1, 19 etc.

1022. *Ieș.*, 19, 19.

1023. «*Filocalia*» pare a fi trunchiat și scourtat acest pasaj, pe care Rufin îl redă mai încheșat, mai logic, mai explicit.

1024. Alt loc în care Origen vrea să fundamenteze teza sa greșită despre pre-existența sufletelor.

1025. Desigur e vorba de «israeliți duhovnicești», adică creștinii din vremea cînd trăia Origen ; prin «idumei» se înțeleg păgînii din același timp.

cînd alții rămîn în rău sau devin și mai răi, pe măsură ce răul se întinde tot mai mult <sup>1026</sup>.

#### XXIV

Într-un loc, Apostolul nu ia în considerare ceea ce stă în puterea lui Dumnezeu, atunci cînd unul devine «vas de cinste» iar altul, «vas de necinste», ci ne atribuie nouă totul atunci cînd zice: <sup>1027</sup> «De se va curăți cineva pe sine, va fi vas de cinste, sfințit, de bună trebuință stăpînului, potrivit pentru tot lucrul bun». În alt loc, nu ia în considerare ceea ce stă în puterea noastră, ci pare a atribui totul lui Dumnezeu, atunci cînd zice: «Oare nu are olarul putere peste lutul său, ca din aceeași frămîntătură să facă un vas de cinste, iar altul, de necinste?» <sup>1028</sup>

Dar nu există contradicție între cele două cuvinte ale Apostolului, ci trebuie să le armonizăm, scoțînd din amîndouă o singură învățătură cuprinzătoare: nici voința noastră liberă nu poate exista fără preștiința lui Dumnezeu, dar nici preștiința lui Dumnezeu nu ne silește să devenim mai buni dacă nu colaborăm și noi la bine. Dar fără preștiința lui Dumnezeu nici voința noastră liberă și nici capacitatea de a folosi cum se cuvine libertatea nu pot destina pe cineva la cinste sau la necinste, după cum nici puterea lui Dumnezeu de a dispune singură nu poate să destineze pe cineva la cinste ori la necinste dacă nu are, ca să zicem așa, ca temelie de pronunțare a deciziei hotărîrea noastră morală, care înclină fie spre rău, fie spre bine.

Cam atîta despre libertatea voii omenești.

#### 2. CUM INFĂȚIȘEAZĂ SFINTELE SCRIPTURI LUPTA DUSĂ DE DIAVOL ȘI DE CELELALTE PUTERI VRĂJMAȘE IMPOTRIVA NEAMULUI OMENESC <sup>1029</sup>

##### I

Să vedem acum ce ne spun Scripturile despre modul în care puterile potrivnice și diavolul însuși se oștesc împotriva neamului omenesc provocîndu-l și îndemnîndu-l la păcat. Mai întîi, chiar în Cartea Facerii ni se istorisește că șarpele a sedus pe Eva, iar în apocriful «Înălțarea lui

1026. Acuza de metempsihoză adusă lui Origen poate că a fost exagerată.

1027. II Tim., 2, 21.

1028. Rom., 9, 21.

1029. Corectînd părerea greșită a celor «simpli», care își închipuiau că dacă n-ar exista diavolii, oameni n-ar cădea în păcat, Origen susține că păcatul omenesc provine din abuzul de libertate al omului, precum și din lenea și nepăsarea noastră, de care profită apoi duhurile rele, punînd stăpînire pe noi prin patimi nepotolite. Altfel fiecare om are în același timp și cite un înger păzitor și cine știe să asculte de el poate să ducă cu ajutorul harului dumnezeiesc luptă hotărîită împotriva oricăror puteri diavolești.

Moise»<sup>1030</sup> (carte despre care face amintire apostolul Iuda în Epistola sa) atunci când dialoghează cu diavolul în legătură cu trupul lui Moise, arhanghelul Mihail zice că acest șarpe, îndemnat de diavol, a fost cauza căderii lui Adam și a Evei. Dar sînt și unii care întrebă cum va fi fost îngerul care a strigat din cer către Avraam<sup>1031</sup> atunci când i-a zis : «acum cunosc că te temi de Dumnezeu și pentru Mine n-ai cruțat nici pe singurul fiu al tău»<sup>1032</sup>. Ni se spune, cu alte cuvinte, cu toată claritatea, că e vorba de un înger, care, potrivit Scripturii, afirmă că «acum cunosc că te temi de Dumnezeu» și că «n-ai cruțat nici pe singurul tău fiu», dar nu spune că a făcut acest lucru pentru Dumnezeu, ci pentru el însuși, adică pentru cel ce vorbea prin intermediul lui. Tot așa trebuie să ne întrebăm și despre cine vorbește în Cartea Ieșirii, atunci când se spune că acela voia să omoare pe Moise pentru că acesta pleca spre Egipt<sup>1033</sup>. Tot așa trebuie întreat cine poate fi «îngerul ucigător»<sup>1034</sup> sau acel «apepompeos», adică cel trimis din pustie, despre care Scriptura spune «un sorț pentru al Domnului și un sorț pentru al lui Azazel»<sup>1035</sup>. Dar și Cartea întâi a Regilor scrie<sup>1036</sup> că un duh foarte rău a căzut asupra lui Saul, iar în a III-a Carte a Regilor «proorocul Mihea zicea :<sup>1037</sup> «Am văzut pe Domnul stînd pe tronul Său și toată oștirea cerească sta lîngă El, la dreapta și la stînga Lui. Și a zis Domnul : Cine ar îndupleca pe Ahav să meargă la Ramot-Galaad și să piară acolo ? Unul spunea una, și altul alta. Atunci a ieșit un duh și a stat înaintea feței Domnului și a zis : «Eu îl voi ademini». Domnul a zis : «Cum ?». Iar acela a zis : «Mă duc și mă fac duh mincinos în gura tuturor proorocilor lui». Domnul a zis : «Tu îl vei ademini și vei face aceasta ; du-te și fă cum ai zis». Și iată cum a îngăduit Domnul duhului celui mincinos să fie în gura tuturor acestor prooroci ai tăi ; însă Domnul n-a grăit bine de tine».

Aceasta arată clar că a fost ales un anumit duh cu un scop precis și cu o voință aparte, ca să ademenească și să semene minciuna, și că

1030. Apocrif pierdut, despre care amintește și Clement Alex. (*Strom.* I, 23, 153 ; VI, 5, 132). Oricum, el nu trebuie confundat cu alt apocrif omonim, care propriu-zis este un testament, care ni s-a păstrat și care vorbește despre 2 Moise : unul în duh, altul în trup.

1031. În *Omilia VIII la Facere* Origen afirmă că acest înger a fost Dumnezeu-Cuvîntul. Care s-a mai arătat și altădată oamenilor. De altfel așa credea și sfîntul Iustin : (*Dialogul cu iudeul Trilon*, 56, în P.S.B. vol. 2, p. 152—154).

1032. *Fac.*, 22, 12.

1033. *Ieș.*, 4, 24.

1034. *Ieș.*, 12, 23. Uneori, prin acest înger trebuie înțeles Hristos (*Omil. Num. III*, 4), alături satana (*C. Cels.*, VI, 43), după cum misiunea pe care o făcea era bună sau rea.

1035. *Lev.* 16, 81. E vorba de diavolul numit Azazel.

1036. *I Regi*, 18, 10.

1037. *III Regi*, 22, 19—23. Textul e repetat și în *III Paralipomena*, 18, 18-22.

Dumnezeu S-a servit de acest duh pentru omorîrea lui Ahav, care se făcuse vrednic de o astfel de moarte. Așa scrie și în prima Carte Paralipomena : <sup>1038</sup> «Atunci s-a sculat Satana împotriva lui Israel și a îndemnat pe David să facă numărătoarea israeliților». Dar și în Cartea Psalmilor stă scris că îngerul rău lovește pe cîte un om <sup>1039</sup>, iar în Ecleeziast Solomon zice :<sup>1040</sup> «Dacă mînia stăpînului se ridică împotriva ta, nu te clinti din locul tău, căci firea domoală înlătură mari neajunsuri». Citim apoi și la proorocul Zaharia că satana stătea de-a dreapta lui Iisus (Navi) <sup>1041</sup> și i se împotriva, iar Isaia spune că sabia Domnului se năpustește asupra balaurului <sup>1042</sup>, șarpele veninos. Și ce să zic de Iezechie <sup>1043</sup>, care proorocea foarte limpede în vedenia a doua, pe care a avut-o în legătură cu regele din Tir, puterea cea potrivnică, crocodilul cel mare care stă lungit printre apele Egiptului ? Întreagă cartea lui Iov despre ce altceva vorbește, decît despre diavolul care cere să se atingă <sup>1044</sup> de tot ce are el, inclusiv de copiii lui și chiar de sufletul lui ? Cu toate acestea știm că el a fost biruit de răbdarea lui Iov. Multe ne-a învățat Domnul, prin răspunsurile cuprinse în această carte, despre puterea potrivnică a diavolului. Iată am văzut pînă aici cîteva din locurile Vechiului Testament care ne-au venit în minte momentan, prin care se arată că, potrivit Scripturilor, puterile vrăjmașe ne sînt pomenite ca potrivnice, dar pînă la urmă vor fi osîndite.

Să analizăm acum și pasajul din Noul Testament, unde satana se apropie de Mîntuitorul ca să-L ispitească <sup>1045</sup>. În schimb, duhurile rele și diavolii necurați, care s-au năpustit asupra multora dintre creștini, au fost puși pe fugă de Mîntuitorul și alungați de la trupurile celor bolnavi <sup>1046</sup>, despre care Scriptura spune că au fost mîntuite de El. Singur Iuda, atunci cînd diavolul a pus în inima lui gîndul de a-L trăda, s-a dat pe sine întreg în mîna lui satana, după cum ne spune Scriptura : «După îmbucătură a intrat satana în el» <sup>1047</sup>. În schimb, apostolul Pavel învață să nu ne dăm pe mîna diavolului <sup>1048</sup>, ci să ne îmbrăcăm «cu toate armele lui Dumnezeu ca să putem sta împotriva uneltirilor diavolului», dîndu-ne să înțelegem că «lupta noastră nu este împotriva trupului și a singelui,

<sup>1038</sup>. I Paralip. 21, 1. Ediția sinodală din 1914 vorbește de «diavol», iar în II Regi 24, 1, în locul diavolului găsim «mînia Domnului» după cum găsim și în In, 8, 44 : cel rău e «dușman» al Domnului.

<sup>1039</sup>. Ps. 34, 5 ; 103, 5. etc.

<sup>1040</sup>. Ecl. 10, 4.

<sup>1041</sup>. Zah., 3, 1.

<sup>1042</sup>. Is., 27, 1.

<sup>1043</sup>. Iez., 29, 4. Aceeași temă a fost tratată și mai sus (1, 5, 4).

<sup>1044</sup>. Iov, 1, 11 și urm.

<sup>1045</sup>. Mt., 4, 1 și urm.

<sup>1046</sup>. Mc., 1, 23.

<sup>1047</sup>. In, 3, 27.

<sup>1048</sup>. Ef., 4, 27.



ci împotriva domniilor, împotriva stăpîniilor, împotriva stăpînitorilor întinericului acestui veac, asupra duhurilor răutății răspîndite în văzduhuri»<sup>1049</sup>. El spune anume că Mîntuitorul a fost răstignit de mai marii lumii, care vor fi nimiciți, subliniind că atunci, cînd grăiește aceste lucruri, el nu grăiește după înțelepciunea lor pămîntească.

Prin toate acestea Scriptura ne învață că noi avem mulți dușmani nevăzuți care se războiesc împotriva noastră și contra cărora trebuie să ne oștim și noi. Din pricina aceasta cei mai simpli dintre cei ce cred în Domnul Hristos își închipuie că toate păcatele săvîrșite de oameni sînt cauzate de aceste puteri potrivnice care hărțuiesc cugetele păcătoșilor pentru că în lupta aceasta nevăzută biruiesc de regulă aceste puteri potrivnice, încît — ca să zicem așa — dacă n-ar exista diavol, nici un om n-ar păcătui.

## II

Dar, dacă judecăm lucrurile mai cu atenție, ne dăm seama că așa ceva nu poate fi adevărat pentru că atunci ar urma cu toată evidența că totul ar depinde de necesități naturale trupești. Or, cum am putea accepta, de pildă, că diavolul e de vină că noi simțim, flămînzim sau însetăm? După cîte socot, cred că nimeni n-ar îndrăzni să susțină așa ceva. Iar dacă nu diavolul e cel care trezește în noi foamea ori setea, atunci să fie el cumva pricina că înaintînd cu vîrsta și ajungînd la epoca bărbăției, cădem pradă impulsurilor nestăvilite ale firii? Concluzia logică e și într-un caz și într-altul aceea că diavolul nu este nici cauza foamei și a setei, după cum în același timp nu este nici cauza impulsurilor spre împreunarea sexuală, apărute în chip firesc la vîrsta bărbăției. Oricum, e absolut sigur că nu totdeauna diavolul este cel care pricinuieste astfel de lucruri, căci altfel am putea crede că, dacă n-ar exista diavol, atunci n-ar exista în trupul nimănui nici o dorință după o astfel de împreunare. Iar dacă, după cum am arătat mai înainte, pofta după hrană nu vine de la diavol, ci dintr-o cerință firească, atunci să ducem raționamentul nostru mai departe: ar fi oare posibil (în caz că diavolul n-ar exista) ca experiența omenească să-și impună în privința hranei destulă disciplină încît să nu mai calce altădată prescripțiile măsurii adică niciodată în nici un fel, să nu guste mai mult decît necesarul său, să nu se întindă cu nimic peste ceea ce-i dictează rațiunea, încît să nu se mai întîmple omului niciodată să greșească în ce privește măsura<sup>1050</sup> și cantitatea de hrană îngăduite? În cît mă privește, eu nu cred că oamenii (chiar dacă n-ar exista o ispită diavolească în stare să-i ademenească) ar fi în stare să respecte această condiție în chip atît de

<sup>1049</sup>. Ef., 6, 12.

<sup>1050</sup>. Origen se dovedește mai curînd adept al eticii aristotelice decît al celei stoice. Pentru el chiar irascibilul și concupiscibilul (*θυμὸς* și *ἐπιθυμία*) sînt lucruri bune

corect încît nimeni să nu depășească măsura și prescripțiile de hrană decît doar dacă au deprins acest lucru printr-o obișnuință și experiență îndelungată. Și ce vrea să spună acest lucru? Că atunci cînd e vorba de mîncare ori de băutură omul poate greși chiar dacă diavolul nu se amestecă cu nimic aici, ci numai prin simplul motiv că omul nu s-a putut stăpîni destul ori pentru că nu a fost îndeajuns de atent; cît despre dorința de împreunare sexuală și de potolire a pornirilor firești nu am putea crede oare că lucrurile se desfășoară tot la fel? Cred că aceleași concluzii s-ar putea trage la toate celelalte impulsuri ale firii, fie că e vorba de lăcomie, de mînie, de întristare sau de orice altceva față de care se greșește prin neînfrînare, depășindu-se proporția ori măsura dictată de natură <sup>1051</sup>.

Și iată care e motivul: cînd e vorba de realizarea și săvîrșirea bine-lui, nu ajunge numai singură voința omului — căci la orice desăvîrșire se ajunge numai prin ajutor dumnezeiesc <sup>1052</sup> — tot așa și cînd e vorba de opusul binelui: începuturile respectiv semințele păcatului provin din fapte pe care le realizăm oarecum în mod firesc zi de zi. Dacă ne complacem în astfel de acțiuni mai mult decît trebuie și dacă nu ne împotrivim primelor imbolduri spre desfrîu, atunci puterile vrăjmașe iau pildă de la această primă nestăpînire, ne ațîță și ne împing mai departe și caută mereu să înmulțească la nesfîrșit păcatele, încît propriu-zis, noi oamenii oferim prilejurile și noi sîntem cei dintii care greșim, urmînd apoi ca, la rîndul lor, puterile potrivnice să ducă mai departe răul, trecînd peste orice graniță, în lung și în lat. Așa se cade în păcatul lăcomiei din pricină că mai întîi îți dorești niște bani apoi, pe măsură ce crește păcatul, lăcomia se face tot mai puternică. În același timp, pe măsură ce patima orbește dreapta judecată, la îndemnul și sub presiunea puterilor vrăjmașe, nu te mai mulțumești să cîștigi cîtiva bani, ci ajungi chiar să furi, să răpești prin violență, ba chiar să verși sînge omenesc. Ca să ne asigurăm cu mai multă certitudine că aceste patimi nesfîrșite vin de la diavoli, e destul să bagi de seamă că cei pe care-i copleșesc iubiri nesăbuite, mîinii nestăpînite sau tristeți nemărginite, nu suferă mai puțin decît cei al căror trup e chinuit de demoni. Căci s-au istorisit și astfel de cazuri, cînd unii au ajuns să-și piardă mintea în urma unei iubiri nenorocite, alții în urma unei mîinii puternice iar alții, în urma

și firești. În schimb, partea inferioară a sufletului — care n-a fost suprimată nici la sfinți și nici chiar la Hristos — urmează să fie spiritualizată, induhovnicită prin rugă, prin luptă continuă după bine.

<sup>1051</sup>. Aici, Origen gîndește corect, că slăbiciunile firii sînt consecințe ale căderii în păcat.

<sup>1052</sup>. Proverbul antic «principiis obsta» era cunoscut și sfîntului Iustin (*Apologia* 1,14, trad. rom. P.S.B., vol. 2, București, 1980, p. 33—34) ca și lui Atenagora (*Solite*, cap. 27) etc. A se vedea la Origen și *Omil. Ier.* XVII, 2, 14, «Scrieri», în «P.S.B.», 6, București, 1981, p. 431.

unei întristări sau unei bucurii prea mari <sup>1053</sup>. După părerea mea astfel de cazuri au loc din pricină că puterile vrăjmașe, adică diavolii, făcându-și loc în cugetele lor ocupate înainte de nechibzuință, au pus acum cu totul stăpânire pe puterea lor de judecată mai ales fiindcă niciodată virtutea nu a fost la ei o forță care să-i fi putut îndemna să reziste.

### III

Unele păcate nu provin peste tot de la puterile vrăjmașe, ci izvorăsc în chip firesc din impulsurile noastre trupești, după cum ne-o spune foarte deschis apostolul Pavel: <sup>1054</sup> «căci trupul pofteste împotriva duhului, iar duhul împotriva trupului, căci acestea se împotrivesc unul altuia, ca să nu faceți ceea ce ați voi». Dacă într-adevăr trupul vostru pofteste împotriva duhului și duhul împotriva trupului, însemnează că adăpostim în noi o luptă împotriva trupului și a singelui și aceasta, atîta vreme cît sîntem oameni și trăim după trup și cît timp nu sîntem în stare să încercăm ispite mai tari decît sînt încercările omenești, după cum stă scris despre noi: «Nu v-a cuprins ispită care să fi fost peste puterea omenească! Dar credincios este Dumnezeu, Care nu va îngădui ca să fiți ispitiți mai mult decît puteți» <sup>1055</sup>. Cei ce conduc jocurile nu îngăduie celor care vin la întrecere să se ia la harță între ei pentru vreun motiv oarecare, fie el chiar și întîmplător, ci după un examen atent al condiției lor fizice și a vîrstei lor, făcînd comparația cea mai echitabilă între ei, îi asociază unul cu altul pe cei doi concurenți punînd alături, de pildă, juniori cu juniori, bărbați cu bărbați, ca să corespundă unii cu alții atît după vîrstă, cît și după forță <sup>1056</sup>. În același fel trebuie să ne gîndim că rînduiește și providența dumnezeiască: pe toți cei ce au coborît în arena alergărilor duhovnicești îi îndrumă în atotdreapta Sa purtare de grijă după măsura virtuții fiecăruia, pe care o cunoaște numai Cel care cunoaște inimile oamenilor. Astfel, unul se războiește împotriva cutărui trup, altul împotriva altuia, unul pentru un anume răstimp de vreme, pe cînd altul pentru un alt răstimp, un bărbat va fi lăsat să îndure cutare ispită trupească, altul alta, iar dintre puterile vrăjmașe unul va fi chemat să le reziste unora, altul altora, unul dînd lupta acum cu cîte trei deodată, iar apoi numai cu cîte unul, acum din nou numai cu cîte unul și altădată iarăși cu mai mulți alții, iar altul după ce a isprăvit anumite lupte va trebui să ducă lupta împotriva al-

1053. Este deosebirea între slăbiciunea firii și patimi.

1054. Gal. 5, 17.

1055. I Cor. 10, 13. Numai în situații deosebit de grele — dar și atunci, numai cu învoirea lui Dumnezeu (ca în cazul lui Iov) — ispitele îngăduite de Dumnezeu pot depăși uneori puterile noastre. Dar și în astfel de cazuri puterea Binelui biruie pînă la urmă chiar dacă fizicește acest lucru nu ar părea evident (ca în cazul martirilor).

1056. Comparația cu lupta sportivilor din arenă este frecventă în acea vreme.

tora. Căci poate despre așa ceva vorbește Apostolul atunci cînd zice : «Credincios este Dumnezeu, Care nu va îngădui ca să fiți ispitiți mai mult decît puteți», ceea ce înseamnă că fiecare e pus la încercare după gradul și după puterile virtuții lui.

Am spus, așadar, că, potrivit dreptei judecăți a lui Dumnezeu, fiecare om e ispitit după gradul său de virtute, dar pentru aceasta nu trebuie să credem că e numai decît obligator ca cel ispitit să iasă biruitor ; oricît s-ar fi avut grija să i se dea un adversar de forță egală, s-ar putea ca să nu iasă numai decît învingător. Într-adevăr, dacă forța luptătorilor n-ar fi fost egală, cununa de lauri a învingătorului n-ar fi fost cîștigată pe drept și tot așa ar trebui spus și despre pierderea învinsului : acesta-i motivul pentru care îngăduie Dumnezeu să fim puși la încercare, în schimb, nu îngăduie ca să fim puși la încercări care întrec puterile noastre. Cu toate acestea nu stă scris că Dumnezeu va lucra în așa fel încît să reușim să suportăm ispita, ci cel mult ca să putem s-o îndurăm, cu alte cuvinte El ne dă puterea s-o suportăm. De aceea, stă în puterea noastră<sup>1057</sup> să folosim cu rîvnă ori cu nepăsare puterea pe care ne-a dat-o El însuși. Și nu-i nici cea mai mică îndoială că avem puterea de a birui orice ispită, dacă, bineînțeles, ne folosim după cuviință de puterea dată. Și nu ți se dă în același fel posibilitatea de a birui și a birui oricum, după cum atît de grijuliu ne-o arată însuși Pavel în aceste cuvinte : «odată cu ispita va aduce și scăparea din ea, ca să puteți răbda»<sup>1058</sup>, dar nu zice : «ca să răbdați». Căci mulți nu rabdă, ci se lasă înfrinți de ispită. Cu alte cuvinte, Dumnezeu ne lasă nu să răbdăm, ci ne dă puțința de a răbda, altfel parcă n-ar mai fi luptă. Iar această posibilitate ce ni se dă de a putea birui potrivit folosirii liberului nostru arbitru noi sau o întrebuițăm cu silință și atunci biruim, sau ne arătăm nepăsători față de ea și atunci sîntem înfrinți. Dacă ni s-ar fi dat totul încît am fi biruit din capul locului, adică s-ar fi exclus în orice chip posibilitatea de a putea fi și biruiți, atunci ce rost ar mai avea să te lupți cu cineva care nu poate fi biruit ? Ar mai avea vreo valoare cununa, cînd se exclude adversarului posibilitatea de a putea birui ? Și invers : dacă ni se asigură tuturora posibilitatea de a fi biruitori, în schimb, modul în care folosim această posibilitate stă în puterea noastră, după cum depunem în acest scop silință ori indiferență, atunci pe bună dreptate greșeala va fi atribuită celui învins, iar cununa, celui învingător. Drept concluzie a celor discutate după cîte ne-au stat în putere, cred că a reieșit lim-

<sup>1057</sup>. Cu alte cuvinte, ajutorul lui Dumnezeu nu vrea să însemneze biruință automată, ci înseamnă în primul rînd încredere în El și încurajare pentru lupta pe care trebuie s-o ducem.

<sup>1058</sup>. I Cor., 10, 13.

pede că facem greșeli și atunci când nu ne silesc puterile vrăjmașe ori altele ațîțate de ele și când ne îndeamnă la anumite greșeli sau atitudini nesocotite. Și acum să vedem în ce chip trezesc în noi aceste ațîțări <sup>1059</sup>.

## IV

Despre gândurile care ne vin din inimă <sup>1060</sup>, ca o aducere aminte a faptelor din trecut sau ca o contemplare asupra a tot ce s-a întîmplat, constatăm că odată izvorăsc din noi înșine, altădată ne sînt provocate de puterile potrivnice, iar uneori ne sînt trimise în noi chiar de Dumnezeu și de sfinții îngeri <sup>1061</sup>. Dar cineva ar putea crede că astfel de lucruri ar fi legendare dacă nu s-ar dovedi prin mărturii venite din Sfînta Scriptură. Însuși David ne vorbește despre gândurile ce pleacă din launtrul nostru, atunci când afirmă în Psalmi <sup>1062</sup>: «Gîndul omului Te va lăuda (Doamne) și amintirea gîndului Te va prăznui». Despre cele ce vin de obicei de la puterile vrăjmașe mărturisește Solomon în Ecleziasul său: «Dacă mînia stăpînitorului se ridică împotriva ta, nu te clinti din locul tău, căci firea domoală înlătură mari neajunsuri» <sup>1063</sup>. Iar apostolul Pavel aduce și el o mărturie prin următoarele cuvinte: «Noi surpăm gîndurile și toată trufia care se ridică împotriva cunoașterii lui Dumnezeu» <sup>1064</sup>. David mărturisește în Psalmi chiar și atunci când gîndurile ne vin de la Dumnezeu zicînd: «Fericit este bărbatul al cărui ajutor este de la Tine, Doamne; suișuri în inima sa a pus» <sup>1065</sup>. Iar Apostolul adaugă: «Mulțumire fie adusă lui Dumnezeu, Care a dat aceeași rîvnă pentru voi în inima lui Tit» <sup>1066</sup>. Iar că unele gînduri pot fi trimise în inimile oamenilor și de către îngerii buni sau răi, ne-o arată îngerul care însoțește pe Tobie <sup>1067</sup> și prin aceste cuvinte ale proorocului: «Și a grăit către mine

1059. S-ar putea ca ceea ce urmează aici să fie un adaos al lui Rufin; în loc să se vorbească în stilul lui Origen despre cele 3 feluri de ispite: din trup, din suflet și din exterior, cum s-a exprimat în *Filoc.* 26 și în *C. Cels.*, 54 și 56 (unde se resimte o influență aristotelică, *Etica nicomahică* I, 8), pasajul următor vorbește despre «gîndurile care ies din inimă».

1060. Mc. 7, 21. La Origen inima e atît sediul cugetului (νοῦς, ca la Platon) cît și al ἡγεμονικόν-ului stoicilor, după cum am văzut aici mai sus (1, 1, 9), apoi în *C. Cels.* (VI, 69) și *Despre rug.* XXIX, 2; *Omil. Ier.* V, 15; *Com. Cînt.*, I; *Com. Mat.* XI, 15.

1061. Această «trimitere» trebuie înțeleasă ca o îngăduire, ca o încercare, pe care ne-o «trimite Dumnezeu». De aici și virtutea «deosebirii duhurilor». Impresionant este descris ajutorul îngerului bun (Rafael), cu atît mai impresionant cu cît nici Tobie și nici tatăl lui nu-l cunoșteau înainte (*Tob.*, cap. 5 și 12). De aceea deosebirea duhurilor în sensul paulin (I Cor. 12, 10) a devenit virtute deosebită în literatura filocalică răsăriteană și apoi apuseană. A se vedea «Discernement des esprits» în *Dictionnaire de Spiritualité* III (Paris, 1957), p. 1222 și urm.

1062. Ps. 75, 10.

1063. Ecl., 10, 4.

1064. II Cor., 10, 4.

1065. Ps. 83, 6.

1066. II Cor., 8, 16.

1067. Tob., 5, 5.

îngerul care vorbea cu mine»<sup>1068</sup>. Iar cartea numită «Păstorul»<sup>1069</sup> afirmă și ea că doi îngeri însoțesc pe om :<sup>1070</sup> când gândurile bune urcă în inimile noastre e semn că ele sînt trimise de la îngerul bun, iar dacă gândurile sînt rele, e semn că ni le trimite îngerul cel rău. Și epistola zisă a lui Barnaba<sup>1071</sup> ne dă aceeași învățătură atunci când vorbește despre cele două căi, cea a luminii și cea a întunericii, pentru care sînt rînduiți un anumit fel de îngeri : pentru calea luminii îngerii lui Dumnezeu, iar pentru calea întunericii, îngerii satanei. Totuși nu trebuie să ne închipuim că ceea ce ne trimite ei în inimi (fie că-i vorba de gânduri bune, fie, rele) ar produce în noi altceva decît o emoție sau un stimulent, care ne îndeamnă spre bine sau spre rău. Căci stă doar în puterea noastră, atunci cînd un duh rău își propune să ne îndemne la rău, să îndepărtăm de la noi cu hotărîre aceste gânduri rele, să ne împotrivim ademenirilor lor pierzătoare și să nu săvîrșim nici o faptă rea, după cum tot așa simțim că nu sîntem siliți să urmăm în chip forțat nici puterea dumnezeiască atunci cînd ea ne cheamă să săvîrșim mai-binele, căci puterea liberului arbitru rămîne întreagă și într-un caz și în altul<sup>1072</sup>.

Spuneam mai înainte că, fie providența divină, fie puterile vrăjmașe, pot trezi în fiecare din noi amintiri în legătură cu binele sau cu răul. Acest lucru ni-l dovedește și cartea Esterei atunci cînd Dumnezeu a îndepărtat somnul de la regele Artaxerxes și, cu toate că acesta nu-și mai aducea aminte de faptele bune ale dreptului Mardoheu, într-o noapte cînd era chinuit de nesomn «a poruncit slugii să-i aducă Cronica însemnărilor zilnice și ele au fost citite înaintea regelui și acolo se afla scris și ce descoperise Mardoheu». Și aducîndu-și acum aminte de serviciile aduse de Mardoheu, regele a poruncit să prindă pe Aman, dușmanul ce uneltise împotriva sa, să-i confişte toate onorurile și să salveze astfel poporul ales de o primejdie amenințătoare<sup>1073</sup>. Și dimpotrivă, tot așa cred că trebuie să judecăm și despre puterea diavolului, care a adus aminte arhierilor și cărturarilor ceea ce s-au grăbit ei să-i spună lui Pilat : «Doamne, ne-am adus aminte că amăgitorul acela a spus, fiind încă în viață : După trei zile Mă voi scula»<sup>1074</sup>. Iar cînd Iuda a luat ho-

1068. Zah., 1, 14.

1069. Am consemnat mai înainte (nota 15) faptul că Origen considera scrierile din *Păstorul* ca aparținînd canonului biblic.

1070. A se vedea cele spuse mai sus, II, 10, 7 despre îngeri «din dreapta» și «din stînga» omului și *Omil. Ios.* XV, 3.

1071. Cap. 18, în «P.S.B.», 1 (București, 1979), pag. 135.

1072. Tot în acest sens se exprimă Origen și în *Com. Matei*, X, 19 (în «P.S.B.», vol. 7), și *Com. Ioan*, VI, 36 (20).

1073. Est., 6, 1—14. Se pare că e vorba de Xerxes I, nu de Artaxerxes. Cf. Crouzel : *Origène*, op. cit., IV, 65.

1074. Mt., 27, 63.

tărîrea să vîndă pe Mîntuitorul, acesta n-a pornit numai dintr-o socoteală greșită, ci Scriptura însăși ne mărturisește că diavolul însuși a fost cel care i-a băgat în inimă dorința de a-L trăda. De aceea, bun lucru a făcut Solomon cînd a dat acel sfat bun, zicînd : «Păzește-ți inima mai mult decît orice»<sup>1075</sup>. La care și apostolul Pavel a adăugat: <sup>1076</sup> «Pentru aceea se cuvine ca să ascultăm cu atît mai mult de cele auzite, ca nu cumva să alunecăm pe alături». Și (în alt loc) : «Nu dați loc diavolului»<sup>1077</sup>, vrînd să arate prin aceasta că anumite fapte și anumită nepăsare a sufletului dau cîștig de cauză diavolului, care, odată intrat în noi, pune stăpînire pe noi sau cel puțin, dacă nu se poate face cu totul stăpîn pe el, ne spurcă sufletul aruncînd în noi «săgeți aprinse»<sup>1078</sup> care, fie că produc răni, care merg pînă la adîncimi, fie că viră în noi scînteii fierbinți, pe care numai arareori se întîmplă să le mai stingem chiar dacă urma răniilor fierbinți cu greu o mai găsim și aceasta are loc numai cînd sîntem ocrotiți ca printr-o «ancoră tare folositoare» prin scutul credinței, după cum reiese cu claritate din Epistola către Efeseni, unde se spune : «Căci lupta noastră nu este împotriva trupului și a singelui, ci împotriva domniilor, împotriva stăpîniilor, împotriva stăpînitorilor întunericului acestui veac, împotriva duhurilor răutății răspîndite în văzduhuri»<sup>1079</sup>. Așadar prin cuvîntul «noi» și «noastră» va trebui să înțelegem că e vorba de «mine», de Pavel, iar prin cuvintele «voi» să înțelegem că-i vorba de efeseni și de toți cei care nu au de luptat împotriva trupului și a singelui, ci care au de luptat împotriva stăpînitorilor și puterilor și căpeteniilor întunericului acestui veac. În schimb, la Corint lupta trebuia dusă împotriva trupului și a singelui, deoarece corintenii nu erau supuși ispitei diavolului, ci unei ispite omenești.

## V

Și totuși nu trebuie să credem că fiecare om trebuie să se lupte cu toți aceștia, căci după părerea mea e cu neputință să te lupți deodată împotriva atîtora, iar dacă așa ceva s-ar întîmpla vreodată — deși de bună seamă că așa ceva nu poate avea loc — e cu neputință ca firea omenească să îndure direct așa ceva și să nu piară ea însăși cu totul. Să luăm o pildă : dacă cincizeci de soldați spun că vor să se lupte cu alți cincizeci de soldați, faptul nu trebuie înțeles că fiecare din ei ar

<sup>1075</sup>. Pilde, 4, 23.

<sup>1076</sup>. Evr., 2, 1.

<sup>1077</sup>. Ef., 4, 27.

<sup>1078</sup>. Ef., 6, 16.

<sup>1079</sup>. Ef., 6 12. Dacă se au în vedere și cele exprimate cam în același fel și în I Cor. 10, 13, atunci corintenii reprezintă mai ales pe cei începători, iar efesenii, pe cei progresafi în lupta duhovnicească. La cei dinții lupta se dă mai mult împotriva ispitelor trușesti, pe cînd la ceilalți lupta e îndreptată împotriva ispitelor aduse de duhurile rele.

urma să se bată cu toți ceilalți cincizeci, ci fiecare din ei va spune clar : avem să dăm lupta cu cincizeci de inamici, deci toți contra tuturor sau fiecare din noi contra celuilalt dintre inamici. La fel va trebui înțeleasă și spusa Apostolului : toți luptătorii și ostașii lui Hristos au de întâmpinat și de respins toate puterile vrăjmașe amintite mai înainte ; lupta o vom duce toți, desigur unul contra celuilalt, precum va rîndui conducătorul sau arbitrul acestei lupte, care este Dumnezeu. Și într-adevăr, cred că firea omenească are anumite granițe chiar și atunci cînd e vorba de Pavel, despre care știm că stă scris : «Acesta îmi este vas ales»<sup>1080</sup>, ori despre Petru, de care s-a spus că nu-l pot birui nici porțile iadului<sup>1081</sup> sau despre Moise «prietenul lui Dumnezeu»<sup>1082</sup>, căci nici unul din aceștia nu ar fi putut face față la întreaga oștire a puterilor vrăjmașe fără să se primejduiască și el întrucîtva, dacă nu ar fi știut că îi stă într-ajutor Cel care singur a putut spune : «Îndrăzniți, Eu am biruit lumea»<sup>1083</sup>. Aceasta e și pricina pentru care declara Pavel cu toată încrederea : «Toate le pot întru Hristos, Care mă întărește» ;<sup>1084</sup> precum și în alt loc : «M-am ostenit mai mult decît toți. Dar nu eu, ci harul lui Dumnezeu care este cu mine»<sup>1085</sup>.

Pe temeiul acestei puteri, care de bună seamă nu este omenească, putea spune Pavel : «Ci sînt încredințat că nici moartea, nici viața, nici îngerii, nici stăpîniile, nici cele de acum ,nici cele ce vor fi, nici puterile, nici înălțimea, nici adîncul și nici o altă făptură nu va putea să ne despartă de dragostea lui Dumnezeu, cea întru Hristos Iisus, Domnul nostru»<sup>1086</sup>. Căci nu-mi pot închipui că dacă s-ar mărgini numai la ea singură, firea omenească ar fi în stare să se lupte împotriva îngerilor, a înălțimilor și a adîncurilor, precum și împotriva celorlalte făpturi, ci doar atunci cînd ar simți că Însuși Mîntuitorul vine s-o ajute și să Se sălășluiască în ea și să poată spune atunci, adînc încrezătoare în ajutorul dumnezeiesc : «Domnul este luminarea mea și mîntuitorul meu, de cine mă voi teme ? Domnul este apărătorul vieții mele, de cine mă voi înfricoșa ? Cînd se vor apropia de mine cei ce îmi fac rău, ca să mănînce trupul meu ; cei ce mă necăjesc și vrăjmașii mei, aceia au slăbit și au căzut. De s-ar rîndui împotriva mea oștire, nu se va înfricoșa inima mea ; de s-ar ridica împotriva mea război, eu în El nădăjduiesc»<sup>1087</sup>.

1080. Fapte, 9, 15.

1081. Mt., 16, 18.

1082. Ieș., 33, 11.

1083. In., 16, 33.

1084. Fil., 4, 13.

1085. I Cor., 15, 10.

1086. Rom., 9, 38—39.

1087. Ps. 26, 1—6.



Iată de ce cred că poate niciodată omul nu va fi în stare să biruiască el singur o putere vrăjmașă (atât de mare) dacă n-ar primi ajutorul dumnezeiesc. Așa se explică de ce se spune <sup>1088</sup> că un înger se lupta cu Iacov. Dar, după câte îmi pot da seama, nu același lucru l-aș putea spune, anume că un înger se lupta împreună cu Iacov și un altul se lupta împotriva lui, ci că îngerul care stătea de-a dreapta lui ca să-l mîntuiască și care, cunoscîndu-i rîvna, i-a și dat numele de «Israel» <sup>1089</sup>, a ajuns să lupte împreună cu el, însoțindu-l adică în luptă și ajutîndu-l în bătălie într-o vreme cînd, fără nici o îndoială, mai exista încă unul împotriva căruia lupta Iacov și contra căruia se oștea. De aceea Pavel nu ne spune că avem să ne luptăm împotriva unor căpetenii și a ajutoarelor lor, ci împotriva stăpîniilor și a puterilor (diavolești) <sup>1090</sup>. Prin urmare, dacă Iacov a luptat, fără îndoială că a luptat împreună cu îngerul și a luat putere cînd s-a apropiat de Domnul <sup>1091</sup>, pentru a da să se înțeleagă că lupta și războirea sa au fost duse împreună cu îngerul, iar cununa desăvîrșirii a dus pe învingător pînă la Dumnezeu.

## VI

Desigur că nu trebuie să ne închipuim că astfel de războiri sînt duse cu mijloace de forță fizică dobîndite prin deprinderi sportive, ci că în realitate e vorba de un duh care se bate cu alt duh ; pentru că Pavel ne aduce aminte că ne așteaptă o luptă împotriva stăpîniilor și puterilor, a stăpînitorilor întunericului acestui veac și felul de luptă pe care trebuie s-o înțelegem aici e acela că, în timp ce ne pricinuiesc tot felul de pagube, de primejdii, de certuri și de acuze <sup>1092</sup>, intenția puterilor vrăjmașe care ne tulbură nu este numai de a ne face să suferim, ci ca să ne ațîțe mari minii, tristeți peste măsură, uneori pînă la marginea deznădejdiei, și ceea ce e și mai grav, să ne împingă — mînați de oboseală și biruiți de dezgust — să cîrtim împotriva lui Dumnezeu spunînd că — chipurile — n-ar conduce drept și corect viața oamenilor, scopul lor fiind să ne slăbească credința, să ne pierdem nădejdea, să ne silească să părăsim adevărul învățăturilor noastre și să vîre în cugetele noastre păreri necuviincioase despre Dumnezeu <sup>1093</sup>. Scriptura ne istorisește ast-

1088. *Fac.*, 32, 24.

1089. Origen tîlmăcește adeseori numele «Israel» prin «Cel ce a văzut pe Domnul». Dar cea mai corectă explicație e aceea care arată că Iacov a luptat «împotriva Îngerului» (= Hristos), Simonetti, *op. cit.*, p. 420.

1090. *Ef.*, 6, 12.

1091. Origen pare că vede aici două personaje, pe cînd în realitate e numai unul : Hristos.

1092. *C. Cels.*, IV, 32 ; VII, 73. Diavolii ațîță și pe păgîni împotriva creștinilor, idee ilustrată și de sfîntul Iustin, *Apologia*, I, 12 ; II, 12 ; *Dialogul cu iudeul Trifon*, 39 ; «P.S.B.» 2, București, 1980, pag. 32 ; 86 ; 134—135.

1093. Îndemnuindu-ne să cădem în fatalism, în epicureism, în gnosticism, sau să credem în astrologie.

fel de lucruri în legătură cu cazul lui Iov, cînd diavolul a cerut lui Dumnezeu îngăduința de a se face stăpîn pe averile lui. Dar Scriptura ne învață <sup>1094</sup> totodată că suferințele noastre nu sînt rodul unor întîmplări oarbe atunci cînd sîntem loviți în avuturile noastre prin pagube de orice fel și că nu întîmplător cade unul din noi în robie și nici nu ni se dărîmă casele fără rost nimicind acolo pe cei dragi ai noștri <sup>1095</sup>, ci, în oricare din aceste cazuri, fiecare din noi am putea spune «n-ai avea nici o putere asupra Mea, dacă nu ți-ar fi fost dată ție de sus» <sup>1096</sup>. În legătură cu Iov vei putea băga de seamă că nici casa lui nu s-ar fi prăbușit peste fiii lui dacă diavolul n-ar fi primit înainte putere de la Dumnezeu în acest sens și nici tîlharii n-ar fi venit în trei cete să-i fure cămilele, boii și toate celelalte vite dacă n-ar fi fost împinși de acel duh, ai cărui robi s-au făcut, ascultînd orbește de voința lor. Nici chiar focul sau trăsnetul n-ar fi căzut peste turmele lui Iov dacă diavolul n-ar fi zis către Dumnezeu : «N-ai făcut Tu gard în jurul lui și în jurul casei lui și în jurul a tot ce este al lui, în toate părțile ? Dar ia întinde mîna Ta și atinge-Te de tot ce este al lui să vedem dacă nu Te va blestema în față !» <sup>1097</sup>

## VII

Toate acestea ne arată că tot ce se întîmplă în lume și tot ce se crede că ar fi indiferent <sup>1098</sup> din punct de vedere moral sau care ar fi primejdios sau nefavorabil nu vine de la Dumnezeu, dar nici nu se întîmplă fără știrea Lui ; căci Dumnezeu nu numai că nu împiedică puterile vrăjmașe și potrivnice în planurile lor, ci chiar le îngăduie în anumite timpuri și față de anumite persoane : așa trebuie înțelese cele spuse de Iov însuși, anume că la un moment dat era gata să cadă sub puterea altora și să-și vadă casa jefuită de nelegiuiți. Aceasta este pricina pentru care ne învață Scriptura să primim tot ce se întîmplă ca și cum ar veni de la Dumnezeu, știind că nimic nu se întîmplă fără știrea lui Dumnezeu. Că așa stau lucrurile, anume că nimic nu se întîmplă fără știrea lui Dumnezeu, cum am putea-o pune la îndoială, cînd Însuși Domnul și Mîntuitorul nostru ne-a declarat-o cu toată evidența : «au nu se vînd

1094. Providența vrea binele nostru.

1095. Iov, 1, 17 și urm.

1096. In, 19, 11.

1097. Iov, 1, 10--11.

1098. Prin cuvîntul «media» Rufin traducea, desigur, pe μέσα, adică ἀδιάφορα, despre care s-a vorbit mai înainte (2, 5, 3 ; 3, 1, 15). Origen este un voluntarist, el știe că faptele pot deveni bune sau rele după întrebuintarea pe care le-o dăm. De aceea, el vizează aici atît pe stoici, cît și pe aristotelici, dintre care ultimii socoteau ca bine nu numai virtuțile, ci și stările favorabile exterioare : sănătatea, vigoarea etc.

două vrăbii pe un ban ? Și nici una din ele nu va cădea pe pământ fără știrea Tatălui vostru» ? <sup>1099</sup>

Necesitatea ne-a silit să ne întindem ceva mai mult în legătură cu lupta pe care puterile potrivnice o duc împotriva oamenilor, luând în discuție și întâmplările cele mai grele care pot veni peste neamul omenesc, adică încercările acestei vieți, după cum a spus-o Iov însuși : «au nu este luptă toată viața omului pe pământ ?» Cu aceeași limpezime am vrea să mai arătăm că toate câte se întâmplă își au rostul lor, iar în al doilea rând, că toate trebuie să le judecăm bine ca să acționăm cum se cuvine. Iar acum să vedem cum alunecă oamenii în păcatul cunoașterii greșite și în ce scop pornesc puterile vrăjmașe lupta împotriva noastră și în această privință.

### 3. DESPRE CELE TREI FORME ALE ÎNȚELEPCIUNII

#### I

Vrînd să ne prezinte o învățătură mai înaltă și mai tainică despre cunoaștere și înțelepciune, sfîntul apostol (Pavel) scrie în Epistola întâia către Corinteni : «Și înțelepciunea o propovăduim la cei desăvîrșiți, dar nu înțelepciunea acestui veac, nici a stăpînitorilor acestui veac, care sînt pieritori, ci propovăduim înțelepciunea lui Dumnezeu în taină, pe cea ascunsă, pe care Dumnezeu, mai înainte de veci, a rînduit-o spre mărirea noastră, pe care nici unul dintre stăpînitorii acestui veac n-au cunoscut-o, căci, dacă ar fi cunoscut-o, n-ar fi răstignit pe Domnul slavei» <sup>1100</sup>. Vrînd, așadar, să ne arate de câte feluri este înțelepciunea, Apostolul scrie aici că există o așa numită «înțelepciune a acestei lumi» apoi o «înțelepciune a stăpînitorilor acestei lumi» și o «înțelepciune a lui Dumnezeu». Prin cuvintele «înțelepciunea stăpînitorilor acestei lumi» nu cred că Apostolul vrea să spună că ar exista o anumită înțelepciune pentru toți stăpînitorii acestei lumi, ci mi se pare că vrea să indice că există o înțelepciune proprie fiecăruia dintre stăpîinii lumefi. Tot așa, atunci cînd zice : «Ci propovăduim înțelepciunea lui Dumnezeu în taină, pe cea ascunsă, pe care Dumnezeu mai înainte de veci a rînduit-o spre mărirea noastră» trebuie să ne întrebăm dacă nu cumva înțelepciunea cea ascunsă a lui Dumnezeu și pe care n-a descoperit-o altor neamuri, decît a făcut-o acum sfinților apostoli și prooroci, e una și aceeași cu această înțelepciune care exista și înainte de a fi venit Mîntuitorul, care făcea înțelept pe Solomon, din moment ce știm că învățătura Mîntuitorului e mai înțeleaptă decît cea a lui Solomon, după cum o spune

1099. Mt., 10, 29.

1100. I Cor., 2, 6—7.

însuși cuvîntul Mîntuitorului : «Iată aici este mai mult decît Solomon<sup>1101</sup>, ceea ce vrea să spună că ucenicii Mîntuitorului primeau mai multă învățătură decît aceea pe care o avusese Solomon. Dacă se va răspunde că, desigur, Mîntuitorul știa mai multe, dar că totuși nu împărtășea altora mai multă învățătură decît avusese Solomon, atunci cum s-ar putea împăca lucrurile și cum trebuie înțeles cuvîntul spus înainte : «Regina<sup>1102</sup> de la miazăzi se va scula la judecată cu neamul acesta și-l va osîndi, căci a venit de la marginile pămîntului ca să asculte înțelepciunea lui Solomon, și iată, aici este mai mult decît Solomon» ?<sup>1103</sup> Cu alte cuvinte, există o înțelepciune a acestei lumi și există poate chiar o înțelepciune pentru fiecare dintre stăpînitorii acestei lumi. Iar cînd e vorba de înțelepciunea singurului Dumnezeu, se specifică, cred, că a influențat mai puțin pe oamenii din vechime, pe oamenii de altă dată, în schimb ea s-a descoperit cu atît mai deplin și mai limpede în Hristos. Dar despre această înțelepciune a lui Dumnezeu vom vorbi în alt loc<sup>1104</sup>.

## II

Întrucît și așa am început să vorbim despre puterile dușmane și despre felul în care duc ele războiul împotriva noastră, aceste puteri care vîră în mințile oamenilor o cunoaștere greșită și ademenesc sufletele<sup>1105</sup> cînd acestea își închipuie că au aflat înțelepciunea, cred că trebuie să facem deosebire și distincție ce anume poate fi înțelepciunea lumii acesteia și iarăși ce este înțelepciunea stăpînitorilor lumii acesteia spre a putea observa care sînt părinții acestei înțelepciuni sau, mai corect, ai acestor înțelepciuni. Cred, dar, după cum s-a spus mai înainte, că înțelepciunea acestei lumi este altceva decît înțelepciunea stăpînitorilor acestei lumi : printr-o astfel de înțelepciune se poate pricepe și înțelege tot ce ține de această lume. Nimic din ea nu ne poate da nici cea mai mică idee despre dumnezeire, despre firea lumii și despre tot ce este de ordin mai înalt, nici chiar despre felul în care se poate duce o viață bună și fericită : ea e de același soi, de pildă, ca și poezia, gramatica,

1101. I Cor., 2, 6—8.

1102. Regina din Saba e Simbolul Bisericii celei dintre neamuri. *Com. Cînt. Cînt.* II, 2 traducere românească în «P.S.B.» 6 (București 1981), pag. 326. Ca să abtinueze în fața marcioniților și a celorlalți gnostici diferența dintre Vechiul și Noul Testament, Origen se exprimă mai prudent.

1103. Mt., 12, 42. Contradicția pare cu atîta mai pregnantă cu cît în III Regi 3, 12 se spusese despre făgăduința dată lui Solomon : «Iată Eu îți dau minte înțeleaptă și pricepută cum nici unul n-a fost înaintea ta și cum nici nu se va mai ridica după tine».

1104. Prin «înțelepciunea lui Dumnezeu», Origen înțelege pe Domnul Hristos. Despre Hristos ca înțelepciune divină vorbește Origen în multe locuri, dar mai ales în *Com. Ioan*, cartea I.

1105. Aceasta e și cea mai periculoasă și mai subtilă dintre lucrările diavolești, *Sel. in Ps. 21*, 2 Migne P. G. XII, 1257.

retorica, muzica, la care se poate adăuga probabil și medicina. În toate aceste «arte» credem că este prezentă înțelepciunea lumii <sup>1106</sup>. Iar prin înțelepciunea stăpînitorilor acestei lumi, înțelegem nu numai filozofia plină de taine și de mistere a egiptenilor <sup>1107</sup>, astrologia haldeenilor, înțelepciunea indienilor, care toate făgăduiau cunoașterea realităților superioare, ci și nenumăratele și variatele cugetări despre divinitate ale grecilor <sup>1108</sup>. Chiar și din Sfintele Scripturi putem deduce că sînt stăpînitori peste fiecare popor: așa citim în cartea proorocului Daniel, că există un rege în țara perșilor, altul în țara grecilor, iar tălmăcirea corectă a textelor respective ne spune că acolo nu este vorba de oameni, ci de anumite puteri (spirituale *n. tr.*). În cartea proorocului Iezechiel se subliniază foarte limpede că stăpînitorul cetății Tirului este o putere spirituală <sup>1109</sup>. Acești stăpînitori lumești și ceilalți de acest fel, avîndu-și fiecare înțelepciunea proprie, mărturisindu-și învățăturile și credințele lor diferite, văzînd că Domnul și Mîntuitorul nostru a făgăduit în predica Sa că a venit în lume ca să nimicească toate învățăturile științei celei mincinoase <sup>1110</sup>, necunoscînd care era taina personalității Sale ascunse <sup>1111</sup>, I-au întins tot felul de curse. Într-adevăr «ridicatu-s-au împărații pămîntului și căpeteniile s-au adunat împreună, împotriva Domnului și a Unsului Său» <sup>1112</sup>. Iar după ce și-au dat seama de cursele pe care I le-au întins și după ce au înțeles ce au uneltit împotriva Fiului lui Dumnezeu, răstignind pe Domnul slavei, Apostolul zice: <sup>1113</sup> «Înțelepciunea o propovăduim la cei desăvîrșiți, dar nu înțelepciunea acestui veac, nici a stăpînitorilor acestui veac, care sînt pieritori, ci aceea pe care nici unul dintre stăpînitorii acestui veac n-a cunoscut-o, căci dacă ar fi cunoscut-o, n-ar fi răstignit pe Domnul slavei».

### III

Ne putem întreba dacă aceste înțelepciuni ale stăpînitorilor acestei lumi, cu care ele se silesc să molipsească pe oameni, le-au fost pre-

1106. *In Omil. Num. XVIII, 3* («P.S.B.» 6 București 1981, p. 178—179), Origen afirmă că — potrivit ideii exprimate în Is. Sir. 1, 1 și Ieș. 31, 1—6 — științele au o origine sacră, urcînd pînă la Dumnezeu.

1107. Probabil aluzie la scrierile hermetice: *C. Cels., V, 12*. În *Com. Fac. III (Filocalia 23, în «P.S.B.» vol. 7)*, se susține — ca și în «*Eneadele*» lui Plotin — că aștrii sînt doar semne, nu agenți care ar conduce destinul omului. De aceea astrologia este o rătăcire. Cerul e Biblia îngerilor, pe care numai ei o pot citi și înțelege, zice Origen.

1108. Creștin convins, Origen respectă filozofia, dar, spune el, și ea e plină de rătăcirii (*Omil. Ier. XVI, 9* în «P.S.B.» 6, București, 1981, p. 428).

1109. A se vedea mai sus, I, 5, 2; I, 5, 4.

1110. Ἡ ψευδώνυμος γνῶσις — temă pe care a luat-o s-o combată și sfîntul Irineu.

1111. Origen — ca și alți vechi scriitori creștini — a prezentat răstignirea Mîntuitorului ca pe un complot al puterilor ascunse (Ps. 2, 2).

1112. Ps. 2, 2.

1113. I Cor., 2, 6—8.

zentate puterilor vrăjmașe numai ca să le întindă curse și să-i piardă sau dacă izvorul lor este numai rătăcirea, cu alte cuvinte, că stăpînitorii lumii acesteia n-au avut drept scop tocmai uneltirea de nenorociri asupra oamenilor, ci sînt de părere că aceste înțelepciuni sînt adevărate și de aceea doresc ei să propovăduiască oamenilor ceea ce cred ei că este adevărat. Eventualitatea din urmă îmi pare puțin probabilă <sup>1114</sup>. Le putem compara, de pildă cu gînditorii greci și cu capii școlilor eretice: <sup>1115</sup> din clipa în care au admis drept adevărată o învățătură greșită și falsificată, pe care ei o luau drept adevăr, de bună seamă că din clipa aceea ei se sileau să convingă și pe alții despre ceea ce credeau ei că este adevărat. Cred că așa fac și stăpînitorii acestei lumi, lume în care anumite puteri spirituale au primit în parte stăpînirea peste anumite popoare numindu-se astfel «stăpînitori ai lumii acesteia».

Dar în afară de aceștia, mai există în lume anumite puteri spirituale, pornite pe un anumit gen de acțiuni, pe care și le-au ales ele însele potrivit liberului lor arbitru, printre ele fiind și duhurile <sup>1116</sup> care lucrează asupra înțelepciunii lumii acesteia: de pildă o anumită forță sau putere specifică inspiră poezia, alta geometria, după cum le-a plăcut una sau alta dintre ele. Astfel, mulți greci au crezut că n-ar putea exista poezie fără nebunie, încît istoriile lor spun că «cei pe care-i numesc ei «vates» <sup>1117</sup> au fost cuprinși la un moment dat de duh de nebunie. Ce să mai zicem de cei care se numesc «vrăjitori» și care prin mijlocirea demonilor care-i stăpînesc declamă oracole în versuri măestrite. Dar cei care-și spun «magi» sau «fermecători», care uneori, după ce au chemat numele demonilor asupra unor prunci încă tineri, i-au făcut să declame poezii în stare să pună lumea în mirare și nedumerire? Totul se petrece ca și cu sufletele sfinte și fără păcat <sup>1118</sup> care s-au închinat lui Dumnezeu cu toată viața și cu toată curăția lor, după ce s-au ținut pînă atunci departe de orice legătură cu demonii,

1114. Origen e nestatornic atunci cînd înfățișează uneori, pe «îngerii popoarelor», ca vinovați de a fi răstignit involuntar pe Hristos atîta vreme cît erau îngeri buni (aici, mai sus I, 5, 2; *Omil. Lc.* XII, 3), alteori, acționînd ca sub imperiul unei pedepse anterioare (*C. Cels.*, V, 30). Toată angelologia lui are contradicții. Cf. J. Daniélou, *op. cit.*, p. 222—235.

1115. *Haereseos principes* sînt conducătorii diferitelor direcții filozofice, medicale etc., de care vorbește Origen adeseori (*C. Cels.*, III, 2), cam așa cum erau la evrei partidele politice și religioase ale fariseilor, saducheilor, nazareilor etc. Totuși într-un pasaj de mai sus (III, 3, 4) este vorba de erezii izvorîte din creștinism. La fel în *Fragm. in Tit.*, Migne P. G. 14, 1303.

1116. Dumnezeu apare la originea înțelepciunii umane (*Omil. Ios.* XXIII, 3, în «P.S.B.» 6, 293 și *Omil. Num.* XVIII, 3 *ibidem*, p. 177—178).

1117. «Vates» — la romani în sens de inspirați.

1118. Astfel, proorocii colaborează liber cu harul: *Com. Ioan* VI, 4 (2): 21—23; 21—23; *C. Cels.*, VII, 3—4. Virtutea lor e semnul trimiterii de sus, *C. Cels.*, II, 51; IV, 95.

curățându-se astfel printr-o mare cumpătare și luminându-se prin învățături evlavioase și religioase, au ajuns pînă la urmă să se împărtășească din dumnezeire <sup>1119</sup> și s-au învrednicit să primească harul proorociei și al tuturor celorlalte daruri dumnezeiești; tot așa cred că trebuie să ne închipuim și situația celor ce s-au încredințat în mâinile puterilor vrăjmașe, încît prin lucrarea, prin viața și prin rîvna lor pe care le-au îndrăgit, ajung să primească inspirația lor și să devină părtași la înțelepciunea și la învățătura lor. Însemnează că ei au ajuns ca niște sclavi, care execută acțiunile stăpînilor lor, întrucît s-au făcut robi ai lor.

#### IV

În legătură cu cei care învață despre Hristos altfel decît o îngăduie regula Scripturilor <sup>1120</sup> n-ar fi lipsit de interes să vedem dacă nu cumva puterile vrăjmașe sînt cele care s-au străduit să înfățișeze în mod potrivit credinței creștine <sup>1121</sup> o seamă de învățături în același timp mitice și nelegiuite sau, dacă nu cumva, aceleași puteri potrivnice, după ce au ascultat cuvîntul lui Hristos și neputîndu-l alunga din adîncurile conștiinței lor, nici să-l păstreze cu totul curat și sfînt prin mijloace pe care le-ar fi avut la îndemîna, au ajuns, să zicem așa, să născocască prin proorocii lor proprii diferite rătăcirii străine de regula adevărului creștin. Mai curînd va trebui să ne gîndim întîi că aceste puteri trădătoare care s-au îndepărtat de Dumnezeu sînt cele care scornesc rătăcirile și înșelăciunile învățăturii lor greșite fie din pricina răutății minții și a voinței lor, fie din cauza pizmei <sup>1122</sup> față de cei care se pregătesc să urce prin cunoașterea adevărului tocmai pînă la treapta de pe care au căzut ele ca să împiedice un astfel de urcuș al lor.

S-a arătat limpede <sup>1123</sup> și cu multe mărturii că, atîta vreme cît se află în trup, sufletul omenesc poate fi supus la diferite influențe, rele sau bune <sup>1124</sup>. Iar cele rele lucrează în două feluri: ori făcîndu-se complet și cu totul stăpîne pe cuget, nemailăsînd celor asupra cărora s-au năpustit nici o posibilitate de a pricepe ori de a mai judeca ceva (cum se întîmplă cu cei pe care-i numim cu un cuvînt popular «ener-

1119. A se vedea și C. Cels., 1, 2; I, 46.

1120. Sau regula credinței (regula pietatis, regula fidei), cum am văzut adeseori (de pildă, 1, 5, 5 etc.).

1121. Încă sfîntul Iustin susținea că demonii au îndemnat la erezie (*Apologia primă*, 26; 56; 58 în traducere română «P.S.B.» 2, București 1980, p. 41—42; 55—56; 57).

1122. *Apocr. Ioannis*, 52 (citată după M. Simonetti, *op. cit.* p. 431).

1123. A se vedea mai sus III, 2, 4.

1124. Aici are Origen expusă cel mai clar credința sa despre «deosebirea duhurilor».

gumeni» și pe care-i vedem parcă într-o stare de rătăcire și de nebunie asemănători celor despre care ne spune Evanghelia că au fost vindecați de Mântuitorul), ori, strîmbîndu-le judecata și mintea, virîndu-le în cap idei dușmănoase cu ajutorul scorniturilor celor mai variate și al celor mai deșuchiate îndemnuri<sup>1125</sup>, cum a fost cazul lui Iuda, care a comis crima de trădare datorită lucrării diavolului, după cum mărturisește Scriptura atunci cînd zice: «Diavolul punînd dinainte în inima lui Iuda, fiul lui Simeon Iscarioteanul, gîndul să-L vîndă»<sup>1126</sup>. Și tot așa se răspunde și la influența sau la lucrarea duhului bun, cînd sîntem mișcați și îndemnați spre bine și cînd inspirația e în legătură cu realitățile cerești și dumnezeiești, cum e cazul și la sfinții ingeri. Dumnezeu însuși este cel care a acționat asupra proorocilor invitîndu-i și îndemnîndu-i să progreseze prin sfaturi bune, dar lăsînd, desigur, omului libertatea de a judeca dacă e și el de părere să urmeze sau nu chemarea care-l atrage spre lucruri cerești și dumnezeiești. Așa se explică de ce este cu puțință să distingem clar cînd sufletul e mișcat de prezența unui duh mai bun:<sup>1127</sup> așa se întîmplă atunci cînd inspirația care-l îndeamnă nu-i provoacă absolut nici o tulburare sau întunecare a cugetului și cînd nu-și pierde judecata liberului arbitru; așa era cazul cu toți proorocii și apostolii care colaborau la proorociile dumnezeiești fără nici o tulburare de conștiință. Am subliniat mai înainte<sup>1128</sup>, prin pilde, că memoria omului poate fi trezită prin sfaturi ca să-și aducă aminte de bunuri mai mari, atunci cînd am amintit cazurile lui Mardoheu și Artaxerxes.

## V

Dar găsesc potrivit să cercetăm acum de ce sufletul se lasă stăpînit odată de duhuri bune, alteori, de cele rele. Bănuiesc că motivele sînt anterioare nașterii trupești, cum ne-a dovedit cazul sfîntului Ioan (Botezătorul), care a săltat și s-a bucurat în pîntecele maicii sale atunci cînd glasul salutării Mariei a ajuns la urechile mamei sale Elisaveta, sau cum ne-o declară proorocul Ieremia, care înainte de a fi fost zămislit în pîntecele maicii sale fusese cunoscut de Dumnezeu și înainte de a ieși din coapsele ei, a fost sfințit de El și a primit cînd încă era doar prunc harul proorociei<sup>1129</sup>. Și, în schimb, ni s-a arătat

1125. Cazul lui Iuda e analizat în mai multe locuri de Origen, de pildă, în *Com. Ioan XXXII*, 13/8: 147—151.

1126. *In*, 13, 2.

1127. A se vedea în *C. Cels.*, VII, 3—4 combaterea manticei grecești de la Delfi.

1128. *Cap.* 3, 2, 4.

1129. Amîndouă cazurile (Ioan și Ieremia) au mai fost analizate de Origen, tot în această carte: I, 7, 4. A se vedea și *Omil. Luca VII și X*, în «P.S.B.» 7.



tot așa de clar că unii au fost apucați de duhuri vrăjmașe începînd din cea mai fragedă vîrstă a lor, cu alte cuvinte au venit pe lume avînd deja demon în ei ; alții au fost vrăjitori de pe vremea cînd erau copii, cum ne stă mărturie istoria, pe cînd alții au suferit încă din tinerețe influența duhului pitonicesc, adică duhul grăitor din stomac <sup>1130</sup>. Și la un caz și la altul, cei care spun că providența lui Dumnezeu stăpînește peste tot ce se află în lumea aceasta — și acest lucru, după cît mi se pare, e o afirmare a credinței noastre — nu vor putea răspunde decît ceea ce urmează spre a arăta că providența dumnezeiască e liberă de orice învinuire nedreaptă : în astfel de cazuri trebuie recunoscut că avem de a face cu cauze antecedente <sup>1131</sup>, pe urma cărora încă înainte de a se fi născut în trupuri, sufletele s-au aflat încărcate cu o vină pe cugetul și simțirile lor, pe care au fost socotite vrednice s-o ducă potrivit dreptei judecăți a providenței dumnezeiești. Căci sufletul își păstrează tot timpul liberul său arbitru fie că se află în trup, fie că e în afara lui ; și liberul arbitru e atras încontinuu fie spre bine, fie spre rău și niciodată simțul rațiunii, cu alte cuvinte cugetul sau sufletul, nu pot rămîne fără o înclinare, bună sau rea. Că aceste înclinări sînt temeiuri pentru merite, e cu putință, chiar înainte de a fi acționat ele în această viață. De aceea, după aceste cauze și după aceste merite, încă de la naștere sau mai bine, încă dinainte de naștere, providența dumnezeiască a orînduit ca oamenii să aibă fie o soartă bună, fie una rea <sup>1132</sup>.

## VI

Cam atît despre ceea ce pare a i se întîmpla omului încă de la naștere și chiar înainte de a fi văzut lumina zilei. Cît despre cele ce șoptesc diferitele duhuri și sufletului omenesc, sau cugetului lui și care-l îndeamnă la bine ori la rău, trebuie să ne gîndim că și acestea se sprijină pe cauze antecedente nașterii trupești <sup>1133</sup>. La un moment dat, un cuget treaz, care îndepărtează de la el răul, își atrage ajutorul duhurilor bune ; altădată, dimpotrivă, un cuget leneș și fără curaj, nefiînd la datoria sa, lasă loc liber acestor duhuri, care întinzînd curse pe ascuns, ca niște hoți, uneltesc să otrăvească mințile oamenilor prin aceea că prin lene le-a făcut loc, după cum scrie apostolul Petru : «Po-

1130. Desigur aluzie la Fapte 16, 16, dar trebuie subliniat că glosa lui Rufin «is est ventriloquum», nu-i corectă, pentru că e vorba de vechiul nume al localității Delfi, iar nu de șarpele monstruos, pe care-l ucise Apollo la Delfi.

1131. O nouă dovadă a concepției sale greșite despre preexistența sufletelor.

1132. S-ar părea că prin această afirmație Origen acceptă predestinarea, deși în alte formulări o combătuse.

1133. Apare aceeași greșită interpretare antropologică despre o așa-zisă existență a omului, înainte de viața din această lume văzută.

trivnicul vostru, diavolul, umblă, răcnind ca un leu, căutînd pe cine să înghită»<sup>1134</sup>. De aceea trebuie să avem grijă de inima noastră în toate chipurile, zi și noapte, pentru ca să nu dăm loc liber diavolului, ci să facem tot ce e necesar pentru ca slujitorii lui Dumnezeu, adică duhurile trimise în slujba celor chemați să moștenească mîntuirea, să găsească în noi locaș liber și să se bucure intrînd în adîncul sufletului nostru, așa încît, sălășluindu-se în inima noastră, să ne îndrume cu sfaturi mai bune din clipa în care și-au găsit la noi în inimă un sălaș împodobit de virtuți și de sfințenie.

Cred, dar<sup>1135</sup>, că această discuție, pe care am dus-o pe măsura puterilor mele, va fi destulă ca să pricepem cum lucrează duhurile rele împotriva neamului omenesc.

#### 4. DACĂ ESTE ADEVĂRATĂ AFIRMAȚIA UNORA CĂ OMUL AR AVEA DOUĂ SUFLETE

##### I

Acum cred că n-ar trebui să trecem sub tăcere ispitele, care izvorăsc uneori din pofta cărnii și a singelui, adică, din dorința cărnii și a singelui care e potrivnică lui Dumnezeu, întrucît și pînă aici am vorbit despre aceste ispite, care sînt mai mult decît omenești, lupte pe care le ducem «împotriva domniilor, împotriva stăpîniilor, împotriva stăpînitorilor întinericului acestui veac, împotriva duhurilor răutății, răspîndite în văzduhuri», precum și a celor pe care le mai ducem împotriva duhurilor rele și a diavolilor cumpliți. În această privință, cred că trebuie să ne punem întrebarea dacă în noi, oamenii, care sîntem compuși din suflet și trup precum și dintr-un duh de viață<sup>1136</sup>, mai există și altceva, care are putere de mișcare proprie precum și o înclinare care ne duce spre rău? Iată de obicei cum pun unii oameni problema aceasta: 1) nu va trebui oare să admitem că există în noi două suflete<sup>1137</sup>, unul dumnezeiesc sau ceresc și altul inferior? Sau, 2) întrucît sîntem legați de trupuri — care după firea lor sînt moarte și cu totul

1134. I Petru 5, 8. Trezvăia inimii e una din virtuțile cele mai prețuite în spiritualitatea răsăriteană. A se vedea *Omil. Ios. XVI, 5* («P.S.B.» 6, București 1981, pag. 272).

1135. Fraza aceasta e trecută la capitolul următor în edițiile tipărite în sec. XVI: Merlin, Erasmus și Genebrard.

1136. Ef., 6, 12.

1137. Aici n-avem schițată trihotomia despre care s-a spus că e susținută de Origen, ci ceea ce vrea să spună el: «duhul de viață» din Fac. 2, 7, care pentru el însemnează crearea trupului, pe cînd referatul din Fac. 1, 26—27 vorbește de facerea omului ca făptură cugetătoare.

neînsuflețite <sup>1138</sup>, întrucît abia prin noi, adică prin mijlocirea suflete-  
lor noastre, primește viață trupul material <sup>1139</sup>, fiind desigur în opoziție  
și în dușmănie cu duhul — nu cumva sîntem atrași și mînați automat  
spre aceste rele plăcute trupului? Sau, în sfîrșit, 3) a treia soluție, po-  
trivit părerii unor greci, sufletul nostru, unic în substanța sa, se com-  
pune din mai mult elemente, o parte zisă cugetătoare și alta necuge-  
tătoare, aceasta din urmă împărțindu-se și ea în două înclinări: una  
de dorință și alta de respingere, sau de mînie <sup>1140</sup>. Știm că aceste trei  
păreri despre suflet, pe care le-am înfățișat aici, au fost cele pe care  
le-am aflat acceptate de unii. Dintre acestea trei, pentru cea despre  
trihotomismul sufletului, pe care o mărturisesc și filozofii greci, nu  
prea văd în Scriptura dumnezeiască nici o confirmare <sup>1141</sup>, cîtă vreme  
pentru celelalte două se pot găsi unele locuri din Scripturile Sfinte,  
care par că le-ar susține.

## II

Să luăm mai întii în discuție pe aceea care pare mai răspîndită <sup>1142</sup>  
și care susține că în noi există, pe lîngă un suflet bun și ceresc, un  
altul, inferior și pămîntesc <sup>1143</sup>, dintre care cel bun ne-a venit de sus,  
din cer, caz în care Iacov a căpătat cununa victoriei, luîndu-i-o îna-  
întea lui Esau în lupta ce o duceau, încă în pîntecele mamei lor, alt  
caz fiind cel al lui Ieremia, care a fost sfințit încă în coapsele maicii  
lui, ca și cel în care a fost umplut de Duh Sfînt Ioan (Botezăto-  
rul, *n.tr.*) aflat și el tot în pîntecele mamei sale <sup>1144</sup>. Cît despre sufletul

1138. Filozoful Numenius, pe care Origen îl citează adeseori (*C. Cels.*, I, 15; IV, 51; V, 57) susținea că lumea și omul au cîte două suflete; în om ar exista un prin-  
cipiu vital provenit din materie și unul spiritual primit de la Dumnezeu. (A. I. Festu-  
gière, *La révélation d'Hermès Trismégiste*, III, Paris, 1953, p. 45). Și perșii admiteau în  
fiecare om un suflet bun și unul rău (Xenofon, *Cyropedia* VII, 1, 21). La fel și gnosticii.

1139. Dintre scriitorii creștini ai primelor veacuri se pare că Atenagora este cel  
mai hotărît care a apărut teza că unirea pe veci a sufletului cu trupul asigură omului  
nemurirea și învierea lui. A se vedea «P.S.B.» 2, *op. cit.*, 1980, p. 384—386.

1140. Spre deosebire de Atenagora, care în tratatul «*Despre învierea trupurilor*»  
susține că integritatea ființei omenești nu o putem concepe decît dacă ținem seamă  
de unirea deplină a sufletului cu trupul, pentru Origen omul ca persoană se reduce la  
sufletul lui. Și după părerea lui Origen nici Hristos nu face excepție aici, ceea ce,  
desigur, e o erezie gravă, așa cum am mai semnalat la locul potrivit.

1141. În fond, zice H. Crouzel, trihotomia platoniană (*Rep.* IV, 436, *Fedra* 246  
a. etc.) e cu totul altceva decît trihotomia lui Origen, cu care nu are nimic comun.  
Duhul «pnevmatizat» al lui Origen pare a fi luat din *ruah-ul* paulin și filonian  
(*Origène*, *op. cit.*, p. 87).

1142. Omul lui Origen e dinamic, pe cînd al filozofilor e static.

1143. Textul lui Rufin «quod astruere solent quidam» ne lasă să înțelegem că  
a fost vorba de controverse reale, poate e vizat Numenius însuși. Cf. Eusebiu,  
*Istoria* VI, 19, 5—8.

1144. Despre deosebirea pe care o face Origen între «trup» și «carne» am văzut  
pasajul din II, 8, 4, dar cititorul trebuie să înțeleagă lucrurile în sens duhovnicesc  
dinamic.

numit inferior, ei spun că a fost sădit din sămînța trupească<sup>1145</sup> deodată cu trupul și, prin urmare, tăgăduiesc că el ar putea trăi și rămîne fără de trup, pentru care motiv îl numesc adeseori «carne»<sup>1146</sup>. De aceea, în cuvintele Scripturii «trupul pofteste împotriva duhului»<sup>1147</sup>, ei nu înțeleg că ar fi vorba de trupul propriu-zis, ci de sufletul care, la dreptul vorbind, e un fel de suflet al cărnii. Și totuși ei caută să aducă în folosul tezei lor mărturia cărții «Levitic», Scriptură unde se spune: «Viața oricărui trup este în sîngele lui»<sup>1148</sup>. Întrucît sîngele e răspîdit în tot trupul dîndu-i viață, ei spun că în sînge se află sufletul care e numit «viața oricărui trup». În definitiv, cuvintele «trupul pofteste împotriva duhului, iar duhul, împotriva trupului» întocmai ca și cuvintele «viața oricărui trup este în sîngele lui» descriu în alți termeni înțelepciunea trupească, un fel de duh material, care nu se supune legii lui Dumnezeu și nu poate fi supus ei pentru că pe el au pus stăpînire voînțe pămîntești și dorințe trupesti. Ei își închipuie, așadar, că Apostolul a vorbit despre acest lucru în cuvintele: «Văd în mădularele mele o altă lege, luptîndu-se împotriva legii minții mele și făcîndu-mă rob legii păcatului, care este în mădularele mele»<sup>1149</sup>.

S-ar putea răspunde că aici era vorba de firea trupului, care în esența ei e moartă, dar care după părerea mea are un fel de cuget sau de înțelepciune dușmană lui Dumnezeu și luptînd împotriva duhului, ca și cum s-ar spune că însuși trupul ar avea un fel de glas, care declară că nu vrea să flămînzească, nici să înseteze, că nu vrea să sufere ori să suporte nici o strîmtorare care ar izvorî din belșug ori din lipsă. Dar aderenții învățaturii despre cele două suflete vor încerca să rezolve această obiecțiune și s-o combată, arătînd că există în suflet numeroase patimi care nu-și au originea în trup și cărora totuși sufletul li se împotrivesc: așa sînt dorința după mărire, zgîrcenia, gelozia,

1145. În credința sa Origen spune că sufletul superior constă în făptura spirituală, căzută din fericirea primordială și ajunsă în stăpînirea unui trup omenesc, pămîntesc în urma căderii. Din preexistență sufletele au fost pedepsite să treacă în «temnița» trupului pămîntesc, credință condamnată de Biserică, în sinodul V ecumenic.

1146. Este doctrina traducianistă, potrivit căreia sufletul e zămislit deodată cu trupul din sămînța părinților. Și alți scriitori creștini susțineau păreri similare (Iustin, Tațian etc.).

1147. Gal., 5, 17.

1148. Lev., 17, 14. În tratatul «Despre rugăciune» XXIX, 2 Origen susține și el ceva similar, dar în «Dial. Her.» 16, 23 el se contrazice, spunînd că numai alegoric trebuie înțeles că sufletul e viața omului spiritual.

1149. Rom., 7, 23.

pizma, îngîmfarea și toate celelalte de felul lor <sup>1150</sup>. Văzînd dar că min·tea sau cugetul omului sînt nevoite să lupte împotriva lor, ele nu găsesc drept cauză a tuturor acestor rele decît cea de care am vorbit mai înainte, un suflet «trupesc» care s-a transmis ca printr-un fel de sămînță. Pentru această credință ei cred că găsesc o confirmare în ceea ce mărturisește Apostolul : «Iar faptele trupului sînt cunoscute, ca unele ce sînt : adulter, desfrînare, necurăție, destrăbălare, închinare la idoli, fermecătorie, vrajbe, certuri, zavistii, mîinii, gîlcevi, dezbinări, eresuri, pizmuiri, ucideri, beții, chefuri și cele asemenea acestora» <sup>1151</sup>. După ei, toate acestea nu și-ar avea izvorul în funcțiile și plăcerile cărnii, de aceea nici nu s-ar putea să nu accepți că toate acestea vin din înclinările acelei substanțe neînsuflețite, care e trupul. În schimb, celălalt cuvînt al Apostolului : «priviți, chemarea voastră, fraților, că nu mulți sînt înțelepți după trup» <sup>1152</sup>, probabil că tinde spre altă rezolvare, care pare a spune că există propriu-zis o înțelepciune pămîntească și materială, cu totul alta decît înțelepciunea după duh, care poate că nici nu ar trebui numită înțelepciune, dacă nu ar exista și un suflet «trupesc» care e purtătorul așa-numitei înțelepciuni a cărnii <sup>1153</sup>. Și mai adaugă și următorul raționament : dacă «trupul pofteste împotriva duhului, iar duhul împotriva trupului» <sup>1154</sup>, căci acestea se împotrivesc unul altuia «ca să nu faceți cele ce ați voi», atunci care sînt cei despre care stă scris : «ca să nu faceți ceea ce ați voi» ? E sigur — zic ei — că aici nu este vorba despre duh, căci nu voința duhului este cea împiedicată ; și nici (voința) a cărnii, căci dacă ea nu are nici un suflet propriu, atunci e sigur că nu va avea nici voință. În cazul acesta nu rămîne decît o singură soluție, și anume, să se spună că este vorba de voința aceluia suflet, care poate avea o voință proprie opusă voinței duhului. Iar dacă așa stau lucrurile, e limpede că voința acestui suflet stă cam la mijloc între carne și duh <sup>1155</sup>, slujind fără îndoială pe una din

1150. Sufletul trebuie înțeles — după Origen — ca principiu mijlocitor între trup și duh. Chiar dacă uneori exprimarea lui (ori a traducătorului) e ezitantă, acesta pare a fi sensul general pe care-l găsim la el. Sufletul «cărnii» dă viață trupului, pe cînd celălalt, superior, intermediar între trup și duh, are capacitatea de a se hotări și a acționa singur. De fapt această exprimare ezitantă nu știm sigur dacă provine direct de la Origen ori de la Rufin. Se pare că persistă și aici un ecou al căderii din pre-existență.

1151. Gal., 5, 19—21.

1152. I Cor., 1, 26.

1153. În încercările sale de a da un răspuns prin propriile puteri, Origen cade în erezile cele mai grave, privind natura omenească și relația ei cu Dumnezeu. Faptul că el ține să sublinieze că există două înțelepciuni, una fiind cu totul alta decît cealaltă, arată fără dubiu că Origen se află în eroare și interpretează sui generis textele pauline.

1154. Gal., 5, 17.

1155. Aceeași eroare semnalată la nota 1153.

două și ascultînd de cea pe care și-a ales să o urmeze. Și cînd acest suflet se supune plăcerilor cărnii, însemnează că îi face pe oameni să fie trupești, iar cînd se lipește de duh, atunci îl face pe om să trăiască în duh și omul acela se numește «om duhovnicesc»<sup>1156</sup>. La acest lucru pare că s-a gîndit Apostolul, cînd a zis : «Dar voi nu sînteți în carne, ci în Duh»<sup>1157</sup>.

Trebuie să ne întrebăm ce este în fond această voință care stă între carne și duh față de voința pe care o atribuim cărnii și duhului ? Căci putem socoti lucru sigur că tot ce se spune că ține de acțiunile duhului formează voința lui și tot ce se spune că e lucrare a cărnii trebuie socotit ca plecînd din voința cărnii. Dar atunci, în afara acestor două voințe, ce este propriu-zis acea voință specială numită voința sufletului<sup>1158</sup> și de care, după cum spune Apostolul, noi nu vrem să ascultăm : «ca să nu faceți ceea ce ați voi?»<sup>1159</sup>. Prin cuvintele acestea se pare că vrea să ne spună că această voință nu trebuie să asculte de nici una din ele, adică nici de carne și nici de duh<sup>1160</sup>. Ci se poate spune că, după cum pentru suflet e mai bine să-și urmeze voința sa, tot așa și pentru duh e mai bine să-și urmeze voința lui. Dar atunci, de ce spune Apostolul : «Ca să nu faceți ceea ce ați voi» ? Tocmai pentru că în lupta care se dă între carne și duh nu e cu totul sigur că biruința va fi de partea duhului, ci e limpede că foarte adeseori carnea e cea care biruiește.

### III

Dar fiindcă am ajuns să discutăm lucruri foarte adînci<sup>1161</sup> va trebui să atingem toate punctele fiecărui aspect în parte. Să vedem adică dacă în această privință n-am putea judeca lucrurile și altfel : pentru suflet e mai bine să urmărim cele ale duhului, lucru care se dobîndește atunci cînd duhul biruie carnea. Pe de altă parte, însă, starea se înrăutățește atunci cînd ne supunem cărnii, fiindcă știm că ea «luptă împotriva duhului»<sup>1162</sup> căutînd să ademenească sufletul de partea ei. În situația aceasta totuși s-ar părea mai convenabil ca sufletul să asculte de carne decît ca el să-și urmeze calea lui proprie<sup>1163</sup>. Căci rămînerea

1156. Exprimare similară valentinienilor ; în schimb pentru Origen, voința este cea care distinge pe om, nu natura (cf. 1, 8, 2 ; 2, 9, 5).

1157. Rom., 8, 9.

1158. Adică acea voință, «intermediară», după cum s-a specificat la nota 1150.

1159. Gal., 5, 17.

1160. Din ce în ce mai explicit, Origen se depărtează de doctrina curată a Bisericii care atestă unicitatea naturii personale a omului și deci o singură voință personală.

1161. Origen încearcă aici să-și parafrazeze propria imagine despre căderea sufletului, acum sufletul ridicîndu-se de lîngă trup, prin dezgustul de «mizeriile» cărnii.

1162. Gal., 5, 17.

1163. Poziția e fundamental greșită, așa cum arătăm la nota 1168.

la voința proprie indică starea aceea pe care o descrie Apocalipsa, cînd zice că «nu ești nici cald, nici rece»<sup>1164</sup>, în înțelesul că, petrecînd într-o stare de moleșeală indiferentă, drumul întoarcerii lui va fi lung și cu mari greutate, pe cînd, dacă se lipește de trup, îl năpădește uneori scîrba<sup>1165</sup> copleșindu-l mizeriile izvorîte din plăcerile cărnii și fiind istovit de povara grea a desfrîului și a plăcerilor și atunci mai ușor și mai repede se va putea întoarce din mocirla materiei spre dorirea lucrurilor cerești și a harurilor duhovnicești<sup>1166</sup>. Mă gîndesc că acest lucru a vrut să-l spună Apostolul, atunci cînd a arătat că «duhul pofteste împotriva trupului și trupul pofteste împotriva duhului»<sup>1167</sup>, așa că nu facem ceea ce dorim, arătînd prin aceasta fără îndoială ceva care-i străin, în același timp, atît de voința duhului, cît și de cea a cărnii. Cu alte cuvinte, e mai bine pentru om să fie în virtute ori în păcat, decît să nu fie în nici una din ele. Dacă însă sufletul nu s-a întors încă spre duh, făcîndu-se una cu el, atîta vreme cît el se gîndește la ale trupului și la ale cărnii, desigur că-ți dă impresia că nu-i nici într-o stare bună nici rea, ci se aseamănă, așa zicînd, cu aceea a unui «suflet dobitocesc»<sup>1168</sup>. De bună seamă că-i mai bine pentru el să se lipească, dacă-i cu puțință, de duh și să se înduhovnicească; dacă însă acest lucru nu este cu puțință, e mai potrivit pentru el să asculte de răutatea cărnii decît să stăruiască în voința proprie și să petreacă într-o stare de îndobitocire.

Toate acestea le-am tratat, cu gîndul de a pune în discuție cîteva păreri și am făcut-o printr-un ocol mai lung decît l-am fi dorit, pentru ca să nu se creadă că ne-am arătat străini față de argumentele exprimate de cei care obișnuiesc să se întrebe dacă mai este în noi și alt suflet decît cel ceresc și cugetător și care e opus prin firea sa și care se numește fie trup, fie înțelepciune trupească, fie sufletul cărnii însăși.

1164. Apoc., 3, 15.

1165. A se vedea nota 1168.

1166. Autorul dorește să imprimă sensul unei mișcări continue de cădere și revenire. Dar este în mare măsură tributar ereziilor panteiste, gnosticismului, însă și unei imaginații pe care nu caută suficient să și-o corecteze.

1167. Gal., 5, 17.

1168. Aici Origen înțelege lucrurile în sensul celor nehotărîți și «căldicei» din Apoc. 3, 15. Numai că nu se poate susține că în Apocalipsă «reci» și «fierbinți» înseamnă păcătoși în stare gravă sau mai puțin gravă, ci consensul interpretărilor tradiționale indică în acest text noutestamentar pe cei puternic credincioși și pe cei care sînt hotărîți în a lupta împotriva acestei credințe creștine. Iar acest «fel» al lor în direcția contrară, ar putea fi folosit ca rivnă, prin schimbarea în direcția pozitivă, în care să acționeze cu aceeași putere. Așadar interpretarea lui Origen e greșită și deci, și concluziile sale care l-au dus la un sistem atît de departe de doctrina creștină.

## IV

Și acum să vedem răspunsul dat de obicei de cei ce susțin că în noi există un singur imbold motric, numai o singură viață în unul și același suflet, a cărui mîntuire sau pierzanie va fi dictată de faptele lui. Să cercetăm mai întîi <sup>1169</sup> ce sînt pasiunile pe care le îndură cugetul nostru atunci cînd ne simțim lăuntric parcă sfîrtecați în două, atunci cînd se iscă în inimă un adevărat război al gîndurilor, cînd ne vin în minte anumite aparențe de adevăr, făcîndu-ne să inclinăm odată într-o parte, altădată în altă parte, provocîndu-ne acum să ne osîndim, acum să ne aprobăm. Nu-i ceva deosebit să spunem că oamenii cu purtări detestabile au o judecată șovăitoare, plină de contradicții și în opoziție chiar cu ei înșiși, pentru că așa ceva se întîmplă la toți oamenii cînd e vorba să cîntărească asupra unor lucruri nesigure și să cerceteze sau să examineze ce este mai drept și mai folositor de făcut în anumite cazuri. Nici o mirare, așadar, că se prezintă față în față două adevăruri probabile, opuse unul altuia, oferind soluții contrare și despărțindu-ne cugetul în diferite direcții. De pildă, cînd ne cheamă un gînd spre credință și spre temere de Dumnezeu, atunci nu poți spune că «trupul pofteste împotriva duhului» <sup>1170</sup>, dar cînd rămii nehotărît în fața unui lucru bun și folositor, atunci cugetul e împins spre direcții diferite. Astfel, cînd ne gîndim că trupul împinge spre plăcere, în timp ce un plan mai bun rezistă în fața acestei ațîțări, atunci nu trebuie să mai credem că s-ar putea vorbi de o viață care se împotrivesc alteia, ci că acest lucru purcede din natura trupului, care arde de nerăbdare de a elimina și de a goli organele pline de secrețiunea seminală. Tot așa, nu trebuie să ne închipuim că am avea de a face cu o putere vrăjmașă sau forța vitală a unui al doilea suflet, care trezește în noi setea și ne îndeamnă să bem sau care provoacă în noi foamea și ne silește să mîncăm. După cum aceste poftes sau goliri pornesc din imboldurile firești ale trupului, tot așa e firesc ca și secrețiunea în care aflăm în chip firesc sămînța și care se adună într-un loc, după o vreme să se dorească evacuată și eliberată, lucrare care cu atît mai puțin așteaptă să fie provocată din exterior, cu cît uneori se eliberează ea însăși de la sine.

Astfel, cînd se spune că «trupul pofteste împotriva duhului» <sup>1171</sup>, atunci adepții acestei ultime explicații înțeleg prin aceasta că atunci cînd obișnuința, păcatele ori plăcerile cărnii îl ațîță pe om, în fond îl

<sup>1169</sup>. Întîi expunerea principială, teoretică, după care urmează indicarea locului scripturistic.

<sup>1170</sup>. Gal., 5, 17.

<sup>1171</sup>. Gal., 5, 17.



distrează și-l înstrăinează de lucrurile dumnezeiești și duhovnicești <sup>1172</sup>. În realitate, atunci când ne dedicăm plăcerilor trupești nu ne mai rămâne timp liber pentru lucrurile dumnezeiești, care ne sînt folositoare pentru veșnicie. Și invers, un suflet care-și face timp pentru cele dumnezeiești și duhovnicești «făcîndu-se una cu Duhul lui Dumnezeu», acela pofteste — după cum se spune — împotriva trupului prin aceea că nu se lasă toropit de plăceri și înecat de desfrîuri, spre care simte atracțiile firii. Cei a căror părere o expunem aici vor înțelege cuvintele «dorința cărnii este vrăjmășie împotriva lui Dumnezeu» <sup>1173</sup>, nu în sensul că și trupul are într-adevăr un suflet și o înțelepciune proprie, ci în sensul impropriu în care obișnuim să vorbim cînd spunem că pămîntul e însetat și că ar dori să se adape cu apă; or, tocmai acest «ar dori» îl luăm noi nu în sens propriu, ci în sens impropriu, ca și cum am spune despre o casă că ar striga să fie reparată, precum și alte expresii asemănătoare <sup>1174</sup>. Deci, în acest chip trebuie să înțelegem înțelepciunea trupească și cuvintele «trupul pofteste împotriva duhului», la care ei mai adaugă de obicei și această expresie: «glasul sîngelui fratelui tău strigă către Mine, din pămînt» <sup>1175</sup>. Cel ce strigă către Dumnezeu nu este propriu-zis sîngele vărsat, ci se spune în sens larg că sîngele strigă la Dumnezeu ca răzbunare împotriva celui care a vărsat sîngele. Iar cuvintele Apostolului «Văd altă lege în mădularele mele» <sup>1176</sup>, ei le înțeleg așa, ca și cum ar fi zis: cine vrea să se dedice cuvîntului lui Dumnezeu, acela să se ferească de a fi distrat, împrăștiat ori constrîns de trebuințe și de necesități ale trupului, care se aflau în el ca un fel de lege, căci în astfel de condiții nu se poate dedica înțelepciunii lui Dumnezeu și contemplării tainelor dumnezeiești.

## V

Dar dacă printre «faptele trupului» Apostolul citează și «dezbinări, eresuri și pizmuiri» și altele, atunci înțeleg lucrurile așa: cînd cugătarea sufletului a decăzut, pentru că s-a supus patimilor trupești lăsîndu-se copleșită de mulțimea păcatelor, ea nu mai înțelege nimic din cele superioare și duhovnicești; atunci se spune că a devenit cu totul trupească, atributul acesta provenind din faptul că grija de trup a de-

1172. «Trupul care pofteste împotriva duhului» e, după Origen, sufletul care s-a lăsat atras spre plăcerile trupești, de ale căror desfătări s-a bucurat în viață.

1173. Rom., 8, 7.

1174. Ideea este exprimată neclar și adaosul acesta aduce confuzie, față de cele spuse anterior.

1175. Fac., 4, 10.

1176. Rom., 7, 23.

venit aproape exclusiv obiectul rîvnei și al voinței sale. Ba mai pun și această întrebare : cine ar putea găsi un astfel de creator <sup>1177</sup>, al unor atît de rele cugetări trupești, dacă mai poate el să fie numit creator ? Și susțin cu toată tăria că trebuie să credem că nu există alt creator al sufletului și al cărnii decît Dumnezeu. Iar dacă noi răspundem că, în însăși creația Sa, Bunul Dumnezeu a creat ceva potrivit Lui, acest lucru ar părea cu totul absurd. Or, dacă stă scris că «dorința cărnii este vrăjmășie împotriva lui Dumnezeu» <sup>1178</sup> și că acest lucru așa a fost rînduit încă de la creație, atunci va reieși că Dumnezeu ar fi creat o natură care I s-ar împotrivi, pentru că acest trup de care se vorbește ar fi ca o ființă însuflețită, care nu se supune nici Lui și nici Legii pentru că nici nu poate să li se supună. Dacă se primește această părere, atunci unde mai stă deosebirea dintre învățătura celor care susțin că ar fi fost create suflete de natură deosebită, dintre care unele spre mîntuire, iar altele spre pierzare ? <sup>1179</sup> Așa ceva e numai pe placul ereticilor, care, întrucît nu sînt în stare să susțină cu mărturii cuviincioase dreptatea lui Dumnezeu, prezintă astfel de scorniri nelegiuite.

Am expus, așadar pe cît ne-a stat în putință, după susținătorii diferitelor păreri, ceea ce se poate spune sub formă de discuție despre fiecare din aceste învățături : cititorul să aleagă din ele ce va crede mai acceptabil <sup>1180</sup>.

##### 5. CĂ LUMEA E CREATĂ ȘI ÎNCEPUTUL EI S-A FĂCUT ÎN TIMP <sup>1181</sup>



Una din învățăturile Bisericii ne spune, pe temeiul tradiției istorice, că lumea aceasta a fost creată, că a început să existe la un anumit moment și că, după învățătura despre sfîrșitul veacurilor cunoscută de toți, odată, ea va înceta să mai existe, nimicindu-se. De aceea nu va

1177. «Cugetul cărnii» (= sensus carnis, φρόνημα τῆς σαρκός) de care amintește sfîntul Pavel (Rom., 8, 6—7) și despre care tratează Origen (III, 4, 1) n-a fost creat de Dumnezeu ; el e rezultatul abuzului de libertate.

1178. Rom., 8, 7.

1179. Origen nu pare destul de clar atunci cînd vorbește de «teoria celor două suflete», așa cum face atunci cînd subliniază rolul puterii cugetătoare (τὸ ἡγεμονικὸν sau ἡ καρδία), care este sediul personalității și care ajută la decizia pentru bine sau pentru rău.

1180. Chiar dacă Origen a exprimat cele de mai sus sub formă de posibilitate, confuzia rămîne în afirmația existenței a două suflete, ca mai sus.

1181. Capitoarele 3, 5 și 3, 6 corespund paragrafului 7 anunțat cu titluri grecești în prefața acestei lucrări, deși atît Rufin cît și Fotie le designează, în mod separat, pe fiecare. În ce privește structura lucrării, Origen reia aici probleme despre care a mai vorbit și înainte, dar acum, sub alt aspect și în alt context. Probabil că diferitele tratate din «Περὶ ἀρχῶν» vor fi circulat separat, înainte ca lucrarea să fi fost încheată în întregime. Unii cred chiar că par. 3, 5—6 ar trebui alipit la tratatul despre Sfînta Scriptură, din par. 4, 1—3.

părea fără rost să mai reluăm puțin discuția asupra acestei teme. În ce privește mărturia pe care o aduc în această privință Scripturile, demonstrația pare cât se poate de ușoară. De aceea, dacă ereticii s-au ră-tăcit asupra unor puncte, asupra acestuia — întrucît trebuie să se plece în fața autorității Scripturii — par toți de acord <sup>1182</sup>.

Cînd e vorba de crearea lumii, care altă Scriptură ne-ar putea lă-muri mai bine, dacă nu aceea în care Moise a descris începuturile ei ? Cu toate că această expunere cuprinde însemnări mult mai adînci decît pare a arăta simpla istorisire a faptelor și cu toate că în ea se ascunde peste tot și o semnificație duhovnicească atunci cînd folosește slovele ca «văl» ca să exprime adevăruri tainice și adînci <sup>1183</sup>, totuși cuvîntul istorisirii afirmă că la un moment dat tot ce se vede a început să fie adus la viață. Cel dintîi care vorbește despre sfîrșitul lumii este (patriarhul) Iacov, atunci cînd mărturisește în fața fiilor săi, zicînd : «Adunați-vă, ca să vă spun ce are să fie cu voi în zilele cele de apoi» <sup>1184</sup>. Or, dacă există zile de apoi sau «după zilele din urmă» <sup>1185</sup>, atunci urmează că zilele care odată au început vor avea și sfîrșit. Și David se exprimă tot cam așa : «Cerurile vor pieri, iar Tu vei rămîne și toți ca o haină se vor învechi și ca un veșmînt îi vei schimba și se vor schimba. Dar Tu același ești și anii Tăi nu se vor împuțina» <sup>1186</sup>. Iar cînd Domnul și Min-tuitorul nostru a zis : «Cel Care i-a făcut la început i-a făcut bărbat și femeie» <sup>1187</sup>, mărturisește și El însuși că lumea a fost creată. Și cînd zice : «Cerul și pămîntul vor trece, dar cuvintele Mele nu vor tre-ce» <sup>1188</sup>, arată că lumea aceasta e pieritoare și că înaintează spre un sfîrșit. Dar și apostolul mărturisește acest lucru zicînd : «Căci făptura a fost supusă deșertăciunii — nu de voia ei, ci din pricina Aceluia care a supus-o — cu nădejde, pentru că și făptura însăși se va izbăvi din robia stricăciunii, ca să se bucure de libertatea mării fiilor lui Dum-nezeu» <sup>1189</sup>, iar prin aceste cuvinte afirmă și el sfîrșitul lumii, ca și

1182. Intrucît și gnosticii susțineau adevărul despre începutul și sfîrșitul lumii, Origen nu-i mai combate pe ei aici, ci pe păgîni.

1183. «Vălul literei» de care vorbește sfîntul Pavel (în II Cor., 3, 12—16) face aluzie la textul din Ieș., 34, 29—35. El e vălul interpretării literale, pe care singur Hristos îl descoperă (*Omil. Ieș.*, II, 4, în «P.S.B.» 6, p. 66—67, apoi *Com. Mat.*, X, 14, în «P.S.B.» 7). «Vălul» nu ascunde numai sensul tainic al Scripturii, ci corporalitatea, păcatul.

1184. *Fac.*, 49, 1.

1185. Rufin se pare că nu putea traduce aplicarea prepoziției ἐπι în sensul biblic al lumilor succesive.

1186. *Ps.* 101, 27—28.

1187. *Mt.*, 19, 4.

1188. *Mt.*, 24, 35.

1189. *Rom.*, 8, 20—21. Lui Origen i se pare că nădejdea de care vorbește aici sfîntul Pavel face aluzie la căderea îngerilor, care a provocat începutul lumii tru-pești și văzute.

atunci cînd spune: «căci fața acestei lumi trece»<sup>1190</sup>. Dar cînd a zis «făptura a fost supusă deșertăciunii», Apostolul arată în același timp și începutul ei. Căci dacă făptura a fost supusă deșertăciunii de dragul unei nădejdi oarecare, atunci ea a fost supusă dintr-un temei anumit și, ceea ce s-a făcut cu un temei, aceea trebuie neapărat să fi avut și un început. Căci fără un început nu era cu putință ca făptura să fie supusă deșertăciunii și nici nu putea nădăjdui să fie eliberată din robia stricăciunii dacă nu ar fi început odată să fie roabă a stricăciunii. Iar în Scripturi se pot găsi și alte multe texte de acest fel, dacă le căutăm pe îndelete, acolo unde s-a spus că lumea a avut un început și nădăjduiește să aibă și un sfîrșit.

## II

Dacă ar fi cineva care s-ar împotrivi pe această temă autorității Scripturii noastre și credinței noastre, atunci îl vom întreba dacă, după părerea lui, Dumnezeu poate cuprinde totul sau nu. Desigur, ar fi ceva cu totul nelegiuit să spui că El n-ar putea face așa ceva. Dar dacă el obiectează (cum și trebuie) că Dumnezeu cuprinde totul, urmează că din însuși faptul că toate pot fi cuprinse, trebuie să înțelegem că ele au un început și un sfîrșit. Căci ceea ce nici nu are un început nu poate fi nici înțeles. Oricare ar fi într-adevăr extensiunea pe care o poate lua mintea, posibilitatea de a înțelege se sustrage și se îndepărtează la ne-sfîrșit acolo unde nu există început<sup>1191</sup>.

## III

Dar de obicei ni se obiectează că dacă lumea a început în timp, atunci ce lucra oare Dumnezeu înainte de a fi început lumea să existe? Ca să presupui că firea lui Dumnezeu e imobilă și inertă<sup>1192</sup> e în același timp un lucru tot atît de nelegiuit și de absurd ca și cînd am gîndi că a fost un timp în care bunătatea Lui nu săvîrșea binele, iar atotputernicia nu-și arăta puterea ei. Ni se face adeseori această întîmpinare atunci cînd ne aud spunînd că lumea aceasta a început să existe la un moment dat și că noi putem număra anii vechimii ei pe baza mărturiilor

1190. I Cor., 7, 31.

1191. În paragrafele care urmează, Origen începe o discuție oțioasă, reluînd expunerea părerii sale despre succesiunea mai multor etape cronologice, nedeterminate, ca tot atîtea veacuri sau «eoni», în care ar urma să se desfășoare (după părerea lui) procesul de cădere sau de desprindere din «henada» sau unitatea primară și apoi, la sfîrșit, cea de «restabilire a tuturor» — în forma «supunerii» — cînd «Dumnezeu va fi totul în toate». Fiecare din aceste teme constituie o erezie, așa cum se arată la fiecare loc în parte.

1192. În siriacă s-a păstrat un dialog atribuit unui păgîn oarecare, Isocrate, care căutase să afirme așa ceva. Referințe la H. Crouzel, *Origène, op. cit.*, IV, 104.

din Scriptură <sup>1193</sup>. Dar la o astfel de afirmație nu cred că s-ar găsi vreun eretic <sup>1194</sup> care să poată răspunde cu ușurință, ținând seama numai de logica cugetării doctrinale <sup>1195</sup>. Și totuși, iată că noi vom da un răspuns logic, ținând seama desigur de regula noastră de credință, și vom spune că Dumnezeu nu a început să lucreze numai de atunci, de când a făcut lumea aceasta văzută, ci, așa cum după pieirea acesteia va urma alta <sup>1195 bis</sup>, tot așa după părerea noastră au existat alte lumi și înainte de a fi fost chemată la existență cea de acum. Or, amîndouă aceste teze le vom putea confirma bazîndu-ne pe autoritatea Scripturii, căci iată cum ne învață Isaia că după această lume va mai urma alta : «Într-adevăr, precum cerul cel nou și pămîntul cel nou pe care le voi face, zice Domnul, vor rămîne înaintea Mea...» <sup>1196</sup>. Iar Ecleziasul ne arată că înaintea acesteia au existat alte lumi : «Ceea ce a mai fost, aceea va mai fi și ceea ce s-a întîmplat se va mai petrece, căci nu este nimic nou sub soare. Dacă este vreun lucru despre care să se spună : Iată ceva nou! aceasta a fost în vremurile străvechi de dinaintea noastră» <sup>1197</sup>. Aceste mărturii confirmă ambele lucruri deodată : și că au existat veacuri înainte de această lume și că tot așa vor mai exista și alte veacuri după ce murim noi. Cu toate acestea nu trebuie să credem că au existat în același timp mai multe lumi deodată <sup>1198</sup>, ci că după una, va urma între

1193. După informațiile lui Fotie («Bibl.», 34) cel dintîi care a «fixat» vîrsta lumii a fost Iuliu Africanul, care, în fragmentele sale de cronică (Migne P.G., 10, 63—94), a numărat de la facerea lumii pînă la domnia lui Macrin (217—218) un număr de 5723 ani. Tratatul lui va fi fost cunoscut de Origen și probabil că la el face aici aluzie.

1194. Cei vizați aici sînt păgînii. Neoplatonicii erau dezbinați în privința veșniciei lumii : pe de o parte, (după Platon, *Timaios*, 28—29), admiteau crearea lumii de către demiurg, pe de alta, socoteau lumea ca emanație necesară a bunătății divine. Albinos susținea o lume fără început și fără sfîrșit. Plutarh și Aticos îi recunoșteau un început, dar negau că lumea va avea un sfîrșit (C. Andressen, *Logos und Nomos*, Berlin, 1966, p. 276 ș.u. Cf. Simonetti, *op. cit.*, p. 453).

1195. În fragmentele păstrate de Ieronim (*Epist.* 124, 9) se vorbește și de «lumi viitoare», pe cînd Rufin și Origen vorbeau mai ales de două lumi trecute, cea a misterelelor veșnice, caracterizată prin nașterea veșnică a Fiului, în calitate de Înțelepciune, prin Care au fost rînduite din veci toate, apoi lumea ființelor «preexistente», care «au căzut» și, în urma ei, ar fi creat Dumnezeu lumea actuală.

1195 bis. În viitor va exista numai lumea celor înviați. E greu de precizat în ce constă ideea lumilor succesive, de care se vorbește în cartea 3, 1—3. Credința în alte lumi, trecute sau viitoare față de lumea de care vorbește Scriptura, este tema filozofilor necreștine, pe care Origen a încercat să le introducă în sistemul doctrinal creștin, ceea ce a adus condamnarea sa de Biserică.

1196. Is., 66, 22. Profetul Isaia nu afirmă că cerul și pămîntul nou vor fi altă lume, ci, așa cum afirmă Apocalipsa și doctrina patristică, va fi lumea aceasta transfigurată, în care ființele cugetătoare vor fi consolidate în situația în care au fost găsite de Dreptul Judecător, cu plusul de har și binecuvîntare pe care Dumnezeu le va acorda după voia Sa. Origen interpretează forțat și comite încă o eroare.

1197. Ecl., 1, 9—10. Același eroare e susținută de Origen, ca cea semnalată de noi la nota precedentă.

1198. Origen respinge existența simultană a mai multor lumi, ca să combată pe gnostici, care afirmau în chip dualist existența unei lumi materiale și una a plîromei divine.

timp alta : asupra acestui punct nu-i necesar să mai intrăm în amănunte pentru că am făcut-o mai înainte <sup>1199</sup>.

#### IV

Cred că n-ar trebui să trecem sub tăcere, socotind lucru de prisos, faptul că Sfânta Scriptură a numit crearea lumii cu un nume nou și propriu atunci când a vorbit de «katabolia» lumii <sup>1200</sup>. Această expresie a fost tradusă în latinește destul de neprecis prin cuvintele «facerea lumii», în vreme ce în grecește *καταβολή* însemnează mai curînd «a da jos», adică a arunca în jos. În latinește l-au tradus, după cum am spus, în chip incorect, prin facerea sau «întemeierea lumii». Așa se exprima Mîntuitorul în Evanghelia după Ioan <sup>1201</sup> : «căci va fi atunci strîmtoare mare, cum n-a mai fost de la «începutul lumii» pînă acum și nici nu va mai fi» <sup>1202</sup>. Aici «începutul lumii» se referă la termenul *καταβολή* pe care trebuie să-l înțelegem în sensul în care l-am precizat mai înainte. În Epistola sa către Efeseni, Apostolul a folosit același cuvînt cînd a zis : «Întru El ne-a și ales, înainte de întemeierea lumii» <sup>1203</sup>. Și aici «întemeierea lumii» traducea pe același *καταβολή*, adică același înțeles pe care l-am arătat mai înainte. De aceea cred că merită să cercetăm ce anume se înțelege prin această expresie nouă. Eu cred că, întrucît sfîrșitul și desăvîrșirea sfinților se vor împlini în «cele ce nu se văd și care sînt veșnice» <sup>1204</sup>, va trebui ca din meditarea asupra acestui sfîrșit să înțelegem, după cum am arătat în mai multe rînduri înainte <sup>1205</sup>, că fapăturile cugetătoare au avut și ele un început asemănător. Or, dacă începutul lor se aseamănă cu sfîrșitul <sup>1206</sup> pe care-l nădăjduiesc, atunci fără nici o îndoială că și fapăturile au fost încă de la începutul lor în realități care «nu se văd și care sînt veșnice». Iar dacă așa stau lucru-

1199. Întărește, deci, eroarea sa.

1200. La Evr., 6, 1 *καταβολή* are sens de «punere» (a temeliei), în sensul de întemeiere sau creare a lumii : Mt., 13, 35 ; 25, 34 ; Lc., 11, 50 ; In, 17, 24 ; Evr., 4, 3 ; 9, 26 ; I Pt., 1, 20 ; Apoc., 13, 8 ; 17, 8. Ca să explice crearea lumii materiale, pe care o socotea drept consecință a căderii în păcat a îngerilor, Origen recurge la etimologia cuvîntului grec *καταβολή* care însemnează coborîre, punere jos. Interesant de observat că și Fericitul Ieronim se resimte de influența acestei păreri a lui Origen, atunci cînd explică, în *Comentariul la Epistola către Efeseni*, pasajul Ef., 1, 4 (Migne, P.L., XXVI, 476) ; de aceea Rufin i-a reproșat în *Apol. contra Hier.*, I, 26, iar Ieronim s-a apărat prin *Apol. adv. lib. Ruf.*, I, 22.

1201. De fapt, nu de Evanghelia după Ioan e vorba, ci de cea după Matei, 24, 21. Greșeala nu se știe dacă este a lui Origen ori a lui Rufin.

1202. Mt., 24, 21.

1203. Ef., 1, 4.

1204. II Cor., 4, 18.

1205. Acest text și rîndurile care urmează repetă doctrina sa eronată asupra mai multor lumi și cauza «căderii» unora din ființele cugetătoare.

1206. Extrasul Fericitului Ieronim (*Epist.*, 124, 9, citat și de Koetschau, *op. cit.*, p. 274) e o parafrază mai largă față de Origen, dar ideea e aceeași.

rile, atunci au coborât de sus în jos nu numai sufletele care au meritat acest lucru, ci și cele care pentru a sluji această lume<sup>1207</sup> au fost aduse chiar fără să vrea de la stările cele înalte și nevăzute, la cele pămîntești și văzute : «Căci făptura a fost supusă deșertăciunii — nu de voia ei, ci din cauza aceluia care a supus-o — cu nădejde»<sup>1208</sup> pentru ca soarele, luna, stelele și îngerii lui Dumnezeu să-și ducă la îndeplinire slujirea lor față de lume : pentru aceste suflete, care, din pricina prea marilor patimi ale cugetelor lor, au avut nevoie de aceste corpuri mai compacte și mai îngroșate și spre folosul celor cărora le era necesar, a fost întemeiată această lume văzută<sup>1209</sup>. Din această pricină, prin însemnarea acestui cuvînt *καταβολή* s-a indicat coborîrea tuturor de sus în jos. Desigur că întreaga creatură poartă în ea nădejdea libertății și a slobozirii de sub robia stricăciunii atunci cînd «fiii lui Dumnezeu», care au căzut și s-au împrăștiat, vor fi din nou adunați laolaltă sau atunci cînd își vor fi împlinit în această lume toate celelalte slujbe pe care le cunoaște numai singur Dumnezeu, Arhitectul lumii întregi. Așadar, trebuie să credem că lumea a fost zidită cu firea și vrednicia necesară pentru a putea cuprinde toate sufletele care au fost rînduite în ea ca să fie puse la probă dimpreună cu puterile (cerești, *n. tr.*) care de acum au fost create ca să le însoțească, să le îndrume și să le ajute. Nenumărate mărturii dovedesc că toate făpturile cugetătoare au una și aceeași fire<sup>1210</sup>, ceea ce-i necesar de subliniat pentru a apăra dreptatea lui Dumnezeu în toate lucrările prin care conduce El lumea, întrucît fiecare făptură are în ea însăși pricinile pentru care a fost pusă în cutare sau cutare condiție de viață.

## V

Aceasta este rînduiala pe care Dumnezeu a lăsat-o să se desfășoare, dar pe care încă de la începutul lumii o pusese, prevăzînd socotelile și cauzele atît ale celor care se învredniciră să intre în trupuri în urma

1207. Eroarea lui Origen constă aici nu numai în afirmarea unei lumi preexistente, de ființe cugetătoare, ci și în aceea că — fie că în acestea se presupun îngeri, fie suflete de oameni — el vorbește de o constrîngere : «au fost aduse fără să vrea, de la stările cele înalte și nevăzute, la cele pămîntești și văzute» — ceea ce e cu totul de neconceput din partea unui Dumnezeu care respectă, pînă la jertfirea de Sine, opera «mîinilor Sale». Ceea ce urmează (Rom., 8, 21) are un alt sens decît cel conceput de Origen, cum vom vedea în comentariile ulterioare.

1208. Rom., 8, 21.

1209. Urmează o expunere prin care își întărește doctrina sa privind «preexistența» sufletelor omenești, «întruparea» lor ca «pedeapsă» și «apocatastaza». Nu fără rost s-a adus lui Origen acuza că a disprețuit materia și trupul omenesc ; pentru el, trupul este o coajă, o anexă nefirească a speciei umane, care e consecința greșelii sufletului și de care va scăpa la sfîrșitul pedepsei. Or, întreaga gîndire ortodoxă descoperă sensul trupului în viața și mîntuirea omului și unica natură somato-psihică a omului. Întruparea Mîntuitorului și Învierea trupului Său omenesc sînt confirmarea prețuirii acestei plămăde făcute spre îndumnezeire.

1210. Aluzie la rătăcirea gnosticilor, care afirmau mai multe firi umane.

slăbirii cugetului lor, cît și a acelor care s-au lăsat tîrîți de dorința după plăceri văzute precum și a acelor care, după voia lor sau chiar înipotrirea voii lor <sup>1211</sup>, au fost siliți să îndeplinească anumite servicii față de cei căzuți în această stare și aceasta prin mijlocirea Celui care i-a supus, întru nădejde. Dar unii, fără să înțeleagă și fără să bage de seamă că aceste orînduiri fuseseră luate de Dumnezeu în urma unor cauze premergătoare <sup>1212</sup> legate de liberul aribtru, au cugetat că tot ce se petrece în lume ar fi rodul unor schimbări întimplătoare sau al unei necesități oarbe și că nimic n-ar depinde de voia noastră liberă. Prin aceasta ei n-au putut să învinuiască providența lui Dumnezeu că ar fi plină de greșeli.

## VI

Am mai spus înainte că toate sufletele care petreceau în această lume aveau nevoie de numeroși slujitori, îndrumători și ajutători; dar în vremile mai de pe urmă, cînd (în urma păcatului) tot neamul omenesc apucase pe un drum al pierzării parcă definitive, întrucît au ajuns să slăbească nu numai cei care erau conduși, ci și cei cărora li se încredințase grija să-i conducă <sup>1213</sup>, de la o vreme neamul omenesc n-a mai simțit lipsa unui astfel de ajutor și de asemenea apărători, ci a dorit el însuși ajutorul Făcătorului și Creatorului său, ca să refacă din nou crînduiala stricată și întinată de unii prin neascultare, iar la alții prin stăpînire greșită. De aceea, însuși Fiul cel unul născut al lui Dumnezeu, Care era Cuvîntul și Înțelepciunea Tatălui, atunci cînd Se afla lîngă Tatăl în «mărirea pe care a avut-o înainte de a fi lumea» <sup>1214</sup>, «S-a deșertat pe Sine luînd chip de rob și făcîndu-Se ascultător pînă la moarte» <sup>1215</sup> ca să învețe ascultarea pe cei care nu puteau dobîndi altfel mîntuirea decît prin ascultare, dar și să reinnoiască rînduiri stricate ale puterii de a conduce și de a governa, punînd pe toți vrăjmașii sub stăpînirea Lui și pentru că era nevoie să stăpînească pînă ce pe toți dușmanii îi va aduce la ascultare și să nimicească și pe cel din urmă dintre ei, care e moartea <sup>1216</sup>, ca să învețe pînă și pe conducători legile

<sup>1211</sup>. Fragmentul citat de Fericitul Ieronim e mai clar formulat, în sensul că, dintre făpturile cugetătoare trimise jos să ajute pe cei căzuți, unele au primit bucurii, altele numai silit, după cum reiese și din locul de la Rom., 8, 20, comentat de Origen mai sus.

<sup>1212</sup>. Prin «unii», Origen înțelege pe determiniști, astrologi, gnostici. Dar expresia: «în urma unor cauze premergătoare» indică din nou ideea despre «existența anterioară» a sufletelor umane, într-o viață care a determinat «coborîrea» lor în lumea aceasta văzută — erezie pe care am semnalat-o în textele respective.

<sup>1213</sup>. Îngerii păzitori ai persoanelor și ai popoarelor. Autorul continuă să construiască ipoteza sa eretică a unei lumi despre care Scriptura nu face nici pe departe afirmațiile pe care Origen și le consolidează cu artificii fanteziste.

<sup>1214</sup>. In., 17, 5.

<sup>1215</sup>. Fil., 2, 7.

<sup>1216</sup>. I Cor., 15, 25 și urm.



conducerii. Întrucît, aşadar, cum am mai spus, venise nu numai ca să înnoiască ordinea în îndeletnicirea de a conduce şi de a stăpîni, ci şi în aceea de a şti asculta, împlinind în Sine însuşi ceea ce voia să fie împlinit de alţii, (Hristos) nu S-a făcut ascultător de Tatăl numai pînă la moartea pe cruce <sup>1217</sup>, ci şi pînă la sfîrşitul veacului, îmbrăţişînd în El însuşi pe toţi cei pe care i-a supus Tatălui Său şi care ajung acum, prin El, la mîntuire <sup>1218</sup>. Pentru aceasta s-a zis că, deodată cu ei şi în ei, Se va supune şi El Tatălui întrucît totul trăieşte prin El şi El e capul tuturor şi în El se află deplinătatea tuturor celor ce ajung să guste mîntuirea. Tocmai acest lucru l-a zis despre El Apostolul: «Iar cînd toate vor fi supuse Lui, atunci şi Fiul însuşi Se va supune Celui ce I-a supus Lui toate, ca Dumnezeu să fie toate în toţi» <sup>1219</sup>.

## VII

Dar nu ştiu cum se face că ereticii <sup>1220</sup> răstălmăcesc părerea, pe care Apostolul o exprimă în aceste vorbe, degradînd cuvîntul «supunere», cînd e folosit în legătură cu El. Dacă ar căuta sensul propriu al acestui cuvînt l-ar găsi uşor pornind de la contrarul său. Căci dacă supunerea nu este un lucru bun, atunci urmează că măcar contrarul său, nesupunerea, va fi un bine. Căci cuvintele Apostolului: «Cînd toate vor fi supuse Lui, atunci şi Fiul însuşi Se va supune Celui ce I-a supus Lui toate» <sup>1221</sup> par a arăta, după înţelesul pe care li-l dau aceşti eretici, că acum El nu este supus Tatălui Său, dar îi va fi supus mai tîrziu, şi anume, numai după ce Tatăl îi va fi supus Lui mai întii toate. Dar mult mă mir cum se poate cugeta că Cel căruia — nefiind supus El însuşi, cîtă vreme nu-I sînt supuse Lui toate — abia atunci va trebui să I Se supună, după ce toate îi vor fi fost supuse Lui, după ce va deveni rege şi stăpîn peste tot, abia atunci spun ei că Se va supune, El, Care nu Se supusese deloc! Ei nu înţeleg că supunerea lui Hristos faţă de Tatăl Său exprimă fericirea desăvîrşirii noastre şi încununarea biruitoare a operei întreprinse de El, Care a restabilit în cel mai înalt grad nu numai arta de a guverna şi de a conduce, pe care a purificat-o la scara întregii făpturi, ci a înnoit şi relaţiile de ascultare şi de supunere în întreg neamul omenească, în-

1217. Aici sînt sintetizate cele mai importante aspecte ale mîntuirii obiective săvîrşite de Hristos.

1218. Credem că Origen se referă aici la întreaga fire omenească şi nu la «toţi cei pe care i-a supus» ca persoane. Căci teoria «recapitulării», acceptată în conţinutul ei de Origen, priveşte natura fiecăruia, dar nu pe fiecare om. Recapitularea e doctrină hristologică şi se referă la mîntuirea obiectivă, acordată de Hristos, pe cînd «fiecare» se mîntuieşte prin Duhul (Fiului) — noţiuni care — e drept — s-au limpezit mai tîrziu.

1219. I Cor., 15, 28.

1220. Ereticii vizaţi aici ar putea fi modalişti de mai tîrziu, ca Marcel de Ancira, dar, mai probabil, marcionişti.

1221. I Cor., 15, 28.

chinându-le apoi pe amândouă Tatălui. Așadar, dacă recunoști ca bună și salutară supunerea prin care — precum s-a scris — și Fiul Se supune Tatălui Său, atunci urmează în chip foarte logic și consecvent că și supunerea vrăjmașilor sub ascultarea Fiului lui Dumnezeu, de care vorbim aici, va fi socotită ca izbăvitoare și folositoare; iar cât privește supunerea Fiului față de Tatăl, prin ea se înțelege deplina restaurare a întregii creațiuni, după cum tot așa și prin supunerea vrăjmașilor față de Fiul lui Dumnezeu se înțelege mântuirea și restabilirea prin El a tuturor celor care fuseseră pierduți <sup>1222</sup>.

### VIII

Și această supunere se va înfăptui după modalități, după rinduieli și soroace stabilite, dar ea nu se va face nici prin voie, constrângere oarecare, sau prin forță, silind supunerea lumii întregi la ascultarea de Dumnezeu, ci prin lucrarea cuvântului, a rațiunii, a învățaturii a încurajării celor mai buni, a faptelor bune, precum și prin muștrări potrivite și amenințări corespunzătoare îndreptate în chip just împotriva celor care nesocotesc grija pentru mântuirea lor și care nu arată trezvie pentru vindecarea lor <sup>1223</sup>. Doar și noi, oamenii, în creșterea slujitorilor, a fiilor noștri, atita vreme cât ei nu sînt încă în vîrsta priceperii mature îi ținem în frîu prin muștrări și prin frică <sup>1224</sup>, în schimb, după ce au ajuns să înțeleagă ce e bun, folositor și cinstit, atunci încetează teama de bătaie și-i înduplecăm, îndemnîndu-i prin sfat și judecată spre tot lucrul bun. Dar în ce fel trebuie îndrumat fiecare, ținînd seama și de voia liberă a tuturor făpturilor cugetătoare, cu alte cuvinte, și care

1222. Este unul din multele locuri în care apare teoria «restabilirii» sau a «apocatastazei», doctrină prin care Origen capătă și trista celebritate a întemeietorului de erezii. Căci, pe lângă cele deja semnalate: preexistențianismul, teoria mai multor lumi succesive, deprecierea valorii trupului omenesc, pe alocuri și un subordinatizantism evaziv, Origen aruncă în arena luptelor de idei teoria apocatastazei prin care se înțelege reasezarea în stare de fericire (potrivit credinței sale că totul trebuie să aibă un același sfîrșit ca și începutul) a tuturor ființelor cugetătoare (și nu numai acestea, dar mai ales ele), indiferent de păcătoșenia lor sau de «vrăjmășia» pe care o au către Creator. Dacă Biserica a condamnat continuu această teorie, este pentru faptul că — deși afirmă fără greș marea milă și dragoste a lui Dumnezeu — Creatorul a adus la ființă făpturi conștiente și responsabile, care își dovedesc aceste atribute prin libera alegere a unei bune finalități, adică angajarea voită și liberă pe drumul spre Dumnezeu. O încălcare a libertății omului de a-L nega, și respinge chiar, pe Dumnezeu, încălcare comisă de Acesta, ar contura un Dumnezeu care a creat roboți, entități robite unor legi impersonale ori unor violențări prilejuite chiar de El, Care le-ar obliga să vină spre El. Aceasta ar nega atît libertatea omului, cît și a duhurilor, dar și caracterul esențial care ni-L prezintă pe Dumnezeu ca fiind IUBIREA. Între iubire și silnicie este o incompatibilitate totală și aceasta nu a întrevăzut Origen.

1223. Se pare că adesea Origen uită să pomenească, în asemenea cazuri, de har, de lucrarea Sfîntului Duh.

1224. Ca și la Clement Alexandrinul, (*Pedagogul*, III, 12, 87), teama nu e decît un stadiu începător; apropierea de Dumnezeu se face prin iubire liberă (II, 4, 4).

anume sînt cei pregătiți, cei dornici de a primi și de a se îmbogăți prin cuvîntul lui Dumnezeu, sau care sînt cei care (pentru primirea acestui cuvînt) cer încă o amîinare, sau care sînt cei pentru care acest cuvînt rămîne încă cu totul ascuns, făcînd în așa fel încît urechea lor să se țină departe de acesta și, pe de altă parte, care sînt cei pe care (pentru că au oisprețuit cuvîntul lui Dumnezeu care le-a fost arătat și propovăduit) acest cuvînt îi încarcă cu muștrări și pedepse aplicate în vederea mîntuirii lor, cerîndu-li-se în felul acesta îndreptarea lor, în fine, cei cărora le mai oferă cîteva prilejuri de mîntuire pentru ca unii să poată primi uneori o mîntuire nemincinoasă în urma unui răspuns inspirat de credință <sup>1225</sup>, pentru care cauze și cu ce prilejuri au loc toate acestea, ce anume constată în ei înțelepciunea dumnezeiască sau ce imbolduri de voință vede ea în guvernarea lumii — toate acestea le vede singur Dumnezeu <sup>1226</sup> și Fiul Său cel unul născut, prin Care a fost creată și restaurată lumea întreagă, precum și prin Duhul Sfînt care sfințește toate, Care porcede din Tatăl însuși <sup>1227</sup> și Căruia mărire se cuvine în veci, Amin.

## 6. DESPRE SFÎRȘITUL LUMII <sup>1228</sup>

### I

E drept că despre sfîrșitul lumii, așa cum ni-l prezintă autoritatea Scripturii, am discutat și mai înainte, atîta cît a stat în puterile noastre și credem că atîta era destul ca să avem o idee suficientă despre această problemă. Cu toate acestea, vom mai atinge aici cîteva aspecte ale ei, întrucît însuși mersul discuției ne-o cere.

Așadar, binele suprem, spre care se zorește toată făptura cugetătoare și care pe drept poate fi numit ținta tuturor, a mai fost formulat adeseori

<sup>1225.</sup> Centuriații de Magdeburg (Centuria III, cap. 10, col. 259, Basel 1562) fac din Origen un susținător al concepției luterane despre mîntuirea «sola fide», pe cînd în realitate el susține (*Com. Rom.* III, 9) că credința este ca o rădăcină pe care cresc tulpina, florile și fructele faptelor bune. (Citat după H. Crouzel, *Origène*, IV, 118).

<sup>1226.</sup> Parte din întrebările pe care și le pune Origen aici au primit răspuns în teologia veacurilor următoare, în patristică, în hotărîri sinodale, în comentariile părinților și scriitorilor bisericești ortodocși, în glăsuirea iconografiei sau a anonimilor cîntăreji de strană din trecut.

<sup>1227.</sup> Unii cred că doxologia de aici ar marca sfîrșitul operei lui Origen, dar pe nedrept, întrucît o mai întîlnim și la sfîrșitul altor capitole ale prezentei lucrări.

<sup>1228.</sup> Fotie («*Bibl.*», 8) credea că acest ultim capitol al cărții a III-a ar face parte din cartea a IV-a ca început al părții a IV-a, dar toate manuscrisele, inclusiv criticile lui Ieronim și ale lui Iustinian, situează capitolul aici. După cum a afirmat în prefața dinaintea cărții a III-a, Rufin a remaniat, prescurtînd, textul lui Origen.

și de foarte mulți filozofi cam în felul acesta <sup>1229</sup> : binele suprem constă în a dobîndi asemănarea cu Dumnezeu, pe cît e cu putință acest lucru. Dar eu cred că acest lucru nu l-au aflat de la ei, ci l-au împrumutat din cărțile noastre sfinte <sup>1230</sup>. Căci iată ce stă într-adevăr scris mai înainte de orice în cartea lui Moise, unde se istorisește despre facerea omului : «Și a zis Dumnezeu : Să facem om după chipul și asemănarea Noastră», și apoi adaugă : «Și a făcut Dumnezeu pe om după chipul Său ; după chipul lui Dumnezeu l-a făcut ; a făcut bărbat și femeie. Și Dumnezeu i-a binecuvîntat» <sup>1231</sup>.

Iar cînd a zis repetat : «după chipul lui Dumnezeu l-a făcut» n-a mai zis «și după asemănare», ceea ce nu vrea să spună altceva decît că omul a primit vrednicia chipului la prima lui creație, pe cînd desăvîrșirea asemănării i-a amînat-o pînă la sfîrșitul lumii <sup>1232</sup>. Cu alte cuvinte, această asemănare trebuia să și-o cîștige omul prin strădania activității sale, prin imitarea lui Dumnezeu <sup>1233</sup>, adică posibilitatea acestei desăvîrșiri, care-i fusese dată încă de la început prin vrednicia chipului <sup>1234</sup>, omul trebuia s-o îplinească el însuși într-o asemănare perfectă, prin săvîrșirea de fapte bune pînă la sfîrșit. Cu și mai multă limpezime și evidență confirmă acest lucru apostolul Ioan cînd zice : «Iubiților, ce vom fi nu s-a arătat pînă acum. Ci știm că, atunci cînd El Se va arăta, vom fi asemenea Lui» <sup>1235</sup>, căci aici a vorbit fără nici o îndoială despre Mîntuitorul. Prin aceasta el afirmă cu mare siguranță atît sfîrșitul tuturor lucrurilor — pe care momentan spune că nu-l cunoaște încă — cît și asemănarea noastră cu Dumnezeu, în care trebuie să nădăjduim și care ne va fi dată potrivit celei mai bune aprecieri ale meri-

1229. Se cunoaște afirmația lui Platon (*Theetet*, 176 : «Ieșirea din lumea aceasta constă în a te asemena cu Dumnezeu pe cît se poate, iar cu El te asemeni atunci cînd te faci drept și sfînt prin înțelepciune»), care a avut un răsunset excepțional asupra evreilor eleniști și asupra creștinilor. Încă Clement Alexandrinul va face un pas mai departe, atunci cînd va adăuga un aspect nou acestei cugetări : numai semenul cunoaște pe semen (*Strom.*, II, 19, 97, 100), din care Dionisie Pseudo-Areopagitul va construi celebrul său principiu omiotic, unul din stîlpii spiritualității răsăritene. Oricum, Origen este și aici unul din propagatorii acestei perspective creștine.

1230. Platon și filozofii greci au împrumutat din Scriptură tot ce au găsit mai bun. Iată o temă care s-a răspîndit foarte de timpuriu de apologetica creștină (Iustin, *Apologia prima*, 59—60 ; Teofil de Antiohia, *Către Autolc*, I, 14 ; III, 23, în traducere română, «P.S.B.», 2, București, 1980, p. 64—66 ; 291—292 ; 343—344). Origen vorbește adeseori de «furtul grecilor» : *Com. Cînt. Cînt.*, *C. Cels.* și altele.

1231. *Fac.*, I, 26—27.

1232. Ca și sfîntul Irineu și Clement, Origen face și el deosebire între «chip» și «asemănare» (*C. Cels.*, IV, 31 ; *Despre rugăciune*, XXVII, 2 etc.).

1233. Am văzut și aici că imitarea lui Hristos și a lui Dumnezeu e o idee familiară la Origen (*Despre rugăciune*, XXII, 4 ; *C. Cels.*, IV, 28 etc.).

1234. S-a afirmat greșit de către mulți, în frunte cu Fericitul Ieronim și apoi de unii protestanți — spune Crouzel (*Origène, op. cit.*, IV, 124) — că Origen ar fi susținut că prin păcatul strămoșesc, omul și-ar fi pierdut chipul lui Dumnezeu.

1235. I In, 3, 2.

telor <sup>1236</sup>. Dar și Dumnezeu însuși înfățișează în Evanghelie această asemănare nu numai ca avînd să se desfășoare în viitor, ci ca trebuind să se realizeze prin mijlocirea Lui <sup>1237</sup>, întrucît Se învoiește El însuși să o ceară de la Tatăl Său pentru apostolii Săi, atunci cînd zice: «Părinte, voiesc ca unde sînt Eu să fie împreună cu Mine și aceia pe care Mi i-ai dat» și «după cum Tu, Părinte, întru Mine și Eu între Tine, așa și aceea în Noi să fie una» <sup>1238</sup>. Ca să zicem așa, se pare că tocmai prin aceea va progresa asemănarea, ca ceea ce-i asemenea să devină una <sup>1239</sup>, căci fără nici o îndoială, la terminarea sau la sfîrșitul lumii «Dumnezeu va fi totul în toate» <sup>1240</sup>.

Aici <sup>1241</sup> se întrebă unii dacă nu cumva esența firii trupești, chiar dacă va fi în întregime purificată și cu totul înduhovnicită, va fi o piedică în calea vredniciei «asemănării» și unirii propriu-zise (cu Dumnezeu), întrucît firea dumnezeiască fiind cu totul netrupească, cea care este în trup nu pare că ar putea fi numită cu totul asemănătoare <sup>1241 bis</sup>, nici să fie deciarată «una cu ea», mai ales că adevărul credinței noastre învață că trebuie să raportăm unitatea Fiului cu Tatăl la natura lor proprie.

## II

Dar întrucît ni s-a făgăduit că Dumnezeu va fi totul în toate și în toți, e logic că n-ar trebui să credem că și viețuitoarele, vitele și celelalte dobitoace vor prinde acest sfîrșit, pentru că nu se spune că Dumnezeu e prezent și în aceste viețuitoare, în vite și în dobitoace, ca să nu mai vorbesc de lemn și de pietre, din frica de a nu se spune că și în

1236. Se pare că termenul de «merit» este înțeles de Origen în mod apusean-catolic. Termenul este străin teologiei răsăritene, dar prin automatismele care apar în doctrina mîntuirii la Origen, acest termen sună apropiat de stilul său și de cel al teologiei romano-catolice, deși el este diferit plasat în contextul capitolelor în care el funcționează la Origen, față de catolicism.

1237. De fapt, prin Hristos ajungem la adevăr și devenim fii ai Tatălui (*Com. Ioan*, I, 27 (29) 189; XX, 28 (22) 245—248 etc.).

1238. *In*, 17, 24; 21.

1239. Unitatea e perfecțiune, multiplicitatea, imperfecțiune: *Despre rugăciune XXI*, 2: XXVII, 8.

1240. I Cor., 15, 28.

1241. Paragraful acesta e redat mai pe larg, în trei fragmente, de Fericitul Ierolim (*Epist.* 124, 9). Critica mai nouă constată că aici Rufin a făcut o reducere drastică, totuși ideea nu-i denaturată în redactarea lui. Cf. Crouzel, *op. cit.*, IV, p. 128—130.

1241 bis. Se resimte și aici înțelegerea deficitară a lui Origen în privința trupului omenesc și a transfigurării lui după înviere. Este explicabil ca el să nu fi avut viziunea aceasta, pe care doctrina ulterioară a consolidat-o și a precizat-o în sensul că: trupul e parte din ființa omului, că nu există om fără trup nici înainte de cădere, nici după, și nici după înviere. «Corporalitatea» omului după învierea trupului rămîne valabilă, decît că trupul va fi nemuritor într-o formă nouă, o substanță neînvințată de păcat — cum spun sfinții părinți. În această «materie» nouă — ca și în cea primă, de la creare — trupul nu este o piedică în «asemănarea» cu Dumnezeu, ci el însuși va fi îndumnezeit, iar omul care va fi «asemenea» cu Dumnezeu va purta un trup asemenea cu cel hristic, care depășea legile fizice ale materiei actuale.

ele este Dumnezeu <sup>1242</sup>. Mai credem totodată că nici o răutate nu va dura pînă la acel sfîrșit de teamă ca, întrucît s-a spus că atunci «Dumnezeu va fi totul în toate», să nu se spună că undeva, într-un vas, s-ar mai afla atunci încă vreun pic de răutate. De aceea trebuie cercetat cu multă grijă ce înțeles au desăvirșirea fericirii și sfîrșitul tuturor lucrurilor: nu s-a zis numai că «Dumnezeu va fi totul în toate», ci că este «totul». Să vedem, dar, ce înseamnă acest «totul» pe care-l va înfățișa Dumnezeu «în toate».

### III

Sînt de părere că aceste cuvinte atribuite lui Dumnezeu, a fi «totul în toate», însemnează în același timp că El va fi totul în fiecare ființă <sup>1243</sup>. El va fi totul în fiecare ființă în înțelesul că tot ceea ce o făptură cugetătoare, curățată de toate necurățiile păcatelor și limpezită cu totul de toți norii răutății, poate simți, înțelege și crede că totul va fi numai Dumnezeu și că ea nu va face nimic altceva decît să-L simtă pe Dumnezeu, să cugete la El, să-L contemple, să-L respecte ca Dumnezeu, că de acum Dumnezeu va fi în toți cu toate înclinările lor și că astfel și pentru ea va fi totul. Atunci nu va mai exista deosebire între bine și rău, căci nu va mai exista rău <sup>1243 bis</sup> — propriu-zis Dumnezeu își este Lui totul, El în care răul nu poate exista — și nici cine să mai dorească să mănince din pomul cunoștinței binelui și răului, care de acum petrece numai în bine și pentru care Dumnezeu este iarăși totul. Dacă, așadar, sfîrșitul, refăcut după starea de la început și de la încheierea lucrurilor puse din nou în legătură cu începuturile lor vor restabili din nou starea pe care o avusese la început făptura cugetătoare cînd nu avea nevoie să guste din mărul cunoștinței binelui și răului, după ce va fi îndepărtat din ea orice sentiment de răutate și după ce-l va fi spălat bine ca să ajungă la curățenie și seninătate deplină, atunci numai Acela, Care a singurul Dumnezeu bun, va de-

1242. Cum se spune la Ier. 23, 24: «Au nu umplu Eu cerul și pămîntul?». Dar Origen preciza că întrucît numai omul a fost creat «după chipul și asemănarea lui Dumnezeu» (Fac. 1, 26—27) numai în El putea fi prezent «în duh».

1243. Prin aceste cuvinte e formulată și aici, mai clar încă, credința lui eronată despre «restabilirea» sau *apocatastaza* finală a tuturor sau despre revenirea la unitatea din *henada* primordială, opinie care a fost condamnată de Biserică în sinodul V ecumenic.

1243 bis. Origen întărește afirmațiile sale anterioare, pretinzînd și că «răul» nu va mai exista. Cum am arătat în notele acestui capitol, Origen crede greșit că diavolul și îngerii săi vor fi copleșiți de mila lui Dumnezeu. Dar prin aceasta, el contestă afirmația Scripturii despre focul cel veșnic, în care va fi «plingerea și scrișnirea dinților» (Mt., 13, 42) și despre care toată teologia răsăriteană vorbește în termeni categorici: iadul — ca și veșnicia lui — este descris de însuși Mîntuitorul, ca fiind «pedeapsa» cea veșnică, în care vor fi trecuți, la Dreapta Judecată, cei «de-a stînga», după cum veșnic este și paradisul, în care vor fi trecuți cei «de-a dreapta».

veni pentru ea totul și va fi totul nu numai în unii și nici în cei mai mulți, ci în toți, cînd nu va mai fi moarte<sup>1244</sup>, nici «boldul morții» și nici altă urmă de rău: atunci într-adevăr Dumnezeu va fi totul în toți. Dar această desăvîrșire și această fericire a făpturilor cugetătoare unii cred că se vor prelungi în starea în care am vorbit, adică aceea în care toate ființele au pe Dumnezeu în ele și cînd Dumnezeu este totul pentru ele, bine înțeles dacă firea lor trupească nu le îndepărtează cu totul de El. De altminteri, ei își închipuie că substanța materială ar fi o piedică la gustarea din mărirea fericirii supreme. Dar despre acest lucru noi am discutat și am relatat mai deplin în paginile anterioare tot ce am crezut de cuviință.

#### IV

Întrucît găsim<sup>1245</sup> la apostolul Pavel o mențiune despre «trupul cel duhovnicesc» să ne silim să cercetăm, pe cît ne ajută puterile, ce anume trebuie să credem despre acest lucru. După cîte ne ajută priceperea, credem că însușirea principală a unui astfel de «trup duhovnicesc» este de așa fel încît să poată fi locuit nu numai de suflete sfinte și desăvîrșite, ci de orice creatură<sup>1246</sup> care va fi fost eliberată din robia stricăciunii. Despre acest trup Apostolul mai spune că «avem casă nefăcută de mîină, veșnică, în ceruri»<sup>1247</sup> adică în locașurile celor fericiți. De aici se poate vedea cît de curată, de subtilă și de mărită va fi calitatea acestui trup, dacă-l comparăm cu cele care — deși cerești și foarte strălucitoare — sînt totuși «făcute de mîină» și văzute<sup>1248</sup>. În schimb, despre acela se spune că este «o casă nefăcută de mîină, veșnică, în ceruri». Așadar, întrucît «cel văzut este trecător» pe cînd «cel nevăzut este veșnic», toate aceste trupuri pe care le vedem, fie pe pămînt, fie în ceruri, care pot fi văzute întrucît sînt făcute de mîină și nu sînt veșnice, sînt întrecute cu mult de cel care nu se vede și nici nu-i făcut de mîină, ci e veșnic. Pornind de la această comparație, putem deduce frumusețea, măreția și strălucirea trupului duhovnicesc, căci pe bună dreptate stă scris că «cele ce ochiul n-a văzut și urechea n-a auzit, și la inima omului nu s-au suit, pe acestea le-a gătit Dum-

1244. A se vedea tot în *Convorbirile cu Heraclide* (525) aspectul întreit sub care vede Origen moartea: 1. «a muri păcatului» (Rom. 6, 2), 2. «a muri în păcat» (Iez. 18, 4) și 3. moartea fizică. Aici se face aluzie la moartea spirituală sau în păcat. A se vedea notele precedente.

1245. Iarăși o prescurtare la Rufin; în schimb extrasele lui Ieronim (redate și de Koetschau în *op. cit.*, p. 286—287) nu aduc schimbări în sens.

1246. Ideea corporalității «eterate» a mai expus-o Origen și în II, 3, 6—7. În fond e vorba de «trupul duhovnicesc» din I Cor., 15, 44.

1247. II Cor., 5, 1.

1248. Poate că expresia «făcute de mîină» se referă la astre. În II, 3, 6, în *G. Cels.*, VII, 5 și în alte locuri Origen afirma în chip repetat că numai singură Treimea Sfîntă e fără corp.

nezeu celor ce-L iubesc pe El»<sup>1249</sup>. Și nu este nici o îndoială că firea acestui trup care-i al nostru, datorită voinței lui Dumnezeu care l-a zidit în acest chip, va putea ajunge prin mijlocirea Creatorului la această calitate de trup foarte subtil, foarte curat și foarte strălucitor, după cum va cere-o starea lucrurilor, și după cum vor pretinde-o vredniciile firii cugetătoare. Și într-adevăr, când lumea a avut nevoie de varietate și de diversitate, materia s-a plecat cu toată ființa și sub diferite chipuri înaintea Creatorului<sup>1250</sup>, în calitatea Lui de Domn și Făcător al ei, pentru ca să poată plăsmui din ea înfățișările cele mai diferite ale ființelor cerești și pămîntești. Dar când toate ființele vor începe să se grăbească «să se facă toate una», după cum «Tatăl și Fiul una sînt», atunci urmează că va trebui să acceptăm că acolo unde toți sînt una, acolo nu va mai exista nici o diversitate.

## V

Într-adevăr de aceea stă scris că «vrăjmașul cel din urmă care va fi nimit este moartea»<sup>1251</sup>, încît de acum nu va mai fi nici o tristețe pentru că «moartea nu va mai fi»<sup>1252</sup>, iar unde nu-i nici o dezbinare, acolo nu-i nici un dușman. Această nimicire a «celui din urmă vrăjmaș» nu trebuie s-o înțelegem în sensul că substanța sa făcută de Dumnezeu va pieri, ci în sensul că gîndurile și voința sa de dușmănie, care provin nu de la Dumnezeu, ci de la ea însăși, vor înceta să mai existe. E nimită, deci, dar nu pentru ca să nu mai existe, ci pentru ca pe viitor să nu mai fie nici moarte și nici dușman<sup>1253</sup>. Căci Celui Atotputernic «nimic nu îi este cu neputință»<sup>1254</sup>, nimic nu-i nevindecabil pentru Creatorul său: El toate le-a făcut ca viață să aibă, iar tot ce a fost făcut ca să existe, nu poate înceta de a exista. Tocmai

1249. I Cor., 2, 9.

1250. E vorba de crearea condițiilor fizice pentru desfășurarea vieții pe pămînt. Aceeași idee e dezvoltată și mai sus II, 1, 2 și 4.

1251. I Cor., 15, 28.

1252. I Cor., 15, 26. În rîndurile următoare, autorul spune că «voința de dușmănie» a diavolului «va înceta să mai existe». Afirmatia este prezumțioasă și ține de altă doctrină decît cea a adevărului revelat.

1253. Poate că la acest pasaj se referă anatematismul 9 din anul 543 care condamna credința că diavolul s-ar mai putea converti și că deci chinurile iadului n-ar fi veșnice. Origen afirmă că diavolul s-ar putea întoarce, dar nu vrea el, pentru că e «pornit» pe rău. Dar dacă — așa cum subliniază azi unii filoorigeniști — Origen nu recunoaște că ar fi afirmat «întoarcerea» la Dumnezeu a diavolului, căci în cazul acesta el ar fi «nebun» (Cf. Rufin, *De adult. libr. Orig. 7*), cum se interpretează cele de mai sus? Aici nu este o eroare de formulare, căci în alte locuri reia aceeași idee, cum și în rîndurile ce urmează, cînd explică astfel: «E nimită (voința de dușmănie a diavolului), dar nu pentru ca să nu mai existe, ci pentru ca, pe viitor, să nu mai fie nici moarte, nici dușman». În aceasta el explică pentru ce gîndește că diavolul va regreta împotrivirea lui și se va întoarce. Sînt însă afirmații neteologice, fără temeii și arbitrar.

1254. Iov, 42, 3, (citație după ediția sinodală din 1914).



de aceea, chiar dacă ele se pot schimba sau diversifica și chiar dacă potrivit vredniciei pot fi încadrate mai sus ori mai jos, niște ființe care au fost făcute de Dumnezeu ca să existe și să dureze nu pot primi o moarte care le-ar atinge în însăși substanța lor<sup>1255</sup>. Căci dacă părerea mulțimii spune că ființele au pierit, însemnează numaidecît că regula credinței și a adevărului acceptă că ele de fapt ar fi și murit. În sfîrșit, dacă după judecata celor nebuni și a celor necredincioși, trupul nostru dispăre după moarte în așa fel că, după cum cred, absolut nimic nu mai rămîne din substanța lui, în schimb, noi, care credem că trupul va învia, înțelegem doar că moartea aduce aici o schimbare oarecare, dar sîntem siguri că substanța lui continuă să existe<sup>1256</sup> și că, la un moment dat, după voința Creatorului, ea va fi din nou restaurată să trăiască și atunci va interveni o nouă schimbare: într-adevăr, ceea ce a fost mai întîi «din pămînt» și «pămîntesc»<sup>1257</sup> și apoi nimic prin moarte și din nou iarăși «pămînt și cenușă» — căci se spune «pămînt ești și în pămînt te vei întoarce»<sup>1258</sup> — după aceea va învia din pămînt și, apoi, după cum o cer meritele sufletului care a locuit în el, se va înălța pînă la măreția trupului celui duhovnicesc<sup>1259</sup>.

## VI

Și apoi trebuie să ne gîndim că întreagă substanța trupului nostru va fi adusă în această stare în timpul cînd totul va fi readus ca «să fie una» și cînd «Dumnezeu va fi totul în toate»; dar că acest lucru nu se va întîmpla dintr-odată, ci pe încetul și treptat în decursul a nenumărate și nesfîrșite veacuri<sup>1260</sup>, cînd pe nesimțite și rînd pe rînd se va desfășura procesul de îndreptare și de curățire. Unii adică aleargă

1255. Dumnezeu a zidit pe om spre nesticăciune, dar «prin pizma diavolului moartea a intrat în lume» (*Inț. Sol.*, 2, 23—24, în ediția sinodală din 1914).

1256. Arbitrară este și această opinie, că substanța trupului continuă să existe după moarte și că va fi «restaurată». Este ca și cum moartea trupeză nu ar fi o totală distrugere, ci formală. În afara faptului că această filozofare a lui Origen e în afara doctrinei creștine, ea mai și obligă la deducția că Dumnezeu, Care a creat totul din nimic, nu ar putea dăruia din nou, din nimic, trupul fiecăruia născut din neamul lui Adam.

1257. I Cor., 15, 47.

1258. Fac., 18, 27; 3, 19. Adam, omul cel dintîi, a fost luat din pămînt, dar avea în el suflarea de viață după chip divin. Întrucît s-a lăsat stăpînit de plăceri pămîntești, a fost sortit morții. Prin învierea adusă de Hristos, omul «cel nou» poate ajunge în nesticăciune dacă se silește să se asemene Domnului.

1259. În alte locuri Origen prezintă misterul învierii ca o putere «magnetică» a spiritului de a-și recăpăta iarăși «haina» trupeză. E greu de sesizat aici puterea lui Dumnezeu, a harului, în această concepție origenistă.

1260. Origen vede curățirea păcătoșilor în sensul «apocatastazei», idee care rămîne în afara doctrinei creștine despre mîntuire, ca și modul acesta mecanic al unei purificări în etapele unor vieți succesive. Însăși această operație făcută «pe nesimțite» văduvește procesul mîntuirii, atît de intervenția activă a harului divin, cît și de efortul pe care-l cunoaște doctrina ortodoxă în conlucrarea omului la propria lui curățire.

înainte și se grăbesc spre înălțimi, alții îi urmează la scurtă distanță și iarăși alții vin cu mult în urmă. Și așa sînt nenumărate categorii de alergători, care se întorc din vrăjmășie la împăcare cu Dumnezeu, iar la urmă de tot stă «vrăjmașul cel din urmă, care este moartea» și care «încă va fi nimicit» pentru ca de acum să nu mai fie dușman<sup>1261</sup>.

Cînd toate sufletele cugetătoare vor fi fost readuse la această stare, atunci și firea trupului nostru de acum va fi ridicată la slava «trupului duhovnicesc». După cum vedem că, printre firile cuvîntătoare, cele care au trăit în chip nevrednic din pricina păcatelor nu sînt diferite<sup>1262</sup> de cele care au fost chemate la fericire pe urma faptelor lor bune, ci vedem că și sufletele care fuseseră mai înainte păcătoase, în urma întoarcerii lor și a împăcării cu Dumnezeu, sînt chemate acum din nou la fericire, tot așa trebuie să cugetăm și despre firea trupului: trupul de care ne folosim acum, cu grosolănia, cu stricăciunea și cu neputințele lui, nu e altul decît cel de care ne vom folosi și atunci în nestricăciune, în slavă și în mărire, ci va fi același<sup>1263</sup> care va fi părșit neputințele de care suferă acum, doar se va schimba întru slavă, înduhovnicindu-se, în înțelesul că, ceea ce a fost «vas de necinste» va deveni acum, prin curățire, «vas de cinste» și locaș de fericire<sup>1264</sup>. Și trebuie să credem că va continua să fie mereu și fără schimbare în aceeași stare prin voința Creatorului, pentru garantarea căreia avem această afirmație a apostolului Pavel: «avem zidire de la Dumnezeu, casă nefăcută de mîină, veșnică, în ceruri»<sup>1265</sup>.

Și într-adevăr, credința Bisericii nu primește ceea ce spun unii filozofi greci, anume că, în afară de acest trup compus din patru elemente, mai există și un al cincilea trup<sup>1266</sup> cu totul diferit și deosebit de trupul nostru: în Scripturile Sfinte nu se poate afla nici cea mai mică aluzie despre așa ceva și nici logica lucrurilor nu ne lasă să o acceptăm, mai ales pentru că sfîntul apostol spune limpede că nu trupuri noi vor fi date celor care învie din morți, ci ei vor primi aceleași trupuri pe care le-au avut cît timp au fost în viață, desigur schimbate din rău în mai bine: «Se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc». Și «Se seamănă trupul întru stricăciune, înviază întru slavă; se seamănă întru slăbiciune, înviază întru putere; se seamănă

1261. Vezi nota 1253.

1262. Desigur, se are în vedere rătăcirea gnostică despre pluralismul firilor spirituale, despre care s-a mai vorbit.

1263. Este o afirmație exactă, aceea că trupul nu-și pierde identitatea și că se va recunoaște ca cel care a aparținut unei anume persoane, în viața pămîntească — ceea ce nu e suficient de clar exprimat în alte locuri ale lucrării sale.

1264. Rom., 9, 21.

1265. II Cor., 5, 1.

1266. E vorba de «chintesența» lui Aristotel. E. Zeller: *Die Philos. d. Griechen*, II, 2, 23. Deși Origen combate al cincilea element, îl admite totuși, ca pe o calitate spirituală (C. Cels., IV, 56; VII, 5).

întru necinste, înviază întru slavă»<sup>1267</sup>. După cum un om poate înainta de la starea veche a unui om îndobitocit, neputincios în a înțelege ceea ce este din Duhul lui Dumnezeu și să ajungă, mulțumită educației, un om înduhovnicit, care toate le judecă, pe el însă nu-l judecă nimeni<sup>1268</sup>, tot așa trebuie să cugetăm și despre starea trupului : același trup, care acum ca unealtă a sufletului e numit «animal», în urma unui progres, când sufletul unit cu Dumnezeu va fi «un singur duh cu El»<sup>1269</sup>, va înainta de acum ca unealtă a duhului<sup>1270</sup> spre o stare și o calitate înduhovnicită. Și acest lucru e cu atât mai posibil — am arătat-o adeseori — cu cât firea trupească a fost lăsată de Creator în așa stare încît să poată lua treptat și cu ușurință orice calitate după voința lui Dumnezeu și dacă o cer împrejurările.

## VII

Întreg acest raționament presupune că Dumnezeu a creat două realități generale :<sup>1271</sup> o realitate văzută — trupul și una nevăzută și netrupească — sufletul ; dar amîndouă sînt supuse la diferite schimbări. Cea nevăzută, care este cugetătoare, își schimbă mentalitatea și gîndurile prin faptul că e dotată cu liberul arbitru ; din această pricină acum petrece în bine, acum se schimbă în contrarul lui. La rîndul ei, firea trupească e supusă unei schimbări în substanța ei, de aceea ea stă la dispoziție la tot ceea ce Dumnezeu, ca Făcător a toate, vrea să-l pună să construiască, să muncească ori să schimbe ; de aceea o poate schimba și preface în oricîte forme ori înfățișări vrea, după cum dictează starea lucrurilor. Acest lucru vrea să-l spună clar proorocul atunci cînd zice : «Cel ce face toate și le tocmește»<sup>1272</sup>.

## VIII

Desigur, trebuie să ne întrebăm dacă atunci cînd «Dumnezeu va fi totul în toți», la împlinirea tuturor lucrurilor, întregă firea corpurilor va avea o singură înfățișare și toată calitatea trupurilor va consta în a străluci într-o slavă nespūsă, care se va datora — trebuie s-o subliniem — «trupului duhovnicesc». Căci, dacă înțelegem bine ce scrie Moise la începutul cărții sale, cînd zice : «La început a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul»<sup>1273</sup>, acesta a fost începutul întregii crea-

1267. I Cor., 15, 42—44.

1268. I Cor., 2, 14. Aluzie antivalentiniană.

1269. I Cor., 6, 17.

1270. C. Cels. VII, 4.

1271. *ὁδοὶ* ca și în «*Despre rugăciune*», XXVII, 8. Ideea e luată din Platon (*Fedon* 79 ab) și a fost popularizată de aderenții tîrzii ai lui Platon, cu sensul de natură materială, amorfă.

1272. Amos, 5, 8 (citată după ediția sinodală din 1914).

1273. Fac., 1, 1.

țiuni<sup>1274</sup>, început la care trebuie să fie readus din nou și sfârșitul și împlinirea tuturor lucrurilor, cu alte cuvinte că acest cer și acest pământ să fie locașul și odihna celor credincioși, iar dintre aceștia, cei dinții vor fi sfinții, iar «cei blînzi», ai acestui «pământ» pe care-l vor moșteni<sup>1275</sup>, căci așa învață Legea, proorocii și Evanghelia<sup>1276</sup>. În acest «pământ» cred că se vor afla modelele adevărate și vii ale acelor prescripții pe care le-a dat ca «chip și umbră a celor cerești»<sup>1277</sup>. La același Moise se referă și cuvintele biblice: «Vezi să faci acestea după modelul ce ți s-a arătat în munte»<sup>1278</sup>. De aceea mi se pare că așa cum pe acest pământ Legea a fost o «călăuză spre Hristos»<sup>1279</sup> pentru cei care trebuiau să fie aduși prin ea la Hristos din cauza învățaturii și îndrumării ce le dădea, pentru ca ei să poată primi mai ușor — după ce au fost îndrumați prin Lege — toată cunoștința cea mai deplină a lui Hristos, tot așa, același «pământ»<sup>1280</sup> care primește pe sfinți îi introduce și le schițează mai întâi învățăturile Legii veșnice ca să poată primi apoi mai ușor îndrumarea mai deplină a cerului, la care nimic nu mai poate fi adăugat. Ei vor afla aici ceea ce se numește «Evanghelia veșnică»<sup>1281</sup> și acel veșnic «Nou Testament»<sup>1282</sup>, care niciodată nu va îmbătrâni.

## IX

În felul acesta trebuie să ne gândim la împlinirea și restabilirea tuturor<sup>1283</sup>, pentru că înaintînd treptat și urcînd cu rînduială și cu măsură, sfinții vor ajunge mai întâi la acest «pământ» și la îndrumarea dată aici, unde vor fi apoi pregătiți în vederea unor învățături mai înalte, peste care nimic nu se mai poate adăuga. După «epitropi și in-

1274. Cosmologia lui Origen nu este destul de clară cînd vorbește de trupurile subțiate sau «eterate» ale celor înviați sau de cele ale diavolilor.

1275. Deut., 4, 38; Ps. 36, 11; Mt., 5, 5.

1276. Este o interpretare arbitrară, cu concluzii inexacte. Nu spune Evanghelia că «cei blînzi» nu vor fi sfinți și că deci vor sta în altă parte decît sfinții. Iar dacă se vorbește de cei ce «vor moșteni pămîntul», nu se indică deloc că ar fi vorba de acest pământ, ci e vorba de «pămîntul nou», deci tot de Paradis, iar distincția între acel pământ și acel cer nu are șanse să fie cea făcută de Origen.

1277. Evr., 10, 1.

1278. Ieș., 25, 40.

1279. Gal., 3, 24.

1280. Adevărata «țară» sau adevăratul «pământ» e o treaptă în urcușul spre Dumnezeu, o «mansio» (stație) în sensul lui II, 3, 7; II, 11, 5, expuse de Origen în sens viou, dinamic ca drum de «alergare» (Fil., 3, 14) spre Dumnezeu.

1281. Apoc. 14, 6. A se vedea și *Com. Ioan I*, 8/10/44, 45, umbră a realităților viitoare reale, iar nu o simplă *ἐπινοία*; sau, cum va spune sfîntul Maxim Mărturisitorul: «Lucrarea îndumnezeirii în noi fiind mai presus de fire, este fără «hotar» (*Răspuns către Talasie*), 23 «Filocalia» III, p. 75, trad. pr. D. Stăniloae).

1282. Evr. 8, 13. Întreg procesul de urcuș duhovnicesc se desfășoară pe temelul unei iubiri curate față de Dumnezeu care nu poate îmbătrîni sufletele.

1283. Aceeași idee: apocatastaza — concepție eretică legată de numele lui Origen.

grijitori»<sup>1284</sup> va lua sceptrul Însuși Hristos Domnul, regele tuturor, Care, după îndrumările date de sfintele puteri (îngerești), va învăța El însuși pe cei care vor fi în stare să-L înțeleagă<sup>1285</sup> — întrucît El însuși e Înțelepciunea<sup>1286</sup> — și va stăpîni peste inimile lor pînă ce îi va supune Tatălui Său, Care-I supusese Lui toate ; cu alte cuvinte, atunci cînd se vor fi învrednicit să primească pe Dumnezeu<sup>1287</sup>, atunci «Dumnezeu va fi totul în toate»<sup>1288</sup>. Și atunci și firea trupească va primi condiția sa cea mai bună, peste care nimic nu se mai poate adăuga.

Pînă aici am discutat despre felul de a fi al firii trupești și al «trupului duhovnicesc»: acum lăsăm la voința cititorului grija de a alege, din aceste două posibilități, pe aceea pe care o va crede cea mai bună<sup>1289</sup>, iar noi încheiem aici cartea a treia.

1284. Gal., 4, 2. Se subînțeleg îngerii ; dar, pe măsura progresului moral, și «îngerii în trup», adică sfinții.

1285. Capere = χωρεῖν, cum am mai văzut și aiurea : I, 3, 8 ; II, 6, 3 în sens de «a înțelege» sau «a cuprinde», Mt., 19, 11.

1286. Viziune confuză și concluzii inexacte.

1287. W. Volker (*op. cit.*, p. 109) crede că, după Origen, mijlocirea lui Hristos se termină deodată cu sosirea celor fericiți la limanul mîntuirii putînd acum contempla pe Dumnezeu direct. Or, știm că Hristos Se află în «sînul Tatălui» și lucrează împreună cu El, în veșnicie.

1288. O astfel de dispariție a corpurilor preamărite în substanța divină exprimă ceva panteist.

1289. Numai că nici una din aceste posibilități nu poate fi aleasă de un creștin autentic, pentru că ambele sînt opinii ale lui Origen, care nu a așteptat confirmarea Tradiției și se află în afara ei.

## CARTEA A IV-A

### 1. SCRIPTURILE SÎNT OPERA LUI DUMNEZEU. CUM TREBUIE CITITE ȘI TĂLMĂCITE SCRIPTURILE (FOTIE)

#### **Despre inspirația Sfintei Scripturi și cum trebuie ea citită și înțeleasă : care e originea neclarității ei aparente, respectiv a nefirescului unor texte (Filocalia)**

#### I

Deoarece la examinarea unor probleme atât de importante noi nu ne mulțumim numai să facem apel la noțiuni generale<sup>1290</sup> și la evidența a ceea ce vedem, ci mai adăugăm la mărturia invederată a celor spuse și dovezi din Scripturile, pe care după credința noastră le socotim dumnezeiești, atât cea zisă a Vechiului, cât și cea numită a Noului Testament<sup>1291</sup>, vom încerca să confirmăm credința noastră atât prin mărturii raționale, cât și prin stabilirea caracterului dumnezeiesc al Scripturilor. Îngăduiți-ne, dar, să lămurim, fie și mai pe scurt<sup>1292</sup>, această problemă, expunând totodată și motivele care ne îndeamnă să socotim Scripturile ca provenind de la Dumnezeu. Dar înainte de a cita cuvinte din aceste texte și din conținutul lor, trebuie să discutăm despre Moise și despre Iisus Hristos, cel dintâi — legiuitorul evreilor, iar cel de al doilea — autorul învățăturii mîntuitoare a creștinismului<sup>1293</sup>.

1290. Αἱ κοιναὶ ἐννοιαὶ (noțiunile generale sau elementele de bază ale cugetării) este un termen preluat, poate, de la stoici (C. Cels., I, 4; III, 40; VII, 52) și ele par lui Origen ca fiind innăscute în om (C. Cels., VII, 40).

1291. Ele oferă cea mai înaltă cunoaștere: I, 3, 1. Origen amintește ambele Testamente din motive antignostice cunoscute.

1292. Așadar, tratatul acesta despre inspirația Sfintei Scripturi este numai un rezumat, un compendiu (de fapt, cel mai vechi pe care-l cunoaștem), dar a cărui influență s-a resimțit pînă la sfîrșitul Evului Mediu. Tema principală a lui este exegeza spirituală a Scripturii. H. de Lubac în lucrarea sa «*Histoire et Esprit*» (Paris, 1950) ne-a dat cel mai complet studiu asupra acestui tratat, care este «foarte incomplet, foarte schematic și foarte nepotrivit cu exegeza omiliilor și comentariilor» (p. 33).

1293. Despre Iisus ca dascăl al învățăturii despre mîntuire vorbește Origen și în C. Cels., I, 32; 37; 56.

Cu toate că între elini și barbari s-au arătat mulți legiuitori și mulți dascăli care au propovăduit învățături ce făgăduiau adevărul, totuși noi nu am găsit nici un legiuitor care să fi fost în stare să trezească și în sînul altor popoare rîvna pentru primirea învățaturii lui și cu toate că cei care făgăduiau să expună adevărul foloseau toată aparatul demonstrațiilor pe care le credem logice, nici unul din ei n-a reușit să sădească adevărul recunoscut de ei în mintea mulțimii mai numeroase din sînul unui singur popor<sup>1294</sup>. Și cu toate acestea legiuitorii ar fi dorit ca legile pe care le socoteau bune să fie respectate, dacă ar fi fost cu putință, de întreg neamul omenesc, iar învățătorii ar fi vrut ca ceea ce li se părea lor că formează adevărul să aibă răspîndire peste întreg pămîntul. Dar întrucît nu au fost în stare să îndemne pe oamenii care vorbeau diferite limbi și care țineau de diferite neamuri să respecte legile și să admită învățăturile lor, nici unii, nici alții nici măcar nu și-au dat silința să facă așa ceva, căci și-au dat seama pe bună dreptate că ar fi cu neputință să realizeze așa ceva. În schimb, în întreaga Grecie și în ținuturile barbare din întreaga lume se află mulțimi nenumărate de oameni care au părăsit tradițiile părinților și pe cei pe care-i socoteau zei, primind în locul lor legile lui Moise și urmînd învățăturile lui Iisus Hristos, cu toate că cei care au îmbrățișat Legea lui Moise sînt urîți de cei ce se închină la idoli, pe cînd pe cei care au primit învățătura lui Iisus Hristos, în afară de ură, îi mai așteaptă și primejdia de a fi osîndiți la moarte<sup>1295</sup>.

## II

Dacă vom lua în considerare că în foarte puțini ani, cu toate înscenările care amenință pe cei ce mărturisesc creștinismul, cu toate că pentru aceasta unii ajung să fie uciși<sup>1296</sup> și alții și-au pierdut averile, totuși cuvîntul<sup>1297</sup> (Evangheliei) a ajuns — în ciuda faptului că nu are destui învățători — să fie «propovăduit în toată lumea»<sup>1298</sup> așa încît «greci și barbari, înțelepți și neînțelepți»<sup>1299</sup> s-au adăugit la credința vestită de Iisus, nu vom sta la îndoială să afirmăm că această lucrare e mai mult decît omenească, întrucît Iisus a făgăduit cu toată autoritatea și convingerea că învățătura Lui se va arăta biruitoare<sup>1300</sup>. Drept ace-

1294. Se cunoaște din tratatul *C. Cels.* (I, 27; I, 64; III, 51; VI, 2 urm.) argumentul folosit de Origen în combaterea neputinței filozofiei antice de a schimba moravurile oamenilor.

1295. A se nota deosebirea pe care o face Origen în privința urii pe care o arată păgînii față de evrei, și apoi, față de creștini.

1296. *C. Cels.*, III, 8, aceeași idee ca și la contemporanul său Tertulian: «samen est sanguis christianorum» (*Apologeticum*, 50, 15).

1297. «Cuvîntul» e Fiul lui Dumnezeu și Înțelepciunea Lui.

1298. Mt., 24, 14.

1299. Rom., 1, 14.

1300. V. și *C. Cels.*, I, 31.

ea, pot fi luate ca adevărate proorociile Sale atunci cînd zice : «la dregători și la regi veți fi duși pentru Mine spre mărturie lor și păgînilor»<sup>1301</sup> ; și iarăși : «Mulți îmi vor zice în ziua aceea : Doamne, Doamne, au nu în numele Tău am mîncat și am băut și oare nu în numele Tău am scos demoni ? Atunci le voi zice : Depărtați-vă de la Mine cei ce lucrați fărădelegea ; niciodată nu v-am cunoscut pe voi»<sup>1302</sup>. Și poate că s-ar fi putut accepta că vorbele acestea au fost spuse în zadar dacă n-ar fi fost adevărate ; dar cînd faptele spuse cu atîta autoritate s-au împlinit, a devenit limpede<sup>1303</sup> că într-adevăr Iisus este Dumnezeu, Care S-a făcut om ca să aducă oamenilor învățăturile cele mîntuitoare.

### III

Și ce să mai zicem de faptul că Hristos a fost vestit înainte de prooroci ? Căci scris este : «Nu va lipsi Domn din Iuda și povățuitor din coapsele lui pînă ce vor veni cele gătite lui și Acela va fi așteptarea neamurilor»<sup>1304</sup>. Istoria și tot ce se vede azi arată cu claritate că din vremea lui Iisus nu s-au mai ivit alții care să fi luat acest titlu, întrucît toate rînduielile evreiești, de care ei erau atît de mîndri (mă gîndesc la cele care aveau legătură cu templul, cum erau jertfele de la altar, prescripțiile rituale care trebuiau împlinite, inclusiv îmbrăcămintea arhiereului), toate acestea au fost desființate. Căci s-a împlinit atunci proorocia care zicea : «Zile fără număr fiii lui Israel vor rămîne fără rege, fără căpetenie, fără jertfă, fără altar, fără preoție, fără serafimi»<sup>1305</sup>.

Pomenim aceste cuvinte împotriva celor care încearcă să forțeze înțelesul celor spuse de Iacov către Iuda, în Cartea Facerii, despre Căpetenia<sup>1306</sup> ieșită din seminția lui Iuda, care domnește încă peste popor,

<sup>1301</sup>. Mt., 10, 18.

<sup>1302</sup>. Mt., 7, 22—23. Textul grec al Filocaliei are aici numai aceste două citații biblice, pe cînd traducerea latină a lui Rufin mai are una : Mt., 24, 14.

<sup>1303</sup>. Divinitatea Scripturilor reiese din împlinirea celor proorocite în ele.

<sup>1304</sup>. Fac., 49, 10. Interpretarea mesianică a acestui citat e strîns legată de evrei, cum arată și traducerea Septuagintei (cităm și noi traducerea sinodală din 1914), apoi fragmentul grotei de la Qumran privind *Binecuvîntarea Patriarhilor*, la fel *Talmudul Babilonean VII*, 430 precum și *Midrașul la Geneză*. Faptul că cele prevăzute în această proorocie coincideau cu distrugerea templului a făcut ca și scriitorii profani să-l înregistreze : Tacit (*Istorie*, V, 13), Suetoniu (*Vespasian*, 4), Iosif Flaviu (*Bell. Iud.* VI, 5, 4), iar pentru că și Noul Testament lua atitudine în acest sens (*Evr.* 7, 14, *Apoc.* 5, 5) toți apologeții creștini se referă la el : Iustin (*Apol.*, I, 32 ; *Dialogul cu Trifon*, 52, în «P.S.B.», 2, 46 ; 149), apoi Irineu, Tertulian, Clement Alexandrinul, Ipolit și alții. Referințe, la Simonetti, *op. cit.*, p. 586—587 ; Crouzel, *op. cit.*, IV, 157.

<sup>1305</sup>. Os., 3, 6. Termenul οὐρανός (interpreții) e folosit adeseori în Septuaginta pentru a designa «Urim», instrumentele divinatorii de pe pectoralul arhiereului, cum ne spun lexicografuli. G. W. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, 5, Oxford, 1978, p. 340.

<sup>1306</sup>. În text, ἑθναρχία, despre care Origen spune în epistola către Iuliu Africanul 14 (Migne P.G. 11, 18) că avea autoritate regală și putere judiciară care mergea pînă la pedeapsa cu moartea, desigur, cu aprobare a Cezarului roman.



și urmașii lui nu vor lipsi pînă la sosirea Unului lor, așa cum și-o închipuie ei. Căci, dacă din clipa în care «fiii lui Israel sînt fără rege, fără căpetenie, fără jertfă, fără altar, fără preoți, fără serafimi»<sup>1307</sup> — și de la nimicirea templului nu a mai existat nici jertfă, nici altar și nici preoție, — atunci e limpede că din clipa aceea a încetat orice «sceptru din Iuda și orice cîrmuitor din coapsele lui»<sup>1308</sup>. Iar întrucît proorocia spune: «Nu va lipsi sceptru din Iuda, nici stăpînitor din coapsele lui, pînă ce va veni Împăciuitorul», e limpede că a venit Cel căruia îi este rezervată «așteptarea neamurilor», ceea ce reiese cu claritate din mulțimea popoarelor care au venit, prin Hristos, la credința în Dumnezeu.

#### IV

Și în cîntecul Deuteronomului se vestește în chip profetic alegerea unui «neam fără pricepere», lucrare care se va face din pricina multor păcate ale poporului premergător (evreiesc *n. tr.*), și care nu s-a făcut de altcineva, decît de Iisus. Căci se zice acolo: «Ei (evreii *n. tr.*) M-au întăritat la gelozie prin cei ce nu sînt Dumnezeu și au aprins mînia Mea prin idoli lor; îi voi întărita și Eu pe ei printr-un popor care nu e popor, le voi aprinde mînia printr-un neam fără pricepere».<sup>1309</sup> Foarte ușor se poate recunoaște, așadar, în ce chip se vorbește despre evrei, care au întăritat mînia lui Dumnezeu făcîndu-L «gelos prin cei care nu sînt Dumnezeu», aprinzîndu-I «mînia prin idoli lor», pentru care și Domnul îi va întărita prin ceva ce «nu-i popor», «printr-un neam fără pricepere», pe care Dumnezeu l-a ales prin venirea lui Hristos Iisus<sup>1310</sup> și prin ucenicii Săi. Căci «vedem chemarea noastră, că nu mulți sînt înțelepți după trup, nu mulți sînt puternici, nu mulți sînt de neam bun; ci Dumnezeu Și-a ales pe cele nebune ale lumii, ca să rușineze pe cei înțelepți; Dumnezeu Și-a ales pe cele slabe ale lumii, ca să le rușineze pe trei tari; Dumnezeu Și-a ales pe cele de neam de jos ale lumii, pe cele nebăgate în seamă, ca să strice pe cele ce sînt»<sup>1311</sup> și prin aceasta vrea să spună să nu se laude «Israel cel după trup», cum numește Apostolul pe evrei.

1307. Os., 3, 4.

1308. Fac., 49, 10. Origen cunoaște ambele forme de text la acest citat (așa cum le avem în ediția sinodală din 1914 și în cea din 1975).

1309. Deut., 32, 21. Și această proorocie este interpretată mesianic de unii din primii scriitori creștini, ca Iustin, *Dialog.*, 119 (traducere nouă, «P.S.B.» 2, 231—232).

1310. Cu toate «basmeele iudaicești» (Tit, 1, 14), creștinismul s-a răspîndit repede în Iudeea și în restul Imperiului roman. «Cele ceremoniale» (Fapte, 15) nu l-au putut opri, de aceea Origen este unul din martorii care afirmă rapida răspîndire a creștinismului.

1311. I Cor., 1, 27.

## V

Și ce-ar trebui să mai spunem despre cele proorocite în legătură cu Hristos în Cartea Psalmilor, din care o cântare are titlul «Pentru Cel prea iubit al Meu»? «Limba mea, se zice acolo, este trestie de scriitor mai împodobit și mai frumos decât fiii oamenilor... Revărsatu-s-a har pe buzele Tale»<sup>1312</sup>. Iar drept mărturie pentru harul revărsat pe buzele Lui stă faptul că deși timpul propovăduirii Lui a fost scurt — abia un an și câteva luni<sup>1313</sup> — totuși lumea întreagă s-a umplut de învățătura și de evlavia pe care ea a adus-o<sup>1314</sup>. Căci «în zilele Lui a răsărit dreptatea și mulțimea păcii», care va dăinui pînă la împlinire sau cum se spune cu alte cuvinte «cît va fi luna pe cer» «și va domni de la o mare pînă la alta și de la un rîu pînă la marginile lumii»<sup>1315</sup>. Și s-a dat un semn casei lui David: «Iată, Fecioara va lua în pîntece și va naște fiu și vor chema numele lui Emanuel<sup>1316</sup>, care se tălmăcește: Cu noi este Dumnezeu<sup>1317</sup>, înțelegeți neamuri și vă plecați. Voi care sînteți puternici plecați-vă<sup>1318</sup>. Și într-adevăr, noi, care venim dintre neamuri biruiți și învinși, am fost frumusețea cuvîntului Său.

Pînă și locul nașterii I-a fost proorocit de proorocul Miheea prin aceste cuvinte: «Și tu, Betleeme, pămîntul lui Iuda, deși ești mic, între miile lui Iuda, din tine va ieși Stăpînitor peste Israel»<sup>1319</sup>. Au trecut și cele șaptezeci de săptămîni de ani pînă s-a uns Sfîntul, cum zicea Daniel<sup>1320</sup>. Iar după cuvîntul din cartea Iov a venit Cel care «a biruit fiara cea mare»<sup>1321</sup>, iar adevăraților Săi ucenici le-a dat puterea «să calce peste șerpi și peste scorpii și peste toată puterea vrăjmașului și nimic nu-i va vătăma»<sup>1322</sup>.

Să examineze oricine împrăștierea apostolilor peste tot pămîntul, așa cum i-a trimis Iisus să vestească Evanghelia, și va vedea că îndrăzneala întrece puterea omenească, și misiunea lor era (într-adevăr) dumnezeiască. Iar dacă ținem seama de oamenii care auzeau acum pen-

1312. Ps. 44, 1—3. De astă dată, psalmii 44, 71 sînt recunoscuți și de iudei ca mesianici.

1313. Valentinienii sînt cei care au afirmat că durata activității Mîntuitorului s-ar fi redus numai la 1 an, fapt pentru care sfîntul Irineu îi combate (*Adv. haer.* I, 3, 3). Origen acceptă (în *Ser. Math.*, 40 și *C. Cels.*, II, 12) 3 ani. Dar uneori și la el durata e mai scurtă (*Omil. Lc.* XXXII, 5 și chiar în «Filocalie»).

1314. *C. Cels.*, VI, 79.

1315. Ps. 71, 1—8.

1316. Is. 7, 14. Desigur și acest pasaj e recunoscut ca mesianic de primii scriitori creștini (Iustin, *Dialog*, 66, în «P.S.B.» 2, 169—170). Origen discută cu Celsus despre *πάρενος* sau *παρικός* (în *C. Cels.*, I, 34—35).

1317. Mt., 1, 23.

1318. Is., 8, 9.

1319. Mih., 5, 2; *C. Cels.*, I, 51.

1320. Dan., 9, 24.

1321. Iov, 3, 8.

1322. Lc., 10, 19.

tru prima oară învățături noi și cuvinte străine<sup>1323</sup>, au primit pe apostoli tocmai când se gîndeau să le întindă curse, fiindcă s-au văzut biruiți de o putere divină care ocrotea pe noii emisari, atunci nu ne mai îndoim că aceștia au săvîrșit și minuni, căci în lucrarea lor și «Dumnezeu mărturisește prin semne și minuni și multe alte feluri de puteri»<sup>1324</sup>.

## VI

Aducînd pe scurt aceste cîteva dovezi despre dumnezeirea lui Iisus și folosindu-ne de cuvintele proorocilor care o evidențiază, noi demonstrăm totodată că Scripturile care au proorocit erau inspirate de Dumnezeu<sup>1325</sup> și că atît cele care vesteau venirea Lui în lume, cît și cele care conțin învățătura Lui, erau scrise cu putere și autoritate, de aceea au avut mare influență asupra celor mai aleși dintre păgîni. Totuși, trebuie să spunem că abia cînd a venit Iisus au strălucit mai cu putere atît inspirația dumnezeiască<sup>1326</sup> a Cuvîntului profetic, cît și caracterul duhovnicesc al Legii lui Moise<sup>1327</sup>. E drept că dovezi clare despre inspirația divină a vechilor Scripturi cu greu se pot afla înainte de venirea lui Hristos; în schimb, venirea lui Iisus în lume a dus, pe cei care ar fi putut bănui pînă atunci că Legea și proorocii n-ar fi de origine dumnezeiască, să constate că ele fuseseră scrise cu ajutorul harului ceresc. Cine studiază cu grijă și atenție cuvintele proorocilor, acela va resimți

1323. Se știe că Celsus și alți filozofi profani disprețuiau pe creștini, căci îi socoteau lipsiți de orice cultură (*C. Cels.*, VII, 53; VIII, 41 etc.). De aceea Origen vrea să convingă pe omul de bun simț, prin «argumentul faptelor»: succesul creștin se datora unor concepții superioare și unor oameni de o moralitate indiscutabilă. Acest «argument istoric» este însuși miezul tratatului *Contra lui Cels*, la care se face aici doar aluzie.

1324. *Evr.*, 2, 4.

1325. Așa cum spune sfîntul Pavel (II Tim., 3, 16), Sfînta Scriptură este inspirată sau insuflată de Dumnezeu: θεόπνευστος, ceea ce și Origen o afirmă în multe opere ale sale: *Com. Ioan*, VI, 48 (29): 248; X, 39 (23): 266; *C. Cels.*, V, 60; VI, 10 etc.

1326. În text ἔνθεον = dumnezeiesc, de origine divină, în sensul că s-a vărsat în Scriptură darul Duhului Sfînt, desigur putînd fi și perceput de oameni, așa cum a fost citat în ziua Cincizecimii cuvîntul proorocului Ioel (3, 2). La citirea cuvintelor biblice se resimte o înălțare sufletească (ἐνθουσιασμός) cum afirmă aici Origen. În schimb Celsus spunea că poeții, filozofii și oracolele grecești ar fi fost ἔνθεοι, la care Origen răspunde că pentru creștini sensul acestui cuvînt nu poate fi decît religios (*C. Cels.*, IV, 36; 38; VI, 17; 80; VII, 41, VIII, 45). El mai folosește acest cuvînt și cînd vrea să pună în evidență iluminarea sufletului în momentele de rugăciune (*Despre rugăciune*, XXX, 3).

1327. Cînd e vorba de raportul dintre Vechiul și Noul Testament Origen e uneori confuz: uneori el spune că venirea lui Hristos a adus cunoașterea a ceea ce era ascuns în Vechiul Testament (*Com. Mat.* X, 5, în «P.S.B.» 7); alteori El reprezintă chiar cheia trecerii de la Vechiul la Noul Testament (*Omil. Num.* V, 1; *Com. Ioan*, I, 6 (7), 32—36 etc.).

de la prima citire urme de entuziasm<sup>1328</sup> și apoi se va convinge prin experiență proprie că cele în care credem sînt cuvinte dumnezeiești, iar nu lucrări scrise de oameni. Și lumina care se află în Legea lui Moise, acoperită pînă atunci cu un «vâl»<sup>1329</sup> a strălucit deodată cu venirea lui Iisus, cînd «vâlul» s-a ridicat, iar «bunurile» pe care le conține umbra literei au fost aduse la lumină încetul cu încetul.

## VII

Am pretinde prea mult dacă, strîngînd la un loc proorociile din cele mai vechi timpuri, privitoare la deosebitele evenimente care aveau să se întîmple în viitor, am cere celui care s-ar mai îndoi — impresionat de inspirația lor dumnezeiască — să dea la o parte orice ezitare și tot ce i-ar mai opri și să se plece cu tot sufletul în fața cuvintelor lui Dumnezeu. Dar nu trebuie să ne mirăm deloc dacă însușirea mai mult decît omenească a cugetărilor Scripturii nu reiese îndată, pentru cel nepregătît, din litera fiecărui text. Căci pînă și între lucrările providenței, pe care de altfel le întîlnim în toată lumea, unele ni se prezintă foarte limpede ca opere ale providenței; <sup>1330</sup> altele, în schimb, sînt atît de ascunse <sup>1331</sup> încît par să ne dea chiar prilej de a nu mai crede în Dumnezeu, Care totuși îndrumă totul cu înțelepciune și cu putere negrăită. Căci în lucrurile pămîntești nu poți dovedi atît de ușor prezența providenței <sup>1332</sup>, cum se observă acest lucru la soare, la lună și la stele <sup>1333</sup>, după cum nici în destinele omenești lucrurile nu sînt atît de simple ca în instinctele și în organismele animalelor, pentru că cei care cercetează cauzele și finalitățile instinctelor, ale reprezentărilor, ale specificului natural și ale structurii lor corporale găsesc că la animale ele sînt cu mult mai concludente. Dar, intrucît la cei care nu au cunoscut-o, providența nu pierde nimic din valabilitatea ei pentru motivul că încă nu o cunosc, tot așa de puțin pierde și divinitatea Scripturii, care o străbate în întregime, pentru motivul că slăbiciunea noastră

1328. Termenul ἐνθουσιασμός sau tresăltarea tainică resimțită de cititorul Bibliei (C. Cels., VI, 5) arată că această stare e provocată de harul cunoașterii lui Dumnezeu, hărăzit prin mijlocirea Fiului pe temeiul principiului «simile a similib» (I Cor., 2, 16). El n-are nimic comun cu extazul neoplatonic.

1329. Pasajul de la II Cor., 3, 12—18 și Evr., 10, 1 trebuie pus în legătură cu cel de la Ies., 34, 33—35.

1330. Ideea providenței era foarte răspîndită pînă și în mediile păgîne ale vremii, de aceea Origen face caz de ea adeseori pentru a argumenta superioritatea creștinismului.

1331. Idee reluată din cap. 2, 12.

1332. Aici traducerea latină are o redactare mai lungă decît textul grec al «Filocaliei»; probabil că filocaliștii n-au vrut să mai insiste prea mult asupra anumitor diferențe dintre fapăturile cugetătoare ale pămîntului și cele ale cerului.

1333. Despre caracterul «însuflețit» al stelelor vorbise Origen mai accentuat în capitolele precedente. Privitor la crearea animalelor și a plantelor Origen crede că acestea provin dintr-un act de creație secundară și anume ca urmare a păcatului făpturilor cugetătoare (îngerii): II, 2, 2.

nu e în stare să se apropie, în legătură cu fiecare cuvânt<sup>1334</sup>, pînă la strălucirea ascunsă a fiecărei învățături cuprinse adeseori într-o expresie obișnuită și ușor de disprețuit<sup>1335</sup>. «Căci — se scrie — avem o comoară în vase de lut, ca să se invedereze că puterea covârșitoare este de la Dumnezeu, nu de la om»<sup>1336</sup>. Într-adevăr, dacă metodele de demonstrare, de care se folosesc de obicei oamenii și care sînt consemnate prin cărți, ar fi convins omenirea, atunci pe bună dreptate s-ar putea bănuși că credința noastră e bazată pe «înțelepciunea oamenilor, iar nu pe puterea lui Dumnezeu»<sup>1337</sup>. Acum însă a devenit limpede, în fața oricui își înalță privirea, că «cuvîntul și propovăduirea» au pătruns în mulțime, «nu prin cuvintele convingătoare ale înțelepciunii omenesti, ci prin mărturia Duhului și a puterii»<sup>1338</sup>. Iată de ce, acum cînd o putere cerească ne-a împins îndemnîndu-ne să ne închinăm numai Ziditorului nostru, să ne străduim și noi, părăsind «începuturile cuvîntului despre Hristos», adică bunurile elementare, «să ne ridicăm spre ceea ce este desăvîrșit»<sup>1339</sup>, pentru ca să ni se vestească și nouă înțelepciunea care se propovăduiește celor înțelepți. Căci numai cel care are înțelepciune o poate propovădui la cei neînțelepți, desigur alta decît «înțelepciunea acestui veac, a stăpînitorilor acestui veac, care sînt pieritori»<sup>1340</sup>. Învățătura aceea e adînc întipărită în noi<sup>1341</sup>, «potrivit cu descoperirea tainei celei ascunse din timpuri veșnice, iar acum arătată prin Scripturile proorocilor, după porunca veșnicului Dumnezeu și cunoscută la toate neamurile spre ascultarea credinței, Unuia Înțeleptului Dumnezeu, prin Iisus Hristos, Căruia se cuvine slava în vecii vecilor, Amin»<sup>1342</sup>.

1334. Toată doctrina exegetică a lui Origen pleacă de la credința că, în afară de înțelesul lui brut sau literal, fiecare cuvînt are și un înțeles spiritual sau duhovnicesc: *Omil. Num.*, XXVII, 1; *Sel. in Ps. 1*, în «*Filocalia*» II, 4 ed. Robinson, p. 39: «ἐπι πάσαν ἐφθάσε γραφήν θεόπνευστον ἢ σοφία τοῦ Θεοῦ μέχρι τοῦ τυχόντος γραματός» A se vedea în românește lucrarea lui H. Roventja: *Interpretarea Scripturii după Origen*, R. Vilcea, 1929.

1335. Cuvintele biblice lipsite de pretenție fac să reiasă și mai pregnant adevărul duhovnicesc al textului.

1336. II Cor., 4, 7.

1337. I Cor., 2, 5.

1338. I Cor., 2, 4.

1339. Evr., 6, 1 și 5, 12. Una din strădaniile principale ale activității lui Origen a fost apelul la continua aprofundare a Scripturii de către «cei simpli» (οἱ ἀπλούστεροι = simpliciore) pentru a urca la sensul ei duhovnicesc: *Com. Mat. X*, 4 (în vol. 7 al seriei noastre). «Cei simpli» cunosc numai pe Hristos cel răstignit, pe cînd «cei desăvîrșiți» ajung să cunoască direct pe Cuvîntul, desigur prin contemplare, termen care va face o carieră atît de strălucită în spiritualitatea răsăriteană medievală: *Omil. Ies. XII*, 4 (P.S.B. vol. 6, p. 119—121), *Com. Ioan II*, 3 (ibid. vol. 7). Mai pe larg la H. Crouzel: *Origène et la «Connnaissance mystique»*, Bruges-Paris, 1961, p. 445—495.

1340. I Cor., 2, 6.

1341. *Com. Ioan*, I, 28 (30): 195.

1342. *Rom.*, 16, 25—27.

2. CĂ MULȚI NU ÎNȚELEG DUHOVNICEȘTE SCRIPTURILE.  
ÎNȚELEGINDU-LE GREȘIT, AU CĂZUT ÎN EREZII <sup>1343</sup>

I

După ce am arătat pe scurt că Sfintele Scripturi sînt inspirate de Dumnezeu, sîntem nevoiți acum să cercetăm felul în care trebuie citite și în care trebuie ele înțelese pentru că foarte multe rătăcirii au provenit din faptul că mulți n-au urmat drumul potrivit pe care urmau să se familiarizeze cu aceste sfinte lecturi.

Pe de o parte, cei tăiați împrejur, dar învîrtoșiți la inimă și lipsiți de înțelegere, n-au crezut în Mîntuitorul nostru, pentru că sînt de părere că trebuie să urmeze litera Legii <sup>1344</sup> în privința proorociilor care au vestit venirea Lui și pentru că nu văd că El realmente «a propovăduit celor robiți slobozire» <sup>1345</sup> și că a zidit o cetate, care pentru ei era o adevărată «cetate a lui Dumnezeu» <sup>1346</sup>, apoi că «a frînt și carele lui Efraim și caii din Ierusalim» <sup>1347</sup>, că «s-a hrănit cu lapte și cu miere pînă în vremea cînd a ajuns să știe să alunge răul și să aleagă binele» <sup>1348</sup>. Iudeii mai credeau că (după proorocie) un «lup» cu patru picioare va paște împreună cu mielul și leopardul se va culca lîngă căprioară, iar vițelul, taurul și puiul de leu vor mîncă împreună și un copil îi va paște <sup>1349</sup>. Juninca se va duce la păscut împreună cu ursoaica și puii lor se vor sălășlui la un loc, iar leul va mîncă paie ca și boul <sup>1350</sup>. Și aceasta, pentru că, nevăzînd nimic din toate acestea realizîndu-se în chip văzut <sup>1351</sup> la venirea Aceluia care noi credem că-i Hristos, ei nu numai că n-au

1343. Începînd de la Fotie și de la filocaliști, paragrafele 2 și 3 ale acestui capitol diferă ca numerotare la editorii tratatului. Delarue și Robinson le cuprind laolaltă cu paragraful precedent (IV, 1—3), dar cu numerotare diferită. Koetschau divizează în 3 acest paragraf, dînd o altă numerotare, la care adaugă în paranteză vechea cifră continuativă. De aici începe propriu-zis exegeza origenistă, care depășește sensul literal al textului. Scopul era de ordin moral, duhovnicesc. Origen înșiră cîteva cazuri care ar părea absurdități sau imposibilități dacă le-am interpreta numai literal.

1344. Iudeii nu au înțeles cum se cuvine caracterul mesianic al proorociilor citate aici, ci așteptarea lor se referea mai ales la aspecte materiale; de aceea Origen reproșează adeseori evreilor îngustimea punctului lor de vedere (de pildă *Omil. Ier.* XII, 13 în «P.S.B.» 6, p. 412—413). Unul din dascălii lor cei mai la modă era Filon, care vedea doar aspectul moralizant al problemei.

1345. *Is.*, 61, 1; *Lc.*, 4, 19.

1346. *Ps.* 45, 4.

1347. *Zah.*, 9, 10.

1348. *Is.*, 7, 15.

1349. Origen exagerează interpretînd totul alegoric. Aici chiar, dorînd să interpreteze metaforic coexistența pașnică a acestor animale, lasă impresia că nu ar crede în posibilitatea împăcării lor. Dar evidența arată numeroși sfinți care au trăit în prietenie cu animalele sălbatice; iar o situație generală de acest fel este de așteptat în paradisul veșnic, cînd harul va readuce făptura la drumul firesc.

1350. *Is.*, 11, 6—7.

1351. *C. Cels.*, VII, 18.

dat nici o ascultare Domnului Iisus, ci pînă la urmă chiar L-au răstignit, pe motivul că, nesocotind Legea, S-a dat pe Sine drept Hristosul.

Pe de altă parte, ereticii<sup>1352</sup> atunci cînd citesc: «s-a aprins focul miniei<sup>1353</sup> Mele» și în alt loc: «Eu sînt un Dumnezeu zelos, care pedepsesc pe copii pentru păcatele părinților care Mă urăsc pe Mine, pînă la al treilea și al patrulea neam»<sup>1354</sup> sau în alt loc: «Îmi pare rău că am uns pe Saul rege»<sup>1355</sup> și mai departe: «Eu sînt Dumnezeu care zidesc pace, dar zidesc și rele»<sup>1356</sup> sau în alt loc: «Se întîmplă oare vreo nenorocire în cetate, fără ca Domnul să nu o fi pricinuit?»<sup>1357</sup>, apoi, «Nenorocirea, de la Domnul, s-a coborît la porțile Ierusalimului»<sup>1358</sup> și în fine, «un duh rău de la Dumnezeu a căzut asupra lui Saul»<sup>1359</sup>, precum și alte nenumărate locuri, în care, chiar dacă nu au îndrăznit să tăgăduiască originea dumnezeiască a Scripturilor, totuși credeau că ele provin de la demiurgul căruia se închină iudeii, iar pentru că acest demiurg nu-i nici desăvîrșit și nici bun, ei au înțeles că de aceea a venit Mîntuitorul propovăduind despre un Dumnezeu mai desăvîrșit, care — potrivit învățaturii lor — nu e același cu demiurgul, despre care aveau, oricum, păreri diferite. Întrucît așadar s-au depărtat de Dumnezeul creației, Care este totuși singurul Dumnezeu nenăscut<sup>1360</sup>, ereticii s-au cufundat în închipuirile lor, plămînd ei înșiși procedee mitice în baza cărora opinează că au fost create unele lucruri «văzute»<sup>1361</sup> și altele nevăzute, după cum și le puteau închipui în inima lor. Dar e drept că și unii oameni «mai simpli»<sup>1362</sup> din cei care se mîndresc că aparțin Bisericii nu cred că ar exista alt dumnezeu mai mare decît Demiurgul sau Creatorul (cum, de altfel, bine și fac), numai că își fac despre El păreri cum n-ar trebui să ne închipuim nici despre cel mai crud și mai nedrept dintre oameni<sup>1363</sup>.

1352. În deosebi sînt vizați marcioniții și ceilalți gnostici care, după cum am văzut și în alte locuri, făceau deosebire între Dumnezeul Vechiului și cel al Noului Testament. Dar în același timp cauza atinge și pe antropomorfiții de orice soi, inclusiv pe cei din sinul Bisericii.

1353. Ier., 15, 14.

1354. Ieș., 20, 5.

1355. I Regi, 15, 10.

1356. Is., 45, 7 (după ediția sinodală din 1914).

1357. Amos, 3, 6.

1358. Mih., 1, 12.

1359. I Regi, 18, 10.

1360. Origen nu făcea deosebire (ca urmașii săi din sec. IV) între ἀγέννητος (nenăscut) și ἀγέννητος (necreat).

1361. Origen critică aici pe gnostici pentru că fac deosebire între lumea nevăzută, emanată din Pliroma, și cea văzută, creată de demiurg.

1362. Despre «cei simpli» (οἱ ἀπαιόττοι) vorbește adesea Origen, acuzîndu-i că iau lucrurile prea literal, prea simplist.

1363. Ideea nu e limpede; decît dacă înțelege aici, prin «Demiurg», pe însuși «Creatorul».

## II

Pricinile tuturor părerilor greșite, ale necuviințelor și ale cuvintelor înjositoare despre Dumnezeu se pare că nu sînt altele decît faptul că nu se tălmăcește Scriptura în sens duhovnicesc, ci e concepută numai după sensul ei literal. De aceea, celor care sînt convinși că aceste sfinte cărți nu sînt simple scrieri omenești, ci provin din inspirația Duhului Sfînt prin voința Tatălui celui peste toate și prin mijlocirea (Fiului Său) Iisus Hristos<sup>1364</sup> și așa au ajuns apoi pînă la noi, va trebui să le arătăm care este calea cea mai potrivită pentru înțelegerea lor potrivit rînduiei<sup>1365</sup> Bisericii cerești a lui Iisus Hristos, așa cum ni s-a transmis ea prin succesiune apostolică<sup>1366</sup>.

Că există unele iconomii tainice, așa cum ni le istorisesc Sfintele Scripturi, o știu toți, pînă și cei mai simpli din cei care vin la credința noastră; dar care anume sînt acestea mărturisesc atît cei înțelepți, cît și cei modești<sup>1367</sup>, că nu le înțeleg nici ei. Cînd, de pildă, cineva se tulbură că Lot a avut legături trupești cu fiicele sale<sup>1368</sup>, că Avraam a avut în același timp două soții, apoi că două surori au fost căsătorite amîndouă cu Iacov și că a mai avut copii cu încă două roabe ale lui, atunci vor zice că acestea sînt taine pe care nu le înțeleg. Iar cînd citesc despre felul cum a fost zidit Cortul mărturiei<sup>1369</sup>, atunci ajung la concluzia că cele scrise acolo au un înțeles simbolic și caută să vadă ce anume însemnează fiecare detaliu indicat de el. De fapt, în legătură cu explicarea simbolică a Cortului mărturiei, nu se rătăcesc deloc; în schimb se rătăcesc atunci cînd caută să explice într-un mod vrednic de Scriptură semnificația, al cărei simbol e Cortul<sup>1370</sup>. Ba mai mult: ei găsesc că au în-

1364. La inspirația Sfintei Scripturi cooperează — ca și în alte lucrări — întreagă Sfînta Treime: Tatăl ca izvor, Fiul ca mijlocitor și Duhul ca agent care influențează direct pe scriitor. Trebuie subliniată totodată și altă idee predilectă a lui Origen: raportul dintre Scriptură și Fiul, concretizată în «Cuvîntul lui Dumnezeu» nu în sensul a două Cuvinte diferite, ci în sensul unui singur Cuvînt întrupat în literă, care s-a pregătit prin Vechiul Testament și s-a împlinit prin Noul Testament în opera unică a întrupării mîntuitoare: *C. Cels.*, III, 81; V, 22 etc.

1365. În text *καὶ ὅτι*, în care unii văd nu numai regula de credință, ci norma ermeneutică duhovnicești, iar nu literale, a Scripturii; iar în al treilea rînd, unii văd știința superioară a celor desăvîrșiți, spre deosebire de clasa celor mai simpli (*Com. Ioan. XIII, 16: 98*). Se pare că aici de aceasta din urmă e vorba.

1366. Desigur că termenul *διαδοχή* ne duce cu gîndul la Biserica pămîntească, dar care și are originea cerească.

1367. Are dreptate M. Simonetti (*op. cit.*, p. 499) cînd spune că în legătură cu «cei mai simpli» pe Origen nu-l supără atît ignoranța, cît aroganța lor.

1368. Origen vede în Lot un simbol al Legii, iar în fiicele lui vede Ierusalimul și Samaria (*Omil. Fac. V, 5*), idee preluată probabil de la Filon din Alexandria (*Quaest. Gen. IV, 56*).

1369. Tălmăcirea alegorică a Cortului e preluată de la Filon Alexandrinul (*Quaest., Ex. II, 68*).

1370. *Τόπος* — simbol, în genul în care se folosește și în *Omil. Ieș. I, 2, 3* («P.S.B.» 6, pag. 67—68).



semnătate simbolică pînă și istorisirile despre căsătorie, despre nașterea de prunci, despre purtarea războiului sau despre alte multe lucruri pe care mulțimea le crede ca atare. Cînd e vorba însă de a ști care este de fapt această semnificație nu se ajunge la lămurirea fiecărui caz în parte fie din cauză că problema nu este destul de temeinic studiată, fie din graba (cu care se citesc Scripturile), dar uneori și pentru că sînt lucruri la lămurirea cărora, oricît de bine pregătit ai fi și oricît de pe îndelete ai citi textul, pentru oameni este extrem de greu să explici astfel de lucruri <sup>1371</sup>.

### III

Ce să zicem apoi despre proorocii, despre care toți știu că sînt pline de ascunzișuri <sup>1372</sup> și de cuvinte greu de înțeles? Iar cînd venim la Evangheliile aici se cere să ne folosim, cum se zice, și de «minteia lui Hristos» <sup>1373</sup>, ca să pricepem harul care s-a dat celui ce a spus: «Noi avem gîndul lui Hristos ca să cunoaștem cele dăruite nouă de Dumnezeu, pe care le și grăim, dar nu în cuvinte învățate ale înțelepciunii omenești, ci în cuvinte învățate ale Duhului Sfînt» <sup>1374</sup>. Cît despre cele ce i-au fost descoperite lui Ioan <sup>1375</sup>, cine nu rămîne impresionat constatînd că aici sînt ascunse taine negrăite <sup>1376</sup> pe care le observă pînă și cel care nu pricepe prea mult din taina scrisului? Cui dintre cei pricepuți în cercetarea textelor li s-ar părea limpezi și ușor de înțeles epistolele apostolilor, dat fiind că și aici în nenumărate locuri s-au anunțat ca printr-o deschizătură <sup>1377</sup> cugetări foarte înalte și foarte numeroase?

Or, dacă așa stau lucrurile și dacă foarte mulți sînt cei care cad aici în rătăcirii, atunci nu greșim dacă precizăm că la citirea Scripturii avem nevoie de niște «chei ale cunoașterii» <sup>1378</sup>, despre care Mîntuitorul

1371. Τὰ γράμματα, în sens de «adevărata realitate», cum sînt misterele, adevărurile transcendente.

1372. Pilde, I, 6; C. Cels., II, 45; VII, 10; Com. Ioan, II, 28 (23): 173.

1373. Așa cum și-a dobîndit-o evanghelistul Ioan cînd și-a așezat capul pe pieptul Mîntuitorului; aceasta, pentru că Scriptura (care-i inspirată de Hristos) nu poate fi înțeleasă decît de cineva care-i asemenea Lui: «simile a simili» (Com. Ioan, I, 4, 6).

1374. I Cor., 2, 16; 12; 13.

1375. Încă o mărturie că Origen socoate pe sfîntul Ioan autor al «Apocalipsei»; așa cum a spus-o și în Omil. Ios. VII, 1 («P.S.B.» 6, pag. 247), deși în unele manuscrise paternitatea lui nu este afirmată prea sigur.

1376. Fie în sensul tradițiilor secrete ale gnosticilor, fie — mai probabil — în sensul «negrăit» al conținutului tainic și ascuns al literei sau cuvîntului. Oricum, Origen nu acceptă exclusivismul gnosticilor (v. și Omil. Ios., XXIII, 4, în «P.S.B.» 6, pag. 294—297).

1377. «În parte», «ca în ghicitură», pentru că ceea ce ne dă Scriptura e de parte de descoperirea directă, împărtășită de Hristos apostolilor Săi.

1378. Aceeași idee și în Filocalie II, ediția Robinson, pag. 38.

rul mărturisește că se află în mîinile cărturarilor Legii. Dar atunci, să ne spună cei care nu vor să accepte că adevărul se află la acești «căr-turari ai legii»<sup>1379</sup>, cum se face că Domnul Iisus Hristos ne spune că cheia cunoașterii se află la ei, cînd, după cum spun acești vrăjmași ai noștri, ei nu au cărți care conțin tainele ascunse<sup>1380</sup> și depline ale cunoașterii? Căci iată ce spunea Domnul: «Vai vouă, învățătorilor de Lege, că ați luat cheia cunoștinței! Voi înșivă n-ați intrat, iar pe cei ce voiau să intre i-ați împiedicat»<sup>1381</sup>.

#### IV

Iată care credem noi că e drumul cel drept care să ne ajute la cunoașterea Scripturilor și la înțelegerea sensului ei, drum pe care-l deducem din înseși cuvintele Scripturii. În Pildele lui Solomon găsim următoarea îndrumare în legătură cu învățarea Sfințelor Scripturi: «Și tu ți le scrie întreit, în sfat și în gînd și în cunoștință și pe lățimea inimii tale, ca să auzi și să răspunzi în cuvinte adevărate celor ce te întrebă»<sup>1382</sup>. Așadar, de trei ori trebuie să-ți scrii în suflet cugetările Sfintei Scripturi: în primul rînd și omul cel mai simplu trebuie să fie zidit așa zicînd pe «cartea» Scripturii<sup>1383</sup>, — așa numim noi înțelesul cel mai apropiat; în al doilea rînd, cel care e cu ceva mai progresat să fie și el oarecum educat prin «sufletul» său<sup>1384</sup>, iar în al treilea rînd și cel desăvîrșit să se asemene cu cei despre care vorbește Apostolul: «Înțelepciunea o propovăduim la cei desăvîrșiți, dar nu înțelepciunea acestei lumi, nici a stăpînitorilor acestui veac, care sînt pieritori, ci propovăduim înțelepciunea lui Dumnezeu în taină, pe cea ascunsă, pe care Dumnezeu mai înainte de veci a rînduit-o spre mărirea noas-

1379. Se vorbește despre aceiași gnostici, care făceau deosebire între cele două Testamente.

1380. Se pare că aici Rufin a tradus mai puțin fericit termenul de γνῶσις care este folosit în sens ortodox pentru «cunoștință», «cunoaștere», dar nu în sens eretic.

1381. Lc., 11, 52.

1382. Pilde, 22, 20 (citat după ediția sinodală din 1914, mai completă decît cea din 1975). Aceeași tălmăcire a acestui citat și în *Omil. Num.* IX, 7 și *Filocalia* I, 11, ediția Robinson, pag. 17.

1383. «Cuvintele» și «numele» sînt «trupul Scripturii», zice Clement Alexandrinul (*Strom.* VI, 15, 132).

1384. În același Codex Venetus Marcianus 47 (sec. XI) al «Filocaliei» un copist ține să noteze pe margine că «sufletul Scripturii e ridicare, o ἀναγωγή morală, pe care unii o numesc τροπολογία. La Origen ἀναγωγή e ridicarea deasupra sensului literal. Uneori el exprimă același lucru și prin ἀλληγορία, care etimologic însemnează «a spune altceva», și prin ὑπόνοια, care e «ghicirea unui sens ascuns sub literă». Sensul celor trei termeni s-a diversificat abia mai tîrziu: ἀναγωγή are sens aplicat numai în misterele eshatologice; ἀλληγορία presupune pe Hristos, cheia a Vechiului Testament.

tră»<sup>1385</sup>, adică «legea duhovnicească»<sup>1386</sup>, despre care știm că «are umbra bunurilor viitoare»<sup>1387</sup>. Căci așa cum omul e format din trup, din suflet și duh, tot așa stăm și cu Scriptura, pe care, în purtarea Sa de grijă, ne-a dat-o Dumnezeu pentru mîntuirea oamenilor<sup>1388</sup>.

Acesta-i temeiul, pe baza căruia vom explica și noi acest adevăr printr-un pasaj, din cartea disprețuită de unii și intitulată «Păstorul», în care Herma a primit poruncă «să facă două copii», cerînd totodată să anunțe pe preoții Bisericii despre cele ce a primit de la Duhul. Iată și textul ei: «Vei face două copii și vei trimite una lui Clement și alta Graptei. Grapta va sfătui pe văduve și pe orfani, iar tu o să vestești presviterilor din fruntea Bisericii»<sup>1389</sup>. Grapta care sfătuiește pe văduve și pe orfani este buchea simplă care sfătuiește pe cei ce sînt cu suflete de copil, adică pe cei care încă nu se pot adresa Tatălui cu numele de Părinte și de aceea sînt numiți și orfani, dar în același timp vestește și pe cele care nu mai trăiesc cu soțul lor nelegiuit, dar sînt încă tot «văduve»<sup>1390</sup> pentru că n-au fost socotite vrednice de mirele (ceresc). Cit despre Clement, despre care ne vorbește litera cărții, lui i se cere să trimită cartea «la orașele din afară», ceea ce s-ar putea tălmăci celor «din afară de trup» și de cugetările de aici de jos. Dar nu cu litere, ci cu cuvinte, ca un adevărat ucenic al Duhului, pornește cu ordinul să anunțe pe toți presviterii Bisericii lui Dumnezeu acum cînd au «încăruntit» pe urma înțelepciunii<sup>1391</sup>.

## V

Dar întrucît sînt și astfel de texte, care — după cum le vom arăta — nu se pretează deloc la o tălmăcire literală sau trupească, sîntem nevoiți să căutăm, ca să zicem așa, numai sufletul și duhul Scripturii. Poate că acesta e și motivul pentru care, după cum se spune în Evan-

1385. I Cor., 2, 6—7.

1386. Rom., 7, 14. Așadar Vechiul Testament e «umbra», Evanghelia istorică e «chipul», iar Evanghelia veșnică e realitatea. Dar clasificările și categorisirile credincioșilor au pînă la urmă puțină importanță la Origen. Nici chiar deosebirea dintre «simpli» și «perfecti» nu este esențială, cîtă vreme aici pe pămînt noi sîntem ca și copiii sau ca animalele față de piscurile vieții morale ca Moise, Ioan Botezătorul, Petru sau Pavel.

1387. Evr., 10, 1.

1388. Origen apare ca inițiator al doctrinei despre sensul împătrit al Scripturii: literal, alegoric, tropologic și anagogic — formulat pentru prima oară de sfîntul Ioan Casian, în *Collationes*, XIV, 8.

1389. Herma, *Păstorul*, Viziunea II, 4, 3 în colecția «P.S.B.» 1, pag. 233. Dacă este vorba de episcopul Clement al Romei, atunci probabil se va fi folosit o atitudine obișnuită în graiurile profetice.

1390. Soțul nelegitim pare a fi diavolul, iar soțul adulterinei, al sufletului ce l-a părăsit pe cel legitim, e Hristos. E vorba de imaginea păcatului ca adulter spiritual.

1391. A se vedea mai pe larg despre Origen și interpretarea tipologică a Bibliei, la J. Daniélou: *Origène*, pag. 145—170 și mai ales H. de Lubac: *Histoire et Esprit*, pag. 139—194.

ghelia de la Ioan, «vasele» puse pentru curățirea iudeilor «luau câte două sau trei vedre»<sup>1392</sup>; în chip voalat<sup>1393</sup> acest cuvânt s-ar putea înțelege de cei pe care Apostolul îi numește «iudeii cei ascunși»<sup>1394</sup> că sînt curățiți prin cuvîntul Scripturii, care are fie două înțelesuri: sufletească și duhovnicească, fie trei înțelesuri («cîte trei vedre») căci unele texte mai au în afară de cele două amintite și un înțeles trupesc în stare să edifice și el<sup>1395</sup>. Numărul de «șase vase» arată pe bună dreptate pe cei curățiți pe cînd erau încă în lumea aceasta, după cum și lumea s-a făcut în șase zile, care e un număr desăvîrșit<sup>1396</sup>.

## VI

Marea mulțime a celor ce cred sincer și nemeșteșugit<sup>1397</sup> ne stă mărturie despre folosul acestei prime tălmăcirii, cea literală. O pildă despre o astfel de tălmăcire, adresată parcă sufletului, întîlnim la Pavel în prima Epistolă către Corinteni: «Căci în legea lui Moise este scris: «să nu legi gura bouului care treieră»<sup>1398</sup>, după care, ca să lămurească această lege, continuă: «Oare de boi se îngrijește Dumnezeu? Sau, în adevăr, pentru noi zice? Căci pentru noi s-a scris: Cel ce ară trebuie să are cu nădejde și cel ce treieră trebuie să treiere cu nădejdea că va avea parte de roade». De acest fel sînt foarte multe din tălmăcirile potrivite celor mulți și care zidesc pe cei ce nu pot pricepe lucrurile mai înalte.

La rîndul ei, interpretarea duhovnicească e proprie celor care pot dovedi de ce soi sînt «lucrurile cerești», la ale căror «chip și umbră» le-a adus închinare «israelul cel după trup»<sup>1399</sup>, căci «Legea e doar um-

1392. Cele trei rînduri de cămări de la arca lui Noe înseamnă absența sau prezența sensului literal (Simonetti, *op. cit.*, p. 504).

1393. În text, *αἰνίσσομαι* (= a insinua) același radical cu *αἰνίγμα*, e un termen adeseori folosit de Origen pentru a arăta o tălmăcire alegorică: *Com. Mat.* XI, 2; *Com. Ioan*, II, 5, 4; VI, 30 (15), 157.

1394. E vorba de deosebirea între «iudeul întru ascuns» și «iudeul de dinafară» (Rom., 2, 28—29), despre care amintește Origen și în alte locuri: *Com. Ioan*, II, 1, 1; 35, 40; 259; *Omil. Ier.* XII, 13 în «P.S.B.» 6 pag. 412—413.

1395. Oricît ar părea de straniu, puțini exegeți au prețuit atît de mult sensul literal, ca Origen, dovadă măsurătorile de rară exactitate geometrică făcute pentru socotirea capacității animalelor în arca lui Noe (*C. Cels.*, IV, 41). Dar în exegeza sa sensul literal avea altă semnificație decît are în exegeza de azi.

1396. Calcul simbolic în gen pitagoreic, cum am văzut și în alte opere ale lui Origen. Cf. *Filocalia*, 13, ed. Robinson, pag. 19.

1397. *Οἱ ἀπλοῦστεροι*, expresie frecventă la Origen.

1398. I Cor., 9, 9—10; expresie pe care și evreeii o interpretau în sens alegoric și moral, de a nu face presiune asupra cuiva în mod inadmisibil. În cazul de față, a nu se forța «sufletul» Scripturii.

1399. Rom., 8, 5; Evr., 8, 5.

bra bunurilor viitoare»<sup>1400</sup> (iar nu înseși bunurile). Ca să spunem într-un cuvânt, în toate lucrurile, după porunca apostolică, trebuie să căutăm «înțelepciunea lui Dumnezeu în taină, pe cea ascunsă, pe care Dumnezeu mai înainte de veci a rânduit-o spre mărirea noastră, pe care nici unul din stăpînitorii acestui veac n-au cunoscut-o»<sup>1401</sup>. Și același Apostol, după ce a amintit cîteva pasaje din cărțile Ieșirii și Numerilor, continuă în alt loc: «Toate acestea li s-au întîmplat aceluia, ca pilde și au fost scrise spre propovăduirea voastră, la care au ajuns sfîrșiturile veacurilor»<sup>1402</sup>, iar ca să se înțeleagă spre ce fel de realități au fost folosite acele «pilde», se afirmă că «toți beau din piatra duhovnicească», ce avea să vină, iar «piatra era Hristos»<sup>1403</sup>. Și apoi, pomenind în altă epistolă de cortul mărturiei<sup>1404</sup>, Apostolul zice: «Ia seama, zice Domnul, să faci toate după chipul ce ți-a fost arătat în munte».<sup>1405</sup> Dar și în Epistola către Galateni critică Apostolul pe cei care obișnuiesc să citească Legea fără s-o înțeleagă, spunînd că de aceea n-o înțeleg ei, pentru că nu cred că în cele scrise acolo se cuprind și alegorii<sup>1406</sup>. Iată cum scrie: «Spuneți-mi voi, care vreți să fiți sub Lege, nu auziți Legea? Căci scris este că: Avraam a avut doi fii: unul din femeia roabă și altul din femeia liberă. Dar cel din femeia roabă s-a născut după trup, iar cel din cea liberă s-a născut prin făgăduință. Unele ca acestea au altă însemnare, căci acestea (femeile, *n. tr.*) sînt două testamente»<sup>1407</sup> și așa mai departe.

Drept aceea, trebuie să fim atenți la fiecare cuvînt al Apostolului, căci iată, de pildă, atunci cînd scrie: «voi, care voiți să fiți sub Lege», nu zice «voi care sînteți sub Lege». Și tot așa: «Nu auziți Legea?» unde într-adevăr, crede că «a auzi» înseamnă «a înțelege și a cunoaște». Căci și în Epistola către Coloseni se rezumă pe scurt voința Legii în-țregi: «Nimeni să nu vă judece pentru mîncare sau băutură sau cu privire la vreo sărbătoare sau lună nouă sau la sîmbete, care sînt umbra celor viitoare»<sup>1408</sup>. Iar în Epistola către Evrei discutînd despre tăierea împrejur zice: «(iudeii) care slujesc închipuirii și umbrei cerești»<sup>1409</sup>.

1400. Evr. 10, 1. Continuînd temeul paulin al acestor expresii, Origen le cuprinde în însuși miezul interpretării sale în legătură cu sensul spiritual al Scripturii, cum s-a afirmat adeseori și aici: I, 1, 4; III, 5, 1 etc.

1401. I Cor. 2, 7—8.

1402. Ieș. 25, 40; I Cor. 10, 11.

1403. I Cor. 10, 4.

1404. A se vedea IV, 2, 2.

1405. Evr. 8, 5; Ieș. 25, 40. Aici cuvîntul τύπος are înțeles de «model».

1406. Ἀλληγορίας. A se vedea nota 1284.

1407. Gal. 4, 21—23. Citație similară în *Omil. Num. XI, 1*.

1408. Col. 2, 16.

1409. Evr. 8, 5.

De aceea e și firesc lucru că asupra celor cinci cărți atribuite lui Moise nu au nici o îndoială cei care au acceptat odată pentru totdeauna pe Apostol (Pavel) ca pe un om inspirat de Dumnezeu<sup>1410</sup>. În schimb, în legătură cu restul istoriei, ei ar vrea să știe dacă și aceste istorii li s-au întâmplat tot «spre pilde». Mai trebuie băgat de seamă că în Epistola către Romani<sup>1411</sup>, când a citat din Cartea a treia a Împăraților, în care se spune: «mi-am pus de o parte șapte mii de bărbați, care nu și-au plecat genunchiul înaintea lui Baal», Pavel s-a referit la israeliții «cei aleși» pentru că nu numai neamurile vor trage foloase din venirea lui Hristos, ci și unii din poporul lui Dumnezeu.

## VII

Așa stînd lucrurile, trebuie să precizăm care sînt, după părerea noastră, caracteristicile unei corecte interpretări a Scripturii<sup>1412</sup>. Mai întîi, e necesar să scoatem în evidență că scopul pe care și-l propune Duhul, care luminează prin lucrarea providenței divine și prin mijlocirea Cuvîntului care «era la început» la Dumnezeu<sup>1413</sup>, pe slujitorii adevărului, pe prooroci și apostoli, stă în legătură în primul rînd cu descoperirea tainelor ascunse ale vieții omenești — iar prin «oameni» înțelegem aici sufletele care se servesc de trupuri — pentru ca, pe măsură ce descoperitorul «cercetează» și se apleacă mai mult spre «adîncurile» sensului cuvintelor să se împărtășească din toate învățăturile sfatului Său<sup>1414</sup>. Ca să cunoaștem tainele privitoare la sufletele care nu-și pot dobîndi altfel desăvîrșirea decît dacă participă la întreaga bogăție și înțelepciunea adevărului despre Dumnezeu<sup>1415</sup>, a fost statornicită în chip necesar, ca o premiză firească, învățătura despre Dumnezeu și despre Cel Unul-născut al Său și anume, de ce natură și în ce fel este El Fiu al lui Dumnezeu, care sînt cauzele coborîrii Sale pînă la luarea unui trup omenesc<sup>1416</sup> și cum S-a făcut întru toate asemenea omului apoi, în ce a constatat lucrarea Lui, cui i-a folosit și cînd a avut ea loc? Și a mai fost necesar să ne lămurim în legătură cu ființele cugetătoare înrudite oarecum cu noi, ca și despre alte puteri cugetătoare, atît des-

1410. Sînt vizați aici marcionii care respectau cu preferință pe Pavel, dar în miopia lor atribuiau Vechiul Testament numai Demiurgului.

1411. Rom., 11, 4; I Regi, 19, 18.

1412. Origen își propune să stabilească normele de interpretare a Scripturii.

1413. In, 1, 2.

1414. Nu se împărtășește omului decît atîta cît poate «cuprinde», ca în III, 1, 17; *Omil. Ieș.* XIII, 1, în «P.S.B.» 6, pag. 122—123.

1415. Acesta ar fi scopul principal al Sfintei Scripturi: de a readuce pe om la starea primordială, de fericire: II, 6, 4.

1416. Despre cauzele întrupării vorbește Origen și în *C. Cels.*, IV, 2.

pre deosebirea dintre suflete și de unde provin aceste deosebiri, apoi despre natura lumii și despre cauza existenței sale, precum și de unde provine răutatea pe pământ, de ce-i ea atât de mare și de lătită? Dacă ea e numai pe pământ ori și în alt loc?

### VIII

În vreme ce acestea și altele de felul lor erau cele pe care le vestea Duhul, luminând sufletele sfinților slujitori ai adevărului, ca un al doilea scop (de astă dată pentru cei care nu erau în stare să-și dea oboseala să înțeleagă tainele)<sup>1417</sup>, Domnul a găsit de bine să ascundă învățătura despre problemele amintite, în astfel de expresii, care prezintă felul în care au fost create ființele vii, omul și răspîndirea omenirii prin nașteri succesive, începînd de la primul om și pînă la mulțimile de azi, iar prin mijlocirea altor istorii<sup>1418</sup> s-au descris faptele celor drepti și păcatele săvîrșite de aceștia din urmă în calitatea lor de oameni, apoi nelegiuirile, desfrînările și lăcomiile celor fără de lege și ale celor fără Dumnezeu. Iar ce este mai minunat e faptul că prin mijlocirea acestor istorisiri despre războaie, despre învingători și învinși, se fac cunoscute unele taine pentru cei care știu să le cerceteze. Și un lucru și mai rar: prin legiuri scrise se proorocesc înseși legile adevărului și toate acestea, expuse cu o forță și cu o putere care nu poate proveni decît din înțelepciunea lui Dumnezeu<sup>1419</sup>. În orice caz, scopul a fost ca și însuși îmbrăcarea lui sub haină duhovnicească<sup>1420</sup> (vorbesc de înțelesul trupesc al Scripturii) să nu rămîna deloc fără folos, ci să poată îndrepta pe cei mulți, desigur, în măsura în care vor fi ei în stare.

### IX

Dar dacă folosul acestei legiuri apărea de la sine clar în toate locurile<sup>1421</sup>, fapt pe care-l confirmau și coerența și măiestria expunerii istorice, ți-ar veni să crezi că n-ar mai exista și altceva în Scriptură decît stilul priceput de toți. De aceea, Logosul dumnezeiesc a îngăduit

1417. E vorba de adevăruri care nu se descoperă decît celor care le pot purta.

1418. Primele capitole ale Cărții Facerii erau interpretate alegoric atât de către ortodocși, cît și de către eretici.

1419. Înțelepciunea lui Dumnezeu e Fiul, Care lucrează prin Duh Sfînt, de aceea scriitorii biblici sînt niște înțelepți (*C. Cels.*, III, 45; VI, 7; 49 etc.).

1420. În text *ἐνδύμα*, care ne aduce aminte de «vălul» din II Cor. 3, 14.

1421. Dacă unele expresii biblice prezintă contradicții sau nepotriviri cu demnitatea divină ele erau introduse parcă intenționat, spre a atrage atenția cititorului să caute un sens duhovnicesc, «vrednic de Dumnezeu». Vezi *Omil. Ier.* XII, 1 în «P.S.B.» 6, pag. 399—400.

să se presare atit în Lege, cit și în lucrările istorice unele așa zise «cazuri de sminteală» sau «pietre de poticnire», prin care a vrut să evite ca să ne lăsăm răpiți cu totul de farmecul neîntrecut al textului și să nu cădem cu totul de la credința creștină, pentru motivul că nu aflam în el nimic vrednic de Dumnezeu, dar nici — pentru pricina că nu ne desfacem de sensul literal — să nu mai găsim în el nimic dumnezeiesc. Căci trebuie să mai știm încă un lucru : că întrucît scopul principal propus de Logos era să arate înșiruirea logică a realităților duhovnicești, întîmplate sau în curs de întîmplare, acolo unde Cuvîntul a găsit că faptele istorice se pot împăca cu realitățile tainice<sup>1422</sup>, acolo S-a servit de ele ca să ascundă de mulțimi sensul cel mai adînc ; în schimb — acolo unde expunerea contextului lucrurilor duhovnicești nu se potrivea cu desfășurarea anumitor fapte, pentru motivul că era vorba de taine prea adînci — Scriptura intercala în expunere unele fapte ireale, care, fie că nu se puteau întîmpla, fie că chiar dacă ar fi fost cu puțință să se întîmple, totuși nu s-au întîmplat. Uneori au fost intercalate doar cîteva expresii, alteori și mai multe, dar care fizicește sau «trupește» nu sînt adevărate<sup>1423</sup>. Ceva asemănător trebuie văzut și în legislație, unde adeseori aflăm ceva de folos și potrivit cu timpul în care s-a dat legea respectivă, dar cîteodată nu-i poți găsi nici un sens util. În alte texte se prescriu ca legi lucruri de-a dreptul imposibile și aceasta, tocmai din pricina celor mai rîvnitori și mai îndrăgostiți după căutare, ca să se dedice studiului și cercetării Scripturii și să ajungă la concluzia înțeleaptă că în astfel de exprimări trebuie căutată o interpretare vrednică de Dumnezeu.

Dar Duhul Sfînt a acționat în felul acesta nu numai în cărțile din vremea dinainte de venirea lui Hristos, ci S-a comportat în același fel și în legătură cu Evangheliile și cu scrierile apostolilor. Nici acestea nu conțin numai relatări istorice fără unele adaose care în sens «trupeșc» nici măcar nu au avut loc în realitate, iar dispozițiile și poruncile pe care le conțin nu se disting nici ele printr-un stil totdeauna ușor de înțeles.

1422. În două feluri se justifică necesitatea trecerii de la sensul literal la cel spiritual : 1) prin analogia dintre cele două sensuri și 2) dacă nu există analogie, se analizează în ce constă contradicția exprimată în text, pentru a se trece apoi la sensul spiritual.

1423. Origen crede că atunci cînd nu se puteau menține ambele adevăruri : spiritual și material, evangheliștii alegeau pe cel dintîi, comițînd un fel de «minciună materială». Așa ceva vom întîlni și la Origen atunci cînd va relata despre ispitirea lui Iisus (IV, 3, 1) : «ca și cum ți-ar trebui o oarecare altitudine ca să poți vedea «de sus» împărățiile perșilor, sciților, indienilor, parților...».



3 CARE E ÎN SFÎNTA SCRIPTURĂ  
SEMNIFICAȚIA PASAJELOR OBSCURE  
ȘI PENTRU CE ÎN UNELE LOCURI SENSUL LOR LITERAL  
E IMPOSIBIL SAU IRAȚIONAL <sup>1423 bis</sup>

I

Ce om cuminte va putea crede că «s-a făcut seară și dimineață ziua întâia» <sup>1424</sup>, a doua și a treia, fără soare, fără lună și fără stele și să se fi încheiat ziua fără cer (despre care se știe că au fost create mai târziu)? Și cine poate fi atât de naiv, să-și închipuie că, tocmai ca un om, ca un țăran oarecare, «Dumnezeu a sădit o grădină în Eden, spre răsărit și că în ea a făcut să răsară în chip văzut și sensibil, un «pom al vieții» încît cel care a gustat din roada lui cu dinții trupești să guste din viață <sup>1425</sup> și că, dimpotrivă, s-a împărțit din «bine și rău» cel care a luat și a mușcat din pomul respectiv? Iar cînd se relatează că «Dumnezeu umbla prin rai în răcoarea serii» și că «Adam s-a ascuns printre pomi», nu cred că se mai îndoiește cineva că aici se istorisesc simbolic unele taine prin mijlocirea unui fapt aparent dar care în realitate nu a avut loc. Dar și cînd «Cain s-a dus de la fața lui Dumnezeu» <sup>1426</sup> e limpede pentru cei în stare să înțeleagă că aici cititorul e îndemnat să cerceteze ce anume însemnează «fața lui Dumnezeu» și «depărtarea de Dumnezeu». Și în definitiv, ce să spunem mai multe, cînd orice om normal poate găsi nenumărate astfel de exemple notate ca întîmplîndu-se, dar care în realitate nu s-au întîmplat așa în chip literal? Însă iată că și Evangheliile sînt pline cu expresii de acest gen <sup>1427</sup>. De pildă, cînd diavolul a dus pe Iisus «pe un munte foarte înalt» ca să-I arate de acolo «loate împărățiile lumii și slava lor» <sup>1428</sup>. Căci cine, afară poate de cei care citesc astfel de istorii cu totul superficial, nu va critica pe cei care

<sup>1423 bis</sup>. Origen își exprimă în acest capitol opinia că sensul alegoric este obligatoriu în înțelegerea Scripturii; or, Biserica nu este de acord cu această interpretare. Istoria Bisericii cunoaște cele două școli exegetice — cea din Alexandria, alegorizantă, și cea din Antiohia, care înclina către sensul literal istoric — și concluzia finală, valabilă pînă azi, nu a dat dreptate lui Origen. Nu toate locurile din Sfînta Scriptură au sens alegoric; el poate fi aplicat locurilor în care sensul imediat, literal, nu poate fi acceptat, iar aceasta o stabilește Biserica, prin comentariile sfinților părinți. Atitudinea interpretativă a lui Origen a dat naștere multor erezii, fiind ea însăși motivul major pentru care el a fost, în multe opinii ale sale, condamnat de Biserica.

<sup>1424</sup>. Fac., 1, 5. Pasajul acesta ni l-a păstrat și Iustinian (*Epist. ad Mennam*, Mansi IX, 533). El a creat mare scandal nu numai în perioada controversei origeniste, ci și în epoca modernă. S-a reproșat pe bună dreptate lui Origen că nu a acceptat interpretarea strict literală a referatului despre primele 3 zile ale creației. Scuza este că Origen a avut motive în lupta contra antropomorfiților, «celor simpli».

<sup>1425</sup>. Se vede că Origen a confundat aici pomul cunoașterii binelui și răului, cu pomul vieții. Traducînd pasajul, Rufin îndreptează exprimarea.

<sup>1426</sup>. Fac., 4, 16.

<sup>1427</sup>. Εἶδος = specie, fel, gen fie că e vorba de genuri literare (*C. Celis.*, IV, 39; 29), fie de modalități stilistice, cum sînt parabola și asemănarea.

<sup>1428</sup>. Mt., 4, 8.

cugetă cu ochii trupești că ar avea nevoie de o anumită atitudine<sup>1429</sup> ca să poți observa ce se petrece mai jos și să poți vedea împărățiile perșilor, sciților, indienilor și parților în chipul în care sînt preamăriți regii de către supușii lor? Cititorul atent ar mai putea afla nesfîrșit de multe alte exemple în Evangheliile, ca să-și poată da seama că, împreună cu faptele întimplăte după sensul literal, au fost intercalate desule altele care în realitate nu au avut loc.

## II

Dacă vom trece acum la Legea lui Moise<sup>1430</sup>, vom întîlni multe legi care, atunci cînd e vorba de respectarea lor literală, conțin lucruri neraționale, iar altele sînt de-a dreptul imposibile. Dintre poruncile iraționale e interdicția de a se consuma carnea de vultur<sup>1431</sup>, căci nici chiar în cele mai grele cazuri de foamete nu a ajuns nimeni să fie nevoit să mănînce așa ceva. Irațională e și opreliștea ca «orice parte bărbătească netăiată împrejur care nu se va tăia împrejur în ziua a opta, sufletul acela se va stîrpi din poporul său», căci dacă legea s-ar aplica după litera ei ar trebui ca părinții lor sau cei care-i cresc să fie dați morții. Căci Scriptura spune literal<sup>1432</sup>: «Cel de parte bărbătească netăiat împrejur, care nu se va tăia împrejur în zia a opta, sufletul acela se va stîrpi din poporul său». Iar dacă vreți să vedeți ce lucruri imposibile mai întîlnim poruncite de Lege, să băgăm de seamă că și acel țap, pe care însuși Moise ne-a poruncit să-l jertfim ca animal curat, este unul din animalele care aci nu poate fi luat în considerație fiind inexistent<sup>1433</sup>, tot așa nici despre zgriptor, pe care Legea ne oprește să-l mîncăm, nici despre el nu se știe să fi picat vreodată în mîna omului. Dar nici mult amintita odihnă de sîmbăta nu se poate respecta după litera Legii care a zis: <sup>1434</sup> «Trebuie să rămîneți fiecare în casele voastre și nimeni să nu iasă de la locul său în ziua a șaptea» și aceasta pentru că nici o ființă nu poate șede o zi întregă și să rămînă nemișcată pe locul ei. De aceea nici cei din tăierea împrejur și nici cei care refuză să acorde vreo superioritate literei niciodată nu și-au pus astfel de probleme ca acelea privitoare la țap, la zgriptor ori la vultur; iar în legă-

1429. A se vedea și *Com. Ioan*, X, 5 (4): 18—20.

1430. Critica rigidă adusă de Origen observării stricte a prescripțiilor mozaice pleacă de la îngustimea cu care priveau evreii lucrurile.

1431. *Lev.*, 11, 14; *Deut.*, 14, 5.

1432. *Fac.*, 17, 14.

1433. În text *τραγέλαφος*, animal monstruos jumătate țap, jumătate cerb, probabil un fel de antilopă sau gazelă cu barbă de țap. Aici mai notăm că H. Crouzel, recitînd această notiță, dă ca sinonim al respectivului animal cuvîntul «zombros»: «cu față de cerb, barbă de țap, piele și talie de bou», ceea ce pare a fi fost un zimbrou, aflat pe o moșie din Tracia și văzut de bizantinii de pe vremea lui Bardas.

1434. *Ieș.*, 16, 29.

tură cu alte astfel de probleme, palavragesc tot soiul de lucruri fără rost, aducînd ca mărturie unele tradiții nebunești <sup>1435</sup> cum sînt cele despre sabbat <sup>1436</sup>, despre care se spune că în acea zi nu este voie să faci mai mult de două mii de pași, pe cînd alții, cum este de pildă Dositei din Samaria <sup>1437</sup>, resping astfel de interpretări afirmînd că sîmbăta trebuie să rămîi pînă seara în aceeași poziție în care te-a prins începerea zilei. Dar în situații imposibile ne pune și porunca «să nu duceți sarcini în zi de odihnă», întrucît asupra acestui punct învățații iudeilor au căzut într-o vorbărie fără sfîrșit spunînd că «sarcină» e și o încălțăminte oarecare, dar nu de orice fel, să zicem o sanda, în care sînt bătute cuie, dar nu și una fără cuie, în sfîrșit, că sarcină ar fi numai aceea pe care o duci pe un umăr, nu pe amîndoi !

### III

Dacă, venind acum la Evanghelia, vom cerceta și aici cazuri similare, ce poate fi mai irațional decît să zici : «pe nimeni să nu salutați pe cale» <sup>1438</sup>, cum cei mai simpli socot că așa le-a prescris Mintuitorul apostolilor ? Dar și întoarcerea obrazului drept cînd te-a pîlmuit cineva peste cel stîng, este foarte puțin vrednică de crezare, întrucît de regulă în astfel de cazuri (dacă nu avem de a face cu anumite defecte de la natură) <sup>1439</sup> lovitura se execută cu mîna dreaptă peste obrazul stîng. Și tot atît de imposibilă e și situația cu scoaterea ochiului drept, cînd acesta te-ar smînti <sup>1440</sup>, căci chiar dacă am accepta că smintirea ne-ar veni pe urma vederii, cum am putea noi pune vina pe ochiul drept din moment ce vederea se face cu amîndoi ochii ? Și cine oare, după ce s-a convins de păcat pentru că «s-a uitat la o femeie poftindu-o» <sup>1441</sup>, poate acuza pe bună dreptate numai ochiul drept, încît să-l scoată ? Căci și Apostolul a stabilit cînd a zis <sup>1442</sup> : «A fost cineva chemat, fiind tăiat împrejur ? Să nu se ascundă». Mai întîi oricine vrea va băga de seamă că Apostolul vorbește aici fără să se refere la întrebarea pusă ; într-adevăr, cum n-ar putea trezi bănuiala că ar fi spus-o fără motiv,

1435. Origen amintește adeseori de rituri și obiceiuri secrete ale vechilor evrei : *Com. Mat.* XI, 9 ; *Com. Ioan XIII*, 27 : 162 ; *C. Cels.*, II, 52 etc.

1436. În legătură cu respectarea exagerată a sabbatului, n-am avut la îndemînă lucrarea lui J. Bonsirven : *Textes rabiniques*, Roma, 1955, p. 764 și urm. Citat după Simonetti, *op. cit.*, p. 516.

1437. Dositei Samarineanul, un ascet ai cărui aderenți au durat mai multe veacuri, deși Origen spune că numărul aderenților nu era mai mare de 30 (*Com. Ioan XIII*, 27, 162).

1438. *Lc.*, 10, 4.

1439. *Mt.*, 5, 39.

1440. *Mt.*, 5, 29.

1441. *Mt.*, 5, 28.

1442. *I Cor.*, 7, 18.

din moment ce atinge dispoziții privind căsătoria și fecioria ?<sup>1443</sup> În al doilea rînd, cine ar putea reproșa celui care — dacă ar fi posibil — s-ar lăsa tăiat împrejur, pentru motivul că opinia generală vede în tăierea împrejur un act nerușinat ?

#### IV

Toate acestea au fost spuse<sup>1444</sup> ca să arătăm că scopul fixat de puterea dumnezeiască, dată nouă de Sfintele Scripturi, nu este a înțelege numai ceea ce ne arată textul cuvintelor, pentru că, luate literal, asemenea lucruri nu numai că nu sînt adevărate, ci sînt chiar fără sens și absurde, ci că unele lucruri au fost întreprinse în țesătura istoriei în curs și a legislației favorizate de sensul literal. Dar nimeni<sup>1445</sup> să nu ne invinuiască cum că am generaliza spunînd că nimic n-ar fi real istoric pentru motivul că unele evenimente n-au ajuns să se împlinească și că nici o lege nu ar trebui respectată după litera ei pe motivul că — luate literal — unele legiuiri sînt neraționale și imposibile, și, în sfîrșit, că ceea ce s-a scris despre Mîntuitorul nu-i adevărat în chip sensibil<sup>1446</sup> și nici că ar trebui să ducem la îndeplinire rînduiala și poruncile pe care ni le-a lăsat. Dimpotrivă, trebuie spus că adevărul istoric al anumitor fapte este cu totul indiscutabil, de pildă că Avraam, Isaac și Iacov au fost înmormîntați la Hebron într-o peșteră dublă, fiecare alături de soțiile lor<sup>1447</sup>, apoi că Sihemul a fost repartizat lui Iosif<sup>1448</sup>, la fel că Ierusalimul e metropola Iudeii, unde și Solomon a ridicat un templu lui Dumnezeu și tot așa încă multe alte lucruri. Căci faptele realizate istoricește sînt cu mult mai numeroase decît cele țesute cu semnificație spirituală. Și tot astfel, cine nu ar recunoaște că porunca ce spune : «Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta, ca să-ți fie bine»<sup>1449</sup> e folositoare dincolo de orice alegorizare și se cere urmată întocmai, mai ales că și

1443. Păstrarea circumciziunii într-un context unde e vorba doar de căsătorie și feciorie n-are — după Origen — decît sens alegoric.

1444. Ne gîndim aici la persecuțiile ce trebuiau să îndure evreii la frecventarea băilor publice, din partea populațiilor păgîne (I Mac., 1, 15).

1445. Sensul literal nu trebuie aplicat decît în cazurile bine determinate. Încolo, pentru Origen sensul literal e baza celui spiritual și pentru a nu greși trebuie aduse în discuție informații științifice de tot felul : filozofie, gramatică, lexicografie, istorie, geografie. Cum a spus în Filocalia X, 2 (ed. Robinson pag. 59), exegetul trebuie să fie ca un botanist care cunoaște proprietățile tuturor plantelor de leac, spre a fi folositor bolnavului.

1446. Adică în sens literal (κατὰ τὸ αἰσθητὸν) spre deosebire de indicarea sensului duhovnicesc : κατὰ τὸ νοητὸν (C. Cels., VI, 70 etc.).

1447. Fac. 23, 3, 19 ; 25, 9 ; 40, 29 ; 51, 13. R. Cadiou afirmă (*La jeunesse d'Origène*, Paris, 1935, p. 112) că, în timpul petrecerii sale în Palestina, Origen ar fi vizitat aceste peșteri și anume înainte de redactarea lucrării de față, prin anul 215, apoi prin 230, cînd a plecat spre Grecia ca să fie hirotonit.

1448. Fac., 48, 22.

1449. Ieș., 20, 12 ; Com. Mat. XI, 9.

apostolul Pavel a folosit-o<sup>1450</sup> cu semnificația ei literală? Dar ce să mai zicem și despre cuvintele<sup>1451</sup>: «Să nu ucizi!» «Să nu desfrânez!» «Să nu furi!» «Să nu dai mărturie mincinoasă!»? În Evanghelie mai sînt notate multe porunci fără ca să se fi specificat dacă ele trebuie să fie împlinite literal ori nu, de pildă: «Oricine se mînie pe fratele său!...» etc. sau «Eu însă vă spun vouă: să nu vă jurați nicidecum»<sup>1452</sup>. Și scrișul Apostolului trebuie urmat de multe ori tot în sens literal: «Dojeniți pe cei fără rînduială, mîngîiați pe cei slabi la suflet, sprijiniți pe cei neputincioși, fiți îndelung răbdători față de toți»<sup>1453</sup> și aceasta, ca și cum fiecare din cuvintele: «adîncul înțelepciunii lui Dumnezeu» s-ar putea adevăra în ochii celui mai sîrguincios fără ca porunca formulată în sens literal să-și piardă ceva din adîncimea ei.

## V

Cu toate acestea, cel care vrea să cunoască corect lucrurile va fi în încurcătură în legătură cu multe texte căci nu va putea decide fără o strădanie apreciabilă dacă ceea ce se pare a fi o istorie s-a petrecut literalmente sau nu<sup>1454</sup> și dacă textul unei legi trebuie să fie respectat sau nu, în sens literal. De aceea<sup>1455</sup>, cititorul care se dăruiește cu adevărat unei cercetări corecte va trebui — rămînînd credincios poruncii Mîntuitorului: «Cercetați Scripturile»<sup>1456</sup> — să examineze cu grijă pînă unde este adevărat ceea ce relatează textul și de unde începe irealul și, pornind de la astfel de expresii, să caute, pe cît îi stă în putință, înțelesul — împrăștiat aproape în întreaga Scriptură — al faptelor socotite imposibile dacă le judeci literal. Întrucît, însă — după cum despre acest lucru se va convinge cititorul pe măsură ce studiază — nu poți să legi deodată texte care nu se potrivesc din punct de vedere literal, de vreme ce acest lucru nu numai că nu-i imposibil, ci e chiar adevărat atunci

1450. Ef., 6, 2—3.

1451. Ieș., 20, 13 și urm.

1452. Mt., 5, 22; 5, 28; 5, 34. Observăm că în textul grec al «Filocaliei» lipsește referirea la Mt., 5, 28, pe cînd în traducerea latină avem referirea la Mt., 5, 22, fapte care se vor fi petrecut involuntar.

1453. I Tes., 5, 14. A se observa sublinierea de către Origen a sensului literal, dar și recomandarea imediată a trecerii spre interpretarea duhovnicească a celor mai zeloși.

1454. «A explica Biblia prin Biblie», iată un principiu din cele mai temeinice ale exegezei moderne, pe care și Origen l-a practicat din plin. Dacă textul nu-i destul de clar exprimat, trebuie căutate altele similare, care-s mai clare, cheia interpretării aflîndu-se în alte pasaje, cum afirmă Origen într-un fragment din explicarea la Psalmul 1 (P.G., 12, 1280 sau «Filocalia», II, 3, ed. Robinson, pag. 38). Totuși, trebuie semnalat că interpretarea aceasta a dus la evitarea lecturii scrierilor patristice și deci la greșita înțelegere a multor texte scripturistice — așa cum s-a întîmplat lui Origen și în general protestanților.

1455. Criticii au crezut că aici s-ar fi strecurat o lacună în traducerea lui Rufin, probabil pentru că el a vrut să evite de două ori folosirea aceleiași expresii («propter quod») în același context. Lucrul e de altfel neesențial.

1456. In, 5, 39.

cînd e vorba de înțelesul ideii principale, va trebui să ne străduim să cuprindem sensul general al lucrurilor, legînd, pe planul cugetării logice, semnificația a ceea ce este imposibil din punct de vedere literal, de ceea ce nu numai că nu e imposibil, ci e și real istoricește, interpretînd alegoric ceea ce nu s-a petrecut literalmente. Căci, în cît ne privește, sîntem dispuși, atunci cînd e vorba de întreaga Scriptură, să recunoaștem că în ea găsim în orice pasaj un înțeles duhovnicesc dar unul literal nu avem în orice pasaj, întrucît în multe puncte s-a dovedit că acceptarea unui sens literal duce la absurdități. Iată de ce trebuie să dovedim multă silință și multă evlavie, neuitînd, cînd vrem să cercetăm cărțile sfinte, să le cercetăm ca pe niște cărți dumnezeiești, căci acesta cred că e cel mai potrivit fel de înțelegere a lor.

## VI

Cuvintele sfinte ne învață <sup>1457</sup> că Dumnezeu Și-a ales pe pămînt un popor, căruia i s-au dat mai multe nume. În totalitatea lui acest popor e numit cînd «poporul lui Israel», cînd «poporul lui Iacov». Cînd apoi s-a dezmembrat pe vremea lui Ieroboam, fiul lui Nabot, cele zece seminții care s-au numit după numele lui au primit numele de «(poporul lui) Israel», pe cînd celelalte două și Levi, care au fost conduse de urmașii lui David, s-au numit «(poporul lui) Iuda», iar întreaga această țară locuită de acest popor și care le-a fost dată de Dumnezeu se numește Iudeea. Capitala e în Ierusalim, oraș-mamă al mai multor orașe, ale căror nume sînt împrăștiate în multe alte locuri, iar în cartea Iosua, fiul lui Nun <sup>1458</sup>, sînt reunite pe o listă toate la un loc. În această privință, vrînd să ne ducă cu gîndul spre o cunoaștere mai înaltă <sup>1459</sup>, Apostolul zice undeva : «Priviți pe Israel după trup» <sup>1460</sup>, vrînd să sublinieze că există și un Israel după duh. În alt loc spune : «Nu copiii trupului sînt copiii lui Dumnezeu» <sup>1461</sup>, căci «nu toți cei din Israel sînt israeliți». Mai departe : «nu cel ce se arată pe dinafară e iudeu, nici ceea ce se arată pe dinafară în trup este tăiere împrejur, ci este iudeu cel întru ascuns, iar tăiere împrejur este aceea a inimii, în duh, nu în literă» <sup>1462</sup>. Iar dacă cineva e judecat ca «iudeu întru ascuns», trebuie să reținem că după cum există un neam de «iudei în trup», tot așa există și un neam

1457. Pornind de la opoziția dintre «Israelul cel după trup» și cel «după duh» Origen include într-o largă perspectivă întreagă istoria Iconomiei divine.

1458. În *Septuaginta* numele lui Iisus Navi e numai Iisus.

1459. Mereu aceeași expresie τὸ διακοητικὸν sinonim cu τὸ ἡγεμονικὸν, despre care am mai vorbit adeseori. Cf. *Com. Ioan I*, 30 (3): 208 precum și în «*Filocalia*», indice, ș.a.

1460. I Cor., 10, 18.

1461. Rom., 9, 8; 6.

1462. Rom., 2, 28—29.

de «iudei întru ascuns»<sup>1463</sup> atunci cînd sufletul are, din anumite temeri nespuse, această origine nobilă<sup>1464</sup>. Dar în același timp există și multe proorocii care privesc atît pe Israel, cît și pe Iuda, vestind ceea ce are să se întîmple pentru fiecare. Și apoi, chiar dacă am vedea că importante făgăduințe ce le-au fost făcute luate literal sînt modeste și fără nici o strălucire demnă de făgăduința lui Dumnezeu, oare nu trebuie să fie poate și ele tălmăcite în chip simbolic? Iar dacă făgăduințele exprimate în chip sensibil sînt totuși de ordin duhovnicesc, atunci însemnează că nici cei cărora li se adresează nu sînt trupești.

## VII

Și pentru ca să nu mai pierdem vremea vorbind despre «iudeul cel întru ascuns» și despre «omul cel lăuntric» din Israel, mai ales că cele spuse le credem a fi de-ajuns pentru cei care nu sînt de tot mărginiți la minte, să ne întoarcem iarăși la problema noastră și să spunem că Iacov a fost părintele celor doisprezece patriarhi, iar aceștia au devenit căpetenii de întregi popoare<sup>1465</sup> și acestea, ale israeliților de după aceea. Întrucît, dar, israeliții după trup se trag din căpeteniile acelor popoare și aceștia, din patriarhii înșiși, pe cînd la rîndul lor patriarhii descind din Iacov și din cei dinaintea lui, în cazul acesta și «israeliții în duh», al căror prototip a fost trupesc<sup>1466</sup>, nu se trag oare și ei din seminții, și semințiile nu se trag oare din neamuri, și neamurile nu provin dintr-unul singur, care în orice caz nu avea o naștere trupească obișnuită, ci una mai înaltă<sup>1467</sup>, provenind, la rîndul ei, din Isaac, iar acesta, coborînd de la Avraam, și toți ceilalți urcînd pînă la Adam, pe Care

1463. Preluînd de la sfîntul Pavel noțiunile de «iudeu după trup» și «iudeu după duh» (Gal., 4, 24), Origen își conturează viziunea sa tipică despre iconomia mîntuirii. Unui Ierusalim pămîntesc îi corespunde Ierusalimul ceresc, unei Evanghelii temporale o Evanghelie veșnică, fiecare după aspectele la care sînt raportate: «de aici» ori «de dincolo», cum s-a văzut în IV, 2.

1464. O nouă lacună; probabil că Rufin a prescurtat după un codice în care lipsea o foaie, pentru că traducerea latină e aici mult mai scurtă decît originalul grec. A se vedea mai pe larg, Crouzel, *op. cit.*, IV, 207—208.

1465. În text *δὴμαρχοι*, în care unii au văzut regi, alții căpetenii de trib care ar fi organele de legătură dintre Adam și Hristos fie că-i clasăm ascendent, fie descendent ca și cele două genealogii (Mt., 1, 2—17 și Lc., 3, 23—38), deși aici în text nu e vorba de așa ceva. Vîrsta de 30 de ani a lui Iisus e ca și a lui Iosif, stăpînul Egiptului, care «strînge grăunțele cuvîntului». Genealogia după Matei e trupească și se perpetuează prin păcat, cea după Luca e spirituală și se bazează pe botez. Așa a căutat Origen să prezinte lucrurile în *Omil. Lc. XXVIII*, care ni s-a păstrat atît în grecește, cît și în traducerea Fericitului Ieronim.

1466. La Origen nu-i prăpastie între lumea materială și cea spirituală, cum e cazul la gnostici. *Com. Ioan I*, 26 (24): 176; X, 33 (19): 210.

1467. E vorba de cel care «a văzut pe Dumnezeu», cum numește Dumnezeu pe Iacov: *Omil. Num. XVIII*, 4, în «P.S.B.» 6, p. 179—183.

Apostolul îl numește «Hristos»? <sup>1468</sup> Într-adevăr, originea fiecărei seminții, intrucît stă în legătură cu Dumnezeu cel peste toate, e în legătură cu Hristos, așa cum Dumnezeu Tatăl Cel peste toate e Părintele tuturor sufletelor, după cum și Adam e protopărinte al tuturor oamenilor. Și dacă Eva a fost ridicată de Pavel pînă la a fi simbolul Bisericii <sup>1469</sup> și Cain e născut din Eva <sup>1470</sup> și tot din ea își trag începutul și toți ceilalți oameni, atunci nu e de mirare că și aceștia, așa căzuți cum sînt, sînt chipul Bisericii <sup>1471</sup>, dat fiind că, într-un sens mai înalt, toți sînt născuți în Biserică <sup>1472</sup>.

### VIII

Și dacă cele spuse despre Israel, despre seminția și neamul lor, ne impresionează, atunci cuvintele pe care le-a rostit Mîntuitorul: «nu sînt trimis decît numai către oile cele pierdute ale casei lui Israel» <sup>1473</sup> nu trebuie să le înțelegem ca ebioniții cei săraci la minte <sup>1474</sup> — căci poate de aceea sînt numiți așa, «ebioni» însemnînd la evrei «sărac» — așa încît nu sîntem de părere că Hristos ar fi venit în primul rînd la israeliții cei din trup. Căci «nu copiii trupului sînt copii ai lui Dumnezeu» <sup>1475</sup>. Doar și despre alte lucruri tot așa ne învață Apostolul atunci cînd vorbește despre Ierusalim: «femeia cea liberă e Ierusalimul cel de

1468. I Cor. 15, 47: «că sufletul Mîntuitorului e cel al lui Adam», așa s-a păstrat formulată de Fotie (*Bibl.* 117) una din acuzele aduse lui Origen, din pricina perspectivei preexistențiale în care a fost prezentată, pentru care a fost osîndit în anatematismă 2—543 și 7—533.

1469. Ef. 5, 31 și urm.

1470. De la conceptul paulin Adam-Eva/Hristos-Biserica, Origen vrea să-l transfere în poziție opusă: lume trupească/lume netrupească pentru a arăta originea ființelor cuvîntătoare și a unei Biserici preexistente. Cartea Facerii pune pe Set în locul lui Cain.

1471. Istoricul Socrate consemna (*Hist. Eccl.* III, 7, Migne, P.G., 67, 392), atribuînd lui Origen (prin *Com. Fac.* IX, azi pierdut) paternitatea acestei asemănări: Adam-Eva și Hristos-Biserica. H. Crouzel (*op. cit.*, IV, 211) atrage atenția că aceasta privește planul veșnic al Iconomiei mîntuirii: *Com. Mat.* XIV, 17.

1472. Sînt încă mulți cei care azi consideră Biserica drept întreaga suflare omească, așa cum și Origen afirmă aici. Dar înțelesul este forțat, iar consecințele doctrinale, echivoce. Dacă este vorba de Biserica = Eva, interpretarea are sens, dar este iudaizantă, minimalizînd intervenția lui Hristos în istorie. Dacă Biserica înseamnă «locașul» mîntuirii, atunci numai cei născuți prin botez sînt fiii ei — așa cum vorbește doctrina curată a ortodoxiei, căci fără Hristos și fără Duhul, trimis de El în lume ca să readucă pe fiecare la imaginea chipului curat al divinității, nu este Biserică. Biserica nu este decît creștină. Origen exagerează și în acest caz.

1473. Mt. 15, 24.

1474. Ironizarea ebioniților revine și în alte locuri la Origen (*C. Cels.*, II, 1; V, 61; 65; *Com. Mat.* XI, 12 etc.) fără ca el să caute să explice etimologia cuvîntului, cum face, de pildă, Eusebiu (*Ist. bis.* III, 27; V, 8, 10; VI, 17), care spune că numele lor vine de la sărăcia în care trăiau primii creștini (*Fapte* 2, 44—45), în timp ce alții spun că «Ebion» ar fi fost întemeietorul sectei (Tertulian, *De praescr. haer.* 10, 8; 33, 5; Epifanie, *Panarion* 30, 1).

1475. Rom. 9, 8. Din motive de prudență (fiind vorba de o perspectivă preexistențianistă) filocaliștii au eliminat unele amănunte de topografie cerească.



sus, care este mama noastră»<sup>1476</sup>. Și în altă epistolă : «Și v-ați apropiat de muntele Sionului și de cetatea Dumnezeului celui viu, de Ierusalimul cel ceresc și de zeci de mii de îngeri și de adunarea celor întâi născuți, care sînt scriși în ceruri»<sup>1477</sup>. Așadar, dacă prin «Israel» trebuie să vedem o lume a sufletelor iar în «Ierusalim», o cetate cerească, atunci urmează că cetățile lui Israel au drept «metropolă» «Ierusalimul cel ceresc» și același lucru îl putem spune pentru întreaga Iudee. Cînd auzim rostindu-se cuvintele lui Pavel<sup>1478</sup>, prin care se vestește înțelepciunea, e ca și cum am auzi pe Hristos vorbind în Scripturile Sale despre Ierusalimul cel ceresc și despre întreg ținutul care cuprinde cetățile țării sfinte. Căci poate Însuși Mîntuitorul este Cel care ne urcă în chip tainic la acele orașe, dînd celor care s-au învrednicit, prin buna chivernisire a talanților, stăpînirea «peste zece cetăți» sau «peste cinci cetăți»<sup>1479</sup>.

## IX

Dacă proorociile privitoare la Iudeea, la Ierusalim, la Israel, la Iuda și la Iacov atunci cînd nu le tălmăcim trupește ne aduc aminte de cutare sau cutare taine ascunse, atunci ar urma ca și proorociile împotriva Egiptului și egiptenilor, împotriva Babilonului și babilonenilor, împotriva Tirului și Sidonului precum și a locuitorilor din ele și din alte neamuri să nu se refere numai la locuitorii «trupești» din Egipt, din Babilon, din Tir sau din Sidon<sup>1480</sup>, căci dacă există într-adevăr «israeliți după duh», atunci urmează că trebuie să existe și egipteni și babiloneni «după duh». Căci, într-adevăr, cele spuse de Iezechiel despre Faraon, regele Egiptului<sup>1481</sup>, nu se potrivesc cu cele spuse despre o ființă care a stăpînit sau care urma să stăpînească peste Egipt, lucru pe care-l poate băga de seamă oricine citește cu atenție. Așijderea, nici cele ce se spun despre cineva care stăpînește la Tir nu pot fi atribuite unui om care ar fi stăpînit acolo. Într-adevăr, atît cele spuse în multe locuri de proorocul Isaia<sup>1482</sup> în legătură cu Nabucodonosor cum s-ar putea ele aplica unui astfel de om ? Desigur «omul Nabucodonosor» nu a putut cădea din cer, nici nu a fost luceafărul, «steaua strălucitoare, fecior al dimineții». Tot așa de puțin se pot înțelege cele spuse în cartea lui

1476. Gal., 4, 26.

1477. Evr., 12, 22—23.

1478. II Cor., 13, 3 ; I Cor., 2, 16.

1479. Răsplata acordată slujitorilor zeloși. A se vedea și *Omil. Lc. XXXIX, 7*, în «P.S.B.» 7.

1480. Aceeași «geografie spirituală» ca și la cele două Ierusalimuri, fizic și spiritual. Aici situația lui Origen e ușurată prin faptul că în Noul Testament există deja o interpretare clară pentru Nabucodonosor, că Satan : Lc., 10, 18 ; In, 12, 31 ; Apoc., 8, 10 ; 9, 1. A se vedea aici, mai sus, I, 5, 4.

1481. Iez., 29, 2—21.

1482. Is., 14, 12.

Iezechiel despre egiptenii (din vecinătatea Etiopiei), ale căror trupuri sînt înnegrite de soare, cînd Egiptul trebuia să fie «pustiit patruzeci de ani, încît picior de om nu putea trece peste el»<sup>1483</sup> și cînd atît de mult urma să fie încercat de războaie, încît în toată țara «sîngele va ajunge pînă la genunchi».

## X

Poate că, așa cum cei de aici, de pe pămînt, cînd mor de o moarte obișnuită, au parte de o soartă asemănătoare vredniciei lor să petreacă într-un loc numit «iad», unde există diferite lăcașuri, după gradul păcatului, tot așa și cei de sus coboară — ca să zicem așa, la moartea lor — intrînd în iadul care-i aici, pe pămînt<sup>1484</sup>, fiind judecați vrednici să ocupe, pe întreg rotocolul pămîntului, lăcașuri diferite, mai bune sau mai rele ori la cutare și cutare părinte. Așa se face că un israelit poate cădea între sciți, pe cînd un egiptean să coboare în Iudeea<sup>1485</sup>, dar Mîntuitorul a venit pentru «oile pierdute ale casei lui Israel»<sup>1486</sup>, însă, întrucît mulți din Israel n-au vrut să asculte învățătura Lui, au fost chemați cei «dintre neamuri».

## XI

După părerea noastră toate aceste istorii își au tilcul lor ascuns. Căci «asemenea este împărăția cerurilor, cu o comoară ascunsă în țarină, pe care găsind-o un om a ascuns-o și de bucuria ei se duce și vinde tot ce are și cumpără țarina aceea»<sup>1487</sup>. Să ne întrebăm dacă nu cumva întreaga «țarină» aceea plină de tot felul de plante nu-i tocmai acest aspect văzut, superficial și mai ușor de aflat al Scripturii, pe cînd ceea ce zace în ea și care nu e văzut de oricine, ci e îngropat, ca să zicem așa, de plantele cele văzute, sînt «visteriile ascunse» ale înțelepciunii și ale cunoștinței<sup>1488</sup> și care prin mijlocirea Duhului Sfînt sînt numite de prorocul Isaia «întunecate, nevăzute și ascunse». Ca să poată fi găsite, aceste visterii au nevoie de ajutorul lui Dumnezeu, sin-

1483. Iez., 29, 11 ; 30, 10 ; 32, 5.

1484. Origen reafirmă credința sa greșită, că iadul este «aici pe pămînt», completînd ideea spusă anterior, că iadul nu e veșnic.

1485. Verbele «coboară», respectiv «urcă» profilează realități sau stări diferite, de pildă ale evreilor deportați în Babilon; ceea ce vrea să însemneze «degradarea» sufletelor mai vrednice la locașuri mai rele. Oricum, acele «locuri infernale» sînt mai «josnice» decît pămîntul (*Omil. Ieș.*, VI, 8, în «P.S.B.» 6, pag. 102—104).

1486. Mt., 15, 24. Origen vede patru compartimente în universul său: cer-tărie-pămînt-iad, dintre care al doilea și al treilea sînt intermediare între cer și iad, între desăvîrșire și pierzanie.

1487. Mt., 13, 44. În *Com. Mat.*, X (în «P.S.B.» 7) Origen a comentat aceeași temă a «comorii»; acolo țarina simboliza pe Hristos.

1488. Col., 2, 3. Numai Dumnezeu poate descoperi sufletului comorile înțelepciunii. *Filoc.* I, 28 ed. Robinson, pag. 33—34.

gurul care poate «zdrobi porțile cele de aramă» și poate «zdrobi zăvoarele cele de fier»<sup>1489</sup> ale acestor porți ca să descopere ceea ce e scris în Cartea Facerii<sup>1490</sup> despre adevăratele și variatele seminții ori, ca să zicem așa, ale sufletelor mai apropiate ori mai depărtate de Israel și care simbolizează «coborîrea celor șaptezeci de suflete în Egipt»<sup>1491</sup> pentru ca să sporească «mulți ca stelele cerului»<sup>1492</sup>. Iar întrucît nu toți urmașii lor sînt «lumina lumii»<sup>1493</sup>, «căci nu toți cei din Israel sînt și israeliți»<sup>1494</sup>, se înmulțesc din cei șaptezeci «ca nisipul cel fără de număr de pe țărmul mării»<sup>1495</sup>.

## XII

Această «coborîre a dreptilor patriarhi în Egipt», adică în lume, s-ar putea să pară că ne-a fost hărăzită de purtarea de grijă a lui Dumnezeu spre luminarea altora și spre educarea neamului omenesc, pentru ca și alte suflete să fie ajutate prin această iluminare<sup>1496</sup>. «Întii pentru că lor li s-au încredințat cuvintele lui Dumnezeu și întrucît numai ei sînt seminția numită după numele celui care a văzut pe Dumnezeu<sup>1497</sup>» (deoarece acest lucru însemnează numele lui Iacov atunci cînd îl traduci). E lucru firesc, dar, să trebuiască să explicăm și să tîlmăcim<sup>1498</sup> ce însemnare au cele zece plăgi care au bătut Egiptul ca să îngăduie poporului evreu să plece din robie, sau ceea ce i s-a întîmplat poporului evreiesc în pustie, cînd s-a construit cortul și s-a țesut haina marelui preot cu ajutorul întregului popor, precum și tot ce s-a spus despre vasele de slujbă, întrucît, cu adevărat, după cum zice limpede Pavel, toate acestea «slujesc închipuirii și umbrei celor cerești»<sup>1499</sup>. Și tot în aceeași Lege se cuprind și celelalte rînduiri și învățături, după care vor fi îndrumați în Țara Sfîntă<sup>1500</sup>. Dar în același timp se găsesc acolo rostite și amenințări pentru cei care vor călca Legea, după cum sînt descrise

1489. Is., 45, 2.

1490. Fac., 10, 11; 25; 36; 46.

1491. Deut., 10, 22.

1492. Evr., 11, 12 și Fac., 22, 17.

1493. Mt., 5, 14.

1494. Rom., 9, 6.

1495. Evr., 11, 12; Fac., 22, 17. La toate aceste ultime locuri biblice (de sub notele 1492—1495) Origen interpretează, tot eronat, «sufletul» astrelor, fie sufletele căzute și trimise pe pămînt «să se îndrepteze».

1496. Potrivit unui fragment păstrat de Fericitul Ieronim soarele și celelalte astre fuseseră înainte suflete ale creaturilor cugetătoare. E clar că și aici Origen plutește în lumea imaginației sale care l-a dus de atîtea ori la gravele erezii pentru care a fost condamnat de Biserică.

1497. Rom., 3, 2. A se vedea mai sus: III, 2, 5 și IV, 3, 8 despre una din etimologiile lui Israel (Iacov).

1498. E vorba de multe semnificații tainice ale unor momente veterotestamentare din istoria mîntuirii.

1499. Evr., 8, 5.

1500. Despre «țara sfîntă» sau «adevărata țară» a vorbit și în 3, 6, 8—9.

— pentru cei care trebuie să se purifice — diferite feluri de acțiuni purificatoare ori de câte ori li se întâmplă să se atingă de ceva necurat, pentru ca pe această cale să ajungă la singura curăție după care nu mai e cu putință întinarea <sup>1501</sup>.

În același timp poporul ajunge și la numărătoare <sup>1502</sup>, e drept, nu chiar pentru toți, căci cei cu suflete de copil n-au încă vârsta care se cere de porunca dumnezeiască pentru acest lucru, după cum trebuie să mai pomenim și de acele suflete care nu pot deveni căpetenie peste alții, ci sînt supuse altora care au calitate de căpetenie, suflete pe care Scripturile le-au numit «femei»; acestea nu sînt de fapt cuprinse în recensămîntul rînduit de Dumnezeu și unde sînt recenzați numai bărbații spre a arăta că sufletele femeilor nu pot fi recenzate separat, ci sînt cuprinse la un loc cu bărbații. Desigur că în primele rînduri ale acestei numărători sfinte intră și cei care stau gata să susțină războaiele lui Israel, care pot lupta împotriva puterilor vrăjmașe și dușmănoase pe care Tatăl le-a dat în seama Fiului (Care șade de-a dreapta Sa) ca să nimicească orice căpetenii și putere, încît, cu ajutorul acestei oștiri supuse Lui în stare să lupte pentru Dumnezeu și «care nu se încurcă cu treburile vieții» <sup>1503</sup>, El nimicește împărăția celui puternic. Acești ostași poartă «pavăza credinței» spre a stinge săgețile înțelepciunii viclene, pe ei scîlpește «coiful nădejzii de mîntuire», iar «platoșa dragostei» le apără pieptul cel plin de Dumnezeu <sup>1504</sup>. Așa îi văd eu pe acești ostași, în chipul acesta-i văd eu pregătiți de luptă pe cei ce primesc porunca de a se porni la cercetarea cărților sfinte. Dar printre ei se disting, ca cei mai vrednici și mai desăvîrșiți, cei despre care stă scris că «pînă și perii capului le sînt numărați» <sup>1505</sup>. Cît despre cei pedepsiți pentru păcate și ale căror trupuri au căzut în pustie, aceștia par să preînchipuie pe cei care nu puțin s-au nevoit, dar care din diferite pricini n-au ajuns pînă la capăt pe drumul desăvîșirii; aceasta, pentru că «au cîrțit», s-au închinat la idoli, «s-au desfrînat» ori altceva au făcut, ce nici măcar nu s-ar putea închipui.

1501. Dacă nu-i vorba de o afirmație a lui Rufin, atunci avem aici o contradicție față de ceea ce Origen spune că sfinții mai au posibilitatea de a cădea: 2, 3, 3.

1502. Potrivit locului Num., 1, 3 erau «recenzați» numai bărbații. Despre interpretarea simbolică a recenzării sau enumerării a vorbit Origen în *Omil. Num. I*, («P.S.B.» 6, pag. 139—140). El mai susține și o superioritate tainică a bărbatului față de femeie, în sensul din I Cor., 11, 3; *Omil. Ieș.*, II, 2 («P.S.B.» 6, pag. 65—66). În schimb, destule femei au ținută mai bărbătească decît bărbații (*Omil. Ios.*, XI, 9), ceea ce ne dă să înțelegem că Origen consideră mai mult sufletul omului (*Omil. Num.*, XI, 7).

1503. II Tim., 2, 4. «Războaiele lui Israel», de care vorbește Origen, sînt războaiele credinței duse împotriva diavolului.

1504. Citatele din Ef., 6, 16 și I Tes., 5, 8 au fost adeseori folosite în literatura patristică, mai ales unde era vorba de lupta împotriva diavolului.

1505. Mt., 10, 30.

Dar iată și încă un lucru, pe care-l văd lipsit de taină : unii din cei care au cirezi de oi și de vite o iau înaintea celorlalți și se fac stăpîni peste ținuturi de păscut și de hrănire a dobitoacelor, și anume, pămîntul pe care l-a revendicat mai întîi cu război armata iudeilor<sup>1506</sup>. Așa au cerut ei lui Moise și așa s-au mutat de cealaltă parte de rîul Iordanului, rupîndu-se astfel de dreptul de stăpînire peste Țara sfîntă. În acest Iordan<sup>1507</sup> se poate vedea, dacă îl privim, ca «chip» al celor cerești<sup>1508</sup>. Cel care adapă și stîmpără sufletele însetate și cugetele care-L doresc pe Dumnezeu.

Și nici nu mi-ar părea a fi lucru de prisos faptul că Moise a auzit de la Dumnezeu ceea ce s-a istorisit în legea cărții Leviticului și pe care, în cartea Deuteronomului<sup>1509</sup>, poporul a auzit-o el însuși din gura lui Moise, învățînd de la el și ceea ce nu putuse auzi de la Dumnezeu. De aceea a și primit Deuteronomul numele de «A doua Lege»<sup>1510</sup>. Unii cred că, atunci cînd a încetat cea dintîi s-a înjghebat a doua Lege, pentru îndeplinirea căreia a fost încredințat de Moise în chip special ca urmaș Iisus (Navi), care, după cîte cred, preînchipuie pe Mîntuitorul nostru, adică poruncile Evangheliei, Care duce totul la desăvîrșire.

### XIII

Dar va trebui văzut dacă prin acest episod nu s-a arătat mai curînd și altceva și anume : după cum Deuteronomul vestește o Lege mai limpede și mai deplină decît cea scrisă înainte, tot așa în legătură cu venirea Mîntuitorului, cea pe care a împlinit-o El atunci cînd a luat «chip de rob» se arată a fi urmată de o a doua venire, întru mărirea Tatălui, mărire mai strălucită și mai slăvită și atunci se va împlini chipul de care vorbește «A doua Lege», cînd toți sfinții vor trăi în împărăția cerurilor după legile acestei «Evanghelii cerești»<sup>1511</sup>: După cum dar, prin venirea Sa pe pămînt, Domnul a dus la împlinire Legea care avea «umbra bunurilor viitoare»<sup>1512</sup>, tot așa și la această venire preamărită El

1506. Tipologic, cei de «peste Iordan», care n-au fost învredniciți să intre în Țara făgăduinței, sînt cei îngreuiți de patimi animalice, pe cînd cei intrați sînt cei «aleși»: *Omil. Num.*, XXI, 1 («P.S.B.» 6, pag. 183—185). Altfel, Origen ca și Platon (*Rep.* IX, 591) spune că «dîncolo» vor gusta cele mai mari fericiri cei care nu s-au lăsat îngreuiți de lăcomii trecătoare.

1507. Iordanul simbolizează Botezul: *Com. Ioan VI*, 43—44 (26): 222—223.

1508. *Evr.*, 8, 5.

1509. *Deut.*, 5, 23—31.

1510. *Deut.*, 31, 1—30.

1511. *Apoc.*, 14, 6. Față de ideea «Evangheliei veșnice» (*Apoc.*, 14, 6) Origen reia aici (și în alte locuri) raportul dintre prima și a doua redactare a Legii mozaice: prima simbolizînd venirea în trup a Mîntuitorului, a doua vestind venirea Lui «întru slavă», III, 6, 8; IV, 2, 4.

1512. *Evr.*, 8, 5.

va împlini și va duce la desăvîrșire umbra acestei veniri <sup>1513</sup>. În sensul acesta vorbește despre El proorocul, care zice «Suflarea vieții noastre, Unsul Domnului, Acela despre care noi zicem : la umbra Lui vom viețui printre popoare» <sup>1514</sup>, cînd va muta pe toți sfinții într-un chip vrednic, din Evanghelia temporală, la Evanghelia veșnică, după numele pe care-l dă Ioan în Apocalipsă.

## XIV

Dar în tot acest răstimp să ne fie destulă potrivirea cugetului nostru cu regula de credință <sup>1515</sup> și în schimb așa să ne gîndim despre Duhul Sfînt, că graiul nu strălucește prin farmecul grăirii frumoase ale vorbirii omenesti trecătoare <sup>1516</sup>, ci că, după cum scrie, «toată slava fiicei Împăratului este înăuntru» <sup>1517</sup>, comoara înțeleșurilor dumnezeiești e ascunsă și închisă în vasul pieritor al unei biete litere. Dar dacă cineva e mai nerăbdător și dorește explicații mai amănunțite, acela să vină cu noi și să asculte el pe sfîntul Pavel <sup>1518</sup>, care, căutînd să «pătrundă adîncurile înțelepciunii și cunoașterii dumnezeiești» <sup>1519</sup>, invocînd ajutorul Duhului Sfînt, Care «pătrunde pînă în adîncurile lui Dumnezeu», dar, nefiind în stare să ajungă pînă la capăt și să se împărtășească — așa zicînd — de o cunoaștere deplină, își pierde parcă nădejdea de a ajunge la capăt și strigă plin de mirare : «O, adîncul bogățiilor de înțelepciune și de cunoaștere a lui Dumnezeu !» <sup>1520</sup>. Și copleșit de deznădejdea de a ajunge pînă la cunoașterea din urmă, în această exclamare își dă seama de adevărul acestor cuvinte zicînd : «cît sînt de necercetate judecățile Lui și cît de nepătrunse, căile Lui !». Într-adevăr, el nu zice că e greu să poți înțelege judecățile lui Dumnezeu, ci că aici nu poți face absolut nimic și nu zice că e greu să pătrunzi căile Lui, ci că nu le poți pătrunde deloc. Sigur că ai putea merge și mai departe în cercetarea aceasta, înaintînd tot mai adînc în cunoaș-

1513. Mult s-a discutat dacă Origen a vrut să afirme aici ideea că Mintuitorul ar repeta la sfîrșit, în cer, jertfa Sa de împăcare, prin care ar urma să fie mîntuit și diavolul. Expresia "Εως της συντέλειας του παντος αιωνος citată greșit de Iustinian e tradusă corect de Rufin prin ἐπι της συντέλειας. E drept că Origen afirmă adeseori unicitatea jertfei lui Hristos : τῆν ἀπαξ θυσίαν (Com. Ioan I, 35 (40) : 255 ; C. Cels., VII, 17), însă aici nu e clar dacă e vorba de jertfire, sau de cea de a doua venire.

1514. Plîng. Ier., 4, 20.

1515. «Regula pietas», probabil adaos al lui Rufin pentru «regula fidei».

1516. Idee reluată și în alte locuri : Com. Ioan I, 4 (6) : 24 ; IV, 1—2 («Filocalia», IV).

1517. Ps. 44, 15 (ediția sinodală din 1914). Deși acolo e vorba de fiica împăratului, Origen se referă la împărat, care aici e simbolul lui Dumnezeu.

1518. Pasajul care începe cu cuvintele «acela să vie cu noi», pînă la finea cap. IV, 3, 14, se găsește citat și în Apologia lui Pamfil.

1519. I Cor., 2, 10.

1520. Rom., 11, 33.

tere, dacă se face apel la ajutorul harului lui Dumnezeu care luminează mintea <sup>1521</sup>, dar ajungerea la ținta deplină a cunoașterii totuși nu va fi cu puțință. Nici o făptură creată nu are posibilitatea de a ajunge la o cunoaștere deplină: pe măsură ce reușește să cunoască «o parte» din ceea ce caută, mereu apar altele de căutat, iar dacă ajunge la o cunoaștere deplină: pe măsură ce reușește să cunoască mai numeroase de căutat <sup>1522</sup>. De aceea, contemplând în cugetul său aceste lucruri, prea înțeleptul Solomon a spus: «Și am zis: «Vreau să fiu înțelept!», dar înțelepciunea a rămas departe de mine. Ceea ce a fost este departe. Cine poate acum să-i dea de înțeles?» <sup>1523</sup>. Iar Isaia, dându-și seama că începuturile lucrurilor nu pot fi înțelese de o ființă trecătoare, chiar dacă aceasta ar fi mai curînd dumnezeiască, decît omenească, totuși și acestea au fost create și plătuite; de aceea, știind că nici una din ele nu poate găsi nici începutul nici sfîrșitul, a zis: «Vestiți cele ce vor fi în vremurile mai de pe urmă, și vom cunoaște că dumnezei sînteți» <sup>1524</sup>. Căci așa explica acest lucru un cărturar evreu: <sup>1525</sup> nici începutul și nici sfîrșitul lucrurilor nu le poate cunoaște nimeni fără ajutorul Domnului Hristos și al Duhului Sfînt, așa că tocmai de aceea spunea Isaia în vedenia sa sub formă de serafimi, care «cu două aripi acoperă fața lui Dumnezeu, cu alte două, picioarele, iar cu alte două zburau strigînd unul către altul: «Sfînt! Sfînt! Sfînt! Sfînt e Domnul Savaot. Plin este cerul și pămîntul de mărirea Ta» <sup>1526</sup>. Deoarece numai doi serafimi întindeau aripi pe fața lui Dumnezeu și pe picioarele Lui, trebuie să avem îndrăzneală și să spunem că nici oștirile sfinților îngeri, nici sfintele Tronuri, Domniile, Începătoriile și nici Puterile nu sînt în stare să cunoască începutul tuturor lucrurilor și nici sfîrșitul lumii <sup>1527</sup>. Și trebuie să înțelegem că aceste sfinte duhuri și puteri acum amintite sînt apropiate de acele începuturi și reușesc să zărească mai multe decît pot alții. Dar oricît ar înțelege aceste puteri din descoperirea Fiului sau a Duhului Sfînt, la oricîtă cunoaștere vor fi ajuns — desigur mult mai bogată la puterile superioare decît la cele inferioare — totuși nici lor nu le este cu puțință să în-

1521. Că e nevoie de ajutorul lui Dumnezeu pentru explicarea tainelor o afirmă Origen adeseori: *Omil. Ios.*, XX, 4 («P.S.B.», 6, 286—287). Dar la fel se spune și în «Despre începuturi»: II, 6, 1.

1522. Despre o astfel de cercetare fără sfîrșit a pomenit Origen în II, 3, 7.

1523. *Ecl.*, 7, 24.

1524. *Is.*, 41, 23 (citată după ediția sinodală din 1914).

1525. Desigur iudeo-creștin, poate Filon.

1526. *Is.*, 6, 2—3.

1527. Chiar și cetele îngerești, oricît de apropiate ar fi de Dumnezeu, sînt totuși neștiutoare cînd e vorba de tainele Providenței: *C. Cels.*, VI, 62; *Exort. Mart.* 13 etc.

teleagă totul, pentru că este scris: «Cele mai multe lucruri ale lui Dumnezeu sînt ascunse»<sup>1528</sup>.

De aceea e de dorit pentru fiecare ca, atîta pe cît îl ajută puterile, să se zbată spre ceea ce «stă înaintea lui, uitînd de ceea ce are în spate», să săvîrșească fapte cît mai bune, cu o pricepere și o înțelegere cît mai curate, prin Iisus Hristos Domnul nostru, Căruia mărire se cuvine în veci<sup>1529</sup>.

## XV

Orice om care umblă după adevăr<sup>1530</sup> nu trebuie să poarte grijă de nume și de cuvinte, căci la fiecare popor există obișnuințe diferite în ce privește limba<sup>1531</sup>, însă atenția mai mare trebuie îndreptată spre ceea ce conțin cuvintele, iar nu spre forma lor, mai ales cînd e vorba de realități atît de înalte și grele: de pildă, cînd te întrebi dacă există o substanță careia nu-i poți atribui nici culoare, nici formă, nici pipăit, nici mărime, o substanță pe care numai cugetul o poate pricepe și pe care o numesc *ἀσώματον*, adică ceva «netrupesc» sau cum o numesc Sfintele Scripturi «cele nevăzute»<sup>1532</sup>, deoarece Apostolul spune că Dumnezeu este nevăzut, căci într-adevăr el afirmă că Hristos este «chipul lui Dumnezeu celui nevăzut»<sup>1533</sup>. Și tot acolo mai spune Apostolul că prin mijlocirea Lui «s-au făcut toate, cele văzute și cele nevăzute». Prin aceasta ne dă să înțelegem că printre fapte sînt unele care au o fire nevăzută, care, chiar dacă nu sînt trupești, totuși se servesc de un fel de «trupuri»<sup>1534</sup>, cu toate acestea sînt superioare firii

1528. Înț. Sir., 16, 22.

1529. A se vedea și celelalte două doxologii 2, 5, 8 și 4, 1, 7.

1530. Origen n-a fost un indiferent, nici un sceptic, ci voia să facă și pe alții să fie «cu duhul arzînd» (Rom., 12, 11).

1531. Sub influența interpretării alegorice a lui Filon din Alexandria, Origen afirmă adeseori că limba fiecărui popor are un har al ei. Între altele a se vedea *Omil. Ios.* (XXIII, 4) în «P.S.B.», 6, pag. 294—297 și cele spuse în «Filocalia» IV și *C. Cels.*, I, 24—25, despre «incantații și exorcisme».

1532. Origen crede că sînt două feluri de «incorporalități»: una în sens strict, alta în sens mai larg, cum sînt corpurile aeriene, diafane sau subtile (prefața 8—9 și I, 7, 1 etc.).

1533. Col., 1, 15.

1534. Una din ideile centrale ale acestei opere a lui Origen e credința în realitățile nevăzute, care depășesc condiția fizică. În chip substanțial numai cele 3 persoane ale Sfintei Treimi sînt netrupești, deși Fiul a luat prin întrupare și corp omenesc. În schimb, îngerii și oamenii au o formă de oarecare «corporalitate», dar prin chemarea la taina mîntuirii această formă corporală se bucură de taina mare a fapturilor «netrupești», «nesticăcioase», «duhovnicești». Despre această perspectivă de mărire veșnică a omului a tratat Origen în mai multe capitole ale cărții de față.



trupești<sup>1535</sup>. În schimb, substanța Treimii, principiu și cauză a tuturor lucrurilor, din care și în care există totul, trebuie să credem că nu-i trup și nici în trup, ci e cu totul netrupească.

Tot ceea ce am tratat aici pe scurt, ca într-un fel de paranteză, mînați de logica judecății sănătoase, credem că e de ajuns ca să arate că există realități a căror însemnătate nu poate fi explicată deplin prin nici un cuvînt omenesc, dar care sînt afirmate printr-un act simplu al judecății mai curînd decît prin vorbirile cele mai exacte. Această regulă trebuie să ne ducă și aici, la înțelegerea dumnezeieștilor Scripturi pentru ca să cinștim ceea ce s-a spus nu după puțina valoare a stilului, ci după dumnezeirea Duhului Sfînt, Care a inspirat redactarea ei.

#### 4. RECAPITULAREA DESPRE TATĂL, FIUL ȘI DUHUL SFÎNT ȘI DESPRE ALTE PUNCTE TRATATE ÎN CAPITOLELE DE PÎNĂ AICI<sup>1536</sup>

##### I

După ce am parcurs, pe cît ne-a stat în putere, tot ce am tratat pînă aici, a sosit acum momentul să recapitulăm ca într-o sinteză tot ce am spus despre fiecare subiect în parte și, în primul rînd, despre Tatăl, despre Fiul și despre Duhul Sfînt. Cu toate că Dumnezeu Tatăl e nevăzut dar și nedespărțit<sup>1537</sup> de Fiul, totuși nu a născut pe Fiul prin

1535. Dacă autorul s-ar referi aici numai la starea trupească din lumea aceasta, afirmația nu ar fi contestabilă. Dar, din cele spuse anterior, el consideră trupul material ca o consecință a păcatului, ca o «coajă», o cușcă în care sufletul omenesc a intrat, prin păcat. Nu se poate crede, în acest pasaj, că Origen se referă la acele forme ale morții (fizice, sufletești, sipirituale), deci, la superioritatea morală. Ci o spune expres, ca și în alte pasaje similare, că trupul omului este un semn de inferioritate, rezultînd că omul nu poate fi făptură superioară decît părăsind trupul. Este reflexul teoriei sale despre pre existența sufletelor. Dar nici distincția între incorporealitatea lui Dumnezeu și a îngerilor nu e bine redată, căci doctrina patristică — bazată pe cea scripturistică — afirmă totala incorporealitate a îngerilor, care sînt «minți pure», «pară de foc», duhuri pure, și care se disting de *Duhul* dumnezeiesc prin aceea că sînt «duhuri» create.

1536. Această «recapitulare» nu-i amintită de Fotie, dar ea e autentică deoarece mulți contemporani o pomenesc, în frunte cu Pamfil însuși. Poate chiar termenul «recapitulatio» e o traducere a grecescului «ἀνακεφαλαιώσεις» deși propriu zis s-ar potrivi mai bine cel de «re-tractatio», o nouă punere la punct a celor trei principii: Treimea, ființele cugetătoare și lumea. Numerotarea paragrafelor are aici ceva nou: după Koetschau, care face din «recapitulare» o carte aparte, capitolul întreg are 10 paragrafe, iar după Delarue (pentru care capitolul e o singură unitate) numerotarea paragrafelor merge în continuare, doar că ele se pun în paranteze (28—37).

1537. Începutul capitolului s-a păstrat de Marcel de Ancira (citat de Eusebiu în *Κατὰ Μαρτέλλου* 1, 4) care prezintă pe Fiul ca δευτέραν ὑπόθεσιν, alături de Tatăl, desigur în mod reprobabil. Rufin se pare că a greșit traducînd însușirea Tatălui (ἀδιάρετος) prin «indivisibile» în loc de «indivisibilis».

emanație<sup>1538</sup>, cum cred unii<sup>1539</sup>, căci dacă Fiul ar fi o simplă emanație din Tatăl în sensul în care ne-o spune cuvântul emanație când e vorba de nașterea sau reproducerea animalelor și a oamenilor, în chip necesar ar trebui ca cel adus la viață și cel pe care l-a adus să aibă amândoi trupuri. Așadar, noi nu spunem, cum cred ereticii,<sup>1540</sup> că o parte din substanța Tatălui s-a schimbat devenind Fiul<sup>1541</sup> sau că Fiul a fost zămislit de Tatăl din nimic, adică fără să fi avut vreo legătură cu substanța Sa încît să se fi înregistrat vreun moment când El n-ar fi existat, ci zicem că, înlăturînd orice reprezentare fizică, Înțelepciunea sau Cuvîntul lui Dumnezeu S-a născut din Tatăl cel nevăzut și fără de trup, așa cum voința precede din cugetare<sup>1542</sup>. De aceea nu va părea absurd că, fiind numit și fiu al dragostei, să concepem pe Fiul și ca fiu al voinței<sup>1543</sup>. Dar Ioan mai spune și că «Dumnezeu este lumină»<sup>1544</sup>, iar Pavel lămurește că Fiul este «strălucirea luminii veșnice»<sup>1545</sup>. După cum niciodată n-a existat lumină fără strălucire, tot așa nici Fiul nu poate fi înțeles fără Tatăl de vreme ce e numit pecete și expresie a substanței Sale, Cuvîntul Său și Înțelepciunea Sa. Cum ar fi, dar, cu putință să se spună că a existat un timp când Fiul nu exista? Așa ceva<sup>1546</sup> e tot una cu a spune că a existat o vreme când Adevărul nu exista și când n-au existat nici Înțelepciunea și nici Viața, dat fiind că ființa lui Dumnezeu tocmai prin acestea se caracterizează: niciodată vreuna din aceste calități nu au putut fi despărțite de ființa Tatălui,

1538. După cum a spus-o și mai înainte (I, 2, 6) Origen afirma că nașterea Fiului n-a fost o *προβολή* (prolatio, la Rufin) adică o generație ca a omului și a altor animale, unde se introduce o sciziune în substanța divină, ci a fost o naștere liberă din voința Tatălui.

1539. Cum susțin valentinienii.

1540. Cum afirmau aderenții gnostici ai lui Vasilide.

1541. Idee săracă, întrucît speculațiile teologice ulterioare ale relațiilor intertrinitare au văzut altfel modul cum Iubirea veșnică naște din vecie pe Fiul Său. Ea a fost însă reținută de unii părinți bisericești și folosită ca atare, cum se va arăta mai jos.

1542. Aici, după cuvîntul «putetur» s-au propus două fragmente: unul de către Iustinian (Mansi IX, 525), în care se constată că s-au interpolat cuvintele «*κτίσμα σοφίας*», care la început fuseseră o notă marginală a copistului și apoi a fost introdusă în text, al doilea păstrat la sfîntul Atanasie (*De decr. Nic. syn.* 27, 1—2), în care acesta spunea: «afirmația că Logosul e din veci cu Tatăl și nu-i din altă esență sau ipostas, ci din aceea a Tatălui, cum au zis membrii sinodului, s-o auziți din nou căci provine de la harnicul Origen. Ceea ce a scris el sub formă de întrebare și de exercițiu, trebuie s-o primim nu ca și cum ar fi părerea lui, ci a celor care obișnuiesc să se certe, iar după ce înșiră părerile ereticilor adaugă și părerile sale proprii. «*Εἰ ἔστιν εἰκὼν*». Deci Origen era, zice Atanasie, pe linia Niceii căci combate formula: *ἦν πότε ὅτε οὐκ ἦν*.

1543. A se vedea și observațiile lui H. Görgemanns: *Eine Kritische Untersuchung zu «De Principiis»*, în «*Studia Patristica*» VII (Texte und Untersuchungen, 92, 1966, pag. 194—209).

1544. In, 1, 4—5.

1545. Evr., 1, 3.

1546. Origen este cel dintîi care a formulat celebrul argument «n-a existat un moment în care Fiul să nu fi existat».

căci sub aspect intelectual ele se prezintă mai multe, totuși după ființă ele sînt una singură și în ele se află deplinătatea dumnezeirii<sup>1547</sup>.

Pe de altă parte, afirmația noastră că n-a putut exista vreme cînd Fiul să nu fi existat trebuie înțeleasă cu precauție căci și cuvintele au uneori o anumită semnificație legată de timp, un «cînd» sau un «niciodată»<sup>1548</sup>. Or, ceea ce trebuie înțeles despre Tatăl, despre Fiul și despre Duhul Sfînt este ceva mai presus de orice timp, de orice veac, de orice veșnicie. Singură Treimea depășește orice semnificație ce s-ar putea atribui nu numai caracterului temporal, ci chiar și celui «veșnic», pentru că în afară de Treime toate celelalte ființe se pot măsura cu veacurile, cu timpurile<sup>1549</sup>. Drept aceea nimeni nu va cugeta că acest Fiul al lui Dumnezeu, în calitatea Lui de Dumnezeu-Cuvîntul care «era la început la Dumnezeu»<sup>1550</sup>, ar putea fi mărginit într-un spațiu oarecare<sup>1551</sup> chiar dacă-L cugetăm sub aspectul de Înțelepciune, sau sub cel de Adevăr, de Viață, de Dreptate, de Sfîntire, de Răscum-părare, căci toate aceste numiri date Fiului nu au nevoie de spațiu pentru ca să săvîrșească ori să îplinească o acțiune oarecare, ci fiecare din acestea trebuie înțelese după măsura în care participă la puterea ori la lucrarea Lui.

## II

Dacă ar zice cineva că, prin cei ce se împărtășesc din Cuvîntul lui Dumnezeu, din Înțelepciunea Lui, din Adevărul ori din Viața Lui, la un moment dat însuși Cuvîntul sau Înțelepciunea Se manifestă într-un anumit loc, va trebui să le răspundem că, fără îndoială în calitatea Lui de Cuvînt, de Înțelepciune sau în orice altă calitate, El Se afla și în Pavel, pentru că iată ce zicea acesta: «voi căutați dovadă că Hristos grăiește întru mine?»<sup>1552</sup> Precum și în alt loc: «nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește întru mine»<sup>1553</sup>. Dar atunci, dacă Hristos Se afla în Pavel, s-ar putea îndoi cineva că tot așa de sigur Se afla și în Petru, în Ioan sau în oricare dintre sfinți, ba nu numai în cei de

1547. Un alt fragment din lucrările sfîntului Atanasie (*De decr. Nic. Syn.* 27, 3) confirmă părerea corectă a lui Origen despre nedespărțirea Fiului de Tatăl, fragment pe care Rufin l-a redat prescurtat, dar al cărui cuprins se află tot la prima carte (I, 4, 4).

1548. Ambele aceste expresii («cînd» și «niciodată») sînt nepotrivite dacă le folosim în legătură cu divinitatea, zicea încă Platon (*Timeu*, 37 e). Ideea va fi frămîntată mai ales în timpul controverselor ariene din sec. IV.

1549. Merită a fi subliniată afirmația lui Origen că timpul începe deodată cu creația; dar spre deosebire de apologeții care afirmă că Logosul există un timp în Tatăl în mod impersonal și abia după o vreme în mod personal, Origen afirmă divinitatea și veșnicia netă a Logosului.

1550. In, 1, 2.

1551. Logosul nu poate fi mărginit nici în timp și nici în spațiu.

1552. II Cor., 13, 3.

1553. Gal., 2, 20.

pe pământ, ci și în cei din ceruri? Într-adevăr, ar fi absurd să spui că Hristos sălășluia în Petru și în Pavel, dar nu și în arhangheliu Mihail și Gavriil. De aici reiese limpede, așadar, că dumnezeirea Fiului nu era închisă numai într-un anumit spațiu, căci atunci ar fi sălășluit numai într-unul, iar nu și în altul; ci, potrivit slavei de care se bucură firile netrupești, trebuie să înțelegem că El nu lipsea din nici unul<sup>1554</sup>. Singura deosebire pe care ar trebui să o observăm este aceea că, chiar dacă Se află în ființe diferite, în Petru, sau în Pavel, în Mihail ori în Gavriil, după cum am spus, El nu este totuși prezent în același fel în toți, ci Se află mai deplin, mai cu mărire și, ca să zicem așa, mai de față, în arhangheli decît în ceilalți oameni sfinți<sup>1555</sup>. Acest lucru e ușor de înțeles intrucît atunci cînd vor urma să ajungă la culmea desăvîrșirii se spune despre oameni că «sînt ca îngerii»<sup>1556</sup>, deci, într-un fel, egali cu ei, după cuvîntul evanghelic.

### III

Acum, după ce am revenit din nou asupra Sfintei Treimi, e firesc să ne aducem aminte totodată că s-a spus despre Fiul: «În Acesta au fost făcute toate, cele din ceruri și de pe pământ, cele văzute și cele nevăzute, fie Tronuri, fie Domnii, fie Căpetenii, fie Stăpînii; toate s-au făcut prin El și pentru El. El este mai înainte decît toate și toate prin El sînt așezate»<sup>1557</sup>. Iar cu acestea se împacă și cele spuse de Ioan în Evanghelie: «Toate prin El s-au făcut, și fără El nimic nu s-a făcut»<sup>1558</sup>. Dar și David, exprimînd participarea tainică a întregii Treimi la crearea universului, zice: «Cu cuvîntul Domnului cerurile s-au întărit și cu duhul gurii Lui, toată puterea lor»<sup>1559</sup>.

După aceasta vom aminti cu evlavie despre venirea în trup și despre întruparea Fiului Celui Unul născut al lui Dumnezeu. Aici nu

1554. Atît Logosul, cît și Duhul Sfînt sînt pretutindeni de față și pe toate ființele le pot atrage spre Ei.

1555. Nu este întru totul exactă opinia aceasta. Origen nu poate admite o superioritate a omului în trup și de aceea crede că sfinții sînt inferiori arhangheliilor. Ar rezulta din fraza ce urmează mai sus că — potrivit viziunii sale proprii — sfinții ar urma să ajungă la o formă superioară de viață («culmea desăvîrșirii»), după ce vor depăși acele forme noi de viață, în așa numiții «eoni». Dar sfinții părinți arată adeseori superioritatea regnului uman față de cel angelic, tocmai prin faptul că, «trupesc» fiind, omul a învîns trupul, cu ajutorul Celui care S-a întrupat ca să-l mintuiască și tocmai prin faptul că omul e mai asemenea cu Dumnezeu și mai «chîp» al Său, decît îngerii.

1556. Mt., 22, 30.

1557. Col., 1, 16—17.

1558. In, 1, 3.

1559. Ps. 32, 6. Acest pasaj se pretează la o interpretare trinitară.

trebuie să înțelegem că întreagă slava dumnezeirii Sale a putut fi mărginită la cadrele modeste ale unui sărman corp omenesc <sup>1560</sup> încît toată bogăția Cuvîntului dumnezeiesc, toată Viața Sa, toată Înțelepciunea și Adevărul, care sînt ființa Sa, au fost luate de la Tatăl și silite să se micșoreze pe măsura micimii acestui trup și că prin urmare în alt loc n-ar mai fi fost în stare să acționeze ceva, ci mărturisirea noastră de credință trebuie să se ferească de două greșeli: de a crede, pe de o parte, că în Fiul ar lipsi ceva din dumnezeire, iar pe de altă parte, să se creadă că ar fi avut loc cumva o despărțire a Fiului <sup>1561</sup> de ființa cea pretutindeni prezentă a Tatălui. Căci pînă și Ioan Botezătorul exprima ceva asemănător acestui adevăr atunci cînd spunea mulțimilor, într-o vreme cînd Hristos nu Se arătase încă în trup: «în mijlocul vostru Se află Acela, pe Care voi nu-L știți, Cel care vine după mine, Care înainte de mine a fost și Căruia eu nu sînt vrednic să-I dezleg cureaua încălțămîntei» <sup>1562</sup>. Or, el n-ar fi putut spune despre cineva absent în ce privește prezența corporală că se află în mijlocul lor, dacă El nu S-ar fi aflat trupește între ei <sup>1563</sup>. Acest lucru dovedește că Fiul lui Dumnezeu era prezent întreg cu trupul Său și întreg pretutindeni.

## IV

Nu trebuie nici să ne gîndim că în chipul acesta afirmam că în Hristos era prezentă o parte din dumnezeirea Fiului lui Dumnezeu, pe cînd restul se afla în alt loc sau pretutindeni: cei care sînt în stare să gîndească așa ceva dovedesc că nu înțeleg prin ce se caracterizează cele netrupești și nevăzute. Căci la o ființă netrupească nu se poate vorbi doar de o parte sau de o diviziune; ci ea este «în toate» și «prin toate» și «mai presus de toate», așa cum am spus mai sus <sup>1564</sup>, categoria celor netrupești trebuind înțeleasă ca și Înțelepciunea, Cuvîntul, Viața și Adevărul, concepție care exclude orice mărginire spațială. Așadar, voind să Se arate oamenilor și să trăiască printre ei pen-

1560. Aceeași idee și în *C. Cels.*, VII, 17.

1561. Sigur că expresiile «a paterna substantia... divulsio» au fost înțelese de Origen în sensul că Fiul are «hypostas» propriu față de cel al Tatălui; altfel, Fiul e nedespărțit de Tatăl în creație, în providență, în veșnicie.

1562. *In.*, I, 27.

1563. Este posibil ca Origen să fi înțeles astfel lucrurile, fiindcă el a afirmat și o pre existență a sufletului lui Hristos. Dar este și un oarecare adevăr în această afirmație, un adevăr parțial în aceea că și sufletul omenesc din natura umană trebuia mintuit împreună cu întregul ei. Sintem, desigur, departe de epoca lui Leontiu de Bizanț, ca să fi cerut lui Origen o antropologie mai amănunțită.

1564. *Ep.*, I, 22.

tru mîntuirea neamului omenesc, Mîntuitorul a luat suflet de o fire asemănătoare cu a noastră<sup>1565</sup>, dar asemănător în același timp și Lui, Fiului, prin scop și putere, încît să poată împlini fără scădere toate hotărîrile și toate planurile mîntuitoare ale Cuvîntului și ale Înțelepciunii. Că avea și suflet ne-o mărturisește foarte limpede Mîntuitorul însuși în Evanghelii: «Nimeni nu ia viața Mea de la Mine, ci Eu de la Mine însumi o pun. Putere am Eu să o pun și putere am iarăși să o iau»<sup>1566</sup>. Și iarăși: «Întristat este sufletul Meu pînă la moarte<sup>1567</sup>. Și încă: «Acum sufletul Meu s-a tulburat»<sup>1568</sup>. Desigur, însă, că nu trebuie să întrevădem în acest suflet trist și tulburat pe Cuvîntul lui Dumnezeu, Care afirmă, dimpotrivă, cu autoritatea dumnezeirii: «putere am să-Mi dau viața»<sup>1569</sup>. Dar nu zicem nici că Fiul lui Dumnezeu S-ar afla în acest suflet, cum a fost cazul în sufletul lui Pavel, al lui Petru sau al altor sfinți, în care se crede că Hristos a vorbit ca și în Pavel<sup>1570</sup>. Între toate acestea trebuie să ne gîndim la ceea ce zice Scriptura: «Nimeni nu va fi curat de întinăciune, chiar și o zi de ar fi viața lui»<sup>1571</sup>. În schimb, sufletul care se găsea în Iisus, «înainte de a ști osebi cele rele, a ales binele»<sup>1572</sup> și aceasta, pentru că «iubit-ai dreptatea și ai urît fărădelegea, pentru aceasta Te-a uns pe Tine Dumnezeul Tău cu untdelemnul bucuriei, mai mult decît pe părtașii Tăi»<sup>1573</sup>. Sufletul a fost «uns cu untdelemnul bucuriei» atunci cînd a fost unit cu Logosul dumnezeiesc printr-o legătură nestrucată și din această pricină numai el din toate sufletele n-a fost în stare să păcătuiască întrucît îl avea înăuntru pe Fiul lui Dumnezeu în chip negrăit și deplin, iar întrucît «s-a făcut una cu El»<sup>1574</sup>, e numit chiar cu numele Lui, numindu-Se Iisus Hristos, prin Care — ne-o spune Scriptura — s-au făcut toate.

Cred că în acest suflet, întrucît a primit în el întreagă înțelepciunea lui Dumnezeu, întreg Adevărul și întreaga Viață, a zis: «Viața

1565. Despre sufletul omenesc luat asupra-Și de Hristos s-a vorbit mai înainte. II, 6, 3; II, 8, 2.

1566. In, 10, 18.

1567. Mt., 26, 38.

1568. In, 12, 18.

1569. In, 10, 18.

1570. Com. Ioan VI, 6 (3) 42, despre felul în care e prezent Hristos în sfinții Săi.

1571. Iov, 14, 4—5 (după traducerea Sf. Sinod din 1914). Nici Fecioara Maria nu s-a născut fără păcatul strămoșesc. Omil. Luc. XIV, 3—4 (în «P.S.B.» 7).

1572. Is., 7, 16.

1573. Ps. 44, 9.

1574. Aici ni s-a păstrat de Teofil al Alexandriei un fragment (reprodus în epist. 98 a Fericitului Ieronim) în care se aduce lui Origen acuza de a fi socotit pe Fiul una cu sufletul Său omenesc. Este însă forțată acuzația, căci Fiul «Și-a însușit» întreagă firea umană, deci și sufletul ei, în afară de păcat.

voastră este ascunsă cu Hristos întru Dumnezeu. Iar cînd Hristos, Care este viața voastră, Se va arăta, atunci și voi împreună cu El vă veți arăta întru mărire»<sup>1575</sup>. Căci pe cine altcineva trebuie să înțelegem aici prin Hristos, Care este arătat ascuns în Dumnezeu și arătîndu-Se mai tîrziu oamenilor, dacă nu pe Cel care — după cum îl indică — a fost uns cu untdelemnul bucuriei, adică plin de ființa lui Dumnezeu, în care e arătat ca «ascuns»? De aceea a și fost dat ca pildă tuturor credincioșilor, întrucît tot timpul, «înainte de a ști cele rele, a ales binele»<sup>1576</sup>, iar pentru că «a iubit dreptatea și a urît fărădelegea, pentru aceasta L-a uns pe El cu untdelemnul bucuriei»<sup>1577</sup>, încît oricine a păcătuit sau s-a rătăcit, să se curățească de întinăciunile lui după exemplul propus și astfel, avîndu-L drept călăuză, să înainteze pe drumul virtuții, pentru ca pe această cale, în măsura posibilului, să se împărtășească, imițîndu-L, din ființa dumnezeiască după cum stă scris: «Cine zice că petrece întru El dator este, precum Acela a umblat, și el așa să umble»<sup>1578</sup>. În acest Cuvînt și în această Înțelepciune, în care petrecem cînd ne înțelepțim și ne cumițim, El Se face «tuturor toate»<sup>1579</sup> ca pe toți să-i cîștige; ca «cei slabi S-a făcut, ca pe cei slabi să-i dobîndească», iar pentru că Se face slab, de aceea se spune despre El: «Deși a fost răstignit din slăbiciune, din puterea lui Dumnezeu este însă viu», fapt pentru care Pavel lămurește pe corințeni, care erau slabi, că a «judecat ca să nu știe întru ei altceva decît pe Hristos și, pe Acesta, răstignit»<sup>1580</sup>.

## V

Dar unii vor să pună în legătură cu sufletul lui Iisus (atunci cînd a luat trup din Maria) și cuvîntul rostit de Apostol: «Fiind în chipul lui Dumnezeu, nu a socotit o răpire a fi întocmai cu Dumnezeu, ci S-a deșertat pe Sine, chip de rob luînd»<sup>1581</sup>, pentru ca fără de nici o

<sup>1575</sup>. Col. 3, 3—4. A se vedea mai sus: II, 6, 7, iar mai pe larg lucrarea Marg. Harl: *La fonction révélatrice du Verbe incarné*, Paris, 1958, mai ales paginile 288 și urm.

<sup>1576</sup>. Is., 7, 16.

<sup>1577</sup>. Ps., 44, 9.

<sup>1578</sup>. I In, 2, 6.

<sup>1579</sup>. I Cor., 9, 22. A se vedea mai sus: III, 1. Lărgind perspectiva, Origen mai zice că Logosul S-a făcut om pentru oameni și înger pentru îngeri. *Com. Ioan I, 31 (34)*: 217—218 (în «P.S.B.» 7), dar în această direcție afirmațiile lui nu depășesc limitele teofaniilor biblice.

<sup>1580</sup>. II Cor., 13, 4; I Cor., 2, 2.

<sup>1581</sup>. Fil., 2, 6—7. Teofil și Ieronim au adus o grea acuză lui Origen spunînd că acesta ar fi atribuit kenoză sufletului lui Hristos.

îndoială să-l restaureze <sup>1582</sup> în vechiul lui chip dumnezeiesc prin pilde și prin sfaturi mai bune, pentru a-l readuce la deplinătatea de care se golise.

După cum prin participarea la Fiul Său Dumnezeu face din noi fii adoptivi, iar prin participare la Înțelepciune ne face și pe noi înțelepți întru Dumnezeu, tot așa și împărtășirea noastră din Duhul Sfânt ne face și pe noi sfinți și înduhovniciți. Și a te împărtăși din Duhul Sfânt e unul și același lucru cu a te împărtăși din Tatăl și din Fiul, pentru că una și netrupească este firea întregii Sfintei Treimi <sup>1583</sup>. Ceea ce am spus despre participarea sufletului trebuie să înțelegem că este valabil și la îngeri și la puterile cerești, întrucît întreaga creație spirituală dorește participarea la Sfinta Treime <sup>1584</sup>.

În paginile precedente <sup>1585</sup>, pe cît ne-a stat în putere, am examinat care au fost principiile constitutive ale acestei lumi văzute, pentru că și asupra acestei probleme s-a discutat mult; am făcut-o fie pentru acei dintre credincioșii noștri care caută explicare rațională principiilor de credință, fie împotriva ereticilor <sup>1586</sup>, care provoacă discuții nefavorabile nouă, avînd mereu obiceiul să ne arunce în ochi cuvîntul materie, despre care nici ei înșiși nu știu măcar ce este în fond; de aceea cred că este necesar să mai reluăm pe scurt în discuție aceeași problemă.

## VI

Mai întii trebuie știut că nicăieri în Scripturile canonice <sup>1587</sup> nu am întilnit pînă acum cuvîntul materie <sup>1588</sup> în înțelesul de substanță de bază a corpului. Atunci cînd Isaia zice: «și-i va mînca precum mîncîncă finul», (e vorba de ὄλγν sau de materie) <sup>1589</sup>, vorbesc de cei care se află în chinuri, iar prin materie se înțeleg păcatele. Așadar,

1582. Aici însă erezia este conturată prin aceea că autorul crede în «restaurarea» chiar a «chipului» dumnezeiesc al sufletului Fiului, ceea ce e un nonsens și o eronată interpretare a textului paulin, conform concepției preexistențianiste.

1583. Despre înrudirea omului cu Dumnezeu și despre împărtășirea din lucrările harului Lui vorbește Origen adeseori și în cartea de față: I, 1, 3; I, 2, 4; I, 3, 8 etc.

1584. Pentru Origen diferența între îngeri și oameni e numai întîmplătoare întrucît și unii și alții fac parte din categoria ființelor cugetătoare.

1585. II, 1—3.

1586. Aprofundarea doctrinei, pentru ortodocși și combaterea tezei eretice, — iată două scopuri ale cărții de față, ceea ce s-a spus și în introducere.

1587. Expresia «Scripturae canonicae» provine de la Rufin.

1588. După Origen materia e substratul material amorf, susceptibil de a lua o formă oarecare potrivit celor 4 calități: cald, rece, uscat sau umed. *Despre principii* III, 1, 4; C. Cels., IV, 66; Filocalia, cap. 24 (în «P.S.B.», vol. 7).

1589. Is., 10, 17 (citată după ediția sinodală din 1914). După exegeza alegorică a lui Origen «finul» reprezintă păcatele, ca în I Cor. 3, 12. A se vedea și H. Crouzel: *L'exégèse origéniste de I Cor. 3, 11—15 et la purification eschatologique*, în «*Epektasis*» J. Daniélou, Paris, 1972, p. 273—285.



chiar dacă găsim în alt loc cuvîntul «materie», după părerea mea niciăieri nu-l găsim cu semnificația de care vorbim, decît poate în Înțelepciunea lui Solomon, carte a cărei autoritate nu e recunoscută de toți. În schimb, iată cum o aflăm acolo: «Nu era cu anevoie mîinii Tale atotputernice, care a zidit lumea din nimic, să trimită asupra lor mulțime de urși și lei fioroși»<sup>1590</sup>. E drept că foarte mulți cred că și aici se are în vedere aceeași materie din care au fost create lucrurile la începutul Cărții Facerii: «La început, a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul», căci prin acest «pămînt pustiu și gol»<sup>1591</sup> nu pare să fi indicat Moise altceva decît materia cea fără formă. Iar dacă acolo era vorba despre materie, atunci urmează că principiile corpurilor nu sînt ne-schimbabile. Căci cei care au pus drept început al lucrurilor fizice atomii, fie că prin ei e vorba de ceea ce nu se mai poate diviza, fie de ceva care s-ar putea diviza doar în părți egale sau într-unul din cele patru elemente, totuși ei n-au putut pune printre primele principii conceptul de materie, adică sensul ei original și fundamental. Și chiar dacă vor să facă din materie substrat al tuturor corpurilor, ca o substanță nestatornică, schimbătoare și divizibilă în toate felurile, totuși ei nu o vor putea lua în considerare după proprietățile ei din moment ce e lipsită de calități. Sintem și noi de acord — cu toate că noi tăgăduim că materia ar putea fi socotită necreată și veșnică — acceptăm zic și noi, pe baza a ceea ce am arătat mai înainte după cîte ne-a stat în putință, că depinde de apă și de sol, de aer și de căldură, ca aceiași pomi să producă poame de gusturi diferite, așa cum am afirmat că aerul, temperatura, apa și pămîntul se schimbă unul în celălalt și că fiecare element se dizolvă în celălalt în urma unei înrudiri reciproce, tot așa și cînd am dovedit că la oameni și la animale materia cărnii se obține din hrana lor și că lichidul seminței naturale se schimbă în carne compactă și în oase. Toate acestea dovedesc că substanța corporală e schimbătoare și trece dintr-o calitate într-alta.

## VII

Totuși, trebuie să știm că niciodată substanța nu subzistă fără calitate și că numai cugetarea poate distinge că ceea ce e substratul și e capabil să primească o calitate este materia. De aceea

---

<sup>1590</sup>. Înț. Sol., 11, 17. În C. Cels. III, 72 Origen numără «Înțelepciunea lui Solomon» între cărțile canonice, dar aici se îndoiește de canonicitatea ei.

<sup>1591</sup>. Fac., 1, 1—2.

unii care au vrut să pătrundă mai adînc în aceste probleme au îndrăznit să afirme că ființele corporale nu ar fi altceva decît un ansamblu de calități. Într-adevăr, dacă duritatea și moliciunea, căldura și frigul, umiditatea și uscăciunea sînt calități, atunci cînd suprimi astfel de calități și observi că nu mai există substrat, calitățile vor părea a fi totul. De aceea, partizanii acestei teze<sup>1592</sup> au încercat să susțină următorul lucru: întrucît toți cei care admit o materie necreată acceptă că totuși calitățile au fost lăsate de Dumnezeu, atunci vor recunoaște că nici materia nu este necreată, întrucît calitățile nu sînt totul și că toți, fără excepție, afirmă că ele au fost create de Dumnezeu. Dar cei care ar vrea să spună despre calități că sînt adaose din exterior la o materie de bază se servesc de exemple de felul următor: la un moment dat, Pavel ori tace ori vorbește, ori veghează ori doarme sau păstrează o anumită atitudine a corpului, ceea ce vrea să spună că ori șade, ori stă în picioare ori stă întins. Toate acestea formează pentru oameni însușiri întîmplătoare, dar aproape niciodată nu le putem afla pe toate într-unul din ei. Și cu toate acestea, ideea pe care o avem despre om nu definește clar nici una din aceste însușiri, dar noi le înțelegem și le considerăm fără să ținem seamă în nici un chip de atitudinea lui, fie că ar fi în stare de veghe, fie de somn, stînd de vorbă ori păstrînd tăcerea sau în alte împrejurări întîmplătoare la care oamenii sînt supuși. După cum, dar, putem să ni-l închipuim pe Pavel și fără de nici una din aceste însușiri întîmplătoare, tot așa vom putea înțelege și substratul fără calități. Atunci cînd mintea noastră, îndepărtînd orice calitate din felul său de înțelegere, contemplează — să zicem așa — însuși miezul substanței de bază și se leagă de ea fără să se gîndească deloc la duritate ori la moliciune, la cald și la frig, la umezeală și la uscăciune, care însoțesc această substanță, atunci, printr-un fel de cugetare artificială, ea va lăsa impresia că meditează asupra materiei despuiate de oricare din calitățile ei.

### VIII

Dar poate că va întreba cineva dacă se poate afla și în Scriptură vreo mărturie care să ne ajute să înțelegem acest adevăr. Se pare că tocmai acest lucru ni-l arată cuvîntul prorocului în psalmul său, cînd zice: «Cele nedelucrate ale mele le-au cunoscut ochii Tăi»<sup>1593</sup>. Cuge-

1592. Sînt cercetători care afirmă că fragmentul din *Com. Gen.* păstrat la Eusebiu (*Praep. Ev.* VII) «pare a fi prima demonstrație că materia nu-i veșnică» (Crouzel, *op. cit.*, IV, pag. 261). E. Junod: *Origène, Philocalie 21—27. Sur le libre arbitre*, Paris, 1970, pag. 66—70.

1593. Ps. 138, 6. În sens de «cele nedepline ale mele».

tarea proorocului, examinând principiile lucrurilor cu o privire mai pătrunzătoare și deosebind doar cu mintea și cu judecata materia calităților, a simțit în Dumnezeu parcă ceva nedeplin, care se împlinește după cum trebuie să înțelegem prin adăugarea calităților. Așa se spune și în Cartea lui Enoh: <sup>1594</sup> «Călcat-am pînă și drumuri deșarte», ceea ce am putea înțelege în felul următor: mintea proorocului a bătătorit pătrunzînd și discutînd mereu, unul după altul, toate lucrurile văzute pînă să ajungă la începuturile lor, unde se vede materia nedeplină în calitățile ei. Într-adevăr în aceeași carte a lui Enoh stă scris: «toate materiile le-am scrutat», ceea ce trebuie înțeles cam așa: am cercetat, una după alta, toate compartimentele materiei care, începînd de la unitatea materiei, s-au separat în fiecare specie și anume a oamenilor, a animalelor, a cerului, a soarelui și a tot ce se află pe această lume <sup>1595</sup>.

Am arătat apoi, pe cît ne-a stat în putință, în paginile anterioare că tot ce există a fost creat de Dumnezeu și că nimic nu există să nu fi fost creat de El afară de natura Tatălui, a Fiului și a Duhului Sfînt; apoi, că Dumnezeu, Care e bun după fire, vrînd să aibă ființe față de care să-Și arate binefacerile, ființe care s-ar bucura dacă le-ar primi, a făcut fapte vrednice de El, adică în stare să-L înțeleagă cum se cuvine; de aceea în legătură cu acestea zice că «a născut fii» <sup>1596</sup>. Așadar a creat toate cu număr și cu măsură <sup>1597</sup>, întrucît pentru Dumnezeu nimic nu este fără număr și fără măsură. Prin puterea Sa Dumnezeu cuprinde toate lucrurile, în schimb El nu este cuprins de mintea nici unei făpturi create. Natura Lui n-o cunoaște decît El însuși. Într-adevăr, numai Tatăl cunoaște pe Fiul și numai Fiul cunoaște pe Tatăl și numai Duhul Sfînt pătrunde pînă în adîncurile lui Dumnezeu <sup>1598</sup>.

1594. Acest apocrif nu era recunoscut de Biserică. A se vedea și *C. Cels.*, V, 54.

1595. Ipoteza aceasta astfel formulată lasă impresia că «s-au separat» de la sine aceste «compartimente», ceea ce e inadmisibil. Exprimarea e echivocă, lăsînd posibilă și interpretarea unui evoluționism.

1596. Is. 1, 2 (citată după ediția sinodală din 1914).

1597 și 1598. Întrucît la acest loc nu ni s-a păstrat textul original al lui Origen, s-a crezut în decursul controverselor origeniste din sec. V—VI că aici Origen ar fi susținut un fel de subordinațianism, prin aceea că întrucît «toate prin Fiul s-au făcut», atitudinea de aici că Fiul «a creat toate cu număr și cu măsură» ar însemna o mărginire a puterii divine. În alte locuri însă, ca fragmentele originale din *Comentariul la Geneză* (citată de Eusebiu în *Praeparatio evang.* VII, 20, Migne XII, 48—49), Origen afirmă că «Dumnezeu poate crea ce crede și cît crede», de aceea cantitatea creată — afirmă Origen — va fi fost socotită de El suficientă. În același timp Origen are destule alte locuri unde combate ideea unui subordinațianism al Fiului: *Com. Ioan* 1, 27 (25): 187; XXXII, 28 (18): 350 etc.

Așadar, toată făptura e înțeleasă într-un număr sau într-o cantitate determinată : număr determinat pentru ființele cugetătoare și cantitate determinată pentru materia corporală. Pe de altă parte, firea cugetătoare trebuie neapărat să se folosească de corp, pentru că prin însuși faptul creației așa o concepem, ca supusă schimbării și alterării ; într-adevăr ceea ce nu era și care a început să fie este prin sine însuși de natură schimbătoare și de aceea bunătatea și răutatea nu există la el (corp, *n. tr.*) în chip substanțial, ci doar accidental. Din pricina acestei schimbabilități sau alterări a firii cugetătoare amintite, ea trebuia să se folosească după merit <sup>1599</sup> de o îmbrăcăminte trupească de soi diferit avînd calitățile cutare sau cutare. Pentru toate aceste pricini a trebuit ca Dumnezeu, Care cunoaște dinainte toate schimbările viitoare ale sufletelor sau ale puterilor cugetătoare, să creeze trupuri supuse schimbării după voia Creatorului și anume prin adaptări de însușiri noi în toate stările pe care le cer situațiile. Această haină trupească trebuie să dureze în starea în care este atîta vreme cît se va simți nevoie de ea. Or, ființe cugetătoare care să aibă nevoie de un înveliș corporal vor exista tot timpul <sup>1600</sup>. Drept aceea va exista tot o fire corporală de care vor trebui să se slujească ființele cugetătoare ca de un veșmînt, afară de cazul cînd s-ar putea dovedi, cu mărturie, că firea rațională ar putea vieții lipsindu-se de trup <sup>1601</sup>, dar așa ceva

1599. Întrucît Origen susține că numai persoanele Sfintei Treimi sînt cu totul lipsite de corpuri, urmează — potrivit cugetării lui — că toate făpturile, inclusiv cele cugetătoare, ar avea o oarecare formă exterioară oricît de diafană sau oricît de subtilă, despre care Origen spune că odată și odată se va subția și se va spiritualiza la maximum. Întrucît partea ultimă a tratatului «*Despre începuturi*» nu ni s-a păstrat decît în traducere adeseori remaniată, nu cunoaștem concluzia, — dacă putea fi ceva clar în această derutantă problemă. S-a putut vedea din cele de pînă acum, că toate ființele spirituale își mențin libertatea de voință și că în măsură mai mică sau mai mare toate sînt animate de dorul după Dumnezeu, după progres, oricîte veacuri sau eoni ar dura acest proces. Pe de altă parte, sinodul V ecumenic a osîndit credința în desființarea firii imateriale din om și transformarea ei în spirit (*anatematisme* 2 și 11). Desigur însă că e mare deosebire între ipoteza formulată de Origen în sec. III și rătăcirile origeniste din sec. VI, pe care le-a condamnat sinodul V ecumenic. «Meritele» de care vorbește Origen aici sînt cele presupuse de el în pre-existență, care se știe că stau în strînsă legătură cu învățătura lui despre apocatastază.

Totuși la pasajul acesta s-au propus două fragmente, unul al lui Ieronim (*Epist.* 124, 12), iar celălalt al lui Iustinian (Mansi XI, 525), în care fiind vorba de cunoașterea naturii lui Dumnezeu s-au folosit verbele ἐμπεριέχει respectiv, comprehendere.

1600. Autorul revine la ideea sa că sufletele au fost create anterior trupului omnesc și că ele intră în trup ca pedeapsă pentru păcatele săvîrșite în acea viață netrupească.

1601. Nu e sigur ce gîndește aici Origen cînd mai înainte afirmase că ființe cugetătoare, ca îngerii, trăiesc fără un trup (material) — oricum, fără un trup ca cel omnesc. Deci, ar fi vorba de firea rațională a omului. Poate e vorba de acele trupuri «eterate» de care vorbește mai înainte.

am arătat mai înainte, cînd am discutat cu amănunte, că e greu, dacă nu chiar imposibil, chiar și să ne închipuim așa ceva în cugetarea noastră.

## IX

Și acum cred că nu e fără rost să ne întoarcem iarăși, fie cît de pe scurt, la problema nemuririi ființelor cugetătoare<sup>1602</sup>. Orice ființă care participă la ceva e de aceeași fire și substanță cu aceea<sup>1603</sup>. De pildă, din moment ce toți ochii vor să aibă parte de lumină se vede că toți au aceeași fire; dar cu toate că orice ochi se împărtășește de lumină, totuși cîte un ochi vede mai ager, altul mai neclar, așa încît nu toți ochii au parte în mod egal de lumină<sup>1604</sup>. La fel, orice ureche percepe un glas sau un sunet, dar depinde de gradul de puritate și de starea în care se află urechea spre a se putea spune că auzi mai bine sau mai slab. Dar să trecem de la aceste exemple luate din lumea simțurilor, la lucruri din lumea spiritului.

Orice cuget care se bucură de lumina minții trebuie să fie, fără de nici o îndoială, de aceeași fire cu alte cugete care se împărtășesc și ele de lumina minții. De aceea, dacă puterile cerești se bucură și ele de lumina minții adică au ceva din firea divină pentru că au parte și ele de înțelepciune și de sfințire și dacă și sufletul omenesc se bucură de aceeași lumină și de aceeași înțelepciune, atunci și unele și altele sînt de aceeași fire și de aceeași substanță<sup>1605</sup>. Or, în clipa în care puterile cerești sînt nepieritoare și nemuritoare, urmează că și esența sufletului omenesc va fi nesticăcioasă și nemuritoare. Și nu

1602. Iată cum s-a exprimat Origen despre nemurire în altă operă a lui: «Nu zicem că trupul descompus revine la firea sa de la început, precum nici grăuntele descompus al grîului nu revine la grăuntele grîului, ci zicem că, precum din grăuntele grîului se ridică un spic, așa e zidită în trup o rațiune oarecare, din care se ridică trupul cel întru nesticăciune» (C. Cels., VIII, 42).

1603. Exemplul acesta nu este edificator. Și sfinții părinți au spus că organul vederii trebuie să fie apt a primi și chiar răsfrînge lumina. Dar a afirma că «este de aceeași fire și substanță cu lumina» este inexact. Numai greșita opinie a lui Origen, care credea că omul este necorporal în «esența» lui, poate considera substanța netrupească a omului ea fiind de aceeași «esență» cu lumina.

1604. Cantitatea de lumină folosită de ochi în actul vederii și reprezentării imaginii este direct proporțională cu puritatea organului vederii.

1605. Fericitul Ieronim socotea a fi o impietate să se vorbească de o «participare a omului la ființa lui Dumnezeu». Dar nici participarea fingerilor nu este o realitate, dacă e vorba de fire, așa cum chiar afirmă Origen în aceste rînduri. O nuanță de panteism se resimte adesea în lucrarea aceasta a lui Origen și în întreg conținutul operelor sale.

trebuie să ne oprim numai aici <sup>1606</sup>, ci, întrucît însăși firea Tatălui, a Fiului și a Duhului Sfînt, Care-i singura lumină duhovnicească din care-și trag viața toate făpturile, este nesticăcioasă și veșnică, atunci e foarte firesc și necesar ca întreagă lumea spirituală care are parte de această fire netrecătoare să rămînă și ea pentru totdeauna nesticăcioasă și veșnică în așa fel, încît veșnicia bunătății dumnezeiești să reiasă și din faptul că sînt veșnice și cele care se împărtășesc din bunătățile ei. Iar după cum s-a văzut din exemplele de mai sus, că lumina e străbălută în chip diferit și după cum vederea celui ce privește e mai slabă ori mai ageră, tot așa cînd e vorba de Tatăl, de Fiul și de Duhul Sfînt trebuie să ne așteptăm la aceeași diversitate <sup>1607</sup> în felul de participare la Ei după dorința cugetului și după gradul de putere al minții.

Pe de altă parte, să băgăm de seamă dacă nu cumva pare necuviincios să bănuim despre cugetul omenesc, care e în stare de a pricepe pe Dumnezeu, că ar putea fi supus distrugerii lui substanțiale. Ca și cum nu i-ar ajunge ca faptul că el poate cunoaște și contempla pe Dumnezeu să fie un argument al veșniciei lui! Cu atît mai mult din pricina lipsei de rîvnă, chiar dacă cugetul nostru ajunge să nu mai poată primi pe Dumnezeu cu toată curăția și deplinătatea <sup>1608</sup>, totuși el mai păstrează în adîncul lui niște semințe care-i pot ajuta la refacerea și regăsirea unei mai sănătoase înțelegeri, pentru că așa numitul «om duhovnicesc» <sup>1609</sup> sau cugetător «se înnoiește din zi în zi» <sup>1610</sup> după chipul și asemănarea cu Dumnezeu, Cel care l-a creat. Acesta-i motivul pentru care zice și prorocul: «Își vor aduce aminte și se vor întoarce la Domnul toate marginile pămîntului și se vor închina înaintea Lui toate semințiile neamurilor» <sup>1611</sup>.

1606. Al doilea argument privitor la nemurirea sufletului, care decurge din raportul direct al sufletului cu Dumnezeu, ar fi valabil, dacă nu s-ar baza pe participarea aceasta de esență între creatură și Creator.

1607. Se vede din cele de mai sus că Origen vede o participare la firea divină, a firii cugetătoare create, ceea ce e o eroare gravă a lui Origen, făptura fiind participantă doar prin har la viața îndumnezeită a esenței sale personale.

1608. Aceeași confuzie regretabilă între participarea prin har, a doctrinei ortodoxe, și participarea la firea divină, a omului, cum crede Origen. Iar ideea «semințelor» care s-ar găsi în el (cugetul nostru) și l-ar ajuta «la refacerea și regăsirea unei mai sănătoase înțelegeri» este influența filoniană și a gnosticismului epocii, căci, după doctrina ortodoxă, omul nu se reface «de la sine», ci toată curățirea se face prin harul divin ce acționează la acceptarea omului de a colabora cu el.

1609. Rom., 7, 22.

1610. Col., 3, 10.

1611. Ps. 21, 31. Oricît de mare ar fi decăderea la care ar ajunge omul, conștiința că poartă în el chipul lui Dumnezeu se poate reface adeseori.

## X

Iar dacă va îndrăzni cineva să atribuie celui creat «după chipul și după asemănarea» cu Dumnezeu o fire stricăcioasă, unul ca acela întinde, după părerea mea, această învinuire de nelegiuire și asupra Fiului lui Dumnezeu, pentru că în Scripturi și El e numit «chipul ființei lui Dumnezeu»<sup>1612</sup>. În acest caz ar trebui ca acest cugetător nelegiuit să învinuiască și Scriptura care spune că «Dumnezeu a făcut pe om după chipul și asemănarea Sa»<sup>1613</sup>. E limpede că semnele acestui chip dumneziesc din om pot fi recunoscute nu în starea sa trupească, pieritoare, ci în cumințenia minții, în dreptate, în stăpînire de sine, în curaj, în înțelepciune, în dorul după cunoaștere, pe scurt, în tot acel complex de virtuți<sup>1614</sup> care în Dumnezeu sînt prezente în chip substanțial și pe care la oameni le putem întîlni numai în nevoințele lor și dorința de a păși pe urmele lui Dumnezeu<sup>1615</sup>, după cum ne dă Domnul să înțelegem în Evanghelia Sa : «fiți milostivi, precum și Tatăl vostru milostiv este»<sup>1616</sup> și «fiți, dar, desăvîrșiți, precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvîrșit este»<sup>1617</sup>. Prin aceasta se dovedește limpede că în Dumnezeu toate aceste însușiri sînt prezente<sup>1618</sup>, iar nu în sensul că ar putea apărea ori dispărea cu timpul, pe cîtă vreme la oameni ele pot fi dobîndite numai treptat de către fiecare în parte. Prin aceasta se vede așadar că există între Dumnezeu și om o oarecare înrudire<sup>1619</sup>. Iar dacă lui Dumnezeu toate îi sînt cunoscute și nimic nu-I rămîne necunoscut din cele duhovnicești — căci numai Dumnezeu Tatăl și Fiul Său unul născut și Duhul Sfînt posedă cunoașterea nu numai a tot ce a fost creat de El, ci cunoașterea de Sine însuși<sup>1620</sup> — totuși și făptura cugetătoare poate, progresînd de la mic la mai mare și de la văzut la nevăzut, să ajungă la o cunoaștere mai deplină. Pentru moment ea petrece în trup, de unde e menit să urce, de la realitățile sensi-

1612. Col., 1, 15. Așa cum a afirmat-o mai înainte (1, 2, 6), Origen socotește pe Fiul «chip al lui Dumnezeu» (*Omil. Fac.* 1, 13), pe cînd pe om îl numește «chip al chipului».

1613. *Fac.*, 1, 26—27.

1614. E vorba de toată capacitatea omului de a stăpîni asupra lui însuși.

1615. Există un dinamism în «imitarea» lui Dumnezeu de către om.

1616. *Lc.*, 6, 36.

1617. *Mt.*, 5, 48.

1618. Prin cădere, omul a pierdut acea capacitate de a se domina și ea apare temporar și în mod slăbit.

1619. Termenul «înrudire» e acceptabil doar ca fiind omul chip și pe drumul asemănării cu Dumnezeu.

1620. A se vedea mai sus : II, 6, 1, apoi *C. Cels.*, VI, 17 și altele.

bile sau trupești, spre cele de dincolo de simțuri, care sînt netrupești și duhovnicești. Iar pentru ca să nu se pară că e greșit să numim realitățile duhovnicești cu neputință de realizat, vom folosi ca exemplu un cuvînt din Pildele lui Solomon, unde se spune: «vei dobîndi cunoștința de Dumnezeu»<sup>1621</sup>, căci realitățile duhovnicești nu le gustăm cu simțuri trupești, ci cu un alt simț, numit dumnezeiesc.

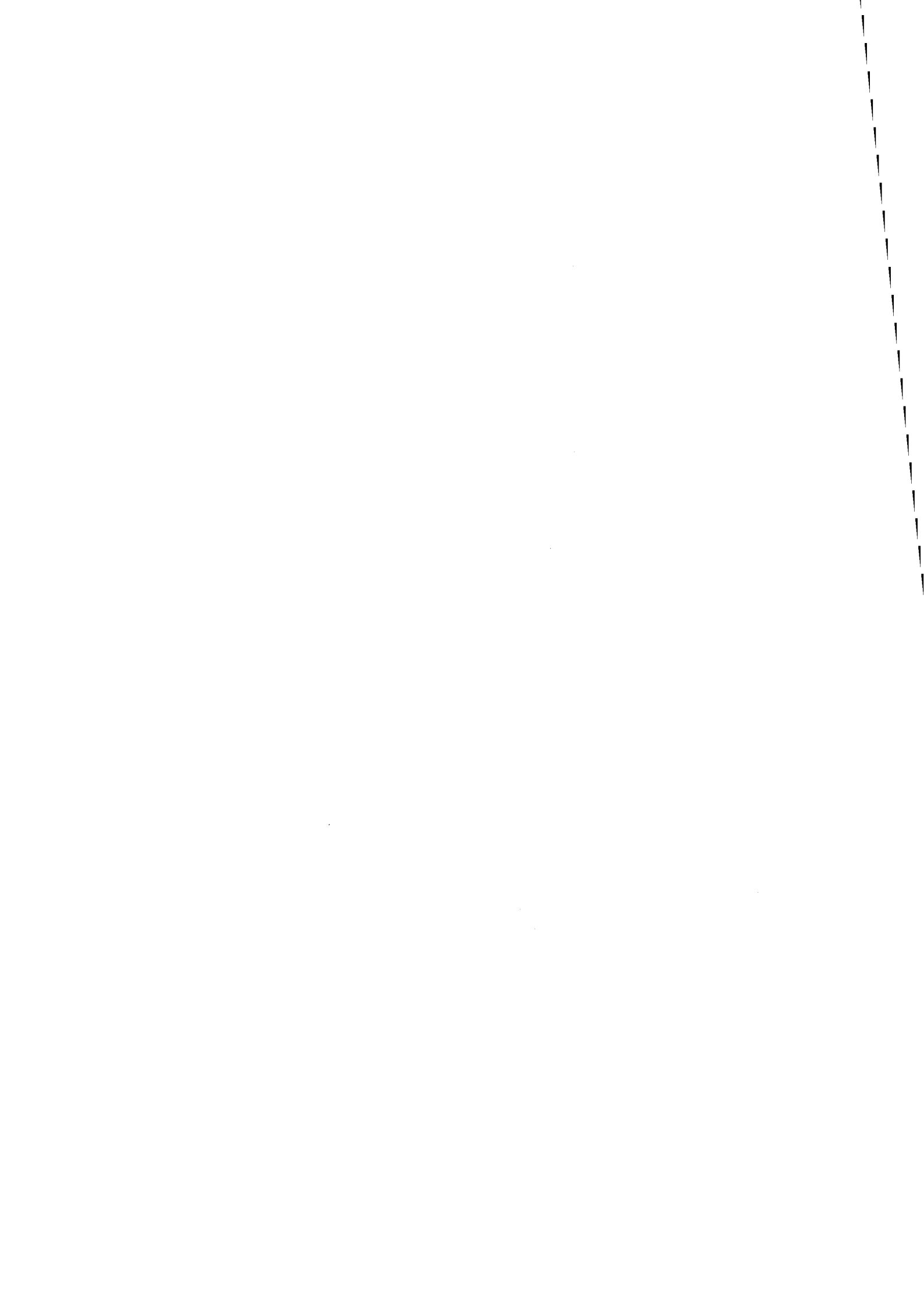
Cu acest simț trebuie să contemplăm și noi pe fiecare din aceste ființe cugetătoare, de care am vorbit mai înainte, și cu el trebuie să ascultăm ce zicem și să cugetăm ce scriem. Căci ființa dumnezeiască știe chiar și ce medităm noi în tăcere în lăuntru nostru. Iar la cele spuse pînă acum și la tot ce se poate deduce din ele, trebuie să judecăm după rînduiala pe care am urmat-o pînă acum.

1621. Pilde, 2, 5, citat care poate fi socotit temei pentru doctrina despre «cele cinci simțuri duhovnicești», idee de care Origen a pomenit și în lucrarea de față: I, 1, 9; apoi în C. Cels., 1, 48 și care va fi cultivată mult în literatura filocalică. K. Rahner: *Le début d'une doctrine des cinq sens spirituels chez Origène*, în «*Rev. d'Asc. et de Mystique*» 13/1932, pag. 113—145, mai nou G. W. Lampe: *A Patristic Greek lexicon*, ed. V, Oxford, 1978: αἰσθητικ. Cititorul poate să-și dea seama despre această problemă consultînd tot în volumul de față «*Convorbirile cu Heraclide*» par. 17—24.

Origen crede că pe baza acestui «simț ceresc», pe care îl are numai omul, el își poate înjgheba de-a lungul veacurilor calea și metodele de apropiere și de regăsire a odihnei și a păcii sufletești, pe care numai Dumnezeu, Părintele său, i-o poate da. A se vedea J. Daniélou: *Origène*, Paris, 1948, concluzii.



**CONVORBIRILE**  
**CU**  
**HERACLIDE**



## STUDIU INTRODUCŢIV

### CARACTERUL ŞI OCAZIA SCRIERII

«Ar trebui să scriem un studiu special numai înşirînd catalogul operelor scrise de Origen», aşa se exprima părintele istoriei bisericeşti, Eusebiu de Cezareea<sup>1</sup>, care adaugă că, redactînd Viaţa Sfîntului Pamfil, a marelui admirator al lui Origen, a «reprodus şi catalogul cărţilor din biblioteca operelor lui Origen»<sup>2</sup>. Între alte titluri de scrieri întîlnim acolo şi unul cu numele «διάλεκτοι», convorbiri sau dialoguri. Din ştirile păstrate de acelaşi Eusebiu, dar mai ales din afirmaţiile diferite în multe din operele sale, făcute de însuşi Origen, ca să nu mai vorbim şi de informaţii păstrate de unii scriitori de mai tîrziu, ştim că Origen a fost unul din cei mai fecunzi scriitori care au cultivat nu numai genul epistolar, ci şi pe acela al dialogurilor sau conferinţelor teologice, cu ocazia multelor nedumeriri sau misiuni de clarificare ori de combatere a învăţăturilor greşite, la care a fost chemat sau trimis oficial. În anul 215 a avut o astfel de convorbire cu guvernatorul Arabiei; mai tîrziu o escortă militară îl conducea la Antiohia, la o întîlnire similară cerută de Julia Mamaea, mama împăratului Alexandru Sever (222—236). În jurul anului 230, a fost trimis la Atena să combată pe ereticul valentinian Candidus; înainte de anul 240 combate în Palestina pe un oarecare Bassus Agnomon într-o discuţie la care ia parte şi savantul scriitor contemporan Iuliu Africanul. Înainte de 244 au loc pe de o parte combaterea într-un sinod a învăţăturii subordinaţiene a episcopului Beril de Bostra, cum ne relatează Eusebiu<sup>3</sup>, iar pe de altă

1. *Istoria bisericească*, VI, 32, 3.

2. Ele nu ni s-au păstrat în greceşte, dar Fericitul Ieronim ne-a păstrat latineşte o copie parţială a lor, în epistola 33 către Paula.

3. *Istoria bisericească*, VI, 33, 1—3. Beril îndrăznea să spună că Mintuitorul n-a existat înainte de întrupare, şi ca atare nici n-avea însuşiri dumnezeieşti, decît prin sălăşluirea în El a lui Dumnezeu-Tatăl. Cu alte cuvinte, învăţa un antitrinitarism modalist. Pe această temă, un foarte mare număr de episcopi au purtat discuţii şi convorbiri cu el pînă ce a fost chemat şi Origen, care după discuţii îndelungate în sinod — «ale cărui dezbateri ni s-au păstrat» — l-a readus la ortodoxie.

parte, discuții cu câțiva rabini evrei<sup>4</sup>, după care putem aminti combaterea (între 244—248, tot în Arabia și tot în cadrul unui sinod) învățaturii greșite că sufletul omului ar muri deodată cu trupul, împreună cu care ar învia doar la sfârșitul lumii<sup>5</sup>.

O excepție fericită, am zice unică, este aflarea în localitatea Tura din apropiere de Cairo a mai multor papirusuri, dintre care și textul grec păstrat într-o copie din sec. VI al operei pe care o prezentăm aici, și pe care a studiat-o și publicat-o J. Schérer<sup>6</sup>. După cum era și firesc, precizează Eusebiu<sup>7</sup>, credința creștină se răspîndise și se propovăduise la toți în toată libertatea; ni se spune că Origen, care trecuse acum de 60 de ani și care dobîndise în urma bogatei lui activități o mare obișnuință, a îngăduit tahigrafilor să stenografeze convorbirile purtate de el în public, ceea ce înainte nu îngăduise nicidecum. Se pare că, potrivit celor afirmate de Eusebiu în legătură cu convorbirile purtate de Origen cu episcopul Beril de Bostra<sup>8</sup>, «convorbirile avute în însăși reședința acestuia» (τάς λεχθείσας ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παροικίας διαλέξεις) trebuie tălmăcite și ele ca o formă tipică de răspîndire și consolidare a creștinismului: aceea prin dialoguri, prin conferințe publice, așa cum au fost cazurile de mai sus. De altfel, același istoric bisericesc ne relatează că în sec. III se practica și în Egipt metoda combaterii și precizării prin sinod a învățăturilor greșite ale lui Nepos din Arsinoe<sup>9</sup>.

În cazul Convorbirilor cu Heraclide, deducem că lucrurile s-au desfășurat destul de dramatic: la început acești episcopi și clerici arabi s-au dovedit atât de încăpățînați, încît nici n-au vrut să asculte părerile lui Origen, dar pe urmă, din condescendență, l-au ascultat și, după întrebări și răspunsuri, și-au recunoscut greșeala și s-au îndreptat. Cine sînt participanții și care au fost problemele care au provocat scrierea «Convorbirilor»?

### PARTICIPANȚII ȘI MOTIVUL SCRIERII

Nefiind un proces-verbal, Convorbirile cu Heraclide nu indică nici numele tuturor participanților și nici calitatea lor. Despre Heraclide, care a provocat convocarea întrunirii, se afirmă formal că era epis-

4. H. Chadwick: *Origen, Contra Celsum*, I, London, 1953, p. 43.

5. Eusebiu, *Istoria bisericească*, VII, 37.

6. J. Schérer, *Entretien d'Origène avec Héraclide et les évêques, ses collègues, sur le Père, le Fils et l'âme*. Publications de la Société Fouad I de patrologie, textes et documents IX, Le Caire, 1949, după care a fost reeditat în ediție mai mică, în «Sources Chrétiennes», Nr. 67, Paris, 1960, de care ne-am folosit.

7. *Istoria bisericească*, VI, 36, 1.

8. Eusebiu, *Istoria...*, VI, 33, 1.

9. Eusebiu, *Istoria...*, VI, 24.

cop. Alți doi, Demetriu și Filip, sosesc la ședință numai către sfârșitul lucrărilor. Nici despre Maxim și Dionisie nu se știe dacă au fost sau nu episcopi. La un moment dat (§ 11) Origen se adresează lui Dionisie cu epitetul «dragă Diōnisie». Lui Heraclide și Demetriu li se adresează și cu apelativul «părinte» (papa).

În schimb, dezbaterile au avut loc în prezența credincioșilor : «toată Biserica e prezentă ascultându-ne» (ὅλη ἡ ἐκκλησία πάρεστιν ἀκούουσα). În veacul al III-lea se cunosc mai multe cazuri când credincioșii participau mai ales la combaterea ereticilor. Așa, de pildă, la sinodul din Arsinoe în Egipt, din anul 255, unde a fost combătută erezia episcopului hiliast Nepos, au fost de față toți presbiterii și didascalii din cetate precum și frații creștini de prin sate. Ierarhul locului, sfântul Dionisie cel Mare al Alexandriei, a discutat prin întrebări și răspunsuri cu conducătorii shismeii trei zile în șir, pînă ce i-a readus la ortodoxie<sup>10</sup>. Dar și Origen însuși mărturisește adeseori că a avut discuții cu ereticii în prezența multor credincioși<sup>11</sup>. Se vede că «tulburarea» produsă de răstăcirea episcopului Heraclide a fost și ea destul de serioasă (πολλὰ κενεῖσθαι ἐν ταύτῃ τῇ ἐκκλησίᾳ ὅσα ἔσθηνεν ἡμᾶς)<sup>12</sup>, de aceea s-a simțit nevoia ca cercetarea să se facă în fața credincioșilor și tot acolo să se semneze și înțelegerea de pacificare : ὑπογράψαι ἐπὶ τοῦ λαοῦ παντός... καὶ ταῦτα ἐπὶ διαμαρτυρία τοῦ λαοῦ ἔσται νομοθετημένα<sup>13</sup>. Oricum, unitatea de credință a Bisericii era compromisă<sup>14</sup>.

Subscriem și noi la concluziile editorului<sup>15</sup>, care afirmă că nu aspectul teologic al problemei în sine a fost cel care a provocat tulburarea în eparhia lui Heraclide, ci aspectul ei liturgic, împăcarea lui lex orandi cu lex credendi : cui adică trebuie adusă jertfa liturgică : (προσφορά) Tatălui sau Fiului ? Care e rolul Fiului în această aducere ? În ce constă personalitatea divină și umană a Mîntuitorului ? Căci se pare că tulburările acestea nu erau străine de ceea ce sublinia Origen în capitolul XVI al tratatului Despre rugăciune, unde el cerea : «Să căutăm dar, să ne rugăm lui Dumnezeu (-Tatăl) prin mijlocirea Fiului, căci dacă unii ne rugăm Tatălui iar alții Fiului, oare nu însemnează că ne-am dezbinat ?»<sup>16</sup>.

10. Eusebiu, *Istoria...*, VII, 24, 1—6.

11. «Sub praesentia multorum habita inter nos... disputatio», Migne P.G. 17, 625. «Multis cum praesentibus argui», *ibid.*, 626.

12. § 4; § 8.

13. §§ 4 și 6.

14. § 1.

15. J. Schérer : *Entretien...* pag. 24.

16. *Despre rugăciune*, XVI, în colecția «P.S.B.» vol. 7.

## PROBLEMELE TRATATE ÎN «CONVORBIRI»

Primele zece paragrafe ale Convorbirilor sînt legate de persoana divin-umană a Mîntuitorului: dumnezeirea și rolul Lui de mijlocitor între om și Dumnezeu, natura trupului Lui și felul în care trebuie să înțelegem învierea Lui. Dialogul cu Heraclide și Maxim ne dă să înțelegem că acestea au fost propriu-zis problemele care au provocat întrunirea și că, odată cu rezolvarea lor, convorbirile ar fi putut lua sfîrșit. Dar Origen invită pe cei prezenți să arate și alte nedumeriri la care ar dori răspuns<sup>17</sup>. Așa se face că Dionisie cere să se lămurească de ce Cartea Leviticului spune că «viața a tot trupul este în sînge<sup>18</sup>», iar Demetriu cere să se lămurească problema nemuririi sufletului omenesc<sup>19</sup>.

Cam nestatornic și susținînd idei antitrinitare, episcopul Heraclide ezita atunci cînd era vorba să recunoască în amănunte personalitatea divino-umană a Mîntuitorului; de aceea Origen pleacă de la citatul paulin din Filipeni 2,6, pentru a convinge pe interlocutor că Fiul lui Dumnezeu exista din veci, fiind o persoană deosebită de cea a Tatălui, dar unită cu El într-o singură dumnezeire, doi și totuși una. La acestea Heraclide obiectează: «Și totuși puterea dumnezeirii este numai una». Cu mult tact, Origen cere lui Heraclide să precizeze că atunci cînd e vorba de ființă, Tatăl și Fiul «una sînt», dar că, priviți ca persoane, Tatăl și Fiul sînt doi. Se știe că Origen a căutat în multe din scrierile sale, mai ales în Comentarul la Ioan<sup>20</sup>, să afirme că diferitele omonime atribuite lui Hristos nu fac decît să precizeze existența ipostatică, proprie a Fiului lui Dumnezeu, alături de cea a Tatălui și de a Duhului. Desigur că prin aceasta nu se primejduiește deloc unitatea de ființă a dumnezeirii, pe care o confirmă Scriptura (In, 10, 30; I Cor., 6, 17 etc.). După acestea, Origen conchide:

«Să ne rugăm, dar, păstrînd între noi clară dualitatea, dar în același timp să introducem între Ei și unitatea, căci atunci nu mai cădem, pe de o parte, în rîndul celor care s-au despărțit de Biserică petrecînd în rătăcirea monarhienilor, ca unii care înlătură pe Fiul confundîndu-L cu Tatăl, iar pe de altă parte, nu cădem nici în cealaltă învățătură nelegiuită, aceea care tăgăduiește dumnezeirea lui Hristos»<sup>21</sup>.

După ce a făcut aceste precizări, Origen trage concluziile de ordin practic-liturgic:<sup>22</sup> «Jerifa liturgică se aduce întotdeauna lui Dumnezeu

17. § 10.

18. §§10—24.

19. §§ 24—28.

20. A se vedea în traducerea noastră fragmentele din acest comentariu în «P.S.B.», vol. 7.

21. Convorbiri, § 4. Cealaltă învățătură e cea adoptianistă, cf. In Tit, P.G., 14, 1304; In Joh. XXXII, 16, citat după J. Schérer, op. cit., p. 62.

22. Ibidem.

Atotțiitorul, prin mijlocirea lui Iisus Hristos, ca unul care comunică cu Tatăl în ce privește dumnezeirea (*încît, propriu-zis*) jertfa nu se săvîrșește de două ori, ci se aduce (*una singură*) lui Dumnezeu prin mijlocirea lui Dumnezeu». După aceasta cercetează și «natura corpului lui Hristos», căci «față de toate ereziile care tăgăduiesc învierea trupurilor, numai Biserica singură mărturisește învierea din nou a trupului odată mort»<sup>23</sup>, bine știind că acești eretici interpretau și învierea în sens alegoric. Avem mărturii giulgiul, aromatele, punerea în mormînt; iar Scriptura spune: căci dacă n-ar fi înviat Hristos cu adevărat, atunci nu s-ar fi putut spune că «S-a făcut începătură a învierii celor adormiți»<sup>24</sup>. Iar la obiecțiunea lui Maxim: în ce chip vor fi decurs lucrurile la învierea lui Hristos?, Origen răspunde în sensul tradiției intrate și în uzul liturgic: trupul a rămas în mormînt, sufletul a coborît în iad, iar duhul a fost «încredințat» în mâinile Tatălui «spre păstrare» spre a fi luat înapoi cînd vrea depunătorul: la înviere. Cu aceasta Origen încheie expunerea doctrinală propriu-zisă făcînd un călduros apel la o viață curată pentru a ne putea prezenta cuviincios înaintea Dreptei Judecăți a lui Dumnezeu.

Cea de a doua etapă a discuțiilor e provocată de întrebarea lui Dionisie: dacă sufletul omului își are sau nu sediul în sîngele lui, cum ar părea a se fi indicat în cartea Leviticului. Origen le amintește că înainte cu cîtva timp aceeași întrebare a provocat o mare tulburare în împrejurimi. Pornind de la parabola Mîntuitorului, cu neșăgătorul de mîrgăritare care dorea să cumpere mîrgăritarul de preț, pe care nu se putea gîndi apoi să-l arunce la porci, Origen cere cu multă căldură auditorilor să nu fie asemenea unor necuvîntătoare, schimbîndu-și mentalitatea să se convertească (*μετανοεῖν*<sup>24 bis</sup> de la lucruri pămîntești), la lucruri mai înalte, mai duhovnicești. În felul acesta vor putea să-și desăvîrșească ființa omului lăuntric, făcut «după chipul lui Dumnezeu» în drum spre asemănarea cu Creatorul și ridicîndu-se, deci, deasupra celor pămîntești<sup>25</sup>. Origen dezvoltă aici doctrina despre cele cinci simțuri ale omului lăuntric în sensul că fiecărui simț fiziologic îi corespunde unul duhovnicesc. De aceea și în legătură cu întrebarea privi-

23. *Ibid.* 5.

24. I Cor., 15, 20.

24 bis. Verbul *μετανοεῖν* înseamnă schimbarea cugetului, deci convertirea. De aceea adresîndu-se unora care sînt după chipul lui Dumnezeu, le atrage atenția că sufletul omului și asemănarea omului cu Dumnezeu nu poate sta în sînge.

25. Folosînd o veche metodă exegetică împrumutată de la Filon din Alexandria, Origen dezvoltă aceleași idei și în *Omilia I, 10 la Ieremia* («P.S.B.», vol. 6, pag. 354—355).

toare la sînge ca sediu al sufletului, Origen vede în el doar «puterea cea dătătoare de viață sufletului»<sup>26</sup>.

Dar nici de astă dată conferința nu s-a încheiat. În clipa aceasta intră în sală episcopul Filip, căruia Dometie îi aduce la cunoștință că Origen a abordat teza despre nemurirea sufletului omenesc. Luînd cuvîntul, marele învățat creștin declară că el nu va trata problema în genul vechilor filozofi greci<sup>27</sup>, ci așa cum se va deduce ea din Sfînta Scriptură. Folosind îndeosebi imaginile pauline din Epistola către Romani, Origen descrie conceptul despre «moarte» sub trei aspecte: 1) ca moarte față de păcat și viețuire în Hristos; 2) moarte față de Dumnezeu (Iez., 18, 4) și 3) moartea fizică a trupului. Cînd moare cineva în sens obișnuit trupul intră în descompunere, dar sufletul nu poate muri căci este nemuritor, altfel nu s-ar fi spus în Apocalipsă 9, 6 că «vor căuta oamenii moartea și nu o vor afla». «A muri păcatului» e moartea drepților de care ne vorbește proorocul Valaam în Cartea Numerilor. Rămîne cel de al treilea fel de a muri: de a muri prin păcat; dar, întrucît omul e dotat cu libertatea voinței însemnează că va depinde de el ce alege: fericire sau osîndă, căci Hristos dă viață veșnică celor ce o caută<sup>28</sup>.

#### LOCUL ȘI DATA SCRIERII

Textul lucrării de față nu ne oferă informații din care să putem deduce locul unde s-au ținut convorbirile respective. Localul în care s-a ținut întrunirea va fi fost biserica eparhială a episcopului Heraclide. Ceea ce, însă, reiese clar este asemănarea frapantă cu situația altui episcop, tot monarhian ca și Heraclide, anume Beril de Bostra, despre care — după cum am mai amintit — ne relatează lucruri precise Eusebiu de Cezareea<sup>29</sup>. Și acolo, ca și aici, e întîlnită problema «sediului» în sînge al sufletului omenesc<sup>30</sup>, problemă care a tulburat profund atît biserica lui Heraclide, cît și pe cele din împrejurimi<sup>31</sup>. Eusebiu mai afirmă că arabii lui Beril susțineau că sufletul moare și apoi înviază deodată cu trupul, problemă care e combătută și în Convorbirile de față. Or, noi am constatat că cel puțin de patru ori s-a deplasat Origen în

26. Convorbiri..., 22. K. Rahner: *Le début d'une doctrine des cinq sens chez Origène*, în «*Rev. d'Asc. et Myst.*», 1932, p. 113—142.

27. «*οὐ καθ' ἑλληνικὰς*», § 25.

28. Tema celor trei feluri de a muri a servit (nu se știe pe ce cale) de model cunoscutelor pasaje ale scrierilor sfîntului Ambrozie: *De bono mortis* (ediția vieneză), II, 3, pag. 704—105 și *Expositio in Lucam*, *ibid.*, VII 36—40, Migne, P.L. 15, 1796—1797, sau ediția vieneză p. 298—299.

29. *Istoria bisericească*, VI, 37.

30. Lev. 17, 11, 31. Convorbiri..., 10.

31. Convorbiri..., 10.



părțile Arabiei în afară de cazul din anul 215, cînd a fost invitat de însuși guvernatorul Arabiei, așa cum ne relatează același Eusebiu <sup>32</sup>; în celelalte patru cazuri: 1) cel al lui Beril <sup>33</sup>, 2) al «celor din Arabia», de care ne amintește tot Eusebiu în alt loc <sup>34</sup>, 3) cazul de față al lui Heraclide <sup>35</sup> și 4) cel al unui alt Heraclide și Celer dinaintea de el, de care amintesc tot «Convorbirile» <sup>36</sup>.

Nu mai e nevoie să precizăm despre care Arabie poate fi vorba. Istoricii și geografia vremii cunosc numai provincia romană cu capitala Bostra, care cuprindea Transiordania și Arabia Petrea din imediata apropiere răsăriteană a Palestinei. Faptul că chemarea lui Origen în anul (214) 215 de către guvernator s-a făcut pe cale oficială, prin mijlocirea arhiepiscopului Demetriu al Alexandriei, ne arată că administrația romană respecta organizația bisericească a timpului. Ca și Egiptul, Arabia era în vremea aceea provincie senatorială <sup>37</sup>.

Cît despre data la care vor fi avut loc dezbaterile Convorbirilor, cu greu se poate ajunge la ceva precis. J. Schérer încearcă o asemănare pe de o parte între timpul cînd a fost compus Comentariul la Evanghelia după Ioan (anul 230), în care expunerea învățaturii despre relațiile între Tatăl și Fiul se face în chip similar cu cea din Convorbiri, iar pe de altă parte, cu doctrina despre facerea omului «după chipul lui Dumnezeu» descrisă în *Κατὰ Κέλσοῦ*, care a fost scris în 248. Tot așa învățătura despre nemurirea sufletului pe care o dezbate aici se aseamănă cu modul în care o descrie și în Comentariul la Ep. către Romani, care-i posterior anului 244. Toate acestea sînt numai supoziții. Mai concludentă pare a fi aluzia la «doctrina arabienilor» de care vorbesc Convorbirile <sup>38</sup>, care știm (după Eusebiu) că se relatează ca avînd loc între 244—249. Sinodul din anul 249 a pus capăt controversei. J. Schérer și alții se opresc la etapa 244—249. P. Nautin propune anii 239—244, ca răstimp în care vor fi fost redactate și Convorbirile cu Heraclide <sup>39</sup>. St. Papadopol <sup>40</sup> propune: «curînd după 242», și J. Quasten <sup>41</sup>, anul 245. Deci, cam în jurul lui 244.

32. *Istoria...*, VI, 19, 15.

33. *Idem, Ibidem*, VI, 33, 1—3.

34. *Ibidem*, VI, 37.

35. *Convorbiri...*, 1—10.

36. *Ibidem*.

37. Referințe mai bogate la G. Bardy, în comentariile la *Istoria bisericească II*, a lui Eusebiu, (Paris, 1955), pag. 116—117.

38. *Convorbiri...*, 10.

39. P. Nautin, *Origène*, Paris, 1977, pag. 95—96; 388—389.

40. *Patrologia I*, Atena, 1977, (în l. greacă), pag. 417.

41. Quasten, *Initiation aux Pères...*, II, Paris, 1958, pag. 79.

## INSEMNĂTATEA LUCRĂRII

Deși restrîns doar la dimensiuni reduse (28 pagini), textul Convorbirilor are o importanță istorică deosebită. Nu-i nici o îndoială că vocabularul, stilul și doctrina sînt ale lui Origen. Rămîne adînc semnificativ pentru viața bisericească și teologică a vremii, cît și pentru întreaga activitate destășurată de Origen, orientarea strict bisericească în care căuta el să rezolve controversele și neînțelegerile, de ordin dogmatic sau practic, din istoria creștinismului. Această scriere, descoperită recent, aduce încă o dovadă despre vitalitatea crezului și a vieții creștine și despre rolul deosebit pe care l-a avut Origen în combaterea rătăcirilor doctrinare oriunde era chemat sau trimis de autoritățile bisericești ale timpului.

## SCURTĂ NOTĂ BIBLIOGRAFICĂ

I. Textul: J. Schérer, *Entretien d'Origène avec Héraclide et les évêques, ses collègues, sur le Père, le Fils, et l'âme* (Publications de la Société Fouad I, de Patrologie, Textes et documents IX), Le Caire, 1949. O altă ediție, minoră, însoțită de traducere franceză *Entretien d'Origène avec Héraclide*. Introduction, texte, traduction et notes de Jean Schérer, în colecția «Sources Chrétiennes», No. 67, Paris, 1960. Noi am folosit această ediție. N-am reușit să obținem traducerea engleză a lui H. Chadwick, Londra, 1954.

II. Studii: O. Gueraud, *Papyrus découverts à Touva en 1941*, în «Compte rendu de l'Académie des Inscriptions de Belles Lettres», Bruxelles, 1946, pag. 367—369.

L. Früchtel, *Compte rendu de l'édition princeps*, în «Theologische literaturzeitung», Leipzig, 1950, p. 504—506.

N. Ch. Puech et P. Hadot, *Entretien d'Origène avec Héraclide et le commentaire de saint Ambroise sur l'Evangile de saint Luc*, în «Vigiliae christianae» XIII (1959), p. 204—234.

Johannes Quasten, *Initiation aux Pères de l'Eglise*, III (Paris, 1958) p. 76—82.

Pierre Nautin, *Origène. Sa vie et son oeuvre*, Paris, 1977.

CONVORBIRILE LUI ORIGEN CU HERACLIDE  
ȘI CU EPISCOPII DIN JURUL LUI,  
DESPRE (DUMNEZEU) TATĂL, DESPRE FIUL  
ȘI DESPRE SUFLET <sup>1</sup>

Față de cuvintele spuse de episcopii prezenți în legătură cu credința episcopului Heraclide pentru ca acesta să mărturisească înaintea tuturor credința sa, după ce fiecare dintre ei și-au făcut observațiile și și-au formulat întrebările, episcopul Heraclide a zis :

«În ceea ce mă privește, credința mea se bazează pe spusese Sfintei Scripturi, care ne arată că «la început era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul. Acesta era întru început la Dumnezeu. Toate prin El s-au făcut și fără El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut» <sup>2</sup>. Vedeți, așadar, că în această privință și eu cred la fel cu alții și mărturisesc că Hristos a luat trup, S-a născut (ca om), S-a înălțat la cer cu trupul cu care a înviat și șade de-a dreapta Tatălui, de unde va veni apoi să judece viii și morții, fiind în același timp și Dumnezeu și om».

La aceasta, Origen a grăit : «Fiindcă s-a iscat discuția și mi se cere să-mi spun și eu părerea, iată că voi vorbi și eu. Ne aude o biserică întreagă <sup>3</sup>, iar între o biserică și altă biserică nu trebuie să fie deosebiri de credință <sup>4</sup> căci voi nu faceți parte dintr-o biserică a min-

---

1. Cuvîntul *διλεκτος* a fost folosit în mai multe sensuri. În mod curent el înseamnă «limbă», «limbaj», «stil», așa e folosit în Fapte, 2, 6, cînd se mira, în ziua Cincizecimii, mulțimea iudeilor, auzind pe apostoli «vorbind fiecare în limba sa», sau cum știm că s-a apărut Pavel «în limba evreiască», înaintea evreilor din Ierusalim (Fapte, 21, 40). Dar sub influența sofisticii și a curentelor filozofice grecești (Platon, *Banchetul*, 203 a ; *Republica*, 454 a, 533 a ; *Theetet*, 146 b etc.) el a ajuns să fie folosit mai ales cu sens de «discuție», «conversație» dusă între doi sau mai mulți parteneri prin întrebări și răspunsuri. Origen folosește și el adeseori, în lucrarea de față și în altele, metoda de a pune întrebări și de a da răspunsuri. În *Omil. XVIII*, 6 și 8, la Ieremia, apoi în *C. Cels.*, 5, 45 ; I, 55. Nu mai e necesar să subliniem că «discuțiile» sau «convorbirile» au avut loc în fața colegiului episcopal din ținuturile Arabiei și în prezența credincioșilor.

2. In, 1, 1—3.

3. În text, *ὅλη ἡ ἐκκλησία πάρεστιν ἀκούουσα* — «întreagă Biserica este prezentă ascultîndu-ne».

4. Încă în epoca imediat apostolică se anunțau aceste deosebiri : *Învățătura celor doisprezece apostoli*, 1, 1 ; Barnaba, *Epistola 18*, 1 (în «P.S.B.», 1, p. 25—135).

ciunii<sup>5</sup>. Te rog, aşadar, părinte Heraclide, să ne spui dacă recunoşti că există un Dumnezeu atotputernic şi necreat, Care orînduieşte toate şi Care a creat toate ?». Heraclide răspunde : «Sînt de acord, susţin şi eu acest lucru». La care, Origen zise : «Hristos Iisus deşi era în «chipul lui Dumnezeu»<sup>6</sup>, dar într-un alt chip fiind deosebit de Dumnezeu (Tatăl), era El oare Dumnezeu sau nu era Dumnezeu înainte de a Se fi întrupat ?».

**Heraclide :** Da, era şi înainte.

**Origen :** Era sau nu era Dumnezeu înainte de a veni în trup ?

**Heraclide :** Da.

**Origen :** Deci era Dumnezeu, dar deosebit de Cel al cărui chip îl purta ?

**Heraclide :** Desigur că erau deosebiţi unul de altul, căci deşi era în «chipul» Aceluia, totuşi era deosebit de Creatorul.

**Origen :** Nu-i oare adevărat că exista un Fiu al lui Dumnezeu, Care e singurul Fiu al lui Dumnezeu, Cel «mai întii născut decît toată făptura»<sup>7</sup>, de aceea nu stăm la îndoială să afirmăm, pe de o parte, că există doi dumnezei, dar pe de altă parte că totuşi există numai un singur Dumnezeu ?

**Heraclide :** Ceea ce spui este limpede. În ce mă priveşte, şi eu spun că există un singur Dumnezeu, Care-i atotputernic, Dumnezeu care n-a avut început şi Care nu va avea sfîrşit, Care cuprinde totul fără ca El să poată fi cuprins de ceva<sup>8</sup>, dar alături de El există şi Cuvîntul Său, Fiul Dumnezeului celui viu, Care e şi Dumnezeu şi om, prin Carele au fost create toate<sup>9</sup>, Dumnezeu după Duh şi om după făptura născută din Maria<sup>10</sup>.

**Origen :** Cu aceasta nu prea dai dovadă a fi răspuns la cele afirmate de mine. Clarifică-te mai bine, ori poate că nu te-am putut înţelege eu deplin : susţii cumva că Tatăl este Dumnezeu ?

**Heraclide :** Fără discuţie.

5. Poate în sensul din Origen, *In Matheum, Comment. series, 38*, Migne, P.G., 13, 1652 : «adversus aliam aliquam mendacii gentem... frequenter videmus inter haereticos fieri et inter ecclesias malignantium surgere alterius haeresis gentem super gentem alterius haeresis».

6. Citatul din Filip., 2, 6—7 e adeseori comentat de Origen.

7. Col., 1, 15. A se vedea, de pildă, indicele ediţiei Koetschau al operei «Περὶ ἀρχῶν» care arată cît de mult a fost citat acest pasaj chiar numai în această lucrare (de 15 ori!).

8. Herma, *Păstorul*, porunca 1.

9. In, 1, 3.

10. «Dumnezeu după duh şi om după trup», formulare lapidară a doctrinei hristologice, care va urma, însă, abia peste 200 de ani. În *Omiliile XI şi XIX la Luca*, Origen se exprimă ortodox despre Maica Domnului.

**Origen :** Și atunci Fiul este deosebit de Tatăl ?

**Heraclide :** Desigur; altfel cum ar putea exista Fiu, dacă nu există în același timp și un Tată ? <sup>11</sup>

**Origen :** Dar dacă e deosebit de Tatăl, mai poate fi numit și Fiul Dumnezeu ?

**Heraclide :** Și El este Dumnezeu.

**Origen :** Putem, dar, zice într-un fel că deși există o singură unitate, în același timp se manifestă doi ?

**Heraclide :** Da.

**Origen :** Nu-i așa că mărturisim în Dumnezeu două ființe ?

**Heraclide :** Da, însă puterea este una singură <sup>12</sup>.

Și atunci **Origen** a continuat : «Întrucît totuși frații noștri au rămas nedumeriți la afirmația că ar exista doi dumnezei, va trebui să fim mai preciși în exprimare, lămurind în ce sens se poate vorbi de doi și în ce fel trebuie să spunem că cei doi sînt totuși un singur Dumnezeu. Iată, însă, că și Scripturile ne-au prezentat multe cazuri cînd două lucruri formează o unitate, ba sînt cazuri cînd nu a fost vorba numai de doi, ci și de mai mulți ca număr, dar cu toții formează o singură unitate.

În cazul de față n-avem de gînd doar să punem întrebarea abia amintindu-o și descotorosindu-ne de ea cît mai repede, ci s-o rumegăm încet, ca pe o hrană vîrtoasă, din pricina celor mai neajutorați, pentru ca în felul acesta, încetul cu încetul, să poată intra mai ușor în urechile ascultătorilor învățătura cea adevărată. Căci, după cum știm, de multe ori grăiesc Scripturile despre doi care în fond sînt numai unul. Vrei să știi care sînt aceste locuri din Scriptură ? Iată : Adam și femeia lui sînt două fapte deosebite ; Adam e deosebit de soția lui și, la rîndul ei, aceasta e și ea deosebită de bărbatul ei. Și totuși (după creație) se spune în Cartea Facerii că cei doi una sînt, după cum stă scris : «Și vor fi amîndoi un trup» <sup>13</sup>. Iată, așadar, că se poate ca două ființe să fie uneori un singur trup. Dar să bagi de seamă că în cazul lui Adam și al Evei nu s-a spus că vor fi unul cu altul un singur suflet, ci că «vor fi amîndoi un trup» <sup>14</sup>. La rîndul lui, desigur că și despre omul drept

11. A se vedea o formulare similară în *Περὶ ἀρχῶν* I, 2, 10 : «Pater non potest esse quis, si Filius non sit». Noțiunile de «tată» și «fiu» se intercondiționează.

12. Sau cum zicea contemporanul său Hipolit, *Contra haeresim Noeti*, 8, ed. P. Nautin, Paris, 1949, p. 249 : «dacă vrei să știi cum de există un singur Dumnezeu, atunci să iei la cunoștință că în Dumnezeu există o singură putere chiar dacă persoane sînt trei».

13. Fac., 2, 24 ; Mt., 19, 5.

14. Fac., 2, 24.

care e deosebit de Hristos, ne spune apostolul că se face «una» cu Hristos «căci cel ce se alipește de Domnului este un singur duh cu El»<sup>15</sup>. Dar oare nu-i totuși dintr-o esență mai puțin perfectă, mai decăzută și mai de jos, pe cînd Hristos e dintr-o esență mai dumnezeiască, mai mărită și mai fericită? Și în cazul acesta, mai sînt ei doi? Nu, pentru că — după cum despre bărbat și despre femeie s-a spus că nu vor mai fi doi, ci «vor fi un trup» — tot așa și despre omul drept și despre Hristos putem spune că sînt un singur duh<sup>16</sup>. Iar la rîndul Său, Mîntuitorul și Domnul nostru privit în raport cu Tatăl și Dumnezeuul cel peste toate nu zicem că sînt întreolaltă un singur trup, nici măcar un singur duh, ci — ceea ce e cu mult mai presus de trup și de duh — sînt un singur Dumnezeu. Și într-adevăr, cînd e vorba de ființele omenești lipite sau apropiate una de alta s-ar cuveni să se înțeleagă cuvîntul «trup», pe cînd, în cazul omului drept apropiat de Hristos să înțelegem cuvîntul «duh»,<sup>17</sup> iar în cazul lui Hristos unit cu Tatăl să întrebuițăm nu cuvîntul trup și nici cuvîntul Duh, ci unul mult mai de cinste și anume cuvîntul «Dumnezeu». Așadar cuvintele «Eu și Tatăl una sîntem»<sup>18</sup> în acest sens trebuie înțelese. Să ne rugăm, dar, păstrînd noi între noi dualitatea, dar în același timp să introducem între ei și unitatea, căci atunci nu ne mai situăm, pe de o parte, în rîndul celor ce s-au despărțit de Biserică petrecînd în rătăcirea monarhienilor<sup>19</sup>, înlăturînd pe Fiul și confundîndu-L cu Tatăl, iar pe de altă parte, nu mai cădem în cealaltă învățătură nelegiuită, aceea care tăgăduiește dumnezeirea lui Hristos<sup>20</sup>. Căci, de pildă, ce altceva vor să spună Sfintele Scripturi în pasajul «să cunoașteți că Eu sînt: înainte de Mine n-a fost Dumnezeu și nici după Mine nu va mai fi»<sup>21</sup>, precum și, în alt loc: «Vedeți, dar, că Eu sînt și nu este alt Dumnezeu afară de Mine»?<sup>22</sup> În aceste rostiri nu trebuie să credem că unitatea se referă la Dumnezeuul cel peste toate... despărțit de Hristos și nici nu vizează pe Hristos despărțit de Dumnezeu, ci trebuie să spunem că lucrurile trebuie înțelese ca și în cuvîntul rostit de Iisus: «Eu și Tatăl Meu una sîntem».

15. I Cor., 6, 17.

16. Mt., 19, 6.

17. A se vedea Περὶ ἀρχῶν I, 3, 8.

18. In, 10, 30.

19. Monarhienii dinamici și modalisti, eretici care greșeau cînd era vorba de a împăca unitatea ființială a Treimii cu trinitatea persoanelor. A se vedea *Istoria bisericească universală*, ed. II, București, 1975, p. 144 ș.u.

20. Cum susținea ereticul Heracleon și probabil și adoptianistii.

21. Isaia, 43, 10.

22. Se pare că aici e vizată învățătura lui Marcion, care afirma între altele că Dumnezeuul cel curat nu se putea înjosi intrupîndu-Se. Harnack: *Marcion*, ed. II, Berlin, 1927, p. 287. Cf. Schérer, *ibidem*.

Iată, aşadar, învăţătura în care trebuie să cugetăm, căci multă tulburare s-a produs în Biserica aceasta, întrucît adeseori ne scriu unii cerînd răspuns scris chiar de la episcop; dar vin răspunsuri şi din partea unor persoane suspecte. Ba cer ca semnătura să se dea chiar în faţa tuturor credincioşilor, crezînd că în felul acesta nu va mai fi nici o neînţelegere şi nici o discuţie în legătură cu astfel de probleme. Or, mai întîi cu voia lui Dumnezeu, în al doilea rînd, cu cea a episcopilor şi în al treilea rînd, cu cea a preoţilor şi credincioşilor, îmi voi spune din nou şi eu părerea în această privinţă: jertfa (liturgică) se aduce totdeauna lui Dumnezeu Atotîitorul, prin mijlocirea lui Iisus Hristos, ca Unul care comunică cu Tatăl prin aceeaşi dumnezeire; jertfa să nu se săvîrşească de două ori, ci o singură dată, direct lui Dumnezeu<sup>23</sup>, prin mijlocirea lui Dumnezeu. Ar putea să pară că mă exprim prea îndrăzneţ: dar aş dori să se respecte rînduielele<sup>24</sup> «să nu căutaţi la faţa celui sărac şi de faţa celui puternic să nu te sfieşti»<sup>25</sup>.

Dacă nu se ţine seamă de acest lucru (...) <sup>26</sup>, adică să se respecte rînduielele, atunci va trebui să se facă cercetări noi (...) atunci omul în zadar ajunge episcop sau preot: acela nu-i nici episcop, nici preot, iar dacă a fost făcut diacon, se vede că nici diacon nu este, dar nici mirean nu mai este. Dar parcă şi mirean de ar fi, nici mirean cu adevărat nu este căci unul ca acela nu ia parte la adunările Bisericii. Aşadar, să fiţi de părere cu mine şi să ţinem la cele hotărîte de rînduielele (Bisericii)<sup>27</sup>.

Mă acuză unii că, în problema credinţei în Dumnezeu, eu aş afirma că Iisus Hristos e Dumnezeu deplin, dar că în acelaşi timp am mărturisit în faţa întregii Biserici învierea trupului după ce acesta odată a

23. Adică nu împărţind dumnezeirea, cumva în sens monarhianist. Jertfa liturgică (προσφορά), de care e vorba aici, e înţeleasă de Origen în sensul exprimat de Pavel în Epistola către Evrei şi, mai ales, în tratatul *Despre rugăciune*, 10: «căci Arhiereu al jertfelor noastre şi Mijlocitor către Tatăl îl avem pe Fiul» (Migne, P.G., 11, 445). De aici, şi expresia rar întrebuiţată de «jertfitor către Tatăl», pe care o foloseşte Origen aici. Altfel, mărturia e preţioasă, căci se afirmă că jertfa se aduce acum, în continuare, de episcopii, preoţii şi diaconii Bisericii.

24. Despre αὐθεντικὰ, învoielile sau rînduielele de cult, care desigur că au caracter de ordine tipiconală, spune Origen în *Exortătie la martiriu*, 2 (a se vedea tot aici, mai jos) că, de pildă, la botez: «am făcut legăminte după rînduielele anumite, așa cum se obișnuiește în creștinism și în făgăduința noastră către Dumnezeu, după viețuirea în duh evanghelic» (Migne, P.G., 11, 577).

25. Lev., 19, 15.

26. Spațiile notate cu puncte (...) indică lacune în text.

27. Pasajul prezintă lacune. Unii au tras concluzii că aici Origen ar propovădui pe față o opoziție față de ierurgie, dacă aceasta n-ar respecta tradițiile, fapt care nu se întîlnește nicăieri în alt loc în scrisul lui Origen. Ar fi o absurditate să presupui așa ceva, cînd însuși textul implică aici și pe laici. Cu toții trebuie să respecte rînduielele, care se vede că de pe atunci se luau cu aprobarea tuturor membrilor Bisericii, clerici și laici deopotrivă. Aceasta trebuie să fie ideea susținută de Origen, iar nu abuzul celor puternici, de care vorbește citatul din Levitic, 19, 15. Mai pe larg, la J. Schérer, *op. cit.*, p. 64—67.

murit. Ei, da, întrucît Mintuitorul și Domnul nostru S-a îmbrăcat în haină trupească, să cercetăm ce este în fond acest trup. Față de toate ereziile care neagă învierea, numai Biserica singură mărturisește învierea trupului mort și aceasta, pentru motivul că, dacă unii din înaintași au înviat din morți, atunci urmează că într-adevăr morții vor învia<sup>28</sup>. Dacă «Hristos S-a făcut prin înviere începătură celor adormiți»<sup>29</sup>, atunci S-a făcut tocmai pentru că întâi a murit. Căci dacă trupul Lui nu ar fi murit, nu ar fi trebuit să fie învelit în giulgiu, să fie uns cu aromate și să fie îngrijit cu tot ce se mai obișnuiește a se da cadavrelor înainte de a fi puse în mormînt,<sup>29 a</sup> lucru pe care nu l-ar putea suferi partea spirituală din om, căci e cu totul cu neputință ca ceea ce-i duh să devină ceva nesimțitor; iar dacă ar fi într-adevăr posibil ca ceva ce-i duh să ajungă să se nimicească, atunci va trebui să ne temem că după înviere, cînd trupul nostru se va ridica din morți, după cum spune Apostolul: «se seamănă trup fireasc, înviază trup duhovnicesc»<sup>30</sup>, atunci (da, ne-am putea teme că) toți vom muri. Or, odată înviat din morți, Hristos nu mai moare<sup>31</sup>. Dar nu numai «Hristos cel înviat din morți nu mai moare», ci, odată ce au înviat din morți, nici cei care sînt «ai lui Hristos»<sup>32</sup> nu mai mor. Dacă sînteți de acord cu mine asupra acestor lucruri atunci ele să și fie înțelese odată pentru totdeauna și de poporului ca rînduiești și legi de conduită pentru toți!<sup>33</sup>

Și ce alte probleme privitoare la credință (vă) mai frămîntă? Ce țî se pare c-ai avea de spus la aceste lucruri, Maxime?».

**Maxim** a răspuns: Bine ar fi ca toți să le aprobe atît de mult pe cît le aprob eu! (Declar) înaintea lui Dumnezeu și a Bisericii că eu aprob (ce e de aprobat) și condamn (ce e de condamnat)<sup>34</sup>. Cu toate acestea, pentru ca să nu mai păstrez nici o îndoială și nici o nesigurăntă, aș vrea să-ți pun o întrebare, pe care de fapt și frații mei o cunosc, căci și înaintea lor am pus-o, dar mai am nevoie de ajutorul

28. Despre învierea morților a se vedea pe scurt o parte din tratatul cu același titlu, al lui Atenagora, în colecția «P.S.B.», 2, p. 384 ș.u.

29. I Cor., 15, 20.

29 a. În original *σώμα*, care se traduce «trup neînsuflețit». Deși expresia e cam dură, voia să sublinieze moartea reală a Domnului Hristos.

30. I Cor., 13, 15, 44.

31. Rom., 6, 9.

32. I Cor., 15, 23.

33. În text *ταυτα νενομοθετημενα* pare a avea sens de tradiție, de uzanță, în sensul rînduieștilor (*συνθηκαι*) amintite mai sus.

34. Deasa repetare *γράφω* și *ἀπογράφω* dovedește că discuțiile sau convorbirile despre care aminteste lucrarea de față (mai ales § 4 și 6) au avut loc între Origen și reprezentanții Bisericilor din Arabia, pe cît se pare în conferințe preliminare, care precedau sinoadele, la care Origen desigur că nu putea participa. Dacă la aceste discuții se scriau sau nu procese-verbale, nu reiese cu claritate, așa cum știm că a fost cazul la sinoadele episcopale.



unui frate care să mă lămurească<sup>35</sup>. Iată : dat fiind că Fiul Și-a dat duhul în mâinile Tatălui atunci când a zis : «Părinte, în mâinile Tale încredințez duhul Meu»<sup>36</sup> și că odată despărțit de duh era mort și zăcea în mormînt, întrebarea e : cum se mai deschide mormîntul și cum mai pot învia morții ?

**Origen** zise : Că omul e o ființă compusă o știm din Sfînta Scriptură, căci așa spune Apostolul : «Dumnezeul păcii să vă sfințească pe voi desăvîrșit și duhul vostru și sufletul și trupul» și continuă apoi : «să vă sfințească desăvîrșit și duhul și sufletul, și trupul păzească-se în întregime, fără prihană, întru venirea Domnului nostru Iisus Hristos»<sup>37</sup>. Duhul nu e Duhul Sfînt, ci e o parte din structura omului, după cum ne învață același apostol atunci când zice :<sup>38</sup> «Duhul însuși mărturisește împreună cu duhul nostru».

Pentru aceea dar, dorind să mîntuiască pe om, Mîntuitorul și Domnul nostru a găsit de bine să-i mîntuiască nu numai trupul, ci a dorit să-i mîntuiască și sufletul precum și ceea ce mai rămînea din om : duhul lui. Căci omul n-ar fi fost mîntuit în întregime dacă Hristos nu S-ar fi îmbrăcat cu structura întreagă a omului<sup>39</sup>. Ne lipsim de mîntuirea trupului omenesc dacă afirmăm că trupul Mîntuitorului a fost numai duhovnicesc. Pierdem mîntuirea duhului omenesc despre care Apostolul a zis : nimeni «nu cunoaște cele ale omului decît duhul omului care este în el»<sup>40</sup>. Vrînd dar să mîntuiască și duhul omului, despre care Apostolul a vorbit în felul amintit, Mîntuitorul a luat asupra-Și și duhul omului. Aceste trei elemente au fost despărțite cu ocazia patimii, dar tot aceleași trei elemente s-au unit din nou cu prilejul învierii. Vreți să știți cum s-au despărțit ele în timpul patimilor ? Trupul zăcea în mormînt, sufletul se dusesse în iad, iar duhul a fost încredințat Tatălui<sup>41</sup>. Sufletul în iad ? (iată ce spune Psaltirea :) «Nu vei lăsa sufletul

35. Încă o măntuire despre frecvența în primele veacuri a genului literar de «întrebări și răspunsuri», care nu se știe dacă va fi dispărut nici după anii 300. A se vedea cele spuse de Eusebiu, *Istoria bisericească*, VI, XXXIII, 2—3, despre întrebările și discuțiile purtate de Origen în cazul episcopului Beril de Bostra.

36. Lc., 23, 46.

37. I Tes., 5, 23, locul clasic pe baza căruia Origen și alți scriitori creștini își bazau crezul lor despre structura trihotomică a omului, deși pentru el trihotomia era numai un mijloc pentru adîncirea sensurilor multiple ale Scripturii. A se vedea în acest volum cele subliniate de noi în legătură cu «Περὶ ἀρχῶν», II, 8, 4.

38. Rom., 8, 16.

39. Formulare destul de reușită, cu mai bine de 100 de ani înainte, care a afirmat crezul ortodox, față de rătăcirea apolinaristă. De altfel Origen mai are formulări similare : «Christus vere carnem, vere animam habuit» : Περὶ ἀρχῶν, II, 8, 2.

40. I Cor., 2, 11.

41. Ca în Liturghierul de mai târziu : «în mormînt cu trupul, în iad cu sufletul, pe cruce cu tîlharul și pe scaun împreună ai fost cu Tatăl...».

meu în iad»<sup>42</sup>. Iar dacă-i adevărat că Și-a încredințat duhul în mâinile Tatălui e ca și cum I-ar fi fost depus spre păstrare. Căci una e să-l «dăruiesti», alta e să-l «predai» și altceva e să-l depui spre păstrare. Depunătorul depune ceva pentru ca mai târziu să-și poată ridica depunerea. Și dacă așa stau lucrurile, de ce trebuie să-și încredințeze în mâna Tatălui depunerea sau duhul Său? Răspunsul e cu mult mai presus decît mine, decît puterile mele, decît înțelegerea mea, căci nu-s în stare să spun că — după cum trupul Domnului nu putea coborî în iad, cu toate că tocmai așa ceva afirmă cei care susțin că trupul lui Iisus a fost un trup spiritual<sup>43</sup> — tot așa nici duhul Lui nu se putea coborî în iad, așa că, pînă la învierea Lui din morți, Domnul a încredințat duhul în mâinile Tatălui. Și cine l-a încredințat îl va și lua înapoi. Cînd? Nu chiar în momentul cînd a înviat, dar totuși îndată după înviere, după cum mărturisește textul Evangheliei: Mîntuitorul abia înviase din morți, cînd Maria (Magdalena *n.tr.*) L-a întîmpinat, dar El i-a zis: «Nu te atinge de Mine»<sup>44</sup>. Într-adevăr El voia (să spună că *n.tr.*) oricine s-ar atinge de El ar atinge întreagă ființa Lui, pentru ca atîngîndu-se de ființa Lui deplină, roadele binefăcătoare ale trupului Său să le simtă în trup, cele ale sufletului să le simtă în suflet, iar cele ale duhului să le guste în duhul său. «Încă nu M-am suit la Tatăl Meu» (ceea ce vrea să spună că) Hristos urcă mai întîi spre Tatăl și abia după aceea vine să-și întîlnească ucenicii. Așadar, Se suie către Tatăl. În ce scop? Ca să-și ia înapoi ceea ce-I încredințase.

Cu aceasta toate problemele de credință care ne-au tulburat au fost examinate acum. Dar mai trebuie să știm că vom fi judecați la înfricoșatul județ al lui Dumnezeu nu numai în legătură cu problemele de credință, ca și cum n-am mai avea să dăm seama și despre viața noastră întreagă, după cum nici să nu credem că nu vom fi judecați numai despre felul în care viețuim, fără să fim cercetați și în legătură cu cele ale credinței<sup>45</sup>. Or, ne putem îndrepta dacă ținem seamă și de una și de cealaltă. Dacă într-una din ele nu vom fi găsiți drepti, vom fi pedepsiți și pentru una și pentru cealaltă. E drept că sînt și oameni care nu vor fi pedepsiți pentru amîndouă, ci numai pentru una din două și anume, unii din pricina credinței, pentru abaterile lor, dar nu abateri privitoare la o viețuire nedreaptă, pe cînd alții nu vor fi pe-

42. Ps. 15, 10.

43. Aici sînt vizați dochetii și, în primul rînd, Marcion. A se vedea *Omiil. Luca XIV.*

44. In, 20, 17.

45. Vezi în sensul celor spuse în Mt., 7, 21; Iac., 2, 24 etc.

depsiți pentru lipsa lor de credință dreaptă, ci pentru purtarea lor rea și pentru faptele lor nedrepte.

După părerea mea, în cartea Pildelor lui Solomon sînt cuprinse amîndouă, atît cele care privesc credința și învățătura noastră, cît și cele privitoare la felul în care viețuim, atunci cînd Solomon întrebă : «Cine poate spune : curățit-am inima mea ; sînt curat de păcat ?»<sup>46</sup>. Deosebirea dintre una și alta o luăm în sensul că prin «inimă» înțelegem cugetul, iar prin «păcat», faptele. «Cine poate spune : curățit-am inima», neîntinîndu-o cu nici o «știință mincinoasă»<sup>47</sup>, fără s-o păteze cu vreo minciună ? Sau «cine ar putea spune : sînt curat de păcat»<sup>48</sup>, adică să nu fi săvîrșit în viața lui de toate zilele nici un păcat ? Așadar, dacă vrem să ne mîntuim, atunci, oricît am ține la problemele de credință, să nu săvîrșim nici fapte necugetate, iar pe de altă parte, să nu ne bazăm numai pe faptele noastre bune, ci așa să știm, așa să înțelegem și așa să credem că numai în măsura în care respectăm și una și cealaltă vom putea dobîndi iertarea sau fericirea sau, dimpotrivă, osîndirea. Și sub cele osîndite nu trebuie înțelese numai greșelile înfricoșătoare și amenințătoare, pe care nu se cade nici să le pomenim<sup>49</sup> nici de o parte, nici de alta, ci și pe cele pe care de obicei le socotim de puțină importanță. Poate de aceea a înșirat Apostolul alături de aceste fapte îngrozitoare, rușinoase și așa-zicînd ucigătoare și unele greșeli, pe care de cele mai multe ori nici nu le luăm în seamă.

Căci iată ce zice : «Nu vă amăgiți : Nici desfrînații, nici închinătorii la idoli, nici adulterii, nici malahienii, nici sodomiții, nici furii, nici lacomii, nici bețivii, nici batjocoritorii nu vor moșteni împărăția lui Dumnezeu»<sup>50</sup>. Vezi, dar, că alături de fărădelegi atît de mari ca malahia, inversiunea sexuală, adulterul și desfrîul el a pomenit și de beție și de batjocură, păcate pe care noi le socotim între cele ușoare, și aceasta, pentru ca să ne învețe că nu numai cele dintîi ne îndepărtează de împărăția lui Dumnezeu, ci și cele din categoria a doua, pe care de obicei le privim ca mai puțin grave. Așadar, să nu fim nici batjocoritori, nici bețivi, nici lacomi, nici furi, după cum desigur nici să săvîrșim nelegiuiri, chiar dacă ne-am înșela.

46. Pilde, 20, 9.

47. I Tim., 6, 20. De reținut că expresia «ψευδογνημος γνῶσις» este întrebuintată de sfinții Irineu, Ipolit și de alți scriitori pentru a indica învățătura greșită a ereziei de orice nuanță.

48. Decît singur Hristos : In, 8, 46.

49. Ef., 5, 3.

50. I Cor., 6, 9—10.

Dacă mai stăruie vreo îndoială cu privire la regula de credință, să mi le semnalai și vom da pentru fiecare răspunsul potrivit Scripturii <sup>51</sup>.

**Dionisie** întreabă : Este sufletul localizat în sînge ?

**Origen** răspunde : A ajuns și la urechile mele un astfel de zvon și o spun cu deplină încredințare că aici și în împrejurimi există oameni care cred că, după ce se desparte de această viață, sufletul devine și el lipsit de sensibilitate rămînînd și mai departe așa, nemișcat, în trup și în mormînt <sup>52</sup>. Și mi-aduc aminte cît de mult m-am supărat din pricina acestui lucru pe un alt Heraclide și pe Celer, înaintașul său, încît din pricina acestei supărări n-au vrut să mă mai asculte, ba mi-au cerut chiar să plec de la ei. Dar e drept că din motive de bunăcuviință și din pricina importanței acestei probleme, m-au chemat înapoi și au consimțit să reiau discuțiile. (Heraclide *n.tr.*) însuși a făcut o declarație prin care s-a legat înaintea noastră, ca și cum ar fi înaintea lui Dumnezeu, că va respecta curățenia credinței <sup>53</sup>.

La urma urmei, acest lucru îl și cere în chip inevitabil iubitul nostru Dionisie. Ca să nu uităm pe nici unul din ele, vom pomeni mai întii acele locuri din Scriptură, care ne tulbură cugetele, și apoi, cu vrea lui Dumnezeu, vom răspunde la fiecare după cum doriți <sup>54</sup>. Un pasaj tulburător din Scriptură este acela în care se spune că «viața a tot trupul este în sînge» <sup>55</sup>, pasaj care a năucit cumplit pe cei care nu l-au înțeles. După el, iată încă unul : «Ia bine seama să nu mănînci sînge, pentru că sîngele are în el viața și să nu mănînci viața laolaltă cu

51. Expresia *καθὼν τῆς πίστεως* nu însemna propriu-zis o regulă de credință, ci una de viață. Așa spunea încă pe la 150 sfîntul Policarp în legătură cu datina privind data serbării Paștilor (la Eusebiu, *Istoria bisericească*, V, XXIV, 6), dar prin extensiune el se referea și la problemele de credință, cum afirma același Eusebiu despre Origen însuși, atunci cînd descria rîvna acestuia de a «păzi încă din copilărie credința Bisericii» (VI, II, 14) de care se depărtaseră Marcion și alți eretici. Aici avem numai *καθὼν* și e probabil că Origen se va fi gîndit atît la probleme de credință, cît și la cele de disciplină și de morală.

52. Iată ce informații ne dă în această privință Eusebiu de Cezareea (*Istoria bisericească*, VI, XXXVII) : «Dar și alți oameni de astă dată din Arabia au scornit o învățătură străină de adevărul credinței. Ei spuneau că sufletul omenesc moare pierind în chip provizoriu, deodată cu trupul, în momentul cînd acesta intră în stricăciune, dar la o anumită dată, în clipa învierii, se va trezi și el la viață. Dar iarăși s-a convocat un sinod important, la care a fost chemat din nou Origen, și, după ce a susținut o cuvîntare în fața adunării, el s-a purtat în așa fel încît a schimbat cugetele celor care se lăsaseră înșelați mai înainte».

53. Nu e sigur dacă acest Heraclide, amintit împreună cu «Celer, înaintașul său», e același cu Heraclide căruia i se adresează Origen încă de la începutul lucrării prezente. Oricum, se vede că Origen venea pentru a doua oară în aceste părți. Nici lectura textului nu prezintă claritate deplină.

54. Ca și în alte părți (*C. Cels.*, chiar *Περὶ ἀρχῶν* etc.) Origen prezintă mai întii temeiurile scripturistice și în al doilea rînd analizează rațional problema, scoțînd apoi concluziile. În orice caz, aici, tulburarea a fost mare : § 10—11.

55. Lev. 17, 11.

carnea»<sup>56</sup>. Și acum iată în ce constă această tulburare, căci în alte locuri nedumerirea nu este formulată cu atita expresivitate. Cît mă privește pe mine, în măsura în care sînt în stare și cu ajutorul rugăciunilor voastre (căci de un astfel de ajutor duc lipsă pentru ca să nu mă depărtez de adevăr), am băgat de seamă că unele lucruri ne-trupești sînt arătate cu tot felul de numiri trupești sau materiale și că în chipul acesta lucrurile materiale au legătură cu omul din afară, iar numirile lucrurilor trupești sînt puse în legătură cu omul lăuntric<sup>57</sup>. Astfel Scriptura spune că în ființa noastră sînt doi oameni : «chiar dacă omul nostru cel din afară se trece, cel din lăuntru se înnoiește însă din zi în zi»<sup>58</sup>. Și «după omul cel lăuntric, mă bucur de legea lui Dumnezeu»<sup>59</sup>. Pe acești doi oameni îi prezintă Apostolul separați pretutindeni (mai ales în epistolele sale *n.tr.*).

Cu toate acestea, după părerea mea nu el este cel dintii care a îndrăznit să formuleze această învățătură, ci el este doar cel care, aflîndu-o în Scriptură expusă mai confuz, a înfățișat-o și a formulat-o mai lămurit. Căci unii își închipuie că în Cartea Facerii, după ce odată omul fusese creat, ar fi avut loc o repetiție atunci cînd s-a zis : «Luînd Domnul Dumnezeu țărîna din pămînt a făcut pe om»<sup>60</sup>. Or, din această afirmație se pot deduce două lucruri : ori că ființa cea «după chip»<sup>61</sup> e trupul, căruia i se dă de către Dumnezeu o anumită înfățișare, ori că însăși înfățișarea lui Dumnezeu este după acest chip. În cît mă privește, nu sînt chiar atît de prost încît să spun ori că Dumnezeu e compus dintr-un element inferior și dintr-un element superior pentru ca ființa creată «după chip» să aibă ceva și dintr-unul și din celălalt, ori că, atunci cînd e vorba de chipul lui Dumnezeu, ființa creată «după chipul Lui» a fost plăsmuită în întregime din elemente mai ales inferioare, iar nu din cele superioare<sup>62</sup>.

Astfel de învățături sînt destul de delicate și pentru ele nu trebuie să avem ascultători ascuțiți la cuget<sup>63</sup>. Rog așadar pe cei ce mă as-

56. Deut. 12, 23.

57. Idee similară în «Περὶ ἀρχῶν» I, 1, 9 (în acest volum). În *Omil. Ieș.* X, 3 în colecția «P.S.B.», vol. 6, pag. 110—111, *C. Cels.*, VII, 34 și în multe alte locuri, întîlnim realități spirituale redată cu ajutorul unor expresii (ὁμῶνυμα) materiale.

58. II Cor. 4, 16.

59. Rom. 7, 22.

60. Fac. 2, 7.

61. Fac. 1, 26.

62. Text intrerupt și cu lectură greu de restabilit. Ideea este aceasta : dacă omul e «după chipul lui Dumnezeu», atunci el nu are această asemănare prin trupul său, cum insinua Celsus (*C. Cels.*, VI, 63), ci măreția lui constă în faptul că se aseamănă cu Creatorul tocmai prin ceea ce este superior în el, prin «duhul de viață» pe care i l-a suflat Dumnezeu atunci cînd a «recreat» pe om (Fac. 2, 7).

63. Idee scumpă lui Origen, care face continuu apel la auditori să meargă cu gîndul «mai sus» și «mai adînc» în probleme, să pătrundă «în taine», să nu rămînă «afară», între «cei simpli», legați numai de «sensul literal» al lucrurilor.

cultă să fie cu băgare de seamă asupra lor înșiși, pentru ca să nu ajung vreodată învinuit că «aș arunca cele sfinte ciinilor»<sup>64</sup>, adică unor suflete fără rușine, căci gilcevitorii, cei fără rușine, complicii desfrului și ai batjocoririi nu fac altceva, decît să scoată urlete ca de cîini, așa încît nu mi se cuvine să arunc cele sfinte unor astfel de potăi. Și tot așa îi mai rog pe ascultători să nu mă facă să cad sub învinuirea că aceste mărgăritare de preț, pe care eu mă străduiesc, cum fac negustorii cei buni, să le string, să le arunc unor oameni tăvăliți în necurățiile trupești, și care pe drept se numesc purtări ale porcilor.

Căci mai curînd aș spune despre cei ce se bălăcesc fără încetare în desfătări trupești și se rostogolesc în mocirlele vieții, pe care nici o rîvnă nu-i îndeamnă spre gînduri curate și spre o viețuire sfîntă, că viețuirea unora de acest fel seamănă cu aceea a porcilor. Drept aceea, întrucît «împărăția cerurilor este asemenea cu un neguțator care caută mărgăritare bune»<sup>65</sup>, iar eu găsesc aceste mărgăritare, pe care le cumpăr cu prețul ostanelilor și vegherilor mele, atunci cînd ajung să le arunc unor suflete senzuale și tăvălite în băltoacele cărnii și în tot felul de necurății, atunci, zic, mă fac și eu vinovat că arunc mărgăritare la porci. Iar porcii, cînd primesc mărgăritare, întrucît nu sînt în stare să le înțeleagă frumusețea și să le prețuiască valoarea, le calcă în picioare<sup>66</sup>; se exprimă greșit ceea ce se exprimase corect. Și porcii nu se mulțumesc numai să calce în picioare mărgăritarele, ci s-ar putea ca, întorcîndu-se înfuriați, să sfișie chiar și pe cei ce le-au aruncat să mănînce mărgăritare.

Vă cer, așadar, să vă schimbați (și) purtările. Hotărîți-vă să învățați că stă în puterea voastră să vă schimbați viața, să părăsiți felul de viețuire al porcului, pe care îl au numai sufletele necurate și asemăunate cu o viață de ciine, care obișnuiește numai să latre, să urle și să schelălăiască.

Viața ți-o poți schimba și fără să fii veninos ca șarpele, căci oamenii răutăcioși într-adevăr pot fi numiți «șerpi, pui de năpîrci»<sup>67</sup>. De aceea, dacă vrem să înțelegem că stă în puterea noastră să ne transformăm viața și să nu mai viețuim ca șerpii, ca porcii ori ca și ciinii, atunci să învățăm de la Apostol că această schimbare depinde de noi înșine, căci iată cum grăiește el: «noi toți, privind ca în oglindă, cu fața descoperită, slava Domnului, ne prefacem în același chip din slavă în slavă»<sup>68</sup>. Dar așa clevetitor cum erai, lătrînd ca un ciine,

64. Mt. 7, 6.

65. Mt. 13, 45.

66. Mt. 7, 6.

67. Mt. 23, 33.

68. II Cor. 3, 18.

din clipa în care îți dai seama că Dumnezeu-Cuvîntul este Cel ce te-a plăsmuit și te-a transformat, să știi că poți deveni iarăși om din ciine ce erai. Și așa întinat cum erai, din clipa în care Cuvîntul ți-a atins sufletul, să știi că dacă te-ai încredințat pe tine însuși, ca să fii restructurat din nou sub influența Cuvîntului, atunci iată-te schimbat, din porc, în om. Ba chiar dacă te-ai fi sălbăticit cu totul, dacă ascuți îndrumările Cuvîntului care sînt în stare să îmblînzească și să ne domesticească sufletele, să știi că și tu vei deveni om încetînd, prin voința lui Dumnezeu, să mai fii numit «șarpe ori pui de năpîrcă». Căci dacă n-ar fi fost cu puțință ca din pricina răutății firii lor acești șerpi să fie făcuți și ei cu totul neprimejdioși, atunci nici Mîntuitorul n-ar fi spus: «faceți, dar, fapte vrednice de pocăință»<sup>69</sup>, încît dacă te căiești din toată inima atunci nu mai ești «șarpe sau pui de năpîrcă»<sup>70</sup>.

Întrucît, dar, e vorba să discutăm despre om și să cercetăm cele ce privesc sufletul omului, stabilind că sufletul nu stă în singele lui și întrucît această discuție ne cere să dezbatem mai în amănunte și problema celor doi oameni din noi, care, la urma urmei, are caracter tainic sau mistic, vă rog fierbinte să nu mă puneți în situația de a fi acuzat că aș arunca mărgăritarele la porci, că aș da cele sfinte cîinilor, că aș împrăștia lucrurile dumnezeiești pe seama șerpilor, dînd astfel și șerpilor o parte din «pomul vieții»<sup>71</sup>.

De aceea, ca să nu fim învinuiți de așa ceva, schimbați-vă viața, «lepădați de la voi toate acestea: mînia, iușimea, răutatea, hula»<sup>72</sup>, minciuna, cuvîntul de rușine din gura voastră, ca «să nu fie dezbinări în sinul vostru, ci să fiți cu toții uniți în același cuget și în aceeași înțelegere»<sup>73</sup>.

Îmi vine greu să v-o spun, dar îmi vine greu și să nu v-o spun. Fac apel la cei mai vrednici dintre voi, ca să nu ajung eu la învinuirea că nu au vrut să primească cuvîntul adevărului cei care erau în stare să-l înțeleagă. Dar stau la îndoială să mă adresez și celor care nu s-au dovedit a fi cum se cuvine pentru pricinile pe care le-am pomenit, îngrozindu-mă că ar putea să arunce cele sfinte cîinilor, iar mărgăritarele să le dea porcilor. Numai Iisus singur e în stare să facă deosebire care dintre ascultătorii Săi stau «afară» și care stau «înăuntru», vorbind în pilde celor «de afară» și explicîndu-le pildele celor care intraseră «în

69. De fapt expresia aparține lui Ioan Botezătorul, Mt. 3, 8; Lc. 3, 8.

70. Mt. 23, 33.

71. Fac. 2, 9.

72. Col. 3, 8.

73. I Cor. 1, 10.

casă»<sup>74</sup>. Rămînerea «afară» și «intrarea în casă» trebuie înțelese în chip tainic. «Ce am eu ca să judec și pe cei de afară?»<sup>75</sup>. Oricine păcătuiește însemnează că stă «afară»; de aceea pentru cei de «afară» trebuie vorbit în pilde și aceasta pentru ca doar-doar vor putea ajunge și ei să «vină în casă». «Intrarea în casă» exprimă ceva tainic: în casa lui Iisus intră numai cine-i cu adevărat ucenicul Său, intră numai cine cugetă așa cum cugetă Biserica și care viețuiește așa cum se viețuiește în Biserică<sup>76</sup>. Așadar cuvintele «afară» și «înăuntru» au semnificație duhovnicească.

Vezi, dar, cită atenție dau cuvîntului cînd chem pe ascultătorii mei la rînduiala cea bună! Ezit, însă, cînd e vorba să vă scriu și amin mereu să vă vorbesc deschis. La urma urmei, ce urmăresc eu? Să întocmesc un cuvînt de îndrumare pentru sufletele ascultătorilor mei.

Așadar, atunci cînd a fost creat, omul a fost creat de la bun început «după chip», dar în el nu se afla atunci materie, pentru că nu dintr-o materie existentă fusese el creat «după chip», cum citim: «Și a zis Dumnezeu: «Să facem om după chipul și asemănarea Noastră... Și a făcut Dumnezeu om»<sup>77</sup>, dar nu zice «luînd țărîna din pămînt»<sup>78</sup>, cum zice a doua oară, ci zice «Dumnezeu a făcut pe om după chipul Său». Că această ființă era creată «după chipul lui Dumnezeu» Moise nu era singurul care o știa că-i nematerialnică și mai presus decît orice ipostază trupească, ci o va ști și Apostolul Pavel, cum ne dovedește graiul său, în care ni se spune: «fiindcă v-ați dezbrăcat de omul cel vechi, dimpreună cu faptele lui și v-ați îmbrăcat în omul cel nou, care se înnoiește spre deplina cunoștință, după chipul Celui ce l-a zidit»<sup>79</sup>.

Așadar, în fiecare din noi există doi oameni. Și atunci cum rămîne cu cele spuse în Levitic:<sup>80</sup> «Viața oricărui trup este în singele lui»? E aici desigur o întrebare serioasă. Dar după cum «omul din afară» are în fața lui pe cel numit «om din lăuntru», tot așa trebuie înțelese lucrurile și atunci cînd ni se vorbește despre mădulările lui; de aceea se poate spune că fiecare mădular al omului din afară se regăsește cu

74. Despre «cei de afară» (= cei simpli) și despre «cei din casă», «cei din lăuntru» (= cei dornici după desăvîrșire) vorbește Origen în multe locuri din operele sale. El pornește, desigur, de la pasajele respective din Mt. 13, 36; Mc. 4, 10; 7, 17; 10, 10; C. Cel., III, 21 etc.

75. 1 Cor. 5, 12.

76. În text *προवेῖν τὰ ἐκκλησιαστικά διὰ τοῦ βίου ἐκκλησιαστικῶς*, cele două criterii după care judecă Origen dacă cineva este sau nu creștin adevărat: 1) să aibă credință dreaptă și 2) să aibă fapte cinstite, așa cum le cere disciplina bisericească. Insuși felul în care formulează el aceste condiții este o mărturie în plus pentru atașamentul lui la linia Bisericii, așa cum subliniază în însăși prefața lucrării «Περὶ ἀρχῶν» (I, 2).

77. Fac. 1, 26.

78. Fac. 2, 7.

79. Col. 3, 9.

80. Lev. 17, 11.



numele lui și în omul cel din lăuntru. Dacă omul din afară are ochi, iată că și despre omul din lăuntru stă scris că are ochi: «luminează ochii mei, ca nu cumva să adorm întru moarte»<sup>81</sup>. Desigur aici nu e vorba despre ochii obișnuiți, nici despre somnul simțurilor și nici despre moarte în înțelesul de toate zilele. «Porunca Domnului e strălucitoare, luminează ochii»<sup>82</sup>, dar aceasta nu în înțelesul că păzind poruncile Domnului, noi am dobîndi în chip firesc o vedere mai pătrunzătoare, ci păzind poruncile dumnezeiești dobîndim în cuget o privire mai ageră. Ochii omului lăuntric văd mai multe decît vedem cu cei din cap. «Descoperă ochii mei și voi cunoaște minunile din legea Ta»<sup>83</sup>. Dar nu cumva pînă atunci ochii erau acoperiți cu un văl? Nu; ci «ochii mei» vrea să însemneze aici cugetul meu. Dar numai în puterea lui Iisus stă să ridice acest văl de pe ei ca să putem contempla cele spuse în Scriptură și să prindem apoi înțelesul adevărat al celor exprimate acolo în chip învăluit.

Omul din afară are și urechi; tot așa se spune și despre omul din lăuntru că are și el urechi, după cum e scris: «Cine are urechi de auzit să audă»<sup>84</sup>. Toți aveau aceste urechi exterioare pentru auzit, dar nu toți au reușit să-și păstreze curate urechile lor lăuntrice. Cele dintii nu depind de noi, pe cînd celelalte, da. Și tocmai întrucît depinde de noi să avem astfel de urechi ne zice proorocul<sup>85</sup>: «Surzilor, auziți, orbilor, priviți, vedeți! Care este orb, fără numai sluga Mea? Cine este surd ca trimisul Meu? Cine este orb ca cei de un neam cu Mine și surd, ca slujitorii Domnului?». Să băgăm dar de seamă că stă în puterea noastră să surzim sufletește! Căci nouă ni se adresează toate aceste cuvinte încît trebuie să facem o descriere a omului lăuntric pentru ca să descoperim acolo sîngele, dar că de noi depinde asurzirea noastră lăuntrică, ascultați ce zice proorocul: «Instrăinatu-s-au păcătoșii de la naștere, rătăcit-au din pîntece, grăit-au minciuni. Minia lor, după asemănarea șarpelui, ca a unei vipere surde, care-și astupă urechile ei, care nu va auzi glasul descîntătoarelor, al vrăjitorului care vrăjește cu iscusință»<sup>86</sup>.

De aceea și voi, cei pe care vă învinuiește cugetul că nu sînteți fără vină, dacă auziți despre «vrăjitorul care vrăjește cu iscusință»<sup>87</sup>, dacă ascultați cuvinte prin care caută să vă farmece ca să potolească minia și

81. Ps. 12, 4.

82. Ps. 18, 9.

83. Ps. 118, 18.

84. Mt., 11, 15.

85. Is. 42, 18—19.

86. Ps. 57, 3—5.

87. Ps. 57, 5.

răutatea voastră și dacă atunci vă astupați urechile în loc să le deschideți de tot ca să primiți aceste cuvinte, să știți că vouă vi se vor potrivi aceste cuvinte : «Minia lor, după asemănarea șarpelui, ca a unei vipere surde, care-și astupă urechile ei, care nu va auzi glasul descântătoarelor, al vrăjitorului care vrăjește cu iscusință !»<sup>88</sup>.

Omul din afară are nări ca să miroasă și să perceapă atit ceea ce miroase plăcut, cît și ceea ce miroase urît ; la rîndul său, pentru ca să sesizeze buna mireasmă a dreptății, dar și mirosul puturos al păcatelor, are și el alte nări. Iată, despre buna mireasmă, ce ne învață Apostolul atunci cînd zice : «Că sîntem lui Dumnezeu bună mireasmă a lui Hristos, întru cei ce se mîntuiesc și întru cei ce pier ; unora adică, mireasmă a morții, spre moarte ; iar altora, mireasmă a vieții, spre viață»<sup>89</sup>. Dar și Solomon grăiește despre așa ceva în *Cîntarea Cîntărilor*, prin gura tinerelor fiice ale Ierusalimului : «la mirosul mirurilor tale vom alerga»<sup>90</sup>. Așadar, după cum prin nările nasului percepem în chip simțit mireasma cea bună și pe cea rea, tot așa pe linia omului lăuntric există la cel sănătos, cînd e vorba de organele simțurilor dumnezeiești, o percepere a bunei miresme a dreptății lui Dumnezeu — cea de care vorbea Apostolul — și a miresmei celei împruțite a păcatelor, despre care ne vorbește proorocul în aceste cuvinte : «Împruțitu-s-au și au putrezit rănile mele din pricina nebuniei mele»<sup>90 a</sup>.

Omul din afară e dăruit și cu simțul gustării. Dar tot așa este dăruit și omul cel din lăuntru cu un gust duhovnicesc, despre care ne amintește psalmistul : «gustați și vedeți că bun este Domnul»<sup>91</sup>.

Omul din afară are și simțul de ordin sensibil al pipăitului ; și omul din lăuntru posedă simțul pipăitului, dovadă pipăirea, de către femeia cu curgerea singelui, a poalei hainei Mîntuitorului, pe care ea a atins-o, așa cum a vădit-o Cel care a întreat : «Cine este cel care s-a atins de Mine ?». Iar cu cîteva clipe înainte, Petru spusese Mîntuitorului : «Învățătorule, mulțimile Te îmbulzesc și Te strîmtorează și Tu zici : Cine este cel ce s-a atins de Mine ?»<sup>92</sup>. În cugetul ei, atunci cînd L-a atins, a făcut o atingere trupească, iar nu spirituală. Cu toate acestea, cei care-L îmbulzeau nu s-au atins de El fără să fi avut credință. Dar numai femeia aceea, care avea un anumit simț dumnezeiesc, a ajuns să se atingă cu adevărat de Iisus și de aceea s-a vindecat. Iar tocmai pentru că s-a atins de El cu acel simț dumnezeiesc, a și ieșit din Iisus o putere

88. Ps. 57, 4—5.

89. II Cor. 2, 15—16.

90. Cînt. Cînt., 1, 3 (după ediția sinodală din 1914).

90 a. Ps. 37, 5.

91. Ps. 33, 8; I Pt. 2, 3.

92. Lc. 8, 45—46.

care a venit în întâmpinarea simțului ei dumnezeiesc. De aceea a și întrebat Iisus: «Cine este cel ce s-a atins de Mine, căci am simțit puterea care a ieșit din Mine?»<sup>93</sup> Despre această putere dumnezeiască vorbea și Ioan când a zis: «Ceea ce mâinile voastre au pipăit despre Cuvîntul vieții»<sup>94</sup>.

Și tot în același chip avem și mâini, despre care stă scris: «ridicarea mâinilor mele, jertfă de seară»<sup>95</sup>. Căci dacă ridic aceste mâini, dar las să atîrne în jos nesimțitoare mâinile sufletului meu, în loc să le ridic și pe ele prin săvîrșire de fapte sfinte și bune, atunci nu-i adevărat ceea ce cînt: «ridicarea mâinilor mele, jertfă de seară»<sup>96</sup>.

În același timp eu am și picioare, despre care face amintire porunca dată prin Solomon atunci cînd se spune: «piciorul tău nu se va poticni»<sup>97</sup>.

Dar întîlnim în Ecleziast un cuvînt ciudat, care pentru unul nepri-ceput va părea de neînțeles, dar pe care Ecleziastul l-a rostit tocmai pentru un înțelept, căci zice: «Înțeleptul are ochii în cap»<sup>98</sup>. Orice om, pînă și cel neînțelept și nebun, își are ochii săi de carne în capul trupului său. Dar «înțeleptul își are ochii săi» despre care a fost vorba, ochii luminați de porunca Mîntuitorului, «în capul său», adică în Hristos, căci «Hristos este capul oricărui bărbat»<sup>99</sup>, zice Apostolul. Și la fel, rațiunea noastră cugetătoare se află tot în Hristos.

«Inima mea! Inima mea! Mă doare inima pînă în adînc!» se tînguie Ieremia<sup>100</sup>. Care inimă îl doare? Acea care ne doare și pe noi, care atunci cînd suferă pentru poporul său, chinurile facerii fac ca «inima să mă doară pînă în adînc», dar nu în simțurile din afară, ci cele «din inima mea».

Trec acum la părțile de mai mărunță importanță ale trupului, și pe acelea le văd lipsite de carne, în suflet: «Doamne, nu cu mînia Ta să mă mustri pe mine, nici cu urgia Ta să mă cerți. Miluiește-mă, Doamne, că s-au tulburat oasele mele»<sup>101</sup>. Care oase ale proorocului s-au tulburat? Se vede că armonia sufletului și statornicia cugetului s-au zguduit și vindecarea pe care o cere o exprimă prin liniștirea oaselor lui. «Risipitu-s-au oasele lor pînă la iad»<sup>102</sup>, se spune în altă parte. Care oase ale psalmistului s-au risipit pînă la iad? Dacă te vei gîndi la cel

93. Lc. 8, 45.

94. I In, 1, 1.

95. Ps. 140, 2.

96. Ps. 140, 2.

97. Pilde, 3, 23.

98. Ecl. 2, 14.

99. I Cor. 11, 3.

100. Ier. 4, 19.

101. Ps. 6, 2—3.

102. Ps. 140, 7.

păcătoș, dacă te vei gîndi cã armonia lui sufleteascã se aflã acum stãpînitã de puterea păcatului, dacã el a ajuns acum în latura morții și a rãutãții, atunci vei spune despre un astfel de om cã oasele lui s-au tulburat. Atunci «toate oasele mele vor zice : Doamne, cine este asemenea Ție ?» <sup>103</sup>. Or, toate aceste oase sînt ale omului celui lãuntric <sup>104</sup>.

Acest om din lãuntru <sup>105</sup> are și o inimã, dupã cum stã scris : «Ascultați-mã voi, oameni cu inima împietritã» <sup>106</sup>.

«La voi însã și perii capului, toți sînt numãrați» <sup>107</sup>. Oare care peri? Cei prin care ajungeau, duhovnicește, nazirei <sup>108</sup>.

Și dacã toate aceste elemente ale trupului material le poți gãsi și în omul cel din lãuntru, atunci sã nu te mai îndoiești cã și sîngele numit cu acest nume de sînge material existã și în omul din lãuntru, așa cum se spune și de alte pãrți ale trupului. Cãci într-adevãr așa scrie : «sîngele sufletelor voastre îl voi cere din mîna tuturor fiarelor» <sup>109</sup>. Și n-a vorbit despre «sîngele vostru», ci despre «sîngele sufletelor voastre», cãci iarãși stã scris : «sîngele lui îl voi cere din mîna strãjerului» <sup>110</sup>. Și care este acest sînge pe care-l «cere din mîna strãjerului», dacã nu acela pe care-l varsã cel păcãtoș ? Dupã cum se împietrește inima celui nesimțit, pentru care sînt cuvintele : «ascultați-Mã voi, oameni cu inima împietritã !» <sup>111</sup>, tot așa se varsã și sîngele și puterea de viață a sufletului sãu <sup>112</sup>.

Iar dacã ne dãm seama cã aici e vorba de suflet, dacã ne gîndim cum se gîndește și omul din lãuntru, adicã dacã ne gîndim cã în suflet se rezumã acel «dupã chip», atunci sigur cã are dreptate Pavel sã spunã : «doresc sã fiu împreunã cu Hristos, și aceasta e cu mult mai bine» <sup>113</sup>. Înainte de înviere dreptul este împreunã cu Hristos și, în sufletul sãu, el trãiește mai mult cu Hristos. Așa trebuie înțelese cuvintele : «Doresc sã fiu împreunã cu Hristos și aceasta e cu mult mai bine».

103. Ps. 34, 9.

104. Is. 46, 12.

105. Simțul duhovnicesc (ἔστις νοητικὴ, Pilde, 2, 5) este o temã adeseori și asiduu prelucratã de Origen. K. Rahner : *Le dëbut d'une doctrine des cinq sens spirituels chez Origène*, în «Rev. d'Asc. et de Myst.», 1932, pag. 113—145. În general, așa cum îl definește el dupã model paulin, acest simț ceresc sau duhovnicesc este opusul celui pãmîntesc : «duo genera sensum in nobis, unum mortale, corruptibile, humanum, alium immortale et intellectuale», I, 1, 9.

106. Is. 46, 12.

107. Mt. 10, 30.

108. Despre votul nazireilor și semnificația lor duhovnicescã vorbește Origen în *Com. Mat. XVI, 19*, Migne, 13, 1437—1440.

109. Fac. 9, 5.

110. Iez. 33, 6.

111. Is. 46, 12.

112. «Sîngele e simbolul puterii de viață a sufletului» zice Origen în *Sel. in Iez. XVIII*, Migne, P.G. 13, 817.

113. Fil. 1, 23.

Dar, după voi, care susțineți că sufletul zace în mormînt împreună cu trupul, el nu mai iese din trup, nu mai gustă odihna, nu mai petrece în rai și nu se mai odihnește în sînul lui Avraam <sup>114</sup>. După părerea voastră, care susțineți astfel de absurdități, nu corespund adevărului cuvintele : «doresc să fiu împreună cu Hristos și aceasta e cu mult mai bine» <sup>115</sup> pentru că nu poate petrece cu Hristos din clipa în care s-a depărtat de El și dacă «viața a tot trupul este în sînge» <sup>116</sup>. Căci dacă sufletul zace în mormînt, atunci cum ar mai putea fi «împreună cu Hristos»? Or, după mine și după învățătura lui Dumnezeu, sufletul care s-a îndepărtat cu totul de suferințe, care a scăpat cu totul de chinuri și care s-a eliberat și de trup, încît poate spune «acum slobozește pe robul Tău, Stăpîne, în pace» <sup>117</sup>, acest suflet se duce de acum în pace și se odihnește împreună cu Hristos. De aceea a putut auzi sufletul lui Avraam cuvintele : «iar tu vei trece la părinții tăi în pace și vei fi îngropat la bătrîneți fericite» <sup>118</sup>. Cu alte cuvinte, se va duce la părinții săi. Care părinți? Aceia despre care Pavel zice : «Pentru aceasta îmi plec genunchii înaintea Tatălui Domnului nostru Iisus Hristos, din Care își trage numele orice neam în cer și pe pămînt» <sup>119</sup>. Și tot în felul acesta «a fost slobozit» și Aaron <sup>120</sup>. Căci într-adevăr scrie în cartea Eccleziastului, în legătură cu cel drept și care s-a luptat cu credință, că a ieșit din temnița trupului : «căci el poate să iasă din închisoare ca să domnească» <sup>121</sup>. Iată de ce doresc și eu mai bine să mor pentru adevăr, căci față de ceea ce se numește moarte nu păstrez decît dispreț, încît pot să vină peste mine și fiare sălbatice și cruce și foc și chinuri : sînt convins că după ce trec toate acestea voi ieși din trup și mă voi odihni împreună cu Hristos. Drept aceea, să ne zbatem și să ne luptăm într-una gemînd cîtă vreme sîntem în trup, convinși fiind nu că în mormînt vom fi în curînd iarăși în trup, ci că ne vom elibera de el, și pînă la urmă vom schimba trupul nostru în ceva mai duhovnicesc. Ca unii care sîntem rînduiți să plecăm și să fim împreună cu Hristos, vai, cît de mult gemem, atît timp cît sîntem în trup !

În timpul acestor discuții a sosit și episcopul Filip, cînd iată Demetriu, un alt episcop, a zis : «Fratele nostru Origen învață că sufletul e nemuritor».

114. Lc. 16, 23.

115. Fil. 1, 23.

116. Lev. 17, 11.

117. Lc. 2, 29.

118. Fac. 15, 15.

119. Ef. 3, 14—15.

120. Num. 20, 29.

121. Ecl. 4, 14.

Atunci a luat cuvîntul **Origen** și a grăit: «Cuvîntul părintelui Demetriu <sup>122</sup> ne dă prilejul să abordăm o altă problemă. După cum a declarat dînsul, eu am învățat că sufletul este nemuritor. În legătură cu această afirmație voi preciza și că sufletul e muritor, dar și că e nemuritor. Pentru aceasta voi căuta să definesc mai întii ce se înțelege prin cuvîntul «moarte» și să arăt apoi în cîte înțelesuri e folosit acest cuvînt. De aceea voi încerca să înfățișez toate aceste înțelesuri nu după greci, ci așa cum se cunosc ele din Sfînta Scriptură. Poate că cineva care e mai înțelept decît mine va mai prezenta și altele. Cît despre mine, deocamdată cunosc trei feluri de «moarte» <sup>123</sup>. Care sînt acestea? Mai întii, scris este că «viețuim pentru Dumnezeu», «noi care am murit păcatului» <sup>124</sup>. Aceasta e moartea cea fericită, prin care murim păcatului. De această moarte a murit însuși Domnul meu: «Căci ce a murit păcatului a murit odată pentru totdeauna» <sup>125</sup>. Dar mai cunosc și o altfel de moarte, aceea prin care murim față de Dumnezeu, așa cum stă scris: «Sufletul care a greșit va muri» <sup>126</sup>. În sfîrșit, mai cunosc și o a treia moarte, potrivit căreia socotim de obicei că cei care au părăsit trupul au murit, așa cum se spune în cartea Facerii: «Zilele vieții lui Adam au fost de nouă sute treizeci de ani și apoi a murit» <sup>127</sup>.

Așadar, din cele trei feluri de a muri, să vedem în ce fel se poate spune că sufletul omenesc e nemuritor sau — în caz că el nu e nemuritor în toate aceste trei feluri — cum se face că el totuși este nemuritor măcar într-unul din acestea. Cînd avem în vedere moartea obișnuită, desigur că toți cîți sîntem oameni murim, și anume, de o moarte care e un fel de lichidare, de încetare. Cît despre suflet, nici un suflet nu poate muri de o astfel de moarte, pentru că dacă ar muri, atunci el n-ar mai fi pedepsit după moarte, cum stă scris: «În zilele acelea vor căuta oamenii moartea și nu o vor afla» <sup>128</sup>. Deci sufletele pedepsite «vor căuta moartea», vor dori să nu mai trăiască pentru altceva decît ca să-și primească pedeapsa. De aceea se spune: «Vor căuta oamenii moartea și nu o vor afla și vor pofti să moară» <sup>129</sup>. În acest înțeles, orice suflet omenesc este nemuritor.

122. Demetriu și Filip, care au participat la aceste «convorbiri», se pare că erau episcopi căci li se adresează cuvîntul «papa». Maxim și Dionisie nu știm dacă erau episcopi.

123. Cele trei înțelesuri ale cuvîntului «moarte» se întîlnesc în cunoscuta scriere a sfîntului Ambrozie, *De bono mortis* II, 3, căruia această scriere a lui Origen i-a servit drept model.

124. Rom. 6, 8.

125. Rom. 6, 10. Textul prezintă unele lacune, pe care le-am completat noi.

126. Iez. 18, 4.

127. Fac. 5, 5.

128. Apoc. 9, 6.

129. Apoc. 9, 6.

Cît despre celelalte înțelesuri, după unul, sufletul e muritor, și a-nume, e fericit dacă moare păcatului. De o astfel de moarte voia să vorbească Valaam în proorocia lui, atunci cînd a grăit sub insuflarea Duhului Sfînt : <sup>130</sup> «să moară sufletul meu moartea dreptilor acestora». Așadar, cu gîndul la această moarte a făcut Valaam în chip minunat acea proorocie exprimîndu-și, prin Duhul Sfînt, cea mai frumoasă dintre dorințe : dorința de a muri păcatului <sup>131</sup> și de a trăi pentru Dumnezeu. Așa trebuie înțelese cuvintele pe care le-a rostit : «să moară sufletul meu moartea dreptilor acestora și să fie sfîrșitul meu ca sfîrșitul lor» <sup>132</sup>.

Mai există încă un fel de moarte, după care nu sîntem nemuritori, dar după care totuși avem posibilitatea, dacă vom ști să veghem, să nu murim. Dar poate că și ceea ce este muritor în sufletul nostru, în fond nu totdeauna este muritor. Propriu zis, în măsura în care sufletul se învoiește să săvîrșească un așa mare păcat încît să se poată spune despre el că «sufletul care a greșit va muri» <sup>133</sup>, în cazul acela zicem că sufletul e muritor, și anume, de o moarte reală. În schimb, dacă sufletul crește și se întărește mereu în fericire, încît păcatul nu-l mai poate primejdui nicicum, căci avînd în sine viață veșnică, el nu mai este muritor, iată că în acest înțeles el poate fi socotit și nemuritor. Altfel cum să tîlmăcim cuvîntul Apostolului, care, vorbind despre Dumnezeu, spune că e «singurul care are nemurire și care locuiește în lumina cea neapropiată» ? <sup>134</sup> Caut și iată că aflu : «Hristos a murit pentru toți» <sup>135</sup>, bineînțeles nu și pentru Dumnezeu. Iată dar că «singur Dumnezeu are nemurire» <sup>136</sup>.

Să luptăm, dar, ca să dobîndim viața veșnică și să ne-o dobîndim prin puterile noastre. Dumnezeu nu ne-o dăruiește, ci numai ne-o asigură : «Iată, astăzi ți-am pus înainte viața» <sup>137</sup>. Stă în puterea noastră să întindem mîna, să săvîrșim binele în acțiunile noastre, să cuprindem viața și s-o așezăm în sufletul nostru. Despre această viață ne-a vorbit Hristos însuși, cînd a zis : «Eu sînt viața» <sup>138</sup>, viața care momentan pentru drepti nu-i prezentă decît în chip umbrat, dar pe care vom vedea-o «față către față» <sup>139</sup>. «Suflarea vieții noastre, unsul Domnului, a fost prins în groapa lor, — acela despre care zicem : la umbra lui vom

130. Num. 23, 10.

131. Rom. 6, 10.

132. Num. 23, 10.

133. Iez. 18, 4.

134. I Tim. 6, 16.

135. II Cor. 5, 15 și Evr. 2, 9.

136. I Tim. 6, 16.

137. Deut. 30, 15; Ier. 21, 8.

138. In 11, 25 și 14, 6.

139. I Cor. 13, 12.

vieții printre popoare»<sup>140</sup>. Dacă atit de multe sînt binefacerile aduse de umbra vieții — umbra care însoțea pe Moise cînd proorocea, pe Isaia cînd a «văzut pe Domnul Savaot șezînd pe un scaun înalt și măreț»<sup>141</sup>, care însoțea pe Ieremia cînd auzea glasul: «înainte de a te fi zămislit în pîntece și înainte de a ieși din pîntece, te-am sfințit»<sup>142</sup> și pe Iezechiel cînd a văzut pe heruvimi și roțile cele pline de taine negrăite<sup>143</sup> — în ce chip vom vieții atunci cînd nu vom mai petrece sub umbra vieții, ci ne vom afla chiar în mijlocul vieții însăși? Acum «viața noastră este ascunsă cu Hristos. Iar cînd Hristos, Care e viața noastră, Se va arăta, atunci și voi împreună cu El vă veți arăta întru mărire»<sup>144</sup>. Să ne grăbim, dar, suspinînd după această viață, gemînd și întristîndu-ne că ne aflăm și petrecem încă în cortul acesta al trupului nostru;<sup>145</sup> pentru că «noi, cei ce sîntem în cortul acesta, suspinăm îngreuiți ...că sîntem de parte de Domnul».<sup>146</sup> Să avem, însă, dorința să ne depărtăm de trup și să mergem să petrecem împreună cu Domnul, pentru ca, rămînînd lîngă El, să ne facem una<sup>147</sup> cu Dumnezeu Cel peste toate și să vedem pe Unul născut Fiul Său, dobîndind din plin mîntuire și fericire întru Hristos Iisus, Căruia cinste și mărire se cuvine în veci de veci. Amin».

Convorbirile lui Origen cu Heraclide și cu episcopii din jurul lui despre Tatăl, despre Fiul și despre suflet<sup>148</sup>.

140. Plîng. 4, 20.

141. Is. 6, 1.

142. Ier. 1, 5.

143. Iez. 1, 15; 10, 1.

144. Col. 3, 3—4.

145. II Cor. 5, 4.

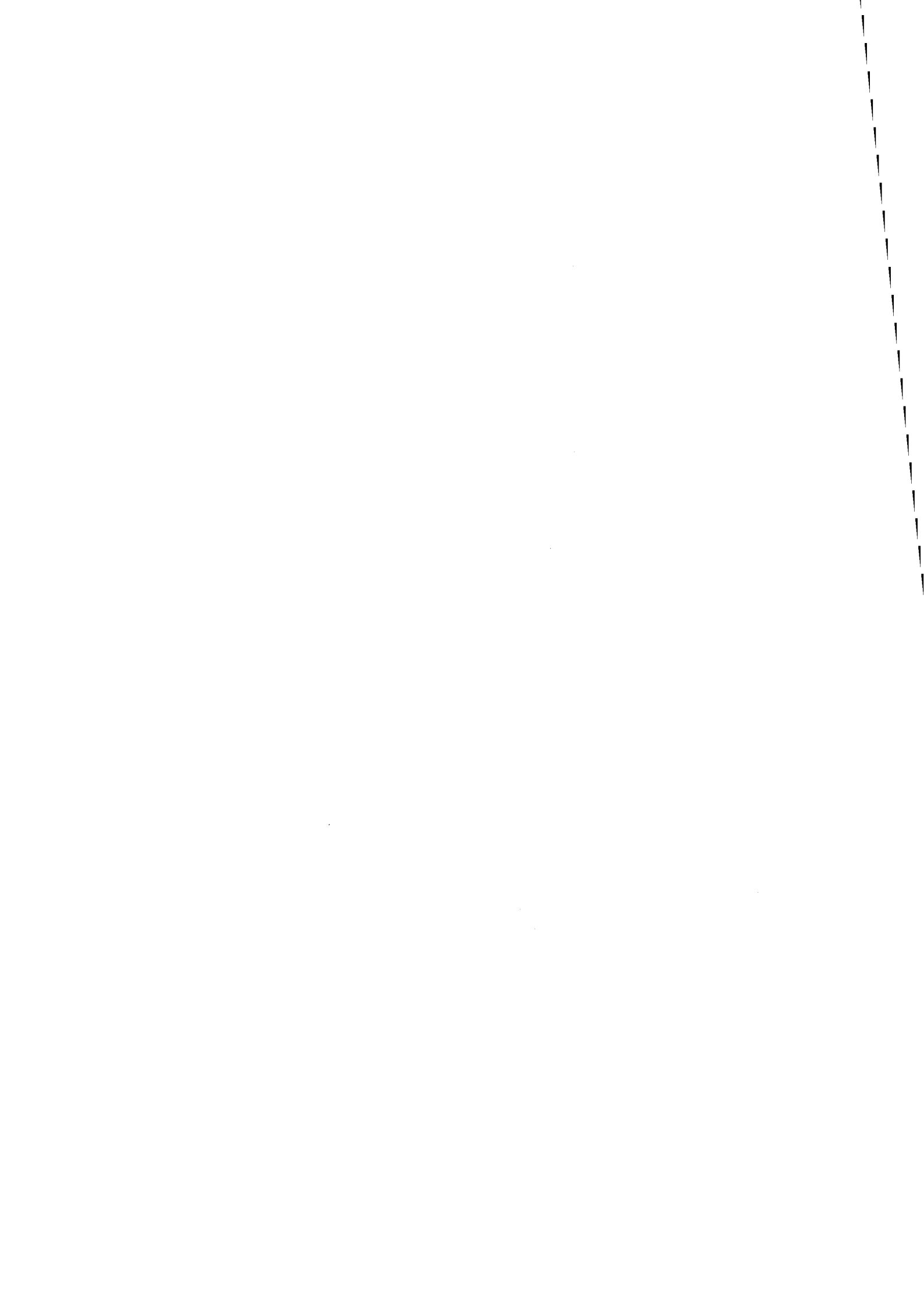
146. III Cor. 5, 8. Lacuna din text a fost completată de noi.

147. I Cor. 6, 17.

148. J. Schérer (*op. cit.*, p. 15) observă că la acest colofon al operei partea a doua («Despre Tatăl, despre Fiul și despre suflet») a fost scrisă de mîna altui copist. Cît despre pluralul expresiei («Convorbiri — διάλογοι»), P. Nautin (*Origène*, p. 235) crede că au fost cel puțin două convorbiri între Origen și Heraclide. Formula plurală (διάλογοι) e întilnită la mulți scriitori profani și bisericești. Chiar Eusebiu vorbește (VI, 24, 2; 36, 3) despre astfel de «διάλογοι» și anume, *Despre înviere*, problemă tratată și în lucrarea de față.



**EXORTAȚIE  
LA  
MARTIRIU**



## EXORTAȚIE LA MARTIRIU

### STUDIU INTRODUCȚIV

Acest «cuvînt venerabil» (γενναῖος λόγος), cum l-a numit istoricul Nichifor Callist (Istoria bis., V, 31) este poate cel mai bun comentariu al vieții lui Origen. Înlăcărat apărător al conduitei morale a creștinilor, încă din copilărie, cînd mama lui numai ascunzîndu-i hainele l-a putut opri să nu meargă lîngă tatăl său, ca să moară și el moarte de martir, entuziast luminător prin Scriptură și cugetare timp de o viață întreagă (și pe cîți nu i-a luminat prin scris și după moarte, cu toate că a fost criticat și urmărit ca puțini alții?), acest om extraordinar și-a prefațat parcă prin această scriere și modul curajos și demn în care își va încheia și el viața, care se știe că n-a fost departe de aureola martirului, după torturile pe care le-a suferit pentru explicarea și apărarea credinței creștine. În mare, aceasta este și tema acestei scrieri.

Titlul ei este formulat uneori Despre martiriu, cum o intitulează atît biograful și admiratorul său, sfîntul Pamfil (Apologie pentru Origen, cap. 8) cît și istoricul bisericesc, Eusebiu de Cezareea (Istoria bisericească, VI, 28) și Fericitul Ieronim (De viris illustribus, 56), alteleori Exortație la martiriu, cum a fost editat după manuscrise și cum citim și în Istoria bisericească (V, 19) compusă în secolul XIV de Nichifor Callist. Această a doua formă a reușit să se impună cel mai mult în edițiile și studiile moderne.

Împrejurările care au dus la redactarea acestei opere sînt cunoscute din informațiile istoricului Eusebiu de Cezareea: «Împăratul romanilor, Alexandru Sever (213—235), sfîrșindu-și domnia după 13 ani, a urmat la tron Maximin Tracul (235—238). Acesta a pornit o persecuție din ură față de familia lui Alexandru, compusă dintr-un mare număr de creștini, și a decretat să nu fie dați morții decît conducătorii Bisericilor, pe care-i vedea răspunzători de răspîndirea prosperă a învățaturii Evangheliei (Istoria bisericească, VI, 28). Un alt contemporan,

*Firmilian, episcopul din Cezareea Capadochiei, admirator și el al lui Origen, relatează într-o Epistolă către Sfântul Ciprian al Cartaginei (no. 75), că la ei persecuția a fost inițiată de un guvernator crud, Serenianus, și a fost violentă mai ales din pricina izbucnirii unor cutremure repetate, pentru care vor fi învinuit pe creștini, cu toate că ea n-a fost generală, și că unii din cei urmăriți, dacă se refugiau din oraș, scăpau de primejdie. De reținut, zice Firmilian, că persecuția a surprins și credincioși laici, nu numai episcopi.*

**Adresații** vizați în această «exortatie» sînt două persoane cunoscute lui Origen: unul este Ambrozie, mecenatele marelui învățat, iar celălalt «tovarăș de suferință» (συνμαρτυρῶν) este Proctet, presbiter din Cezareea. Despre Proctet nu cunoaștem date mai multe afară de calitatea de presbiter, amintită de cîteva ori în «exortatie». Nu știm dacă fusese ori nu căsătorit, dar din felul în care i se adresează Origen reiese că, în momentul în care îi scria și cînd se aștepta să apară în fața tribunalului de judecată, el era singur. În schimb, despre Ambrozie știm din alte scrieri ale lui Origen că era foarte bogat (Exort. cap. 14; Com. Ioan, XXII etc.), că fusese căsătorit (soția se numise Marcela), că avea copii, moșii, case (aici, cap. 37). Eusebiu lasă să se întrevadă că persecutarea lui Ambrozie ar fi provenit din faptul că ar fi fost înrudit cu familia imperială a Severilor, ceea ce nu se poate confirma (Nautin, Origène, Paris, 1977, p. 176). În schimb, într-un pasaj din Exortatie (cap. 36), Origen afirmă despre Ambrozie că este «cinstit și preamărit într-un mare număr de orașe», iar dacă mai punem la socoteală faptul că Ambrozie a subvenționat cu bani copierea și răspîndirea celor mai multe din operele lui Origen, atunci putem înțelege de ce va fi fost primejduită situația lui. Cît a durat detenția celor doi nu știm, dar știm că ei au compărut la tribunal. Din fericire, persecuția a durat scurt timp și ei vor fi scăpat pînă la urmă. Nu știm nici unde se aflau cînd le scria Origen. Unii susțin că ar fi fost în Cezareea Palestinei, alții cred că cei doi adresați ar fi rămas tot în Alexandria. Probabil temporar se vor fi ascuns și ei cum a făcut-o și Origen (care a petrecut vreo 3 ani în Cezareea Capadochiei). Origen s-a mai întîlnit cu Ambrozie mai tîrziu (prin 248), dovadă că Ambrozie n-a ajuns să fie nici martir și nici măr-turisor (Nautin, op. cit., p. 381).

**Anul redactării** este 235, după cum am văzut din relatarea lui Eusebiu. La aceasta se mai adaugă faptul că în cap. 41 al Exortației Origen

dă să se înțeleagă că în timp ce erau persecutați cei doi ar fi trebuit să facă apel la împăratul care pe atunci se afla în Germania, lucru confirmat de informațiile istorice contemporane (Nautin, op. cit. p. 76).

Despre **cuprinsul și importanța** lucrării nu credem că e necesar să se spună prea mult. În graba în care a scris pentru a întări moralul celor doi credincioși, nu e mirare că frazele nu sînt prea strîns încheiate și ideile se repetă uneori. Stilul e simplu și cald, penetrant. Poate că ideea centrală a scrierii este cea exprimată în capitolele 45—46, din care se desprinde constatarea că între creștini sînt unii care rămîn indiferenți «în inima lor» față de faptul că trebuie sau nu să aducă jertfe idolilor, așa cum cereau autoritățile romane. Faptul acesta desigur că-l va fi tulburat pe intransigentul Origen, care nu comentează deloc sfatul dat de Mîntuitorul apostolilor, de a se refugia în altă cetate dacă sînt persecuții într-una (Mt. 10, 23), tactică pe care unii contemporani ai lui Origen și chiar el însuși, au practicat-o. De aceea socotește el aici că idololatria este un păcat de moarte, crimă (cap. 8—10). Nu mai sîntem catehumeni, zice Origen (cap. 17), lumea întreagă ne va judeca dacă dezertăm de la credință (cap. 19—21). Eroismul bătrînului Eleazar și al fraților Macabei (cap. 20—27) pun înainte chipuri luminate de statornicie în credință.

Nicăieri în alte lucrări nu înlăntuiește Origen atît de mult, ba aici, unul după altul citatele din Scriptură, de multe ori comparativ, între evangheliști, pentru a arăta că sublimul rămîinerii în curăție, în renunțare, pentru a cîștiga totul, înlocuiește chiar botezul sau alte Taine. Revine adeseori ideea că virtutea nu se dobîndește decît «trăind creștinește» (κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν βιοῦν).

Raportată la condițiile generale ale vieții bisericești din timpul acela, Exortația rămîne o adevărată mărturisire de credință, care înalță sufletește pe cititor.

**Textul** lucrării s-a păstrat în trei exemplare manuscrise: 1) «Codex Basiliensis» No. 31/A III, 9 din sec. XVI; 2) «Codex Parisinus» Suppl. gr. No. 616, din anul 1339 și 3) «Codex Venetus Marcianus» No. 45, din sec. XIV.

**În tipar** a apărut pentru prima oară în Basel, 1674, sub îngrijirea lui J. B. Wetstein. După ea, în afară de alte ediții intermediare, a reprodus textul și J. P. Migne, «Patrologiae Cursus Completus», S. Gr. vol. 11, 563—637. Cea mai bună ediție, care s-a folosit și de noi, este cea a lui Paul Koetschau, în corpul berlinez «Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte» (G.C.S.) vol. II, Leipzig, 1899, prefața pag. IX—XXII, textul pag. 1—57.

**Traduceri :**

- În germană* : J. Kohlhofer (Kempten, 1874); P. Koetschau (Berlin, 1926).  
*În franceză* : G. Bardy (Paris, 1931).  
*În engleză* : J. J. O'Meara (Washington, 1954); H. Chadwick (Oxford, 1954).  
*În olandeză* : H. U. Meyboom (Leiden, 1926).

**Studii**

1. P. Koetschau, «G.C.S.» 2, Berlin, 1899, p. IX—XX.
2. M. Metcalfe: *Origen's Exhortation to Martyrdom and 4 Maccabees*, în «Journal of Theol. Stud.», 22 (Londra, 1921).
3. H. v. Campenhausen: *Die Idee des Martyriums in der alten Kirche*, Tübingen, 1936.
4. E. E. Malone: *The Monk and the Martyr*, Washington, 1950.
5. Willy Bordorf: *La «diaconie» des martyrs selon Origène*, în «Epektasis Daniélou», Paris, 1972, p. 395—402.

## EXORTAȚIE LA MARTIRIU

### CAPITOLUL I

«Cui am adus veste ? Unor înțărcați de lapte, abia depărtați de la sînul mamei ? Iată, vă vestesc necaz peste necaz, nădejde peste nădejde, încă puțin, încă puțin, prin buze defăimătoare într-o altă limbă»<sup>1</sup>.

Deci ca să ne folosim de acest cuvînt al lui Isaia și voi, care nu mai sînteți trupești, nici prunci «în Hristos», ci ați sporit cu înțelepciunea voastră odată cu vîrsta, prea-cinstitorule-de-Dumnezeu Ambrozie și mult evlaviosule Protoclet, ca unii care nu mai «aveți nevoie de lapte, ci de hrană tare»<sup>2</sup>, ascultați, căci fiind «înțărcați de lapte» și «depărtați de la sînul mamei», nu o simplă durere vi se profetește, ci «necaz peste necaz». Iar cel care nu fuge de acest «necaz peste necaz», ci îl primește ca un luptător viteaz, acela va primi îndată «nădejde peste nădejde», de care se va bucura după ce va îndura «necaz peste necaz» ; căci acest lucru vor să spună cuvintele : «încă puțin, încă puțin».

### CAPITOLUL II

De aceea chiar dacă străinii<sup>3</sup> ne vor disprețui și ne vor nesocoti numindu-ne nelegiuți sau nebuni, noi ne vom aduce aminte de cele ce ne-au vorbit Sfintele Scripturi despre acea «nădejde peste nădejde», care ni se va da «peste puțin», pe care o vom primi de la niște «bucuri defăimătoare, în altă limbă»<sup>4</sup>.

Și cine n-ar primi bucuros «necaz peste necaz», cînd știe că va primi îndată «nădejde peste nădejde», gîndindu-se împreună cu Pavel că «pătimirile vremii de acum», prin care ne răscumpărăm într-un fel fericirea, «nu sînt vrednice de mărirea care ni se va descoperi»<sup>5</sup> de la

1. Întrebarea este luată din versiunea Septuagintei și am adăugat-o la versetul de început pentru a da înțeles versetelor următoare din Is., 28, 9—11. Oricum, prorocul aduce aminte conducătorilor evrei, care se dedaseră beției și mîndriei, că vor fi umiliți de un popor străin, popor de limbă barbară, care-i va cuceri și-i va subjugă.

2. Evr., 5, 12—14.

3. Adică necreștinii.

4. Is., 28, 10—11.

5. Rom., 8, 18.

Dumnezeu ? Și aceasta, cu atit mai mult, cu cit necazul nostru de acum, ușor si trecător<sup>6</sup> («ușor» nu numai în cuvinte, ci în fapt pentru cei ce nu se îngreuiază cu cele din jurul nostru)<sup>7</sup>, lucrează în noi «slavă ne-trecătoare, cu atit mai covârșitoare, cu cit este mai presus de orice măsură, dacă în momentul suferințelor, care par că vor să ne strivească sufletește, ne întoarcem gândul de la chinuri și nu privim la suferințele care ne amenință, ci la bunurile păstrate spre întărire celor care au luptat cu statornicie «după lege»<sup>8</sup>, în Hristos, prin harul lui Dumnezeu, Care înmulțește binefacerile, iar drept răsplată pentru muncile îndurate va dărui nevoitorului nu cit poate da un zgîrcit, ci un Dumnezeu prea darnic și în stare să sporească harurile Sale față de cei care, pe cit le stă în putință, nu țin la «vasul lor de lut»<sup>9</sup>, ci arată că-L «iubesc din tot sufletul» lor<sup>10</sup>.

### CAPITOLUL III

Iar eu gândesc că Dumnezeu este iubit cu tot sufletul de cei care, datorită marelui dor de a fi în împărăția lui Dumnezeu, renunță și se leapădă nu numai de trupul pămîntesc, ci și de orice lucru trupesc<sup>11</sup>. Aceștia se despart de «trupul smereniei»<sup>12</sup>, fără ezitare și împotrivire, atunci cînd vine vremea ca, prin ceea ce se numește obișnuit moarte, să se dezbrace de «trupul morții», ascultînd de rugăciunea Apostolului care zice : «Om nenorocit ce sînt : cine mă va izbăvi de trupul morții acesteia ?»<sup>13</sup> Căci cine dintre cei care suspină<sup>14</sup> în «acest cort» al trupului, plîngîndu-se de povara acestui trup stricăcios, nu va mulțumi mai întii zicînd : «cine mă va izbăvi de trupul morții acesteia ?» Iar după ce va fi văzut că a scăpat de «trupul morții», oare nu va spune cu sfințenie «mulțumesc lui Dumnezeu, prin Hristos Iisus, Domnul nostru» ?<sup>15</sup>

Dacă cuiva i se pare greu acest lucru, înseamnă că acela nu a «însetat» de «Dumnezeul cel puternic», «cel viu»<sup>16</sup> și nici nu L-a dorit

6. II Cor., 4, 17.

7. Prin περιεστηκότων — «circumstantibus» s-ar putea înțelege ori spectatorii ne-creștini, ori prietenii sau rudele creștine.

8. II Tim., 2, 5.

9. Cunoscuta imagine paulină despre trup, vas al sufletului, cf. II Cor., 4, 7.

10. Mt., 22, 37.

11. Idee scumpă lui Origen : «Videmus illos assumi... qui mortificantes membra sua et transcendentés non solum corpoream naturam, verum etiam animae ambiguos fragilesque metus adjunxerint de Domino, facti ex integro spiritus...», *De principiis*, I, 8, 4.

12. Fil., 3, 21.

13. Rom., 7, 24.

14. II Cor., 5, 4.

15. Înț. Sol., 9, 15 ; Rom., 7, 25.

16. Ps. 41, 2.



pe Dumnezeu, «cum dorește cerbul izvoarele apelor»<sup>17</sup>, nici nu a spus : «Cînd voi veni și mă voi arăta feței lui Dumnezeu». Se vede că acela nu a chibzuit întru sine nici la cele la care a cugetat profetul atunci cînd l-a întrebat cineva : «unde este Dumnezeul tău ?» și care în toate zilele își revărsa suspinul sufletului său reproșîndu-i : din slăbiciune ești mîhnit, sufletul meu, «și pentru ce mă tulburi ?» După care și-a zis : «Voi merge la locul cortului minunat pînă la casa lui Dumnezeu cu glas de bucurie și de mărturisire și în zgomot de sărbătoare»<sup>18</sup>.

## CAPITOLUL IV

V-aș ruga deci ca, în toată lupta cea de acum<sup>19</sup>, amintindu-vă de multa plată pregătită în ceruri celor asupriți și batjocoriți «pentru dreptate»<sup>20</sup> și pentru Fiul Omului, să vă bucurați și să vă veseliți și să tresăltați, așa cum s-au bucurat apostolii cîndva că «s-au învrednicit să fie batjocoriți pentru numele Lui»<sup>21</sup>.

Iar dacă vreodată ați simți vreo neliniște în sufletele voastre, fie ca gîndul lui Hristos, care este în noi<sup>22</sup>, să spună acestui suflet care vrea, pe cît e în stare, să-l tulbure și pe el : «Pentru ce ești mîhnit, suflete, și pentru ce mă tulburi ? Nădăjduiește în Dumnezeu, pentru că îl voi mărturisi pe El»<sup>23</sup>. Și iarăși :<sup>24</sup> O, de nu ni s-ar tulbura niciodată sufletul, ci, și în fața judecăților și în fața săbiilor scoase îndreptate spre grumaz, ar fi întărit de pacea lui Dumnezeu, «care covîrșește orice minte»<sup>25</sup>, rămînînd liniștit și gîndindu-se că cei care sînt surghiuniți în «afară de trup» intră în patria Stăpînului a toate. Dar dacă nu sîntem atît de puternici încît să ne păstrăm liniștea<sup>26</sup> în toată vremea, atunci măcar să nu se reverse și în exterior și să nu se arate celor din jur tulburarea sufletului, ca să avem loc de apărare la Dumnezeu zicîndu-I : «Dumnezeul meu, sufletul meu s-a tulburat întru mine»<sup>27</sup>.

17. Ps. 41, 1.

18. Ps. 41, 4—11, după Septuaginta. A se vedea traducerea sinodală din 1914. Origen vrea să sublinieze prin această imagine a psalmistului dragostea supremă prin care sufletul se împreună — după moarte — cu Dumnezeu, în locașurile Sale.

19. Aluzie la persecuția dezlănțuită de împăratul Maximin Tracul, în anul 235, despre care am vorbit în studiul introductiv.

20. Mt., 5, 10—12.

21. Fapte, 5, 41.

22. Rom., 8, 9.

23. Ps. 41, 6, 7.

24. Origen pare a fi început aici o nouă frază, pe care copistul nu o va mai fi continuat.

25. Fil., 4, 7.

26. Desigur că prin adjectivul ἀτάραχος Origen nu s-a gîndit aici la ceea ce înțelegeau stocii prin ἀπάθεια, ci la statornicia în fața chinurilor.

27. Ps. 41, 8.

Mintea sănătoasă ne îndeamnă să ne amintim de cele spuse în Isaia astfel : «Nu te teme de ocara oamenilor și de batjocura lor să nu te infricosezi»<sup>28</sup>.

Și e fără noimă ca, atunci când știi că Dumnezeu călăuzește atât de vizibil mișcarea cerului și a celor dintr-însul și toate se împlinesc prin măiestria Sa dumnezeiască, pe pământ și pe mare, în nașterea, orînduirea, hrana și creșterea atîtor soiuri de vietăți și plante, să închizi ochii și să nu privești pe Dumnezeu, ci să-ți întorci privirea de teama unor oameni trecători, care vor pieri în curînd și care vor fi dați dreptei judecăți.

#### CAPITOLUL V

Dacă Dumnezeu a spus odinioară lui Avraam : «Ieși din pământul tău»<sup>29</sup>, tot așa și nouă ne va zice, poate în curînd : «Ieșiți de pe pământ». Și bine ar fi ca să I ne supunem, pentru ca să ne arate cît mai degrabă cerurile, în care se găsește ceea ce se numește «Împărăția cerurilor».

După mulțimea virtuților se poate vedea cît de plină e viața de lupte și de luptători. Se va vedea că mulți au fost și cei care nu trecuseră încă la credința în Dumnezeu, dar au luptat pentru cumpătare, iar alții au murit curajos împlinindu-și legămîntul față de stăpînul comun. Unii din cei iscusiți în discursuri pătrunzătoare s-au preocupat de înțelepciune, pe cînd alții și-au propus să trăiască în dreptate, dedicîndu-se dreptății<sup>30</sup>. Căci în timp ce «înțelepciunea cărnii»<sup>31</sup> și cea mai mare parte din preocupările din afară luptă împotriva oricărei virtuți, în același timp pentru evlavie luptă numai «seminția aleasă, preoția împărătească, neamul sfînt, poporul agonisit»<sup>32</sup>. Ceilalți oameni însă nici nu-și dau seama că există credincioși care preferă, atunci cînd li se aduc învinuiri, să-și piardă viața murind, decît să rămînă în viață pe prețul unei nelegiuiri<sup>33</sup>.

28. Is., 51, 7.

29. Fac., 12, 1.

30. Credem că aici Origen se gîndește la cele patru virtuți morale sau cardinale, pe care le respectau și anticii, potrivit cărora se schița portretul omului superior, virtuos : înțelepciunea, dreptatea, cumpătarea și bărbăția.

31. Rom., 8, 5—6.

32. I Pt., 2, 9.

33. Sentință cunoscută și anticilor (Isocrate, *Laud. Helenae*). Insuși Origen citează, în *C. Cels.*, II, 17, expresia atribuită lui Socrate (Platon, *Criton*, Opere, vol. I, ed. Cretia-Noica, București, 1974, pag. 62—64) «mai bine să mori ca un filozof, decît să trăiești ca un nefilozof»; iar Eusebiu (*Istoria*, IV, 15) îi atribuie și lui Marc Aureliu (în cuvîntul *Ad commune Asiae*, cf. Migne, P.G., 11, 569, nota), o formulare și mai tranșantă : «mai bine să mori fiind acuzat pe nedrept, decît să trăiești teafăr, dar în neleguire». Se știe că păgînii erau cei care acuzau pe creștini că sînt ateii, fiindcă nu credeau în zei.

Și oricine dorește să facă parte din acest «neam ales» este îndreptățit că-L aude pe Dumnezeu zicându-i în orice moment, chiar și atunci când îl învinuiesc cei care — sub pretextul că au mai mulți dumnezei — nu au nici unul: «Să nu ai alți dumnezei afară de Mine»<sup>34</sup> și iarăși: «numele altor dumnezei să nu le pomeniți în inimile voastre, nici să li se rostească numele în gura voastră»<sup>35</sup>.

Deoarece la astfel de oameni «cu inima» se «crede» în Dumnezeu «spre dreptate», iar cu gura se mărturisește «spre mîntuire»<sup>36</sup>, întrucît își dau seama că nu vor fi îndreptățiți dacă nu vor crede în Dumnezeu cu aceste dispoziții ale inimii, nici nu vor fi mîntuiți dacă vorba nu va fi una cu gîndul.

Căci se înșeală pe ei înșiși cei care socotesc că pentru a încheia cuviincios viața «în Hristos» ar fi de ajuns cuvîntul: «se crede cu inima spre dreptate», fără să mai adaugi și continuarea: «iar cu gura se mărturisește spre mîntuire». Or, s-ar putea spune că e de preferat să cinstești cu buzele, chiar dacă ai inima departe de Dumnezeu, decît să-L cinstești numai «cu inima», în timp ce gura nu mărturisește «spre mîntuire»<sup>37</sup>.

#### CAPITOLUL VI

Cînd spune cineva: «Să nu-ți faci idol și nici un fel de asemănare a nici unui lucru...» dă să se înțeleagă că asta e altceva decît ce spune porunca: «Să nu te închini lor» și «nici să le slujești»<sup>38</sup>, face acest lucru în sensul că sînt unii care în lăuntrul lor nu se închină la idoli, chiar dacă jertfesc pe față, în schimb sînt alții care li se închină dintr-o oarecare slăbiciune pe care o numesc îngăduință atunci cînd vor să pară că sînt evlavioși ca toată lumea; unii ca aceștia nu jertfesc, dar se închină idolilor.

Eu aș spune că cei care se leapădă de creștinism pe loc, înaintea tribunalelor, sau o fac asta înainte de judecată, în sufletul lor ei nu le slujesc, deși se închină idolilor, aplicînd numele Domnului Dumnezeu — cuvîntul Dumnezeu — la o materie deșartă și fără viață. Așa s-a închinat idolilor (fără să le slujească) poporul întinat cu fetele lui Moab.

34. Ieș., 20, 3.

35. Ieș., 23, 13.

36. Rom., 10, 10.

37. Se știe că în timpul persecuțiilor, mai ales pe vremea împăratului Deciu (249—251) presiunile autorităților romane au fost deosebit de grele, așa încît unii credincioși au acceptat să facă concesii, fie tămîind zeilor (thurificati), alții aducîndu-le jertfe (libellatici), și, în fine, alții făcînd chiar declarații oficiale că nu sînt creștini (acta facientes). Ultimele două forme echivalau aproape cu apostazia. De aici și insistența magistraților de a cere «mărturisire», exteriorizare.

38. Ieș., 20, 4—5.

Căci este scris chiar cu aceste cuvinte : «I-au chemat la jertfele idolilor lor și a mâncat poporul din jertfele lor și s-a închinat idolilor lor și s-au lipit de Baalpeor»<sup>39</sup>.

Și ia seama că nu se spune : «...și au slujit idolilor lor», pentru că nici nu era cu puțință ca, după atâtea semne și minuni, într-o rătăcire de o clipă să se lase conduși de femeile cu care s-au desfrinat și să socotească pe idoli dumnezei<sup>40</sup>. Poate că la fel și când au făcut vițelul de care este vorba în cartea «Ieșirii»<sup>41</sup>, «s-au închinat», fără să-i slujească vițelului, pe care l-au văzut când se făcea.

Așadar, ispita de față<sup>42</sup> trebuie socotită ca o încercare și o dovadă a dragostei noastre față de Dumnezeu «căci Domnul vă încearcă» — după cum s-a scris în Deuteronom, ca să afle dacă iubiți «pe Domnul Dumnezeul vostru din toată inima voastră și din tot sufletul vostru». Ci voi, încercați fiind, Domnului Dumnezeului vostru să-I urmați și de El să vă temeți, să păziți poruncile Lui<sup>43</sup>; și mai ales : «Să nu aveți alți dumnezei afară de Mine»<sup>44</sup> și «Glasul Lui să-l ascultați și Lui să-I slujiți»<sup>45</sup>, Celui care vă scoate din locurile de aici așezându-vă alături de El, spre «creșterea lui Dumnezeu»<sup>46</sup> în voi, după cum a numit-o Apostolul.

#### CAPITOLUL VII

Dar dacă și orice cuvânt rău este «uriciune înaintea Domnului Dumnezeului tău»<sup>47</sup>, atunci cât de mare uriciune trebuie socotit cuvântul rău al tăgăduirii și cuvântul rău al proclamării unui alt dumnezeu și jură-

39. Num., 25, 2—3. Trebuie să reținem deosebirea între *προσκύνησις* și *λατρεία* făcută aici de Origen și pe care sinodul VIII ecumenic va impune-o, cea dintâi cu sensul de «cinstire exterioară», cealaltă, de «adorare sau închinare deplină», care angajează și sufletul închinătorului și, în acest caz, ea se aduce numai lui Dumnezeu. Din păcate, în terminologia românească expresiile «cinstire», «închinare», «slujire» sînt folosite de multe ori una în locul celeilalte.

40. În cultul moabitenilor se vede că intra și jertfirea fecioarelor.

41. Ieș., 32, 8. Adorarea idolului (idololatria) e păcat cu mult mai grav decît, de pildă, tămîierea, sau jertfirea simplă, pentru că prin actul adorării idolul se așează între om și Dumnezeu. Un astfel de idol e și «μοσχοποιία», ceea ce vestește în predica sa sfîntul Ștefan (Fapte, 7, 42).

42. ἐστὴν ἡ πειρασμὸν «nada ce ni s-a întîns» presupunea tortură sau caznă folosită în vederea silirii la jertfe idolești.

43. Deut., 13, 3—4.

44. Ieș., 20, 3.

45. Deut., 13, 4.

46. Col., 2, 19. Imaginea paulină a «creșterii» se referă, desigur, la perspectiva dezvoltării interne și externe a creștinismului în Biserică, prin Hristos.

47. Pilde, 15, 26.

mîntul urît pe «soarta» oamenilor<sup>48</sup>, care nici nu există? Cînd ni se îmbie acest lucru, trebuie să ne amintim de Cel care ne-a învățat : «Eu însă vă spun să nu vă jurați în nici un chip»<sup>49</sup>. Căci dacă acela care se jură pe cer necinstește tronul lui Dumnezeu, și cel care se jură pe pămînt săvîrșește nelegiuire față de ceea ce e numit «așternut al picioarelor lui Dumnezeu», și cel care se jură pe Ierusalim greșește pentru că este cetatea marelui împărat<sup>50</sup>, iar cel ce se jură pe însuși capul său păcătuiește, atunci cît de mare păcat trebuie socotit să juri pe soarta cuiva? De asemenea, trebuie să ne amintim atunci și că «de tot cuvîntul deșert veți da socoteală în ziua Judecării»<sup>51</sup>. Și ce alt cuvînt este mai deșert ca jurămîntul de tăgăduire?<sup>52</sup>

Poate că dușmanul va vrea, pe cît va putea, să ne înșele cu judecări greșite să ne închinăm «soarelui, lunii sau întregii oștiri cerești». Dar noi vom spune : Cuvîntul Domnului nu ne-a poruncit aceasta, căci în nici un chip nu trebuie să te închini fapturilor, cînd avem de față pe Cel ce ne-a creat, singurul Căruia I se cuvine să ne rugăm și a Cărui rugăciune întrece rugăciunea tuturor. De altfel, nici soarele însuși nu ar putea să primească închinare de la cei ce cred în Dumnezeu și, de bună seamă, nici de la altcineva : ci, urmînd Celui care a spus : «De ce Mă numești bun? Nimeni nu este bun decît unul Dumnezeu Tatăl»<sup>53</sup>, îi va răspunde cam așa celui care vrea să i se închine : «De ce mă numești dumnezeu? Căci unul este Dumnezeu cel adevărat; și de ce te închini mie? Domnului Dumnezeului tău să I te închini și numai Lui să-I slujești<sup>54</sup>. Și eu sînt făptură; de ce vrei să te închini unuia care se închină el însuși altcuiva? Căci și eu mă închin Dumnezeului și Tatălui și Îl ador și, ascultînd poruncile Lui, sînt supus «deșertăciunii»<sup>55</sup> de Cel ce

48. Jurămîntul «pe norocul» sau «soarta Cezarului, a Împăratului» ori a Romei, τὸ χη (la început a unuia singur, în mod impersonal, Roma ori Împăratul, geniul imperiului, dar mai tîrziu s-a crezut și într-o soartă privată, credință care a durat pînă la Carol cel Mare, *Capitulare III*, 42) a fost cerut adeseori și pus în aplicare în timpul persecuțiilor. Așa s-a cerut și lui Policarp să jure pe «norocul împăratului» (Eusebiu, *Istoria*, IV, 23). Desigur, însă, că nici el și nici alt martir creștin nu s-au jurat în acest chip! Origen obiectează (ca și Tertulian, *Apol.*, 28) că norocul e ceva inexistent (πράγμα ἀνούστατον), sau, în cel mai rău caz, o lucrare diavolească, pentru care creștinii preferă mai curînd să moară decît să jure (*C. Cels.*, VIII, 65). De altfel, pornind de la Sfînta Scriptură (Mt., 5, 33—37), Origen argumentează că dacă nici pe cer nu ni se cuvine să jurăm, atunci cu atît mai puțin pe om.

49. Mt., 5, 34.

50. Marele Împărat (= Adonai) își are locaș de închinare în Ierusalim.

51. Mt., 12, 36.

52. Jurămîntul de tăgăduire sau de apostaziere (ὁ ἐν ἀρνέσει ὄρκος) este după Origen tot ce poate fi mai nelegiuit pentru un creștin. A se vedea amănunte în «notele» din Migne, P.G., 11, 571—573.

53. Mc., 10, 18.

54. Deut., 6, 13; Mt., 4, 10.

55. Rom., 8, 20.

m-a supus «spre nădejde» și voi fi eliberat «din robia stricăciunii» eu, care acum sînt legat de un trup pieritor «spre libertatea mării fiilor lui Dumnezeu» ?<sup>56</sup>

#### CAPITOLUL VIII

Ne putem aștepta și la un proroc al nelegiuirii, și poate că nu la unul, ci la mai mulți care ne vor spune un fel de «cuvînt al Domnului, ceva ce Domnul n-a poruncit»<sup>57</sup>, sau, cu un cuvînt al înțelepciunii, ceva ce este străin de înțelepciune, ca să ne ducă la pierzare prin cuvîntul gurii sale. Dar noi, și atunci cînd păcatul ar sta în fața noastră, vom spune : «Iar eu, ca un surd nu auzeam și ca un mut ce nu-și deschide gura sa ; și m-am făcut ca un om ce nu aude...»<sup>58</sup>. Căci frumoasă e tăcerea în fața vorbelor nelegiuite, cînd ne luăm nădejdea de a mai îndrepta pe cei ce grăiesc rele.

#### CAPITOLUL IX

E folositor să ne gîndim, în acele momente în care vom fi expuși provocărilor, ce vrea să ne învețe Dumnezeu cînd spune : «Eu Domnul Dumnezeuul tău sînt un Dumnezeu gelos»<sup>59</sup>. Și cred că, după cum un mire călăuzindu-și mireasa să trăiască după cuviință, să fie cu toată ființa devotată, păzindu-se cu totul de a înclina către altcineva în afară de mirele ei, simulează cu înțelepciune gelozia, folosind aceasta ca un leac pentru mireasă, tot la fel Dătătorul Legii, mai mult, «Cel întîi născut decît toată făptura»<sup>60</sup>, spune sufletului-mireasă că este «Dumnezeu gelos», îndepărtînd pe cei ce îl ascultă de orice desfrîinare cu demonii<sup>61</sup> și cu așa numiții dumnezei. Și ca un Dumnezeu atît de gelos, spune despre cei care s-au desfrîinat în spatele unor dumnezei străini : «Ei înșiși M-au întăritat la gelozie prin tot ce nu e dumnezeu și Mi-au aprins mînia prin idolii lor ; îi voi întărita și Eu pe ei printr-un popor care nu e popor, printr-un neam fără pricepere le voi aprinde mînia ; că foc s-a aprins din mînia Mea și va arde pînă în iadul cel mai de jos»<sup>62</sup>.

56. Rom., 8, 21.

57. Deut., 18, 20.

58. Ps. 37, 13—14.

59. Ieș., 20, 5.

60. Col., 1, 15.

61. O altă exprimare pentru slujirea idolească.

62. Deut., 32, 21—22 ; Rom., 10, 19.

## CAPITOLUL X

Căci chiar dacă nu pentru sine, mirele, ca un înțelept și lipsit de patimi, va întoarce pe mireasă de la orice pîngărire, dar măcar pentru ea, văzînd pîngărirea și uriciunea ei, va face tot ce îi stă în putință să o vindece și să o întoarcă, punîndu-i în față, ca unei firi stăpîne pe sine, cuvinte în stare să o abată de la stricăciune. Și ce altă pîngărire mai rea crezi că ar exista pentru un suflet, decît să proclami un alt dumnezeu și să nu-L mărturisești pe Cel cu adevărat Unul și Singurul-Domn ?

După părerea mea, așa cum «cel ce se unește cu o desfrînată este un singur trup cu ea»<sup>63</sup>, tot așa și cel care mărturisește credința în Dumnezeu, mai cu seamă în timpul prigoanei și al cercetării credinței, se amestecă și se unește cu Cel pentru care dă mărturie. În schimb, cel care se leapădă, prin însăși această lepădare se separă ca printr-o sabie de cel de care s-a lepădat, suferind greu această despărțire pe urma înstrăinării de acela pe care l-a renegat. De aceea, gîndește-te dacă nu cumva i se va răspunde în chip firesc și pe bună dreptate, celui ce mărturisește, tot cu mărturie, iar celui care se leapădă, tot cu lepădare, după cum stă scris : «Oricine va mărturisi pentru Mine înaintea oamenilor, voi mărturisi și Eu pentru el înaintea Tatălui Meu, Care este în ceruri»<sup>64</sup>.

Iar Cel ce este Cuvîntul însuși și Adevărul însuși ar putea spune, atît celui care L-a mărturisit, cît și celui ce s-a lepădat de El : «Cu ce măsură veți măsura, cu aceeași vi se va măsura»<sup>65</sup>. Iar tu, care ai măsurat cu măsura mărturisirii pentru Mine și ai umplut măsura mărturisirii, vei primi din partea Mea măsura mărturisirii «scuturată, îndesată și cu vîrf»<sup>66</sup>, care se va vărsa «în inima ta». Iar tu, cel care ai măsurat cu măsura lepădării și te-ai lepădat de Mine, asemenea vei primi, după măsura lepădării, măsura lepădării Mele față de tine.

## CAPITOLUL XI

Să vedem acum în ce fel se umple și măsura mărturisirii sau nu se umple, ci rămîne goală în tot timpul încercării și ispitirii. Dacă n-am da loc în inimile noastre diavolului, care vrea să ne păteze cu cugetele josnice ale lepădării, sau ale fățarniciei, sau ale unei judecăți închipuite

63. I Cor., 6, 16.

64. Mt., 10, 32.

65. Lc., 6, 38.

66. Ibidem.

— care îndeamnă la împotrivire față de martiriu și față de desăvârșire ; și pe lângă aceasta, dacă nu ne-am pîngări nici măcar cu un cuvînt străin mărturiei și dacă am îndura toată înjosirea din partea celor potrivnici și bătaia de joc și risul și desfrînarea și mila cu care ei par a ne compătimi, socotindu-ne niște rătăciți și proști și numindu-ne amăgiți ; și iarăși, dacă nu ne-am lăsa atrași în toate părțile spre avere sau spre această viață, tîrșiți de dragostea puternică pentru copii, pentru mamele lor sau pentru unul dintre cei socotiți foarte dragi în viață, ci alungînd toate acestea, am fi cu totul ai lui Dumnezeu și ai trăirii cu El, alături de El, ca să fim părtași Unuia Născut al Său și însoțitorilor Lui — ei da, atunci am putea spune că am umplut măsura mărturiei <sup>67</sup>. În schimb, dacă ne-ar lipsi un singur lucru din acestea, ar însemna că nu am umplut, ci am pîngărit măsura mărturiei și am amestecat-o cu lucruri străine. În cazul acesta vom avea nevoie de materialele de care au trebuință cei care zidesc pe temelie de «lemne, fîn, trestie» <sup>68</sup>.

## CAPITOLUL XII

Și trebuie să mai știm și aceea că am primit așa numitele legăminte ale lui Dumnezeu pe temelii legămintelor pe care ni le-am luat în fața Lui, atunci cînd ne-am făgăduit să trăim după rînduielele creștine <sup>69</sup>.

Or, în aceste legăminte ale noastre cu Dumnezeu era toată rînduiala după Evanghelie, care spune : «Dacă vrea cineva să vină după Mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea și să-Mi urmeze. Căci cine va voi să-și scape sufletul, acela îl va pierde, iar cine își va pierde sufletul pentru Mine, acela îl va mîntui» <sup>70</sup>. Adesea ne-am mai înviorat ascultînd și cuvintele acestea : «Căci ce-i va folosi omului dacă va cîștiga lumea întreagă, iar sufletul îl va pierde ? Sau ce va da omul în schimb pentru sufletul său ? Căci Fiul Omului va să vină întru slava Tatălui Său, cu îngerii Săi ; îi atunci va răsplăti fiecăruia după faptele sale» <sup>71</sup>.

Iar că trebuie să ne lepădăm de noi înșine, să ne luăm crucea și să-L urmăm pe Iisus, nu a scris numai Matei, al cărui cuvînt l-am citat aici, ci și Luca și Marcu. Ascultă-l deci pe Luca spunînd : «Și zicea

67. Mt., 23, 32.

68. I Cor., 3, 12.

69. Prin botez, credinciosul face legămint de a umbla «întru înnoirea vieții» (Rom., 6, 4). Acest lucru era în conștiința tuturor creștinilor. Chiar expresia «a trăi potrivit creștinismului» (κατὰ τὸν χριστιανισμὸν βίον) o întîlnim deja la sfîntul Ignatie Teoforul (Către Magnezieni, X, 1, în «P.S.B.», I, București, 1971, p. 168). În schimb, pentru legămintul făcut de credincios, Dumnezeu îi făgăduiește viața veșnică. Exorcismele botezului puneau aceste lucruri la inima oricărui credincios și astăzi acest legămint îl fac nași pentru noul botezat.

70. Mt., 10, 39.

71. Mt., 16, 26—27.



către toți : Dacă voiește cineva să vină după Mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea sa și să-Mi urmeze Mie. Căci cine va voi să-și scape viața o va pierde, iar cine-și va pierde viața pentru Mine, acela o va izbăvi. Că ce folosește omului de va câștiga lumea toată, iar pe sine se va pierde sau se va păgubi ?» <sup>72</sup>. Și Marcu : «Și chemînd la Sine mulțimea împreună cu ucenicii Săi, le-a zis : Dacă voiește cineva să vină după Mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea și să-Mi urmeze Mie. Căci cine va voi să-și scape viața o va pierde, iar cine va pierde viața sa pentru Mine și pentru Evanghelie, acela o va scăpa. Căci ce-i folosește omului să câștige lumea întreagă, dacă-și pierde sufletul ? Sau ce va da omul în schimb pentru sufletul său ?» <sup>73</sup>.

De multă vreme deci eram datori să ne lepădăm de noi înșine și să spunem : «nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește întru mine» <sup>74</sup>. Iar acum să se vadă dacă, luîndu-ne crucea, am urmat lui Iisus ; faptul e împlinit dacă «Hristos trăiește în noi».

Dacă vrem, dar, să ne mîntuim sufletul și să primim înapoi ceva mai de preț decît căldura unei suflări sau a unui suflet <sup>75</sup>, atunci măcar să-l «pierdem» prin martiriu. Căci dacă-l vom pierde pentru Hristos aruncîndu-l la picioarele Lui în moartea pentru El, atunci vom dobîndi adevărata mîntuire ; iar dacă facem dimpotrivă, atunci vom înțelege că nici un folos nu are cel care ar dobîndi întreaga lume văzută cu prețul pierzării și al păgubirii de sine, căci chiar dacă cineva ar dobîndi toată lumea, el tot nu va mai putea să «dea ceva în schimb» pentru «sufletul pierdut» <sup>76</sup>. Căci ceea ce a fost creat «după chipul lui Dumnezeu» este cu mult mai de preț decît toate trupurile. Unul singur este Cel ce S-a putut aduce pe Sine preț de răscumpărare pentru sufletele noastre mai înainte pierdute : Cel care ne-a răscumpărat «cu scump sîngele Său» <sup>77</sup>.

72. Lc., 9, 23—25.

73. Mc., 8, 34—37.

74. Gal., 2, 20.

75. Se cunoaște încercarea de explicare a lui Origen (*De principiis*, II, 8, 3) a procesului de decădere a omului prin acceptarea lui liberă de a ajunge «jucărie» a patimilor trupești. În acest caz, dragostea omului față de Dumnezeu s-a răcit (Mt., 24, 13), sufletul se răcește și el : ψυχὴ — ψυχῶς. Adevăratul creștin trebuie să fie «cu duhul arzînd» (Rom., 12, 11), așa cum a fost omul creat de Dumnezeu, care după opinia lui Origen, inițial a fost νοῦς, dar prin păcat a devenit ψυχὴ, *anima sensibilis*. Iată de ce recomandă aici Origen «pierderea» sufletului prin martiriu pentru «a primi în locul lui ceva mai bun, mai de preț decît sufletul» (ἵνα αὐτὴν ἀναλάβωμεν κρείττον) 'Înrudirea noastră cu Dumnezeu o vedea Origen fundamentată pe faptul că nu numai «Dumnezeu e foc mistuitor» (Deut., 4, 24), ci și îngerii sînt numiți «pară de foc» (Ps. 103, 5).

76. Mt., 16, 26.

77. I Pt., 1, 19.

## CAPITOLUL XIII

Despre lucrurile acestea proorocul Isaia ne spune cuvinte încă și mai adinci: «Eu dau Egiptul preț de răscumpărare pentru tine, Etiopia și Saba, în locul tău, fiindcă tu ești de preț înaintea Mea»<sup>78</sup>. Iar dacă sînteți doritori să aflați, potrivit duhului lui Hristos, care-i înțelesul drept al acestui cuvînt și al celorlalte și dacă vreți să vă ridicați mai presus de cunoașterea «în oglindă» și «în ghicitură»<sup>79</sup>, atunci grăbiți-vă spre Cel care v-a chemat, avîntați-vă să nu mai cunoașteți cum ați cunoscut pînă acum, ci «față către față», ca prieteni ai Părintelui din ceruri<sup>80</sup> și ai Învățătorului. Căci «prietenii» văd fața<sup>81</sup>, iar nu prin ghicituri sau prin înțelepciunea goală a sunetelor, a vorbelor, a simbolurilor, a tipurilor, ca unii care se avîntă spre firea celor înțelegătoare și spre frumusețea adevărului.

Dacă credeți că Pavel a fost răpit pînă «la al treilea cer» și că «a fost răpit în rai și a auzit cuvinte de nespus, pe care nu este îngăduit omului să le grăiască»<sup>82</sup>, atunci să fiți încredințați că și voi veți cunoaște curînd taine mai multe și mai mari decît acele cuvinte negrăite, dezvăluite odinioară lui Pavel atunci cînd s-a coborît el din al treilea cer. Căci potrivit acestei noi cunoașteri voi nu veți mai coborî, din clipa în care nu vă luați crucea să urmați lui Iisus<sup>83</sup>, pe Care-L avem «mare Preot, Care a străbătut cerurile»<sup>84</sup>. Și dacă voi nu vă depărtați de El, atunci veți străbate și cerurile, întrecînd nu numai pămîntul și tainele lui, ci și cerurile și cele ce le înconjoară.

Căci în visteriile lui Dumnezeu sînt rezervate priveriști cu mult mai mari ca acestea, la care nu poate ajunge nici o fire din cele ce sînt în trup, dacă nu s-a dezbrăcat mai întîi de tot ce e trupesc. Sînt încredințat că Dumnezeu are și păstrează la Sine lucruri cu mult mai mari decît cele ce le-au văzut soarele și luna și hora stelelor, ba chiar și a sfinților îngeri pe care i-a făcut Dumnezeu «duh» și «pară de foc»<sup>85</sup> — ca să arate atunci că toată făptura va fi eliberată din robia vrăjmașului în «libertatea slavei fiilor lui Dumnezeu»<sup>86</sup>.

78. Is., 43, 3, 4.

79. I Cor., 13, 12.

80. In, 15, 14.

81. «Vederea» sau cunoașterea în «idee» (*μανθάνειν ἐν αἰδέσει*) e o imagine favorită a scrisului lui Origen (cf. *De principiis*, II, 11, 6, 7 ș.a.: *visu cordis ac sensu mentis*). Se observă aici înrudirea cu teoria «ideilor» lui Platon.

82. II Cor., 12, 2, 4.

83. Mt., 16, 24; Mc., 8, 34; Lc., 9, 23.

84. Evr., 4, 14.

85. Ps., 103, 5; Evr., 1, 7. Să nu se uite că Origen socotea că și astrele sînt în-suflețite (*De princ.*, I, 7, 5 etc.).

86. Rom., 8, 21.

## CAPITOLUL XIV

Dar și mai tirziu, oricare dintre martirii care au o puternică dragoste de a cunoaște pe Hristos va sui încă și mai repede. De aceea chiar și tu, prea cucernice Ambrozio, care cercetezi cu atita rivnă cuvîntul Evangheliei, poți vedea că poate nimeni dintre cei de altădată, sau foarte puțini, sînt cei care ajung la comoara unei atit de mari fericiri, din care vei ajunge să guști și tu dacă vei duce lupta fără să te clatini. Iată cum ne încredințează despre acest lucru cuvintele Sfintei Scripturi : Petru a zis cîndva Mîntuitorului : «Iată, noi am lăsat toate și am urmat Ție ; ce va fi oare cu noi ? Iar Iisus le-a zis acestora (e limpede că apostolilor) : «Amin zic vouă, că voi cei ce Mi-ați urmat, la înnoirea lumii<sup>87</sup>, cînd Fiul Omului va șede pe tronul slavei Sale veți șede și voi pe douăsprezece tronuri, judecînd cele douăsprezece seminții ale lui Israel. Și oricine a lăsat frați, sau surori, sau tată, sau mamă, sau femeie, sau copii, sau țarine, sau case pentru numele Meu, însutit va lua înapoi și va moșteni viața veșnică»<sup>88</sup>. De dragul acestor cuvinte aș dori și eu să am pe pămînt atitea cîte ai tu sus, și mai multe<sup>89</sup>, să fiu martir în Hristos Dumnezeu, ca să iau «înmulțit»<sup>90</sup> sau, după cum spune Marcu, «însutit»<sup>91</sup>, ceea ce e cu mult mai mult decît puținele lucruri pe care le vom părăsi dacă sîntem chemați la martiriu. Pentru aceasta, dacă sînt martir, aș vrea să părăsesc și fii, împreună cu țarini și case, pentru ca la Dumnezeu și Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos «din Care își trage numele orice seminție în cer și pe pămînt»<sup>92</sup>, să devin tată a unor fii fără număr și mai sfinți, sau, ca să spun mai precis, al unui număr însutit de fii. Iar dacă erau părinți cei despre care s-a spus lui Avraam : «Și tu vei trece la părinții tăi în pace, ajungînd pînă la bătrîneți fericite»<sup>93</sup>, atunci ar putea spune cineva : poate că acești părinți au adus și ei cîndva jertfa mărturisirii și și-au lăsat și ei fiii, iar în schimbul lor au devenit părinți ai părinților patriarhului Avraam și ai altor astfel de patriarhi ; căci de bună seamă, cei care și-au părăsit fiii și se fac martiri, aceia devin ei înșiși părinți, dar nu ai unor prunci, ci ai unor alți părinți.

---

87. Adică la înviere.

88. Mt., 19, 27—29.

89. Se știe că Ambrozio fusese bogat și că numai datorită «patronajului» lui binevoitor și-a putut desfășura Origen activitatea lui prodigioasă, plătind pe tahigrafi și multiplicîndu-și operele. Aici Origen cultivă ideea renunțării la orice bogăție lumească.

90. Mt., 19, 29.

91. Mc., 10, 30.

92. Ef., 3, 15.

93. Fac., 15, 15.

## CAPITOLUL XV

Dacă cineva, «rîvnind la darurile cele mai bune»<sup>94</sup> și fericind pe martirii bogați și pe martirii părinți care vor naște de o sută de ori mai mulți fii și vor dobîndi de o sută de ori mai multe țărini și case, se întreabă de este drept ca aceștia să aibă în lumea celor duhovnicești mult mai multe bogății decît martirii care au fost săraci în viață, acela trebuie să i se răspundă: după cum cei care au înfruntat chinuri și suferințe au dovedit o virtute mai strălucitoare — în martiriu — decît cei care n-au trecut prin astfel de încercări, tot așa și cei care, în afară de dragostea față de trup și față de viață, au rupt și s-au dezlipit de atîtea legături cu lumea, dovedind o mare iubire față de Dumnezeu și păstrînd cu adevărat Cuvîntul lui Dumnezeu cel viu și lucrător și mai ascuțit «decît o sabie cu două tășuri»<sup>95</sup>. Așadar, cei care au rupt aceste legături și și-au pregătit loruși aripi ca ale vulturului<sup>96</sup> au dobîndit puterea să se întoarcă «în casa Întîistătorului» lor.

De aceea, pe bună dreptate, după cum cei care n-au fost încercați în chinuri și suferințe dau întîietate celor care și-au arătat îndelunga răbdare între uneltele de tortură, în chinuri și în foc, tot așa pe noi cei săraci, chiar dacă vom fi martiri, buna rînduială ne îndeamnă să vă dăm întîietate vouă, celor care, pentru dragostea față de Dumnezeu, în Hristos, călcați în picioare mărirea deșartă și urmărită de mulți și atîta avere<sup>97</sup>, și chiar dragostea față de fiii voștri<sup>98</sup>.

## CAPITOLUL XVI

Ia aminte în același timp și la sfințenia Scripturii, care făgăduiește înmulțirea și însutirea fraților și a copiilor și a părinților și a țarinilor și a caselor<sup>99</sup>. Femeia însă nu este «numărată» împreună cu nici unii din aceștia. Căci nu s-a spus: tot cel ce va lăsa de dragul numelui Meu frați, sau surori, sau părinți, sau copii, sau țărini, sau case, sau pe femeia sa<sup>99bis</sup> urmează să ia înmulțit. Și aceasta, pentru că «la învierea morților

94. I Cor., 12, 31.

95. Evr., 4, 12.

96. Pilde, 23, 5. A se vedea și cele spuse de Origen despre aripile vulturului în *C. Cels.*, VI, 44.

97. În scrisul lui Origen se întîlnesc multe aluzii la ceea ce ar putea constitui începuturile monahismului creștin. Schiewitz, *Das norgenländische Mönchtum*, Mainz, 1904; H. Koch, *Quellen zur Gesch. d. Askese u.d. Mönchtums in d. alten Kirche*, Tübingen 1933, p. 29—31.

98. După cum reiese și din cele spuse la cap. 37 al acestei opere, Ambrozie și Protocet au fost căsătoriți.

99. Mt., 19, 27—29; Mc., 10, 28—30.

99 bis. Origen vrea să arate că toți cei ce au lăsat, de dragul numelui lui Hristos, «frați, surori, părinți, copii, ...femeie», vor primi însutit în împărăția lui Dumnezeu. Nu însă și femeia.

nici nu se insoară, nici nu se mărită, ci sînt ca îngerii lui Dumnezeu în cer»<sup>100</sup>.

## CAPITOLUL XVII

Ceea ce spusese Iosua Navi poporului evreu, cînd l-a așezat în pămîntul sfînt, acestea ni le-ar putea spune Scriptura și nouă. Căci iată cum grăiește: «Acum temeți-vă de Domnul și-I slujiți<sup>101</sup> Lui cu credincioșie și dreptate»<sup>102</sup>. Or, întrucît ni se cere acum să aducem jertfe idolești, e cazul să nu uităm ceea ce se spunea în acel loc mai de parte: «lepădați dumnezeii străini cărora au slujit părinții voștri dincolo de rîu<sup>103</sup> și în Egipt, și slujiți Domnului»<sup>104</sup>.

La început, cînd urma să fiți catehizați<sup>105</sup>, pe bună dreptate vi s-ar fi spus: «Dacă nu vă place să slujiți Domnului, atunci alegeți-vă acum cui veți sluji: sau dumnezeilor cărora au slujit părinții voștri cei de peste rîu, sau dumnezeilor amoreilor în țara cărora trăiți»<sup>106</sup>. Catehetul vostru v-ar fi spus-o de atunci (așa cum s-a spus și în Scriptură): «Eu și casa mea vom sluji Domnului, că sfînt este»<sup>107</sup>. Acum, însă, nu mai este cazul să vă spună așa ceva, pentru că ați mărturisit-o înșivă de atunci: «Departa de noi gîndul să părăsim pe Domnul și să ne apucăm să slujim la alți dumnezei, căci Domnul este Dumnezeul nostru, Care ne-a scos pe noi și pe părinții noștri din Egipt și ne-a păzit în toată calea pe care am umblat»<sup>108</sup>.

Ba chiar un legămînt de a păzi credința ați făcut cîndva înaintea cateheților<sup>109</sup> voștri, cînd ați declarat «și noi vom sluji Domnului, căci Acesta este Dumnezeul nostru»<sup>110</sup>. De aceea, dacă cineva care încalcă legămintele față de oameni este sperjur și străin de mîntuire, atunci ce va trebui spus despre cei care, prin lepădare, calcă în picioare jură-

100. Mt., 22, 30; Mc., 12, 25.

101. În original *λατρεύσατε τῷ Κυρίῳ*, deci adorați pe Dumnezeu.

102. Ios., 24, 14.

103. Dincolo de Eufrat, în Mesopotamia, cf. Ios., 24, 2—3.

104. Ios., 24, 14.

105. Se are în vedere instituția catehumenatului, a instruirii, pentru primirea în rîndul credincioșilor, în sensul celor spuse de sfîntul Pavel, I Cor., 3, 2, sau de Clement Alex. în *Pedagogul*, I, 6 (trad. N. Ștefănescu, București, 1939, p. 55) ori mai ales în *Epistola a II-a* a sfîntului Clement Romanul către Corinteni VII, 1: «învățînd pe alții credința». Pe vremea lui instituția catehumenatului avea deja vechime.

106 și 107. Ios., 24, 15.

108. Ios., 24, 16—17.

109. Încheierea legămîntului de instruire în învățătura creștină se făcea prin întreita lepădare de satana și avea loc înainte de botez, avînd solemnitatea unui adevărat jurămînt împreună cu rostirea simbolului credinței (Ciril de Ierusalim, *Cateh. I mistagogică*. Trad. D. Fecioru, București, 1943, p. 542—548). Bogate mărturii patristice în nota editorului, din Migne, P.G., 11, 585—586.

110. Ios., 24, 18.

mintele puse în fața lui Dumnezeu și aleargă înapoi la Satana, de care s-au lepădat la botez ? <sup>111</sup>

Cred că față de asemenea faptă trebuie spuse cuvintele rostite de Eli către fiii săi : «Dacă un om greșește împotriva altui om, se vor ruga pentru el ; iar de va păcătui cineva față de Domnul, atunci cineva mijloci pentru el ?» <sup>112</sup>.

#### CAPITOLUL XVIII

Mare mulțime se strînge în jurul vostru cînd e vorba să dați lupta și cînd sînteți chemați la martiriu. Am putea spune că așa ceva se întîmplă numai cînd se adună zeci de mii de oameni ca să vadă întrecerile date de cei mai străluciți luptători. De aceea, pe bună dreptate puteți spune ceea ce a spus și Pavel despre această luptă : «Ne-am făcut privelişte lumii și îngerilor și oamenilor» <sup>113</sup>. Așadar lumea întreagă și toți îngerii cei buni, din partea dreaptă, și cei răi, din partea stîngă <sup>114</sup>, și toți oamenii, creștinii, care se țin de partea lui Dumnezeu, cît și cei care nu sînt de ai Lui, toți vor fi cu urechile pe noi ca să audă cum dăm lupta <sup>115</sup> pentru creștinism.

Și atunci, ori că îngerii din cer se vor bucura pentru noi și «rîurile vor bate din palme deodată și munții vor tresălta» <sup>116</sup> și toți copacii cîmpului «vor bate din ramuri» <sup>117</sup>, ori — ceea ce n-am vrea să se întîmple — se vor bucura puterile cele de jos, care sînt fericite de nenorocirile altora.

Nu e loc nepotrivit să vedem din scrierile lui Isaia cele ce se vor spune de către cei din iad celor care au fost biruiți și s-au prăbușit din martiriul ceresc, ca să ne cutremurăm de nelegiuirea tăgăduirii.

Cred că i se vor spune celui lepădat acestea : «Iadul, jos, s-a amărit întîmpînîndu-te pe tine. Sculatu-s-au împreună cu tine toți uriașii care au stăpînit pămîntul, care au scos din scaunele lor pe toți împărații neamurilor. Toți vor răspunde și îți vor zice ție...» <sup>118</sup>. Și ce vor spune atunci puterile căzute celor căzuți, iar cei robiți de diavol ce vor spune celor ce au căzut prin trădare ? Iată ce vor spune : «Și tu te-ai robit și te-ai socotit între noi» <sup>119</sup>. Și chiar dacă s-ar întîmpla ca cineva să se

111. Pr. Dr. V. Coman, *Exorciștii în dreptul bisericesc*, Brașov, 1945.

112. I Regi, 2, 25.

113. I Cor., 4, 9.

114. Ori, mai curînd, idoli necredincioșilor.

115. În unele variante manuscrise verbele sînt la persoana a doua plurală, («voi») și nu la persoana primă.

116. Ps., 97, 10.

117. Is., 55, 12.

118. Is., 14, 9 (după Septuaginta ; a se vedea ediția sinodală din 1914).

119. Is., 14 10.

fi bucurat de mare și strălucitoare slavă înaintea lui Dumnezeu, din clipa în care s-a lăsat înfrînt din lașitate sau din cauza suferințelor, va auzi și acela cuvintele aruncate în fața lui Satan de către Însuși Dumnezeu : «În iad s-a pogorît mărirea ta, multa ta veselie. Sub tine se va așterne putrejună și viermii vor fi acoperemîntul tău»<sup>120</sup>. Și chiar dacă cineva va fi strălucit în biserici, arătîndu-se întocmai ca «luceafărul de dimineață» prin strălucirea faptelor sale bune înaintea oamenilor, dar după aceea, cînd a dat lupta cea mare, și-a pierdut mărirea unui asemenea tron, el va auzi : «Cum a căzut din cer luceafărul cel ce răsare dimineața ! Zdrobitu-s-a de pămînt»<sup>121</sup>.

Aceleași cuvinte se vor spune și celui care se va asemăna, prin tăgăduire, diavolului : «Lepădat vei fi în munți, ca un mort urît, cu mulți morți tăiați de sabie, care se pogoară în iad, după cum nici haina stropită cu sînge nu mai este curată»<sup>122</sup>. Căci cum va mai fi curat cel pîngărit cu sîngele și nelegiuirea ticăloasă a lepădării și minjit cu un asemenea păcat ?

Și acum să arătăm și ce am înțeles din cuvintele : «Cel care iubește pe fiul său sau pe fiica sa mai mult decît pe Mine nu este vrednic de Mine».<sup>123</sup> Să avem grijă să nu se iște în noi îndoiala dacă trebuie să tăgăduim sau să dăm mărturie ; ca să nu ni se spună și nouă cuvîntul lui Ilie : «Pînă cînd veți șchiopăta de amîndouă picioarele ? Dacă Domnul este Dumnezeu, urmați Lui !»<sup>124</sup>.

#### CAPITOLUL XIX

S-ar putea să fim ocăriți de vecini și să fim luați în rîs de unii din cei care ne înconjoară și clatină din cap după noi ca după niște nebuni<sup>125</sup>. Dar cînd ni se vor întîmpla acestea, să zicem către Dumnezeu : «Pusu-ne-ai pe noi ocară vecinilor noștri, batjocură și rîs, celor dimprejurul nostru ; pusu-ne-ai pe noi pildă către neamuri, clătire de cap între popoare. Toată ziua înfruntarea mea înaintea mea este și rușinea obrazului meu m-a acoperit de către glasul celui ce ocărăște și clevește, de către fața vrăjmașului și prigonitorului»<sup>126</sup>.

120. Is., 14, 11.

121. Cu toate că după context e vorba de regii Babilonului, totuși atît Origen, cît și părinții din veacurile următoare văd în acest pasaj al proorocului Isaia istoricită căderea lui Lucifer, a diavolului.

122. Is., 14, 19—20. În Septuaginta ριψήσῃ — vei fi aruncat sau lepădat din morimînt, ceea ce pentru antici era semnul extremei pedepse.

123. Mt., 10, 37.

124. III Regi, 18, 21.

125. Ps., 21, 7 ; Mt., 27, 39.

126. Ps., 43, 15—18.

În schimb, ferice de cel care, atunci cînd i se vor întîmpla toate acestea, luînd asupra sa vorbirea fățișă a profetului, va zice lui Dumnezeu: «Acestea toate au venit peste noi, dar noi nu Te-am uitat și nu am călcat legămîntul Tău; și nu s-a dat înapoi inima noastră»<sup>127</sup>.

## CAPITOLUL XX

Să ne amintim cîtă vreme mai sîntem încă în această viață, și ne gîndim la căile din afară ale vieții, să spunem lui Dumnezeu acestea: «Abătut-ai, Doamne, cărările noastre, de la calea Ta»<sup>128</sup>. Acum însă este vremea să ne aducem aminte că tărîmul pe care ne aflăm în umilire este un tărîm al durerilor sufletești, pentru care, rugîndu-ne, să spunem: «că ne-ai smerit pe noi în locul dosădirii și ne-a acoperit pe noi umbra morții»<sup>129</sup>. Cu încredere să spunem și aceasta: «De am fi uitat numele Dumnezeului nostru și am fi întins mîinile noastre spre dumnezeu străin, oare Dumnezeu nu ar fi cercetat acestea?»<sup>130</sup>.

## CAPITOLUL XXI

Să ne luptăm, dar, spre a lua asupra noastră cu desăvîrșire nu numai martiriul în fața lumii, ci și pe acela din taină, ca să spunem și noi cu glas mare, ca Apostolul: «Lauda noastră aceasta este: mărturia conștiinței noastre că am umblat, în lume, în sfințenie și în curăție dumnezeiască»<sup>131</sup>.

Să adăugăm la cuvîntul Apostolului și pe cel al Proorocului: «El însuși cunoaște ascunzîșurile inimii» noastre. Iar dacă ni se întîmplă să fim duși spre moarte, atunci să rostim înaintea lui Dumnezeu ceea ce se spune numai de către martiri: «pentru Tine sîntem uciși toată ziua, socotiți am fost ca niște oi de junghiere»<sup>132</sup>.

Iar dacă vreodată, izvorită din cugetarea «cărnii»,<sup>133</sup> se va năpusti peste noi frica de judecătorii care ne amenință cu moartea, să le spunem atunci cuvîntul din Pilde: «Fiule, cinstește-L pe Domnul și te vei întări și, afară de Dînsul, nu te teme de altul»<sup>134</sup>.

127. Ps., 43, 19 (după Septuaginta, cf. ediția sinodală 1914).

128. Ps., 43, 20.

129. Ps., 43, 21.

130. Ps., 43, 22.

131. II Cor., 1, 12.

132. Ps., 43, 24. Pe bună dreptate se cuprind în acest psalm și proorocirea viitoarelor persecuții, de care vorbește Pavel (Rom., 8, 36). Cf. Kohlhofer, *op. cit.*, p. 283.

133. Rom., 8, 6.

134. Pilde, 7, 2 (ediția sinodală din 1914).



## CAPITOLUL XXII

Dar iată, în privința noastră, și alte sfaturi folositoare. Solomon spune în *Ecleziast*: «Și am fericit pe cei ce au murit în vremi străvechi, mai mult decât pe cei vii, care sînt pînă acum în viață»<sup>135</sup>. Și care din cei morți ar putea fi lăudat cu atît de bune temeiuri, decât cel care a primit moartea de bună voie pentru credință? Așa a fost Eleazar, care, «primind moartea cea de cinste mai vîrtos decât viața cea de uriciune, de bună voie s-a dus la munci»<sup>136</sup> și care, «gînd bun luînd, și vrednic de cei nouăzeci de ani ai lui și de adîncile bătrîneți și de cinstitele cărunteți pe care și le agonisise și de creșterea cea foarte bună din pruncie și mai vîrtos de rînduiala legii celei sfinte, pusă de Dumnezeu»<sup>137</sup>, a spus că «nu se cuvine vîrstei noastre o fățarnicie, ca mulți din cei tineri să socotească cum că Eleazar, cel de nouăzeci de ani, a trecut la obiceiurile celor din alt neam. Și din pricina prefăcătoriei mele, pentru această puțină și scurtă vreme ei să se amăgească prin mine, și uriciune și ocară bătrîneților să-mi agonisesc. Căci și dacă în această vreme de acum voi scăpa de răzbunarea de la oameni, din mîinile Atotputernicului, nici viu, nici mort nu voi scăpa. Pentru aceea, bărbătește acum dîndu-mi viața, mă voi arăta vrednic de bătrînețe. Și celor tineri, pildă vitejească le voi lăsa, ca de bună voie și cu bărbăție să moară frumos pentru cinstitele și sfintele legi»<sup>138</sup>. Drept aceea vă doresc ca, atunci cînd veți fi la porțile morții sau mai degrabă ale libertății, cu atît mai mult cu cît veți avea de înfruntat chinuri (căci nici atunci nu trebuie să cădeți în deznădejde fiindcă suferiți prin vrerea puterilor vrăjmașe) să spuneți: «Domnului, Celui Care are sfînta știință<sup>139</sup>, arătat este că, putînd eu să scap de moarte, grele gînduri rabd cu trupul, bătut fiind; dar cu sufletul, bucuros pentru frica Lui, pătimesc toate acestea»<sup>140</sup>. Iată dar, cum s-a sfîrșit Eleazar; iar moartea lui «nu numai tinerilor, ci și întregului popor, a lăsat o pildă de vitejie și pomenire de faptă bună»<sup>141</sup>.

135. *Ecl.*, 4, 2.136. *II Mac.*, 6, 19.137. *II Mac.*, 6, 23.138. *II Mac.*, 6, 24—28.

139. Atotștiința.

140. *II Mac.*, 6, 30.141. *II Mac.*, 6, 31. Lupta eroică a lui Eleazar și a Macabeilor a fost adeseori preamărită în literatura creștină. Amintim pe sfinții Ambrozie (*De Iacob et beata vita*), Grigorie Teologul, Ioan Gură de Aur, Fericitul Augustin. Acesta din urmă afirmă chiar (*De civ. Dei*, I, 18, 36) că datorită eroismului lor ar fi fost primite și cărțile lor în rîndul celor inspirate. Biserica cinstește amintirea lor la 1 august. În secolul V se credea că moaștele Macabeilor s-ar afla în Antiohia; dar Fericitul Ieronim ne informează că ele ar fi fost duse în Medina. H. Delehaye: *Les origines du culte des martyres*, Bruxelles, 1912, p. 233—234 (citată după G. Bardy, *op. cit.*, p. 236—237).

## CAPITOLUL XXIII

Dar și cei șapte frați amintiți în cărțile Macabeilor, pe care Antioh i-a schingiuit «bătându-i cu bice și cu vine»<sup>142</sup> și care au rămas statornici în evlavie, vor putea fi o pildă prea frumoasă de martiriu vitejesc pentru oricine s-ar întreba dacă trebuie să fie mai prejos decât niște tineri care n-au îndurat numai fiecare în parte suferințele lor, ci au arătat tărie neclintită în evlavie chiar atunci când au privit la chinurile fraților lor. Unul dintre ei, după cum l-a numit Scriptura, «purătorul de cuvânt»<sup>143</sup>, a zis tiranului: «Ce vrei să întrebi și să afli? Pentru că mai bucuroși sîntem a muri, decât a călca legile părintești»<sup>144</sup>.

Ce să mai spunem despre cîte au îndurat în tigăile și căldările încinse, în care au fost chinuți, după ce suferiseră fiecare mai întii chinuri felurite? Celui numit «purătorul de cuvânt» i s-a tăiat limba mai întii, apoi i s-a jupuit pielea capului; și a îndurat jupuirea așa cum îndură alții, potrivit legii dumnezeiești, tăierea-împrejur, socotind că și prin aceasta împlinește o poruncă a lui Dumnezeu. Și nefiind de-ajuns acestea, Antioh i-a tăiat mîinile și picioarele «în fața celorlalți frați și a mamei sale»<sup>145</sup>, pedepsindu-i cu această priveriște pe frați și pe mamă și socotind că le va clinti gîndul prin aceste chinuri care păreau atît de înspăimîntătoare. Și văzîndu-se și mai nemulțumit că prin acestea tînărul a ajuns «de nici un folos» în privința trupului, prin cele cu care l-a pedepsit mai întii, Antioh «a poruncit» ca «să-l aducă la foc și să-l frigă de viu» în tigăi și în căldări. Și cum se ridica miros din trupul acestui prea viteaz luptător al credinței, prăjit de cruzimea tiranului, ceilalți «se îndemnau între ei împreună cu mama lor să moară vitejește»<sup>146</sup>, mîngîindu-se cu gîndul că Dumnezeu vede acestea. Le era de-ajuns pentru întărire încredințarea că ochiul lui Dumnezeu veghează asupra celor care îndură. Ci pînă și conducătorul luptătorilor pentru credință îi mîngîia în timp ce se mîngîia pe el însuși, bucurîndu-se, ca să spun așa, de cei ce înfruntau dureri atît de mari. Ce bine ar fi să spunem și noi, dacă am ajuns în astfel de încercări, cuvintele pe care le rosteau și ei între ei: «Domnul Dumnezeu ne privește și ne mîngîie cu adevărat pe noi»!<sup>147</sup>

142. II Mac., 7, 1. Faptele s-au petrecut în anul 166 î.Hr., sub diadohul Antioh al IV-lea Epifanie, al Antiohiei.

143. În original, προήγορος, adică cel mai în vîrstă.

144. II Mac., 7, 2.

145. II Mac., 7, 4.

146. II Mac., 7, 5.

147. II Mac., 7, 6.

## CAPITOLUL XXIV

După ce cel dintâi a fost încercat așa cum se încearcă aurul în topitoare <sup>148</sup>, a fost adus al doilea, «ca să-l batjocorească». Și «jupuindu-i pielea cu păr cu tot», slujitorii cruzimii tiranice l-au îndemnat pe cel chinuit să se pocăiască, întrebându-l dacă nu vrea să guste din carnea jertfită idolilor «înainte de a i se ciopârți toate măduarele trupului?» <sup>149</sup> Întrucît n-a primit să-și schimbe gândul, el a fost dus la chinul următor păstrîndu-și tăria pînă la cea din urmă suflare. Fără să se lase frînt, fără să se dea înapoi în fața acestor cazne, a spus celui nelegiuit: «Nelegiuitule, tu ne scoți din această viață; însă Împăratul lumii, pe noi, cei ce murim pentru legile Lui, iarăși ne va învia cu înviere de viață veșnică» <sup>150</sup>.

## CAPITOLUL XXV

Și al treilea, negîndindu-se deloc la suferințe și disprețuindu-le din iubire pentru Dumnezeu, «cerîndu-i-se limba, îndată a scos-o și mîinile cu îndrăzneală le-a întins», și a zis vitejește: «Din cer le-am dobîndit și pentru legile Lui nu țin seamă de ele, pentru că nădăjduiesc că de la El iarăși le voi dobîndi <sup>151</sup>, așa cum le înapoiază Dumnezeu luptătorilor pentru credința față de El».

Tot așa a fost chinuit și cel de al patrulea îndurîndu-și caznele și spunînd că: «bine este a muta nădejdiile cele de la oameni și a aștepta pe cele de la Dumnezeu, că noi iar vom învia prin El», înviere de care tiranul nu se va bucura, căci el nu va învia «spre viață» <sup>152</sup>, ci spre ocară și rușine veșnică.

Apoi a fost chinuit al cincilea, care privind la Antioh l-a ocărît că deși e pieritor nu și-a pierdut trufia, ci își închipuie că mărimea puterii ar sta într-o tiranie de cîteva zile. Și cu toate că se afla în chinuri, totuși a spus că poporul iudeu n-a fost «părăsit» de Dumnezeu, Cel care va chinui în chip nemaivăzut pe Antioh «și seminția sa». După el, al șaselea, mergînd spre moarte, a spus: «Nu te înșela în zadar! Că noi pentru greșelile noastre le pătimim acestea, ca în suferințe să ne spălăm de păcate, răbdînd de bună voie toate acestea». Și i-a mai zis că nu trebuie să-și închipuie că va rămîne nepedepsit pentru că «face război împotriva lui Dumnezeu» <sup>153</sup>. Căci cel care luptă împotriva celor

148. Int. Sol., 3, 6.

149. II Mac., 7, 7.

150. II Mac., 7, 9.

151. II Mac., 7, 11. Unele din citatele lui Origen sînt formulate liber.

152. II Mac., 7, 14.

153. II Mac., 7, 19.

îndumnezeite de Cuvîntul cel dumnezeiesc <sup>154</sup>, acela luptă împotriva lui Dumnezeu.

#### CAPITOLUL XXVI

În cele din urmă Antioh, prinzîndu-l în mîini și pe cel mai tînăr și fiind sigur că și acesta este frate cu aceia cărora nu le-a păsat nimic de asemenea suferințe și văzînd că are aceeași hotărîre ca și ceilalți, s-a folosit de alte mijloace, socotînd că se va lăsa învins de îndemnuri și de încredințări cu jurămint că-l va face bogat și foarte fericit, dacă «se va lăsa de legea părintească», făgăduind că-l va avea printre prietenii săi și-i va încredința «vrednicii» regești.

Cum nici acum nu și-a atins scopul și cum tînărul nici nu lua a-minte la vorbele atît de străine de hotărîrea sa, regele a chemat pe mama lui și a învățat-o să-l sfătuiască cele ce sînt spre scăpare <sup>155</sup>.

Ea, primind să-și sfătuiască fiul despre cele pe care le voia și înșelîndu-l pe tiran, «a îndreptat» multe vorbe către fiul său despre răbdarea în suferință, așa încît tînărul n-a mai așteptat caznele care veneau asupra lui, ci s-a apucat să-și întărească călăii, zicînd: «De ce mai așteptați și pierdeți vremea? Căci noi ascultăm de legea dată de la Dumnezeu care ne spune: nu trebuie să te supui unei porunci potrivnice cuvintelor dumnezeiești». Ca un rege care-și face cunoscută sentința asupra celor judecați de el, așa l-a osîndit pe tiran, fiîndu-i judecător mai degrabă, decît judecat. Și a spus că, de vreme ce și-a ridicat mîna asupra servitorilor cerului, nu va scăpa de judecata Atotputernicului Dumnezeu, «Cel care vede toate de sus» <sup>156</sup>.

#### CAPITOLUL XXVII

S-o fi văzut atunci pe mama unor astfel de fii, îndurînd «cu tărie, pentru nădejdea pusă în Dumnezeu», suferințele și moartea fiilor ei, căci roua evlaviei și suflarea sfințeniei nu îngăduiau să se aprindă în măruntaiele sale dragostea de mamă, care înflăcărează multe femei, ca un foc din cele mai chinuitoare. După părerea mea, a fost de mare folos pentru scopul urmărit că am scos din Scriptură aceste lucruri și le-am pus aici în față și aceasta, ca să vedem ce putere au împotriva celor mai crunte dureri și a chinurilor celor mai grele, evlavia și iubirea de

154. În genul celor spuse de sfîntul apostol Petru (10, 4): «părtași dumnezeieștii firi», sau cum va spune-o în sec. IV sfîntul Atanasie, în tratatul *Despre întrupare* și în *Epistola către Adelfios*, în celebra lui alocuțiune: «Dumnezeu S-a făcut om, pentru ca pe această nouă cale să ne îndumnezeiască și pe noi».

155. *III Mac.*, 7, 25.

156. *II Mac.*, 7, 30—35.

Dumnezeu fiind neînchipuit mai puternică decât orice iubire. Prin această iubire față de Dumnezeu, slăbiciunea omenească nu se sălășluiește în noi, fiind izgonită ca o străină din întreg sufletul și nici nu mai este în stare să lucreze acolo când se află cineva în stare să spună: «Tăria mea și lauda mea este Domnul»<sup>157</sup> și «Toate le pot întru Cel ce mă în-tărește, Hristos Iisus, Domnul nostru»<sup>158</sup>.

## CAPITOLUL XXVIII

Ce este în fond martiriul și câtă îndrăzneală ne dă față de Dumnezeu, se poate vedea și din cele ce urmează.

Fiind sfântul un om generos și vrînd să răscumpere binefacerile cu care i-a luat-o înainte Dumnezeu, el caută ce echivalent ar putea aduce Domnului pentru toate cîte le-a primit de la El. Și nu găsește nimic pe potrivă binefacerilor, care să poată fi dăruit lui Dumnezeu drept recunoștință, decât moartea de martir.

Căci și în Psalmul 115 stă scris despre această întrebare fără răspuns: «Cu ce voi răsplăti Domnului pentru toate cîte mi-a dat mie?»<sup>159</sup> Și răspunsul, dat celui care se întreabă ce va da Domnului pentru toate pe care le-a primit, sună astfel: «Paharul mîntuirii voi lua și numele Domnului voi chema»<sup>160</sup>. «Paharul mîntuirii» se numește de obicei martiriul, după cum găsim în Evanghelie<sup>161</sup>.

Cînd rîvneau mai multă cinste cei care voiau să fie așezați «de-a dreapta» și «de-a stînga» lui Iisus în Împărăția Sa, le-a spus Domnul: «Puteți bea paharul pe care Eu îl voi bea?»<sup>162</sup>, prin «pahar» înțelegînd martiriul, după cum apare lămurit și din «Părinte, de este cu putință, treacă de la Mine paharul acesta, însă nu precum voiesc Eu, ci precum voiești Tu»<sup>163</sup>.

Mai învățăm și că cel care bea acel pahar pe care l-a băut Iisus va ședea și va împărăți și va judeca împreună cu Împăratul împăraților<sup>164</sup>. Acesta este deci «paharul mîntuirii». Cel care-l va lua va chema

157. Ps. 117, 14.

158. Fil., 4, 13; I Tim., 1, 12.

159. Ps. 115, 3.

160. Ps. 115, 4.

161. Expresia «paharul mîntuirii», în sensul de la Rom., 8, 17 (dacă pătimim împreună cu Hristos), e pusă de Origen în legătură cu ruga Domnului Iisus, din grădina Ghetsimani (Mt., 26, 39), cum se vede din *In Math. Comm. Series*, 92, P.G., 13, 1742—1743.

162. Mt., 20, 22.

163. Mt., 26, 39; Mc., 14, 36.

164. Așa cum i-a cunoscut și vechea tradiție bisericească, martirii nu mai erau judecați, ci erau socotiți ca stînd împreună cu Hristos pe scaunul de judecată. A se vedea și Eusebiu, *Istoria bisericească*, VI, 42, 5.

«numele Domnului»; iar «tot cel ce va chema numele Domnului se va mîntui»<sup>165</sup>.

#### CAPITOLUL XXIX

Dar din cauza acestor vorbe: «Părinte, de este cu putință, treacă de la Mine paharul acesta»<sup>166</sup>, s-ar putea ca cineva, care nu ia aminte la ceea ce voia să spună Scriptura, să poată crede că Mîntuitorul S-ar fi înspăimîntat în fața clipei încercării. Or, dacă El Se va fi înspăimîntat, ar putea spune cineva: atunci cine ar putea fi în orice clipă necîntit? Mai întîi vom căuta să aflăm, de la cei care gîndesc așa ceva despre Mîntuitorul, dacă El era mai prejos decît cel care a spus: «Domnul este luminarea mea și mîntuirea mea, de cine mă voi teme? Domnul este apărătorul vieții mele, de cine mă voi înfricoșa? Cînd se vor apropia de mine cei ce îmi fac rău, ca să mănînce trupul meu, cei ce mă necăjesc și vrăjmași mei, aceia au slăbit și au căzut. De s-ar rîndui împotriva mea oștire, nu se va înfricoșa inima mea, de s-ar ridica împotriva mea război, eu în El nădăjduiesc»<sup>167</sup>.

Poate că ale nimănui altcuiva nu sînt cele spuse aici, prin gura profetului, decît ale Mîntuitorului, Care nu Se teme de nimeni, așa încît datorită luminării de la Tatăl și a mîntuirii de la El, și datorită apărării cu care Îl apără Dumnezeu, El nu Se înspăimîntă de nimic. Inima Lui nu s-a înfricoșat deloc, cînd oastea Satanei Îi era toată așezată împotriva. Și a nădăjduit în Domnul inima Lui, plină cu învățăminte sfinte, în vreme ce războiul Îi sta împotriva.

Nu poate deci spune în același timp unul și același om, pe de o parte, cu sfială: «Tată, dacă este cu putință, treacă de la Mine paharul acesta», iar, de altă parte, același om să spună cu îndrăzneală: «Chiar dacă s-ar ridica împotriva mea oștire, nu se va înfricoșa inima mea»<sup>168</sup>.

Și ca să nu ne scape ceva în acest loc, vei urmări pronumele demonstrativ pe lîngă «pahar», la cei trei evangheliști. Matei a scris că Domnul a spus: «Părinte, de este cu putință, treacă de la Mine paharul acesta»<sup>169</sup>, Luca: «Tată, de voiești, treacă de la Mine paharul acesta»<sup>170</sup>, Marcu: «Avva, Părinte, toate Îți sînt cu putință: depărtează paharul acesta de la Mine»<sup>171</sup>.

165. In, 2, 32.

166. Mt., 26, 39.

167. Ps. 2, 1—6.

168. Același lucru îl afirmă Origen, doar cu mici deosebiri de cuvinte, în *C. Cels.*, II, 24—25; VII, 55 apoi, în ultimele părți ale *Comentarului la Ev. Ioan.* E aici încă o dovadă că, în adîncul conștiinței sale, marele teolog alexandrin nu se îndoia deloc de divinitatea Mîntuitorului.

169. Mt., 26, 39.

170. Lc., 22, 42.

171. Mc., 14, 36.

Vezi dar, dacă ai drept să spui că orice martiriu provocat de orice fel de moarte este numit «pahar»; că El a refuzat nu martiriul în general, întrucît spune: «treacă de la Mine paharul acesta» (altfel ar fi spus: treacă de la Mine paharul), ci numai acest fel de martiriu. Gîndește-te dacă nu cumva Mîntuitorul, avînd în vedere (ca să le numim așa) felurile de pahare și cele ce urmează fiecăruia și pătrunzînd cu prea adîncă Sa înțelepciune deosebirile dintre ele, a refuzat un asemenea fel de moarte, dar în taină a cerut un martiriu mai greu, pentru ca prin acest alt pahar să se plinească o binefacere mai universală și în folosul mai multora.

Aceasta însă nu era încă voința Tatălui, — voință mai înțeleaptă decît vrerea Fiului <sup>172</sup> și care a rînduit lucrurile pe o cale și într-o ordine deosebită de cea văzută de Mîntuitorul.

Fără îndoială, în Psalmi expresia «paharul mîntuirii» însemnează moartea martirilor. De aceea cuvintele «paharul mîntuirii voi lua și numele Domnului voi chema» <sup>173</sup> sînt urmate de «Scumpă este înaintea Domnului moartea sfinților Săi» <sup>174</sup>. Scumpă este deci pentru noi moartea, dacă ne purtăm ca niște sfinți ai lui Dumnezeu și dacă nu sîntem nevrednici, încît să murim, nu de moarte obiștească — să zic așa — și lipsită de evlavie, ci de moarte aleasă, cea pentru creștinism, de dragul evlaviei și al sfințeniei.

#### CAPITOLUL XXX

Să ne amintim de asemenea și de greșelile ce le-am săvîrșit, între altele, și aceea că fără botez n-ar exista iertare de păcate <sup>175</sup>, și iarăși că după legile evanghelice nu putem fi botezați de două ori: cu apă și duh spre iertarea păcatelor, și că în schimb ni se îngăduie botezul martiriului <sup>176</sup>. Căci așa este numit cum se vede clar din faptul că la cu-

172. Desigur numai cu referire la firea omenească a Fiului. În fond, chiar ruga pentru «înălțurarea paharului» venea din partea firii omenești.

173. Ps. 115, 4.

174. Ps. 115, 6.

175. Botezul a fost socotit totdeauna o condiție absolut necesară pentru mîntuire așa cum a spus Mîntuitorul însuși lui Nicodim (In, 3, 5) și cum știm că a practicat Biserica. A se vedea G. Goodspeed, *Index patristicus sive clavis patrum apostolorum operum*, Leipzig, 1907 sub «βάπτισμα». În timpul persecuțiilor botezul singelui sau al martiriului, de care vorbește aici Origen, ținea loc și botezului cu apă atunci cînd era cazul și cînd era dorit cu credință. Așa socoteau Tertulian (*Despre răbdare*, 13, în «P.S.B.», 3, București, 1981, pag. 195, — «al doilea botez»). Mai pe larg H. Windisch: *Taufe u. Sünde im altesten Christentum bis Origenes*, Tübingen 1908. A d'Alès, *De baptismo et confirmatione*, Paris, 1927.

176. S-ar părea că Origen nu ar cunoaște Taina pocăinței din moment ce prezintă aici martiriul ca substitut al ei. În schimb, în alte opere ale sale el se exprimă mai clar. De pildă în tratatul «*Despre rugăciune*», cap. 28 (în «P.S.B.», vol. 7), apoi în «*Despre principii*», I, 3, 7; II, 10, 7 (în acest volum), precum și în alte opere. Desigur, prin martiriu se iartă și păcatele, ca și prin botez. În acest sens martiriul poate fi socotit un substitut al botezului.

vîntul «puteți bea paharul pe care El îl voi bea?» sînt adăugate următoarele: «sau cu botezul cu care Eu Mă botez să vă botezați?»<sup>177</sup>. Iar în altă parte se spune: «Cu un botez Mă voi boteza și cît aștept să se plinească mai curînd!»<sup>178</sup>.

Observă iarăși că botezul martiriului de care a avut parte Mîntuitorul s-a dovedit a fi spre curățirea lumii și că, chiar cînd îl primesc oamenii, el va fi spre vindecarea multora și spre curățirea de păcate<sup>179</sup>. După cum cei din legea lui Moise se așezau în fața altarului crezînd că astfel, prin sîngele «țapilor și taurilor», dobîndesc izbăvirea de păcate pentru evrei<sup>180</sup>, tot așa sufletele celor uciși pentru mărturia lui Iisus nu slujesc în zadar la altarul cel din ceruri, ci dobîndesc iertarea păcatelor pentru cei care se roagă. Și iarăși aflăm că, după cum Marele Preot Iisus Hristos S-a dat pe Sine jertfă, tot așa și preoții care se apropie astfel de Hristos Marele Preot<sup>181</sup> se aduc și pe ei înșiși jertfă; pentru aceea sînt văzuți lîngă altar ca împrejurul casei lor<sup>182</sup>. Dar și printre preoți, numai cei fără prihană aduceau jertfe neprihănite la altar și cinsteau pe Dumnezeu, pe cînd cei care se întinaseră cu păcatele pe care Moise le-a descris în Levitic erau înlăturați de la altar. Așadar, cine altul este preotul neprihănit care aduce jertfe neprihănite, decît acela care dobîndește martiriul și împlinește tot numărul cerut de rînduiala martiriului, acela despre care am vorbit<sup>183</sup> în cele de mai sus?

#### CAPITOLUL XXXI

Să nu ne mirăm, dar, dacă această atît de mare fericire a martirilor, care se caracterizează prin pace adîncă, prin seninătate și prin liniște, trebuie să fie precedată de o vreme socotită mai întunecată și, ca să zicem așa, mai de iarnă. Căci pășind mai întîi pe calea cea îngustă și anevoioasă<sup>184</sup> din vreme de iarnă, va trebui să arate fiecare dintre fericiți cum știe să se cîrmuiască, pentru ca abia după aceea să se ajungă la cele spuse în *Cîntarea Cîntărilor*, miresei, care a străbătut iarna: «Răspunde frățiorul meu și-mi spune: scoală și vino, draga mea,

177. Mc., 10, 39.

178. Lc., 12, 50.

179. Jertfa Mîntuitorului a fost adusă pentru toată lumea, dar nu ca un «depozit prisositor al Bisericii», cum cred teologii apuseni.

180. Evr., 9, 12; 10, 4.

181. Apoc., 6, 9; 20, 4.

182. Ca și în alte lucrări, Origen arată și aici opinia sa despre rolul de mijlocitor al sfinților.

183. Lev., 21, 17. A se vedea și mai sus, cap. XI.

184. Mt., 7, 14. A se reține imaginea «cîrmuirii» printre adversități și greutăți.



buna mea, porumbița mea, că iată, iarna a trecut, ploaia s-a dus, a încetat»<sup>185</sup>. Dar voi să vă amintiți că încă nu puteți auzi cuvintele «iarna a trecut» dacă nu vă veți lupta cu tărie și cu putere cu iarna de acum. Iar după ce se sfârșește iarna și încetează ploaia și se îndepărtează, vor apărea florile : «Răsădiți fiind în casa Domnului, în curțile Dumnezeului nostru vor înflori»<sup>186</sup>.

## CAPITOLUL XXXII

Știm și aceea că, fiind noi hotărâți de Iisus să ne lepădăm de idoli și de credința greșită a închinării la mai mulți zei, cu toate că dușmanul nu mai poate să ne convingă spre idololatrie, totuși el vrea încă să ne silească<sup>187</sup>. Și pentru aceasta își folosește puterea împotriva celor asupra cărora a primit împuternicire și, de bună seamă, îi va face, pe cei încercați, martiri sau închinători la idoli. Și acum spune adesea : «Acestea toate Ți le voi da Ție, dacă vei cădea înaintea mea și mi Te vei închina»<sup>188</sup>. Să avem grijă, deci, ca niciodată să nu fim închinători la idoli și să nu ne supunem demonilor, căci idolii neamurilor sînt demoni<sup>189</sup>. Căci ce altceva înseamnă să părăsești «jugul cel dulce» al lui Hristos și «povara Lui ușoară»<sup>190</sup>, decît să te supui din nou jugului demonilor și să porți povara coplesitoare a păcatului, odată ce ai aflat că «cenușă este inima»<sup>191</sup> celor ce se închină idolilor și că viața lor este mai mică în cinste decît lutul, și după ce ni s-a spus : «Părinții voștri au zidit idoli mincinoși și nici unul dintre ei n-a adus ploaia» ?<sup>192</sup>

## CAPITOLUL XXXIII

Nu numai odată Nabucodonosor a ridicat «chip de aur»<sup>193</sup>, nu numai atunci i-a amenințat pe Anania și Azaria și Misail că-i aruncă în «cuptorul cu foc arzător» dacă nu i se închină<sup>194</sup>, ci și acum ne spune Nabucodonosor aceleași lucruri nouă, adevăraților «peregrini», cum erau numiți evreii<sup>195</sup>. Căci și noi, ca să ne împărtășim din roua cerului care

185. Cînt. Cînt., 2, 10—11.

186. Ps., 91, 13.

187. E vorba de diavol, care aleargă «răcnind» să silească la nelegiuiri

188. Mt., 4, 9.

189. I Par., 16, 26 ; Ps., 95, 5.

190. Mt., 11, 30.

191. Înț. Sol., 15, 10.

192. Ier., 14, 22.

193. Dan., 3, 1 («chip de aur înalt de 60 de coți...»).

194. Dan., 3, 14—15.

195. πατριχοὶ παρεπίδημοι — «străini», «trecători», așa se traducea numele «evreilor», (Eber) «locuitori de dincolo de rîu» (Euftrat). Cf. Fac., 10, 21 ; Evr., 11, 13 ; I Pt., 2, 11.

potolește tot focul din noi și ne răcorește inima, să facem ceea ce au făcut acei sfinți, ca nu cumva să dorească și acum un alt Aman<sup>196</sup> să vă închinați lui, voi, Mardoheii de azi, ci să-i spuneți : «Nu voi pune slava oamenilor deasupra slavei Dumnezeului lui Israel»<sup>197</sup>. Să-l dărimăm și pe Bel prin cuvântul lui Dumnezeu și să omorăm balaurul ca și Daniel, ca apropiindu-ne de gurile leilor<sup>198</sup>, să nu fie cu puțință să suferim ceva ; ci numai cei care au întărit lupta aceasta împotriva noastră vor fi sfîșiați de acei lei care n-au putut să ne înghită.

Să ținem minte că în istorisirea faptelor bune ale lui Iov<sup>199</sup> s-a spus și aceasta : «mi-am dus eu mîna la gură ca s-o sărut ? Și aceasta mi s-ar fi socotit o foarte mare fărădelege», căci poate că anume ni s-a poruncit să ducem mîna la gură și să o sărutăm.

#### CAPITOLUL XXXIV

Și să mai băgăm de seamă că Mîntuitorul n-a profetit despre martiriu în fața mulțimii, ci în fața apostolilor, atunci cînd a zis : «Pe acești doisprezece i-a trimis Iisus poruncindu-le și zicînd : în calea păgînilor să nu mergeți»<sup>200</sup>, iar apoi a adăugat : «Feriți-vă de oameni, căci vă vor da pe mîna sinedriștilor și în sinagogile lor vă vor bate cu biciul. Încă și la dregători și la regi veți fi duși pentru Mine, spre mărturie lor și păgînilor. Iar cînd vă vor da pe voi în mîna lor, să nu vă îngrijiți cum sau ce veți vorbi, căci se va da vouă în ceasul acela ce să vorbiți. Fiindcă nu voi sînteți cei care vorbiți, ci Duhul Tatălui este Cel care vorbește în voi ; și va da frate pe frate la moarte și tată, pe fiu, și se vor scula copiii împotriva părinților și-i vor ucide. Și veți fi urîți de toți pentru numele Meu ; iar cel care va răbda pînă la sfîrșit, acela se va mîntui. Cînd vă urmăresc pe voi în cetatea aceasta, fugiți în cealaltă ; și dacă vă urmăresc în aceasta, fugiți în alta ; amin zic vouă, nu veți sfîrși cetățile lui Israel pînă să vină Fiul Omului»<sup>201</sup>.

Și Luca scrie același lucru : «Iar cînd vă vor duce în sinagogi și la dregători și la stăpîniri, nu vă îngrijiți cum sau ce veți răspunde, sau ce veți zice ; că Sfîntul Duh vă va învăța chiar în ceasul acela ce trebuie să spuneți»<sup>202</sup>. Și apoi : «Puneți deci în inimile voastre să nu gîndiți mai înainte ce veți răspunde, căci Eu vă voi da gură și înțelepciune

196. Est., 3, 1—5. Ruga lui Mardoheu se află numai în textul grec al Septuagintei.

197. Est., 4, 17.

198. Dan., 6, 23.

199. Iov, 31, 27—28. Sărutul era un gest vechi de adorare.

200. Mt., 10, 5.

201. Mt., 10, 17—23.

202. Lc., 12, 11. 12.

căreia nu-i vor putea sta împotriva, nici să-i răspundă toți potrivnicii voștri. Și veți fi dați și de părinți, și de frați și de rudeni și de prieteni și vor ucide dintre voi și veți fi urâți de toți pentru numele Meu. Și păr din capul vostru nu va pieri. Prin răbdarea voastră vă veți mântui sufletele voastre»<sup>203</sup>.

La fel spune și Marcu : «Iar cînd vă vor duce să vă predea, nu vă îngrijiți dinainte ce veți vorbi, ci, ce vi se va da vouă în ceasul acela, aceea să vorbiți, căci nu voi sînteți cei care veți vorbi, ci Duhul Sfînt. Și va da frate pe frate la moarte și tatăl, pe copil, și copiii se vor răzvrăti împotriva părinților și-i vor ucide. Și veți fi urâți de toți, pentru numele Meu. Cel care va răbda pînă la sfîrșit, acela se va mîntui»<sup>204</sup>.

Și vorbele despre martiriu, din Matei, nu sînt spuse altora decît celor doisprezece ; va trebui deci ca și noi să le ascultăm ; ascultîndu-le, vom fi frații apostolilor, care le-au ascultat, și vom fi numărați printre apostoli. Iar cuvintele așa sînt : «Nu vă temeți de cei careucid trupul, iar sufletul nu pot să-l ucidă ; temeți-vă mai curînd de acela care poate și sufletul și trupul să le piardă în gheena»<sup>205</sup>. Și mai departe Domnul ne învață că nimeni nu merge la lupta martiriului fără hotărîrea proniei dumnezeiești, căci se spune : «Au nu se vînd două vrăbii pe un ban ? Și nici una dintre ele nu cade pe pămînt fără știrea Tatălui vostru. La voi însă și perii capului, toți sînt numărați. Așadar, nu vă temeți ; voi sînteți cu mult mai de preț decît păsările. Oricine va mărturisi pentru Mine înaintea oamenilor, mărturisi-voi și Eu pentru el înaintea Tatălui Meu, Care este în ceruri. Iar de cel ce se leapădă de Mine înaintea oamenilor, și Eu Mă voi lepăda de el înaintea Tatălui Meu, Care este în ceruri»<sup>206</sup>.

Cuvintele după Luca au același înțeles : «Acestea vă spun vouă, prietenii Mei, nu vă temeți de cei ceucid trupul și după aceasta n-au ce să vă mai facă. Vă voi arăta însă de cine să vă temeți : Temeți-vă de acela care, după ce a ucis, are putere să arunce în gheenă ; da, vă zic vouă, de acela să vă temeți. Nu se vînd oare cinci vrăbii cu doi bani ? Și nici una dintre ele nu este uitată înaintea lui Dumnezeu. Ci și perii capului vostru, toți sînt numărați. Nu vă temeți, voi sînteți mai de preț decît multe vrăbii. Și zic vouă : Oricine va mărturisi pentru Mine înaintea oamenilor, și Fiul Omului va mărturisi pentru el înaintea îngerilor lui Dumnezeu. Iar cel ce se va lepăda de Mine înaintea oamenilor, lepădat va fi înaintea îngerilor lui Dumnezeu»<sup>207</sup>. Și în alt loc : «Căci cel care se va rușina de Mine și de cuvintele Mele, de acesta și Fiul

203. Lc., 21, 14—19.

204. Mc., 13, 11—13.

205. Mt., 10, 28.

206. Mt., 10, 29—33.

207. Lc., 12, 4—9.

**Omului Se va rușina când va veni întru slava Sa și a Tatălui și a sfinților îngeri»** <sup>208</sup>. Asemănător cu aceasta a scris și Marcu : «Căci de cel ce se va rușina de Mine și de cuvintele Mele, în neamul acesta desfrenat și păcătos, și Fiul Omului Se va rușina de el când va veni în slava Tatălui Său cu sfinții îngeri» <sup>209</sup>.

Cei ce ne nimicescucid doar viața trupului. Or, tocmai de acest lucru ni se vorbește în cuvintele : «Nu vă temeți de cei careucid trupul» <sup>210</sup>, fapt pe care-l spun cu aceleași cuvinte și Matei și Luca. Căci după ceucid trupul, chiar dacă ar vrea, ei nu pot nimici și sufletul, ci după aceasta nimic nu mai au «ce să mai facă». Căci cum ar putea să fie omorât un suflet care a primit viața tocmai prin mărturisirea ce a adus-o ?

Pentru el mărturisește, la rîndu-I, chiar Acela care ne-a îndemnat spre martiriu, cu Fiul Său, în Isaia, unde este scris : «Fiți Mie mărturii și Eu sînt martor — zice Domnul Dumnezeu — Eu și Fiul pe Care L-am ales» <sup>211</sup>.

Și să mai observi și aceea că, nu unor robi ai lui Iisus, ci unor «prietenii» ai Lui, s-a dat această poruncă : «Nu vă temeți de cei careucid trupul și după aceasta n-au ce să mai facă» <sup>212</sup>. Așadar, trebuie să ne temem de «Cel care poate și sufletul și trupul să-l arunce în gheena ; căci acesta singur după ce a omorât are putere să arunce în gheena» <sup>213</sup>. Și îi va arunca pe cei care se tem de ucigătorii trupului și pe cei care nu se tem de cel care poate și sufletul și trupul să-l arunce în gheena și care după ce a ucis are putere să-i arunce în gheena.

Dacă și perii capului cuiva «sînt numărați» <sup>214</sup> și, în primul rînd, desigur, ai celor care sînt chinuiți pentru Iisus, atunci vom mărturisi pe Fiul lui Dumnezeu în fața celor ce sînt oameni, iar nu dumnezei, pentru ca Acela pentru care vom da mărturie să ne răspundă, mărturisind despre noi în fața lui Dumnezeu și Tatăl Său și mărturisind în ceruri pe cel care L-a mărturisit pe El pe pămînt.

#### CAPITOLUL XXXV

Gîndindu-se la aceste lucruri, cine ar spune la rîndul lui cuvîntul Apostolului : «Socotesc că pătimirile vremii de acum nu sînt vrednice de mărirea care ni se va descoperi?» <sup>215</sup> Căci cum să nu fie mărturisi-

208. Lc., 9, 26.

209. Mc., 8, 38.

210. Mt., 10, 28 ; Lc., 12, 4.

211. Is., 43, 10.

212. Lc., 12, 4.

213. Mt., 10, 28.

214. Mt., 10, 30.

215. Rom., 8, 18.

rea înaintea Tatălui cu mult mai mare decît mărturisirea înaintea oamenilor? Cum să nu fie pusă mărturia din ceruri, a Aceluia despre care s-a dat mărturie, cu mult deasupra mărturisirii de pe pămînt, prin care martirii mărturisesc pe Fiul lui Dumnezeu? Iar dacă se gîndește cineva să se lepede înaintea oamenilor, acela să-și aducă aminte din nou de Cel care a spus în chip nemincinos: «Și Eu Mă voi lepăda de el înaintea Tatălui Meu, Care este în ceruri»<sup>216</sup>. Pentru că Matei a scris: «Mărturisi-voi și Eu pentru el înaintea Tatălui Meu, Care este în ceruri»<sup>217</sup>, iar Luca: «și Fiul Omului va mărturisi pentru el înaintea îngerilor lui Dumnezeu»<sup>218</sup>, de aceea mă întreb dacă Cel «întîi născut» decît toată făptura»<sup>219</sup>, «chipul lui Dumnezeu Cel nevăzut», nu va mărturisi cîndva înaintea Tatălui din ceruri pentru cel care și el a mărturisit pentru Dînsul, dacă Cel care este «din sămînța lui David după trup»<sup>220</sup>, prin urmare «Fiul Omului», cel născut din femeie, adică din firea omenească (de aici și numele de Fiu al Omului, ceea ce înseamnă omul din persoana lui Iisus) nu va mărturisi și El pentru martorii Lui, «în fața îngerilor lui Dumnezeu»? La fel trebuie spus și despre cei care s-au lepădat.

Dar se cade să mai avem în vedere și faptul că cel care mărturisește pe Fiul «înaintea oamenilor» face cunoscut, pe cît îi stă în putință, atît creștinismul, cît și pe Tatăl acestui creștinism, pentru care mărturisește. Iar cel care este mărturisit de «Cel mai întîi născut decît toată făptura» și «Fiul Omului» este înfățișat Tatălui din ceruri și îngerilor lui Dumnezeu, prin mărturisirea Fiului lui Dumnezeu și a Fiului Omului. Și dacă «nu cel care se laudă singur este dovedit bun, ci acela pe care Domnul îl laudă»<sup>221</sup>, cum să nu fie socotit bun cel care este socotit vrednic să fie înfățișat înaintea Tatălui din ceruri și îngerilor lui Dumnezeu? Iar dacă sînt socotiți buni și cei asemenea lui, pe care Domnul i-a încercat «ca aurul în topitoare»,<sup>222</sup> prin chinuri și încercări, aruncîndu-i «în văpaia focului», atunci ce trebuie să spunem despre cei care, încercați în focul ispitelor, s-au lepădat de El, cei pe care îi va lepăda ca nevrednici Cel care Se leapădă de cel vrednic de lepădat înaintea Tatălui din ceruri și în fața îngerilor lui Dumnezeu? <sup>223</sup>.

216. Mt., 10, 33.

217. Mt., 10, 32.

218. Lc., 12, 8.

219. Col., 1, 15.

220. Rom., 1, 3.

221. II Cor., 10, 18.

222. Int. Sol., 3, 6.

223. Lc., 12, 9.

## CAPITOLUL XXXVI

Și este nevoie să luptăm nu numai ca să nu ne lepădăm, ci și pentru ca să nu ne rușinăm defel când potrivnicii lui Dumnezeu socotesc că suferim lucruri vrednice de rușine. Ba mai mult, dacă tu, cel odinioară slăvit și bine primit de atât de multe cetăți<sup>224</sup>, ești purtat acum, ducând crucea lui Hristos și urmându-I, când Acesta te duce în fața judecătorilor și a regilor, ca, mergînd El însuși împreună cu tine, să-ți dea și ție, prea cucernice Ambrozie, gură și înțelepciune<sup>225</sup> și ție Proctoete — care lupți alături de el — și celor care, mărturisind împreună cu voi «plinesc lipsurile patimilor lui Hristos»<sup>226</sup>, să fie Hristos împreună cu voi, însoțindu-vă pînă în raiul lui Dumnezeu<sup>227</sup> și să străbateți printre «heruvimi, iar sabia lor de flacără vilviitoare să vă păzească drumul spre pomul vieții»<sup>228</sup>, căci și ei și sabia<sup>229</sup>, dacă păzesc «drumul spre pomul vieții»<sup>230</sup>, îl păzesc ca nici un nevrednic să nu treacă de ea, mergînd spre pomul vieții. Căci sabia de foc va opri pe cei care «au zidit pe temelia odată pusă, care este Iisus Hristos», «lemn sau fîn sau trestie»<sup>231</sup>, precum va opri și pomul cel atât de ușor de aprins și care — ca să zic așa — arde cel mai repede, cel al lepădării. Dimpotrivă, heruvimii vor primi pe cei care nu sînt învinși de sabia de foc, pentru că ei n-au zidit nimic pentru ea, și, luîndu-i, îi vor însoți spre «pomul vieții» și spre toate cele ce «le-a sădit Dumnezeu la răsărit și le-a făcut să răsară din pămînt»<sup>232</sup>. Avîndu-L voi pe Iisus însoțitor de drum, spre rai, disprețuiți șarpele cel învins și strivit<sup>233</sup> sub picioarele lui Iisus și, datorită Lui, și sub ale voastre, pentru că El v-a «dat putere să călcați peste șerpi și peste scorpii și peste toată puterea vrăjmașului, pentru ca nimic să nu vă vatăme»<sup>234</sup>.

224. De unde reiese că Ambrozie, sprijinitorul lui Origen, era un personaj deosebit de marcant, ceea ce se confirmă nu numai de cunoștințele din «atît de multe cetăți», ci și de decretul împăratului Maximin Tracul care hotărăște «a da morții numai pe căpeteniile Bisericii, răspunzătoare de învățămîntul Evangheliei», cum ne informează Eusebiu, *Istoria bisericească*, VI, 28, 1.

225. Lc., 21, 15.

226. Col., 1, 24.

227. Lc., 23, 43.

228. Fac., 3, 24.

229. Heruvimii și sabia de foc.

230. *De principiis*, II, 11, 6.

231. I Cor., 3, 11—12.

232. Fac., 2, 9.

233. Rom., 16, 20.

234. Lc., 10, 19.

## CAPITOLUL XXXVII

Nu trebuie, dar, nici să vă lepădați de Fiul lui Dumnezeu, nici să vă rușinați de El sau de slugile Lui, sau de cuvintele Lui, ci trebuie să-I ascultați cuvintele acestea: «Iar de cel ce se va lepăda de Mine înaintea oamenilor și Eu Mă voi lepăda de el înaintea Tatălui Meu, Care este în ceruri»<sup>235</sup> și «de cel ce se va rușina de Mine și de cuvintele Mele, de acesta și Fiul Omului Se va rușina când va veni întru slava Sa și a Tatălui și a sfinților îngeri»<sup>236</sup> și «de cel ce se va rușina de Mine și de cuvintele Mele, în neamul acesta desfrinat și păcătos, și Fiul Omului Se va rușina de el, când va veni întru slava Tatălui Său cu sfinții îngeri»<sup>237</sup>.

Cîndva și Iisus «a suferit crucea și n-a ținut seama de ocară ei»<sup>238</sup> și de aceea «stă de-a dreapta lui Dumnezeu»<sup>239</sup>; de aceea, și cei care-L urmează pe El, disprețuind ocară, vor sta cu El la masă și vor domni în ceruri împreună cu Cel ce a venit să «arunce pace, dar nu pe pămînt», ci în sufletul ucenicilor Săi și «să arunce sabie pe pămînt»<sup>240</sup>. Și pentru că «cuvîntul lui Dumnezeu este viu și lucrător și mai ascuțit decît orice sabie cu două tășuri și pătrunde pînă la despărțitura sufletului și duhului, dintre încheieturi și măduvă, și destoinic este să judece simțurile și cugetările inimii»<sup>241</sup>, El este cel care, îndeosebi acum, dă răsplată pentru sufletele noastre o astfel de pace «care covîrșește toată mintea»<sup>242</sup> și pe care numai El a putut-o da apostolilor Săi<sup>243</sup>; dar în același timp a aruncat și sabia între chipul pămîntesc și cel ceresc al omului<sup>244</sup>, pentru ca, luînd asupra-Și în timpul de față chipul nostru cel ceresc, să ne facă în cele din urmă și pe noi vrednici de a nu mai rămîne mereu în dezbinare, ci să ne facă cu totul cerești. Și nu numai sabie a venit să arunce «pe pămînt»<sup>245</sup>, ci și foc, despre care spune: «cît aș vrea să fie acum aprins!»<sup>246</sup>. Să se aprindă deci acest foc și în voi și să ardă tot cugetul pămîntesc și iubitor de trup! Și cu dorința botezului<sup>247</sup>, de care Iisus a fost mînat pînă să se împlinească<sup>248</sup>, să vă botezați și voi acum cu toată rîvna.

235. Mt., 10, 33.

236. Lc., 9, 26,

237. Mc., 8, 38.

238. Evr., 12, 2.

239. Lc., 23, 33.

240. Mt., 8, 38.

241. Evr., 4, 12.

242. Fil., 4, 7.

243. In., 14, 27.

244. I Cor., 15, 49.

245. Mt., 10, 34.

246. Lc., 12, 49.

247. Se subînțelege botezul martiriului.

248. Lc., 12, 50.

Și tu (Ambrozie) care ai și femeie și copii și frați și surori <sup>249</sup>, să-ți aduci aminte că «dacă vine cineva la Mine și nu urăște pe tatăl său și pe mama și pe femeie și pe copii și pe frați și pe surori, acela nu poate fi ucenicul Meu» <sup>250</sup>. Dar amintiți-vă amîndoi cuvîntul Scripturii : dacă cineva vine la Mine și nu urăște — pe lingă acestea de mai înainte — «chiar și viața sa însăși, nu poate fi ucenicul Meu» <sup>251</sup>. Deci astfel să vă urîți sufletul vostru, încît prin ură să-l păziți pentru viața de veci ; căci «cel ce-și urăște viața în lumea aceasta — spune Domnul — o va păstra pentru viața cea veșnică» <sup>252</sup>.

Disprețuiți-vă, așadar, viața, pentru viața cea veșnică, încredințați fiind că Iisus ne învață să o urîm cu o ură frumoasă și binefăcătoare. După cum deci, trebuie să ne urîm sufletul pentru a-l păstra spre viața veșnică, tot așa trebuie să fim nepăsători și față de femeie, de copii, de frați și de surori. Disprețuiește, dar, ce ai , ca să fii folositor celor urîți, primind chiar pentru această ură puterea de a le face bine, devenind prietenul lui Dumnezeu.

#### CAPITOLUL XXXVIII

În același timp să-ți aduci aminte și de cel care se ruga în duh pentru copiii martirilor, părăsiți din iubire față de Dumnezeu, atunci cînd zicea : «păzește pe fiii celor omorîți» <sup>253</sup>, numai să știi că «nu copiii trupului sînt copiii lui Dumnezeu» <sup>254</sup> și că, așa cum se spune celor din seminția lui Avraam : «știi că sînteți din seminția lui Avraam» <sup>255</sup>, dar «dacă ați fi fiii lui Avraam, ați face faptele lui Avraam» <sup>256</sup>, la fel se va spune și copiilor tăi : știi că sînteți din sămînța lui Ambrozie, iar dacă sînteți fiii lui Ambrozie, faceți faptele lui Ambrozie. Și poate că le vor și face, fiindu-le tu de mai mare folos printr-o astfel de lucrare, decît dacă ai rămîne lingă ei. Căci atunci îi vei și iubi mai cugetat și te vei și ruga pentru ei cu mai multă înțelepciune, dacă vei afla că sînt fiii tăi și nu numai sămînța ta. Acum, dar, să ai pe buze cuvintele : «Cel care-și iubește fiul sau fiica mai mult decît pe Mine nu este vrednic de Mine» <sup>257</sup> și «Cine ține la viața lui o va pierde, iar cel ce-și pierde viața pentru Mine o va găsi» <sup>258</sup>.

249. Se adresează lui Ambrozie.

250. Lc., 14, 26.

251. Lc., 14, 26.

252. In, 12, 25.

253. Ps. 78, 11.

254. Rom., 9, 8.

255. In, 8, 37.

256. In, 8, 39.

257. Mt., 10, 37.

258. Mt., 10, 39.



## CAPITOLUL XXXIX

Prin dorul după martiriu faceți loc, așadar, «Duhului Tatălui vostru», Care vorbește celor ce au căzut prinși pentru credință<sup>259</sup>. Iar dacă vedeți că sînteți dușmăniți și urîți și sînteți socotiți nelegiuți, atunci aduceți-vă aminte de cuvintele: «Pentru aceasta vă urăște lumea, pentru că nu sînteți din lumea aceasta, căci dacă ați fi din lume, lumea ar iubi ce este al său»<sup>260</sup>. După ce ați răbdat multe ocări pentru Hristos, și multe primejdii, de cînd ați venit la credință, stăruțiți mai departe în răbdare pînă la capăt, bine știind că «cel care va răbda pînă la sfîrșit, acela se va mîntui»<sup>261</sup>. Și să știți că, după cuvîntul lui Petru, «vă veți bucura măcar că ar trebui să fiți triști, încercați fiind de multe feluri de ispite pentru puțină vreme, pentru ca lămurirea credinței voastre, cea cu mult mai scumpă decît aurul cel pieritor, dar lămurit prin foc, să vă fie spre laudă, spre mărire și spre cinste la arătarea lui Iisus Hristos»<sup>262</sup>.

Dar cuvîntul «triști» înțelegeți-l ca îndurînd dureri<sup>263</sup>, după cum e limpede și din «întru întristare vei naște prunci»<sup>264</sup>, cînd de fapt nu în întristare naște femeia, ci în trudă, în dureri.

Dacă e folositor deci pentru ucenicii lui Hristos cuvîntul: «Nu iubiți lumea, nici cele ce sînt în lume. Dacă iubește cineva lumea, iubirea Tatălui nu este întru el; pentru că tot ce este în lume, adică pofta trupului și pofta ochilor și trufia vieții, nu sînt de la Tatăl, ci sînt din lume», iar întrucît «lumea trece și la fel și pofta ei»<sup>265</sup>, atunci să nu iubiți cele ce trec, ci, împlinind voia lui Dumnezeu, faceți-vă vrednici să fiți una cu Fiul și cu Tatăl și cu Duhul Sfînt, după cum S-a rugat Mîntuitorul spunînd: «Ca toți să fie una, după cum Tu, Părinte, întru Mine și Eu, întru Tine, așa și aceștia în Noi să fie una»<sup>266</sup>. În definitiv, cîte zile poate cîștiga oare cel care «iubește lumea» sau «cele ce sînt din lume»<sup>267</sup>, iar sufletul și-l păgubește ori și-l pierde<sup>268</sup> și poartă o conștiință îngreuiată de o «sarcină grea»<sup>269</sup> și de căderea lepădării? Să ne aducem aminte fiecare de cîte ori am fost în primejdie de a muri de moarte obștească și să ne întrebăm dacă nu

259. Mt., 10, 20.

260. In, 15, 18—19.

261. Mt., 10, 22; 24, 13.

262. I Pt., 1, 6—7.

263. În martiriu.

264. Fac., 3, 10; In, 16, 21.

265. I In, 2, 15—17.

266. In, 17, 21.

267. I In, 2, 15.

268. Mt., 10, 36; 16, 25; Mc., 8, 35; Lc., 9, 24.

269. Ps. 37, 4.

cumva pentru aceasta am fost ocrotiți, pentru ca, botezați fiind în singele nostru și spălați de orice greșeală, să ne petrecem timpul lângă altarul cel din ceruri, alături de cei cu care am luptat împreună<sup>270</sup>.

#### CAPITOLUL XL

Iar dacă cineva, biruit de marea dragoste de viață sau de slăbiciunea în fața chinurilor sau de cuvintele cu înfățișare vrednică de crezare ale celor ce ne îndeamnă către ce e mai rău, s-a lepădat de singurul Dumnezeu și de Hristosul Său și a făcut mărturisire de credință în diavoli și «în soartă», să știe un astfel de om, care «întinde masă diavolilor» și umple «paharul sortii»<sup>271</sup> că, părăsindu-L pe Dumnezeu și uitând de muntele cel sfânt al Său, stau asupra lui ocările pe care Isaia le-a scris astfel: «Și voi cei ce ați părăsit pe Domnul, care ați uitat de muntele Meu cel sfânt, care întindeți masă pentru demon și umpleți o cupă pentru soartă, pe toți vă voi da în ascuțișul sabiei și junghierii vă veți pleca, pentru că am strigat către voi și nu Mi-ați răspuns, am grăit și nu M-ați auzit, ci ați făcut cele rele în ochii Mei și ceea ce nu am binevoit ați ales. Pentru aceasta, așa zice Domnul Dumnezeu: Iată slugile Mele vor mânca și vouă vă va fi foame, iată slugile Mele vor bea și voi veți fi însetați, iată slugile Mele se vor bucura, iar voi veți fi înfrunțați. Iată slugile Mele vor sălta de veselie, iar voi veți striga de întristată ce vă va fi inima și veți urla de frânt ce vă va fi sufletul. Și veți lăsa numele Meu aleșilor Mei spre jurământ, iar pe voi vă va pierde Domnul»<sup>272</sup>. Dar și dacă, înțelegând care este «masa Domnului», am vrea să luăm parte la ea, să nu uităm ce spune Scriptura: «nu puteți să vă împărtășiți din masa Domnului și din masa demonilor»<sup>273</sup>. Dar dacă vă gândiți la înțelesul cuvintelor: «nu voi mai bea de acum din acest rod al viței, până în ziua aceea când îl voi bea cu voi, nou, în împărăția Tatălui Meu», voim să fim aflați cu cei care-l beau împreună cu Iisus, să luăm aminte că «nu puteți bea paharul Domnului și paharul demonilor».

Și cine, auzindu-l pe Ioan, «Fiul tunetului»<sup>274</sup>, spunând: «Oricine tăgăduiește pe Tatăl tăgăduiește și pe Fiul, și tot cel ce tăgăduiește pe Fiul nu-L are nici pe Tatăl; cine mărturisește pe Fiul are și pe Tatăl»<sup>275</sup>, nu se va teme ca, spunând că nu este creștin, să se lepede

270. Apoc., 6, 9.

271. Is., 65, 11; Pilde, 9, 2. Cei vechi înțelegeau prin «demoni» duhurile intermediare, dintre oameni și zei. Scriitorii bisericești, inclusiv Origen, înțeleg pe diavol.

272. Is., 61, 11—15.

273. I Cor., 10, 21.

274. Mc., 3, 17.

275. I In, 2, 23.

de Fiul, de vreme ce, lepădându-se de El, nu-L mai are nici pe Tatăl? Sau cine nu se va strădui să dea mărturie că este creștin, prin fapte și cuvinte <sup>276</sup>, ca să-L aibă și pe Tatăl? Căci cei care dau mărturie Îl au pe Tatăl.

## CAPITOLUL XLI

Or, dacă am «trecut de la moarte la viață» <sup>277</sup>, trecînd de la necredință la credință, să nu ne mirăm dacă ne urăște lumea. Căci nimeni care n-a trecut «de la moarte la viață», ci a rămas întru moarte, nu poate iubi pe cei care sînt trecuți din lăcașul întunecos al morții, ca să-l numesc astfel, în zidirea împlinită din pietre vii, a luminii vieții. Și dacă Iisus «Și-a pus sufletul Său pentru noi» <sup>278</sup>, atunci și noi să-l punem, dar fără să mai zicem că-l punem pentru El, ci pentru noi înșine, adică pentru toți cei care se vor zidi întru martiriul nostru. A sosit pentru noi, creștinii, ceasul să ne preamărim după cum s-a zis: «Și nu numai atît, ci ne lăudăm și în suferințe, bine știind că suferința aduce răbdare, și răbdarea, încercare, și încercarea, nădejde, iar nădejdea nu rușinează», numai să fie revărsată în inimile noastre de către Duhul Sfînt iubirea lui Dumnezeu <sup>279</sup>. Să spună Pavel «dacă, după oameni, m-am luptat cu fiarele în Efes...»; iar noi, am fost dați pieirii în Germania după oameni <sup>280</sup>.

## CAPITOLUL XLII

Dacă «în măsura în care prisosesc pătimirile lui Hristos», în aceea «prisosește prin Hristos și mîngîierea noastră», atunci să primim din toată inima pătimirile lui Hristos și să prisosească și în noi dacă tindem spre prisosința mîngîierii cu care toți «cei ce plîng vor fi mîngîiați» <sup>281</sup>, deși poate că nu toți la fel. Căci dacă mîngîierea ar fi aceeași pentru toți, nu s-ar fi scris: «în ce măsură prisosesc pătimirile lui Hristos întru noi», așa «prisosește prin Hristos și mîngîierea noastră» <sup>282</sup>.

Cei care iau parte la suferințe, după măsura suferințelor la care sînt părtași pentru Hristos vor fi părtași și la mîngîiere; lucru pe care

276. Origen puneă preț mai mult pe fapte decît pe cuvînte. A se vedea scrisoarea lui către Grigorie, în «*Filocalie*», XIII, în «P.S.B.» 7. De altfel acest profil se degajează și din descrierea lui Eusebiu, *Istoria*, VI, 3.

277. In, 5, 24.

278. I In, 3, 16.

279. Rom., 5, 3—5.

280. I Cor., 15, 32. Credem că prin «fiarele» din Efes trebuie a înțelege cursele întinse de invidia iudeilor (Fapte, 20, 19). E posibil ca împăratul Maximin Tracul, la data cînd scria Origen această *Exortajie*, să fi fost în Germania.

281. Mt., 5, 4.

282. II Cor., 1, 5.

aflați-l și de la cel care cu deplină încredere spune acestea : «căci știm că precum veți fi părtași la suferințe, la fel și la mîngiere»<sup>283</sup>.

Dumnezeu spune prin prooroc : «În vremea plăcută Te-am ascultat pe Tine și în ziua mîntuirii Ți-am ajutat»<sup>284</sup>. Dar ce altă vreme este atît de potrivită, dacă nu aceea cînd, din cauza credinței noastre în Hristos, sîntem duși cu alai în lume de către paznici și sîntem alungați — mai degrabă ca biruitori decît ca învinși ? Căci martirii întru Hristos trec, atunci cînd sînt împreună cu El, chiar și înaintea Începătoriilor și a Puterilor, devenind biruitori împreună cu El și fiind părtași la patimile Lui și la isprăvile vitejești ale patimilor Lui, prin care se află și mai presus decît «începătoriile» și decît «puterile diavolești»<sup>285</sup>, pe care în scurtă vreme le veți vedea biruite și făcute de ocară. Și care alta este ziua mîntuirii, decît ziua unei astfel de plecări ale noastre de aici ? Ci vă rog : «nimănuși întru nimic» să nu dați «priej de poticnire»<sup>286</sup>, ca să nu se smintească din pricina voastră preoțimea sau diaconimea, ci întru toate, înfățișîndu-vă ca diaconi ai lui Dumnezeu întru răbdare îndelungată spunînd : «Iar acum cine e răbdarea mea ? Oare nu Domnul ?». «În necazuri», fiind încredințați că multe sînt necazurile dreptilor<sup>287</sup>; «în nevoi», ca să cerem pentru noi fericirea ca o necesitate, «în strîmtorări», ca, părtași fără încetare «pe calea strîmtă și îngustă», să ajungem la viață. Și, dacă e nevoie, să facem această dovadă și «în bătaii, în temnițe, în tulburări, în osteneli, în privegheri, în posturi»<sup>288</sup>, căci iată-L pe Domnul, și răsplata Lui e în mîna Lui «ca s-o dea fiecăruia după cum îi sînt faptele»<sup>289</sup>.

#### CAPITOLUL XLIII

Acum să arătăm că am dorit cunoașterea prin fapte potrivite cunoașterii. Să se arate, dar, în noi curăție deplină, ferită de orice fel de pîngărire de păcat. Ca niște fii ai Îndelung-răbdătorului Dumnezeu și fii ai Îndelung-răbdătorului Hristos să ne arătăm îndelunga-răbdare în toate cele ce se întîmplă ; căci «cel încet la minie e bogat în înțelepciune, iar cel ce se minie degrabă, își dă pe față nebunia»<sup>290</sup>. Dacă

283. II Cor., 1, 7.

284. Is., 49, 8 (ediția sinodală din 1914).

285. În felul descris de Pavel în Ef., 6, 12.

286. II Cor., 6, 3—4.

287. Ps. 33, 11. Cei doi mucenici, Ambrozie și Protocet, erau, cum se știe, unul preot, celălalt diacon. Aici se are, însă, în vedere în general slujirea preoțească, diaconia.

288. II Cor., 6, 5.

289. Is., 40, 10 ; Apoc. 22, 12.

290. Pilde, 14, 29.

trebuie deci să ne înfățișăm «prin armele dreptății cele de-a dreapta și cele de-a stînga»<sup>291</sup>, noi, care ne-am înfățișat prin slavă, dar fără ca să ne fălim cu ea<sup>292</sup>, să îndurăm acum și necinstea; și dacă ne-am purtat vrednici de faimă bună și am și avut faimă bună, acum să purtăm și faima rea pe care ne-o fac cei necuviincioși. Și dacă am fost lăudați ca nemincinoși de către iubitorii de adevăr, acum să rîdem cînd ni se spune că rătăcim. În multele primejdii din care am fost scăpați, mulți au spus că sîntem cunoscuți de Dumnezeu; acum să spună cine vrea că Dumnezeu nu ne mai cunoaște, cînd poate că sîntem mult mai cunoscuți. Îndurînd deci ce ni se întîmplă, sîntem pedepsiți, dar nu dați morții, și noi care ne bucurăm sîntem asemuiți cu unii care se întristează<sup>293</sup>.

## CAPITOLUL XLIV

Spune undeva Pavel către cei care au îndurat de la început<sup>294</sup>, îndemnîndu-i să poarte fără încetare, cu răbdarea dintii, în primejdiile de al doilea, cele din pricina Cuvîntului: «Aduceți-vă aminte, dar, de zilele mai de demult în care, după ce ați fost luminați, ați răbdat grea luptă de suferințe, pe de o parte făcîndu-vă de priveliște cu ocările și cu necazurile îndurate<sup>295</sup>, pe de altă parte suferind împreună cu cei ce treceau prin unele ca acestea, căci ați avut milă de lanțurile mele, iar răpirea averilor voastre ați primit-o cu bucurie, bine știind că voi aveți o mai bună și statornică avere. Nu lepădați, dar, încrederea voastră care are mare răsplătire. Căci aveți nevoie de răbdare»<sup>296</sup>.

«Grea luptă de suferințe» răbdăm și noi acum «cu ocări și necazuri», ajunși și noi «de priveliște» și «primind cu bucurie răpirea averilor noastre», căci sîntem încredințați că avem «o avere mai bună, nu pămîntească și nu trupească, ci una nevăzută și netrupească fiindcă «nu privim la cele ce se văd», căci vedem că acestea sînt trecătoare, pe cînd cele ce nu se văd sînt veșnice»<sup>297</sup>.

291. II Cor., 6, 7.

292. Pasajul care urmează vrea să pună în lumină mărirea sublimă, dincolo de orice slavă pămîntească, de care se învrednicesc mucenicii, iubiții lui Hristos.

293. III Cor., 6, 9—10.

294. Încă o dovadă că totuși Origen recunoaște canonicitatea Epistolei către Evrei, căci deși nu o numește pe nume, totuși Apostolul la ei se gîndește aici.

295. Aluzie la persecuțiile îndurate mai întîii în Iudeea, de unde au plecat primele prigoane și unde se aflau și acum cînd scria Origen această «Exortatie».

296. Evr., 10, 32—36.

297. II Cor., 4, 18.

## CAPITOLUL XLV

Întrucît unii nu țin seama de învățătura despre demoni<sup>298</sup>, spunînd despre ei că, pentru ca să rămînă în acest văzduh greoi, care înconjoară pămîntul, demonii au nevoie de hrană cu miros de jertfă și de aceea pîndesc într-una unde se află fum de jertfe, de sînge și de tămîie, pe cînd alții nu dau nici o însemnătate jertfirii ca și cum n-ar fi nici o deosebire dacă jertfești sau nu, iată ce am putea răspunde și unora și altora<sup>299</sup>. Întrucît cei ce întrețin pe tilhari, pe ucigași și pe barbari ca dușmani ai marelui rege<sup>300</sup> sînt pedepsiți pentru crimă împotriva statului, cu atît mai mult ar trebui pedepsiți cei care, prin jertfele lor, dau slujitorilor răutății hrana care-i ține în locurile din jurul pămîntului, bine știind că, potrivit Scripturii, «cel care aduce jertfă altor dumnezei decît Singurului Dumnezeu va fi dat morții»<sup>301</sup>, ca unii care aduc jertfă celor ce pricinuesc relele de pe pămînt. După părerea mea, dacă e vorba de nelegiuiri săvîrșite de demonii care acționează împotriva oamenilor, cred că aceștia nu sînt mai puțin vrednici de osîndă pentru că-i întrețin prin jertfe, decît demonii înșiși care săvîrșesc acele nelegiuiri, ca unii care împreună săvîrșesc atîta rău în rîndul oamenilor — și atît demonii, cît și cei care-i țin pe pămînt —, căci aceștia n-ar putea dăinui fără fumul jertfelor și fără hrana ce se crede că e potrivită pentru trupurile lor<sup>302</sup>.

## CAPITOLUL XLVI

Și iarăși, alții care cred că numele<sup>303</sup> sînt date printr-o simplă învoială — convențională — fără să fie vreo legătură firească între

298. După părerea lui Origen (dar și a multor altor scriitori, ca Fericitul Augustin, Isidor de Sevilla și alții), demonii sînt făpturi raționale căzute din har, care înconjoară văzduhul și care pot avea influență asupra vieții omenești. Cum am văzut și în alte scrieri ale sale, Origen acordă mare rol angelologiei (J. Daniélou: *Origène*, p. 191 și urm.), resimțîndu-se — ca de altfel și alți scriitori bisericești — chiar și în faptul că acceptă oarecum posibilitatea de a-i îmblînzii prin incantații, prin jertfe și invocări de nume sacre.

299. Mulți din vechii scriitori bisericești (Tertulian, Iustin, Min. Felix, Atenagora, Grigorie Teologul, Fer. Ieronim etc.), împărtășesc părerea lui Origen (*C. Cels.* III, 28; 36; IV, 32; VIII, 5, 6. 56. 64; VIII, 60) care afirmă că demonii duc lipsă de hrană, de miros de jertfă; de aceea el consideră chiar că inițierea unor persecuții împotriva creștinilor se datora acestor duhuri rele. A se vedea și comentarul din Migne P. G. 11, 621—624.

300. Era așa numit și împăratul roman.

301. *Ieș.*, 22, 20.

302. «Trupurile» demonilor sînt, după Origen, «subtile et velut aura tenue et propter hoc vel putatur a multis vel dicitur incorporeum» (*De princ. preiața*, 8), deci niște ființe diafane pedepsite de Dumnezeu în urma căderii din cer.

303. Aristotel și cei din școala lui credeau că numele provin dintr-o uzanță pur omenească, de aceea oricine le-ar putea pronunța. Stoicii credeau că în dosul unor nume se ascund ființe. Cartea *Ieșirii* 3, 14 servește lui Origen temei de a crede și el ca stoicii, cel puțin cînd e vorba de lucruri sacre. De aceea invocarea numelor creștine are pentru el mare însemnătate. Cf. G. Bardy, *op. cit.*, 276.

ele și realitățile pe care le numesc, de aceea își închipuie că nu este nici o deosebire dacă spune cineva: «mă închin celui dintii dintre zei<sup>304</sup> sau lui Jupiter sau lui Zeus»<sup>305</sup>; sau dacă ar spune: cinstesc și îmbrățișez soarele sau pe Apollo și luna sau pe Artemis, și suflarea de pe pământ sau pe Demetra, și altele cîte le spun înțelepții grecilor, acestora trebuie să le răspundem că și în privința numelor există o știință, foarte adîncă și plină de semnificații. Iar cel care o înțelege va vedea că dacă numele ar fi date convențional, atunci demonii sau alte puteri, pe care noi nu le vedem, nu s-ar supune celor care le gîndesc sau le cheamă ca pe niște nume convenționale. De unde și unele sunete și silabe și cuvinte rostite cu o anumită aspirație sau chiar și fără aspirație, printr-o pronunțare mai lentă sau mai grăbită, mai lungă sau mai scurtă, îi aduc pe cei chemați, fără îndoială, în virtutea unei puteri firești necunoscute nouă. Or, dacă așa stau lucrurile și numele nu sînt date convențional, atunci cu nici un alt nume nu trebuie chemat Dumnezeu cel peste toate, decît cu cele cu care-L numesc așa însuși slujitorul Său și proorocii, și chiar Mîntuitorul și Domnul nostru, atunci cînd Îi spun Savaot, Adonai, Sadai; și iarăși, Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacov; căci acesta, zice, «este numele Meu pe veci, aceasta este pomenirea Mea din neam în neam»<sup>306</sup>. Nu trebuie să ne mirăm, așadar, dacă demonii pun numele lor pe seama Dumnezeului Celui dintii, ca să li se aducă lor închinare, care se cuvine doar numai lui Dumnezeu, Cel peste toate: așa ceva e cu totul străin de slujitorul Lui<sup>307</sup>, de proorocii Lui și de Hristos, Împlinitorul Legii<sup>308</sup>, precum și de apostolii Săi. Am socotit că trebuie să adăugăm și acest lucru ca să nu ne înșele cineva sau să nu pîngărească într-un fel oarecare cugetarea; de aceea să ia aminte cu grijă la ele cei care nu vor să dea prilej de acțiune dușmanilor.

## CAPITOLUL XLVII

Dar iată că omul iubește viața și fiindcă s-a încredințat că prin firea sufletului său înțelegător este înrudit cumva cu Dumnezeu. De fapt și Dumnezeu și sufletul omenesc sînt ființe înțelegătoare și nevăzute și, după cum dovedește rațiunea noastră călăuzitoare, sînt netrupești.

304. Sfîntul Iustin atribuie acest titlu (Apol. primă, 26, în trad. rom. «P.S.B.» vol. 2, p. 42) lui Simion Magul.

305. C. Cels., V, 41; IV, 48. A se vedea și Atenagora, Solie, în «P.S.B.» 2, p. 372—383. Nu găsim necesar a insista mai mult în acest loc asupra cultului adus zeităților păgîne. A se vedea mai pe larg scrierile sfîntului Iustin, ale lui Teofil de Antiohia («P.S.B.» vol. 2), apoi cele ale apologetilor latini («P.S.B.» vol. 4).

306. Ieș., 3, 15.

307. Lui Moise.

308. Mt., 5, 17; Rom., 10, 4.

Și într-adevăr, de ce oare Acela care ne-a făcut a pus în noi dorul de a-L cinsti și de a ne uni cu El, ba încă păstrează chiar și în cei rătăciți oarecare urme ale voinței dumnezeiești, dacă ființele raționale n-ar fi cu siguranță în stare să dobândească în chip real ceea ce doresc în chip firesc? Și e limpede că, după cum fiecare mădular al nostru își păstrează însușirea pentru care există după firea lui — ochii pentru cele ce se pot vedea și urechile pentru cele ce se aud — la fel și mintea este pentru cele inteligibile și pentru Dumnezeu, Care este mai presus de cele inteligibile. Dar atunci, de ce ne lăsăm atât de greu și stăm atîta la îndoială să lepădăm «trupul cel putrezitor»<sup>309</sup>, care ne stă împotriva, care «îngreuiază sufletul și împovărează mintea cea plină de griji», trăind într-un «cort pămîntesc», în loc să ne eliberăm de legături și să scăpăm din valurile cărnii și ale singelui? Ca împreună cu Hristos<sup>310</sup> Iisus să ne odihnim cu odihna dobîndită pentru noi înșine într-o fericire<sup>311</sup>, contemplîndu-L pe Cuvîntul de viață dătător, Cel ce este «toate în toți», și fiind hrăniți de El și înțelegînd înțelepciunea cea de multe feluri care se află în El, fiind pecetluită de Adevărul însuși și în lumina adevărată și fără de sfîrșit a cunoștinței, să avem mintea luminată spre privirea celor ce sînt făcute din firea lor, ca să fie văzute prin această lumină de ochii luminați la porunca Domnului.

#### CAPITOLUL XLVIII

De mult am auzit cuvintele lui Iisus și iată, de multă vreme am fost învățați după Evanghelie și cu toții ne-am zidit casă. Dar cum am zidit-o — «pe stîncă»<sup>312</sup> săpînd și punîndu-i temelie adîncă sau «pe nisip», fără temelie, — acest lucru îl va arăta lupta de față. Căci s-a iscat furtună<sup>313</sup>, au pornit ploile și apele rîurilor și vînturile, sau, după cum spune Luca, viitura și puhoaietele «au izbit casa», dar iată că nu vor putea s-o clatine<sup>314</sup>, și astfel nu se va prăbuși casa, ca una ce e întemeiată pe piatră, pe Hristos; dar dacă se va vădi slăbiciunea zidirii, atunci totul se va prăbuși din această pricină. Fie acest lucru departe de zidirile noastre; căci «este foarte mare căderea» ce stă în lepădare sau, după cum spune Luca, «prăbușirea casei fără temelie»<sup>315</sup>. Să ne rugăm așadar, ca să fim asemenea omului înțelept care și-a zidit

309. Inț. Sol., 9, 15.

310. Fil., 1, 23; I Cor., 15, 50; Gal., 1, 16; Ef., 6, 12.

311. Inț. Sol., 4, 7.

312. Mt., 7, 26; Lc., 6, 48.

313. Persecuția lui Maximin Tracul.

314. Mt., 7, 25; Lc., 6, 48.

315. Lc., 6, 48.



casa pe stîncă <sup>316</sup>. Vie, dar, asupra unei astfel de zidiri, ploaia adusă de duhurile răutății răspîndite în văzduhuri <sup>317</sup>, sau riurile începătoriilor și puterilor dușmane, sau vînturile aspre de la stăpînul întunericului acestuia, sau viitura duhurilor subpămîntene <sup>318</sup> și izbească-se de zidirea noastră de pe stîncă și, văzînd că nu numai nu se prăbușește casa noastră, dar nici nu începe să se clatine, să aibă mai degrabă de suferit ele din partea noastră, decît noi, din partea lor. Și fiecare dintre voi <sup>319</sup> să spună izbîndu-și potrivnicii: «Așa mă lupt cu pumnul, fără să lovesc în aer» <sup>320</sup>.

#### CAPITOLUL XLIX.

Și pentru că «a ieșit semănătorul să semene» <sup>321</sup>, să arătăm că sufletul nostru a primit «sămînța sa». Nu ca aceia «de lîngă drum», nici ca «locul pietros», nici ca «spini», ci ca «pămîntul bun». Că n-a venit cuvîntul lui Iisus nici pe lîngă drum, nici între spini ne vom lăuda întru Domnul cît ne stă în putere. Căci am înțeles cuvîntul: de aceea «cel rău n-a răpit sămînța din inima noastră». Că n-a fost semănată «între spini», mulți ne vor da mărturie văzînd că nici grijile veacului acestuia, nici înșelăciunea avuției, nici plăcerile vieții n-au putut pune stavilă cuvîntului lui Dumnezeu în inimile noastre. Mai rămîne ca oamenii să se întrebe dacă, după cît ne stă în putere, cuvîntul lui Dumnezeu a venit în loc pietros sau în pămînt bun. Căci a venit strîmtorare și prigoană pentru cuvînt și s-a arătat ceasul mării încercări, cînd va fi vădit cel ce a semănat în loc pietros și cei care n-au adîncime și nu l-au primit pe Iisus pînă în adîncurile sufletului; iar cel ce înțelege cuvîntul aduce rod și «păstrează cuvîntul pînă la sfîrșit întru răbdare, făcînd rod însuțit» <sup>322</sup>.

Căci auzim în ce fel spune Scriptura, arătîndu-i pe cei care în ceasul strîmtorării și prigoanei se smintesc după ce părea că primesc cu bucurie sfintele învățături, dar se smintesc pentru că nu au rădăcină în ei, ci cred pînă la o vreme (după Matei): «Cea semănată pe loc pietros este cel care aude cuvîntul și îndată îl primește cu bucurie, dar nu are rădăcină în sine, ci ține pînă la o vreme și, întîmplîndu-se strîmtorare sau prigoană pentru cuvînt, îndată se smintește» <sup>323</sup>. Iar

316. Mt., 7, 24.

317. Ef., 6, 12.

318. Duhurile diavolești.

319. Ambrozie și Protoclet.

320. I Cor., 9, 26.

321. Mt., 13, 3; Mc., 4, 3; Lc., 8, 5 și urm.

322. Lc., 8, 8.

323. Mt., 13, 20—21.

după Marcu : «Cele semădate pe loc pietros sînt aceia care, cînd aud cuvîntul, îl primesc îndată cu bucurie, dar n-au rădăcină în ei ci sînt pînă la un timp ; apoi cînd se întîmplă strîmtorare sau prigoană pentru cuvînt, îndată se smintesc»<sup>324</sup>. Iar după Luca : «Iar cea de pe piatră sînt aceia care, auzind cuvîntul, îl primesc cu bucurie, dar aceştia nu au rădăcină, ci cred pînă la o vreme, iar la vreme de încercări se lea-pădă»<sup>325</sup>. Iar învăţîndu-ne despre cei care aduc roade frumoase, spune : «Iar cele semădate în pămînt bun sînt cei care aud cuvîntul şi-l primesc şi aduc roade : unul o sută, altul şaizeci, altul treizeci»<sup>326</sup>. Sau : «Iar cele semădate pe pămîntul cel bun sînt cei ce aud cuvîntul şi-l primesc şi aduc roade : unul treizeci, altul şaizeci şi altul o sută»<sup>327</sup>. Sau : «Iar cea de pe pămînt bun sînt cei ce, cu inimă curată şi bună, aud cuvîntul, îl păstrează şi rodesc întru răbdare»<sup>328</sup>.

Iar dacă, după cuvîntul Apostolului, «sînteţi ogorul lui Dumnezeu, zidirea lui Dumnezeu»<sup>329</sup> — rod în pămîntul bun, zidire pe stîncă — atunci, ca zidire a lui Dumnezeu, să stăm neclintiţi în faţa furtunii şi, ca ogorul lui Dumnezeu, să nu ne pese nici de cel rău, nici de strîmtorare sau de «prigoană pentru cuvînt», nici de grijile veacului acestuia sau de înşelăciunea averii sau de «plăcerile vieţii», ci, dispreţuind toate acestea, să primim Duhul netulburat al înţelepciunii şi să ne grăbim către bogăţia cea fără înşelăciune şi să tindem spre plăcerile, ca să le numesc aşa, ale raiului desfătărilor, socotind la fiecare din necazurile noastre că «necazul nostru de acum, uşor şi trecător, ne aduce nouă, mai presus de orice măsură, slavă veşnică, covârşitoare, neprivind noi la cele ce se văd, ci la cele ce nu se văd»<sup>330</sup>.

#### CAPITOLUL I

Şi aceasta s-o mai ştim, că vorbele spuse despre Avel, cel omorît de Cain cel ucigaş şi nedrept, se potrivesc pentru toţi aceia al căror sînge a fost vărsat pe nedrept. Căci cuvîntul «glasul sîngelui fratelui tău strigă către Mine din pămînt»<sup>331</sup> să socotim că este spus şi despre fiecare martir, căci glasul sîngelui lui strigă către Dumnezeu de pe pămînt. Poate că şi după cum am fost răscumpăraţi cu sîngele de preţ<sup>332</sup> al lui Iisus, Care a primit «un nume care este mai presus de

324. Mc., 4, 16—17.

325. Lc., 8, 13.

326. Mt., 13, 23.

327. Mc., 4, 20.

328. Lc., 8, 15.

329. I Cor., 3, 9.

330. II Cor., 4, 17—18.

331. Fac., 4, 10.

332. I Pt., 1, 19.

orice nume»<sup>333</sup>, la fel, prin singele de preț al martirilor vor fi răscum-părați unii, iar ei înșiși vor fi înălțați mai mult decît ar fi fost înălțați dacă ar fi fost drepti, dar n-ar fi fost martiri. Căci pe drept cuvînt moartea prin martiriu este numită înălțare, după cum se vede din cu-vintele : «Dacă Mă voi înălța de pe pămînt, îi voi trage pe toți la Mine»<sup>334</sup>. Să preamărim, deci, și noi pe Domnul, înălțîndu-L prin moartea noastră, de vreme ce martirul «va preamări pe Dumnezeu», prin moartea lui, după cum am învățat și de la Ioan care zice : «iar aceasta a zis-o, în-semnînd cu ce fel de moarte va preamări pe Dumnezeu»<sup>335</sup>.

## CAPITOLUL LI

V-am spus acestea după puteri, pe cît am fost în stare și mă rog să vă fie de folos în lupta de față. Iar dacă voi, mai cu seamă acum cînd sînteți vrednici să vedeți mai, mult din tainele dumnezeiești și înțe-legeți învățăături mai bogate și mai potrivite scopului urmărit, veți nesocoti aceste cuvinte ca fiind copilărești și de puțin preț, atunci și eu aș cere în rugăciune același lucru pentru voi. Căci vi se propune nu să «ajungeți la țintă» prin noi, ci oricum să ajungeți la țintă. O, de ați fi duși la țintă prin mijloace mai dumnezeiești și mai înțelepte și care întrec orice înțelepciune omenească<sup>336</sup>, anume, cuvintele și înțe-lepciunea lui Dumnezeu !

---

333. Fil., 2, 9.  
334. In, 12, 32.  
335. In, 21, 19  
336. Fil., 4, 7.

INDICE SCRIPTURISTIC\*

- Facerea** 1, 1 - P.A. II, 9, II; III, 6, VIII; IV, 4, VI.  
 5 - P.A. IV, 3, I.  
 17 - P.A. I, 7, II; I, 7, IV.  
 21 - P.A. II, 8, 1.  
 24 - P.A. II, 8, I.  
 26-27 - P.A. I, 2, V; III, 6, 1; IV, 4, X; C.H. 333; 336.  
 2, 7 - P.A. I, 3, VI; I, 7, IV; II, 8, I; C.H. 333; 336.  
 9 - Ex.M. XXXVI.  
 23-24 - P.A. I, 3, VI; C.H. 325.  
 3, 10 - Ex.M. XXXIX.  
 24 - Ex.M. XXXVI.  
 4, 10 - P.A. III, 4, IV; Ex. M. XLIX.  
 16 - P.A. IV, 3, I.  
 5, 3 - P.A. I, 2, VI.  
 5 - C.H. 342.  
 6, 3 - P.A. I, 3, VII.  
 12 - P.A. I, 3, VII.  
 7, 1-15 - P.A. II, 5, I.  
 9, 5 - C.H. 340.  
 10, 11 - P.A. IV, 3, XI.  
 12, 1 - Ex.M. V.  
 2 - P.A. II, 9, V.  
 15, 15 - C.H. 341; Ex.M. XIV.  
 17, 14 - P.A. IV, 3, II.  
 19, 24 - P.A. II, 5, I; II, 5, III.  
 22, 12 - P.A. III, 2, I.  
 23, 3 - P.A. V, 3, IV.  
 25, 22 - P.A. I, 7, IV; II, 9, VII.  
 32, 24 - P.A. III, 2, V.  
 49, 1 - P.A. III, 5, I.  
**Ieșirea** 3, 2 - P.A. II, 8, II.  
 14 - P.A. I, 3, VI.  
 15 - Ex.M. XLVI.  
 4, 21 - P.A. III, 1, VII.  
 23 - P.A. III, 1, IX.  
 24 - P.A. III, 2, I.  
 9, 17 - P.A. III, 1, IX.  
 12, 12 - P.A. III, 1, IX.  
 23 - P.A. III, 2, I.  
 14, 1-8 - P.A. III, 1, XIV.  
 16, 29 - P.A. IV, 3, II.  
 19, 19 - P.A. III, 1, XXII.  
 20, 3-5 - Ex. M. V; VI, 5 - P.A. IV, 2, I.  
 12 - P.A. IV, 3, IV.  
 13 - P.A. IV, 3, IV.  
 21, 28 - P.A. I, 8, IV.  
 22, 20 - Ex.M. XLV.  
 23, 13 - Ex.M. V.  
 25, 40 - P.A. III, 6, VIII; IV, 2, VI.  
 32, 8 - Ex.M. VI.  
 33, 23 - P.A. II, 4, III.  
 34, 33-35 - P.A. I, 1, II.  
**Leviticul** 11, 14 - P.A. IV, 3, II.  
 16, 8 - P.A. III, 2, I.  
 17, 10-11 - P.A. II, 8, I; C.H. 332; 341.  
 11 - C.H. 320; 336.  
 19, 15 - C.H. 327.  
 21, 17 - Ex.M. XXX.  
 26, 16 - P.A. II, 8, IV.  
**Numerii** 14, 11 - P.A. II, 5, I.  
 20, 29 - C.H. 341.  
 22, 28 - P.A. I, 8, IV.  
 23, 10 - C.H. 343.  
 25, 2-3 - Ex.M. VI.  
**Deuteronomul** 4, 36 - P.A. III, 6, VIII.  
 5, 23-31 - P.A. IV, 3, XII.  
 6, 13 - Ex.M. VII.  
 8, 3 - P.A. II, 11, III.  
 10, 22 - P.A. IV, 3, XI.  
 12, 23 - C.H. 333.  
 13, 3-4 - Ex. M. VI.  
 14, 5 - P.A. IV, 3, II.  
 25, 4 - P.A. II, 4, II.  
 28, 22 - P.A. II, 10, VI.  
 30, 15 - C.H. 343.  
 19 - P.A. III, 1, VI.  
 31, 1-30 - P.A. IV, 3, XIII.  
 32, 8-9 - P.A. I, 5, II.  
**Iosua** 24, 15 - Ex.M. XVII.  
 15-16 - Ex. M. XVIII.  
 18 - Ex.M. XVII.  
**I Regi** 2, 25 - Ex.M. XVII.  
 15, 10 - P.A. IV, 2, I.  
 18, 10 - P.A. III, 2, I; IV, 2, I.  
 19, 18 - P.A. IV, 2, VI.  
**III Regi** 18, 21 - Ex.M. XVIII.  
 22, 19-23 - P.A. III, 2, I.  
**I Paralipomena** 16, 26 - Ex. M. XXXII.  
 21, 1 - P.A. III, 2.  
**Estera** 3, 1-5 - Ex. M. XXXIII.  
 4, 17 - Ex.M. XXXIII.  
**Iov** 1, 10-17 - P.A. III, 2, VI.  
 3, 8 - P.A. IV, 1, V.  
 7, 1 - P.A. III, 3, I.  
 8, 9 - P.A. II, 6, VII.  
 14, 4-5 - P.A. IV, 4, IV.  
 25, 3 - P.A. I, 7, II.  
 5 - P.A. I, 7, II.  
 31, 27-28 - Ex.M. XXXIII; P.A. I, 5, V.  
 41, 25 - P.A. II, 8, II.  
 42, 3 - P.A. III, 6, V.  
**Psalmlii** 2, 1-6 - Ex. M. XXIX.

\* Pentru lucrarea «Peri arhon» (P.A.) trimiterea s-a făcut la carte, capitol, paragraf.  
 Pentru lucrarea «Exortafte la martiriu» (Ex. M.) trimiterea indică numai capitolul.  
 In ce privește «Convorbirile cu Heraclide» (C.H.), pe care autorul nu a împărțit-o in nici un fel, locul cuvintului respectiv este indicat prin pagina acestui volum.

- 2 - P.A. III, 3, II.  
5 - P.A. III, 4, IV.  
8, 4 - P.A. II, 3, VI.  
12, 4 - C.H. 337.  
15, 10 - C.H. 330.  
18, 9 - C.H. 337.  
21, 7 - Ex.M. XIX.  
21 - P.A. III, 8, I.  
31 - P.A. IV, 4, IX.  
26, 1-6 - P.A. III, 2, V.  
13 - P.A. II, 3, VI.  
32, 6 - P.A. I, 3, VII; IV,  
4, III.  
9 - P.A. II, 1, V.  
33, 8 - C.H. 338.  
35, 9 - P.A. I, 1, I.  
36, 11 - P.A. III, 6, VIII.  
34 - P.A. II, 5, VII.  
37, 4 - Ex.M. XXXIX.  
5 - C.H. 338.  
13 - Ex.M. VIII.  
41, 1 - Ex.M. III.  
2 - Ex.M. III.  
42, 11 - Ex.M. III.  
6 - Ex.M. IV.  
43, 15-16 - Ex.M. XIX.  
19-24 - Ex.M. XX.  
44, 1-3 - P.A. IV, 1, V.  
3 - P.A. II, 6, I.  
8 - P.A. II, 6, V.  
9 - P.A. IV, 4, IV.  
45, 4 - P.A. IV, 2, I.  
57, 3-5 - C.H. 337; 338.  
61, 1 - P.A. I, 5, I.  
13 - P.A. II, 5, II.  
71, 1-8 - P.A. IV, 1, V.  
11 - P.A. II, 7, II.  
72, 1 - P.A. II, 7, II.  
75, 10 - P.A. III, 2, IV.  
77, 38 - P.A. II, 5, II.  
78, 11 - Ex.M. XXXVIII.  
80, 12 - P.A. III, 1, VI.  
83, 6 - P.A. III, 8, V; III,  
2, IV.  
88, 50 - P.A. II, 6, VII.  
91, 13 - Ex.M. XXXI.  
95, 5 - Ex.M. XXXII.  
97, 10 - Ex.M. XVIII.  
101, 27 - P.A. I, 6, IV; III,  
5, I.  
103, 4 - P.A. II, 8, II.  
5 - Ex.M. XIII.  
24 - P.A. I, 2, IX; I,  
4, V; III, 9, IV.  
29-30 - P.A. I, 3, VII.  
109, 1 - P.A. I, 6, I.  
113, 26 - P.A. II, 3, V.  
114, 7 - P.A. II, 8, III.  
115, 3-4 - Ex.M. XXVIII.  
4-6 - Ex.M. XXIX.  
117, 2 - P.A. II, 5, III.  
14 - Ex.M. XXVI.  
118, 18 - C.H. 337.  
126, 1 - P.A. III, 1, XIX.  
138, 6 - P.A. III, 5, VII.  
140, 2 - C.H. 339.  
7 - C.H. 339.  
148, 5 - P.A. II, 2, V.  
**Pilde** 1, 6 - P.A. IV, 2, III.  
2, 5 - P.A. IV, 4, X.  
3, 23 - C.H. 339.  
7, 2 - Ex.M. XXI.  
9, 1 - P.A. III, 11, III.  
2 - P.A. II, 11, IV.  
15, 26 - Ex.M. VII.  
20, 9 - C.H. 331.  
23, 5 - Ex.M. XX.  
**Eclesiastul** 1, 2 - P.A. I, 7, V.  
9-10 - P.A. I, 4, V.  
2, 14 - C.H. 339.  
4, 2 - Ex. M. XXII.  
14 - C.H. 341.  
7, 24 - P.A. IV, 3, XIV.  
10, 4 - P.A. III, 2, I; III,  
2, IV.  
11, 4 - I, 7, V.  
**Cintarea cintărilor** 1, 3 -  
P.A. Prefață Rufin 33;  
C.H. 338.  
2, 10-11 - Ex.M. XXXI.  
**Isaia** 1, 2 - P.A. IV, 4, VIII.  
13 - P.A. II, 8, I.  
19 - P.A. III, 1, VI.  
3, 17 - P.A. II, 3, VI.  
4, 4 - P.A. II, 10, VI.  
6, 1 - C.H. 344.  
2-3 - P.A. IV, 3, XIV.  
7, 14 - P.A. IV, 1, V.  
15 - P.A. IV, 2, I; IV,  
4, IV.  
8, 4 - P.A. II, 6, IV.  
9 - P.A. IV, 1, V.  
10, 17 - P.A. IV, 4, VI.  
11, 6-7 - P.A. IV, 2, I.  
14, 9-10 - Ex.M. XVIII.  
11 - Ex.M. XVIII.  
12, 22 - P.A. I, 5, V; IV,  
3, IX; Ex. M. XVIII.  
27, 1 - P.A. II, 8, II; III,  
2, I.  
28, 10-11 - Ex.M. II.  
35, 10 - P.A. I, 8, III.  
40, 10 - Ex. M. XLII.  
41, 23 - P.A. IV, 3, XIV.  
42, 5 - P.A. I, 3, IV.  
43, 3-4 - Ex.M. XIII.  
10 - C.H. 326.  
45, 2 - P.A. IV, 3, XI.  
7 - P.A. IV, 2, I.  
12 - P.A. I, 7, III.  
46, 9 - P.A. II, 4, I.  
12 - C.H. 340.  
47, 14 - P.A. III, 5, II; II,  
10, VI.  
49, 8 - Ex.M. XLII.  
51, 7 - Ex.M. IV.  
53, 9 - P.A. I, 6, IV.  
55, 12 - Ex.M. XVIII.  
61, 1 - P.A. IV, 2, I.  
5 - P.A. II, 11, II.  
63, 17 - P.A. III, 1, XII;  
III, 1, XIV.  
65, 13 - P.A. II, 11, II.  
17 - P.A. I, 6, II; I, 6,  
IV.  
66, 1 - P.A. II, 1, III; II,  
4, I.  
22 - P.A. I, 6, II.  
24 - P.A. Prefață, 36.  
**Ieremia** 1, 5 - P.A. I, 7, IV;  
C.H. 344.  
9 - P.A. II, 8, II.  
14 - P.A. II, 8, II.  
3, 25 - P.A. II, 8, II.  
4, 19 - C.H. 339.  
14, 22 - Ex.M. XXXII.  
15, 14 - P.A. IV, 2, I.  
20, 7 - P.A. III, 1, XII.  
21, 8 - C.H. 343.  
23, 24 - P.A. II, 1, III.  
44, 17 - P.A. I, 7, III.  
**Pfingerea lui Ieremia** 4, 20 -  
C.H. 344.  
**Iezechiel** 1, 15 - C.H. 344.  
10, 2 - P.A. I, 5, IV.  
11, 19-20 - P.A. III, 1,  
VII; III, 1, XV.  
16, 55 - P.A. II, 5, II.  
18, 1 - P.A. II, 5, I.  
4 - P.A. II, 8, III; C.H.  
142; 143.  
28, 1-19 - P.A. I, 5, IV.  
11-19 - P.A. I, 5, IV.  
29, 2-21 - P.A. IV, 3, IX.  
3 - P.A. I, 8, II.  
4 - P.A. III, 2, I.  
11 - P.A. IV, 3, IX.  
30, 10 - P.A. IV, 3, IX.  
32, 5 - P.A. IV, 3, IX.  
33, 6 - C.H. 340.  
**Daniel** 3, 1-15 - Ex. M.  
XXXIII.  
4, 6 - P.A. I, 3, II.  
6, 23 - Ex. M. XXXIII.  
9, 24 - P.A. IV, 1, V.  
**Osea** 3, 4 - P.A. IV, 1, III.  
6 - P.A. IV, 1, III.  
10, 13 - P.A. Prefață, 43.

- Amos** 9, 3 - P.A. II, 8, I.  
**Mihei**a 1, 12 - P.A. IV, 2, I.  
 5, 2 - P.A. IV, 1, IV.  
 6, 8 - P.A. III, 1, VI.  
**Ioii** 3, 1 - P.A. II, 5, I.  
**Zaharia** 1, 14 - P.A. III, 2, IV.  
 3, 1 - P.A. III, 2, XXV.  
 9, 10 - P.A. IV, 2, I.  
**Maleahi** 3, 3 - P.A. II, 10, VI.  
**Tobit** 5, 5, - P.A. III, 2, IV.  
**Întelep**ciunea lui **Solomon**  
 3, 6 - Ex. M. XXIV; XXXV.  
 4, 7 - Ex. M. XLVII.  
 7, 25-28 - P.A. I, 2, V; I, 2, IX; I, 2, X; I, 2, XI; I, 2, XII.  
 8, 7 - P.A. II, 5, III.  
 30-31 - P.A. I, 4, IV.  
 9, 15 - P.A. II, 3, III; Ex. M. III; XLVII.  
 11, 17 - P.A. IV, 4, IV.  
 20 - P.A. II, 9, I.  
 24 - P.A. II, 6, III.  
 18, 24 - P.A. II, 3, VI.  
**Întelep**ciunea lui **Iisus Sirah**  
 6, 4 - P.A. II, 8, III.  
 7, 22 - P.A. I, 2, XII.  
 16, 22 - P.A. IV, 3, XIV.  
**II Macabei** 6, 1-30 - Ex. M. XXII.  
 7, 1-6 - Ex. M. XXIII.  
 7, 19 - Ex. M. XXIV; XXV.  
 26-35 - Ex. M. XXVI.  
 28 - P.A. II, 1, V.  
**Matei** 1, 23 - P.A. III, 2, XXIV; IV, 1, V.  
 2, 15 - P.A. II, 4, I.  
 3, 8 - C.H. 335.  
 17 - P.A. II, 6, I.  
 4, 1 - P.A. III, 2, XXIV.  
 4 - P.A. II, 11, III.  
 8 - P.A. IV, 3, I.  
 9 - Ex. M. XXXII.  
 16 - Ex. M. XLIX.  
 5, 3 - P.A. II, 3, VII.  
 4 - P.A. II, 3, VI; II, 3, VII; Ex. M. XLII.  
 6 - P.A. II, 11, II; III, 6, VII.  
 8 - P.A. I, 4, IX.  
 9 - P.A. I, 8, IV.  
 10 - P.A. II, 3, IV.  
 14 - P.A. IV, 3, XI.  
 17 - Ex. M. XLVI.  
 22 - P.A. III, 1, VI; IV, 3, IV.  
 28 - P.A. IV, 3, III.  
 29 - P.A. IV, 3, III.  
 34-35 - P.A. II, 1, III; II, 4, I; IV, 3, IV; Ex. M. VII.  
 39 - P.A. III, 1, VI; IV, 3, II.  
 45 - P.A. II, 4, I.  
 48 - P.A. IV, 4, X.  
 6, 9 - P.A. II, 4, I.  
 7, 5 - P.A. I, 2, VII.  
 7 - P.A. II, 9, IV.  
 14 - Ex. M. XXXI.  
 18 - P.A. I, 8, II; II, 5, III.  
 22 - P.A. IV, 1, II.  
 24 - Ex. M. XLVIII.  
 25 - Ex. M. XLVIII.  
 26 - P.A. III, 1, VI.  
 8, 12 - P.A. Prefață, 36; II, 10, VIII.  
 38 - Ex. M. XXXVII.  
 9, 17 - P.A. I, 3, VII.  
 48 - P.A. Prefață, 36.  
 10, 5 - Ex. M. XXXIV.  
 18 - P.A. IV, 1, II; Ex. M. XXXIV.  
 20 - Ex. M. XXXIX.  
 22 - P.A. II, 11, VI.  
 28 - Ex. M. XXXIV.  
 29 - P.A. II, 11, V; II, 9, VII; Ex. M. XXXIV.  
 30 - P.A. IV, 3, XII; C.H. 340; Ex. M. XXXIV.  
 32 - Ex. M. X; XXXV.  
 33-34 - Ex. M. XXXVII.  
 36 - Ex. M. XXXIX.  
 37 - Ex. M. XIX.  
 39 - Ex. M. XI.  
 11, 15 - C.H. 337.  
 21 - P.A. II, 5, I.  
 27 - P.A. I, 1, VII; I, 3, IV; II, 4, II.  
 30 - Ex. M. XXXII.  
 12, 31 - P.A. I, 3, VII.  
 32 - P.A. I, 3, II.  
 36 - Ex. M. VII.  
 13, 3 - P.A. III, 1, XVI; Ex. M. XLIX.  
 13 - P.A. III, 1, VII.  
 20 - Ex. M. XLIX.  
 23 - Ex. M. XLIX.  
 39 - P.A. I, 5, II.  
 44 - P.A. IV, 3, X.  
 45 - C.H. 334.  
 15, 24 - P.A. IV, 3, VIII; IV, 3, X.  
 16, 18 - P.A. III, 2, V.  
 27 - P.A. II, 6, III; Ex. M. XII.  
 18, 10 - P.A. II, 10, VIII.  
 19, 4 - P.A. III, 5, 1.  
 5 - C.H. 325.  
 6 - C.H. 326.  
 27 - Ex. M. XIV; XVI.  
 20, 22 - Ex. M. XXXVIII.  
 30 - P.A. II, 2, III; IV, 4, II.  
 21, 33-34 - P.A. II, 4, IV.  
 22, 11-13 - P.A. II, 5, I.  
 30 - Ex. M. XVI.  
 31 - P.A. II, 4, I.  
 37 - Ex. M. II.  
 23, 32 - Ex. M. XI.  
 24, 13 - Ex. M. XXXIX.  
 14 - P.A. IV, 1, II.  
 21 - P.A. III, 5, IV.  
 35 - P.A. III, 5, I.  
 25, 29 - P.A. II, 11, IV.  
 34 - P.A. III, 1, VI.  
 41 - P.A. Prefață 36; I, 6, III; II, 5, I; III, 1, VI.  
 26, 27 - P.A. I, 5, V.  
 38 - P.A. II, 6, II; II, 8, IV; II, 8, V; IV, 4, IV.  
 39 - Ex. M. XXVIII; XXIX.  
 41 - P.A. II, 8, IV.  
 69 - P.A. I, 8, II.  
 75 - P.A. I, 8, II.  
 27, 46 - P.A. II, 8, I.  
 63 P.A. III, 2, IV.  
**Marcu** 1, 23 - P.A. III, 2, XXIV.  
 3, 17 - Ex. M. XL.  
 4, 3 - Ex. M. XLIX.  
 12 - P.A. III, 1, VII; III, 1, XVI.  
 20 - Ex. M. XLIX.  
 7, 21 - P.A. III, 2, IV.  
 8, 34 - Ex. M. XII; XIII.  
 35 - Ex. M. XXXIX.  
 38 - P.A. I, 5, I; Ex. M. XXXVII.  
 10, 18 - P.A. I, 2, XIII; II, 5, II; II, 5, III; Ex. M. VII.  
 30 - Ex. M. XIV.  
 39 - Ex. M. XXX.  
 13, 11-13 - Ex. M. XXIV.  
 14, 36 - Ex. M. XXVIII; XXXIV.  
**Luca** 1, 35 - P.A. I, 3, II.  
 41 - P.A. I, 7, IV.  
 2, 20 - C.H. 341.  
 3, 8 - C.H. 335.  
 4, 19 - P.A. IV, 2, I.

- 33 - P.A. I, 5, II.  
 6, 36 - P.A. IV, 4, X.  
 38 - Ex. M. X.  
 48 - Ex. M. XLVIII.  
 7, 21 - P.A. I, 5, II.  
 8, 5 - Ex. M. XLIX.  
 8 - Ex. M. XLIX.  
 15 - Ex. M. XLIX.  
 45 - C.H. 339.  
 9, 23 - Ex. M. XXII; XIII.  
 26 - Ex. M. XXXVII.  
 10, 4 - P.A. IV, 3, III.  
 6 - P.A. I, 8, IV.  
 18 - P.A. I, 5, V.  
 20 - P.A. II, 3, VI.  
 21 - P.A. III, 1, XII.  
 11, 52 - P.A. IV, 2, III.  
 12, 4-9 - Ex. M. XXXIV; XXXV.  
 11-12 - Ex. M. XXXIV.  
 46 - P.A. II, 10, VII.  
 50 - Ex. M. XXX; XXXVII.  
 14, 11 - P.A. III, 1, XII.  
 26 - Ex. M. XXXVII.  
 16, 8 - P.A. I, 8, IV.  
 23 - C.H. 341.  
 17, 20-21 - P.A. I, 3, VI.  
 18, 8 - P.A. II, 3, V.  
 19, 14 - P.A. II, 4, IV.  
 19 - P.A. II, 11, II.  
 20, 36 - P.A. I, 8, IV; II, 2, II.  
 21, 15 - Ex. M. XXXVI.  
 22, 42 - Ex. M. XXIX.  
 23, 33 - Ex. M. XXXVIII.  
 43 - Ex. M. XXXV.  
 46 - P.A. II, 8, IV; C.H. 329.
- Ioan** 1, 1 - P.A. I, 2, III; I, 7, I; II, 9, IV; C.H. 339.  
 2 - P.A. IV, 2, VII; IV, 4, I.  
 3 - P.A. Prefață, 39; I, 2, X; IV, 4, III; C.H. 323.  
 4-5 - P.A. IV, 4, I.  
 5 - P.A. I, 2, XI.  
 9 - P.A. I, 2, III; I, 2, IV.  
 17 - P.A. Prefață, 36.  
 18 - P.A. I, 1, VIII.  
 27 - P.A. IV, 4, III.  
 2, 14-15 - P.A. II, 4, I; Ex. M. XXXIX.  
 3, 8 - P.A. I, 3, IV.  
 4, 20 - P.A. I, 1, IV.  
 21-23 - P.A. I, 1, IV.  
 24 - P.A. I, 1, IV.  
 5, 19 - P.A. I, 2, VI; I, 2, XII.  
 39 - P.A. IV, 3, V.  
 6, 32 - P.A. I, 2, IX.  
 51 - P.A. II, 11, IV.  
 7, 6 - C.H. 334.  
 8, 37 - Ex. M. XXXVIII.  
 46 - P.A. II, 6, IV.  
 9, 5 - P.A. I, 2, XI.  
 10, 18 - P.A. II, 6, III; II, 8, IV; IV, 4, IV.  
 30 - P.A. I, 2, VIII; C.H. 326.  
 38 - P.A. Prefață, 38; I, 2, VIII.  
 11, 25 - C.H. 343.  
 12, 18 - P.A. IV, 4, IV.  
 25 - Ex. M. XXXVII.  
 31 - P.A. I, 5, II.  
 32 - Ex. M. L.  
 13, 2 - P.A. III, 3, IV.  
 14, 2 - P.A. II, 11, VI.  
 6 - P.A. Prefață, 36; I, 1, II; I, 2, IV.  
 9 - P.A. I, 2, VI; I, 2, VIII; II, 4, III.  
 27 - Ex. M. XXXVIII.  
 30 - P.A. I, 5, II; II, 6, IV.  
 15, 14 - Ex. M. XIII.  
 15 - P.A. I, 6, VI.  
 18 - Ex. M. XXXIX.  
 19 - P.A. III, 5, III.  
 22 - P.A. I, 3, V.  
 16, 10 - P.A. I, 5, II.  
 12-13 - P.A. I, 3, IV; II, 7, III.  
 33 - P.A. III, 2, V.  
 17, 5 - P.A. III, 5, VI.  
 10 - P.A. I, 2, X.  
 14 - P.A. II, 3, VI.  
 21 - P.A. I, 6, II; Ex. M. XXXIX.  
 22 - P.A. I, 6, II.  
 24 - P.A. II, 3, V; II, II, VI; II, 6, I.  
 25 - P.A. II, 5, III.  
 19, 11 - P.A. III, 2, VI.  
 20, 17 - C.H. 330.  
 22 - P.A. I, 3, II; I, 3, VII.  
 21, 19 - Ex. M. L.
- Faptele Apostolilor** 1, 8, - P.A. I, 3, VII.  
 3, 13 - P.A. II, 4, II.  
 16 - P.A. I, 3, II.  
 21 - P.A. II, 3, V.  
 4, 24 - P.A. II, 4, II.  
 5, 30 - P.A. II, 4, II.  
 41 - Ex. M. IV.  
 7, 32-34 - II, 4, II.  
 12, 7 - P.A. I, 8, I.
- 16, 16 - P.A. III, 3, V.  
 17, 28 - P.A. II, 1, III.  
 27, 23 - P.A. I, 8, I.
- Epistola către Romani** 1, 3 - P.A. III, 4, II; Ex. M. XXXV.  
 14 - P.A. IV, 1, II.  
 2, 4 - P.A. III, 1, VI; III, 1, XI.  
 11 - P.A. I, 7, IV; I, 8, IV.  
 15 - P.A. II, 10, IV.  
 28-29 - P.A. IV, 3, VI.  
 3, 2 - P.A. IV, 3, XII.  
 6, 4 - P.A. I, 3, VII.  
 8 - C.H. 342.  
 9 - C.H. 328.  
 10 - C.H. 342; 343.  
 7, 12 - P.A. II, 5, III.  
 13 - P.A. II, 5, III.  
 14 - P.A. IV, 2, IV.  
 20 - P.A. IV, 4, IX.  
 22 - C.H. 333.  
 23 - P.A. III, 4, II; III, 4, IV.  
 24 - Ex. M. III.  
 8, 5 - P.A. IV, 2, VI; Ex. M. V.  
 6 - Ex. M. XXI.  
 7 - P.A. III, 4, IV; III, 4, IV, V.  
 9 - P.A. III, 4, II; Ex. M. IV.  
 14 - P.A. I, 8, IV; II, 11, VII.  
 16 - C.H. 329.  
 18 - Ex. M. XII; XXXV.  
 19 - P.A. I, 7, V.  
 20-21 - P.A. I, 7, V; II, 9, VII; III, 5, I.  
 9, 6 - P.A. III, 9, V; IV, 3, XI.  
 8 - P.A. IV, 3, VI; IV, 3, VIII; Ex. M. XXXVIII.  
 11 - P.A. II, 9, VII.  
 14 - P.A. III, 9, VII.  
 16 - P.A. III, 1, VII; III, 1, XIX.  
 17 - P.A. III, 1, XIV.  
 18-19 - III, 1, X; III, 1, XXI.  
 20-21 - P.A. III, 1, VII; III, 1, XXIV; III, 6, VI.  
 16, 20 - Ex. M. XXXVI.  
 25 - P.A. I, 4, I; IV, 2, VII.
- I Corinteni** 1, 10 - P.A. I, 6, II; C.H. 335.

- 24 - P.A. I, 2, I; I, 2, IX.  
 26 - P.A. III, 4, II.  
 27 - P.A. IV, 1, IV.  
 29 - P.A. III, 1, XII.  
 30 - P.A. I, 3, VIII.  
 2, 6 - P.A. I, 5, II; III, 3, II; IV, 1, VII; IV, 2, IV.  
 9 - P.A. III, 6, IV.  
 10 - P.A. I, 3, VI; II, 9, V; IV, 3, XIV.  
 11 - C.H. 329.  
 13 - P.A. I, 8, II.  
 14 - P.A. II, 7, II; III, 6, VI.  
 15 - P.A. I, 8, IV.  
 16 - P.A. IV, 2, III; IV, 3, VIII.  
 3, 6-7 - P.A. III, I, XIX.  
 9 - Ex. M. XLIX.  
 12 - Ex. M. XI; XXXVI.  
 5, 12 - C.H. 336.  
 6, 9-10 - C.H. 331.  
 16 - Ex. M. X.  
 17 - P.A. II, 6, III; II, 10, VII; III, 6, VI; C.H. 344.  
 7, 18 - P.A. IV, 3, III.  
 31 - P.A. I, 6, IV; II, 3, IV; III, 5, I.  
 9, 9 - P.A. II, 4, II; IV, 2, VI.  
 22 - P.A. IV, 4, IV.  
 26 - Ex. M. XLIX.  
 10, 4 - P.A. IV, 2, VI.  
 13 - P.A. III, 2, IV.  
 18 - P.A. IV, 3, VI.  
 21 - Ex. M. XL.  
 23 - P.A. II, 7, IV.  
 11, 3 - P.A. II, 6, I; C.H. 339.  
 12, 3 - P.A. I, 3, II; II, 7, IV.  
 4 - P.A. I, 3, VII.  
 6 - P.A. I, 3, VII.  
 7 - P.A. Prefață 38.  
 8 - P.A. II, 7, III; II, 10, VII.  
 11 - P.A. I, 3, VIII.  
 12 - P.A. II, 1, III.  
 13 - P.A. IV, 2, III.  
 31 - Ex. M. XV.  
 13, 12 - P.A. II, 6, VII; II, 11, VI; II, 11, VII; C.H. 343; Ex. M. XIII.  
 14, 15 - P.A. II, 8, II.  
 15, 9 - P.A. I, 8, II.  
 10 - P.A. III, 2, V.  
 20 - C.H. 319; 328.  
 24 - P.A. I, 6, II; I, 7, V; II, 3, I.  
 25 - P.A. I, 6, I; I, 6, IV; III, 5, VI.  
 26 - P.A. I, 6, II; III, 6, V.  
 15, 27 - P.A. I, 6, I.  
 28 - P.A. I, 7, V; II, 3, V; II, 3, VII; III, 5, VII; III, 6, I.  
 32 - P.A. II, 3, VII; Ex. M. XLII.  
 40 - P.A. II, 2, I.  
 41 - P.A. II, 9, III; II, 9, V.  
 42-43 - P.A. II, 10, III; III, 6, VI.  
 44 - P.A. II, 8, II; II, 10, I.  
 47 - P.A. III, 6, V; IV, 3, VII.  
 49 - Ex. M. XXXVII.  
 50 - Ex. M. XLVII.  
 51 - P.A. II, 10, III.  
 53-56 - P.A. II, 3, II; II, 3, III.  
 II Corinteni 1, 5 - Ex. M. XLII.  
 7 - Ex. M. XLII.  
 12 - Ex. M. XXI.  
 17 - P.A. I, 3, VII.  
 2, 15-16 - C.H. 338.  
 3, 3 - P.A. II, 11, IV.  
 6 - P.A. I, 1, II.  
 12 - P.A. IV, 1, VI.  
 15-18 - P.A. I, 1, II; C.H. 334.  
 4, 7 - P.A. III, 2, VII.  
 10 - P.A. I, 6, IV.  
 16 - C.H. 333.  
 17 - Ex. M. II.  
 18 - P.A. II, 3, VI; II, 11, VII; III, 5, IV; Ex. M. XLIV; XLIX.  
 5, 1 - P.A. II, 3, VI; III, 6, IV; III, 6, VI.  
 4 - C.H. 344.  
 5 - P.A. II, 6, VII.  
 8 - C.H. 344.  
 10 - P.A. III, 1, XXI.  
 15 - C.H. 343.  
 16 - P.A. II, 6, VII.  
 6, 3-4 - Ex. M. XLII.  
 5 - Ex. M. XLII.  
 6-10 - Ex. M. XLIII.  
 8, 16 - P.A. III, 2, IV.  
 10, 4 - P.A. III, 2, IV.  
 18 - Ex. M. XXXIV.  
 11, 22 - P.A. II, 4, I.  
 12, 3 - P.A. I, 3, VII.  
 4 - P.A. II, 7, IV; Ex. M. XIII.  
 8 - P.A. Prefață, 41.  
 21 - P.A. III, 1, XXI.  
 13, 3 - P.A. Prefață 37; II, 6, VII; IV, 3, IX; IV, 4, II.  
 4 - P.A. IV, 4, IV.  
 9 - P.A. II, 3, III.  
 Galateni 1, 5 - P.A. II, 3, V.  
 13 - P.A. I, 8, II.  
 16 - Ex. M. XLVII.  
 2, 16 - P.A. IV, 2, VI.  
 20 - P.A. IV, 4, II; Ex. M. XII.  
 3, 3 - P.A. I, 3, IV.  
 24 - P.A. III, 6, VIII.  
 4, 2 - P.A. III, 6, IX.  
 21 - P.A. IV, 2, VI.  
 26 - P.A. IV, 3, VIII.  
 5, 8 - P.A. III, 1, VII.  
 17 - P.A. III, 2, III; III, 4, II; III, 4, III.  
 19-21 - P.A. III, 4, II; III, 4, IV.  
 22 - P.A. I, 3, V.  
 Efeseni 1, 4 - P.A. III, 5, IV.  
 18 - P.A. I, 1, IX.  
 21 - P.A. I, 5, II.  
 22 - P.A. IV, 4, IV.  
 2, 7 - P.A. II, 3, V.  
 3, 14 - C.H. 341.  
 15 - Ex. M. XIV.  
 4, 9 - P.A. II, 9, III.  
 13 - P.A. I, 6, II.  
 27 - P.A. III, 2, I; III, 2, IV.  
 5, 3 - C.H. 331.  
 31 - P.A. IV, 3, VII.  
 6, 2-3 - P.A. IV, 3, IV.  
 12 - P.A. I, 5, II; I, 6, III; III, 2, I; III, 2, IV; III, 2, V; III, 4, I; Ex. M. XLVII; XLVIII.  
 16 - P.A. III, 2, IV.  
 Filipeni 1, 23 - P.A. I, 7, V; II, 11, V; C.H. 340; 341; Ex. M. XLVII.  
 2, 6 - P.A. I, 2, VIII; IV, 4, V.  
 7 - P.A. Prefață 39; II, 6, I; II, 11, VI; III, 5, VI.  
 9 - Ex. M. L.  
 10-11 - P.A. I, 2, X; I, 6, III.  
 13 - P.A. III, 1, VII; III, 1, XX.  
 3, 4 - P.A. III, 1, XIX.  
 21 - Ex. M. III.  
 4, 7 - Ex. M. IV;



- XXXVII; LI.  
 8-9 - P.A. II, 5, I.  
 13 - P.A. III, 2, IV;  
 Ex. M. XXVII.
- Coloseni** 1, 15 - P.A. I, 1, VIII; I, 2, I; I, 2, V; I, 2, VI; II, 4, III; II, 6, I; IV, 3, XV; IV, 4, X; C.H. 324; Ex. M. IX; XXXV.  
 16 - P.A. I, 5, I; I, 7, I; I, 7, II; II, 6, III; II, 9, IV; II, 9, V; IV, 2, VI; IV, 4, II.  
 18 - P.A. I, 3, VII.  
 2, 3 - P.A. IV, 3, XI.  
 9 - P.A. II, 6, IV.  
 19 - Ex. M. VI.  
 3, 3 - P.A. II, 6, VII; II, 11, I; IV, 4, IV; C.H. 344.  
 8 - C.H. 335.  
 9 - P.A. I, 3, VII;  
 C.H. 336.  
 10 - P.A. IV, 4, XI.
- I Tesaloniceni** 4, 17 - P.A. II, 11, VI.  
 5, 14 - P.A. IV, 2, IV.  
 23 - C.H. 329.
- I Timotei** 1, 12 - Ex. M. XXXVII.  
 4, 1 - P.A. II, 7, III.  
 6, 16 - C.H. 343.  
 20 - C.H. 331.
- II Timotei** 1, 3 - P.A. II, 4, II.  
 2, 4 - P.A. IV, 3, XII.  
 5 - Ex. M. II.  
 20-21 - P.A. II, 9, VIII; III, 1, XXI; III, 1, XXIV.
- Evrei** 1, 2 - P.A. Prefață 39.  
 3 - P.A. I, 2, V; I, 2, VII; IV, 4, I.  
 7 - P.A. II, 8, II; Ex. M. XIII.  
 14 - P.A. I, 5, I; II, 8, I.  
 2, 1 - P.A. III, 2, IV.  
 4 - P.A. IV, 1, V.  
 9 - C.H. 343.  
 4, 12 - Ex. M. XV; XXXVII.  
 14 - Ex. M. XIII.  
 15 - P.A. II, 6, IV.  
 5, 12 - P.A. IV, 1, VII;  
 Ex. M. I.  
 6, 1 - P.A. IV, 1, VII.  
 8, 5 - P.A. II, 6, VII;  
 IV, 2, VI; IV, 3, XII;  
 IV, 3, XIII.  
 13 - P.A. III, 6, VIII.  
 9, 12 - Ex. M. XXX.  
 26 - P.A. II, 3, V.  
 10, 1 - P.A. III, 6, VIII;  
 IV, 1, VI; IV, 2, IV;  
 IV, 2, VI.  
 4 - Ex. M. XXX.  
 32 - Ex. M. XLIV.
- 11, 12 - P.A. IV, 3, XI.  
 24-26 - P.A. Prefață 37.  
 12, 22-23 - P.A. IV, 3, VIII.  
 29 - P.A. II, 8, II.
- Iacov** 4, 17 - P.A. I, 3, V.
- I Petru** 1, 9 - P.A. II, 8, II.  
 19 - Ex. M. XII;  
 XLIX.  
 2, 3 - C.H. 338.  
 4 - P.A. II, 11, III.  
 9 - Ex. M. V.  
 3, 16-20 - P.A. Prefață 37; II, 5, III.  
 5, 8 - P.A. III, 3, VI.
- II Petru** 2, 16 - P.A. I, 8, VI.
- I Ioan** 1, 5 - P.A. I, 1, I;  
 I, 2, VII.  
 2, 1 - P.A. II, 7, IV.  
 6 - P.A. IV, 4, IV.  
 23 - Ex. M. XL.  
 3, 2 - P.A. III, 6, I.  
 16 - Ex. M. XLI.
- Apocalipsă** 1, 8 - P.A. I, 2, X.  
 2, 1 - P.A. I, 8, I.  
 3, 15 - P.A. III, 4, III.  
 6, 9 - Ex. M. XXX;  
 XXXIX.  
 9, 6 - C.H. 342.  
 14, 6 - P.A. IV, 3, XIII.  
 20, 4 - Ex. M. XXX.

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC

A

- Aaron, C.H. 341.  
 acțiuni indiferente, P.A. III, 1, XVIII; III, 2, II.  
 Adam, P.A. Prefață 38; IV, 3, I; IV, 3, VII; C.H. 325.  
 — prototipul lui Hristos, P.A. I, 2, V.  
 — cu capacitate profetică, P.A. I, 3, VI.  
 — fiii lui Adam, P.A. I, 5, II.  
 Adonai, Ex. M. XLVI.  
 Ahav, P.A. III, 2, I.  
 albină, P.A. III, 1, II.  
 Aman, Ex. M. XXXIII.  
 Ambrozie, Ex. M. XIV; XXXVI; XXXVII.  
 Anania, Ex. M. XXXIII.  
 Antioh (IV Epifanie), Ex. M. XXIII; XXV; XXVI.  
 antropomorfism, P.A. II, 8, V; IV, 2, I.  
 Apolo (Apollo), Ex. M. XLVI; P.A. II, 11, XIX.  
 Apostolul (Pavel), P.A. Prefață 34; I, 1, VIII; I, 3, V; I, 6, III; II, 3, II; II, 3, VI; II, 6, III; II, 9, III; II, 9, VII; II, 10, II; II, 10, III; II, 11, VI; III, 1, X; III, 1, XXI; III, 1, XXIII; III, 2, III; III, 2, V; III, 3, I; III, 4, II; III, 4, III; IV, 2, V; IV, 2, VI; IV, 3, III; Ex. M. VI.  
 Artaxerxe, P.A. III, 2, IV; III, 3, IV.  
 Artemis, Ex. M. XLVI.  
 astre, P.A. I, 7, II; II, 11, VII.  
 astrologi, astrologie, P.A. Prefață 40; III, 3, II.  
 Avacum, P.A. I, 3, VI.  
 Avel, Introducere, 38; Ex. M. L.  
 Avraam, Introducere, 38; II, 4, I; II, 4, II; II, 9, IV; III, 2, I; IV, 2, II; IV, 2, VI; IV, 3, IV; C.H. 341; Ex. M. V; XIV; XXXVIII.  
 Azaria, Ex. M. XXXIII.  
 Azazel, P.A. III, 2, I.

B

- Babilon, babilonieni, P.A. I, 5, V; II, 10, VI.  
 barbari, P.A. I, 3, I; II, 9, III.  
 Baruh, P.A. II, 3, IV.  
 bănuieli (ipoteze), P.A. II, 6, II; II, 8, V; III, 6, IX.  
 Betleem, P.A. IV, 1, V.  
 binele comun, P.A. II, 11, I.  
 Binele suprem (Dumnezeu), P.A. III, 1,

XVII; III, 6, I.

- Biserică (în general), P.A. Prefață 41; I, 7, I; I, 8, II; II, 7, III; II, 10, VII; III, 1, XIX; III, 1, XXIII; III, 6, VI; IV, 2, I; IV, 2, IV; IV, 3, III; C.H. Introducere 320; C.H. 327; 330.  
 Biserică (tradiția ei), P.A. Prefață, 37—38.  
 Botez, P.A., I, 3, VII; II, 10, VII; Ex. M. XVII, XXX; XXIX.

C

- Cain, P.A. IV, 3, I; IV, 3, VII; Ex. M. L.  
 Caleb, P.A. II, 5, I.  
 cal de luptă, P.A. III, 1, III.  
 «Cartea lui Enoh», P.A. IV, 4, VIII.  
 catehet, catehizație, Ex. M. XVII.  
 chipul (noțiunea lui), P.A. I, 2, V.  
 ciine de vânătoare, P.A. III, 1, III.  
 Clement (Romanul), P.A. II, 3, VI; IV, 2, IV.  
 Corint, P.A. III, 1, XXI; III, 2, IV.  
 crearea lumii, P.A. I, 4, IV; III, 5, I.  
 creșterea (trupească și duhovnicească), P.A. II, 11, VII.  
 creștini, P.A. Prefață 37; II, 4, III; II, 8, IV; II, 11, I; II, 11, II; III, 2, III; III, 6, I; III, 1, XII; III, 1, XVII; IV, 1, II; IV, 2, I.  
 cunoaștere, P.A. I, 1, VI; I, 3, I; I, 1, VIII; I, 3, IV; II, 11, VI; II, 11, VII; III, 3, IV.  
 curaj, Ex. M. IV.

D

- Damasus (papa), P.A. Prefață, 33.  
 Daniel, P.A. III, 3, II.  
 David, P.A. I, 6, I; II, 4, II; II, 6, VII; III, 2, XXIV; III, 2, IV.  
 demon (diavol, duhuri rele), P.A. Prefață 41; III, 2, I; III, 2, II; III, 2, IV; III, 3, III; Ex. M. XLV.  
 — lupta împotriva omului, P.A. III, 2, V; III, 2, VI; III, 4, I.  
 «Despre principii», P.A. Prefață 35.  
 destin, P.A. II, 11, V.  
 diacon, C.H. 327.  
 Dimitrie (episcop), C.H. 341.  
 Dionisie, C.H. 332.  
 docheți, P.A. Prefață 39.  
 Duhul Sfânt, P.A. Prefață 40; I, 1, III; I, 3, I; I, 3, II; I, 3, III; I, 3, IV; I,

- 3, V; I, 3, VII; I, 3, VIII; II, 7, III; II, 11, IV; II, 4, IV; IV, 3, XIV; IV, 4, V; Ex. M. XXXIV.
- Dumnezeu (ființa Lui), P.A. Prefată 36; 38; I, 1, II; I, 1, IV; I, 1, VI; I, 1, VIII; I, 4, IV; II, 5, IV; II, 9, VIII; C.H. 326.
- Dumnezeu Tatăl, P.A. Prefată 39; I, 2, IV; I, 3, V; II, 4, I; C.H. 324; 325; Ex. M. XXV.
- E**
- Eclesiast, P.A. I, 4, V; II, 5, II.
- Eden: P.A. I, 8, III.
- Efa, P.A. II, 11, II.
- Efraim, P.A. IV, 2, I.
- egalitate, P.A. II, 9, VI.
- Egipt, egipteni, P.A. III, 1, X; III, 2, I; IV, 3, XI—XII.
- Egipt, egipteni, simbol al diavolului, Ex. M. XIII.
- Eleazar, Ex. M. XXII.
- Elada, elini, P.A. I, 3, I; II, 9, III; III, 3, III; III, 4, I; IV, 1, I (și «barbari»).
- Elisaveta, P.A. I, 7, IV; II, 3, V.
- Emanuel Hristos, P.A. IV, 1, V.
- Enoh, P.A. Prefată 38.
- Enos, P.A. Prefată 38.
- episcop, C.H. 327.
- «Epistola lui Barnaba», P.A. III, 2, IV.
- Esau, P.A. II, 9, VII; III, 4, II.
- Estera, P.A. III, 2, IV.
- Etiopia, Ex. M. XIII.
- Eva — imagine a Bisericii, P.A. IV, 3, VII; C.H. 325.
- exorcism, Ex. M. XII.
- F**
- «Faptele lui Pavel» (apocrif), P.A. I, 2, III.
- Faraon, P.A. Prefată 37; III, 1, VII—X; III, 1, XI; III, 1, XVII.
- farmece, fermecător, P.A. III, 3, III.
- Fenicia, P.A. I, 5, IV.
- fier, P.A. II, 6, VI.
- Filip (episcop), C.H. 341.
- filozof, filozofie, P.A. I, 4, I; III, 3, II; III, 6, I.
- frig (simbol al răului și al puterii demonice), P.A. II, 8, III.
- foc (Dumnezeu ca «foc mistuitor»), P.A. I, 6, III.
- fugă, Ex. M. XXXIV.
- G**
- Garizim, P.A. I, 1, IV.
- Gavriil, P.A. I, 8, I; II, 6, VII; IV, 4, III.
- geometrie, P.A. I, 4, I; III, 3, III.
- Gomora, P.A. II, 5, I; II, 5, III.
- gramatică, P.A. I, 8, III; III, 3, II.
- H**
- Haldeea, haldeeni, P.A. II, 5, III; III, 3, II.
- har, P.A. III, 1, XII; III, 2, II; III, 2, V; III, 5, VIII.
- Hebron, P.A. IV, 3, IV.
- Heraclide, C.H. 317; 324.
- Herma, P.A. IV, 2, IV.
- hirotonie, P.A. I, 3, VII.
- I**
- Iacob (patriarhul), P.A. Prefată 38; I, 5, II; I, 7, IV; II, 4, I; II, 4, II; II, 9, VII; III, 2, V; III, 4, II; IV, 3, IV; IV, 3, XII.
- iad, P.A. II, 9, III.
- iconomia mântuirii, P.A. I, 2, I; III, 1, XIV.
- idei (in sens platonice planul veșnic al lui Dumnezeu), P.A. I, 4, V.
- Ieremia, P.A. I, 7, III; II, 5, III; II, 6, VII; II, 8, III; II, 10, VI; III, 3, V.
- Ieroboam, P.A. IV, 3, VI.
- Ierusalim, P.A. I, 1, IV; II, 11, II; II, 11, III; IV, 2, I; IV, 3, VI; IV, 3, VIII; Ex. M. 357.
- Iezechiel, P.A. I, 5, V; III, 1, XV; III, 3, II; IV, 3, IX.
- Iisus Hristos (Mintuitorul, Fiul Omului), P.A. Prefată 39; 40; I, 1, II; I, 1, III; I, 1, VIII; I, 2, I; I, 2, II; I, 2, IV; I, 2, V; I, 2, VII; I, 2, IX; I, 2, X; I, 2, XII; I, 3, II; II, 1, II; II, 6, I; II, 6, III; II, 7, I; II, 8, III; II, 9, IV; II, 11, II; II, 11, IV; IV, 4, IV; IV, 4, V; C.H. 324; 326; 327 etc; Ex. M. II; IV; XII etc.
- indieni, P.A. III, 3, II; IV, 3, I.
- inimă, P.A. I, 1, IX; C.H. 339.
- inspirație (a Sfintei Scripturi), P.A. Prefată 41 («Sfânta Scriptură»).
- interpretare literală, P.A. I, 3, III; III, 1, XV.
- interpretare alegorică, P.A. I, 1, II; I, 3, III; II, 11, II (vezi «Scriptura»).
- Ioan Botezătorul, P.A. III, 3, V; III, 4, II; IV, 4, III.
- Ioan evanghelistul, P.A. I, 1, I; I, 1, VIII; I, 2, III; I, 2, VII; I, 2, XI; I, 7, I; II, 9, IV; III, 5, IV; III, 6, I; IV, 2, III; IV, 3, XIII.
- Iordan, P.A. IV, 3, XII.
- Iosif, P.A. IV, 3, IV.
- Iosua (Iisus Navi), P.A. II, 5, I; III, 2, XXIV.
- ipoteză («discuții», «bănuieli»), P.A. I, 6, I; II, 1, III; II, 2, I; II, 9, V; P.A. III, Prefată 188.
- Isaac, P.A. Prefată 38; II, 4, I; II, 4, II; II, 9, V; IV, 3, IV; IV, 3, VII.
- Isaia, P.A. I, 3, IV; I, 5, V; I, 6, IV; II, 10, VI; III, 1, XII; III, 5, II; IV, 3, II; IV, 3, XIV; Ex. M. XVIII.
- ispită, P.A. III, 2, III.
- Iuda (apostolul), P.A. III, 2, XXIV.

Iuda Iscarioteanul, P.A. III, 2, XXIV; III, 2, IV; III, 3, IV.  
Iudeea, iudei, P.A. II, 6, II; IV, 1, V.

## I

îngeri, P.A. Prefață 41; I, 5, I—IV; I, 5, VI; I, 6, II; I, 6, III; I, 8, III; II, 6, I; II, 10, VII; III, 2, IV; IV, 3, XIV; Ex. M. XVIII.  
«înțelepciunea lumii acesteia», P.A. III, 3, I; III, 3, II; III, 3, III.  
«Învățătura lui Petru» (apocrif), P.A. Prefață 41—42.  
înviere, P.A. I, 3, VII; II, 10, I—IV; (ca grăuntele din pământ), P.A. II, 10, VII; III, 6, VI; C.H. 327—328; 329.

## J

judecată (proprie), P.A. II, 10, IV.

## L

lapsi, Ex. M. VI.  
«Legea și proorocii» (Moise și proorocii, «Legea»), P.A. Prefață 37; I, 3, I; II, 4, I; II, 5, IV; III, 6, VIII.  
Levi, P.A. IV, 3, VI.  
libertatea voii omenești și a celorlalte ființe cugetătoare, P.A. Prefață 40; I, 3, VI; I, 6, III; I, 8, III; II, 6, III; II, 6, V; II, 9, II; II, 9, VI; III, 1, I; III, 1, IV—XXIV; III, 3, VI; III, 6, VII.  
Lot, P.A. IV, 2, II.  
Luca, P.A. II, 6, VII; Ex. M. XXIX; XXXIV.  
lume, P.A. II, 1, I; II, 1, II; II, 3, I; II, 3, V; II, 3, VI; III, 5, I; III, 5, II; III, 5, VII; III, 6, I; III, 6, II; III, 6, III; IV, 3, XV; IV, 4, IX; IV, 4, X.

## M

Macabei, Ex. M. XXIII.  
Macarie, P.A. Prefață 34; III, Prefață 187.  
Madian, P.A. II, 11, II.  
Maleahi, P.A. II, 10, VI.  
Marcion, P.A. II, 9, V («eretici»)  
Marcu (evangelistul), Ex. M. XXIX; XLIX.  
Mardoheu, P.A. III, 2, IV; III, 3, IV; Ex. M. XXXIII.  
Maria (Maica Domnului), P.A. I, 7, IV; II, 6, VII; III, 3, V.  
Maria (Magdalena), C.H. 330.  
martiriu, Ex. M. XI; XII; XIV; XV; XX—XXI; XXIII—XXIX; XLIII; L.  
Matei (evangelistul), Ex. M. XXIX; XXXIV; XXXV; XLIX.  
materie, P.A. I, 3, III; II, 1, IV; IV, 4, VI—IX; IV, 4, VIII; IV, 4, VIII—IX.  
Maxim, C.H. 328.  
medicină, P.A. I, 1, II; I, 4, I; I, 8, III; II, 10, VI; III, 1, XIII; III, 3, II.

meșteșug, P.A. II, 11, I—III.  
Mihail, P.A. I, 8, I; III, 2, XXIV; IV, 4, II.  
Miheia, P.A. III, 1, V; III, 2, XXIV; IV, 1, V.  
«Mintea lui Hristos», P.A. Prefață 37.  
mirean, C.H. 327.  
Misail, Ex. M. XXXIII.  
mișcare (cauza ei), P.A. III, 1, II.  
moarte, P.A. III, 3, III; III, 6, III; C.H. 342—343.  
Moise, P.A. Prefață 37; 38; I, 1, I; I, 1, II; I, 3, VI; II, 4, I; II, 4, III; II, 7, II; II, 11, V; III, 1, VI; III, 1, IX; III, 1, XI; III, 1, XXII; III, 2, I; III, 2, V; («Prietenul lui Dumnezeu»), P.A. III, 6, VIII; IV, 1, VI; IV, 2, VI; IV, 3, XII.  
montaniști, P.A. II, 7, III.  
muzică, P.A. III, 3, II.

## N

Nabot, P.A. IV, 3, VI.  
Nabucodonosor (simbol al diavolului), P.A. IV, 3, IX; Ex. M. XXXIII.  
navigator, P.A. I, 1, 6; I, 8, II; II, 1, XIX.  
Noe, P.A. Prefață 38; II, 5, III.  
Noul Testament, P.A. Prefață 39; I, 3, I; I, 3, IV; II, 4, III; II, 5, I; II, 11, II; III, 1, VII; III, 1, XVI; III, 2, I; IV, 1, I.  
nume (originea lor), Ex. M. XLVI.  
Nun, P.A. IV, 3, VI.

## O

om, P.A. I, 1, VI; I, 1, VII; I, 2, V; II, 8, I; II, 11, IV; III, 1, III; III, 1, IV; III, 1, XIII; C.H. 333—336; Ex. M. XLVII.  
Onisifor, P.A. III, 1, XXI.  
Origen, P.A. III, Prefață 187—188; C.H. 323—344.

## P

Parția, parți, P.A. IV, 3, I.  
păcat — ființa lui, P.A. I, 3, V; I, 6, II.  
— grele și ușoare, C.H. 331.  
— păcătoșii vor fi pedepsiți, P.A. I, 6, II.  
«Păstorul» lui Herma, P.A. I, 3, III; II, 1, V; III, 2, IV.  
Pavel, P.A. I, 2, I; I, 2, V; I, 4, I; I, 5, II; I, 5, III; I, 6, I; I, 6, II; I, 6, IV; I, 7, I—IV, V; I, 8, II, IV; II, 1, III; II, 3, V, VI; II, 4, II, III; II, 6, I; II, 8, II; II, 9, III, IV, VII; II, 11, II, VII; III, 1, VII, IX, XIX, XX; III, 2, I, III, IV, V; III, 6, VI; IV, 3, IV; IV, 4, II; Ex. M. XIII.  
persecuții, Ex. M. IV; X; XXI; XLIII—XLIV, XLIX.  
perși, P.A. III, 3, II; IV, 3, I.  
Petru (Apostolul), P.A. Prefață 42; I, 7, V;

- I, 8, II; III, 2, V, VI; IV, 4, II.  
**piatră prețioasă**, P.A. II, 11, II.  
**Pilat**, P.A. III, 2, IV.  
**planetă**, P.A. I, 7, III; II, 3, VI.  
**Platon**, P.A. II, 3, VI; II, 8, II.  
**pnevmatic**, P.A. I, 8, II.  
**poezie**, P.A. III, 3, II, III.  
**preot**, C.H. 327.  
**preștiința divină**, P.A. II, 9, VIII; III, 1, XXI, XXIV.  
**progres (urcuș duhovnicesc)**, P.A. II, 3, VII; IV, 4, IV.  
**propovăduire apostolică (kerigma)**, P.A. Prefață 37; 38; 41.  
**proorocie**, P.A. IV, 1, IV—VII.  
**Protoctet**, Ex. M. XXXVI.  
**providență dumnezeiască**, P.A. I, 6, II; II, 1, II, IV; II, 9, V; II, 11, V; III, 2, III; IV, 1, VII.  
**psaltire (psalm, psalmist)**, P.A. I, 3, VII; II, 1, V; II, 5, III, IV; II, 8, V; II, 9, IV; III, 2, IV; IV, 1, V.
- R**
- Rafael**, P.A. I, 8, I.  
**rai (ființa lui nu-i bine determinată)**, P.A. II, 11, VI.  
**Ramot Galaad**, P.A. III, 2, XXIV.  
**râu**, P.A. II, 5, III; II, 9, II.  
**Rebeca**, P.A. II, 9, V.  
**regula credinței**, P.A. Prefață 35; 37; I, 5, IV; I, 5, V; III, 1, VII; III, 3, IV; III, 6, V; IV, 2, III; C.H. 332.  
**restabilire, restaurare (apocatastază)**, P.A. I, 6, II; I, 6, IV; III, 5, VII; III, 6, II.  
**retorică**, P.A. III, 3, II.  
**Roma**, P.A. III, 1, XXI.  
**Rufin**, P.A. Prefață 33; III, Prefață 187.
- S**
- Savaot**, Ex. M. XLVI.  
**satan**, P.A. I, 5, II; III, 2, I; Ex. M. XVII; XVIII.  
**Saul**, P.A. IV, 2, I.  
**săturare de bine (plictiseală)**, P.A. I, 3, VIII; I, 4, III.  
**scit**, P.A. IV, 3, I.  
**Scriptură (dumnezeieștile Scripturi, Vechiul și Noul Testament)**, P.A. Prefață 41; I, 3, I; IV, 1, I; IV, 1, VI; IV, 1, VII; IV, 2, I; IV, 2, II; IV, 2, III; IV, 2, IV; IV, 2, V; IV, 2, VI—VIII; IV, 2, IX; IV, 3, I—V; IV, 3, XI; IV, 3, XV.  
**Set**, P.A. II, 11, IV; II, 11, VI; II, 11, VII; Ex. M. XIII.  
**sfinți**, P.A. II, 11, IV; II, 11, VI; II, 11, VII; Ex. M. XIII.  
**sffrșitul lumii**, P.A. I, 6, I; II, 3, V.  
**Sichem**, P.A. IV, 3, IV.  
**Sidon**, P.A. II, 5, I.  
**Sim**, P.A. Prefață 38.  
**Simon Iscarioteanul**, P.A. III, 3, IV.  
**simțuri duhovnicești**, P.A. I, 1, VII; I, 1, VIII; II, 8, II; III, 4, II; IV, 4, X; C.H. 337—340.  
**sminteală**, P.A. IV, 2, IX; IV, 3, III.  
**Sion**, P.A. II, 10, VI; IV, 3, VIII.  
**Sodoma**, P.A. II, 5, I; II, 5, III.  
**Solomon**, P.A. I, 1, IX; I, 2, I; I, 2, II; I, 3, III; I, 4, IV; II, 3, VI; III, 1, XIX; III, 2, IV; III, 3, I.  
**stadion**, P.A. III, 2, III; III, 3, V.  
**statuie**, P.A. I, 2, V; I, 2, VIII.  
**stoic**, P.A. II, 3, IV.  
**suflet**, P.A. Prefață 40; I, 1, VI; I, 4, IV; I, 7, IV; II, 3, II; II, 6, II; II, 6, III—VII; II, 8, IV; II, 9, V; II, 9, VII; II, 10, VIII; II, 11, V; III, 1, VIII III, 1, XXIII; III, 3, V; III, 4, II—V; III, 5, I; III, 5, VI; IV, 4, I.
- T**
- Taurida**, P.A. II, 9, V.  
**temniță**, P.A. II, 10, VIII.  
**Tir**, P.A. II, 5, II; III, 1, XVII; III, 2, I; III, 3, II.  
 — «regele din Tir» (= diavolul), P.A. I, 5, IV.  
**Tit**, P.A. III, 2, IV.  
**Tobie**, P.A. III, 2, IV.  
**tradiție apostolică**, P.A. Prefață, 38; 42; IV, 2, II.  
**tradiție bisericească**, P.A. III, 1, I.  
**Treime**, P.A. Prefață 35; I, 3, IV; I, 6, I; I, 6, III; I, 6, IV; II, 2, II; II, 4, III; III, 4, II; IV, 3, XV; C.H. 325—326.  
**trup**, I, 6, IV; I, 7, I; II, 2, I; II, 2, II; II, 3, IV; II, 10, II; II, 10, III.

## U

umanism, P.A. II, 11, 1.

## V

Valaam, P.A. I, 8, IV.

Valentin, P.A. II, 9, V.

valentinieni (gnostici), P.A. I, 8, II; II, 5, III.

Vasilide, P.A. II, 9, V.

Vechiul Testament, P.A. Prefață, 39; I, 3, I; II, 4, I; II, 4, IV; II, 5, I; II, 5, IV; III, 1, VII; III, 1, XVI.

viață, P.A. II, 6, VII; II, 11, I.

viețuire creștină — «creștinește», P.A. IV, 4, III; Ex. M. XII.

viețuire creștină — «ca în biserică», C.H. 336.

virtute, P.A. II, 5, III; III, 2, III.

vrăjitor, vrăjitoare, P.A. III, 2, IV; III, 3, IV.

## CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
In loc de prefață . . . . .	5
DESPRE PRINCIPII . . . . .	7
<i>Studiu introductiv</i> . . . . .	9
<b>Bibliografie specială</b> . . . . .	29
<b>Prefața lui Rufin</b> . . . . .	33
<b>Prefața lui Origen</b> . . . . .	36
<b>Cartea întâia</b>	
1. Despre Tatăl, despre Fiul (Hristos) și despre Duhul Sfânt . . . . .	44
2. Despre Hristos . . . . .	55
3. Despre Duhul Sfânt . . . . .	69
4. Despre degradare și cădere . . . . .	80
5. Despre ființele cugetătoare . . . . .	83
6. Despre sfârșit sau desăvârșire . . . . .	91
7. Despre ființele în trup și fără de trup . . . . .	97
8. Despre îngeri . . . . .	103
<b>Cartea a doua</b>	
1. Despre lume și despre făpturile din ea . . . . .	109
2. Despre veșnicia substanței corporale . . . . .	114
3. Despre începutul acestei lumi și cauzele ei . . . . .	116
4. Că unul singur este Dumnezeuul Legii și al Proorocilor . . . . .	128
5. Despre dreptate și bunătate la Dumnezeu . . . . .	134
6. Despre întruparea Mântuitorului . . . . .	140
7. Despre Duhul Sfânt . . . . .	149
8. Despre suflet . . . . .	153
9. Despre lume, despre faptele bune și rele ale făpturilor cugetătoare și despre cauzele lor . . . . .	160
10. Despre înviere, despre pedepsire și despre făgăduințe . . . . .	169
11. Despre făgăduințe . . . . .	178

	<u>Pag.</u>
<b>Cartea a III-a</b>	
Cuvîntul lui Rufin . . . . .	187
1. Despre libertatea voii omenești. Despre liberul arbitru: rezolvarea și tălmăcirea textelor biblice care s-ar părea că l-ar tăgădui . . . . .	188
2. Cum înfățișează Sfintele Scripturi lupta dusă de diavol și de celelalte puteri vrăjmașe împotriva neamului omenesc . . . . .	214
3. Despre cele trei forme ale înțelepciunii . . . . .	227
4. Dacă este adevărată afirmația unora că omul ar avea două suflete . . . . .	234
5. Că lumea e creată și începutul ei s-a făcut în timp . . . . .	242
6. Despre sfîrșitul lumii . . . . .	251
<b>Cartea a IV-a</b>	
1. Scripturile sînt opera lui Dumnezeu. Cum trebuie citite și tălmăcite Scripturile (Fotie) . . . . .	262
2. Că mulți nu înțeleg duhovnicește Scripturile. Înțelegîndu-le greșit, au căzut în erezii . . . . .	270
3. Care e în Sfînta Scriptură semnificația pasajelor obscure și pentru ce în unele locuri sensul lor literal e imposibil sau irațional . . . . .	281
4. Recapitularea despre Tatăl, Fiul și Duhul Sfînt și despre alte puncte tratate în capitolul de pînă aici . . . . .	297
CONVORBIRILE CU HERACLIDE . . . . .	313
<i>Studiu introductiv</i> . . . . .	315
EXORTAȚIE LA MARTIRIU . . . . .	345
<i>Studiu introductiv</i> . . . . .	347
Indice scripturistic . . . . .	396
Indice real și onomastic . . . . .	402
Cuprins . . . . .	407

Redactor : ANCA MANOLACHE  
Tehnoredactor : VALENTIN BOGDAN

Dat la cules 23 VI 1982. Bun de tipar 23 XII 1982.  
Apărut 1983. Format 16/70×100 legat 1/1. Coli de  
tipar 25,5. Comandă nr. 193.

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE  
MISIUNE AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE